לב האדרי

ספר
לב הארי

חלק א׳

כולל שיחות מוסר
שנאמרו בגלות רוסי׳

ע״י אאמו״ר הגה״צ
רבי **יהודה לייב הלוי נעקריץ** זצ״ל
ראש ישיבת בית יוסף
ברוקלין, ניו יארק

פרקי זכרונות ותולדות חיים
ותיאור חיי עליה ועמידה בנסיון

חובר וסודר ע״י
הרב דניאל אשר נעקריץ
בעריכת הרב אבא זיונס

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

כל הזכויות שמורות

©

Copyright 1992

Rabbi D. Nekritz

632 Seagirt Blvd.

Far Rockaway, N.Y. 11691

נסדר ע"י **פינק גראפיק** ברוקלין, נ.י.

טל. 438-4148 (718)

צלום ולוחות: פרנק

מכתב מאת מרן הגאון ראש הישיבה שליט"א

STUDY:
1427 - 49TH STREET
BROOKLYN 19, N. Y.
DE. 6-7591

RESIDENCE:
1694 - 52ND STREET
BROOKLYN 4, N. Y.
UL. 1-5966

הרב יעקב חיים יוסף
ר"מ דישיבת "פית יוסף"
ברוקלין, נ. י.
RABBI JACOB JOSEF
[illegible]
[illegible] JOSEF FARH MIGAL [illegible]
BROOKLYN 19, N. Y.

נ"ה

הקדמה

"מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי". בס"ד זכינו להוציא לאור שיחות מוסר של א"א מורנו ורבנו הגאון הצדיק רבי יהודה לייב נעקריץ זצ"ל מתקופת גלות רוסי' בעת מלחמת-העולם השני', וכן פרקים מתולדות חייו. דין קדימה לשיחות אלו שנאמרו במצבים של מסירות נפש. בס"ד בכרך הבא יודפסו שאר חידושי התורה, שיחות והערות שנמצאים עדיין בכתובים.

"זה ספר תולדות אדם". אבינו זצ"ל הי' מתענין בתולדות גדולי ישראל, והי' מוחה כנגד הקורא לספר תולדותם "בוך" והי' מקפיד לקוראו ספר, ספר למוד שימושה של תורה. וכן היתה עיקר השפעתו של רבנו, בהיותו דוגמא לשלמות, בבחינת "כזה ראה וקדש". וזאת למודעי – שתולדותיו ארוגים ושזורים עם תולדות נוברדוק, שהרי מקושר הי' בכל נימי לבבו לאותה דרך עילאית.

מלבד היותו תלמיד לרבותיו, במיוחד של חותנו מרן הגאון רבי אברהם יפה'ן זצ"ל, נעשה על ידו תלמיד הסבא מנוברדוק זצ"ל. בדברו אודות חותנו, העיר על נוסח קדיש דרבנן "על ישראל ועל רבנן ועל תלמידיהון ועל תלמידי תלמידיהון" – מהי הוספת "תלמידי תלמידיהון", והלא גם הם תלמידים לרבם והרי הם בכלל תלמידיהון. ומכאן נלמד שיש אשר הרב מצליח בהעמדת תלמידיו שיעשו גם הם לתלמידי רבו, ולאלו מתייחס תואר תלמידי תלמידיהון. וכך אמר, שרבינו הגרא"י לימדנו וגידלנו להיות מתלמידי הסבא. ולכן בולט בספר זה, התיחסותו הרוחנית של אאמו"ר אל ראש צורים – יוצרה של תנועת נוברדוק – הסבא רבי יוסף יוזל הורביץ זצ"ל ותוקף דמות דיוקנו שהיתה לנגד עיניו כל הימים והשפיעה עליו והעלתה אותו למרומי מדרגותיו.

חלק התולדות שבספר, תיאור חיי בטחון ועבודה, מהוה חטיבה בלתי נפרדת מחלק השיחות, בחינת קיים זה מה שכתוב בזה. פרקי התולדות, הנם, כענין המבואר בשיחה הראשונה של סיביר, הוצאה לפועל ותרגום למעשה של חיי הישיבה וקניני המוסר, בתוך שטף נסיונות החיים. תחילתם בתקופת ההתלמדות ורכישת השלמות בבית המדרש ובית המוסר של נובהרדוק, והמשכם מתאר כיצד התנשא כארי למימוש חיי הרוח, כאשר גלו ממנה. כמו כן, באו בפרקים הללו, הרבה קטעי שיחות, דרשות ומכתבים שלו, ודברי תורה ומוסר ששמע והגה ורשם לעצמו, וביאורים ונקודות בדרכה של נובהרדוק.

חלק נכבד מפרקי התולדות הנם מדברים שרשמם הוא לעצמו לזכרון, מאותם הימים, ומדברים שסיפר לי בעת רצון (והנם בהקלטות ת"י). זכרונות אלו, היו חביבים עליו ביותר, והיה לומד מהם דרכי השגחה ובטחון, וכוחו של אדם להחזיק ולהתעלות במעמדו הרוחני בכל מצב. העתקנו הדברים כמו שהם, לרוב יקרותם אצלנו, בתקוה שהדברים הנובעים מלבו הגדול ונפשו העשירה, יהיו לענין ולתועלת מבקשי השם.

הרבה עמל הושקע בספר להשלים הדברים, ע"י עשרות, עשרות ראיונות שערכתי עם תלמידי הישיבה מתקופות שונות. לאחר יגיעה רבה, הצלחתי לשאוב ידיעות וזכרונות המובלעים בעשרות פנקסי אאמו"ר, בין חידו"ת ודברי מוסר הכתובים בהם, מהם בלשה"ק ומהם באידיש, ועל כולם הקושי לפענח את הכתב מחמת רוב השנים.

טיבותא לשקיא להרב הגאון ר' אבא זיונס שליט"א שהלביש את הספר במחצלות לשה"ק בלשון צחה, וסידרו בכשרון רב בתוספות נופך מדילי', כיד ה' הטובה עליו.

הרי אני אסיר תודה לתלמידי ישיבות "בית יוסף"-נובהרדוק שחלקו עמי מזכרונותיהם מן העת ההיא, ובפרט להרב יעקב דב אברמציק שליט"א שבעדינות וברוך, בפקחות ובחכמה, עודדני וחיזקני במשך התקופה הארוכה של כתיבת הספר, והרי הוא כשותף לחבלי היצירה של הספר. ולהרה"ג הרב יעקב פאסטערנאק שליט"א שהגהותיו מפארות – בין השאר – את הערות אאמו"ר מתקופת סיביר, ועולה על כולנה – לא חסך מזמנו היקר, וכל זה מתוך טוב לב, למען אבין את התקופה ההיא ביתר דיוק.

וברכה אצלתי להרב ברוך גרייזמן שליט"א – מתלמידי אאמו"ר בצרפת ומעמודי התווך של ביהמ"ד "בית יוסף" בברוקלין – שתמך בידי בחביבות ובנועם. לר' מרדכי עזריאל דשאטקאוויץ שליט"א אהוב לשמים וחביב לבריות מתלמידי ישיבת בית יוסף בברוקלין, שאצל לי מזמנו היקר, וטרח בחפץ לב בנשיאה בעול חבלי לידת הספר. לבן אחותי הרב חיים יצחק קפלן שליט"א ר"מ בישיבת "פחד יצחק" בירושלים עיה"ק – נכד חביב לאאמו"ר זצ"ל – שעזר לי רבות בהערות והארות. להרב ר' נחום צבי דזשאסעפי שליט"א מתלמידי אאמו"ר שהי' מן הראשונים לאמץ את ידי ורוחי בחמימות רבה בתחילת כתיבת הספר.

ברכה מיוחדת מעומק הלב לידידי היקר הר"ר ברוך גד הרשברג נ"ר"ו בן הרב נח הרשברג שליט"א מתלמידי ישיבת בית יוסף במעזריטש וישיבות ב"י בארץ ישראל, שנשא איתי במשא הספר הזה במסירות נפלאה, וידיו רב לו בניסוח הסופי של הספר באופן נאה ומהודר למען יצא דבר שלם ומתוקן. יה"ר שיקויים בו ובמשפחתו שליט"א ברוך אתה בעיר וכו' יצו ה' אתך את הברכה באסמיך ובכל משלח ידיך, אמן.

לדודתי הנכבדה מרת בערטע תחי' שעודדה והמריצה אותי בכל כוחה בהרבה ענינים מתוך תבונה רבה. מלא הטנא ברכות לאחי הגדול הרה"ג הרב ישראל צבי שליט"א ר"מ ישיבת "בית יוסף" ורעיתו בתיה תחי', ולאחיותי, הרבנית חי' עם בעלה גיסי הרה"ג הרב נפתלי קפלן שליט"א בירושת"ו, הרבנית שושנה עם בעלה הרה"ג הרב יחיאל יצחק פאר שליט"א, הרבנית מרים עם בעלה הרה"ג הרב אברהם שמואלביץ שליט"א בירושת"ו, ואחותי הצעירה שיינע פרומה תחי'. והנני תפלה לאדון עולמים שיאר להם פנים ויזכו לרוב נחת מכל יוצאי חלציהם.

ברכות לכבוד חמי הרה"ג הרב חיים אברמוביץ שליט"א ורעיתו חמותי מרת שרה מרים תחי' שיזכו לרוות הרבה נחת מכל יוצאי חלציהם. לגיסי הרב מאיר שליט"א ורעיתו מרת גיטעל תחי' שיזכו לגדל בניהם מתוך נחת והרחבה.

כאן מקום אתי להודות לגיסי הרב הגאון יחיאל יצחק פאר שליט"א שהנני זוכה ללמד בישיבתו המפוארה "דרך איתן". יברכהו השם לרוב נחת מהישיבה הק' המשגשגת ויוסיף להעמיד בה תלמידים הרבה.

לאשת חיל מנב"ת רעייתי נחמה מאטיל תחי' שהשתדלה בחפץ לב ובכל כחה להסיר את כל המניעות והמפריעים מעלי, למען יראה הספר אור עולם ועליה אמליץ את דברי התנא רבי עקיבא שלי ושלכם שלה הוא. יהי רצון שנזכה לגדל את בנותינו רחל, הינדה רבקה, ודבורה שתחיינה ואת בנינו יהודה לייב נ"י לתורה ולחופה ולמעשים טובים.

דניאל אשר נעקריץ
שילהי קייטא תשנ"ב

בשער הספר אזכיר בכבוד את אמי מורתי הרבנית הדגולה והצדקנית מרת מנוחה עטל **תחי' בת** ר' **אאזמו"ר הגה"ח מרן רבי אברהם יפה'ן זצללה"ה, אשר בחסדה הלכה אחר אבינו בארץ לא זרועה, וכל מאויי' ותשוקתה לשתול את בניה ובנותיה על מבועי התורה והיראה. יתן ה' לה אריכות ימים ושנים מתוך בריות גופא ונהורא מעליא והרבה נחת מכל יוצאי חלציה עד כי יבא שילה.**

הקדמה לשיחות גלות רוסיא

שיחות אלו, חשיבות יתירה נודעת להן, בהיותן תורה שלמד ולימד "באף", והיא שעמדה לו ולתלמידיו, קבוצת הבחורים הצעירים אשר היו אתו, להחזיק בתורתם ובצורתם, חרף כל הקשיים והנסיונות העצומים.

בשיחות אלו, בוערת האש המתלקחת בתוך הברד. תוך קרירותה של סיביר, הי' הוא מקור חום ועוז, בדברים מלהיבים באמונה ובהכרת ערך עצמם וערך התקופה, וחובתם בה.

ארי עלה מנוברדוק לסיביר, שם קדש שם שמים ביחיד וברבים, באותו מצב איום המתואר בחלק תולדותיו ודרכו בחיים. מלבד דוגמתו האישית, עוד התמסר להנהיג החבורה, כאב רחום ואחראי לכל בני התורה שהיו שם, והי' מחזק ומעלה המחשבה לדעת תורה והשקפתה, בבטחון ויראה, ובו בזמן שרבה היתה הדאגה לפת לחם, השקיע נפשו ברוחניות.

תקופה זו היתה חביבה על אאמו"ר זצ"ל וכמו שהתבטא בשיחה "עת מלחמה" אם ישאלונו פעם, איזו היא התקופה המאושרה ביותר בחיינו, עלינו להשיב שזאת היא התקופה של השנים האחרונות [סיביר], מספר השנים של נסיון ובדידות שבהן עמדנו בתוקף בדעתנו המוצקה – דעת תורה ומצוות.

שיחות אלו כוחן יפה גם בתקופתנו להתחזק בדעתנו לבלתי היות מושפעים מלחץ מצבי החיים ונסיונותיהם, להתעורר ולהתחזק על ידי עיון בשיחות אלו, לשאוף ולהגיע לחיי רוח איתנים ומאושרים.

בהגישנו שיחות אלו לפני המעיין – מבקש השלמות, רצינו להדגיש ששיחות אלו נרשמו ע"י אאמו"ר בקיצור רב בזמן שהוא לא יום ולא לילה תחת עינו של השטן וכת דיליה הנ.ק.ו.ד. ועיקר תועלתם בקריאה בעיון. השתדלנו בכל כוחנו לתרגם ללה"ק את הדברים בדיוק רב, אולם שגיאות מי יבין ומעומק המושג וקוצר המשיג לא עמדנו אולי, על דברי אאמו"ר אם כי לא חסכנו מאמץ להוציא דבר שלם ומתוקן.

דניאל אשר נעקריץ

תוכן העניינים

מעשה אבות סימן לבנים ..... א
מי מחכה ..... ד
שרשים ..... ו
בן-תורה ..... ט
עתה ידעתי ..... י
דברי החפץ חיים ..... יג
ברית עולם ..... יג
סוף וראשית ..... טו
כח מעשיו ..... טו
והאבן הזאת ..... יז
יום השנה של הסבא זצ"ל — י"ז כסלו ..... יח
אדם ..... יט
מכל מלמדי השכלתי ..... כא
יראה ..... כג
אלול ..... כו
עת מלחמה ..... כח
יום הדין ..... לא
בכל עצב יהי' מותר ..... לג
"וחרד על דברי" ..... לו
חתן ..... לח
חיים ..... לט
יקוב הדין את ההר ..... מ
תמימות ..... מב
דברי כאש ..... מג
מעשה אבות סימן לבנים ..... מה
שרשים ..... מו

מעשה אבות סימן לבנים

שבת וישב תש״ד

המעשים של האדם בימי חייו, יש, שהם סימנים למעשים אחרים, או לאנשים אחרים, ויש, שהן פעולותיו העצמיות לעושן. כל מה שמסופר בתורה אודות האבות, יתכן, שלגבי עצמם לא היו צריכים לקרות, הן המעשים ההם, והן המצבים ההם, ברם, הצורך הי׳ לדורות הבאים, כדי שילמדו לעמוד בכל המצבים.[1]

כשהיינו בביהמ״ד במקומנו — אותן השנים — יכולים אנו לסמנן, שהמעשים ההם, שהיינו עושים ועוסקים בהם, היו רק לסימן בשביל הימים הללו, ועכשיו, האופי של מעשינו אנו, הם כבר מעשים לגבי עצמם.

המהנדס כשעושה תכנית של בנין, הוא עושה קוים, שרטוטים ונקודות. הם מסמנים בנין גדול שהולך להבנות. וכאשר בא לבנותו, אזי בכל מקום שהי׳ קו ושרטוט נבנה כותל או עמוד גדול וכבד.

בשעה שהנר הי׳ דולק על ראשנו [נדה ל׳ ע״ב] ובראשנו, נר של ההעמקה וההשגה העצמית, גם מההשפעה של הסביבה ספוגה מתורה ויראה, אזי נבנה בתוכנו התכנית של החיים, כלומר, כשישתנה מצב חיינו ממצב של בן-ישיבה, אז נצעד לתוך מסלול החיים, זה בתור בעה״ב, זה בתור רב, זה בתור ראש ישיבה, וזה בתור פועל. ברם, איך שהוא, הרי למדנו את יסודי החיים שהם מיוסדים על תורה ורוחניות.

בודאי, לא פללנו מעולם, למצב כזה בחיים, שאנו חיים כעת. הכינונו

1. עיין רוח חיים אבות פ״ה מ״ג וז״ל נראה בחוש שרבים מעמי הארץ מהיהודים מוסרים את עצמם על קידוש השם. והוא מוטבע בנו מאבינו אברהם שמסר נפשו לאור כשדים על אמונתו. וכן כל העשרה נסיונות היו להישיר הדרך לפנינו.

את עצמנו לקראת העתיד, ועכשיו אנו נמצאים במצב שהנר איננו[2] דולק על ראשינו ואנו צריכים לינוק ולהעמיד חיינו על אותו הסימן, ה״פלאן״, שהי׳ לנו מקודם.[3]

את זאת אנו צריכים בהכרח להכיר, כי אעפ״י שההכרה היתה מחולקת בנו בזמנים שונים, לאחד חמש שנים, ולשני עשר שנים, ולאחר חמש-עשרה שנה,[4] ברם, בטח מספיק זה לתקופה הנוכחית, לכ״א למעשיו הנוכחיים. אין אנו יכולים להפסיק בין התקופות ההן, ולומר, שיש איזה הפסק ביניהן, לא! אדרבא, אנו צריכים להתאזר, ולמצוא את הקשר ההוא אשר יקשר בין התקופות ההן, באופן, שהתקופה העכשוית תהי׳ המשך מהתקופה הקודמת. התקופה הקודמת, היא תקופת הסימנים הלמודיים-התיאורי׳ [מחשבה ועיון], והעכשוית, היא של המעשית [הפראקטיקא]. ותקופת העיון — שהיא תקופת הסימנים — מספקת היא להעכשוית, כיון שההשגחה העליונה העמידה אותנו בה.

נחזי אצל האבות, אנו רואים שכ״א הי׳ לו מצב אחר. לא כאברהם שקראו הר, כיצחק שקראו שדה, כיעקב שקראו בית [פסחים פח, א] כ״א חי מספר שנים שונות ומשונה הי׳ מצב כל אחד ואחד[5] וכן השבטים, אבל את זאת ראינו, שכולם נקראו אבות כולם שבטי ה׳. כלום לא נגרע ממצבם הרוחני,[6] בזה שמצבם הגשמי הי׳ משונה. זה נקרא אב וזה נקרא אב, אלה שבטי ה׳ ואלה שבטי ה׳.

2. הערת ר.י.פ. מדבר על המצב בסיביר שא״א הי׳ ללמוד, או למצוא זמן ללמוד, רק לחזור בע״פ על מה שלמדו מכבר או מחשבות מוסר והשקפה, שרכשנו בבית המדרש ובבית המוסר.

3. כוונתו נראה כמו דאותו מצב שהעובר נתון בו כאשר מלמדין אותו כל התורה ונר דלוק על ראשו וצופה מסוף העולם עד סופו, הוא המכשירו לקראת תפקידו בחיים, גם כאשר בא המלאך וסטרו על פיו ומשכחו. וכל ימי חלדו מוציא לאור, התורה הגנוזה בנפשו מאותם ירחי קדם.

4. הכוונה לשנות לימודיהם בישיבה בטרם הוגלו, שהי׳ ביניהם שלמדו חמש או עשר שנה וכו׳.

5. עיין מהרש״א שם דאירי בסימן לבנים, במצבים השונים של ג׳ הבתי מקדש, וכמו כן בעניני האבות עצמם.

6. עיין רש״י על הפסוק ויוסף הי׳ במצרים וז״ל הוא יוסף הרועה את צאן אביו הוא יוסף שהי׳ במצרים ונעשה מלך ועומד בצדקו.

דומה לזה אנו מוצאים ג״כ אצל חז״ל. כמה מהם הי׳ בעלי מלאכות, ביניהם ר׳ יצחק נפחא. נפחא, זוהי מלאכה גסה, כמו שאנו רגילים לתאר תמונה של נפח, בעל ידים גסות ועבות, וכן נפשו גסה. ברם, אצל חז״ל לא הי׳ שינוי במצבם. כל אחד מהם הי׳ יכול להחיות מתים,[7] ור׳ יצחק נפחא כמוהו כמו ר׳ מאיר,[8] שהי׳ דורש ״מניח אני את כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה״. אותה אצילות הרוח שהיתה אצל מי שהי׳ עוסק כל ימיו בתורה, אותה אצילות הרוח היתה נמצאת גם אצל בעל-מלאכה, מצבו לא השפיע על הלך רוחו.

בטח, מצבנו הוא אחר ממצבנו בישיבה, ברם, נתאזר שמצבנו לא ישפיע על נפשנו. יכולים להיות חוטב עצים, ועם כל זה, להיות עדין ואציל, כמו אחד אשר שרוי כל היום בבית המוסר.[9] לא להפך לאיש מגושם, וה״קולסטאן״ [ברוסית מקום העבודה] לא יניח את חותמו עלינו. את זאת אנו מוצאים אצל האבות, שאצלם המצב לא שינה אותם ממדרגתם.

יעקב עסוק בשקו ותעניתו, ראובן עסוק בשקו ותעניתו, השבטים עוסקים במכירה של יוסף, יהודה עוסק לישא לו אשה, והקב״ה יושב ובורא אורו של מלך המשיח. [עיין מדרש רבה בראשית פה, ח] כל אחד מעשיו שונים, אינו דומה שקו של יעקב לשקו של ראובן, והמכירה שהשתתפו בה האחים, הוא ענין אחר ממלאכתו של יהודה, ברם, הסיכום הוא, שהכל מוביל לאורו של המשיח. אין אנחנו כמו הכדור תחת רגלי המצב אך מכונים את המצב אל הנקודה של אורו של המשיח. לאידך גיסא בשעה שנשא שלמה בת פרעה, ירד גבריאל ונעץ קנה בים, ועליו נבנה כרך גדול של רומי [שבת נו, ב] גם וישא אשה וזה מביא לידי חורבן, דם, ופחד, במקום לזכות לאורו של משיח.

7. מגילה ז,ב סנהדרין סה,ב פסחים סח,א.

8. קידושין פ״ב ע״א מניח אני וכו׳ כוונתו עפ״י מה דאמרינן בעירובין י״ג דר׳ נהוראי היינו ר׳ מאיר.

9. מען קען זיין א האלץ העקער, און זיין דער איידעלער ווי מען וואלט א גאנצען טאג געווייקט זיך אין בית-המוסר.

אצלם בכלל אצלנו בפרט, האור והחורבן, נשתדל לראות גם במצבנו דידן, שיהי' בו אור, לימים הבאים עלינו.[10],[11]

מי מחכה

שבת פ' מקץ ד' חנוכה תש"ד

במדרש [בראשית רבה פח, ז'] "ולא זכר שר המשקים וכו' וישכחהו" שר המשקים שכחך, ואני לא אשכחך. מי הי' מחכה לאברהם ושרה שהיו זקנים שיולד להם בן, מי מחכה ליעקב שעבר במקלו הירדן שיפרוץ ויעשיר, מי הי' מחכה ליוסף שעברו עליו כל הצרות האלו שיהי' למלך, מי הי' מחכה למשה שהושלך ליאור, שיהי' כמו שנהי', מי מחכה לרות שהיתה גרה שחזרה למלכות ישראל, מי מחכה לדוד שיהי' מלך עד סוף הדורות, מי מחכה ליהויכין שיצא מבית האסורים, מי מחכה לישראל בימי המן שיצילם הקב"ה, מי מחכה לגליות שיהי' לשם ולתהלה, מי מחכה לסכת דוד הנופלת שיקימנה הקב"ה, מי מחכה שיהי' כל העולם אגודה אחת, שנאמר: "כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה, לקרוא כולם בשם ה', לעבדו שכם אחד" [צפני' ג' ט'].

"ה' צלך על יד ימינך" [תהלים קכ"א ה'] ובירושלמי "מה הצל הזה, אם אתה מראה לו אצבע, אף הוא מראה לך אצבע. אם אתה מראה לו יד, אף הוא מראה לך יד".[1] הנהגת ההשגחה עם האדם הועמדה ככה, כמו הצל, במדה שאדם מוסר את נפשו על הדבר, באותה מדה בא העזר. במדה שבוטח האדם וסומך על השגחתו יתברך, באותה מדה עצמה מוליכה

10. ביי זיי אין כלל, ביי אונז פאר זיך, דער אור און חורבן. לאמיר אויך זען אז אונזער איצטיגער מצב, זאל זיין אן אור פאר שפעטערע קומענדיגע צייטען.

11. ר"ל אצלם פעלו מעשיהם במלוא ההוי' בכל העולם, חורבן — וגאולת עולמים, ואילו אצלנו עכ"פ ישפיעו מעשנו אור וישע הנוגע לנו.

1. עיין במדרגת האדם בדרכי הבטחון פ' ב' שמביא חז"ל זו.

ההשגחה את האדם ומצליחה את דרכו.[2] מספרים על אדמו"ר הסבא זצ"ל,[3] שאת המאמר הנ"ל בירושלמי הי' שונה וחוזר תמיד בכל שיחותיו, הוא עצמו הי' חי ככה לפי רוח המאמר הנ"ל, וראה במציאות ובחוש [בפראקטיקע] שכן הוא הדבר. עד כמה שהי' סומך על ההשגחה, ככה הי' רואה בעזר ההשגחה.

בימים ההם בזמן הזה, ימי חנוכה, הם מעוררים אותנו וג"כ מזכירים לנו את היסוד הנ"ל של "אם כאצבע, אם כיד" כשעמדה עליהם מלכות יון הרשעה, וכמו כן גם היצר הפנימי שאף הוא שואף לאותו דבר, להשכיחם תורתך, ולהעבירם מחוקי רצונך, ותמיד היתה קשה העבודה הזאת לזכור ולא לשכוח. נסיונות החיים אף ב"מצב השקט" גם כשהיינו בבתינו, גם אז הי' החיים מלאים סיבות להשכחת התורה, ומפריעים לקיומה מצד היצה"ר הפנימי. ויש שמלכות באה ודוחקת על השכחת התורה וקיומה.[4] בכל-זאת, כאשר יש האומץ להחזיק בתורה וקיומה אף במצב קשה כזה, אזי מראה לנו ההשגחה את היכולת, וכמו אז שנתנו "רבים ביד מעטים, גבורים ביד חלשים".

התורה מצוה עלינו לזכור "יום אשר עמדת לפני ה' אלקיך בחרב וגו' [דברים ד' פסוק י'][5] בעבר, כ"א מאתנו, הי' במצב של בחינת "מעמד הר-סיני" ששמע והבין את מהותו של "אנכי ה' אלקיך, ולא יהי' לך אלהים אחרים על פני". הכיר וראה ניצוץ מהשגחת ה', את "אין עוד מלבדו", ועכשיו, בשעה שתנאי החיים משכחים אותנו את היסודות האלה, צריכים אנו להתאזר ולזכור את הזכירות האלו שהיו חיים בתוכנו אז, ונאמין שכל מה שנעסוק יותר בהזכרת התורה לנו ובקיום מצוותיה, ככה יהי' גם עזרתו מאת ה' לנו. אם אצבע -אצבע, ויד כנגד יד. הכל תלוי, עד כמה יהי' המאמץ שלנו.[6]

2. אויף וויפעל ער שטעלט איין אויף דער השגחה אויף אזוי פיל פירט אים די השגחה דורך.

3. הסבא מנוברדוק הגה"ח רבי יוסף יוזיל הורוביץ זצ"ל.

4. הערת ר.י.פ. היו ימים כאלה שהי' קש' אפי' לחשוב, בגדר תכבד העבודה על האנשים וגו' ואל ישעו בדברי שקר [שמות ה' ט'] כן העמיסו עלינו עבודת פרך, שלא לחשוב.

5. ראה באבות פ"ג מ"ח דמכאן ילפינן לתורה בכלל.

6. ס'וועגדעט זיך אין אונזער אנשטרענגונג.

יוסף הצדיק במצב של צרות כאלו, מצב של מאסר, מבקש מאת שר המשקים שיזכירו לפני פרעה, הזדמנות מאוד נדירה. הוא מבקש והשתדל אצל מגיש הכוס לפני פרעה, והוא הבטיחו, ובכל זאת שכחו, אבל אני לא אשכחך. וחז״ל הלכו ומנו שלשלת ארוכה של ״מי מחכה״. ברשימה ישנן, צרות פרטיות, מצוקות אצל אנשים גדולים אנשי צבור. אברהם ושרה היו זקנים, בדרך הטבע אינם מסוגלים להוליד. ברשימה מוזכר, מצבו השבור של יעקב, דלותו, ולבסוף שפור המצב והגיעו לעושר. נמנו כאן: צרותיו של יוסף ועלותו לכס משנה למלך, משה כמעט שנטבע ונעשה לגואלם של ישראל, רות הנכרי׳ וזכתה להיות אמה של מלכות ישראל. דוד רועה נרדף מאימת המות, יתעלה להיות לשורש של מלכות ישראל הקבועה, יהויכין חבוש בבית האסורים של נבוכדנצר, בבית-הסהר הקשה שבעולם הנתון בתוך בור יעלה ויתרומם להיות יושב שולחנו של מלך בבל, חנני׳ מישאל ועזרי׳ נצלו מתוך כבשן האש, וכן הכלל ישראל בתקופתו של המן הרשע. כל אלה הן תקופות של חויות תוך מצבי חיים שונים, בעיות על הולדת בנים, עניות, מצב רוח קודר, סכנת החיים, וצרות הכלל, בשעה שנדמה שהכל אבוד, קיימת תמיד עין רואה, יש ה״מחכה״ אשר בכוחו הכל ישתנה לטובה. אל לנו להתיאש, בזה תהי׳ לנו הערובה שכל הנתונים בגולה עוד יהיו לשם ולתפארת. הדוויים והסחופים יהיו לעליונים, ויזכו ל״ועשו כולם אגודה אחת״ הרי ישנה היכולת, רק שמחכים שהאדם יעמוד בתקותו והיותו סומך על השגחתו ית׳.[7] ה׳ צלך על יד ימינך.

שרשים

פארביג — נעקראסאווקע

ש״ק וארא, תש״ד

בספרי רמח״ל, מדרגת האבות נקראת בשם ״שרשים״. אדם פשוט המעיין בספרי חכמי הקבלה, רואה לפניו רק מלים גרידא, ואינו יכול לחדור לתוך עומק הענינים הנכללים בתוכו. משל למה הדבר דומה? לתינוק המביט על אותיות האלפא-ביתא, ונדמה לו, שה״אלף״ הוא איש עם דליים על

7. נאר מען וואַרט פאר דעם מענשענ׳ס איינשטעלען און האפען צו השגחה.

גביו, או על "ג" שהנהו איש צבא עם רובה על כתיפו, וברגלו צועד קדימה. התינוק רואה את הצורה החיצונה של האותיות, ברם אינו רואה את הקשר, את הרעיון שמבליטה הצורה ההיא. ככה הם גם עניני קבלה, ברם יקרה, שבהמשך החיים יואר איזה ענין, איזה דבר.

בזמן האחרון חושבים בענין זה, היינו שהאבות הם השרשים. וכמו באילן רואים אותו, את גזעו, ענפיו ופירותיו, פרט לשרשיו. ברם, השרשים הם כל קיומו של האילן. הרי יניקת כל כוחותיו של האילן מן האדמה היא ע"י השרשים, והמה הנותנים חיים וכח הצמיחה לכל האילן כולו. כן, השרשים אוחזים באילן ומחזיקים בו לבל יפול לארץ. העלה בטבעו ובמהותו, דואג אך לעצמו לקיומו העצמי.[1] האבות הם השרשים של כלל ישראל. מלבד תכונתם ומהותם, היו הם השרשים בשביל כולנו, מה שאנחנו היום, או מה שנהי' גם בעתיד, למה שנזכה להיות. ועל דרך זה מצינו שאמרו לדוד: "עתה כמנו עשרה אלפים" [שמואל ב' י"ח ג'] יען — כי דוד השפיע בשעתו על כלל ישראל, וגם על הדורות האחרונים עד היום הזה. ברם, מלבד ההשפעה על אחרים, הרי ישנו גם ערך החיים כשהוא לעצמו, אנחנו חלק מגופו הגדול של כלל ישראל, אשר שרשיו הם מהדורות הראשונים,[2] כיום אנו עלה, חלק מחייו של כלל ישראל. בעתים קשות, עלינו לזכור ולדעת למי שייכים אנו. משורש מי צמחה גלות מצרים, מאותו החטא שאמר אברהם אבינו "במה אדע" יצאה גלות מצרים של ארבע מאות שנה, אבל "מצרים" זה דבר עובר, מאורע בגוף חי ותוסס, תהליך בגוף זה,[3] אשר מוצאו מאת השרשים העתיקים, ומהם הוא נובע.[4]

1. א בלעטעלע האט אן'אייגענשאפט נאר פאר זיך, פאר איר אייגענעם עקזיסטענץ.

2. אבער אויסער די השפעה אויף אנדערע איז דא די וועדעד פון לעבען פאר זיך אליין, מען איז א חלק פון דעם גרויסען ארגאניזעם וואס רופט זיך כלל ישראל, מיט די שרשים פון יענע דורות וכו'.

3. אין שוועדע צייטען איז נוטיג צו געדינקען צו וועמען מיר געהערען. פון וועלכע שרשים קומט דער גלות מצרים, פון דעם חטא "במה אדע" 400 יאר גלות מצרים, אבער מצרים איז א דורכגאנג, ווייל מען איז א לעבעדיקער ארגאניזם, וואס מצרים איז מער ניט ווי אן עפיזאד, א גאנג פון די שרשים.

4. אפשר הכוונה כאן דפגם דבמה אדע, שהביא בעטיו עונש דגלות מצרים ארבע מאות שנה, היינו מפני שהי' פגם בשרשים, וכשהפגם בשורש כן צומח הכל אחרת. ומ"מ ביחס

"ויאמר אליו אני ה'" [שמות ו' ב'] וברש"י: "נאמן לשלם שכר טוב וכו' אני ה' נאמן ליפרע וכו' כגון וחללת את שם ה'" וכו' היחס בין השי"ת לבין האדם הוא עפ"י דרך של נאמנות, "אני ה' נאמן", זהו תהליך תמידי בגופו של עם ישראל. אם ישנו בישראל ח"ו חלול השם, אף שאין מקיפים בחלול ה', [קידושין מ' ע"א], אמנם גם אין נפרעים לאלתר.[5] ישנם סוגים שונים בחלול השם, מהם בפומבי ומהם ביחידות,[6] והכלל המגדיר מהו חלול השם, אם סרים מהשגחה, אם אין מצייתים להשי"ת וכמו שכתוב "כי דבר ה' בזה ומצותו הפר" [במדבר ט"ו ל"א], ואז בא העונש באים היסורים. גלות מצרים זהו סבל כבד של מאות בשנים, והכל בשביל החטא של "במה אדע", סטייה מצערה מ"קדוש השם". וכאשר סובלים רואים אז את הנאמן ליפרע, ואזי ב"הנאמן ליפרע עצמו", נעוץ גם ה"נאמן לשלם שכר",[7] גם העונש לא בא על אתר, תיכף אחר החטא, אך נפרעין בבוא הזמן, ובזה טמונה גם התחלתה של "נאמן ליתן שכר". הכל יעבור, הרי קיימת הבטחה של תשלום טוב בעד קיומה של תורה, עלינו אך להוסיף בקדוש השם לעצמנו, לזולתנו,[8] שהרי בלעדי התורה אין תוכן כלל לחיינו עלי האדמה.

כאשר יוצאים למלחמה, העיקר הוא לפרוץ את החזית המגינה על האויב, שטח של עשרים-שלשים קילומטר, ע"י טנקים ואוירונים, בזה מאפשרים להכניס את החילים ההולכים ברגל. ב"ה אנו פרצנו את כותל הברזל אשר סביבנו, יש לנו היכולת להתעסק ברוחניות, צריכים לחזק ולבצר

לעומק השרש של קדושת ישראל, האבות, גם פגם ותוצאה ארוכה זו, אינם אלא דברים חולפים ועוברים על פני גוף חי מיוסד ומושרש זה.

5. חידוש זה כנראה מקורו ממה שאמרו נאמן ליפרע על חלול השם, הרי דלאחר המעשה עדיין צריכים נאמנותו שיבא הפרעון, וכמו דמתפרש בענין נאמן לשלם שכר, מפני שאינו לאלתר.

6. לשון הרמב"ם פ"ה הל' י' הל' יסודי התורה, כל העובר מדעתו בלא אונס על אחת מכל מצות האמורות בתורה בשאט נפש להכעיס הרי זה מחלל את השם וכו' ואם עבר בעשרה מישראל הרי זה חלל את השם ברבים.

7. עיין סוף מכות כ"ד ע"ב דברי ר' עקיבא, עכשיו שנתקיימה וכו' בידוע שנבואתו וכו'.

8. זהו המתחייב לתקן חלול השם כמבואר ברבינו יונה בשערי תשובה, שער הראשון אות מ"ז.

את אשר השגנו, ולהרוס עוד מגדרות האויב, אזי יעזרנו ה״נאמן לשלם שכר״ וייטיב לנו עוד ביותר. הרי אנו חלק של אילן גדול. בתוך הסתר-פנים, רואים אנו גם הארת-פנים, ״וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי״ ראינו את זאת בעמים קטנים, ונראה כזאת גם בעמים גדולים, ומפאת-זאת שפגעו בעם ישראל נוחלים הם מפלה. בכל מה שנרגיש יותר ברוממות עצמנו אנו, מתקרבים אנו יותר אל הישועות והנחמות.[9]

בן-תורה

שבת קודש בא תש״ד

בנוהג בעולם, ישנם בעלי אומנות שונים. ההורים משתדלים ללמד ולחנך את בניהם לאומנות מיוחדת. נקח לדוגמא את מקצוע הרפואה. מי שלמד את מקצוע הרפואה ונמצא במצב של שלוה, הוא משתדל להשיג את כל האמצעים ואת התנאים הדרושים לאומנותו כגון: דירה, מכשירים, וספרי רפואה. מלבד זה, הוא מתאמן ומתעמק בשרותו לחולים [בהפראקטיקע שלו] כדי להעלות ולהרחיב את חוג ידיעותיו ושימושו. וכאשר הוא הולך בגלות, הוא ג״כ משתדל לסדר את עצמו שוב במקצוע שלו. ככה עושה גם המהנדס. כל אחד עושה ככה. יודעים הם את המקצוע שלהם, ובכל אופן, משתדלים הם להחזיק באומנותם, ולכלכל את חייהם מתוך אומנותם זו.[1] באמת, כל אחד מאתנו הוא ג״כ בעל מקצוע. להיות בן תורה זהו ג״כ מקצוע, מקצוע לכל ימי חיי האדם. העולם לא הכיר בזה בימי השלוה, שזה מקצוע תמידי, מקצוע להיות בן תורה, להיות בעל רוח. השגתם בנוגע בן-תורה הוא ג״כ ״מקצועית״, מהסוג של ״קרדום לחפור בו״ מקור לפרנסה. וכמו שישנם בעולם רופאים, חייטים וכדומה, כמו כן ישנם גם רבנים, שוחטים, בעלי מקצועות דתיים, זהו הכל ותו לא. ברם, ישנו כוח עילאי, כח מפואר של בן-תורה, של ״תורת ה׳ תמימה מחכימת פתי״. התורה

9. הענין המבואר כאן שהישועה מובטחת אל הנאחז ותופס עצמו כמושרש בישראל, ביחס של תהליך הנאמנות, של שורש הולך וצומח, ובמכיר בחייו אותו גידול וחיות השרש, תאיר בו ישועת ישראל הכללית.

1. אין אלע אופנים זעהען זיי צו בלייבען ביי דעם און אויסלעבען זיך אין דעם.

מרחיבה את הכלים המשיגים, מלבד, כל הידיעות שהתורה מעניקה לאדם, היא גם משנה ומהפכת את מושגי האדם, היא מעמיקה ומרחיבה את דעתו של האדם. מחכימת פתי, קודם הוא פתי — נתפתה ליצרו — ואף אם יהי׳ בעל כשרון גדול, עדיין הנהו בעל ״מוח-צר״ והנהו ״פתי״, ורק מתוך עסקו בתורה הוא ירחיב את מושגו, הוא יוכל לנתח ולדקדק במעשיו, בבחינת ״למדתי לברר מעשי כ״ה שנה״ [ראה הקדמת חובת הלבבות] הן בימי ילדותו ובזקנותו ואף בעידן השיבה, בכל זמן ובכל עת, מוצא האדם מקום להעמיק, להרחיב, ולטהר את עצמו. בימינו אנו, כאשר הכל נשבר, העולם מסוגל יותר להבין ענינים רוחניים. בשעה זו מתחילים להחשיב ביותר את ערכו של בן-תורה, ברם עדיין אינם חודרים אל תוכו ואל פנימיותו. איך שיהי׳ בטח, שזהו מקצוע, בשבילנו הוא מקצוע תמידי.[2]

עתה ידעתי

[נכריות הסביבה וגלויי ההשגחה]

מוצש״ק יתרו תש״ד

האדם חונן מאת הבורא ית׳ בשני סוגים של טובה א] של רוחניות, ב] של גשמיות. במצבנו העכשוי, כל המאמצים הם, כיצד להחזיק מעמד בכח הגופני שלנו, וע״ז, אנו נותנים את זמננו ואת מחשבתנו. ברם, אין אנו רשאים להסיח את דעתנו מן המצב הרוחני שלנו, מאת שכלנו. והלא אף אלו המצות אשר קיומן הוא ע״י האברים, אך גם נתנו להעיר ולגרום השפעה על הלבבות. [הקדמת חובת הלבבות][1] הנחת התפילין או לבישת ציצית בבגדו, אין המטרה והתכלית שתהיינה על הגוף גרידא, אלא לעורר ולהעמיק את ההרגשה ואת ההכרה הפנימית הבאות ע״י עשית המצוות האלו, ומכש״כ שאין מעשינו הגשמיים צריכים להקהות ולהחליש את

2. הערת ר.י.פ. פעם במאמר בועד של מוסר, זהו שאנו מברכים לעסוק בדברי תורה לא ללמוד תורה, כי התורה הוא עסק, ר״ל עס איז א פאך [מקצוע] או ביזנעס [עיסוק] ואין הפסק לסוחר אפי׳ כאשר שוכב על מטתו חושב על מסחר שלו, איך להטיב, איך להרחיב את עסקו.

1. לשון הרמב״ם בסוף הל׳ תמורה פ״ד הל׳ י״ג ורוב דיני התורה אינן אלא עצות מרחוק מגדול העצה לתקן הדעת וליישר כל המעשים וכו׳.

כוחותינו הפנימיים. אנו עצמנו, לפנים בישיבה היינו אנשי רוח, ידענו והערכנו את יקרת נפשנו ואת המחשבה שלנו בעניני התורה והנפש, אבל פה עלולה היא להעלם מאתנו.

משה רבינו קורא שמות לשני בניו הנולדים, הא׳ גרשום ״כי גר הייתי בארץ נכרי״. והנה נשכיל ונבין, כאשר ברח משה רבינו אל יתרו, הלא כבר הי׳ אז במדרגה הכי עילאית — ברום המעלה, גם הי׳ מלומד בנסים, גם מעשים של מס״נ, בשביל היחיד ובשביל ה״כלל ישראל״, ובורח הי׳ אל יתרו שהי׳ ג״כ ״מבקש״ גדול. ברם, הסביבה הי׳ כבר נכרי׳, הוא הי׳ שם גר, והלא גם קודם הי׳ בסביבה של שעבוד, במצב של קוצר רוח, וגם הרבה היו עובדי עבודה זרה, אולם, בכל-זאת כולם היו מהסביבה שלו — של משה. וכדי שלא ישכח שהוא נמצא בארץ נכרי׳, הוא קורא לבנו בשם גרשום, ויהי׳ לו לזכרון תמידי שהסביבה שלו נכרי׳ היא, אין לו שום שייכות, לא בדעותיהם ולא במנהגיהם. את ביהמ״ד של שבט לוי ואת מסורת האבות וקבלתם, הניח שם במצרים ואליהם הוא צריך לשוב.

ואת הבן השני הוא קרא אליעזר ״כי אלקי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה״, הנה, במצב הגרות גופא, יש לו כר נרחב לעלות במדרגה של הכרת ההשגחה, בכל פנה ופנה הוא רואה את עזר ה׳ וקובע שם לבנו הנולד לו, כדי לזכור ״כי אלקי אבי בעזרי״ העזר הוא לא רק מעכשיו אלא מזמן קדום, עוד מימי אבותיו, השגחה תמידית היא. צריכים אנו להתאמץ, כדי לזכור ולהדגיש אצלנו ה״נכריות״ של הסביבה, אף מהקרובים אלינו,[2] כי מה יודעים הם מענין שבירת המדות מענין הרגש בשעה שמתפללים.[3] ועוד כמה ענינים רוחניים דקים, שהיו להם מהלכים בחלל ביהמ״ד שלנו.

מצד השני, עלינו לראות את העזר, ואת רחמי השם עלינו, במצבנו הנוכחי. כל מה שנראה ונכיר ביותר, את חסדי ה׳ ועזרתו, קרובים אנו ביותר לעבודתו, להכרת תכלית החיים שזוהי הרוחניות ולא הגשמיות והחומר. שנראה, שיתקיים בנו כח המחשבה, ההשקפה הרוחנית על העולם ועל

2. הכוונה ליהודים נוספים שהוגלו לשם שלא היו בני תורה.

3. פון הרגש׳ען זאך אין א דאוועננן.

האדם.[4] ויפה אמר הנואם הקודם,[5] כי כאשר באמת תסתיים התקופה הזאת, אזי נתגעגע לחוי׳ של שעה קלה במצב שכזה בו אנו חיים עכשיו,[6] ונהי׳ דומים אז למה? לאותו בן-אדם שנכנס לאוצר המלך לזמן של רגעים אחדים ומאומה לא לקח בידו.

יתרו אמר: ״עתה ידעתי״. וברש״י על אתר: ״מכירו הייתי לשעבר ועכשיו ביותר״ — כי ההכרות בדרגא עילאית מתרחבות ומתעמקות בהמשך החיים, כן אצלנו צריכה המחשבה שלנו להתעמק ביותר, וכ״ש שלא נשכח ושלא תכהה אותה הבהירות שהיתה חי׳ בנו.

ולהבין, עד היכן מגיעים הדברים על המחשבה ועל ההתעמקות בה, נוכל להתעורר ממה שכתוב בפרשה: [שמות כ׳ כ״ג] ״ולא תעלה במעלות על מזבחי אשר לא תגלה ערותך עליו״, וברש״י: ״ואע״פ שאינו גילוי ערוה ממש, שהרי כתיב ועשה להם מכנסי בד, מ״מ הרחבת הפסיעות קרוב לגילוי ערוה הוא, ואתה נוהג בהם מנהג בזיון, והרי דברים ק״ו, ומה אבנים הללו שאין בהם דעת להקפיד על בזיונן, אמרה תורה הואיל ויש בהם צורך לא תנהג בהם מנהג בזיון, חברך שהוא בדמות יוצרך ומקפיד על בזיונו, על אחת כמה וכמה״. אבנים אין להם צער, והכל הוא כדי לעורר על חשיבות המקדש. לכן צוה שלא לעלות במעלות, כי הרחבת הפסיעות נוטלות מן האדם את חשיבותו של הדבר ופוגעת ביקרתו. הדבר כתוב אצל חבת הקדש, ותלמד ממנו ק״ו בנוגע לאדם שהוא חשוב למאוד הן מצד הצלם אלקים אשר בו, וגם יש לו צער, וזה אסור לגרום לו. כך למדונו את הגישה לאדם, לראות את הנשגב שבו, את צלם אלקים ולשמור עליו, אף שהלה אינו מרגיש את ״צלם האלקים״ ברם הרי לא יגרע אדם מערכו של אבן הקדש.

4. זען זאל לעבען די מחשבה דער רוחניות׳דיקער באנעמען די וועלט און מענשען.

5. השיחה נאמרת במסגרת ועד אשר בו עודד את הבחורים להשמיע מחשבותיהם ואח״כ נשא מדברותיו.

6. הערת ר.י.פ. תמיד הי׳ מוהרי״ל מחזק אותנו במחשבות אלה שיבא זמן, כאשר ירחב לנו ונהי׳ עוד פעם בכותלי ביהמ״ד נביט בחזרה ואז נוכח לדעת את הנסיונות שעברנו ואת המדרגות שקנינו ע״י הנסיונות שאי אפשר להגיע אליהם בתקופה אחרת בלי נסיונות וזהו שאמר נתגעגע, מיר וועלען בענקען נאך אזא צייט.

גם בסיבורי׳ עלינו לשמור על ההרגש של המחשבה בתוכנו. על הדרגה העילאית של המין האנושי, על נשמתו העליונה אשר בו.[7]

דברי החפץ חיים

שמעתי מר׳ בצלאל אורלנסקי

אלול קאווקאז , סאווכאז 8

בראש השנה [תרפ״ו] נכנס בעל ה״חפץ חיים״ זצ״ל ברעש, תוך אולם הישיבה ברדין ותיכף, עוד בעמדו אצל הפתח התחיל בשיחה דלהלן. להיות גזלן תלוי בבחירת האדם, ברם להרוג מדינה שלמה זה כבר לא בחירה, ״כי על המדינות בו יאמר״, ממילא, אין מלחמה תלוי׳ בבחירה.

דרך העולם הוא, שאחרי כלות מלחמה ערכם של אנשי צבא יורד. רואה אני שמתכוננים שוב למלחמה, כי ערכו של איש צבא עלה שוב. מובן, שאין מלחמה פורצת פתאום, זה לוקח שנים, ברם מלחמה עתידה להיות.

ברית עולם

שבת האזינו תש״ה

״ושמרו בנ״י את השבת וגו׳ לדרתם ברית עולם״ [שמות ל״א ט״ז] שבת היא ברית עולם, ברית לנצח כרותה עם כלל ישראל לשמור את השבת. ״כל המשמר את השבת, כאלו קיים כל התורה״.[1] כל התורה כולה ברית עולם היא עם כלל ישראל. כיצד יאופשר להבטיח ברית עולם עם כלל ישראל, איפה היא הערבות שתתקים לנצח, שהברית לא תופר? כפי שנוהג בעולם כל סוגים של חוזים, אם הם של ידידות, אם של התחיבויות או קשרים כולם הם זמניים, יתכן שתוקפם ימשך עשרים שנה, חמשים, או תשעים שנה. ברם, במהשך הזמן תנאי החיים משתנים, אתם גם האנשים,

7. אין סיביר דארפען מיר אויך האבען דעם געפיל פון מחשבה אין אונז, די הויכקייט פון מענשליכען מין, פון זיין נשמה׳דיקייט.

1. עיין לשון הרמב״ם סוף ה׳ שבת השבת שקולה כנגד שאר כל מצות התורה.

וכל חוזה אינו עומד בכושרו ומתפרר. ברם, איפה נמצא את סוד הנצחיות? בטחונה של נצחיות הברית עם כלל ישראל כתוב בתורה "על האדמה אשר נשבע וגו' כימי השמים על הארץ [דברים י"א כ"א] כל אותו הזמן שהשמים קיימים ותלויים ממעל לארץ. "האזינו השמים ותשמע הארץ" [דברים ל"ב א'] שמים וארץ שני עדים הם, מה הם קיימים לעולם, אף עדותן קיימת לעולם. ברית העולם נמצא בתוככי האדם וחוצה לו, בתוך האדם — פרושו בתוך נפשו. "כי בשרירות לבי אלך, למען ספות הרוה את הצמאה" [דברים כ"ט י"ח] "מי שממציא מציאה לעכו"ם עובר על למען ספות הרוה את הצמאה" [סנהדרין עו,ב]. כלל ישראל הוא צמא לה' רק התורה מרוה את הצמאון הפנימי, היהדות, וההתקרבות אל השגחתו ית', כי לכל אלה צמאה נפש ישראל, משא"כ בעכו"ם, כי רוה הוא, אינו צמא לכל אלה. [עיין רש"י על אתר: "עכו"ם אינם צמאים ליוצרן, צמאה זו כנסת ישראל שצמאה ותאיבה לירא יוצרה ולקיים מצותיו"]. אין להשוות את הרוה עם הצמאה,[2] בשרירות לבי, במרמה הוא חפץ להשלות את עצמו שהנו רוה, שהוא הרוה את צמאונו,[3] ברם, הדברים האלה לא יועילו, שהרי קיימת ברית מבפנים, וגם הברית מבחוץ, מאת השמים ואת הארץ. הנסיון [פראקטיקע] של השנים האחדות כאן, הראנו על אמיצות כוחה של הברית אשר קיימת ביננו ובין תורתנו. ועלינו להחזיק בזה גם להבא. נסיונות לא יחסרו לעולם, קו-החיים שלנו צריך להיות ה"ברית עולם" זהו היעד בחיים, לחיות תמיד בתור "אנשי-תורה".

2. סח אחד מבני החבורה ששיחה זו חיזקה וחישלה ביותר, תודעת הבדלה בין ישראל לעכו"ם, הרי היינו שרויים ועובדים יחד אתם, ודברים אלה חיזקונו לבל התערב עמהם ללמוד ממעשיהם.

3. ויל ער מיט ניט ריכטיקייט שאפן א רוה, לעשען דעם צמא.

סוף וראשית

שיחה ביום שמחת תורה

כתוב שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה [ישעי׳ ס״ו י׳] לפנים, הי׳ צורך להכניס חוט של עצב לתוך השמחה, להזכיר את החורבן משנים קדמוניות, את חורבן ירושלים.

כעת, כשהלב עטוף באבלו של החורבן הנורא, מובן מאליו שהלב מתאבל. ובכל זאת שישו אתה משוש. חוט של חסד נראה כל העת עלינו מאת ההשגחה, וזה כל משך הג׳ והד׳ השנים האחרונות, והוא הדוחף אותנו לתוך אותו המשוש.

היום גמרנו את התורה וגם התחלנו אותה עוד פעם. התורה מסתימת במיתתו של משה רבינו. ״שקול משה כנגד כל ישראל״,[1] מיתתו — כמיתת הכלל, לא קם כמשה. חשך וחורבן, הכל הולך ונשחת, ואחר כך, מתוך התוהו ובוהו הולך ונבנה עולם רענן, עולם חדש. ובל נאמר שקץ העולם הגיע. מתוך התהו ובהו יצטרך להבנות עולם חדש,[2] הבה נאחל לכולנו שנוכל לתפוס את המקום הראוי בעולם הזה.

כח מעשיו

ש״ק בראשית תש״ה

אמר ר׳ יצחק לא הי׳ צריך להתחיל התורה אלא מהחודש הזה לכם וכו׳ ומה טעם פתח בבראשית, משום ״כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים״ [תהלים קי״א ו׳]. לפנים, היינו מבארים את היסוד, שמלבד למוד התורה וההלכה מתוך ההעמקה בש״ס, זקוקים אנו ללמוד תורת המוסר, שזה מתבטא בפסוק של ״כח מעשיו הגיד לעמו״ כלומר, הבן תורה שבא ללמוד בישיבה, עליו גם לרכוש ולספוג בתוכו את המוסר שבחיים מתוך ההסתכלות המסופר בספר בראשית.

1. מכילתא שמות ט״ו א׳.

2. פון דעם תהו ובהו פון נאך דעם קריג, וועט זיך דארפען אויפבויען א נייע וועלט.

כיום, בתקופה הנוכחית, אפשר לומר, באופן זה: ימי חיינו לפנים — בהיותנו בישיבה — הנם בבחינת "החדש הזה לכם", והימים העכשוויים הנוכחים הם ימי לימוד של "כח מעשיו הגיד לעמו", שהרי נלקחה היכלת מאתנו להתעמק ב"החודש הזה לכם", כלומר, בדיני התורה, בשנים האחרונות. ברם, מלמדים אותנו את ה"כח מעשיו הגיד לעמו". אין צורך שיהי' מקום אצלנו של האפלה על הכרתנו המלאה בחיינו, על מצבנו של ה"אדם הראשון קודם החטא".

י' דורות מאדם עד נח להודיע כמה ארך אפים [אבות פ"ה מ"ב] ההודעה של ארך אפים תשמש לא רק בשביל הדורות שלנו שאחרי המבול, כדי להראות לנו, עד היכן ה"ארך אפים" מגיע, את מדת ארכו, ושקיים "אף" נגד החיים הבלתי-נכונים, ואם שכפי הנראה אין תגובה מידית נגד החוטא, אך זה רק לפני שמגיע המועד הנכון של הפרעון וה' נפרע אז על כל חטאיו, ואף במשך עשרה דורות הי' ביכלתו של ה"בר-דעת" כמו נח, לראות את מדת "ארך אפים". נח הבין שאין העולם הפקר בלי אדון. לרוצח נדמה שהכל הפקר, שמותר להרוג ולרצוח, והנה קין הרג את אחיו ויצא שלם בגופו ונמוקו עמו: "השומר אחי אנכי". ברם, כל זה נובע מהמדה של "ארך אפים", רציחה, ניאוף, וכל מיני שפלות אינם החיים האמתיים, החיים הנכונים הם: חסד, תפלה, אפגעבייגענקייט, [נכונות ויכולת לוותר] והצורך הוא להתבונן ולראות את "כח מעשיו", את כוחה הכביר של ההשגחה.[1]

עלינו לזכור את דברי הנביא: "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו." [ישעי' מ"ג ז'] מי הוא הנקרא בשמי, זהו ישראל. בתחילה הי' די אף במי שהוא אדם — צלם אלקים, ברם, אח"כ במעמד הר סיני נבחר לזה ה"כלל ישראל", ואשר נקראו "בנים למקום" עשה"כ "הלא הוא אביך קנך." [דברים ל"ב ו'] הבן נקרא על שם אביו, ואם הוא "כל הנקרא בשמי" אזי הוא גם "לכבודי בראתיו", כל הבריאה כולה מעידה על כבוד שמים, את יופי הבריאה, "יוצרן משבחן ומי מגנן" זהו כבוד שמים, א"כ כל הנקרא בשמי ג"כ כבוד שמים צריך להיות נובע ממנו. והצורך הוא שנוכל בתקופה

1. הערת ר.י. פ. בהיותנו ביערות סיביר — ראינו וגם הרגשנו את ההשגחה פרטית, את החסד, ואפי' בעת שהיינו רעבים וצמאים היו מרגישים את הפסוק טרף נתן ליראיו — כי לעולם חסדו. אפי' במצב של רעב ועוני וצער.

של "ארך אפים" להמשיך ולהביא אל התקופה של כבוד ה', שנוכל לקיים את "שבתי בבית ה' כל ימי חיי" כי זהו מקום חיותנו.[2]

והאבן הזאת

ערב יום הזכרון של הסבא ש"ק ויצא

בימים אלה, היינו רגילים לשמוע בביהמ"ד הערות על יעקב אבינו אשר יצא מבאר שבע ללכת לחרן, וכבר עבר דרך הר המורי' "כי מטא לחרן אמר, אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו, כד יהיב דעתי' למיהדר, קפצה לו ארעא" [חולין צ"א ב]. מה גדול הוא הענין של "מקום שהתפללו בו אבותיו" ואף שתפלת יעקב אבינו, הן בביתו, והן בביהמ"ד של שם ועבר ובכל מקום, היתה בהרגשה של "השמים כסאי והארץ הדום רגלי", שכל העולם כולו הוא מקום השגחתו, בכל זאת, "מקום שהתפללו אבותי" הוא דבר מיוחד, מקור, לשאוב משם.

אצלנו, בימינו אלה, ענין גדול הוא להתבונן בדרכי האדמו"ר זצ"ל, [הסבא מנוברדוק] לדעת את הקשר עם אותו הדרך אשר נתן לנו אותו האור שהאיר את דרכנו בחיים, אותו "המבט הנוברדקאי", מה גדול הוא ה"יהיב דעתי'" אשר תיכף אחר זה "קפצה לו הדרך". אם נעמוד להתבונן, בזמן שכזה ובנסיבות אלו, ביכלתנו להגיע לתקופה ולדרגה עילאית, ה"יהיב דעתי'" ביכלתו לחולל נפלאות, לא נוכל לדעת עד כמה הוא גודל יכלתו של אותו ה"יהיב דעתי'".

"וייקץ יעקב משנתו ויאמר וגו' ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלקים וזה שער השמים" [בראשית כ"ח ט"ז-י"ז] דומני, שליעקב אבינו לא חסרה "ההרגשה" של "בית אלקים", אף בהיותו בכל מקום שהוא בעולם, מספרים על גדולים בדורנו שמדרגתם ביראת שמים היתה בחינה כזאת, שהרגישו ש"השמים מונחים להם על ראשם", ק"ו על אבות העולם, ובכל זאת כיון שהרגיש את הלא ידעתי, מיד ויירא, עברה עליו חרדה.

2. פון דער צייט פון ארך אפים צוציהען צו דער צייט פון כבוד ה' — ווייטער זיין א שבתי בבית ה' כל ימי חיי — דארטען איז דער לעבען אונזערע.

חיים אנו בתקופה נוראה, עת התגלות ההשגחה, ישנה הנהגה ברחמים, זמן יציאת מצרים, ההליכה במדבר, ארץ ישראל, הכל רחמים,[1] כמרעיתם וישבעו וגו׳ ע״כ שכחוני ואהי להם כמו שחל, כדב שכול וגו׳ [הושע י״ג ו-ז] ועוד ציורים מחיות טורפות, והכל בשביל ״שכחוני״. האם זה לא אותו הזמן עצמו, הרי רואים אנו כיצד נהפכו אנשים לחיות רעות, התנפלו על כלל ישראל כמו דובים ואריות הכל בנגוד לשכל, ועדיין אנו בבחינת ״לא ידעתי״. אנו צריכים להתעורר ולחרד חרדה ממאורעות הזמן בראותנו התגלות ההשגחה. ומהי התביעה מאתנו ״ונשלמה פרים שפתינו״ נותרו לנו רק שפתינו להתפלל, ללמוד, לדבר איש את רעהו בעדינות ברוך ובנעימות, ואזי, מ״האבן הזאת״ בשדה שומם נגיע ל״בית אלקים״ שקוע ביופי של זהב וכסף, כ״בימי שלמה בשעתו״.

יום השנה של הסבא זצ״ל

י״ז כסלו ש״ק וישלח

״אם לא תדעי לך היפה בנשים, צאי לך בעקבי הצאן״ [שיר השירים א׳ ח׳][1] את הפסוק הזה היו רגילים להזכיר בהגיע ״יום השנה״ של אדמו״ר זצ״ל. בכמה תקופות בחייו, נצב לו האדם מול בעיות וקושיים שונים, ואינו יודע איך להכריע וכיצד להתנהג. והרי מזמן לזמן נולדים ובאים מצבים חדשים אשר לא הורגל בהם, אזי, ״אם לא תדעי לך״, עליך להביט על עקבות אבותיך, אל חייהם ומהלכם, ואזי תשיג הארה כיצד לכלכל את חייך גם אתה.

גדולי ישראל מלבד שמנהלים את חייהם בדרגא עילאית, יש להם גם תלמידים אשר מקבלים מהם את תורת רבותיהם. אומרים היו בשם אדמו״ר זצ״ל שמטרת חנוכו הוא לחנך להיות ״מבקש״. וזהו הדבר המאפיין ביותר

1. אולי הכוונה, ועכ״ז מזהירין הנביא כמרעיתם וכו׳.

1. וברש״י וז״ל כנסייתי ועדתי וכו׳ איכה תרעה, ותנצלו מיד המציקים לך להיות ביניהם וכו׳ התבוננו בדרכי אבותיך הראשונים וכו׳ ולכי בדרכיהם.

את החנוך "הנוברדקאי" שהאדם, תמיד ובכל מצב שהוא, יבקש כיצד לחיות לפי מצוות התורה, לפי מוצא פי ה'.[2]

"אם לא תדעי לך", ברם, על האדם להשתדל כן לדעת, לא להסתפק במצב של ש"אינו יודע", שומה על האדם להיות לו תשוקה לרכוש את הידיעה, ואז נפתח לפניו האור של "עקבות הצאן", הדרך שדרכו בה אבותינו. דוגמא, כאשר כל מערכת האלקטרי' עשוי' ושלמה, אז די רק ללחוץ על הכפתור, ומכיון שהאור מחובר מכבר, הוא יוצא ומאיר את כל הסביבה כולה, למרות החושך השורר מסביב.

ויאבק איש עמו [בראשית ל"ב כ"ה] ובדברי חז"ל "אם כת"ח, אם כעכו"ם נדמה לו", לפנים היו לנו נסיונות כת"ח, הסביבה שלנו היתה של תלמידי חכמים וככה הי' הנסיונות של ת"ח, במצבנו אנו כיום הנסיונות הם כעכו"ם.[3] ברם, יש לעמוד בכל הנסיונות שיהיו, ויקוים מאמרם ז"ל "אשרי ילדותנו שלא ביישה את זקנתנו".[4] שההוה הזה לא יבייש את עתידנו. עלינו לעמוד בנסיון משך כל הזמן.

אדם

ש"ק דברים תש"ה סאווכאז 8

התורה מלמדת ומחנכת אותנו להרגיש בתוכנו הרגשה של נצחיות. כל הדברים הסובבים אותנו משך ימי חיינו, זמניים הם, ואינם נצחיים. דאגות האדם, וטרדותיו על צרכי החומר, ענינים זמניים הם, וקיימים הם רק לזמן עובר. אכל אדם דבר טעים, כגון ברבורים אבוסים וכדומה, ההנאה קיימת רק ברגע האכילה ולא יותר, ומה יש לו מאותה ההנאה אחר שנים? ואף שנשאר איזה שפור והשבחה בגוף, ברם, אותה ההנאה איננה. כמו-כן, אם

2. ר"ל תקות החינוך אינה להעמיד האדם השלם, אלא להוציא מבקש, כאשר הוא יבקש הוא ימצא וישיג השלמות.

3. הערת ר.י.פ. לפנים הנסיון הי' בתוך דרך התורה ובמדרגת יראת שמים, הנסיון הי' בדקות בלשמה, היום, כעכו"ם נדמה לו, והנסיון הוא על היסודות.

4. סוכה נג, א.

לפני שניכּ הי׳ אדם לבוש בגדים נאים ומבושמים, ועכשיו הוא מוצא את עצמו עומד ועובד מלאכה בזוי׳, מה יש לו עכשיו מאותם הימים והשנים שהי׳ לבוש בגדי משי ועדנים? אותו הדבר הוא בשאר הנאות הגוף ותאוותיו.

ומה נמלצו דברי רבותינו בעלי המוסר ז״ל שהי׳ דורשים את הפסוק ״על בשר אדם לא ייסך״, [שמות ל׳ ל״ב] שהתורה קוראת לכל מבנה גוף האדם בשם ״בשר אדם״, כלומר, הגוף על כל רמ״ח אבריו ושס״ה גידיו הנהו החומר שנקרא רק ״בשר אדם״, ברם, האדם עצמו הוא דבר רוחני שאינו נראה לעין. ואם כי יחי׳ האדם בעוה״ז מספר ימי שנותיו ולא יחליף את גופו, בכל זאת זמני הוא הגוף, מכיון שהנו מהוה רק לבוש אשר ניתן לו לזמן ידוע.

ומה יפה אמר בעל ״חובת הלבבות״ [שער עבודת אלקים פרק ט׳] שכל עניני העולם ביחס לאדם, הנם כקליפת הביצה בנוגע לאפרוח. שכל זמן שהאפרוח נמצא בתוך הקליפה היא משמרתו, אבל אח״כ כשהאפרוח נוקר ודוקר עצמו מתוכה, אין לו שום שייכות עמה אין שום קשר חיותי. ככה הם גם כל עניני העולם הזה, הנם דברים שיש לו לאדם עמהם רק שייכות עראית. האדם עצמו אינו זמני הוא בא מעולם הנצח, והתורה מסגלת לו מעשים ופעולות מסוג שכזה אשר שותלים בתוכו את הנצחיות, שזה מבוטא בנוסח הברכה של ״חיי עולם נטע בתוכנו״.

ה״כלל ישראל״ קבל את התורה במדבר במקום שמם בלי ישוב, ושם הוא נעשה לעם, וכמו שכתוב ״היום הזה נהיית לעם״ [דברים כ״ז ט׳].[1] יסוד של כל אומה ואומה היא ארצם וכל העושר שלהן תלוי במולדתן, משא״כ ה״כלל ישראל״, הנמצא במדבר בלי עושר חמריי והנהו ״תלוי באויר״ והנהו נעשה לעם. הוא נדד מ׳ שנה במדבר ״למען הודיעך, כי לא על הלחם לבדו יחי׳ האדם״ [דברים ח׳ ג׳] שקיום האדם אינו תלוי רק בלחם גרידא, הפרנסה המסחר בסכרין, ובחפצים,[2] ״כי על כל מוצא פי ה׳ יחי׳ האדם״. זה הי׳ היסוד שעליו נבנה עם ישראל, יסודו של כלל ישראל היא הנצחיות. בכל הנסיבות שהן, קיים כוחה הכביר של ״הנצחיות״, אשר ניתנה ממרום לכלל ישראל כולו.

1. עיין רש״י דברים כ״ט ג׳.

2. מסחר החליפין שהתעסקו בו להחיות את נפשם.

מכל מלמדי השכלתי

ש״ק עקב

התנא בפרקי אבות [ד׳ א׳] אומר: איזהו חכם הלומד מכל אדם שנאמר מכל מלמדי השכלתי וגו׳, משמע שיכולים ללמוד חכמה מכל אדם בלי יוצא מן הכלל, וכפי הנשמע מהפסוק עצמו. גם משמע שהכל מלמד את האדם חכמה, אין צורך לאדם לילך ולבקש את החכמה, אלא שומה על האדם מצדו רק לקבל מה שמלמדים אותו, ברם השאלה היא, איזו חכמה ילמד מכל אדם?

האדם, נפגש בימי חייו, עם כל הבריאה כולה, עם הדומם, הצומח, והחי. ברם, כל הטבע כולו אינו רוחש לו, לא טובה ולא רעה, עם הטבע מרגיש האדם את עצמו, כמושל על הכל. ״כל שתה תחת רגליו״ [תהלים ח׳ ז׳], עם הטבע יכול האדם להתפשר, כי כוחות הטבע אינם עשוים לרעתו, הכל מתחיל ותלוי באדם עצמו, שביעת-רצונו, או בלתי שביעת-רצונו, הכל בא מאת האדם עצמו, ואמור זה הן כלפי היחיד והן כלפי הצבור.

מראשית ימיו היתה לו ל״כלל ישראל״ תקופה של סבלות מצרים. בוא וראה זה עכשיו הצילו בני ישראל את מצרים מחרפת רעב, והנה הכל נשכח, וכבר מתחכמים ומתכננים כל מיני עצות ותחבולות ללחוץ עליהם ולהשמידם. ותקופה זו ארכה משך מאות שנים אחדות, והנה מליוני בני-אדם סובלים, והכל בא מאת בני-האדם, מבני האדם הלוחצים בני-אדם אחרים, כל אחד ביחידות הסובל מפגיעת כבודו ובגשמיות, וגם לאידך גיסא יכול האדם לענג את חבירו ולהשביע את רצונו, ברם, מכל ה״מסתובב״, נלמד ״חכמת החיים״.

״ה׳ אדוננו מה אדיר שמך בכל הארץ, אשר תנה הודך על השמים״ [תהלים ח, ב], למרות מצבו המגושם של העוה״ז בכל, עם כל זה מתבלטת מתוכו גדלה ותפארתה של ההשגחה העליונה, וכבטויו של בעל ״חובת הלבבות״ [שער הבחינה] ״ושמהו רומז עליו״, וכמו שראינו ציונים מוצבים על פרשת דרכים ועליהם תמונת יד-אדם המראה באצבעה את הדרך הנכונה, ככה מראה כל הבריאה כולה על מציאות ההשגחה העליונה. הסדר והחבור הפלאי של ארבע תקופות השנה, קיץ חורף, סתיו, ואביב, התהליך הפלאי של הצמיחה אשר תשביר לאדם את כל צרכיו, בו רואים את הסדר המדויק,

החכמה העמוקה, אשר עד כמה שחכמי הטבע יגעים למצות את ידיעתם בה, אינם מגיעים עד תכליתה. השמים לרום והארץ לעומק [בחינת עולם] ואין עדיין חקר להם. "מה אדיר שמך בכל הארץ, אשר תנה הודך על השמים", הלא הם השמש, הירח, כוכבי לכת והמזלות, ואולם גם "מפי עוללים ויונקים יסדת עז" [תהלים ח' ג'], גם מפי היונקים הקטנים שבמין האדם, נראית גבורתו של בורא העולם. מן המין האנושי עצמו יכולים להוכיח גבורתו של בעל הבית, הטוב לכל, אמיד, וגם חזק וגבור. "מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו ותחסרהו מעט מאלקים" [שם, ה' ו'] אם כי קטן וחלש הוא האדם, בכל-זאת נכרים בו עשר נפרז. מחד גיסא במהלומה אחת נספה האדם, בירי' של כדור אחד נפסק פתיל חייו, ברם בחיי האדם עצמו רואים את גדלה של חכמת האלקים אשר מנהיגה ומנהלת את ימי חייו על פני תבל.

השנים האחרונות הללו למדונו הרבה, יתכן שמשך כל ימי חייו לא יהי' האדם יכול לזכות לתקופת לימוד כזו, אם כי כל ימי חיי האדם מהוים תקופת למוד, בה הוא לומד את חכמת ה', ברם, השנים הללו ביחוד, למדונו הרבה למכביר, ועכשיו כאשר עומדים אנו לסיים תקופה זו, עלינו לסכם את התקופה, ובכן, נשאל מהו הסכום? הסכום הוא, שכל חכמת החיים באותו הצביון כפי שלמדונו בבית מדרשנו כל זה נתאשר, נתאמת שהדברים היציבים והקימים לעולם, הם: השגחה, מוסר, ויראה. יתר הדברים הנם רק דברים ארעאים המה, אינם קשורים וחיוניים עם האדם. בוא וראה, הנה מצינו שהאדם כרגע עשיר הנהו, ואחר רגע קט, הכל נפסק והוא נהפך לעני מחוסר לחם וגם מדוכא ביסורים. אנחנו היינו בני-חורין ובן רגע נהפכנו לאסירי-כלא "שאסיריו לא פתח ביתה", לא נפתחה הדלת, אעפ"כ שוב נעשינו לבני חורין וחיים שוב. הנה לעבור מדבר שכזה של "נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין בו מים" [דברים ח' ט"ו] ובכל זאת ניתן להאמר שאפשר שנשכח את כל זה. כי טרדת החיים יוכלו להשכיח את הכל והנה התורה מזהירה על זה.

זוהי החכמה אשר אותה לומדים מכל אדם ומאת כל המצבים, "מכל מלמדי השכלתי", ואת החכמה הזאת שומה עלנו שלא לשכוח.

יראה

ש"ק ראה

"ועתה ישראל, מה ה' אלקיך שואל מעמך, כי אם ליראה את ה' אלקיך" [דברים י' י"ב], ואמרו חז"ל [ברכות ל"ג,ב] "אטו יראת שמים מילתא זוטרתא היא וכו', אין לגבי משה מילתא זוטרתא היא דאמר ר' חנינא, משל לאדם שמבקשין ממנו כלי גדול ויש לו, דומה עליו ככלי קטן, קטן ואין לו דומה עליו ככלי גדול". ומובן שנשאלת השאלה: אם לגבי משה יראה מלתא זוטרתא היא, אבל לגבי כולם, דבר גדול הוא. וגם יש להבין מהו הצד השני של המשל, כלי קטן ואין לו דומה עליו ככלי גדול?

משה רבינו מדבר עם הכלל כולו, הוא משוחח עמהם על כל מה שעבר עליהם מראשיתם עד היום. אם כי צעיר הוא עם ישראל, כבר סבל הרבה עד עתה. משה ספר לבני ישראל מבראשית, על עשרות הדורות הראשונים, על נפתוליהם עלה וירוד, עד שבא אברהם אבינו, הראשון משאר בני האדם שיצא מהסבוך, ואשר מצא את הדרך הנכונה והטובה בשביל חיי האדם — את דרך ה'. מתוך התהו ובהו בו נקלעה מחשבת האדם הוא מוצא מחשבה חשובה, בהירה וקבועה, על תכליתו של העולם, ובתוקפה של מחשבה זו — דרך ה' — חי א"א ע"ה את כל ימי חייו. מזה מתהוה גרעין בריא אשר מתוכו ומסביבו יתאספו כל בריאי-השכל והנבונים בכוון האמתי של כלל ישראל, ממנו מתפתחים האבות עד שעת הירידה למצרים. ואז באו מאות השנים של עבדות מצרים, עד שמגיע הזמן של נסי ה', תקופת חיי היהודים במדבר משך 40 שנה, המלאים ירידות ועליות. והנה אחרי ככלות הכל, אחרי חיים סוערים וסואנים אלה, ונצרך לסכם את הכל ולהביע במלה אחת, מהי המלה הזאת? — "ועתה" כלומר, מה יהי' עכשיו, מה למדנו מכל העבר עלינו, מהו הסכום שאנו מסכמים: "כי אם ליראה את ה' אלקיך".

"רבינו יונה" בפרושו על משלי מדבר על "שלמות היראה" ו"שורש היראה". כדי להסביר את זה ניתן להדגים: נקח לדוגמא עץ ארז גבוה בעל ענפים עץ גדול ועבה, הרבה היו ימי התפתחותו של ארז זה, ודרך ארוכה עבר מתחילת קליטת הגרעין אשר נפל באדמה, שם הוציא ציץ ונשרש בה. מן השורש ההוא עד גובה הארז מהלך רב הוא, ברם, הכל נובע מאותו השורש הראשון עד שהגיע לעץ ארז ענקי. והנו אותו ארז עצמו, שהי' כ"כ קט בראשיתו. ככה הוא ג"כ ענין יראת ה'. ישנה "שלמות של יראה" היראה

בשלמותה, ויש רק ההתחלה, הדרגה הראשונה של יראה כלומר "שורש היראה.[1]

והרי יראה, הוא ענין של למוד וחנוך. התורה צותה במעשר שני, בכורים, ובכורות, שעלינו להביאם לירושלים ולאכלם שם. והטעם אומר לנו הכתוב: "למען תלמד ליראה את ה' אלקיך" [דברים י"ד כ"ג] בירושלים נוכל לראות בחוש ממש, את חייהם העילאים של הכהנים והלויים, את נסי ביהמ"ק, הרגשת השכינה ואת ההשגחה הפרטית [ראה רשב"ם שם] מכל זה ירכש יר"ש, ילמדו ויתעלה ביראה[2] [מזה אומר רש"ז הוא היסוד של למוד המוסר] ואם ללמוד באנו הרי יש בו הרבה מדרגות: הן ברכישת מדרגות חדשות ועילאיות, והן בזכירה של המדרגות הנשכחות, כמו בכל דבר שלומדים.

"והאלקים עשה שיראו מלפניו" [קהלת ג' י"ד] כל הבריאה כולה וכל מה שמתרחש בה, מאלפת אותנו לירא מפני ה' ולפחד מפני הדר גאונו. חז"ל הורונו: אלו הרעמים, [ברכות נ"ט ע"א] וישנן מדרגות ברעמים, קודם הרעם הטבעי מפחיד מעט את האדם. אבל הרי ישנם רעמים יותר גדולים, אנו בעצמנו עברנו תקופה של רעמים, אשר תסמר שערות ראשנו. כל מאורעות הזמן מלמדים אותנו הלקח שנירא מלפניו, ואף אם בעינינו איננו רואים כלום. גם בשעה שיש שלום בעולם יש לזכור שישנו בעל הבירה וכפי שהורונו רז"ל אנדרלמוסיא באה על עיוות הדין ועל עריות וזנות וכדומה. אנו רואים שעושים "נקיון" בעולם [טשיסטקא, ביטוי סובייטי], מכל זה יש לנו לרכוש את הרגש של יראה. במדינה שאנו נמצאים בה מורגשת היראה האופפת את כל אדם. כל אחד שרוי בשתיקה, אינו מדבר, מפני שהוא יודע שאף אם הוא אינו רואה ושומע, אותו רואים ואותו שומעים.

1. מרגלא בפומי' דאאמו"ר זצ"ל לפרש מה דנאמר כשבח ומדרגה אצל אברהם, "עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה" [בראשית כ"ב י"ב] מופיע לכאורה כתביעה על עמלק, "ולא ירא אלקים" [דברים כ"ה י"ח] ויפלא, דכיצד תהא העדרה, התביעה על עמלק והשגתה, גובה השבח לאברהם, אלא דלעומת מה דבעמלק הכונה שאף שורש היראה לא הכו, לגבי אברהם הכונה שהשיג שלמות היראה כפי גידולה.

2. עיין תוס' בב"ב כ"א א' ד"ה כי מציון וז"ל לפי שהי' רואה קדושה גדולה וכהנים עוסקים בעבודה הי' מכוון לבו יותר ליראת שמים וכו'.

"והאלקים עשה שיראו מלפניו", כל זה מסתכם ונכנס לתוך ה"ועתה", אחרי מה שעבר עלינו, זהו מה שצריך להסתכם. כל זה אפשר להעשות ע"י כל אחד מאתנו, ולאו דוקא במשה רבנו. כל אחד מאתנו יכול וחייב ללמוד את זה, מ"חוטב עציך עד שואב מימיך", מן הקטן עד הכי גדול, מאידך גיסא כל אחד ואחד יש לו נסיונות.[3] "ראה הנה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה, את הברכה אשר תשמעו ואת הקללה אשר לא תשמעו". כבר ראינו שיראה היא הברכה בחיים, אין זה הפחד מפני התליין והטבח, היראה היא ברכה בשבילנו וגם חסד. הנה העולם נברא במדת רחמים, ותכלית כל הבריאה היא שיראו מלפניו, א"כ זהו הפועל-יוצא של חסד ורחמים.[4] אולם האדם חי בנסיבות כאלו, שהוא נמצא מסובב בנסיונות. נביא השקר אשר נתן אות או מופת והנה בא האות והמופת מצוה לנו התורה "לא תשמע אל דברי הנביא ההוא וגו' כי מנסה ה' אלקיכם אתכם לדעת הישכם אוהבים את ה'" וגו' [דברים י"ג ד'], שום אות או מופת לא יוכל להסיר את האדם מדרך התורה, והכל בעזרת היראה. הנסיונות רבים ושונים הם, אלה שהומתו על קדוש השם ע"י מיתות משונות, נסיונם הי' שיקבלו עליהם באהבה את גזרת ה', הנסיון שלנו הוא שלא להפך למגושמים ע"י החומר הסובב אותנו, לבלתי שכוח את הצורה הרוחנית של האדם.[5] ברם, הכל הי' כדי לנסותנו "למען ענותך לנסותך" אצל אחד הנסיון הוא העינוי, אצל השני הנסיון הוא "נביא השקר", מציאות החיים. מהכל למדים אנו "יראה", שהיא החדוה העליונה בחיים אשר האדם נחון בה, וזהו ה"כלי קטן" אשר מבקשים ממנו.[6]

3. און צוריק איז אלץ א נסיון.

4. איז דאס דאס דער שפיץ פון חסד און רחמים.

5. הערת ר.י.פ. בשנים האחרונות כאשר הוקל קצת המצב הגשמי, הי' הנסיון הכי גדול שלא לאבד את הרגש של בן תורה ובעל מוסר, כי החיים מסביב הי' כ"כ מגושם וגם הדיבור וההנהגה הי' בלי בושה כלל, הכל הפקר.

6. אלץ לערנט יראה, די העכסטע גליק פון לעבען מיט וועלכער דער מענש איז באשאנקען געווארען וכו'.

אלול

ש"ק שופטים

אנו רואים בחיי האדם שהוא איננו עומד על מצב אחד, החיים מתפתחים, האדם ממציא אמצאות שונות חדשות, כיצד לשפר את החיים שיהיו יותר נוחים ויותר קלים בשבילו. כן ממציא האדם תרופות שיכולו למנוע את השפעתם של מפריעי החיים ומפריעי השלום האנושי.

אצלנו היסוד והעיקר בחיים, הם חיי הרוח. החיים הללו צריכים לתפוס את המקום בראש וחיי החומר רק טפלים להם.

רבותינו בעלי המוסר היו מתבטאים בשם הגר"י סלנטר זצ"ל בלשון זו: "גשמיות אינו ענין שלי" או "גשמיות אינו ענין כלל וכלל". לפי האופן האחד גשמיות אינו ענין של האדם, אלא שההשגחה מסדרת את כל הצורך. ואם נאמר לפי האופן הב' הפרוש הוא, שזה אינו ענין כלל שיזקוק אותנו לחשוב על זה. כל זה נובע מאותו היסוד, שחיי הגשם הנם מהדברים שבמדרגה השני' ואינם מהחלק העילאי בתכליתו, והעיקר הם החיים הרוחניים של האדם, הרגשיו הרוחניים והכרתו בהם, חשיבות יתירה נודעת למעשי האדם, יחס האדם לחבירו וטוהר מדותיו.

"וידעת היום והשבות אל לבבך, כי ה' הוא האלקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת", [דברים ד' ל"ט], מספיק לזה יום זה, וכל היום, וכל יום. תיכף בקום האדם בבקר, נראית ההשגחה, רוקע הארץ על המים, יש לו על מה להניח רגליו ברדתו ממטתו, צרכי החיים, בגד ללבוש, לחם לאכול, מזומנים לנו. זו כבר ההכרה של ועל הארץ מתחת, כמו כן במשך כל היום, וכך מיום אל יום, וכל החיים מסוגלים להתגדל ולהתעלות בחיי הרוח.

"הביאני המלך חדריו נגילה ונשמחה בך" [שיר השירים א' ב'], יכנס האדם לבנין מרווח מלא חדרים ומחלקות וממשיך לעלות לקומות נוספות, עד בלי די, כך אפי' בציוריו המוגבלים של האדם. קל וחומר כאשר המלך הביאני חדריו אין סוף וקץ לחויית חיי הרוח.

כאשר נתבונן במצבנו נמצא, שב"ה, דעתנו על הרוחניות שהוא ענין אשר כדאי להתענין בה נכונה היא. ברם, השנים האחרונות השפיעו עלינו עד כדי כך, שהתחלנו לחשוב שרוחניות אינו ענין שלנו מכיון שאין לנו

הסביבה, ואותם התנאים שהי׳ לנו מכבר אינם, מוטב שנעזוב הרוחניות לדרכי ההשגחה. כאן נשקפה הסכנה שברבות הימים יוכל הדבר להתדרדר ויהפך לגמרי לענין לא רק לא שלנו, אלא ללא ענין כלל. וכמו שמגדיר בעל חוה״ל [שער חשבון הנפש חשבון י״ד] שיצה״ר דומה לקורי העכביש, בראשונה הוא רק מאפיל קצת, אח״כ הוא מחשיך, ולבסוף הוא מסתיר את האור לגמרי.

״אלול״ נקבע עוד בזמן קבלת התורה, כאשר משה רבנו שהה ארבעים יום וקבל את הלוחות השניות ביום הכפורים. ארבעים יום הללו נקבעו לימי תשובה.

לפי דרך המליצה ניתן לפרש מה שלמדונו רז״ל ״באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה״ כלומר, יש לחלק את חלק הבהמיות שבאדם, להפרידו ולשים עליו כסוי של קדושה, לאכול אותו בירושלים ״למען תלמד ליראה״, יש להעלות את החיים של ״בהמיות״ למדרגה של קדושה,[1] וזה מיום א׳ של אלול, שכל יום בחדש אלול יקדש ויעלה את האדם מעלה מעלה. תשובה פירושה — חיי הרוח, התשובה שלנו היא לשוב אל חיי הרוח. נשתדל, שכל זה יתפוס בתוכנו את מקומו הראוי, שיהי׳ לנו פנאי לתכנן את חיי הרוח, וכמו שפנוי האדם לעסוק בחיי החומר שלו, להמציא תחבולות ולבקש תקונים לשפרו, ולהסיר ולמנוע את המפריעים לזה. למצוא אמצעים כיצד להעלות את המדרגה הרוחנית ליותר קדושה, ולחשוב מחשבות נגד השונא הגדול הוא היצר הרע, להמציא ״פצצה אטומית״ נגד המפריעים והשונאים שלנו.

״אם תבקשנה ככסף וכמטמונים״, שכסף ומטמונים יהי׳ אצלנו רק דרך משל, והנמשל יהיו: התורה ויראת שמים.

1. כעין זה בשפת אמת אלול תרל״ב.

עת מלחמה

קאווקאז ש"ק תצא תש"ה

שלמה המלך מנה כ"ח עתים [קהלת ג']: "עת ללדת ועת למות וגו' עת מלחמה ועת שלום". הנה ענין הלידה והמות, את זה מרגיש כל אחד שאין זה בידי אדם, וכמו שאומר בעל חו"ה בעניני הבטחון [שער הבטחון פ"ד] שכמו שחייו ומותו אינם בידו, כן ירגיש שגם מזונותיו ובגדיו וכל צרכי החיים, אינן בידי האדם, אלא ביד ה'. כי ביחס לבגדים ומזונות יש עוד מקום לאדם לטעות ולחשוב שזה בידו מכיון שיש לו חלק בעשיתם ויצירתם יכול האדם לטעות ולחשוב שהכל בא מכוחותיו הוא, אבל החיים והמות עצמם לא יצר.

והאמת היא שככה הוא גם בשטח של כל צרכי החיים, שכולם אינם בהישג ידו של האדם, הן ביצירתם והן בהרוחתם רק הכל תלוי ונובע מידה של ההשגחה. אותו הדבר שמרגישים אנו בנוגע "עת ללדת ועת למות" שהכל ביד ה', ככה הוא גם ביחס ל"עת מלחמה ועת שלום". דעת העולם היא, שהאנשים הם העושים מלחמה, חושבים, שאם אומות או מדינות אינן יכולות להשתוות, ולבוא לעמק השוה, ויש להן הקפדות נושנות, ושנאות מכבר, וכאשר באה שעת הכשר, ועם אחד מרגיש שיש בכחו לעשות את זאת, אזי הוא מתנפל על שכנגדו וככה מסתבכת מלחמה. ברם, אין הדבר כן, עת מלחמה, זמנה של מלחמה לפרוץ, קבוע הוא מאת השמים. מלחמה באה בתור עונש על עבירות, וכאשר מלחמה באה הרבה אסונות באים עמה. חרב באה על העולם מפאת העבירות,[1] וכאשר יש צורך לנקות ולטהר את העולם, באה מלחמה. אותו הדבר הוא גם על "עת שלום", שלום בא בשעתו המיועדת, כאשר מגיעה שעת המלחמה להגמר, אזי נוצרים כל התנאים והנסיבות לזה, לא ה"דפלומטים" עושים את השלום, הם משמשים רק בתור כלים [רגלי, פעשקעס] על גבי הטבלא של השחמט, אשר נקרא בשם "העולם" וכל ה"מלכים" ה"מגדלים" וה"פרשים" נדחפים ממקומותיהם עפ"י תכנית מתוכננת. ככה זה בעת מלחמה, וככה הוא גם בעת שלום,

1. עיין אבות פ"ה מ"ח חרב בא לעולם על עינוי הדין ועל עוות הדין ועל המורים בתורה שלא כהלכה. ועיין שבת ל"ג ע"א בעון ענוי, ועוות הדין וקלקול הדין וביטול תורה חרב ובזה רבה וכו' ופירשי דהיינו משלחת גירוי מלחמה.

ומכיון שהכל בא מהכרוז אשר בשמים, לכן שומה על האדם להתבונן, כיצד הוא מסתדר עם התורה הק׳. מובן מאיליו שאינו דומה שעת מלחמה לשעת שלום ומנוחה, ברם, למרות כל זה, הכל כפוף ועומד תחת מרות התורה.

״כי תצא למלחמה על אויביך וגו׳ ושבית שביו וגו׳ יפת תואר״ וגו׳ ״לא דברה תורה אלא כנגד יצה״ר״. אין הבאור שהתורה התירה את היצר הרע, אך הבאור הוא, שבעת מלחמה העמידה התורה את האדם במצב אחר, ושחררה אותו מהתחיבויות שונות. לא יענש האדם בגיהנם על נשואיו עם יפ״ת, ברם, אסון גדול הוא כן מביא לביתו. והפרשיות משתרשרות זו בזו: ״לבסוף שונאה״ ונולד מזה ״בן סורר ומורה״. התורה תמיד מאלפת את האדם ומלמדתו על כל בעיותיו בחיים, ותמיד ישאל האדם בתורה, ״הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת״ [משלי כ״ב כ׳] ״להודיעך קשט אמרי אמת״ [משלי כ״ב כ״א]. וכן מצינו בגמ׳ [גיטין נ״ו, ב׳] כאשר ר׳ יוחנן בן זכאי אמר לקיסר שלמא לך מלכא, הי׳ יסודו מזה שהוא דרש גזירה שוה לבנון-לבנון, והיתה נפשו נתונה בסכנה לקראו קיסר, ורק על המקרא שהי׳ דורש ״וכן כתוב בתורה״ על זה הי׳ סומך. אנו אין צריכים להסתמך על גזרות שוות, לנו יש פסוקים מפורשים, פרשיות מפורשות כיצד להיות נאמנים ליהדות ולתורה, ולא להתפשר עם היצה״ר, עם התאוות, כי כל זה יביא עלינו אסון נורא.

אם הוסר מעלינו עסק התורה, כמו בהיותנו בישיבה, זהו בגדר של ״לא דברה תורה אלא כנגד יצה״ר״, אולם הסבה היא, שעת מלחמה, לאמתו של דבר אין ענין שישנה משהו מיסודות התורה, ואת הכוון שהיא נותנת לאדם לימי חייו. האדם משך ימי חייו יכול להונות את עצמו הרבה — וכמו שמתאר הנביא את ״כלל ישראל״ בדמותה של אשה החושבת שלא הבעל שלה הוא הנותן לה את כל צרכי׳, רק נכרים המה הנותנים לה. וכמו שנאמר [הושע ב׳ ז׳] ״כי אמרה אלכה אחרי מאהבי, נותני לחמי ומימי צמרי ופשתי שמני ושקויי״ לחם וגם בגדים, שמנים ומשקאות, נדמה לאדם, שהכל הוא ישיג בעולם ״והיא לא ידעה, כי אנכי נתתי לה הדגן והתירוש והיצהר וכסף הרביתי לה״ וגו׳ [הושע ב׳ י׳]. שהכל הוא מאת ההשגחה, אמנם בהסתר פנים ומכוסה — אבל זו האמת וזהו פירושה של תשובה ״ואמרה אלכה אשובה אל אישי הראשון, כי טוב לי אז מעתה [הושע ב׳ ט׳] לשוב אל

ההשגחה ולהרגיש שהוא החותך חיים לכל חי. ואף בעת מלחמה מרגישים זאת שהרי השי״ת הוא הנו ה״בעל מלחמה״.[2]

הרמב״ם מביא דוגמא מחסיד אחד שאמר שהיום היותר מאושר בחייו הי׳ אותו היום, שבזו אותו בשעה שהי׳ שוכב בירכתי הספינה ואחד מאנשי הספינה השתין עליו, אבל הוא לא הגיב על זה [אבות פ״ד מ״ד]. בשמעם זאת בטח התחילו האנשים לועגים לו עוד יותר, בחשבם, איזה בן-אדם זה, גוש של בשר בלי רגש כלל. נוכל לתאר אף שהחכם הזה הי׳ בתקופות שונות בחייו — ברום המעלה, והי׳ נואם בחכמה לפני אלפי אנשים, הי׳ מסביר להם את אמצאות שלו וכו׳ והעם הי׳ מריע נגדו ונושא אותו על כתפיו, אבל כל זה לא נחשב אצלו לאושר, את האושר הי׳ מרגיש ביום הבזיון הגדול, כאשר מצא בקרבו את גבורת-הנפש שלא להגיב, שאין כדאי לאבד את שויון הנפש, כי הבזיון הוא דבר החולף, שהנו דבר העובר, כי בחיים ישנם עוד הרבה מצבים, או שהוא חושב שכבוד או בזיון המה הדברים הנתנים מאת רבוש״ע ולא מידי בשר ודם. איך שהוא יצא לו שהיום שבזהו והוא לא הגיב הוא הנו היום המאושר שבכל חייו.

ישנם כאלו הסבורים לחשוב שהשנים הללו היו האבודים בחיינו[3] ולו הי׳ ביכלתם היו ״קורעים״ את השנים האלו מתוך לוח ימיהם, ברם, אליבא דאמת אם ישאלונו פעם ״איזו היא התקופה המאושרה ביותר בחיינו״ עלינו להשיב שזאת היא התקופה של השנים האחרונות, אלה הם מספר השנים של נסיון וגלמדות קשה. לא זנחנו את תורתנו ומצוותינו, היינו בחבורה, ביראת שמים, בתשובה, ו״אלול״ כזה גם כן ״אלול״ הוא.[4] איברא שה״אלול״ לפנים בישיבה הי׳ דומה למקוה, למקוה מקורי בו היינו שוחים משך 40 יום בלי הרף. וכמו שמצינו במשנה סוף יומא דף פ״ה ע״ב אשריכם ישראל,

2. רש״י שמות ט״ו ג׳ איש מלחמה, בעל מלחמה.

3. דער מענש איז געווינט צו באטראכטען די צייט, פאר קיינע צייט.

4. און דאך האט מען זיך געהאלטען ביי אידישקייט, ביי חבורה, ביי יראת שמים, ביי תשובה, האבען אזא אלול איז אויך א אלול.

כוונתו שהאלול בעת מלחמה, מתקיים בהחזקת מעמד, וגבורה זו מהפכת תקופה זו להמאושרה והברוכה ביותר בחיים, כך שהאלול משתוה למקוה טהרה כאלול בהישיבה, וגם ממנה יש לשאוב כוחות והתחזקות לכל החיים.

לפני מי אתם מטהרים ומי מטהר אתכם אביכם שבשמים, שנאמר מקוה ישראל ה', מה מקוה מטהר וכו' אבינו שבשמים, הוא דומה למקוה, נחל של מים, והוא דומה ממש, כי כמו הלכלוך הגשמי עובר ע"י הרחיצה במים, ובצאתו מן המים מרגיש האדם רענן ובריא ושטף של חיים חדשים ושל מרץ זורם בעורקיו, ככה ממש, היו מרגישים אחר עבור החודש אלול בישיבה, טהרה רוחנית, רעננות, מלאה מרץ החיים.[5]

המקוה אשר בו טובלים ומטהרים על ידו זוהי תשובה. "כבסי מרעה לבך ירושלים, רעה — עבירה, זהו לכלוך על הנפש. האדם מרגיש אדישות ושויון-נפש לעצם החיים. רובץ עליו איזה מין כובד, בגדר של "וינהגהו בכבדות" ותשובה הוא המקוה המטהרו והמכבסו, והמרענן את חייו.

אלול כזה עלינו להחיות בתוכינו אף בעת מלחמה שיאיר לנו לשנים יבואו.

יום הדין

ש"ק נצבים-וילך

"סמר מפחדך בשרי וממשפטיך יראתי" [תהלים קי"ט ק"כ]. דוד המלך ע"ה מתאר, שהפחד מיום הדין ומעונש הבורא כ"כ גדול ומוחש אצלו, עד ששערותיו נעשה כמסמרים, וכמו שאנו רואים אדם מתפחד כשרואה חי' רעה באה וסכנת מות מרחפת עליו, כן הי' דוד המלך מפחד מפאת הכרתו הבהירה, מפני שהכיר את דרכי החיים וראה בחוש את משפטו ובעלותו של הבורא ית' וממשלתו בחיי כל.

כשאנו מעלים על זכרוננו את הימים ההם בביהמ"ד שלנו, כשבוע לפני ר"ה, לפני יום הדין, וזכורים אנו אותו העסק הרוחני [די אריינגעטאנקייט אין אלול] איך הי' נתונים לתוך האלול. שלשה שבועות תכופים. ההרגשים [והאויסגעטאנקייט] וההתפשטות. הרצינות שהיתה שוררת בינינו, ע"י למוד

5. עיין חינוך מצוה קע"ג וז"ל ובטעם המים שיטהרו כל טמא וכו' כי הענין הוא כדי שיחשוב האדם א"ע אחר הטבילה כאילו נברא באותו שעה וכו' ע"ש.

המוסר והסביבה עד שהגדולים שלנו הי׳ צריכים לפרק קימעא קימעא את המתיחות, כדי שלא יזיק לבריאות. והנה נעריך עתה את מצבנו, מאין ניקח אותו הפחד ואותה הרצינות מפני יום הדין. בשעה שבכל היום כולו רחוקים אנו — מסבות שונות — מלהיות שקועים בתוך הרגשים כאלה. ברם, יתכן שיהיו אצלנו אותם ההרגשים, וזה אחרי התבוננות מעטה ואף בלי לימוד המוסר וגם בהעדר הסביבה.

כשאנו מתבוננים בתקופה האחרונה, בשנים האחרונות האלו, בהן נשפך חרון אף גדול על העולם, נראה כמה בולט הוא הדבר שאך יד ה׳ היא שנגעה בנו. הרי הכל מה שהי׳, הוא למעלה מן השכל, איך זה נהפכה אומה שלמה שכל העולם הי׳ רוצה להדמות לה בנימוסי׳ היפים, התכונה של מין האנושי הטוב, [איידעלקייט] היתה נראית באומה זו, עד כדי כך עד שמנהיגי אומות התבטאו שהאומה היותר נראית להם היא הגרמנית. הנה איך זה נהפכו — במשך שנים קצרות — לחיתו טרף ולא חמלו על עולל וזקן, נשים, וחולים, ומטורף אחד — לפי דעת העולם — הוא אשר השפיע עליהם ונעשו לאכזרים נוראים כאלה.

אין זאת כי אם השגחת ה׳, גזירת ה׳ אשר התרה בנו מראש שבעזיבת התורה תבוא חרב נוקמת ושטף של חמה, ובשעה שאחינו ואחיותינו בעמק הבכא הובלו לטבח, אזי תסמרנה שערות ראשנו מפחד. ברם, אותו ה״סמור״ הוא מ״פחדך״ ואינו מפחד בו״ד, ״ממשפטיך״ ולא ממשפט בו״ד, ואף אנחנו שב״ה ניצלנו מלהיות בגיהנום ההוא, בכל-זאת רואים אנו בחוש איך שהכל נוהג ע״י השגחת השם וכמש״כ ״לי נקם ושלם״ . אי-לזאת, שומה גם עלינו להיות חדורים באותו הפחד עתה לפני יום הדין, להתפחד מהמשפטים.

בפרשת השבוע אנו קוראים: ״פן יש בכם איש או אשה וגו׳ פן יש בכם שרש פרה ראש ולענה״ [דברים כ״ט י״ז] התורה הגידה לנו כיצד היא ההתחלה של ההסרה מדרך התורה, בראשונה פונה לבו מעם ה׳ אלקיו, עבודה זרה, ג״ע ש״ד, עם כל אביזרייהו זהו ה״אפקער״ מה׳, עם כל הטעמים והטעימות [והגעשמאקען] שיש לו להאדם בזה, ואופיני הוא הדבר שמה שאצל האדם הוא מתוק ונעים -אלה רצונותיו — התורה מדגשת שזה ״פורה ראש ולענה״ שהנהו המר ביתר. לפיכך מביא השי״ת על האדם את המרה הגדולה, ומהעונש גופא יכול האדם להתבונן עד כמה חמורה ומרה

היא העבירה. כי העונש שנותנים להאדם, הוא לא בתור נקמה ח״ו, אלא שמעמידים אותו על הדרך הנכונה, ואם מצילים את האדם בא׳ מאבריו, מובן שסכנה רחפה על חייו ומכאן היא ההוכחה. התורה מזהירה את האדם על המר שבחייו, שנסחף בגרמתו. ולאן ימלט האדם מפני פחדה של ההשגחה מההשגחה אל ההשגחה, כלומר ממדת הדין של השי״ת אל מדת הרחמים שלו.[1]

וזאת היא ה״תשובה״ הנדרשת מאתנו. התשובה הזאת היא שתתן לאדם את הטעם הנכון בחייו [געשמאק פון לעבען] ואת הרוח הנכונה את רוח החיים, וכמש״כ ״וגם עתה נאום ה׳ שובה אלי״.

בכל עצב יהי׳ מותר

שב״ק חיי שרה תש״ו

סדר החיים הועמד באופן שכל דבר שהאדם מתעתד להנות ממנו, צריך הוא להשקיע בו עמלו. כל עניני העולם טעונים תקון, ועל האדם לתקנם כדי להנות מהם, כי ״בכל עצב יהי׳ מותר״ [משלי י״ד כ״ג, ועיי׳ פירש״י על אתר], ופעם הלכו אל בית הקברות ופתחו את הקברים וראו שישנם מתים אשר עצמותיהם שחורות, וישנם שעצמותיהם לבנות, בדקו ומצאו שחלק מהם שתו רק מים מחוממים, וחלק שתו מים סתם. והנה הרי המים אינם מזינים את גוף האדם כי במציאותם אין בהם דבר המזין, ובכל זאת יש חילוק בין מים מבושלים, ובין שאינם מבושלים, כי כאשר המים רותחים הם ממיתים את הבאקטעריעס, והמים שלא הורתחו נכנסים בגוף האדם עם אותם הבאקטעריעס, והרושם ניכר בעצמותיו, אזי בה״עצב״ בעמל שהאדם משקיע להרתיח את המים יש כבר ״מותר״ ותועלת בבריאתו. האדם צריך לתקן את החטים, לטחנן ברחיים, ואת הקמח הנעשה ללוש במים ולאפותו

1. עיין מ״ב ר״ס תקפ״ד וז״ל ואע״ג שאנו בטוחים שנצא זכאים בדין, מ״מ צ״ל ירא וחרד מאימת הדין ועי״כ נזכר לזכות ע״כ, ולהמבואר כאן י״ל דמתוך הפחד ממדת הדין עובר ממדת הדין למדת הרחמים.

ואז יהנה ויאכל מהחטים, ואינו שואל שום שאלות אם יעמול או לא, ואינו מבקש משום אדם שכר על הכנת מזונותיו. נוסע הוא ל"איפאטאווע"[1] ושוהה בדרך לילה שלם, אינו ישן ואינו אוכל כראוי, ובכ"ז איננו מתרעם על מי שהוא, כי יודע הוא שישיג ריוח מנסיעתו זו וישיג "מותר", משתלמת לו כל ההתאמצות הזאת.

כל זה בעיניני החומר, אולם כל בר דעת צריך להבין כי אין זו תכליתו של האדם, שיעמול על צרכי החיים, וכאשר ישיגם יהי' לו מה לאכול, ואח"כ ינוח ושוב יהי' בו כוח לעמול עליהם. ומה יפה אמרו רבותינו בעלי המוסר, משל למה הדבר דומה, לבעל חרושת המפיק שמן, וכמות השמן שמייצר דיה רק עבור המכונות שמייצרות את השמן, וא"כ למה לו כל העבודה הזאת? אלא חיי הרוח של האדם הם העיקר, ודוקא פה בחיי הרוח של האדם אנו מוצאים שהאדם אינו חפץ לעמול ולהתאמץ אם זה עולה בקושי, הוא מסרב לרכוש את הדבר הרוחני, אינו רוצה להתאמץ ללכת, או למעט קצת בשינה וכו' באופן זה נחלש האדם ברוחניותו ובתורתו.[2]

בפרשת השבוע קוראים אנו כיצד מסתיימים חייו של אברהם אבינו. הוא עבר דרך החיים ונפטר בן קע"ה שנה, "זקן ושבע ימים". קל להתבטא שהוא "עבר דרך החיים", איברא, שעכשיו הוא "נשיא אלקים", מלך ומנהיג בעולם, בשעת מיתתו אמרו עליו כל גדולי העולם: "אוי לה לספינה שאבדה קברניטה" [בבא בתרא צ"א א'] עכשיו הוא נקרא קברניטה של ספינת-העולם, מוכר מכולם, והוא עצמו ענק בגבהו הרוחני, ברם, נחשוב כמה קושיים והרפתקאות עברו עליו עד שהגיע למדרגתו. ו"מקללך אאור" הרמב"ם כותב שהי' לו מקללים, היו זורקים עליו אבנים, חבשוהו בבתי-סוהר, באור כשדים, ובכלל הקושיים הנוראים בשל ההתנגדות של העולם אשר הי' דוגל בשיטות הפכיות.

"אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים" — זה דור הפלגה, "ובדרך חטאים לא עמד" -זה סדום, "ובמושב לצים לא ישב" — זה אבימלך [מדרש רבה חיי שרה סא, א]. את דור ההפלגה, מכנים חז"ל בשם "עצת

1. עיירה 15 ק"מ מהסאווכאז 8 מקום שוק למכור את החבילות.

2. כדברי הסבא זצ"ל אדם רוצה ללמוד בלילה אחד את כל הש"ס וגם לישן באותו הלילה.

רשעים", הם עשו מה שעשו מתוך שיטתם, מחשבותם והתיאורי' שלהם שהיא נגד מלכות שמים, הם חשבו שהאדם יכול להיות חזק ואמיץ כח בזכות עצמו, ואינו זקוק לרחמי שמים, האדם יכול לבנות לו "שמים" לעצמו ויהי' שם הבעלים כי האדם הוא הנו ה"בעלים" של העולם.

ברם, אברהם אבינו עמד כנגדם ואמר להם, לא כן הדבר, גבורת האדם חשובה אך ורק בהתקשרו עם ההשגחה, ישנו בעל הבירה, ישנו רבון העולם, והוא שברא את עולמו, והוא הנו הגבור והעצום, אשר אליו צריך האדם לפנות בבקשותיו. לרכוש את היסוד הזה של אמונה בהשי"ת, ושלא להסתבך בעצת רשעים, לזה הי' זקוק א"א להרבה התאמצות מצדו, הן במחשבה לחקור ולתור ולהתפלל.

הסוג השני אנשי סדום, אותם כנו חז"ל בשם "דרך חטאים" הם היו רעים ושפלים, אך לא יצרו שיטה משלהם כמו דור הפלגה הנ"ל, אך חשבו שהם העליונים פון "שטויסעל" ולכל הזרים אין זכויות, הם היו חותכים את ידיהם ורגליהם, "מחנות ריכוז". אלה הם "אנשי סדום רעים וחטאים". ואברהם אבינו הוא הנו ההפך מכל זה, הוא "עמוד החסד" — "חסד לאברהם" כולו חסד בשביל העולם כולו, אב רחמן לכל, "אב המון גוים נתתיך", הטבה בשביל ערביים, בשביל הכל. הוא אומר: אינני העליון והכי טוב, כולם נבראו בצלם אלקים, כל בני אדם אחים שוים המה. א"א לא הלך בדרך שלהם דרך הכנופיות של גזלנים, על דרך המלך. הוא מתאמץ בדרכו הוא, דרך החסד ושיטתו להעמיקה ולחיות על פיה. וב"מושב לצים" — זה אבימלך, אבימלך הי' אדיב מאוד ולברלי מאוד, הרי הוא אמר: "הנה ארצי לפניך בטוב בעיניך שב" [בראשית כ' ט"ו] כלומר ברור לך מקח טוב בארצי, ושב שם, ברם, חסרון אחד ישנו, "רק אין יראת אלקים במקום הזה", קלי-דעת הם יש שם חסרון של גישה רצינית אל החיים מה שנמצא דוקא אצל איש ירא אלקים. "כי האלקים בשמים ואתה על הארץ ע"כ יהיו דבריך מעטים" [קהלת ה' א']. על האדם בדרכו בחיים ללכת תמיד ברגש של אחריות, "כי האלקים בשמים" -ברגש של יראת שמים.

אברהם אבינו צוין בתורה בתואר של "ירא-אלקים" — "כי עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה" ע"י העקידה אושרה מעלתו של א"א שהוא רכש יראת שמים, ואת זה הוא הי' מצוה את בניו אחריו, כלומר את כלל ישראל. אברהם אבינו חי בדור של נפתולים למכביר, והוא נתעלה על כולם עד כדי

כך שבסוף ימיו הוכר ע״י כולם, זהו פרושו האמתי והמוחשי ביותר של ״בכל עצב יהי׳ מותר״.

שומה עלינו איפוא להתאמץ בדבר רכישת הרוחניות שלנו, אזי נזכה לראות את ה״מותר״ הגדול, את השכר הגדול אשר תביא לנו התאמצות זו.

״וחרד על דברי״

[נפרד ועוזב מדינת רוסי׳]

ש״ק פ׳ משפטים תש״ו

בשם ר׳ ירוחם ז״ל הזכרנו כמה פעמים את הפסוק ״ורוב שנים יודיעו חכמה״ [איוב ל״ב ז׳] הוא הי׳ אומר ״החכמה אינה מפחדת מהזמן, אדרבה, רוב שנים יודיעו חכמה״ דוקא אז תקבל החכמה את אשורה, הזמן מאשר את אמתת החכמה. האדם יכול לדמות וגם להמציא שיטות ותכניות כיצד לחיות בעולם, ברם המציאות באה ומטפחת על כל התכניות, וכל דמיונותיו אינם באים על מילואם, ואינם מתקימים לגמרי, ישנם מפריעים. ברם התכניות של אותה החכמה של ״יראת ה׳ היא חכמה״, היא חכמת התורה, הן הולכות ומתאשרות, שרק הינן הנה התכניות היחידות הנכונות והנבחנות בחיים.

בשעה זו אנו עושים חשבון של ששת השנים אשר עברו עלינו, והרי אינן רק שנים מספר, אך הוא חלק מסוים של החיים, אשר בו עוברים באופן מציאותי ומתרחשים הרבה דברים, ברם, ששת השנים הללו חשיבותן כמאות שנים, מרוב ההרפתקאות שעברו עלינו בתקופה זו. ועכשיו בע״ה, יכולים אנו לומר שכל היסודות אשר נבלעו בדמנו בימי הנעורים בהיותנו בבית מדרשם של רבותינו נ״ע והמסורה לנו מדורי דורות, כולם נתאשרו ונמצאו שלמים. היינו מפחדים הרבה, אולי נאבד בדרך את היסודות הללו, אך הם נשתיירו בשלמותם, יוכל היות שהענפים ופרטיהם נתיבשו ונתכוצו, ברם, היסודות הם בשלמותם. זה ש״בא חבקוק והעמידן על אחת, וצדיק באמונתו יחי׳״ [מכות כ״ד א׳] כלומר היסוד של האמונה, שהשי״ת הוא

רבון כל העולם, היסודות של "הפקירות",[1] הטבה, חסד, ושל תורה, כולם נשארו ונשמרו אצלנו בשלמותם, ומשך זמן התקופה הבלתי — רגילה מאשר את זאת: "ורוב שנים יודיעו חכמה".

בפרשת השבוע, במצות עלי' לרגל אנו קוראים: "שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך אל פני האדון ה'" [שמות כ"ג י"ז]. כמה פעמים נזכר שם ה' בתורה, אבל אין מוזכר התואר "אדון" לפני ה', ברם, כאן מצאה התורה את הצורך להזכיר ולהדגיש אצל שם ה' את התואר ה"אדון" בשביל "בעל-הבית" שהוא הנו רבון העולם, וכל כך למה? כי מצות עלי' לרגל היתה תלוי' בכח ה"הפקרות", כלומר להפקיר את ב"ב ואת רכושו ולבטוח בה'. הנה יתכן, והישוב העברי הי' סמוך לספר מוקף שכנים רוצחים, מזוינים מכף ראש עד רגל, ומחכים על ההזדמנות להתנפל, ועכשיו הגברים — הזכרים עולים לרגל ועוזבים את נשיהם וילדיהם, את המקנה ואת התבואה, את הכל הם מפקירים, ובלבד לקיים מצות הקב"ה לעלות לרגל, אזי אומרת לנו התורה "אתה הולך להראות לפני האדון ה'" תארו של ה' הוא "אדון" הוא הבעלים של העולם, אינך צריך לפחד.

בעת כזאת טוב להתבונן במחשבה זו, כלומר בתואר "אדון". הרי עברה עלינו תקופה של חוסר-הגנה, של הפקרות, תקופה של "חרב חדה" אזי ראינו את ידו של אדון עולמו, והוא בידו הגדולה הוציאנו מתוך כבשן האש והכניסנו לתוך הקרונות,[2] ואח"כ כלכלנו תמיד, שמר על הגשם ועל הרוח, שנוכל לשמור את השבת, לשמור על הכשרות, היהדות, לשמור את הרוח, את הניצוץ הפנימי. בזמן של "הפקר" ראינו את "האדון ה'".

בהפטרת היום כתוב לאמר "כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי" [ישעי' ס"ו א'] השמים והמזלות, אשר גדלם ימדו רק בסכומים אסטרונומיים, אשר אין להם מספר, ובכל זאת עם גדלם הענקי הם רק כסא, ואיזה שטח יתפוס מקומו של כסא תוך ארמון ענקי על כל דיוטותיו וקומותיו, המלא רהיטים על רהיטים, ובתוכם יש גם כסא לבעל הבית שישב שם כי "השמים כסאי והארץ הדום רגלי", כל הארץ עם כוחותי' הנפלאים,

1. ראה בסמוך, ועיין בתקופת ביליסטאק תוכן עבודת הפקרות.

2. עיין בספר עמוד רמ"ה.

ובתוכם האטום הגרעיני שזה עכשיו הומצא אשר יכול לשבר עולמות, וזה הכל הרי נמצא טמון בארץ, אותה כברת ארץ שאנו מביטים עליה, וכל זה נדמה להדום רגליו, שרפרף של הקב"ה, "ואת כל אלה ידי עשתה וגו' ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי" [שם ב'], ואחרי כל אלה, מהו הפיסגה בחיי האדם, זה עני ונכה רוח, אדם שבור, וחרד על דברי, האיש הזה אשר בו החרדה הפנימית של יראת שמים, זהו החשוב בכולם. וזה אשר למדנו מהתקופה הזאת, ואין מי שיוכל לקחת מאתנו את זאת, הבה ונשמור בתוכנו על החרדה הפנימית של אותו "וחרד על דברי".

חתן

מה שחשבתי לדבר על חתונת לייבעל ראז'אנקער

כשאנו עומדים לדבר אודות החתן, חפץ אני להזכיר פרט אחד אשר ממנו משתקף הוא עצמו. זכורני אותו יום חורף, כאשר ירדנו מקרונות-משא אחרי נסיעה ונדודים 3-4 שבועות, קפואים מכפור ומדוכאים מיסורי הטלטול, אחרי שהיינו משועבדים משך 5 שנים שהיינו רתומים לעגלת-העבדות. אחרי תקופה של מלחמה תוך היותינו במצב של מגושמים ושל חמריות, לבושים בגדי הגלות, ברגע ההוא קדמני החתן בברכתו ונשיקתו החמה על לחיי, -זה הי' בעיר לודזש — ומיד רוח נעימה של "משיב נפש" של טעימות נשגבה נשבה עלי, "ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה'". ריחו הי' נודף כמו ריח שדות בשמים הכי טובים, מקום שישנה ברכת ה' שם ריחה נודף. שוב נגלה לפני אותו בן-תורה אשר ריחו נודף, אשר אור התורה בוקע ומבצבץ מכל תנועה וחרך של נשמתו.

"אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ טובה" מעמקי עני מצרים, מהמכורות הקרים והמחילות, משם אעלה אתכם חזרה אל ארץ טובה. והנה גם כאן יש מקום לטעות, ברם, כלב ויהושע עמדו בצדקתם ולא נפלו לתוך הפח, כי יודעים הם שכל הקושיים הללו אך ארעאיים המה. ויש להתגבר עליהם, לסבול ולעמוד בנסיון. זוהי תקופת מעבר מ"עני" אל "טוב" אך ח"ו שלא להיות אובד.

וזאת אשר בדעתנו לומר: "יהושע בן נון העומד לפניך" [דברים א' ל"ח] האיש אשר עמד בנסיונות הזמן, הן באנושיות, והן בההנהגה, אותו "חזק" יאושר כוחו, "והוא ינחילנה" הוא גם יתאים להיות המנהיג, בביתו, בסביבתו, וגם בתוך העם כולו.

חיים

שיחה מוסרית בהענאוויל צרפת

ש"ק ואתחנן תש"ו

"עיניכם הרואות את אשר עשה ה' בבעל פעור, כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור, השמידו ה' אלקיך מקרבך, ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים כולכם היום" [דברים ד' ג-ד]. על כל אחד מאתנו שומה לזכור את אשר ראה בעיניו,[1] הן ראינו את הבאנקראט פשיטת הרגל של מצדדי הפוך התורה. משה רבינו, בפסוקים הנ"ל, מצא לנחוץ להעמיד את זה כנגד זה. הן היו כל מיני אלילים שונים ומשונים, כגון בעל צפון וכדומה, בכל זאת הדוגמה להדגים את העבודות הזרות לקח משה את האליל "בעל פעור" שהיא עבודה זרה הגרועה והפחותה ביותר, כי הרי צרכי הגוף של האדם היותר פחותים ומגונים והאדם עושה את צרכיו אלה בצנעה, הורמו אצל ה"עבודה זרה" זו לנס ולהתימרות יתירה, וזה סמל והוכחה גם על יתר מיני "עבודות זרות" כי עבודה זרה של "בעל פעור" כוללת את כולן, גם את אלו שעליהן מעיל ומסוה של "רעיונות" וכדומה, אך תוכנם הוא גיעול של חומריות פשוטה ופחותה, כמו אצל "בעל פעור", ומזה יש ללמוד לקח על סופן של כל עבודות האלילים על כל מיניהן וסוגיהן.

היינו במקום שהתמכרו לעבודה זרה ואנחנו ראינו את סופם. את שברון רוחם, ההשמדה בגוף ובנפש, ברם "ואתם הדבקים", רגש החיים נמצא בנו, היא התחי' של האנושיות, ורק ע"י דבקות בה', להמשיך בזה יותר ויותר, להוסיף יותר דבקות, יותר בתורה ויותר ביהדות, אזי יש גם תוספות חיים בנו ובתוכנו.

"תכין לך הדרך" [דברים י"ט, ג'] בענין ערי מקלט, מאידך גיסא בענין עלי' לרגל נאמר "לשכנו תדרשו ובאת שמה" [דברים י"ב, ה'] לא הוכנו שלטים להורות הדרך. מדוע? בשביל להרבות ענין השכינה בישראל. הנה לפנינו אנשים אשר התורה וקיומה היא מקור חיותם, הנה עוזב אדם מישראל את ביתו אשתו וילדיו, את פרנסתו ועולה אף מן הכפר הכי רחוק בא"י ירושלימה, אין שלט בפרשת הדרכים שיכון את הדרך לירושלים

1. עיין דרשות הר"ן.

בתוך-כך מתפרסם הדבר שעולים ירושלימה. בני הישיבה שטעמו את הגלות ברוסי', הטלטול מקצה רוסי' עד הקצה השני, זהו ה"לשכנו תדרשו", תחנות יתרות בגלות פולין, צ'כסלובקי', צרפת, ועדיין אין מקום ידוע, ועדיין רק "לשכנו תדרשו", העיקר הוא שהתורה הוא היסוד של כלל ישראל, ושל כל יחיד לעצמו. ובתוקף הידיעה הזאת עלינו לבוא ולפעול תוך העולם, תוך כלל ישראל, ולזכור את האחריות המוטלת עלינו תור "הראשונים" שעליהם ליסד ולהעמיד את הישיבה, שהיסוד הראשון יהי' ישר ולא מעוות כדי אשר שארית הפליטה אשר תבא ותסתפח אלינו, תספוג לתוכה את הרוח הנכון של הישיבה.

יקוב הדין את ההר

שיחה מוסרית בהענאוויל צרפת

ש"ק פ' ראה שבת מברכים

ספור יציאת מצרים הוא חיוב שאפי' "כולנו חכמים, כולנו נבונים, כולנו יודעים את התורה מצוה עלינו לספר", דומה הוא למקור מים חיים שתמיד נובע בחידושו, וכמו כן ישנן פרשיות בתורה שנראות כאלו סתומות הן, ושפתרונן יתראה באותה התקופה שעלי' מספרת הפרשה, הנה על עניני הפסוקים אודות המשיח כותב הרמב"ם בהל' מלכים, וכל אלה הדברים לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו, כשתבוא העת המוכשרה אזי נבין אמיתתם, ויתראה מה שהי' צפון בפסוקים ולמה רמזו, וכמו כן נמצאת עוד פרשיות, אשר מתוך הופעתן לפנינו בחיינו, מקבלים אנו תפיסה והבנה בצורתן וענינן. פרשת נביא השקר סתומה בפנינו "ונתן לך האות או מופת, לא תשמע לדברי הנביא ההוא, או אל חולם החלום ההוא, כי מנסה ה' אלקיכם אתכם וכו'" [דברים י"ג ב'-ד'] איך יתכן הדבר הזה, אות או מופת כנגד התורה, ובא האות והמופת?

בשנות ת"ש ותש"א חושך עצום ונורא כסה את עינינו הבהירות, כל האותות והמופתים, הן בשמים והן בארץ הראו, כי חס וחלילה יש ממש באלה שפרקו עולו של הקב"ה מעליהם. מצד אחד, מפאת המערב ראינו חורבן הגוף הישראלי, ומצד השני פאת המזרח ראינו חורבן הנפש הישראלית וחשבנו, באיזה כח נוכל לעמוד נגד המעצמות האדירות האלה,

והלא הכל מן השמים הוא, והנה "בא האות והמופת", לא נראה שום דרך, איך ובמה נוכל להחזיק מעמד ברוחניות ובגשמיות ורק דבר אחד נשאר לנו, והוא, להתחזק בתורה למרות כל הנסיונות מבחוץ ולהמשיך הלאה בחיינו על אדני התורה והיראה, ובעבור שנים אחדות בענינו ראינו איך שהמפלצות הללו נזדעזעו וכמעט שנפלו כולם.

השם יתברך המנהיג את העולם ומלואו רצץ ושבר לרסיסים מלוכה בטוחה בעצמה, ואדרבה אלה החלושים, מדינה שנדמה לנו שלא תקום עוד, דוקא היא שבה לאיתנה, נמצא שכל השנים הללו הראו לנו בעליל, שאין שום דבר עומד בפני תוה"ק כל האותות והמופתים יבטלו בשביל אות אחת מהתורה, וכאן למדנו לקח מהתקופה הלזו, ראינו ציור אמתי בפרשת נביא השקר. מכאן למדים אנו על כל התורה כולה, על כוחה ואיתנה, שהתורה היא למעלה מכל, ואם יבאו נסיונות על האדם והוא אינו יודע מה יעשה, אזי ידע ברורות שעליו ללכת עם התורה, ו"יקוב הדין את ההר", כי הדין הוא [באן-ברעכער] הנו פורץ הדרך, על האדם להכנס לתוך הדין, והדין יסובבהו ויקיפוהו מכל הצדדים, ואז לא יהיו בפניו שום מעצורים.

פעם שאל משכיל אחד את האדמו"ר הסבא זצ"ל כיצד ניתן לסדר כל החיים עפ"י התורה, והלא בודאי זקוקים להוסיף לה סיוע ועזר מן הצד, כלומר לימודי חול והשכלה? והשיב לו אדמו"ר דאם התורה היתה צריכה לעוד דבר צדדי, אזי חלילה גם תפילין אין צריכים להניח. לאמיתו של דבר, התורה יכולה לתרץ לאדם את כל שאלות החיים שלו וכל שאלת הרוח, והאדם החי עפ"י מצוות התורה פותר כל בעיותיו על פיה. האדם המסופק בזה דומה לאדם הרואה מטוס באויר, ומתפלא כיצד מסתדרים שם אנשים, בדבר מאכלם וכו' ואינו מקבל שיש שם גם בית תבשיל, ככה הוא המתמיה על יכולת התורה להדריך את כל החיים, לאדם הנמסר אליה לגמרי ברמ"ח אבריו ושס"ה גדיו. הסבא דרש שידפיסו תשובתו זו עם המלים בית התבשיל במטוס להוכיח שהתורה תסדר גם צרכים הגשמיים. [עיין בהקדמה למדרגת האדם].

תמימות

הענאוויל — שבת פ׳ שופטים

שמענו עכשיו דברי אלקים חיים, בתארו לפנינו את התקופה שאנו חיים בה, תקופה של מסירות נפש, אם על פת לחם היו מוסרים את נפשם בגיטו עבור חיי החומר, כמה מסירות נפש מחוייבים אנו עבור חיי הרוח — חיי התורה. ביחוד צריך החדש אלול הנוכחי, לשמש לנו למקור חיינו ולשורש מעשינו לכל חיינו בעתיד.

הנה הרמב״ם כותב בהל׳ תשובה [ב׳ ב׳] ״ומה היא תשובה, הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסיר ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד וכו׳ ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם״ וכו׳. והרי יודעים אנו כמה קשה לאדם להעיד בעצמו שלא ישוב לכסלה עוד, וכיצד יתכן שידע האדם שהתשובה שלו היא כזאת שהבורא מעיד עליו שלא יעשהו עוד, הלא אם אדם גדול יעיד עליו לא יספיק, ובכלל איך זה יתכן שבזמן קצר שהם ימי האלול, יגיע האדם לתשובה כזאת מתוך מעמקי הנפש, שיעיד עליו יודע תעלומות, ברם האמת היא, שאין משמעות בתשובה לשוב מהחטא בעצם בלבד, [דער איבערברעכען זיך אין גאנצען] אלא העיקר הוא, להעמיד את עצמו על דרך אחר [בייטען די ריכטונג] להחליף את הכוון הקודם, אם עד עכשיו הי׳ פניו מועדות לשאול תחתית, אזי אומר הכתוב ״שובו לאשר העמיקו סרה״ [ישעי׳ ל״א ו׳] החטא, הוא מורד גדול לתוך תהומות החושך, והתשובה היא החזרה מתוך עומק התהום להררי קל, זהו שנוי והפני׳ לכוון אחר, ואם האדם משנה את הכוון לאותו הדרך שיעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לאותו החטא — זוהי תשובה.

״משנה פניו ותשלחהו״ [איוב י״ד כ׳] הרמב״ם ב״מורה נבוכים״ מבאר, שחטאו של אדם הראשון הי׳ חטא של משנה פניו, כלומר, שינה את הכוון מאמת ושקר לזה של טוב ורע לעניני החומר ולפיכך בא ה״ותשלחהו״ נתדרדרה האנושיות לדרגת ״דור המבול״ שאותותיו הם ״כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ״, ואז באה התשובה לשנות את הכוון.

בפרשת השבוע, פרשה שלמה יש, שלא לעונן ושלא לנחש, ״לא ימצא בך וגו׳ וחובר חבר ושואל אוב וידעוני וגו׳ תמים תהי׳ עם ה׳ אלקיך״ [דברים י״ח י׳-י״ג], ועוד שם: ״ואתה לא כן נתן לך ה׳ אלקיך״ [שם י״ח

י״ד], כאן מדגישה התורה את ההבדל בין יהודי ובין הגוי, ה״לא-כן״ הזה הוא תמידי, בכל השלבים של התפתחות האנושות, כאשר מעריכים את הדורות שעברו רואים אנו את שטותם והבלם שהם היו מעוננים בכשוף ולשאול באוב וידעוני. ואליבא דאמת גם בימינו אנו על אף ״התקדמותם״ זאת היא תכונתם, יען כי האדם שהוא חסר-תורה, אזי כל מחשבותיו ותכניותיו, על העתיד הן, ולאו דווקא האנשים החיים בכפר הפונים אל בעלי הקלפים ואל הכלדיים, אלא כל אדם מן השורה מחשבותיו על העתיד הן קרובות לעוננות ונחוש, ומכאן פתח לכל התועבות שאליהן יורד האדם. אלא ״תמים תהי׳ עם ה׳ אלקיך״, הלך אחריו, אל תחקור אחר העתידות, אין התורה מבקשת מאת האדם שיהי׳ תם בלי מחשבה, אלא שלא יחקור אחר העתידות, יכול הוא לחקור בהוה, בתורה, בדרכי ה׳, בכוחות נפשו. הכתוב אומר ״התהלך לפני והי׳ תמים״, [בראשית י״ז א׳] זהו אותו התמים של ״תמים תהי׳ עם ה׳ אלקיך״. אין האדם עדיין שלם ואינו תמים, הנו רק החצי, הרבע, חלק קטנטן, ממה שהי׳ צריך להיות באדם, ורק ה״תמים״ הוא שלם וזה שעליו להיות באמת, ובכדי להשיג את זה יקדיש האדם את כל תכניותיו ומחשבותיו, כיצד יתהוה ויהי׳ לתמים. לא יהי׳ להעתיד החמרי מקום בתוכניותיו, אך יחשוב על התמימות אשר בעתידו של האדם ה״מה הוא אף אתה״ אלו הן תוכניותיו על העתיד.

דברי כאש

קבלת פנים לפני בעה״ב, בהענאוויל

פ׳ ואתחנן תש״ו

״הלא כה דברי כאש נאום ה׳ וכפטיש יפוצץ סלע״ [ירמי׳ כ״ג כ״ט] עדיין שבורים אנו ונדהמים מהמהלומות הנוראות בתקופה האחרונה, תמיד הבינונו ביאורו של הפסוק הנ״ל, ש״דברי כאש״, פרושו, שהתורה נמשלה לאש המחממת ומאירה ו״כפטיש יפוצץ סלע״ באורו, שהתורה מתבארת ומתפרשת לשבעים טעמים לרסיסים כלומר לפשטים שונים [סנהדרין ל״ב].

לדאבוננו, בתקופה האחרונה למדנו פרוש נוסף בפסוק, והוא: אשר האש אשר בערה בלי הרף משך שנים, במשרפות של תאי-הגז, בשדות הקטל, ובכל מושבות היהודים, שהאש ההיא לא הוצתה רק ע״י איש-כנופי׳

בעיר אלמונית, רק "הלא כה דברי כאש נאום ה'" התורה היא ששרפה, "וכפטיש יפוצץ סלע", הפטיש אשר הכה על ראשנו ועל כתפינו, הוא הנו הפטיש של הרבש"ע.

שבורים ומזועזעים לרסיסי רסיסים, והנשארים כאן אינם יכולים להתרכז ולהתכנס. הרגש של האסיר במחנה-רכוז, במחנות סיביר, של הפליט המשולח אל הטייגעס ומכרות הפחם, עדיין לא התנדף, ועדיין שקוע הנהו במוחנו ובמחשבתנו. זעזוע והלם כזה קבלנו.

ושוב מאסף אותנו החום והאור, של האש, אשר קבצה אותנו הנה מסביב לשולחן בהענאוויל. פריס עיר גדולה היא למאוד, האוכלוסי' היהודית נפוצה על פני כל חלקי העיר ואינה נכרת בה. האנעוויל מהוה פנה יהודית, מקום מקבלים אנו את כוחנו.

רב גוונים הוא הכלל ישראל "כרכא דכולא בי'", ממנו כהנים, ממנו נביאים, ממנו מלכים. אין אנו זקוקים לשאול דבר אצל אחרים, יען כי מכל סוג של ההתפתחות האנושית יש אצלנו, הוא כתוב ומסודר באופן ססגוני ועתיר צבעים, ולא רק בפנים המחנה היהודי, בתכונתה הספציפי מצטיינים אנו, אלא אף בתחום התפתחות האנושית והתקדמותה נמצאים אנו היהודים במקום הראשי, גם שם תפסנו את המקומות הקודמים ביותר. בכל התחומים הן של [פוליטיקה] מדיניות, הן של כלכלה, אומנות, מוזיקה וספרות, כולם כרמים של אחרים של נכרים, יען כי עשירה היא הנשמה היהודית ורבת גונים, קל וחומר בתוך המחנה החרדי. בעת קבלת התורה עמדו ששים רבוא מבני ישראל, אזי ישנם ששים רבוא אורות בתורה הק', אורות בעלי צבעים שונים, מכל המינים. ובכל דור ודור הי' בא האדם הגדול, והי' מגלה אור מסוים, אור חדש אשר עדיין לא נראה עד הנה, ומסביב האדם הגדול ההוא הי' נוצר חוג של אוהדים ומושפעים, אשר הוארו באור המיוחד בחיים, מה שרבם גילה והדליק בתורה הק', ומכאן נובעים כל סוגי הדרכים השונים אשר בתורה, אשר אינם ממעטים איש את רעהו ואדרבא הם משלימים זה את זה, ומכולם יחד מתהוה כתר תורה מקושט כל מיני אבנים טובות, רבי צבעים ואורות.

כאן נמצאים רסיסים וחלקי חיי היהודים עשירי תכן רוחני, של מזרח אירופה. הם כוללים בתוכם: תורה חסידות ומוסר, איש איש בגוון שלו, וכולנו יחד מסובים אנו כאן מסביב לשולחן אחד.

"השמע עם קול אלקים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי" [דברים ב' ל"ג] אנו שמענו קול אלקים גם מתוך האש האוכלת והשורפת, ברם, גם הצלחנו להשאר ולהמשיך בחיינו. תניא רשב"י אומר בוא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקב"ה, שבכל מקום שגלו, שכינה עמהן, גלו למצרים שכינה עמהן שנאמר "הנגלה נגליתי לבית אביך בהיותם במצרים", גלו לבבל גלתה שכינה עמהן, "למענכם שלחתי בבלה" ואף כשהן עתידין ליגאל שכינה עמהן שנאמר "ושב ה' אלקיך את שבותך", והשיב לא נאמר אלא ושב, בבבל היכא אמר אביי, יתיב בביהמ"ד דהוצל, ובבי כנישתא דשף ויתיב בנהרדעא [מגילה כ"ט ע"א]. רשב"י חי באחת התקופות הכי נוראות לכלל ישראל, שלש עשרה שנה הי' מסתתר במערה — בונקער, וזה בשביל סכנת-חיים משום מלחמתו בעד היהדות, ועכ"ז הרגיש את כמה חביבין ישראל לפני הקב"ה וחיבה זו מלווה תמיד את עם ישראל לנצח. והיכן היא בכל דור ודור, היא נמצאת בביהמ"ד אשר בו לומדים תורה, בהוצל ובנהרדעא, וכאשר נחרב הביהמ"ד עודנה בלבותיהם של אברכי ישראל, השכינה הופיעה שוב, היא מתלבשת בדמותם של בני התורה. הבה נקוה, שנזכה לראות את התקופה בה יקוים ה"שב" "והשיב".

מעשה אבות סימן לבנים

ש"ק לך לך — באיי-צרפת תש"ז

מעשה אבות סימן לבנים, על הבנים לדעת לאיזה צד לכוון, לדעת מה מצבם בעולמם שתאורנה עיניהם וידעו את הכוון לדרכם בחיים, וזהו המעשה אבות. אנו קוראים: "לך לך מארצך וממולדתך" וברש"י, הדרך ממעטת שלשה דברים, את השם, את הממון ואת הבנים, וה' הבטיחו שלא יחסרו לו כל הדברים הללו, לא את השם, לא את הממון, ולא את הבנים.

התקופה שעברה עלינו היא תקופה של "לך לך", נעקרנו ממקומותינו שהורגלנו בהם, שם הי' לנו גם שם, גם רכוש, וגם מקום בשביל בנים. שלש שאיפות ישנן לאדם א] לרכוש לו שם, שיכירו את מעשיו ואת מדרגותיו ב] ממון — עושר ולא רק עושר של כסף, ברם עושר של ספוק, של "איזהו עשיר השמח בחלקו", של עושר רוחני אשר נותן לו ספוק החלטי, אלה הם קניני הנפש ג] גם על הבנים, המובן הוא לא רק על בנים כפשוטם, אלא

כמו שבארו רז"ל ושננתם לבניך -אלה התלמידים, ההולכים בעקבותינו, כלומר להיות משפיעים.

הדרך מעטה אותנו בכל שלשת הנ"ל, הן במובן הפשוט, כי מעטה את שמו של הבן-תורה ומה גם שמו של בעל-המוסר של "איש נובהרדוק", והיינו רק "יהודי" המסתובב ביניהם, על דבר ממון הן במובן הפיסי אלו ארמונות רכשנו שם? וגם לא ארמונות של רוחניות תורה ודעת, ועל אודות "בנים" בכל המובנים שיהיו, הן באופן הפשוט, והן באופן הרחב ביותר, לא הצלחנו גם בזה. ברם, האם נאמר שזה יצטרך להשאר ככה לתמיד? ברם, לא! אכן הדרך ממעטת וגם אצל אברהם מעטה, אבל רק לשעת הדרך בלבד, אח"כ הי' זה להפך. ואדרבא, הדרך נעשה לגורם שירכוש שוב את כל הדברים הללו. עומדים אנו בפני תקופה חדשה, להחיות שוב את שמנו, לרכוש לנו רכוש של ארמונות-רוחניים, וליצור עולם של תלמידים.

שרשים

באיי צרפת — ש"ק וירא תש"ז

רמח"ל באר בספריו שמדרגת האבות היא — שרשים. וימים רבים נתקשיתי בהבנת דבריו, עד שבהמשך הזמן נפתחה לי קצת הבנה והארה בזה. כעת, תוך מצב הזמן, תתראה הערה חדשה, בענין המושג שרשים של מדרגת האבות.

כרגיל האדם מחשיב את עצמו, ולפעמים אינו מחשיב. בשעה שהוא בא בטענות על אנשי סביבתו, שאינם מעריכים את מעלתו, אזי הוא מחשיב את עצמו, אולם ברוחניות אינו מחשיב את עצמו, ואומר, "מה יכול אני לפעול בכוחותי החלשים ומעלותי הצנומות", ברם, אליבא דאמת, השרש הוא הכח המוציא את הגזע, את הענפים, את העלים את הפרות והפרחים, והעלה היותר חלש הנמצא בצמרת האילן, אם מחובר הוא להאילן, אזי השורש החזק נותן בו כוח חיוני, ואותם הכוחות החיוניים המפכים בשורש, נוזלים הם ע"י העורקים הדקים אל העלה החלש, — כמו כן מעשיהם של האבות חזקים ומעולים הם כל-כך שאנו יוצאי חלציהם ההולכים בדרכיהם, מחוברים מקושרים אנו אליהם, ע"י עורקים וצנורות בלתי נראים לעין המוחשית, ברם, קיימים הם.

חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי אברהם יצחק יעקב [תנא דבי אליהו כ״ה] החיוב הוא מפני שאתה במציאות מחובר אליהם, וא״כ יש לך שייכות אליהם. במעשיך מתראה מעשה האבות, משתקפות על ידיהן.

אברהם אבינו, האדם הגדול בענקים, ברב גווניותו של חסד וקדוש השם וכו׳ הנה התואר הניתן לו בתורה, הוא: העומד בנסיון. והאלקים נסה את אברהם, עשרה נסיונות נתנסה א״א ועמד בכולם, תמונתו הגדולה בולטת לפנינו בצורת הנסיון. הוא ועמידה בנסיונות הנם כשם נרדף בלשוננו.

אנחנו עומדים כעת אחר זמן ארוך של נסיון. והנה מעולם היו עומדים על בעי׳ זו: מתי קרוב האדם יותר, לחשוב על מעמד הנסיון והחשבונות של עמידה בנסיון, האם בשעת הנסיון עצמו, או שלא בשעת הנסיון. והשאלה היא, הרי שלא בשעת הנסיון אין לו לאדם היכולת להשתמש בחשבון אמתי, מכיון שאין לפניו הנסיון שיוכל לעמוד בו באותה הבהירות שיש לו, שהרי אין לו אותה הבהירות עדיין, שרק החיים עצמם יכולים לתת לו, להשתמש בו, לאידך גיסא, בשעת הנסיון יקשה מאוד להרגיש את הבהירות, כי אז הראש הוא מדוכא מפאת הקושיים, ואין הפנאי נותן אז ליצור את הרגש להחלטה נכונה, ועדיין לא נפתרה השאלה.

ברם אצלנו, הרי אנחנו עומדים כבר אחר שנות הנסיונות אשר כמוהן מעולם לא פללנו שיהיו אצלנו, ועכשיו אחר הנסיונות האלה יש לנו הבהירות לחשב את אשר ראינו, ולראות איזה לימודים למעשה נוכל ללמוד מהם.[1]

״צללת במים אדירים והעלית חרס בידך״, צללנו במים אדירים ויש בידינו החרס אשר בו נמצאת המרגלית רק שיש למשש בחרס ולהוציאה, וכאן ישנה הסכנה שהאדם יתרשל בזה, החיים מלאים המה נסיונות להאדם, ברם, אינו דומה תקופה לתקופה, התקופה שחלפה ביכלתה להעניק לנו למוד ולקח אמתי, למשך כל החיים.

״ויהי אחר הדברים האלה והאלקים נסה את אברהם״ [בראשית רבה

1. דורכטראכטען די פראקטיקעס וועלכע מיר האבען געזעהן, און זעהן וואס מיר האבען ארויפגעבראכט.

נ״ה ב׳ וכן בתנחומא], א״ר יונתן הפשתני הזה, כשפשתנו לוקה אינו מקיש עליו ביותר מפני שיהא פוקעת, וכשפשתנו יפה הוא מקיש עליו ביותר, למה, שהיא משתבחת והולכת, כך הקב״ה אינו מנסה את הרשעים למה, שאין יכולין לעמוד, וכו׳ ואת מי מנסה את הצדיקים וכו׳ אמר ר׳ יונתן היוצר הזה כשהוא בודק את הכבשן שלו, אינו בודק את הכלים המרועעים, למה, שאינו מספיק להקיש עליו אחת עד שהוא שוברו ומה הוא בודק בקנקנים ברורים וכו׳ כך אין הקב״ה מנסה את הרשעים אלא את הצדיקים וכו׳ אמר ר׳ אלעזר לבעל הבית שהי׳ לו שתי פרות, אחת כוחה יפה ואחת כוחה רע, על מי הוא נותן את העול, לא על אותה שכוחה יפה, כך אין הקב״ה מנסה אלא הצדיקים שנאמר ה׳ צדיק יבחן״.

שלשה מיני נסיונות ישנם א] נסיון המשמש, כדי להראות מול העולם כולו שהאיש העילאי אינו חת מפני הנסיון, שלדרגה העילאית יש בסיס להחזיק מעמד, כי בטוחה היא ובאופן בלתי ישיר זהו בבחינת קדוש השם יתברך. ב] הנסיון מעלה את הצדיק למדרגה עילאית יתירה ומעדנת אותו, להפכו לפשתן טוב ונקי, להסיר ממנו את הפסולת, ולמרקו מהחטא והזוהמא. ג] ויט שכמו לסבול על גבי כתפיו מוטל העול והאחריות לקרוא בשם ה׳ בכל העולם, צדיקים הם מרכבה לשכינה. חובתו לפרסם שמו ית׳. בכל מצב וענין. החלש אינו מסוגל לכך. אבל אתה החזק, עליך לשאת ולסבול הכל.

כל הג׳ בחינות אלו מתקיימות אצלנו כעת, בין ביחיד בין ברבים. הטהרה העצמית, והחיוב של משא. הננו מזוככים ומנוקים, הקישו עלינו וכתפים רחבות וחזקות לנו. עלינו להעריך עצמנו, ולהכיר שהננו ענף, ועלה מאותו אילן גדול הצומח משרש עמוק שהאבות הק׳ מהוים עבורינו.

תולדותיו ופרקי חייו

התוכן:

פרק ראשון: מחצב צורים ..... א
עוד זכה לראותו
הד התקופה — זה לעומת זה
בעל ה"חפץ חיים" ודבריו הנוקבים
בימי געש ורעש

פרק שני: הובא בית יוסף ..... יב
הי' מסתכל ומתבונן
הומל, עיר העמל וכור ההתעלות

פרק שלישי: נלהב בבית יוסף ..... טז
התקופה לאחר פטירת ה"סבא"
"מדרגת האדם"
כוחו של הסבא
בפגישה עם ראש הישיבה
המצב בגשמיות — והקבלות ל"שבתי"...

פרק רביעי: הברחת הגבול ..... ל
הרדיפות מצד השלטון הקומוניסטי
אז נדברו איש אל רעהו
ברם זכור אותו איש לטוב
פרשת הנדודים — יציאת מסך הברזל
הפגישה האחרונה עם האם

פרק חמישי: חידוש התנועה בפולין ..... סח
הסתעפות ישיבות "בית-יוסף" במדינת פולין
ישיבת "בית יוסף" בביליסטוק — בשיא עליתה
ה"חבורה" וה"בורסה"
ביליסטוק

פרק ששי: חיי הרוח ..... עה
טוב אחרית דבר — מראשיתו
ובית יוסף להבה
בטחון — ברום המדרגה
מבנה הישיבה — הועדים הרוח החי׳
במקום בדידותו, אתה מוצא גדלותו
הישיבה בעבודתה הרוחנית המיוחדת
תאור פרטי של עבודת ה״ועדים״
דוגמאות של העבודה בועדים
על ה״בורסה״ הנוברדוקאית
נסיון העוני
התעלות במדת הבטחון
אמיצות
בדידות
תקופת אלול בישיבות ״בית יוסף״

פרק שביעי: זיכוי הרבים ..... קטו
הרחבת אהלי בית יוסף
הישיבות ״בית יוסף״ בארץ ישראל
ישיבת ״בית יוסף״ בגייטסהעד — אנגלי׳
השפעתן של ישיבות ״בית יוסף״

פרק שמיני: מקברניטי הישיבה ..... קכו
עולה ומתעלה
חתנא דבי נשיאה
באסיפות הכלליות
רי״ל — פעילותו בהנהלה
״כולל זמני״
נושא בעולה של הישיבה

פרק תשיעי: והיו עיניך רואות את מוריך ..... קנב
אהבה והערצה אל ראש הישיבה
בימי הזכרון
ג׳ פרנסים טובים
רבי ישראל מובשוביץ זצ״ל
על הישיבה ועל אישיותו של רי״ל

פרק עשירי: גלתה יהודה מעוני ..... קעג
פולמוס גרמני׳ ואתחלתא דפורענותא
השבוע החדש

מחשבות בדרך
ראש השנה בברנוביץ, ההפצצה והבריחה משם
הישיבה בביליסטוק בעת פרוץ המלחמה

פרק אחד-עשר: גלות וילנא ..... רו
"השותפים" התחלקו — וילנא שביב התקוה
יום י"ז בכסלו — ו"להט החרב המתהפכת"
אשר חרב גאותנו
ר"ל מוסיף לקח ומלמדו

פרק שנים-עשר: גלות בירז'ש ..... ריז
מוילנא לבירזש
שלוחה של אגודת הרבנים באמריקה, נשף פרידה
ועד בבירז'ש — עליי'
אספת יום הזכרון של ר"י סאלנטער זצ"ל, ב"בית המוסר" בקובנה
הדרכונים ונס היציאה, הנשארים בסרובם לסוביטים גולים לרוסי'
מתכונן ולומד משניות בע"פ
שבת הגדול ודרשת הרב דמתא בירזש

פרק שלשה-עשר: גלות רוסי' ..... רלב
לפני עשר שנים
הלילה הראשון בקרון — המאסר
הכמיהה לדעת איפה הם
יהודי בירזש עומדים לנו בצרה
ויסעו מבירזש — ויחנו בווילייקע

פרק ארבעה-עשר: מסך הברזל ..... רנב
מבט על רוסי' הסוביטית — המלחמה פרצה
המהומה מבחוץ — האם פרצה המלחמה?
העולם הסגור נפתח ונסגר שוב
הרכבת אצה — פשר הדבר

פרק חמשה-עשר: על אם הדרך — סיביר ..... רנו
מראה ארץ הסוביטים בדרכנו
הדרך אל ה"טייגה"
מראה כפר סוביטי

פרק ששה-עשר: תקופת ניזשנע — מאכאוויע ..... רס
בעגלות אל מקום הגלות
כיצד השתלבה החבורה
המקום לגור בגלות

הטייגה
עבודת פרך לגולים
קבלתנו ל"קאלכאז" — ושמירת שבת?
קאלכאז
החבורה ביחודה, והקומיסר הנוכל
עבודת הפרך
פסק הדין והבטחון

פרק שבעה-עשר: עמידה בנסיון . . . . . רעד
המאבק בעד השבת — בלוע הארי
כבוד השבת וענוגו בסיבירי׳
תנאי החיים בסיבירי׳
תפלה בסיבירי׳
חרפת רעב
ר״ל מנחם ומעודד
השמירה על הכשרות בסיבירי׳
ר״ל בגוב הנ.ק.וו.ד.
עבודה קשה
מיומנו של רבי יעקב פאסטערנאק
התעוררות לר״ה
קיום מצות סוכה — מול אימת המשטר
איש המנוחה
הכפור והסבל
גלמודים
נושאים בעול
גורל הגר״א
מכתבו של הרי״ל לועד ההצלה
ר״ל במסיבת בר-מצוה של בנו
חג הפסח בסיביר
כיצד אפינו
תאור נוסף של הסדר
כוחו — קול דממה דקה
סבלנותו

פרק שמונה-עשר: אש מתלקחת בתוך הברד . . . . . שט
למוד התורה ב״טייגה״ שבסיביר
חזוק בסיביר
י״ז כסלו בסיביר
המאור שבה
שביבי אור — הארות והערות

פרק תשעה-עשר: תפארת ישראל . . . . . שלו
ספורו של אחד מן החבורה
גזירת הספרים והתפילין
בשביל ששמרתי את השבת
בזיון התורה
היציאה מהמחנה — הסבל נמשך
הד הגולים באמריקה
הימים הנוראים בגלות — הסוביטים
דברי ההתעוררות של הגר"י מובשוביץ זצ"ל
חללי רעב ומגפות
אור המאיר
הקול נשמע בניו-יארק
היציאה מה"קאלכאז" והרוחה
"ההתעוררות" של ראש-העיר
אישיותו של הגר"י מובשוביץ זצ"ל
מעשה פלא
מפיהם של בני החבורה

פרק עשרים: אורות מאופל . . . . . שנו

פרק עשרים ואחד: תקופת פארביג — נעקראסאווקע . . . . . שס
נץ החמה
הקשר עם הראש הישיבה
תנאי החיים בפארביג
המכתבים נותנים חזוק
הימים הנוראים — שנת תש"ג
יום הזכרון י"ז כסלו בשנת תש"ג
חבילות
מכתבו של רבי ישראל זצ"ל
יסורים באהבה
חלום נפלא
שנת תש"ד — בית הבדידות
לא דובים ולא יער
טעם וריח

פרק עשרים ושנים: תמצית הלמוד מסיביר — השגחה . . . . שעט

פרק עשרים ושלשה: תקופת קאווקאז . . . . . שפב
בשורת השחרור מסיביר
בדרך לקאווקאז

הפגישה עם האם
מכתב
בקאווקאז-לאן
הידיעה בניו-יארק — והמבוכה
קאווקאז — המצב הגשמי
ערבות בקאווקאז
המצב הרוחני בקאווקאז
תנאים בקאווקאז

פרק עשרים וארבעה: המועדים וגלות סיביר . . . . . שצד
השבת-קדש
יום הכפורים
חנוכה
פסח

פרק עשרים וחמשה: מדברים שהשמיע ר"ל בעתות שמחה . שצט
כריח שדה אשר ברכו ה'
תן חלק לשבעה וגם לשמונה
אתי מלבנון כלה, אתי מלבנון תבואי
המבדיל בין קודש לחול
שהכל ברא לכבודו
שמן זית זך
חסד נעוריך

פרק עשרים וששה: תקופות שונות . . . . . תח
תקופת לוד'ז
תקופת צרפת
תקופת ברוקלין ניו-יארק

פרק ראשון

מחצב צורים

עוד זכה לראותו

"היתה לי הזכות לראות את הוד פניו של ה"סבא" מנוברדוק פא"פ בשנתו האחרונה לפני פטירתו [בי"ז בכסלו תר"פ], ואני עודני נער בן שתים עשרה, וכמובן, שלא הי' בידי כדי לתפוס ולהשיג את ערכו וגדלותו. ברם, ראיתיו ברעננות החיים שהיתה נובעת מכל תנועותיו, בפסיעותיו הערניות בלווית פמלית תלמידיו, העוטרות אותו, כמו שרי צבא את מצביאם הראשי. אולי ראי' זו, שמשה לי לזכות, וגם לדחיפה, שאחר זמן אכנס לתוך עולם מיוחד שכזה, עולם של עבודה ומוסר". אלה הם הדברים אשר העלה רבי יהודה-לייב מתוך זכרונותיו מתקופת ימי נעוריו.

לימים הוא גדל להיות מאצילי התנועה הנובדרדוקאית בימי שלותה וגאותה במדינת פולין. וגם עלה בשאר רוחו להמשיך את רוחה בתקופה האיומה ביערות "הטייגה" אשר בסיביר, כמדריכם וכאב רחימאי של תלמידיו הנדחים שם, להביאם לחוף מבטחים, שלמים בגופם ובנפשם, שתולים מסביב לשולחנו משך עשרות בשנים. פרשת ימי חייו אופפת אפוא, שגשוגה של תנועת ישיבות "בית יוסף" — מיסודה של נובדרדוק — בפולין, אשר קדמה לה הצלה ההירואית מתוך צפרני הקלגסים הקומינסטים. וכן התקופה הקצרה עת התבצר לישיבות מקום בליטא תוך מערבולת המלחמה בשנות ת"ש-תש"א, וכאמור, החזקת רוח הישיבה ועמידה בנסיון בעת גלותו עם תלמידיו בסיביר. גם אחרי כלות המלחמה בשנות

תש״ו-תש״ח בתקופת לודז צ׳כי׳, ובאיי [צרפת] הי׳ רי״ל אחד מראשי מקימי התורה לבני-הישיבות בכללם, ולתלמידי בית יוסף נובהרדוק בפרט. וככה נמשכה השפעתו הכבירה בארה״ב שהוסיף להעמיד תלמידים הרבה, והי׳ מסור ומדריך לכל תלמידיו וחניכיו ומתפללי ישיבת בית יוסף, עד עת הסתלקותו, כ״ז בסיון תשד״מ.

ר׳ יהודה אריה נעקריץ נולד בשנת תרס״ז בעיר סלוצק לאביו ר׳ צבי הירש, איש נכבד ותלמיד לשעבר של הגאון ר׳ איסר זלמן מלצר זצוק״ל. אמו הנדה רבקה למשפחת קופליאנסקי, מוצאה ״מקדושי רוזשאני״, אביה ר׳ דניאל קופליאנסקי הי׳ מחשובי חסידי

הר״ר צבי הירש נעקריץ

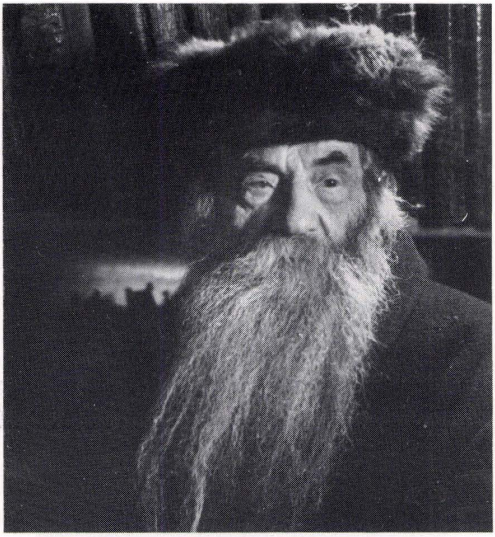
חב״ד קאפוסט והי׳ מקורב להגאון הרוגטשובי ר׳ יוסף ראזין זצוק״ל בדווינסק. רבי יהודה לייב הי׳ מספר: ״משפחתנו כללה תשעה בני משפחה. הסבא ר׳ דניאל ז״ל הסבתא רייזיל, אבא ואמא, הדוד ר׳ ראובן אחי האם, הדודה אסתר האדעל, אחות האם, ושלשה ילדים, אחותי בערטע תחי׳, אנכי, ואחותי בלומע ע״ה. מי הי׳ הסבא? תדעו שר׳ דניאל הי׳ ״איש-הש״ס״, הרצאתו בדף של הגמרא לפני הקהל המקשיב אליו, היתה הכי יפה, ועלתה על דרגה של גדולי

הלומדים הנמצאים בעיר. הוא הי׳ איש חסיד ברוך בחום ושלהבת חסידית בתוך תוכו. כאשר הגיעו ימי הזקנה הי׳ אומר, ״אין במציאות בעולם שחסיד יזדקן, אלא מה יש, אברך חסידי מבוגר״. הוא הי׳ איש פקח, בהיותו פעיל בעולם המסחר, הי׳ לו קשר מסחרי עם דוכסים ורוזנים, וגם הם היו מקשיבים לדבריו מתוך כבוד והוקרה רבה, ליהנות ממנו דברי חכמה. השפעתו היתה גדולה על כל בני המשפחה. הוא הי׳ לאישיות מוכרת של אבי-המשפחה. הסבתא רייזיל ע״ה היתה אשה צדקת מלאה פקחות

הר״ר צבי הירש בערך בשנת תרפ״ו בהומל

ובעלת חסד. האב ר׳ צבי הירש הי׳ תלמידו של הגאון ר׳ איסר זלמן בסלוצק. זה הי׳ בתקופה הראשונה כאשר ה״סבא מסלובודקה״ שלחו יחד עם החבורה של י״ד מצוינים מבחורי — גדולי הישיבה ליסד את הישיבה בסלוצק היא החבורה הנודעה בשם ״הי״ד החזקה״, והוא למד אז אתם יחד, ועד שהתחתן הי׳ לומד אצלו. ואף כאשר התחיל עוסק במסחר, גם אז נשאר ״בן-תורה״. האמא הנדה-רבקה היתה בעלת-חסד בהיקף גדול, בעלת יראת שמים, אותה ספגה מאביה ואמה גם יחד״.

הגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ״ל

ידיד נעוריו של רבי יהודה-לייב, הרב ישראל חסדן, המתגורר כעת בדרום אפריקה כותב במכתבו[1] אודות ר׳ דניאל ז״ל כדברים האלה: ר׳ דניאל ז״ל הי׳ חסיד חב״ד. איש מכובד מאוד, ועליך לדעת, שבאותה התקופה הגיעו פליטים לעיר הומל, שמספרם הי׳ עשרת אלפים איש, וביניהם חכמים וסופרים מליטא ופולין, ור׳

1. המכתב מתיחס לתקופת מלחמת העולם הראשונה שבה גלתה המשפחה להומל שברוסיה.

דניאל הצטיין בין כל הפליטים. הי׳ יוצא ונכנס אצל הגה״ח ר׳ מרדכי יואל דוכמן[1] שהי׳ תלמידו של ר׳ אייזעל הומלער, ור׳ אייזעל הי׳ מתלמידיו של בעל התניא זצ״ל. [ר׳ מרדכי יואל הי׳ נחשב כנכד רוחני של בעל התניא זצ״ל] רבי יהודה לייב הי׳ תמיד נראה בהמנין של ר׳ מרדכי יואל ז״ל בלוית הסבא ר׳ דניאל שהשפיע הרבה על נכדו הנחמד. מכאן היתה לרי״ל ז״ל אהבה רבה לחב״ד. את אבי אביך [ר׳ צבי הירש] לא הכרתי הרבה. זוכר אני שתמיד הי׳ טרוד בפרנסה לב״ב. את הסבתא אני זוכר טוב. הנדה רבקה היתה בעלת נפש עדינה, בעלת מדות תרומיות, אין פלא שבנה יחידה הגיע להתפתחות של בעל מוסר״.

בשנת תרע״א עברו הורי רי״ל לגור בעיר דווינסק אצל הסבא ר׳ דניאל והסבתא רייזיל קופליאנסקי. שם התחיל הילד יהודה-לייב ללמוד בחדר. אך הנה עברו שנים אחדות, פרצה מלחמת-העולם הראשונה, המשפחה הוכרחה לנדוד דרומה, אל מחוז רוסי׳ הלבנה, ובאה לעיר הומל מקום שם גרו קרובי משפחת אביו.

על התקופה ההיא, ימי נערותו של רי״ל יהי׳ מאוד מעניין להביא כאן את תוכן חליפת המכתבים שהתקיימה אחר זמן בין רי״ל ובין ר״י חסדן הנזכר למעלה. רי״ל כותב אליו במכתב משנת תשל״ה כדלהלן: ״כשאני משיג מכתב ממך, מתעוררים בקרבי הרגשים עדינים, החבושים בעומק הנפש מימי נערותנו בהומל, — עם בתי המדרש שלה הספוגים בתורה ובחסידות עם הישיבות ואברכיהן המצויינים, והמה כיום אתמול עומדים לפני, ובתוכם אנו צעירי הצאן, שהעתיד של חיינו שהי׳ נארג בנו — להשתלב בתוך חיי התורה.

זכורני, איך שישבנו פעם בחדר ״באבראוו״, בהשלחן לפני הרב שלנו, וספרת לי אז, כי ראית צדיק נשגב, בבית המדרש של

1. לקט מדרכיו ושיחותיו נדפס בספר לשמע אזן.

הישיבה וקוראים אותו ר׳ ״יוזעל״,[2] — לא ידעתי אז כלום מעתידי איך שיתקשרו חיי בתוך השורש הזה, אבל בפעם הראשונה בחיי, כשעודני מסתמא נער בן תשע או עשר שנים — שמעתי מפיך איך שאתה מוסר לי בחשאי סוד גדול שראית צדיק וקוראים לו ר׳ יוזעל״.

והנה קטע ממכתב ר״י חסדן לרי״ל זצ״ל:״ פעמים רבות הנך עולה על זכורני, אתה — ושנות הומל, שלכאורה הן לפי חשבון מספרן בתהום הנשי׳ אצל סתם אנשים, אך אצלנו כנראה, הכו שרשים בתולדת חיינו — ימי נוער, באותה עיר ואם בישראל עיר הומי׳, עיר שהיתה הומה מקולות תפילה ולמוד מבתי-הכנסיות והישיבות, בה חונכנו, בה גודלנו, בה ראינו חסידים ואנשי מעשה, הנוברדוקאים עם התלהבותם הדגולה, הראו הישגים נפלאים אף תחת ממשלת הבולשיביקים״.

על הימים ההם מספר עוד הר״י חסדן במכתבו לכותב הטורים כדלהלן: ״נכנסנו לחדר של באבראוו בגיל שמונה וחצי בערך, החדר הי׳ מהמשובחים בעיר, תכנית הלמודים היתה רחבה — למדנו מתשע בבקר עד תשע בערב [להוציא הפסקת הצהרים שהיתה שעה אחת] למדנו גמרא בסדר נזיקין, למדנו נביאים ראשונים ואחרונים, וגם איוב ומשלי, מלבד זה למדנו פעם בשבוע דקדוק, ובגיל מאוחר בשתים עשרה — כבר למדו גמרא יחד עם התוספות, אביך הצטיין בהתמדה והוא הי׳ החבר שלי לחזור על הלמודים.

משחר ילדותו הי׳ בעל נפש עדינה, וכולנו — בחדר, ואח״כ בישיבות ״בית יוסף״ הומל, הכרנו והוקרנו את מדותיו התרומיות, והוא הי׳ לנו סמל ודוגמא של עדינות — עוד בטרם שקלט בקרבו את תורת המוסר הנוברדקאית — והאציל מרוחו על אלה שהיו בקרבתו״.

הדודה ברטע אחותו הבכירה של רי״ל מספרת: ״הנער יהודה-לייב בילדותו לא הי׳ שובב מעולם, לא הי׳ מטפס על העצים, ולא הכה את חברו אף בדרך משחק, אחרי בואו מן החדר, הי׳ משתדל להיות קרוב אל הסבא ר׳ דניאל, שהי׳ תמיד שקוע בלמודיו, והי׳ נערץ מאוד על כל הילדים אשר בבית.״

2. הסבא מנוברדוק הגה״ח רבי יוסף יוזל הורביץ זצ״ל.

בימים ההם התחזק משטר הבולשביקים על מכונו, ואתו יחד חזקו גם הרדיפות נגד החדרים ונגד הישיבות ובתי-הכנסת אשר בכל רחבי רוסי׳ הסוביטית. באין מוצא, הוכרח רי״ל לבקר בבית-ספר וללמוד למודי חול בשעות הבקר, מתשע עד שתים אחר הצהרים. אחר חג הסוכות בשנת תרפ״א בהתחלת חדש מר-חשון, בגיל של בר-מצוה, נכנס רי״ל ללמוד בישיבה לצעירים, מיסודה של תנועת ״בית יוסף״ נוברדוק. הישיבה הזאת התאכסנה בביהמ״ד ״צ׳ובין״, והישיבה הגדולה היתה בבית-הכנסת ״קרופיץ״. רי״ל אמר למנהל בתחילה ״לא אוכל ללמוד כאן כל היום כי חלק מן היום מוכרח אני להקצות בשביל למודים אחרים״. המנהל בתחילה הסתפק, האם יקבל אותו אל הישיבה, ברם הנער מצא חן בעיניו, והוא הכריע לקבלו. רי״ל המשיך בלמודי חול בצהרים באופן פרטי, אבל בעבור שני חדשים שקד כבר רי״ל על למודיו בכל סדרי הישיבה.

הד התקופה — זה לעומת זה

בשנת תרע״ו הפכה ישיבת נוברדוק בהומל למרכז תנועת ישיבות נוברדוק, מיסודו של הגה״צ רבי יוסף יוזל הורביץ זצ״ל אשר העבירה מנוברדוק בסוף קיץ תרע״ה. מצב מלחמתי שרר אז במדינת רוסי׳, ברם, כן התקיים ״הזה לעומת זה״. ״מצב מלחמתי״ שרר גם בישיבה המרכזית ובכל שלוחותי׳, באשר הן שם. ה״סבא״ מחולל תנועת נוברדוק, הי׳ הולך ובונה ישיבות בכל אתר ואתר, ובסוף שנותיו היו קיימות יותר משלשים ישיבות גדולות וקטנות. רשת הישיבות היתה פזורה ברחבי רוסי׳ קאווקאז, אוקראינה ונפות הוולגה. ברם כאמור, ישיבת נוברדוק שבהומל שמשה לתל-תלפיות ולמרכז של תורה ומוסר.

התקופה היתה הרת מהפכות. הצאר ניקולי הודח מכסאו, וכאשר עלה עליו השר קרנסקי, תפשו הקומיניסטים את רסן הממשלה אחרי מלחמת אזרחים איומה. האוירה היתה מלאה מתיחות, ושאיפת ההמונים היתה אך ורק לשיקום חמרי וצפי׳

לקיום ההבטחות של הממשלה החדשה המבטיחה להם חיים של "אושר וחרות". כמובן מאליו, שחיים רוחניים וקיום המצוות לא תפשו מקום בחיי האוכלוסי', אשר השקפתה היתה אך לחיים חומריים, ולא היתה דעת הבריות נתונה כלפי השאלה העיקרית והנוקבת "מה חובתו של האדם בעולמו"?

גם בביתו של ר' יהודה-לייב לא היתה הסכמה מלאה, שיכנס לישיבה קיצונית נוסח נוברדוק, או כמו שהתבטא רי"ל בעצמו "לתוך יורה רותחת כזו" כמובן, שהיו לו נסיונות, והוא מספר בזכרונותיו על מאורע חשוב בחייו מן התקופה ההיא.

בעל ה"חפץ חיים" ודבריו הנוקבים

והנה אירע, שבימים ההם בקר בעל ה"חפץ חיים" זצ"ל בהומל. הוא התאכסן בביתו של הגביר ר' שמואל יצחק לוריא, וביום השבת אחרי התפילה באו להקביל פניו הרבה מבני הישיבה, בין צעירים ובין מבוגרים. בעל ה"חפץ חיים" ישב אצל השולחן וכל בני הישיבה סבבו אותו. קודם הוא דבר שיחה על פרשת השבוע, ואח"כ שאלו אותו שאלות, בהזדמנות זו שאלו אחד מן התלמידים [שמו הי' חנני' מקיוב] "ילמדנו רבנו, מה לעשות אם ישנם נסיונות מבני הבית המתנגדים לזה שאלמד בישיבה"? [לא ידוע, אם שאלה זו היתה באמת נוגעת לו למעשה, יען כי הוריו גרו במרחק, ואולי הוא שאל רק להלכה] בעל ה"חפץ חיים" ענהו: "ומה הם הנסיונות מן הבית, הם רוצים שלא תלמדו תורה ויותר טוב להיות פקיד סוביטי [בעל משרה ממשלתית, כידוע שעד המהפכה הבולשיביסטית, לא הרשו ליהודים לקבל משרה ממשלתית, ואח"כ נתנה היכולת ליהודים להתקבל למשרות האלו, זה נחשב אצל היהודים לאושר נעלה, כאשר יזכו למשרה כזו] ליהוי ידוע לכם שבהפטרה של פרשת השבוע אומר השי"ת ע"י הנביא ירמי' [כ"ג, כט] "הלא כה דברי כאש נאום ה'" התורה נמשלה לאש, ברם, שני מיני חום ישנם א)האש עצמה שהיא תמיד חמה ויוקדת, ב) סיר מלא מים אשר שפתוהו על האש. הסוג הראשון הוא תמיד חם כי

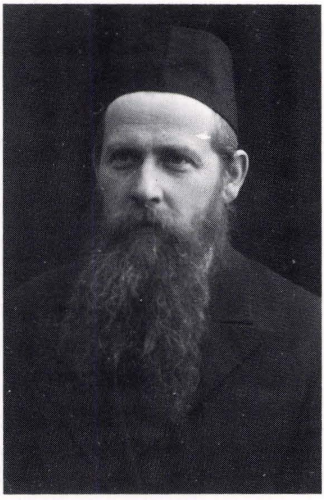
זוהי מהותו, משא"כ הסיר, כאשר מסירים אותו מן האש הוא הולך ומצטנן. וזוהי כונתו של הנביא, תורה, מהותה — היא כולה אש, ואין מציאות כזאת שהאש תצטנן, דבר ה' נמשל לאש תמידית הבוערת והמחממת. בחיי האדם ישנם הרבה דברים המחממים את לבו, כגון הורים, אחים, ואחיות, וכו'. זה טוב ומאוד נעים, ברם אין חום זה עומד לעד, הרי כמה זמן יבלה האדם עם בני משפחתו? עשרים, שלשים, ארבעים שנה. אחרי כן הם הולכים ונאספים אל עמם. האדם נשאר גלמוד לעצמו, ואבדה ממנו אותה החמימות. משא"כ התורה הקדושה היא קיימת לעולם, ומשך כל ימיו חמימותה אתו, בעולם הזה וגם בעולם הבא". מדברי הגאון והצדיק הי' נשמע: "מה לכם לשעות לדברי הקרובים וכו' המבטיחים לכם כל מיני אושר, ולהעבירכם מדרכי התורה, הרי התורה חמימותה תמידית היא, ויתירה עליהם ועל כל טובתם, והיא תהי' לכם לעוז ולחזוק בדרככם בחיים".

הצעיר יהודה-לייב שמע את מענה ה"חפץ חיים", וחשב שכל דברי הצדיק מכוונים אליו ולבעיתו. העלם השנון ורגיש-הלב הי' מתלבט בשאלה זו, זה כמה שבועות, ורק מפאת גילו הצעיר לא הי' מרהיב עוז לדבר אל ה"חפץ חיים". תשובתו של הצדיק היתה לו לנטף ולצרי מרפא על לבו. לימים, כשהי' מתאר שיחה זו הי' מוסיף: "הרי אומרים על ה"חפץ חיים", שזכה לרוח הקדש, יתכן, שבאותה שעה היתה בו מעין רוה"ק, שבדבריו הי' יכול לפתור בעיות לאנשים, אשר הם עצמם, לא שאלו אותו באופן ישיר"[1].

1. ביחד עם זה הי' רי"ל מוסיף עוד דברים אשר שמע מפיו באותו מעמד. "תלמיד אחד שאל את ה"חפץ חיים": כמה זמן צריכים ללמוד מוסר בכל יום? בראשונה הי' ה"חפץ חיים" רוצה להמנע מלהשיב, ברם, כאשר הבחור לא הרפה ממנו, ענהו הח"ח "שתי שעות". אני עצמי שמעתי את הדברים מפיו. רי"ל הי' מוסיף עוד בהזדמנות זו: "אינני יודע, אם נמצא כיום, שלומדים מוסר אף חצי שעה ביום, ואם זהו המוסר שאותו צריכים ללמוד, ואם בכלל זה נקרא "למוד המוסר". פעם בא בחור מביליסטאק אל ישיבת מיר ונכנס לחדרו של המשגיח ר' ירוחם זצ"ל. מסביבו עמדו תלמידיו-מקורביו. כאשר נודע לר' ירוחם שהנהו תלמיד ישיבת ביליסטאק, נענה ואמר לתלמידיו: "היודעים אתם שבביליסטאק יודעים כיצד לומדים מוסר", הוא לא אמר כמה זמן לומדים מוסר, ברם הוא אמר שהם יודעים ללמוד מוסר, כח מיוחד נצרך לדעת כיצד לומדים מוסר.

בימי גערש ורעש

בימים ההם כידוע, שעת חרום היתה ואנדלמוסי׳ שלטה במדינת רוסי׳ ואוקראינה. ברם, תלמידי ישיבת נוברדוק היו הולכים ומיסדים ישיבות בכל רחבי המדינה. המנצח על העבודה הי׳ ה״סבא״ רבי יוסף יוזל הורביץ זצ״ל, ואתו עמו תלמידו[1] וחתנו

מרן הגר״א יפהן בביליסטוק

הגאון ר׳ אברהם יפה׳ן זצ״ל ושאר תלמידיו הותיקים. הם היו עוברים ומקימים מוסדות תורה בעשרות ערים ועיירות, בהן נקבצו מאות ואלפי תלמידים. הם היו מלהיבים את בני-הנוער בפסוק ״אחת שאלתי מאת ה׳ אותה אבקש, שבתי בבית ה׳ כל ימי חיי״ וגו׳ [תהלים כז, ד]. עוד בשנת תרע״ו יסד רבי יוזל ישיבה מרכזית בעיר קיוב. ספסלי ביה״מ נתוספו, והי׳ צורך לכונן בקיוב עצמה עוד

1. כך ראה עצמו כל ימיו כתלמיד ונתן רמז לכך בנקבו שם ספרו עמ״ס חולין וב״מ דרך איתן, ר״ת אברהם יפה׳ן תלמיד נוברדוק. חתנו של הרי״ל, הרב ר׳ יחיאל יצחק פאר שליט״א הקים ישיבה גדולה על שמו, ישיבת דרך איתן בפאר ראקאוויי, נ.י..

ארבעה סניפים, כולן בדרג של ישיבות גדולות, באותו פרק סבלו היהודים כפלים, הן מצד שלטון הבולשביקים שהחרימו את רכושם ורדפו את אנשי התורה באכזריות נוראה, ולאידך גיסא, השתוללו כנופיות מרצחים שהתנגדו למשטר הקומיניסטי ובצאתם להלחם נגדו ערכו פוגרומים ביהודים. ראשי הכנופיות האלה התירו לאנשיהם לשפוך דמם של יהודים נקיים וטהורים ולבוזזם, וזה הי׳ שכרם בהכנסם לכל מקום שיהודים נמצאים שם. את מרבית שנותיו האחרונות חי ה״סבא״ רבי יוזל זצ״ל בקיוב, מקום שנסתלק והלך לעולמו בי״ז כסלו שנת תר״פ.

בחורף זה של שנת תר״פ, היתה העיר קיוב כבושה בידי אנשי כנופיות הצורר דינקין. חתנו ר׳ אברהם יפה׳ן הבריח את הגבול שבין הומל לקיוב מתוך סכנת נפשות והגיע לקיוב. בהשפעתו חוזקו סדרי הישיבות בקיוב שהי׳ כאמור חמשה במספר. רבי אברהם הוכתר להיות ממלא מקום חמיו, והי׳ עומד במגעים הדוקים והי׳ פעיל לגבי כל סניף שהתקיים. ברם, מרכז התנועה הועבר לישיבת הומל, מקום רבי אברהם שמש כבר קודם לכן, והישיבה היתה תחת חסותו.

פרק שני

הובא בית יוסף

הי׳ מסתכל ומתבונן

בימים טרופים — עת בחוצות העיר ההומי׳, שלט פולחן המהפכה, עם כל אביזרייהו ומשמשיו, האוירה היתה ספוגה רעל אנטי-דתי ושנאת התורה אשר הפיצו הקומיניסטים ועוזריהם ה״יוסקים״ — בשעה זו הי׳ העלם יהודה-לייב הולך ומתרגש מכל המחזה הנהדר אשר ראו עיניו בין כותלי הישיבה. וכה הי׳ מספר: ״ביום השלישי אחרי שנכנסתי ללמוד בישיבה, ערב ראש חדש הי׳ ונתקיים ״ועד כללי״[1] לפני תפלת מנחה. כל בני הישיבה אשר למדו במקומות שונים בעיר, נתאספו בביה״מ של הישיבה הקטנה, בבימה״ד ״צובין״. והנה ראיתי, בחורי ישיבה נכנסים אל ה״בית השני״, מניחים תפילין וקוראים פרשת ק״ש, הבחורים הי׳ עומדים בתור, האחד חולץ והשני מניח אותו זוג תפילין. הסבירו לי, שזוגות-תפילין כשרות ישנן רק אחדים, שעת מלחמה ושעת מהפכה היתה אז, ולא הי׳ באפשרות להשיג תפילין כשרות, ועל שלהם לא רצו לברך. הנחת תפילין זו לא היתה עשוי׳ ״סתמא״ כלומר בגדר של ״מצות אנשים מלומדה״.

את תשומת לבי נתתי לזה, בראותי את שביעת-רצונם הרוממה של הבחורים, זה הי׳ עולם עילאי, עולם אחר. הגע בעצמך! נתונים אנו תוך עולם חרב, עולם שבור ונדכא, והנה קם והתרומם עולם

1. עיין לקמן עמוד צ״ז.

של קדושה! ומה הי׳ גילם של הבחורים הללו, 16-26, גם ראש הישיבה [כונתו לרבי אברהם יפה״ן] הי׳ אברך צעיר, כולם אנשים צעירים, אשר בני גילם ממלאים את הרחובות ברעש והמולה, וביכלתם להגיע לכל מיני קריירות בממשלה, ובני תורה אלו לא שמו את לבם לכל זה, בשבילם, הרחוב הוא תוהו ובוהו, הנצחיות נמצאת רק בבית-המדרש. הרחוב הוא רק מעבר ארעי, ובוא תבוא האכזבה, לכל אלה אנשי הרחוב.

כל זה משך את לבי במידה עצומה עד מאוד, מצד אחד ראיתי את הרצינות הכנה, ומאידך גיסא רתיחות כזאת של חיות ושמחה — שמחת החיים. גם ברצינות לא הי׳ שמץ של עצבות וקדרות, ברם, ראיתי מעין נובע תורה יהדות ויראת שמים. והי׳ מוסיף לבסוף: ״מי הוא זה שהשפיע עליהם להכנס לעולם רוחני כזה, הי׳ זה הסבא זצ״ל שנפטר לפני שנה, היתה זאת השפעתו, שימשיכו בדרכו הן בלמוד התורה והן בעבודת המוסר״.

הומל, עיר העמל וכור ההתעלות

בשנות תר״פ-תרפ״א נכנס העלם יהודה-לייב בעול התורה והמצוות והתחיל ללמוד בישיבה לצעירים בביהמ״ד ״צובין״, שם ראה את המראה הנהדר של המון התלמידים הקבועים, המסורים ללמוד תורה ומוסר. מלבד זה, היו גם מבקרים בישיבה, תלמידים מופלגים מהישיבה הגדולה בביהמ״ד ״קרופיץ״, כמו שהובא למעלה. אלה היו גדולים בתורה וגם ענקי רוח במוסר. כאן הרגיש העלם העדין והעירני ש״נוברדוק״ הנהו עולם מלא, שזה מבנה מאורגן ומסודר, ואינה ישיבה בודדת גרידא.

על הימים ההם הי׳ מספר רי״ל כדברים האלה: ״אחר שלמדתי חדשים אחדים בישיבה, ניגש אלי חברי נחמי׳ מיטלין שהי׳ בן-גילי, ואמר לי: ״יהודה-לייב, כל מה שאתה רואה כאן ב״צובין״

וגם ב"קרופיץ" בחורים צעירים[1] וגם מבוגרים, עולם גדול של עובדים ויראי שמים, האם תחשוב שזהו כל "נוברדוק"? אין הדבר כן, בעיר חרקוב ובעוד ערים, ישנם נוברדקאים בעלי זקני שיבה, כלומר, תלמידים שלמדו משך כל ימי חייהם בישיבה עד שהגיעו לגיל של קשישות, שללמוד בישיבת "נוברדוק", זה לא רק משך שנים מספר ואח"כ לעזוב את הישיבה ולהכנס לתוך חיים אחרים שאינם מסוג הנעלה, לא כן הדבר, מהותה של "נוברדוק" היא "שבתי בבית ה' כל ימי חיי" התורה והמוסר נמשך מימי הנערות עד ימי הזקנה ומעבר להם. אפשר לחיות את כל ימי חיי האדם ולהיות בעולם המיוחד הזה, כי על מצות יראת שמים מצווה האדם תמיד, והיא מקיפה אותו משך כל ימי חייו".

שמע העלם העדין והמחונן את הדברים האלה, והרגשה עילאית אפפה אותו.

בעבור חדשים מספר אחר שהותו בישיבת "בית יוסף" המרכזית כבר למד רי"ל את הלקח "כיצד ללמוד מוסר". העלם י"ל, הי' אז במלוא האומץ והרצון להתמיד ולהתעלות בלמוד התורה והמוסר, שניהם היו משלימים אחד את השני. ספר המוסר אותו הי' מבכר, הי' "חובת הלבבות". היו מחלקים וחותכים ספר זה לפרקיו, וכל אחד הי' לומד פרקו, וזה מפאת חוסר ספרים. הוא נכנס ללימוד זה בראשו ורובו. הוא הרגיש שנכנס לתוך עולם חדש, שלפניו נפתחו שערי אורה, והנה לפנינו ספור שהי' מעלה בזכרונותיו מהימים

1. בענין זה יהי' מאוד מתאים, להביא כאן את עדותו של הרב בן-ציון ברוק זצ"ל [ראש ישיבת בית יוסף, ירושלים] בכינוס של י"ז בכסלו בשנת תשל"ב בא"י. הגרב"צ סיפר "הדבר אירע בהומל אחר פטירתו של ה"סבא" מנוברדוק. כידוע, בישיבות נוברדוק למדו מוסר גם הצעירים ואף הקטנים, את זאת לא הבינו מספר בע"ב בהומל בטענתם, "התינח גדולים אשר חטאו והם זקוקים למוסר, אבל בקטנים מה שייך אצלם ענין המוסר?" עמדו ושלחו מכתב לבעל הח"ח נגד החנוך ההוא. בעל הח"ח ענה להם "ענין המוסר הוא ענין הכרחי [או שאמר "ענין נחוץ", ר' ב"צ אמר שאינו זוכר את הלשון בדיוק] לגדולים, ומכל-שכן לקטנים. ועוד הוסיף בעל הח"ח, שהוא עצמו הכיר את הסבא וכל מעשיו היו לשם שמים", ע"כ.

ההם: "זכורני, פעם בלמדי בספר "חובת הלבבות", פנה אלי בעל הבית בא בימים [כבן חמשים] ואמר אלי, "בחור צעיר, מה דעתך, כיום בשנות המהפכה, בעידן המודרני, האם אפשר לעבור את החיים על פי אותו הספר "חובת הלבבות". הסתכלתי בו בחיוך, וחמלתי עליו על קוצר הבנתו ועל מעוט השגתו. אצלי, לא הי' בלבי שום ספק. בטוח הייתי מאה אחוז שכן הוא הדבר, בודאי שאפשר, וגם מוכרחים לחיות לפי "חובת הלבבות". האם אין מרגישים על-ידו את הנצח, האם אין רואים בו את גשר הברזל אשר הוא מותח בעבור האדם התועה והחלש ברוחו של דורנו אנו? הספר "חובת הלבבות" הוא ממש מחי' את נפשותינו.

היסוד הראשון אשר שמענו בנוברדוק, ואשר עשה עלינו רושם עמוק הי': שעם ספר מוסר או פסוק מספרי הקדש, יכול אדם לכלכל את דרכו בחיים. ככה נתחנכנו עם הפסוק "ברוך הגבר אשר יבטח בה'" ובתקופה של הברחת הגבולים מרוסי', נסענו מהומל לקיוב ולזשיטמיר. אנחנו לא השגנו כרטיסים בקיוב אז נסענו עם בטחונינו בהשי"ת, הבטחון הי' הכרטיס שלנו. וב"ה, הגענו אל הגבול וגם עברנו אותו כאשר הפסוק הזה הי' תמיד ברעיוננו.

בהזדמנות זו הי' רי"ל מוסיף "ועכשיו כאשר עברתי משך תקופות שונות, הרי ברור, כי כאשר אחזתי בספר "חובת הלבבות" הצלחתי, והייתי יכול לעבור תוך מצבים שונים, תקופות קשות עד מאד, ולבסוף יצאתי מתוך הצרה לרוחה. הפוכו של דבר הי', כאשר נטיתי מן הדרך, ולא הייתי עם "חובת הלבבות", כלומר, לא דקדקתי אחר הוראותיו, אזי לא הצלחתי והייתי במצר", ואמנם הראה רבי יהודה-לייב בימים הבאים ובתקופות הגורליות בחייו כיצד חיים וכיצד עומדים בנסיונות קשים, לפי דרכו ורוחו של "חובת הלבבות".

פרק שלישי

נלהב בבית יוסף

התקופה לאחר פטירת ה"סבא"

על התקופה ההיא הי' ר"ל מעלה ברשימותיו כדלהלן: "בימי המהפכה הבולשביסטית, נעקרו החיים הרגילים ממקורם לגמרי. הכל נהפך, העשירים האמידים נעלמו. הומל העיר העליזה ושבעת הרצון מלפנים, לבשה עכשיו דאגה ועגמומיות. חושך ואופל עטפו את האוכלוסי' אבלות ושברון לב. דרכי המדינה היו משובשות ע"י מחנות החילים המשתתפים במלחמת האזרחים שהיתה בוערת בכל פנה. קהלות נחרבו, מפאת הפרעות אשר פרצו נגד הגרים במרחבי אוקראינה ורוסי'-הלבנה.

ובתוך המצב העגום הזה, הנה מראה נהדר מופיע. באמצע העיר, במגרש שם עומדים בתי-כנסיות בעגול, הנה מאחד מהם, מבית המדרש "צובין" בוקעים קולות. קולות אלה, הם הד, מאותם הקולות, אשר נספגו בנשמת האומה, עוד מאותו המעמד של הר סיני. המה הקולות הנוקבים בעומק הלב, והמעידים על נצח האומה. שם התרכזו תלמידי ה"סבא" ר' יוזל זצ"ל, מבוגרים וצעירים, יושבים ולומדים תורה ומוסר ונר אל-הים טרם יכבה. בין הלומדים אתה פוגש שם בעלי צורות נכבדים עוברים על סוגיות במסכתות גיטין וקדושין וכו' אתה רואה בחורים בגיל עשרים וחמש, והם כבר עוזרים בהנהלת הישיבה יחד עם ראש הישיבה הגאון רבי אברהם יפה'ן זצ"ל. וגם אתה רואה במדרגות עולים ויורדים בחורים בגיל שמונה עשרה ועמהם נמצאים גם נערים בני

שלש עשרה. כאן פנה שקטה, ולה אין שום עסק עם כל הסער שמסביב ואשר כל זה הוא מחוצה לה. כאן עוסקים בתורה כבימי עולם, הפגנה והדגשה על בטחון ואמונה — כאן, אשר "ה' עוז לעמו יתן", — עוז ושלום.

רי"ל הי' מעלה בזכרונותיו מחיי הישיבה בימים ההם, ואמר, שזה ישמש לנו דוגמא כיצד הגיבו בני תורה בישיבת "בית יוסף" על מאורעות-העולם בשעה רבת-אימה וזועה. פעם אירע שליב טרוצקי מיסדו ומארגנו של הצבא האדום הגיע להומל. טרוצקי הי' מפורסם מאד בתור נואם סוער ומסעיר את הצבא וגם את ההמונים, ומדרבן אותם לצאת לקרב. במגרש העיר מול הישיבה, נאספו המונים מכל העיר ומהסביבה, לשמוע את נאומו. ברם, ממולו בבנין הישיבה הסדרים היו במלואם וכמתכונתם התמידית. שם ישבו בני-תורה, השקועים בלימודם ומתעמקים ב"חובת הלבבות". שם נראה ונשמע פשט שונה בהכל, אין כאן לא חרות ולא גאולה, אבל יש כאן עונש בעד חטא, עבור המיאון להכיר יד השם בכל, ברור להם שמתוך ההליכה העוורת אחרי תאוה וכבוד לא יתכונן כלום.[1]

ועוד הי' רי"ל מוסיף: "בהכנסי לבית-המדרש של ישיבת "בית יוסף" בעת ההיא, הי' מורגש שבית-המדרש מלא וגדוש מרוחו הגדול והשפעתו העצומה של הסבא זצ"ל אשר נסתלק לפני זמן, משל למה הדבר דומה? שמעתי שבקטבי כדור הארץ הצפוני והדרומי, הארץ מכוסה בקרח עולמי, ואין שם סימן של חיים ושל

1. ענין בקורו של טרוצקי בהומל ותגובת בני הישיבה, עליו מעיד רי"ל, מובא גם בספרו של ר' אהרן סורסקי "מרביצי תורה ומוסר" בשם ההסטוריון החוקר החרדי ר' א. א. גרשוני וז"ל שם: "השם טרוצקי, בתקופה הנסערת ההיא, שימש כאגדת פלאים. הוא הי' שר הצבא המהולל של הצבא האדום. על כח נאומו היו מספרים וכו' אחר נאומו הלכו החיילים באש ובמים. והנה טרוצקי זה עצמו עומד להופיע בעיר הומל, בטקס חגיגי, הוא ישא את נאומו במגרש הפועלים הענקי הגובל עם בנין הישיבה. התכונה לקראת הופעתו היתה רבה מאד, העיר כולה כמרקחה וכו' רק בבנין אחד בנין הישיבה בנובהרדוק, אין איש שם לב למה שמתרחש במגרש הפועלים.

גידול צמחים. ברם, בעמקי האדמה טמונים אוצרות חמודים. פעם עבר בציר הדרומי כוכב נופל, אשר יש בו הרבה חמימות ובעברו שם, נמס הקרח העולמי, הניבו הצמחים וגם נתגלו האוצרות בעמקי האדמה. וכן הי׳ נראה אחרי פטירתו של הסבא בשנה הראשונה להכנסי אל הישיבה, רוחו הכביר המלא חיים רעננים של תורה וי״ש, המיס את הקרח אשר כסה את בני-האדם ובעיקר את הנוער של עמנו שם, לא הרגישו הם, שיש בכלל, עולם של חיי תורה וי״ש, קפואים היו העולמות העשירים שישנם באדם, שהשי״ת נפח באפיו נשמת חיים ומאן דנפח מדילי׳ נפח.[2] וכאשר נכנסנו לאותה סביבה הרוממה, אזי רוח חמה נשבה עלינו, אשר התחילה להמיס את הכפור ואת הקרח, מעיינות מים חיים התחילו נובעים בתוכנו, ורשומו הי׳ עלינו אף לאחר הסתלקותו, זוהי גדלותו של ״גבר דחיל חטאין״.

״גלי אורה ונגה, הלכו וגעשו בבית המדרש ובבית המוסר מכתל לכתל, בהם נשטפו נשמותינו, ואת נפשותינו טבלנו באורות האלה. הסיסמה שהיתה מרחפת באוירו של בית המדרש היתה: ״כל אדם יכול להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם בן נבט״ זוהי הפעם הראשונה שנפגשנו בדברים האלה.

הסיסמה היתה בנויה על דברי הרמב״ם [הל׳ תשובה ה׳ ב] וז״ל: ״כל אדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם״[3] בדברי חז״ל הוזכר ״חייב כל אדם לומר, מתי יגיעו מעשי, למעשי אברהם יצחק ויעקב״.

והנה הופיע ה״סבא״ ונפח בדברים, רוח של מציאות החיים,

2. כעין רעיון זה השמיע הרי״ל בשנים אח״כ בשיחה, עפי״ד חז״ל באדר״נ [פ׳ ל״א] דכל מה שיש בעולם יש באדם ומעתה כמו שבקרקעית הים ובעמקי ארץ גנוזים אוצרות מרגליות [עיין בב״ב עה ע״א] גם בתשתית נשמת האדם נמצאים אוצרות חבויים, המהוים יסוד אישיותו.

3. ואפשר שהמקור לזה מהמשנה באבות [ה, יח] ״כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו, משה זכה וזיכה את הרבים וכו׳״, דברי הרי״ל.

והיו לנפש חי׳ המרחפת באוירה של בית-המדרש, דבר שיכולים למשמשו ביד, ולא כדבר מופשט עיוני וסתמי בלבד, אלא שגם ניתן להגשימו, שאף בדור שפל, יכולים להיות צדיק כמשה רבינו.[4]

הכניסה לביהמ״ד [מיסודו של הסבא זצ״ל] מהרחוב הגס והמגושם, היתה קפיצה נוראה, קפיצה מעולם אחד לעולם אחר לגמרי, מעולם גס לעולם רוחני. ברחוב ראינו את פשיטת-הרגל של האנושות ובביהמ״ד מצאנו והתידדנו עם השרשים העשירים של האדם: אלה הם ״גידי הזהב״ של נפש האדם, מעין זהר הרקיע, ובזה ישכיל את עצמו, וגם ירגיש את חובתו לגבי זכוי הרבים.

וככה הי׳ מתאר הרי״ל את המצב בימים ההם: ״בעתונות הקומוניסטית הולכים ונדפסים מאמרים מלאי רעל נגד הישיבה — פנת הנצח שלנו — מאמרי הסתה והשמצה נגד רבותי׳ ותלמידי׳ המוצאים עוז בנפשם, להתמיד, להתקיים ולהמשיך את סדריהם הרגילים ואת חנוכם התורני, למרות המצב הרעוע והשבור הזה״.

היו ימים שהפיזור הי׳ יפה להם, לפיכך לא הצטמצמו אנשי נוברדוק בביה״מ ״צובין״ ופתחו מספר ישיבות קטנות בבתי-המדרש בפרברי העיר. בתי-המדרש אלה היו מלאים תלמידים צעירים שומעי לקח בגמרא ובמוסר מפי הבחורים הראשיים.

מצבה החמרי של הישיבה הי׳ רעוע לגמרי. חלק קטן של התלמידים מצאו בעלי-בתים שהזמינו אותם לאכול אצלם ״ימים״.[5]

4. הסבא הי׳ אומר שדוקא בדור שלנו, דור תהפוכות ניתן להעפיל לרום המדרגה, עפ״י משל שלא כזמן שלום זמן מלחמה, בזמן שלום הרי שחילוקי המעמדות ברורים, ובמסע הרכבת אין הראוי למחלקה שני׳ נוסע במחלקה ראשונה אבל בזמן מלחמה אין משגיחין ע״ז וכל אחד תופס מקומו אשר ימצא וגם פשוטי עם נמצאים במחלקה ראשונה, כמו״כ ברוחניות אם אמנם אשר בשנים כתיקונם דרך העלי׳ מוגדר ומסודר כל אחד לפי מצבו וענינו הלא עכשיו כל הרוצה ליטול יבוא ויטול.

5. היו מזמינים בחורים לאכול אצלם יום א׳ בשבוע, וכך היו בעלי בתים מחלקים ביניהם, כך שבכל יום אכל הבחור אצל בעה״ב אחר.

גם התארגנו באופן זה, נתחלקו לחבורות, וכל חבורה היתה נתונה תחת פקוחו של אחד הבחורים הראשיים, אשר הי׳ דואג לשבור את רעבונם של בני חבורתו, ע״י ספוקו להם פרוסת לחם יבשה, וחתיכת צנון או בצל. ברם, למרות הסבל והמחסור, היתה השמחה במעונם, יען, שדברי התורה היו להם ללפיד אור ולשמחת הלב. ככה, נמשכה עבודת-הקדש בישיבת הומל ובנותי׳, משך שנות תר״פ-תרפ״ב. מנהיגי הישיבה לא הסתפקו בשמירת קיום הישיבה ותלמידי׳ הנמצאים בה, אלא גם השתדלו להגדיל את מספר התלמידים. למטרה זו, הם שלחו שליחים אל עיירות רבות מחוץ לעיר הומל, וביחוד לנפות המחוז ״פוליסי״, לשם הבאת תלמידים חדשים.

במשך הזמן, התמזגו הישיבות הקטנות בהומל ועברו לביה״מ ״צובין״, ואילו הישיבה הגדולה הועברה לביה״מ ״קרופיץ״ והתישבה בעזרת הנשים, שם הי׳ הגאון ר׳ אברהם יפה׳ן מרצה את שיעוריו הנפלאים מאירי עינים בהלכה. ברם, בית התפלה ובית המוסר התקיימו בביה״מ ״צובין״ וגם בשבתות השנה התאספו כולם להתפלל יחד בביה״מ ״צובין״, במוצש״ק הי׳ ראש הישיבה משמיע שם שיחות מוסר.

ועל דבר סדר הלמודים הי׳ הרי״ל נעקריץ מספר:[6] ״וזה הי׳ סדר הלמוד בישיבה הגדולה בהומל: סדר היום הי׳ מתחיל כמעט עם אור הבקר ונמשך עד שעה מאוחרת בלילה, היו פותחים בתפילת שחרית וממשיכים בסדר הראשון עד 2 אחר הצהרים, הסדר השני הי׳ נמשך משעה 3 עד שעה 9, אחר כך היו מתפללים ערבית והיו חוזרים ללמוד. התלמידים שמחוץ לעיר ישנו כמעט כולם בבית-המדרש, רק יחידים לנו בבתי בעלי הבתים, וכעשרה בבית הר״מ. בחורף היו הלימודים בסדר השני מתחילים אחרי 3, ומכיון שכבר הי׳ מחשיך היום היו בחורי הישיבה מתקינים לעצמם

6. בחוברת ישיבת נוברדוק מהגרי״ל נעקריץ שהוה חלק מספר זכרון לאירופה בכלל, ונדפסו הדברים שנית בהקדמה לספר המוסר והדעת על התורה מהגרא״י.

פתיליות שקראו אותן "קורניקלאך" [וזה דבר הפתילי', היו נוטלים קסת של דיו, מוריקים את הדיו וממלאים את הקסת בשמן מאור ושמים בה פתילה עשוי' מבלויי בגדים] והיו לומדים לאורן. לאור הפתילי' העשנה הזאת היו לומדים כחמש שעות בלי הפסק ומתעמקים בש"ס ובשיטות הראשונים, וכן בספרי מוסר ב"חובת הלבבות" ב"מסילת ישרים" ו"במדרגת האדם" לר' יוזל זצ"ל, ועוד.

בשעת התפלה היתה התרגשות והתגעשות כ"בימים הנוראים", וכן בשעת אמירת מזמורי תהלים בצבור, כשהיו מבקשים סייעתא דשמיא ומפליגים בהתעלות ובהתרגשות.

בעידן זה, הוחלט לכנס בהומל, אסיפה רבתי של כל ישיבות נוברדוק. המועד הוקבע ליום י"ז בכסלו, יום הזכרון של ה"סבא" ר' יוזל זצ"ל. היתה זו האספה הגדולה הראשונה אשר התקיימה בהעדרו של הסבא. באספה זו נוכחו כל גדולי תלמידיו של ה"סבא" ושם הכיר רבי יהודה לייב אישית הרבה מתלמידיו הבכירים של ה"סבא". כל זה הוסיף עוד נדבך מרומם בהרגשיו, והתקשרותו לתנועת "בית-יוסף" גברה עד למאד. באספה ההיא נתקבלו החלטות שונות לחיזוק התנועה ולליכוד החברים יחד, שימשיכו בדרכו של הסבא ר' יוסף יוזל זצ"ל, ולפתח את שיטתו-מורשתו. את ההנהלה הרוחנית קבל על עצמו כאמור למעלה, חתנו ותלמידו ראש הישיבה רבי אברהם יפה"ן ראש המרכז בהומל.

"מדרגת האדם"

הספר "מדרגת האדם" הוא המצע, תכנית פעולותיו ובאור שיטתו של הסבא ר' יוזל זצ"ל, הוא מכיל את שיחותיו שהי' משמיע בין כותלי הישיבה. אם כי השפעתו העיקרית של הסבא היתה בדברים שבעל-פה ובמישרין, עכ"ז, בשנותיו האחרונות הורגש הצורך להעלות על-גבי הכתב את שיחות-המוסר הנודעות שלו.

רובי המאמרים נכתבו על ידי תלמידו הגאון ר׳ יצחק אלחנן ולדשאן הי״ד משרשוב,[1] בהשגחתו והסכמתו של ר׳ יוסף יוזל זצ״ל. המאמרים: ״בתקופת העולם״, ״תקון המדות״, ״בירור המדות״, ״דרכי התשובה״, ״ובחרת בחיים״, ״ודרכי הבטחון״, נדפסו עוד בחייו, בשנת תרע״ח בפולטאווה. עוד ששה מאמרים נרשמו בחייו ואלה הם: ״יראה ואהבה״, ״בקשת השלימות״, ״נקודת האמת״

רבי יצחק ולדשן – שערשאווער – עם קבוצת תלמידים בברנוביץ

1. לימים נשא את נכדתו הרבנית גיטיל ע״ה בתו של הגאון ר׳ רפאל אלתר שמואלביץ זצ״ל, שמש כמשגיח בכמה ישיבות דנוברדוק ובישיבת הגרח״ע בווילנא. לקט שיחותיו וכתביו בספר תורת יצחק שי״ל ע״י בנו הרב רפאל ולדשיין.

"דרכי החיים", "חשבון הצדק", "מזכה הרבים". אלה האחרונים נדפסו אחר פטירתו בדפוס פטריקוב בפולין.

באותה תקופה הרבה מהמאמרים של "מדרגת האדם" היו נלמדים מתוך כתבי יד. יהודה לייב הצעיר הי' מתעמק בהם, ותוכנם חדר עמוק אל תוך נבכי לבו. וככה הי' מספר לימים: "הרושם העז ביותר שעשה עלי בימים הראשונים להכנסי לישיבה, הי' מאמר הסבא על הנושא: "יפה שיחתן של עבדי אבות מתורתן של בנים", שם מדובר על הדרך של תיקון המדות, מאמר זה פתח לפני שערי אורה וברק חדש על דרכי המדות בחיי האדם, למדנו שתורה הכרוכה בנגיעות עצמיות איננה תורה, ופרשה מיוחדת זו בתורה מגלה לנו ענין זה.

מגעו הראשון של הרי"ל עם ספר "מדרגת האדם" קדם להכנסו "לבית-יוסף", בימי המהפכה כאשר החרימו רכוש העשירים עבור המדינה, עבר יהודה-לייב על יד ביתו של אחד מגדולי קלם, הרב ראובן דוב דסלר, שהי' עתיר נכסין, ובהיותו מוכרח להפקיר הכל עמד וחלק מנכסיו וקרא להרי"ל ונתן לו ספר "מדרגת האדם" באמרו לו שיעסוק בספר זה.

וכה ספר רבי יהודה-לייב לימים, לרגלי העלאת עצמותיו של הסבא לא"י [בקיץ תשכ"ג, במלאת ארבעים ושלש שנה לפטירתו] "גדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהם". התעוררו להזכיר את יסודותיו של הסבא ז"ל, אשר בשעתו הסעיר את עולם התורה. הרי עברו יותר מארבעים שנה, והכל עדיין ער ורענן וזכור במוחנו, דרכו גרמה להתעוררות מרוממה ולתשוקה גדולה, לערוך חשבון הנפש במצבו של כל בן תורה בפרט, ובעולם התורה בשעתו בכלל. זכורני, כאשר נכנסתי אל הישיבה, וזה הי' זמן של מלחמה ואנדרלמוסיא, הכל נשבר, העולם התמוטט, ואז בימים ההם, הי' עומד על סדר היום של הישיבה הפרק האחד מתוך שאר פרקי "מדרגת האדם" היינו הפרק "ובחרת בחיים". אז הי' הדבר נראה מאד מוזר, הרי השעה היתה שעת חורבן, שעה של שוד ושבר,

שעה של הרס יסודות החברה, שקודם היתה קיימת איתן, משך מאות בשנים. המהפכה הרוסית הרסה את הכל, השמידה את הכל, ובכן מהו הפירוש של המלה "חיים",ומה הם שווים?. ברם, בתוך גיהינום זה, מקום נתבצר לו לסבא ולתלמידיו הגדולים, שרק כאן בישיבה ישנם חיים אמתיים. הי' זה קול קורא לחיים, הקול הקורא להעמקה ולהבנה, להתרכז ולהתעמק בעבודת המוסר, לגלות את מקור החיים מתוך ספר של מוסר, מתוך צעקה בתביעה עצמית להתעלות. והנה נפתח לפנינו פתאום עולם חדש, עולם החיים, כלומר, למדנו שאין החיים תלויים בתנאים מסוימים או בסבות שונות. ואם נחשוב ונפעל באופן זה, אזי יהיו לנו חיים מהותיים. תבוטלנה כל הסבות, אין דבר מפריע, וחיים חדשים נכנסים ובאים לתוכנו, לא אותם "החיים החדשים" שהרחוב מבטיח, אלא החיים האמתיים. הם אותם החיים שהתורה מצוה עלינו "ובחרת בחיים" — החיים הידועים והמבוארים בתורת ה'.

וזו היתה הסיסמה: "ראה נתתי לפניך החיים" וגו' והיינו מדברים כל הזמן על הנושא של "ובחרת בחיים". ואף שנעדרו מאתנו כל הצרכים החמריים, אפסו ואזלו כל תנאי החיים החמריים, בכל זאת הרגשנו שמצאנו את מקור החיים האמתיים."

כוחו של הסבא

רבי יהודה-לייב הי' אומר: "במה הצטיינה פעולתו של הסבא? מצד אחד הי' שח — ונרשמו דבריו — על הבלי העולם ופחיתותם, בענין זה היו דנים בשיחות-מוסר, בועדים, בירזשעס,[1] וכו'. מאידך גיסא — למדנו ה"סבא" — כיצד לפתוח לפנינו עולם חדש. הוא הראה לנו את הזהר ואת האור הטמונים בספרי "מסלת ישרים" ו"חובת הלבבות". הוא הורה לנו, שיש ביכולת האדם לעבור את כל מסלול חייו בסיסמה מפסוק שבתורה, שאפשר להיות

1. עיין להלן עמוד ע"ב, ק"ב

שבע-רצון ואף גם מאושר, בלי ממון בבנקים. הוא למדנו, שבעזרת הפסוק "ברוך הגבר אשר יבטח בה'" — ברכישת מדת הבטחון, אפשר להתקיים ולעבור בו את כל ימי חיי האדם. כאשר נכנסנו אל הישיבה למדנו להבין מה טיבו של למוד המוסר, אשר אם בדרך זו נלך, אזי נהי' בני-חורין וכל נסיונות החיים יעלמו כליל. "מה נורא המקום הזה" — בישיבה למדנו שמקום מגורנו, וגם מקום שם שוכנים בני-משפחתנו כולם צריכים ליהפך "לבית א'" ול"שער השמים". ואכן, באמת מה נורא הי' המקום ההוא, זכורני, בהומל בימים ההם לאן היינו הולכים? היו מקומות אשר לשם הלכנו לחפש את "שער השמים". הי' שם מקום בשם "ביעליצע". זה הי' במרחק של שלשה או ארבעה קילומטרים אחורי העיר, לשם היינו הולכים להתבודד ולקיים "ועדים". בימות החרף הוצרכנו לעבור גשר ארוך נטוי על גבי נהר רחב וקפוא. היינו יוצאים בשעה שתים או שלש אחר הצהרים, הכפור שלט ברחוב והדרך ארכה לנו עד שהגענו למחוז חפצנו בלילה. בבואנו למחוז חפצנו נכנסנו ב"בית-שני" לקיים "ועדים" וללמוד מוסר.

"ימי הזכרון של הסבא ז"ל, היו לנו ימי חיזוק בכל המצבים. לנגד עינינו רחפו תמונת הסבא, שהי' תמיד מתעלה למעלה מכל המצבים. מה לנו מצבים, תנאים ונסיבות בחיים, כל הדברים הללו נתבטלו כליל, בבחינת "בטלים ומבוטלים".

רבי אברהם זלמנס זצוק"ל [מי שהי' מנהל מרכז הישיבה ב"י בורשא] העלה במאמרו על הסבא ["חיי המוסר" חלק א, דף לח] כדברים האלה: "מצינו על אלישע שאמר על רבו אליהו הנביא: "אבי, אבי, רכב ישראל ופרשיו" [מלכים-ב ב, יב]. אדמו"ר זצ"ל עמד בכל המצבים, והוא הי' עולם בפני עצמו, ששום דבר לא הגיע אליו. רכב ופרשים מיוחדים יש לו להאדם השלם אשר בזה הוא עובר כל ימי חייו על האדמה ובזה הוא עולה השמימה, וזאת מה שצריך להשאר לנו לצאת בעקבותיו להשיג אמיצות ואבירת הלב והדת.

רבי אברהם זלמנס זצ"ל הי"ד – ראש ישיבת "בית יוסף" וורשה

בישיבה המקורית אשר נתיסדה בעיר נוברדוק למדו תלמידים, אשר במשך הימים התנשאו ונתפרסמו לגדולי הדור. ביניהם הגאון רבי יוסף כהנמן זצ"ל רבה של פוניבז, והגאון רבי יחזקאל אברמסקי אברמסקי זצ"ל, בעל החזון יחזקאל, שניהם למדו בצלו של ה"סבא זצ"ל". פעם התבטא הרב כהנמן זצ"ל בשיחתו עיבלחט"א, רבי גרשון ליבמאן שליט"א, מיסד ומנהל תנועת רשת ישיבות ומוסדות "אור יוסף" בצרפת, ואמר לו כדברים האלה: "חושבני, שאת כל

המרץ הכביר — אשר עוררני ועודדני — לבנות את המבצר התורני הגדול — "ישיבת פוניבז' בבני-ברק, א"י — קבלתי מאת ה"סבא" זצ"ל, בעת שלמדתי בישיבתו.[2]

בי"ז כסלו בשנת תש"ל התקיימה אספת זכרון בארץ ישראל. ביום זכרון זה הי' הנואם רבי אברהם ראפאפארט זצ"ל דיין בעיר לונדון [תלמיד בישיבת בית יוסף בקיוב, בתקופה שלאחר פטירתו של ה"סבא" ז"ל] ברצותו לתאר את מצב הישיבה בעת ההיא הי' מביא את דברי ה"ילקוט" ששמע מפי הסלאבאדקער מחבר ספר פניני החכמה והשלימות [הגה"צ ר' ירחמיאל שולמן, אח"כ מנהל רוחני בישיבת "בית יוסף" בפינסק], ב"ילקוט" מסופר שפעם בא אל היער ארי' ענק שקוראים לו "ארי' דבי עלאי" וכאשר הי' נוהם ושואג ביער, נפל פחדו על כל אנשי הסביבה אשר התחבאו כולם. לאחר שעזב את היער, והאנשים יצאו ממחבואיהם, ונכנסו אל המקום שהי' רובץ הארי הזה, הם מצאו שאין כאן יער לגמרי, כי הארי הענקי הזה עקר את כל העצים". והוא הי' מוסיף ואומר: "אנכי לא ראיתי את ה"ארי' דבי עילאי" [את הסבא זצ"ל], ברם ראיתי את השפעתו העצומה הנכרת בתלמידיו הגדולים אשר הניח. תלמידיו אלה, שנחלצו משך כל ימי חייהם לעבודת ה' וזכוי הרבים. ה"סבא" זצ"ל, הכניס בהם רוח גבורה נוראה, אשר פעמה בהם, משך כל ימי חייהם, לפי דרך המוסר אשר חולל. עד היום עומד אנכי, תמה ומתפלא, על כחו הגדול, שהי' משפיע על האנשים והופך אותם לאריות".

בפגישה עם ראש הישיבה

רבי יהודה-לייב הי' מתאר את פגישתו הראשונה עם ראש הישיבה רבי אברהם יפה'ן, והוא עדיין נער כבן ארבע עשרה שנה, ואת הרושם הכביר אשר קבל מעדינות נפשו ואישיותו המזהירה

2. שנה ומחצה בערך שנת תרס"ח תרס"ט.

של רבי אברהם. "זכיתי בתור בחור צעיר כבן 15-14 שנה, להיות מקורב אליו. כיצד הי' מראה הרחוב בימים ההם? אין לכם מושג מזה! גם לא ניתן הדבר להבין לאנשים שלא חיו בימים ההם. הרחוב הי' סוער במהפכה, אשר הרסה את כל הסדר הקודם. האנשים היו מוכי תמהון, היו מצפים שהעתיד יהי' גן-עדן בעולם הזה, בחשבם: "עכשיו נשליך את כל הישן ונתחיל לחיות בארץ! אפשר ליהנות מן החיים!" כמובן, שלא הי' שום מחשבה על רוח וצרכי הרוח, על תורה ומצוות.

בראשונה למדתי בישיבה לצעירים [כיום זה נקרא "מתיבתא"][1] הישיבה הגדולה היתה במקום אחר. פעם, אחר ארוחת הבקר הלכתי מהבית אל הישיבה, בלכתי, פגשתי ברחוב את ראש הישיבה בפעם הראשונה בחיי. ראש הישיבה הי' אז אברך צעיר, בעל זקן בהיר, לא ארוך, ואת הטלית הגדול נשא תחת שחיו, [בימים ההם, לשאת בפרהסי', הי' זה דבר מאד נועז!] ראש הישיבה נגש אלי, הושיט את ידו לשלום ונכנס עמי בשיחה אבהית: "כיצד לומדים? האם מוצא המקום חן בעיני? מה עם ביתי? ודבר על לבי דברים חמים, כעשרים דקות, התפלאתי, התקרבות כזאת, ובתקופה כזו, ואני למדתי בישיבה רק כחדש או כחדשיים. יתכן, שאותה פגישה השפיעה עלי שאחליט בעתיד להשאר לבן-תורה. הרגשתי אז, כמו אדם שירדו עליו טפות גשמים והרטיבו אותו[2] עד שנשתרשתי בישיבה, בתוך עולם התורה, ועד שזכיתי להכנס לביתו ממש והייתי לחתנו.

המצב בגשמיות — והקבלות ל"שבתי"...

איך הי' המצב בגשמיות? — "אנו הצעירים בני העיר תושבי הומל, היינו עוברים בעיר בין בעלי-הבתים להזמין אצלם איזו מנת-לחם בעבור תלמידי הישיבה. גם להם לא הי' די לחם, ברם,

1. ובא"י ישיבה קטנה.

2. ראה גמ' סנהדרין קא, א טוב אתה לישראל מטיפה של גשמים.

הם היו חוסכים משלהם ונותנים לבני-תורה. את כל זה היינו מביאים אל ה"בית" [כך נקרא בית ראש הישיבה] שם גרה המשפחה והתאכסנו הבחורים החשובים. הייתי מביא בסל, מעשר עד חמש עשרה חתיכות, ובזה היינו "מחיים נפשות". בנסיבות אלה היינו צריכים להחזיק מעמד, להעמיד את הצורה, ולא רק צורה פשוטה, אלא צורה של "קדש הקדשים".

הגיע פרוס הפסח, עת לחשוב חשבונות, לעשות ברור המצב,[1] עושים "קבלות", ובנוברדוק הקבלה היותר "חריפה" היא "שבתי בבית ה' כל ימי חיי" אם מקבלים קבלה זו, אזי נקראים כבר "נבורדקאי ממש", והיו כבר הרבה שקבלו עליהם קבלות כאלו, כולם חשבו, שאני בתור תלמיד מצוין בטח אקבל עלי "קבלה" זו. אמרתי "אני אקבל זאת עד שנת תרפ"ח, שהרי נדפס בספר דניאל בפי' המלבי"ם שם, שבשנת תרפ"ח יבוא המשיח, ואז — אמרתי-אהי' כבר עם המשיח. ברם, ראש הועד פנה אלי ואמר: "מה אתה סח? המשיח כאשר יבוא, בטח ילך ישר אל נוברדוק".

1. עיין להלן עמוד ק"ט.

פרק רביעי

הברחת הגבול

הרדיפות מצד השלטון הקומוניסטי

אכן, תלמידיו של ר׳ יוזל לא שעו לפתויי הרחוב ולא נסחפו עם הזרם השוטף. הם שאבו תקוה ועוז מעסקם והתעלותם בתורה ובמוסר, לפי רוחו של רבם הגדול מחולל ישיבות ״בית יוסף״. כאמור למעלה, בביה״מ צובין התקיימה הישיבה הגדולה על כל תלמידיה — בחיריה, כולם בדעה אחת לפעול לשם קדוש שם שמים, ולשם תיקון העולם היהודי.

ברם, אם ראשי הישיבה ותלמידיה, רצו להתנזר מן העולם החיצון, לא רצה העולם החיצון להתבדל מהם. השלטון הסוביטי החדש, ראה את המלחמה בדת כאמצעי עיקרי להשלטת דעותיו. חברי ה״יבסקצי׳ [המחלקה היהודית של המפלגה הקומיניסטית], הפיצו רעל שטנה נגדם. גם העתונות הקומוניסטית היתה מלאה דברי משטמה על הישיבה ותלמידיה.

בעוד העולם החיצון נהרס, ואשיותיו מתמוטטות, הי׳ אור התורה מאיר מבעד חלונות הישיבה ומחמם לבבות של צעירים ברוכי כשרון מישראל, מחזק לבותיהם באמונת ה׳ וביראתו, ומביאם בברית הקשר הנצחי. מכאן, סוד ההשפעה המרובה, שהיתה לישיבה בימים ההם, על בעלי הכשרון, ועל בעלי הרגש, מבין צעירי ישראל, אשר דבקו בראש הישיבה ובמשפיעים הראשיים בתוכה.

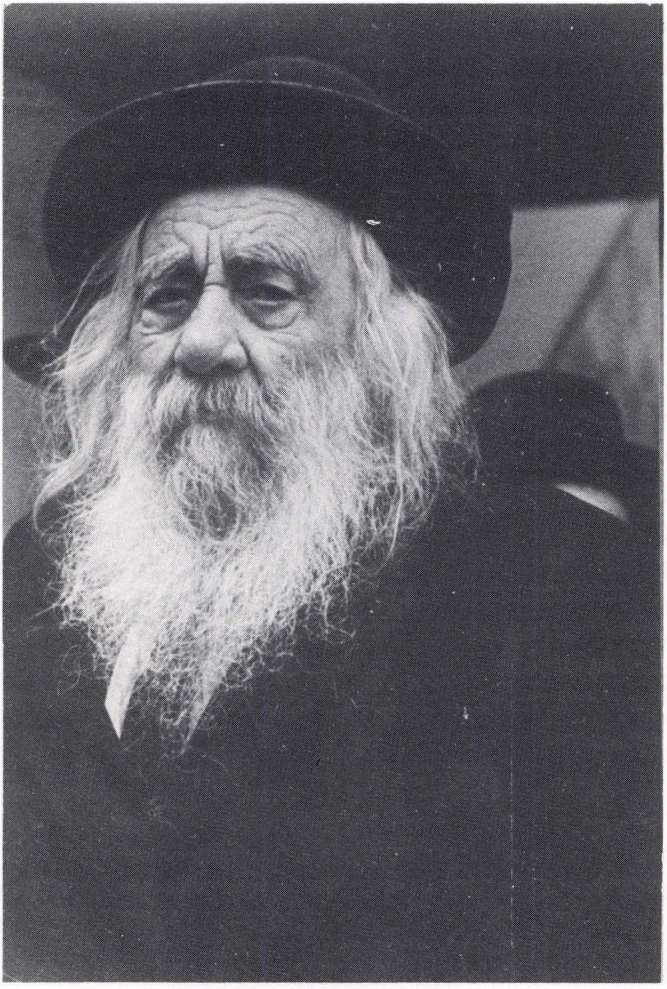
בימים ההם, היו נראים בחוצות הומל, בחורי ישיבה מבני שלש עשרה ועד בני עשרים וחמש ומעלה, המתהלכים ברחוב, כשהגמרא תחת בית שחיים והם משוחחים בדברי תורה. רוחם עליזה, עיניהם מבריקות, ואצילות עליונה פרושה על פניהם. מראה זה הי׳ לצנינים בעיני ה״יבסוקים״, שנוכחו לדעת, שהתורה אינה ח״ו ענין לזקנים בלבד, אלא גם לדור הצעיר, וכי בחורים אלה, מלאים רוח-גבורה ומסירות לדתם ולאמונתם.

לתיאור זה, הי׳ רבי יהודה-לייב, מוסיף ומספר על פרשת הרדיפות, — אשר היתה גנוזה, תוך אוצר זכרונותיו — מהימים ההם: ״כיצד התחילו המאסרים וראשיתם? זה הי׳ בקיץ שנת תרפ״א, בישיבה אשר בהומל, למד תלמיד צעיר, מוצאו מן העיר ארשע, שם גם למד קודם בישיבה קטנה של ב״י. מנהל הישיבה, שלח אותו להומל, מבלי שאול את דעת ההורים. אבי התלמיד הזה, הי׳ פקיד גבוה — קומיסר אצל השלטון הקומוניסטי, בשעה שבנו עבר לישיבה בהומל, לא הי׳ האב בעירו כי נסע למקום רחוק ברוסי׳. כאשר האיש חזר לביתו, הוא בא אל הישיבה בהומל ולקח את בנו אתו. מה עשו ה״חבריא״? הם שלחו תיכף בחור מהישיבה אל מקום מגורי התלמיד — אל ארשע והחזירוהו להומל. הענין הזה לא מצא חן בעיני האב הקומיניסט, הוא הלך ו״אכל קורצא״ — הלשין בפני הרשות. תיכף באו אנשי ה״ציקא״ — הבולשת הקומיניסטית —, לקחו את הבחור הצעיר ועשו חקירה מקיפה. הם החרימו את כל המכתבים שבאו אל הישיבה והנה מצאו שיש כאן תנועה מאורגנת, מרכז עם סניפים, פרוטוקולים על אספות וכו׳ [ה״יבסקים״ — אלה ״המהרסיך ומחריביך וגו׳[1] העתיקו להם את כל המסמכים והסבירו להם את תכנם].

בליל ש״ק ״שבת חזון״, התפרצו אנשי הבולשת הקומניסטית לביתו של רבי אברהם יפה׳ן ראש הישיבה ואסרוהו. יחד אתו

1. רש״י בחוקתי כו, יז ורדו בכם שנאיכם שאיני מעמיד שונאים אלא מכם ובכם וכו׳.

נאסרו עשרה בחורים בכירים אשר גרו בביתו והיו סמוכים על שולחנו. מהם יש לציין לפי הזכרון: רבי ישראל מובשוביץ [שהי' אח"כ משגיח בישיבת ביליסטוק], רבי יעקב ישראל קנייבסקי —

הגאון ר' יעקב ישראל קנייבסקי זצ"ל

ה"סטייפלר"[2] רבי יואל קליינרמן [שהי' אח"כ ראש ישיבה באוסטרוב] רבי ניסן רוזשאנקער, רבי יעקב מוזירער [מי שהי' אח"כ מנהל רוחני בישיבת "בית יוסף" בלוצק], אלה היו באמת "המטה הראשי" שהי' מנהל את הישיבה.

הרב יעקב זלדין – מוזירער – זצ"ל הי"ד, משגיח ישיבת בית יוסף בלוצק

2. על התמדתו של הסטייפלער זצ"ל, והיותו שקוע בתורה, סיפרה הרבנית יפה'ן. הסטייפלער היה מקבוצת חשובי הישיבה, שהיו מאוכלי שולחנו של הראש ישיבה. בשעת הסעודה, היה מעיין כל הזמן בספר. כאשר נולדה בתו הצעירה של הראש ישיבה, רייזל (הרבנית פסקוביץ שתחי') והשתתפו בני הישיבה כולם בשמחה, פנתה הרבנית ע"ה אל הסטייפלער ואמרה, סטייפלער, האם לא תקפידו שלא הזמינו אותך לברית מילה, וחשבו כולם שיגיב בתמיהה, איזו ברית, והוא המשיך בלימודו, והשיב לא.

את האסירים דרשו וחקרו מתוך ענוי, הם הואשמו בהרבצת תורה ובהשפעה "שלילית", על בניהם הצעירים של המושלים הקומוניסטים מזרע היהודים. ביחוד, לחצו הם, על ראש הישיבה הרה"ג אברהם יפה"ן, ודרשו ממנו, שימסור להם, את שמותיהם של מנהלי הישיבות, מכל הסביבה של העיר הומל. הם רצו לדעת, מהו סוד ההשפעה הידועה של הישיבה, על הנוער היהודי בעיר. את רבי אברהם יפה'ן החזיקו במאסר משך שני שבועות. הרבנית שרה, אשתו של רבי אברהם לא שקטה ולא נחה, עד שנאספו הרבה חתימות מאת תושבי הומל, פועלים ובעלי מלאכה, שהעידו על יושרו ותומתו של ראש הישיבה. ברם בינתים הי' רבי אברהם במאסר ואנשי הבולשת חקרוהו כמו שנזכר למעלה וגם תבעו ממנו שיחתום על התחייבות, שאם יצא החוק האוסר את קיומה של הישיבה אזי לא ימשיך בשום אופן את קיומה, את ניהולה והחזקתה. ואף שעלתה בידו להתחמק מהתחייבות כזו בנמוקים שונים, וראש הישיבה שוחרר, הרי את הבחורים הראשיים לא שחררו, והסוהרים העבידו אותם בעבודת-פרך, הכריחום לטלטל קורות כבדות ולהעסיקם במלאכות קשות כמו שעושים לאסירים פוליטיים ומסוכנים.

כאמור, את רבי אברהם יפה'ן החזיקו במאסר שני שבועות, ולבסוף שחררוהו מבית הכלא, אחרי חתמו שלא יעזוב את העיר עד עמדו למשפט. את הבחורים החזיקו במאסר זמן נוסף. אחרי עבור חודש למאסרם שוחררו העצורים עד לבירור משפטם. למרות כל אשר עבר על הישיבה, לא נשברה רוחם של בני הישיבה בקרבם. סדרי הישיבה וכל עניני הנהגת התלמידים לא נשתנו. הבחורים הראשיים האחדים, אשר עלתה בידם להתחבא ויד הציק"א לא השיגתם, הוסיפו להשפיע על רוחם של התלמידים, ביניהם הצטיין ר' אהרן אגולניק שהי' מנהל את הישיבה בפועל משך ימי המאסר.

כאמור, בין הבחורים שנאסרו הי' ר' ישראל יעקב קנייבסקי ה"סטייפלר". נגדו הי' נשקף וצפוי גזר דין קשה, כי הוא גם נאשם

בזה שערק משרותו בצבא האדום. הוא שרת במוסקבה, וכאשר ניתנה לו חופשה, לא חזר עוד, ישב ולמד תורה, מסור לעבודת הבורא.

רבי ב"צ ברוק זצ"ל, מתאר את ענין מאסרו של רבי אברהם יפה"ן, יחד עם ראשי תלמידיו במלים אלו: "בקיץ תרפ"א נאסר מרן ז"ל עבור פעולותיו בהרבצת התורה ביסדו תנועת הישיבות בית-יוסף ברחבי מדינת רוסיא, והי' אסור בעיר גאמעל ב"הגובצעקא". [בית האסורים המרכזי בעיר הפלך]. שמה הראה תקיפות ואומץ רוח. הוא הגיד שעורים ושיחות מוסר בתוך כתלי בית-האסורים, [בבית האסורים היו עשרה בחורים בכירים אשר נאסרו עמו]. ועל שאלות החוקרים בענינים פוליטיים או בעניני דת, אמונה ויהדות [ולפעמים היו מעירים אותם משנתם באמצע הלילה וחוקרים] הי' מרן ז"ל עונה תשובות מחוכמות מאד וגם בתקיפות אמיצה.

ואופיינית היא תשובתו, על שאלת החוקר, זה שעם ישראל חוגג את חג הפסח ובנ"י אומרים שיציאת מצרים היתה ע"י נסים ונפלאות השי"ת, אולי זה הי' רק משום שמשה ואהרן היו מהפכנים, וכמו שהתקיימה המהפכה ברוסיא, שהורידו את המלך העריץ? ע"ז ענה להם מרן ז"ל, כי הנסיון ההסטורי מראה לנו שבכל מקום שהמהפכנים תפסו את השלטון, לא החזיקו מעמד משך זמן רב, כי מיד באו אחרים אשר הרגום והם תפסו את שלטון הממשלה. ואם משה רבינו ואהרן אחיו, אשר הנהיגו את בנ"י משך כל הארבעים שנה במדבר, מתו על מטתם, אחרי שהאריכו ימים, מזה בלבד לפנינו ראי' ברורה, שהכל הי' עפ"י הנהגה עליונה ניסית מאת ה'. [בתשובתו זו הי' רמז לחוקרים, שאם לעת עתה הם תפסו את השלטון, עוד יבואו אחרים ויהרגו אותם, ובאמת אירע ככה, אחר זמן].[3]

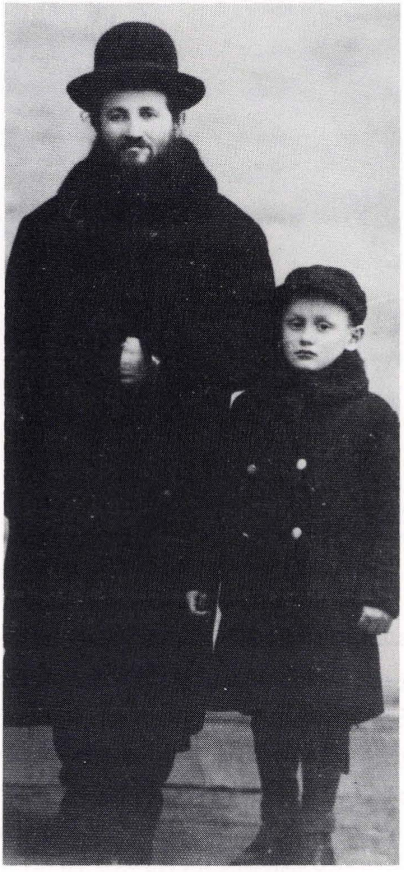
3. עיין בספר גוילי אש.

בהגיע אלול הוצרכו להעביר הישיבה ממשכנה בביהכנ"ס צ'ובין שהיה במקום מרכזי אל ביהמ"ד אחר שהי' רחוק, ואשר חלונותיו היו מופנים אל הפנים של החצר. שם הי' ראש הישיבה רבי אברהם יפה'ן משמיע את שיחותיו המוסריות ודברי ההתעוררות בכל מוש"ק ל"ימים הנוראים" הממשמשים ובאים. היו מעמידים שומרים מבחוץ כדי להזהיר על בלשי השלטון פן יבואו וימצאו את ראש הישיבה מרביץ תורה ואז יובילו אותו למאסר, כי הרי כבר נאסר פעם על שהי' מלמד תורה לתלמידים. השעורים בישיבה, אכן, נתקיימו בבחינת, "למוד תורה במחתרת".

[כאן יש להזכיר, שגם בהיותם במאסר התחכמו התלמידים האסירים ללמוד תורה, ועפ"י היתירו של הרב הגאב"ד דמינסק הובאו להם דפי גמרא עי"ז שכרכו בהם מצרכי אוכל, כי למוד התורה הי' נחשב אצלם צורך חיים ממש, והותר לכרוך בדפי גמרא למען יוכלו להחזיק מעמד].

במועד חג הסוכות הגיע רבי דוד בליאכער — ראש ישיבת המרכז בקיוב — להומל. רבי אברהם יפה'ן נמלך אתו מה לעשות בשעה זו? הם נתנו דעתם לחשוב על עתיד הישיבות, שהרי נוכחו לדעת כי אין מעמד לישיבות בתנאי השלטון הקומוניסטי. הי' מובן מאליו, שבמוקדם או במאוחר יסגרו את הישיבות על מסגר, וכי ההשתדלויות שהועילו בעבר לא יועילו כנראה בעתיד. לכן החלו לטכס עצה כיצד להעביר את ישיבות "בית-יוסף" הפזורות ברחבי רוסי', למדינת פולין המחודשת אחרי סיומה של מלחמת-עולם הראשונה. שאלו את דעתו של ה"חפץ חיים", כיצד יש לפעול בנסיבות אלו? אומרים שרבי אברהם יפה'ן העביר את השאלה להכרעת ה"חפץ חיים", אם יצוה להשאר ברוסי' למרות הסכנה, בכדי לקדש שם שמים, אז לא יערקו מן החזית וישארו. ברם ה"חפץ חיים", הסכימה דעתו — דעת תורה, שצריכים להעביר את הישיבות מרוסי' לפולין. על ימים אלה הי' מספר רבי יהודה-לייב: ראש הישיבה ורבי דוד בליאכער, היו מודעים היטב על המשפט הצפוי נגד ראש הישיבה [רבי אברהם] מצד השלטון והחליטו לצאת

לעיר מינסק איפה שלא ידעו עדיין על המשפט, ומשם היו יוצאות שיירות לפולין ע"י התהליך של ה"חזרה למולדת" — רפטריצי', כלומר, אלה שנולדו במחוזות של מדינת פולין, היו רשאים לצאת מרוסי' ולחזור לפולין. העיר נוברדוק, היתה שייכת למדינת פולין המחודשת — העצמאית, ואתה גם מחוז פינסק איפה שנולד רבי אברהם. באופן זה, הורשה לו לעזוב את רוסי', בתור חוזר למולדת.

רבי דוד בליאכער זצ"ל הי"ד — ראש ישיבת בית יוסף מזריטש, עם ילדו הי"ד

המשפחה נותרה לעת-עתה ברוסי'. בפרוס חג החנוכה, הי' כבר רבי אברהם בפולין ויסד ישיבה מרכזית בעיר ביליסטוק. רבי דוד בליאכער יסד ישיבה בעיר מזריטש.

רבי יהודה לייב בבחרותו בעת הברחת הגבולים

אז נדברו איש אל רעהו

שנת תרפ"ב היתה שנת צפי' למשפט, אשר הכינה הבולשת הקומיניסטית, נגד רבי אברהם יפה'ן, ובכירי התלמידים, אחרי מאסרם וחקירתם. האוירה היתה מלאה מתיחות-רבה, ובני הישיבות היו דרוכים ומלאי רוח של מסירות-נפש על תורתם ואמונתם. לפני שרבי אברהם יפה'ן עזב את רוסי', הי' מעודד ומחזק את רוחם של התלמידים, לקראת כל ההרפתקאות והסכנות הגדולות, הצפויות להם בהברחת הגבולים מרוסי', וכולם היו מודעים על זה.

רבי יהודה-לייב, שהי' אז עלם בן חמש עשרה, הי' מספר: ראש הישיבה הי' מדבר לפנינו, יסודות שלמים של יראת שמים, וקבלת עול מלכות שמים, אז כבר התעלינו ברוח, באופן הגון. את השיחות הי' מרצה בביתו, וכל אחד הי' נוכח, הוא הי' גם משבח אותנו, זכורני, שכך הי' אומר: "מצינו במשנה [סוף מסכת סוטה] "בעקבות משיחא וכו' נערים פני זקנים ילבינו", והי' מפרש את המשנה באופן זה: הנערים מביישים את פני הזקנים, עי"ז שהם מתיגעים הרבה בתורה, ומתעלים ביראת שמים ומדות טובות, בטחון ואמונה, בזה, הם מלבינים, כלומר מביישים את הזקנים, ועלינו באמת ראוי שנתבייש.

בכח זה — הי' ממשיך רבי יהודה-לייב — היינו יכולים להעמיד את עצמנו במבחן של הברחת הגבול — "מסך הברזל" הקשה, אשר לסוביטים, ואנחנו הלכנו ועברנו אותו מתוך מסירות-נפש. לא ברחנו מרוסי', מפאת המחסור בלחם ובמזון, בעיקר יצאנו משם, מחמת זה, שלא יכולנו ללמוד מתוך מנוחה. בזמן שהיו מגידים שעור, היינו מעמידים שומרים מבחוץ, והם היו מתחלפים, הכל כדי להזהיר מפני הבולשת ואז נפסוק ונעמיד פנים כמו שאין כאן שעורים ואין כאן ישיבה. ככה היינו לומדים תורה מתוך פחד, ומצב של גשמיות דחוק מאד. החלטנו לדרוך בקו של מסירות נפש, לעזוב את ההורים, את המשפחה, את המקום בו נולדנו, כי מצאנו את החיים בתורת חיים. הגעו בעצמכם: הרחוב הי' מושך, המסיתים של המפלגה הקומוניסטית, היו מבטיחים את כל האושר שבעולם, כל הדברים הטובים שיכולים לתאר, אנשים התבטאו: "שכבר בא המשיח!", והם היו אומרים כמו שנאמר בנביא: "ומה בצע כי שמרנו משמרתו" [מלאכי ג, יד] אין זה תכלית בחיים ללמוד תורה, והנה ראיתי עומד לפנינו ראש הישיבה — אז אברך צעיר לימים — והי' מדבר לפנינו בענינים העומדים ברומו של עולם, וזה הי' במצב של מחתרת ושעת חרום, כמו שנאמר בנביא: "אז נדברו יראי ה'" וגו'. ראש הישיבה, הי' מדבר על השתוות, על בטחון, כיצד מגיעים למדרגות עילאיות, למדרגות של טהרה במדות טובות וביסודות של אמונה.

גם רבי ישראל מובשוביץ זצ"ל, הי' מכנס ועדים בהומל. הוא הי' ממחיש לפנינו ענינים אקטואליים מתוך החיים היום-יומיים. בעת ההיא — בתקופת החורף — היו מדביקים מודעות מטעם השלטון אשר תוכנן הי': "מי שאינו עובד — אינו אוכל", כלומר, שילכו לעבוד ולהפסיק את הלמודים. רבי ישראל הי' מעיר: "הלא ככה הי' בסדום, גם שם אמרו ככה, אסרו לתת צדקה, והכריזו אותה סיסמה: "מי שאינו עובד — אינו אוכל". ברם, מה הי' הסוף? "כמהפכת סדום ועמורה" — כך יהי' גם סופם". בזה הי' בא לחזקנו, לבל נתפעל מפתוייהם של הקומוניסטים, ורק התורה הק' היא נצחית וקיימת לעד, את כל זה הי' מסביר לנו בעדינות ובמתינות נפלאה".

ברם זכור אותו איש לטוב

על העלם יהודה-לייב, הי' אז להכריע בהחלטה הכרוכה בסכנת נפשות, וגם להפרד מאביו ואמו מבלי לראותם עוד. הכרת טובה והודאה, הי' רבי יהודה-לייב מביע בזכרונותיו, כאשר הי' מספר על בחור ישיבה בכיר, שהתמסר אליו בימים הגורליים ההם, "ברם, זכור אותו האיש לטוב, השפעתו היתה גדולה עלי, והי' לו חלק גדול בזה, שיכולתי לעבור את הגבול לפולין, ולהשאר כל ימי בן תורה. מוצאו הי' מהעירה ראקישאק אשר בליטא, לא רחוק מדווינסק, ושמו הי' משה שטרן. הוריו גרו אז בהומל בתור פליטים יחד עם אחיו הגדול שהי' כבר סטודנט באוניברסיטה. אביו הי' סוחר, חסיד לובאוויטש או קאפוסט. הוריו התידדו עם הסבא שלי ר' דניאל ז"ל, אמא שלו היתה באה לביתנו בעניני מסחר. כאשר נכנסתי להישיבה הקטנה בביהמ"ד "צובין", פגשתי את ה"ראקישקער" שהי' בא אלינו יחד עם הבחורים המבוגרים מביהמ"ד "קרופיץ". היו מספרים עליו שהיתה בו אמיצות נפלאה. עוד מימי נעוריו שמעתי אודות אחד הפרטים[1] שעשה לרכישת מדת אמיצות

1. פרט, כך כינו בנוברדוק תרגילים ופעולות בהתחנכות לאמיצות.

ביום היותו בן שמונה עשרה שנה. הוא עלה על הבימה בהישיבה דפק והכריז: "רבותי, דעו שהיום מלאו לי 18 שנה, לפיכך ראוי שיצליפו אותי בשמונה עשר שוטים" [ככה היו מתבדחים אנשי ליטא, לאחד שהי' מגלה את גילו ביום הולדתו.]

אחר שעברה שנה ורצינו לעבור אל הישיבה הגדולה בביה"מ "קרופיץ", ודעת ההנהלה היתה שכדאי אשר נמשיך את שעורינו במקום. וזה גם בכדי להחזיק שם את שעורי הצעירים ממנו, הי' בא ה"ראקישקער" פעם בשבוע ומשמיע ד"ת בדברי "קצות החשן" ומפלפל בהם, לפני התלמידים בחבורות שקראו אותן "רעדלאך".

בחורף תרפ"ב, באמצע הזמן עברנו אל ביה"מ קרופיץ, שם התמסר ה"ראקישקער" עמדי, להביאני לתוך עולמה של "מוסר נוברדוק". הוא הי' מספר עובדות מחייו והנהגותיו של ה"סבא" ר' יוזל זצ"ל ואת פתגמיו. השפיע עלי מאד, כאשר הגיעה עונת המסעות [הבריחה לפולין בקיץ תרפ"ב] לעבור את "מסך הברזל", הוא נשאר בהומל בביה"מ, הי' מחזקני ומדבר על לבי באופן פרטי, וגם הי' מחזק את החבורה אשר נשארה שם [אלה היו בני העיר תושבי הומל], עד שהגיעה העת, שהוא יחד עם ה"קאזאנער" [הרב גליק] ארגנו את בריחתנו לקיוב ומשם דרך הגבול. חיבתי אל ה"ראקישקער" היתה על מדת הרצינות שהיתה בו, וגם על גודל ההבנה שהביע, למתרחש בלבי בשעה זו, ביחוד שהוא גם הכיר את משפחתי וידע את מעמדי.

עוד זכורני את ה"בורסה"[2] [וכוחים ומשא ומתן בנושאים מוסריים] שהי' שח בינו וביני בביה"מ "צובין" בחדשים הראשונים בימי למודי שם. הי' מראה לי דוגמאות מגדולי אומה"ע, שגם הם התנזרו ממנהגי העם וחיו בפרישות. כונתו היתה להגיד לי: "אל תביטו אל מנהגי העולם החיצון, הבט וראה שדרכנו האומר להפחית ולבטל את השפעת העולם הוא הנכון, ולא להמשך אחרי

2. ענין הבורסה יתבאר להלן עמוד ע"ב, ק"ב.

הברק החיצון של גשמיות העולם, שהרי בעלי הדעת שבהם ג"כ מתנזרים ופורשים מהבלי העולם.

את האיש הנפלא הזה ראיתי שוב אחרי עשרים שנה, כאשר היינו בגולה בשנת תש"א בעיירה בירזש בעת המלחמה השני'. הוא הי' רב בעיר שיינבורג בגבולה של לטבי'[3] והוא בא לבקרנו, אחרי שהותו ברקישוק איפה שאביו נפטר בעת ההיא. בהזדמנות זו ספר ר' משה רקישקר מה שקרה בזמן האחרון. וזה מה שספר: "כאשר הסוביטים נכנסו לליטא ותפסו את השלטון, החרימו את כל רכושו של אביו. לרגלי המאורע הזה, ציטט אימרה שהיתה מתהלכת בקהל, מעשה באיש חסיד אחד, שנפלה דליקה בביתו וכל רכושו נשרף. התחיל החסיד לרקוד ולזמר, ופתח ואמר "שלא עשני גוי", כלומר אילו הייתי גוי המאמין באלילים, אז גם האליל התלוי על הקיר הי' נשרף עמו, ברם, מכיון שאני הנני יהודי, אז רק החנות נשרפה, אך אלוקי הוא חי וקיים, ויחזיר לי את כל מה שהפסדתי". בדברו זאת, הוציא סכום כסף הגון בתור נדבה בעבור הישיבה. בעבור חדשים מספר נכנסו הגרמנים לליטא, והשמידוהו יחד עם משפחתו הגדולה וקהלתו בשיינבורג. כולם עלו על המוקד על קדוש השם. ה' ינקום דמם, יחד עם דמו של האיש הנפלא המורם מעם, הגדול בתורה והגדול בחכמת המוסר.

רבי יהודה-לייב הי' מוסר מאורע מהימים ההם: "זה הי' בקיץ האחרון בהומל בחג השבועות תרפ"ב, ה"יעווסקים" ארגנו אספות פומביות.[4] תלמידי ישיבות נוברדוק התארגנו, הכריזו בכל בתי-המדרש שישתתפו באספה זו ויצאו בנאומים כנגדם. באו אלפי יהודים, אחד הקומיניסטים התחיל לנאום. באספה זו הופיע הרב דמתא ר' רפאל מרדכי באריישאנסקי, הקהל דרש במפגיע שיתנו לו

3. הסמוכה לבירזש בליטא.

4. בשטח גן-העיר הגדול, ובתוכו בנין גדול של התיאטרון שם ארגנו הקומיניסטים עצרת-עם פומבית בה עמדו הנואמים להשמיץ את הישיבות והחדרים, ולבסוף תתקבל החלטה "פה אחד" לסגור את הישיבות.

רשות הדבור. בעל-כרחם נתנו לו לנאום חמש דקות. הרב פתח ואמר: "יש להם הרבה אלילים, אליל המחט [החייטים] נתן לי חמש דקות, חושבני, שגם אליל הפטיש, יתן לי חמש דקות, וכך הי' הולך ומונה את כל המקצועות — ואליליהם. באופן זה יצא לו הרבה זמן. הי' לו פה מפיק מרגליות, הוא דחה את כל טענותיהם של הקומיניסטים נגד התורה, והוכיח שכל ההתקדמות וה"פרוגרס" נמצאים בתורה הקדושה, כתוב: "כי טוב לו עמך", את הכר היחיד חייב האדון לתת לעבדו [ירושלמי].

הרב באריאשאנסקי חשמל את כל הנוכחים, ואחרי שסיים הרעים הקהל במחיאות-כף. הקומוניסט שנאם אחריו, העיר רק, ש"איזה רב הוא הקורא לתורה פרוגרס", הרי זוהי אפיקורסות, בדברים אלה, רצה לבטל את דברי הרב. הקהל התחיל לצעוק: רד! רד! ולא נתן לו לסיים. את הנואם שבא אחריו, לא נתן לו הקהל אפילו להתחיל. אז הופיעו אנשי המשטרה של הנ.ק.וו.ד ורוביהם בידיהם מכוונים כלפי הקהל, הם פזרו את כולם וגרשום החוצה אל תוך הגן. האנשים הנפחדים אשר מהרו לעזוב את המקום, נשארו בגן, התאספו קבוצות קבוצות, עמדו והתוכחו ביניהם על טיבן של הישיבות.

בעידן זה, הופיע ר' משה ראקישקער, כשהוא נצב במלא קומתו הנהדרה, קווצותיו תלתלים, והוא לבוש מלבוש-חג לכבוד חג השבועות, מתווכח עם הקומוניסטים וקולו רועם: "הגידו לי את האמת, מה חשוב ביותר, בית-חרושת לנעלים או בית-חרושת ללבבות? בתי-חרושת שלכם מיצרים נעלים, ברם, בית-הישיבה הוא בית-היוצר של לבבות, לבבות חדשים מלאים מדות טובות ושלימות האדם", והקהל מוחא כף ומריע לקראתו. מראה זה הי' חרות בלבי משך הרבה שנים. הוא הי' אישיות-אנציקלופדית, לא הי' מוגבל בתחומו אלא שלט בהרבה מקצועות, בחסידות, במוסר, והי' למדן גדול. בכל קבוצה של מאות אנשים שהי' סובב ונואם הוא הי' המנצח בוכוח. הקהל הרימו ונשאו על ידיהם למעלה.

ופעם בדברו על תקופה זו בהספדו על רבי מתתי׳ שציגל,[5] הי׳ רי״ל מוסיף עוד: זכורני אותם הימים בהומל כיצד נתרשמתי מאשיותו של ר׳ מתתי׳ ז״ל, הנה עומד הוא, גבר הוקם-על גבה קומה פניו שרויי-אצילות. עומד הוא בככר העיר מול ביהמ״ד ״צובין״ אתנו יחד, העומדים בחזית להגן על כבוד ה׳ ותורתו, מתוכחים אנו בדברים מלאי-טעם ורגש עם אחינו הנדחים, ור׳ מתתי׳ ז״ל שואל אותם שאלה פשוטה ונוקבת: אמרו לי בבקשה, אם הי׳ לכם סכום כסף של כמה מאות דולרים, אצל מי הייתם מפקידים אותו, האם הייתם מאמינים ל״חברים״ האלה, או הייתם מפקידים אותו אצל היהודים החרדים? ובכן, האם אינכם רואים מה פרושו של איש שומר-דת?.

פרשת הנדודים — יציאת מסך הברזל

יציאת ״מסך הברזל״ בשנת תרפ״ב והברחת חמש מאות תלמידי ״בית-יוסף״ מאורע ופעולה של מסירות נפש, אשר העביר והביא אל יהודי פולין זרם חם ולוהט של גדולי תורה בעלי-מרץ, בונים ומיסדים ישיבות ובתי-אולפנא ומורים תורה לאלפי תלמידים, בכל פזורי המדינה — כדאי הוא, מאורע זה, להכתב לדור אחרון. ביחוד, חשיבות יתירה ישנה לסיפור יציאה זו מפיו של רבי יהודה לייב נקריץ זצ״ל, שהוא עצמו הי׳ בין אלה גבורי הרוח בעת ההיא, ובכן, ספור יציאה זו, ישקף לנו את גבורתם של תלמידי ״בית יוסף״, ויחד עם זה גם את דרכי ההשגחה שנתגלו והופיעו עליהן. בכדי לעמוד על טיבו של ענין הברחת הגבול, נחוץ כאן לתאר את המצב בימים ההם ועל רקע זה נבין את גודל המבצע הזה. רי״ל מסר את זאת ברשימותיו בדברים אלה: ״בתקופה ההיא לא היתה דרך אחרת להעברת הישיבות, על תלמידיהן, אלא על ידי הברחת גבולות. גם יחסי פולין-רוסיא וגם גזירות המדינה הסוביטית מנעו כל אפשרות של הגירה ויציאה ברשות השלטונות. ישיבות

5. על שמו מתנוססת היום ישיבת בית מתתיהו בב״ב ראה להלן עמוד קכ״ב.

נוברדוק, ברוסי׳ ובאוקראינה הסוביטית, כבר היו בזמן ההוא, רבות ומסועפות, והיו מפוזרות על פני חבלים נרחבים. הגבולות שבין פולין ורוסי׳ היו נתונים לשמירה קפדנית, כי הי׳ זה רק כשנה ומחצה אחרי מלחמת רוסי׳ ופולין, שבה הגיע הצבא האדום עד ווארשה, והצבא הפולני עד קיוב, ועדיין שני השכנים צהובים זה לזה ונוטרים איבה. כל צד חושד במשנהו, ונזהר מפני הסתננות מרגלים ומחבלים, והמצב בגבולות מתוח. עם כל רחש-לחש קל, ודריסת רגל ביער, או בשדה — ניתך מיד ברד של יריות מצד אחד לפחות, ולפעמים — משני הצדדים.

כזה הי׳ המצב בגבולות רוסי׳-פולין, שעה שראשי ישיבות נוברדוק החליטו להעביר את הישיבות האלה — על רבותיהן וחמש מאות תלמידיהן ממזרח למערב. מכיוון שכמעט כל התלמידים היו ילידי רוסי׳ ואוקראינה — לא היתה ממשלת פולין מתירה כניסתם למדינה — אפילו לו היתה רוסי׳ מסכימה לתת להם היתר יציאה. הי׳ איפוא הכרח להתקשר עם מבריחי-גבולות מקצועיים, ומחיר ההברחה הי׳ 5-10 רובלים זהב. הי׳ דרוש סכום גדול בשטרי-כסף של המדינה לרכישת המטבעות הנ״ל, ושלוחים יצאו אז למוסקבה לאסוף את הסכום הזה בין נדיבי-עם מאחינו בני ישראל. כשהושגה המטרה, הוחל בהברחת הבחורים ורבותיהם.

בקיץ תרפ״ב הגיע שליח מיוחד מאת רבי אברהם יפה׳ן ורבי דוד בליאכער זצ״ל, אשר — כאמור לעיל — כבר יסדו ישיבות בערים ביליסטוק ומעזריטש בפולין, ותפקיד השליח הי׳, לארגן את היציאה מרוסי׳ באופן בלתי-לגלי. שם השליח הי׳ ר׳ מענדל אדעסער, הוא הי׳ תלמידו של ה״סבא״ ר׳ יוסף יוזל זצ״ל בישיבת קיוב, השפעת הסבא עליו היתה מאד חזקה, והי׳ ממלא את שליחותו בכל מצבים של סכנה. בטבעו הי׳ בעל-כח וחזק בגופו — אגדות היו מהלכות עליו, ספרו, שהי׳ ביכלתו להמית אנשים פורעים מאנשי הכנופיות — ומאד הי׳ גדול כוחו בבטחונו בה׳, והי׳ מתעלה במדה זו. איש כמוהו הי׳ מאד מתאים לארגן וגם להוציא אל הפעל, מבצע מסוכן כזה. ר׳ מענדל עבר את הגבול מפולין

לרוסי׳ וארגן את היציאה מרוסי׳. אמרו עליו, שכל מבצע יציאת חמש מאות התלמידים בהצלחה, היו נתון תחת ידו. האיש השני שארגן את היציאה הי׳ הרב גליק [קאזאנער] תלמידו של ה״סבא״, הוא הי׳ בעל מרץ כביר, הוא נסע למוסקבה לערוך מגבית בכדי לאפשר את הברחת הגבולים והצליח לאסוף סכום גדול של רובלי זהב, לממן את היציאה.

המבצע הי׳ מסובך למדי. ישיבות נוברדוק היו כאמור מפוזרות באזורים שונים של רוסי׳, בדרום ובצפון, והי׳ צורך להבריחם דרך כוונים שונים, אלה, דרך מינסק, ואלה דרך זיטומיר וזוויהיל, כלומר, הישיבות שנמצאו בדרום רוסי׳ ובאוקראינה — אנשיהן הלכו לעבר הגבול הפולני, בחבל וולין באיזור נובוגרוד-וולינסק, זוויהיל וסלוויטא מצד רוסי׳, ובאיזור ראוונה ומזריטש — קוריץ מצד פולין. הישיבות שבצפון מערב-רוסי׳ אנשיהן הלכו הלוך ונסוע לאיזור חבל מינסק, לסביבות קאפולי׳ וקוידנוב בצד הרוסי, וסטויפץ, ראקאוו וראדושקוביץ — בצד הפולני. [הגבול זוויהיל ברוסי׳ הי׳ המקום שממנו יוכלו להעביר את בני הישיבה מעבר לגבול אל רובנה-פולין מצד השני]. החבורה האחרונה שנועדה לצאת לבסוף, היתה זו של תושבי הומל, הנמוק הי׳, שמכיון שהורי התלמידים כמובן התנגדו לזה שיצאו בניהם מהם, — ואולי לא יראו אותם שוב — לכן הניחום לצאת באחרונה, כאשר כמעט כל בני הישיבה עברו.

רבי יהודה-לייב במסתו שנדפסה, מתאר את הברחת הגבולים: ״ההליכה כשלעצמה, דרשה לא רק מאמץ גופני ניכר, יש שהיו צריכים לעבור ברגל, בשבילים ובשדות מלאי מהמורות וחתחתים, תוך גישוש וזחילה באפלה, מהלך שלשים ק״מ ויותר בלילה אחד — ולא עוד אלא שהיו צריכים להזדרז ולמהר, לאמץ כל הכוחות כדי להגיע למקום מבטחים, לעיירה ה״יהודית״ הראשונה שבצד הגבול הפולני, לפני עלות השחר, ובטרם יאיר היום״. בדבר הצד המוסרי והרוחני הנצרך ליציאה זו מוסיף רבי יהודה לייב ואומר: ״עצם ההחלטה להעביר מרוסי׳ לפולין מאות בחורים ילידי רוסי׳

ואוקראינה, שכל משפחותיהם והנפשות של קרוביהם, הוריהם אחיהם ואחיותיהם, היו דבוקים ומעורים במקומות מושבותיהם — החלטה זו לא היתה קלה כל עיקר. כולם ידעו, שהם הולכים לבלי שוב, ומי יודע, אם יזכו אי-פעם לראות את בני משפחותיהם היקרים להם ביותר, אותם הם מניחים מעבר ל"מסך הברזל" הסוביטי. ואם החליטו להצטרף להולכים, לא עשו זאת אלא למען קידוש שם שמים, מאהבת התורה, ומרוב שאיפתם ללמוד וללמד תורה באין מכלים דבר. לא אחד מבין הצעירים האלה עזב את משפחתו בלי אמירת שלום, כי חשש פן יתנגדו הוריו בתוקף לתכנית. אכן, כחמש מאות היוצאים, הפגינו מסירות-נפש אמתית, שמעט כמוה בתולדות התפתחות הישיבות בזמן החדש, לפני תקופת השואה באירופה, רק המסירות לתורה ולתעודה, היא שנסכה בהם רוח גבורה ואומץ לב, לקחת ביד את מקל-הנדודים וללכת בלי חת ומורא, לארץ נכרי".

הדברים הנ"ל מובאים מתוך הסקירה הכללית, שכתב רבי יהודה-לייב בשנת תשט"ז, על אופי יציאת הישיבות, על ראשיהם ותלמידיהם. בעזבונו של רבי יהודה-לייב נמצא תיאור אישי המפרט לפנינו את חויתו, את יסורי-פרפורי נפשו של נער צעיר בן חמש עשרה שנה, העוזב את אביו ואת בני משפחתו, בידעו: "שהוא הולך לבלי שוב, ומי יודע אם יזכה עוד פעם בחיים לראותם". להבהיר יותר פרשה זו, עלינו להביא את ספורו על הברחתו את הגבול בפרוטרוט, כפי שהוא מעלה אותו בזכרונותיו:.

"שבועיים בחדש אלול תרפ"ב לפני ש"ק פ' תבא, הוחלט, שאנחנו מתחילים את נסיעתנו ביום ג'. הודיעו לנו, שבמקום לנסוע אל מינסק, נוסעים אנו אל קיוב, ומשם לזיטומיר, נובוגרוד — וואלינסק — זוויהיל מקום הגבול עם פולין. תכנית-המסע שונתה, כדי שלא יודעו ההורים ויבואו אחרינו, למנוע את בריחתנו. הם בטח יחשבו שאנו נסענו דרך מינסק, בינתים נרויח זמן, נגיע אל הגבול ונבריח אותו. כתבנו גלויות אל הורינו, שאין אנחנו נוסעים דרך מינסק, ואמרנו שאנו נוסעים דרך פאלאצק שזה קצת צפונה

ממינסק, חשבנו שההורים יפנו שמה, וכאשר לא ימצאו אותנו שם, הם יפנו למינסק, ובמשך הזמן הזה, כבר נוכל להיות מעבר לגבול במדינת פולין.

ביום ג׳ בבקר, נפגשנו כולנו אצל תחנת הרכבת. כרטיסים קנו בשבילנו ה״קאזאנער״ וה״ראקישקער״, הם יסעו אתנו יחד. קו-תנועתנו הוא דרך קיוב. כרגיל, בבית לא ידעו מאומה על נסיעתנו. נמנע מאתנו לקחת שום דבר מחפצינו, ורק את זוג התפילין, אף לבנים [כבסים] לא לקחנו, בצורה זו ובמצב שכזה הלכנו אל תחנת הרכבת.

הפגישה האחרונה עם האם

בדרך פגשתי את אמא. האכרים היו מביאים את פירותיהם ליום השוק, ואמא קנתה פרות לכבוד ראש השנה. פגשתי אותה ואמרתי לה, שאני הולך אל הישיבה. היא הוציאה מתפוחי׳ ונתנה לי, באמרה ״הא לך בני״, ועוד הוסיפה: ״זה עכשיו פגשתי אחד מבחורי הישיבה, והוא לבוש קרעים, גם פניו נפוחים, ואמרתי בלבי שגם סופך להראות כך״, ואני השבתי לאמי: ״בטח שטעית, זה לא מבחורי ישיבתנו״.[1] באמת הי׳ זה הסטייפלער זצ״ל שהי׳ אח״כ מו״ר בביליסטוק, נפרדתי מאמי במעוף-עין בלבד, במבט-חטוף, אף לא יכלתי לקחת ברכת-פרידה מאמי היקרה, אשר אהבה אותי כ״כ, גדלה אותי מתוך אהבה וחבה כזאת, בחמימות כזו כל הימים. ואני

1. נציין כאן אימרה אחת ששמענו מאבינו זצ״ל ברש״י [פ׳ פנחס כח יט] מביא מר׳ משה הדרשן רמז פרים אלים כבשים, פרים כנגד אברהם ואל הבקר רץ אברהם, אלים כנגד יצחק אילו של יצחק, כבשים כנגד יעקב והכבשים הפריד יעקב. והנה ידוע מרבותינו אשר מדת אברהם היא חסד, מדת יצחק עבודה, ומדת יעקב אמת ואמנם הפרים שבכאן מכוונים כנגד חסד לאברהם וכן האיל כנגד עבודתו של יצחק, אבל לכאורה אין למצוא בענין הכשבים הפריד יעקב, הופעת מדת האמת ליעקב דוקא, אלא דחזינן בזה, שמה שנתעסק יעקב כ״כ במרמה [בא אחיך במרמה, אחיו אני ברמאות] אינו דחיית אסור המרמה לשם שמים, כי אם דזהו עצמו האמת וכמו שמבואר במדרגת האדם אצל איש האמת הכל אמת, וד״ל.

הייתי מוכרח להתאפק באמיצות כזו שגבלה אולי באכזריות, לבי הי׳ נמשך אלי׳, ברם לקחתי על עצמי את כל האומץ, ואמרתי לה: שלום, נתראה עוד —, ואחר חמש או עשר דקות הלכתי כבר אל תחנת הרכבת. — ״בתחנת הרכבת שלשלתי בתיבת-דאר את הגלוי׳ כדי שתקובל מחר [ויבקשו אותי במקום אחר כמבואר למעלה], כולנו שרכנו את דרכנו בחשאי, שלא ירגישו בנו מכרים ונכנסנו אל תוך קרונות הרכבת הנוסעת לקיוב שלש פעמים בשבוע. בקבוצה זו היו: מיכאל גאמלער, משה פולאוויץ, ה״סטייפלער״, ה״קעלמער״, והאחים יורגוב, את יתר האנשים אינני זוכר את שמותיהם. מנהל תחנת הרכבת צלצל בפעמון שלש פעמים והרכבת [״פאיעזד״ — ברוסית] זזה ממקומה.

אנחנו עוברים את העירה ביעליצע, שם היינו הולכים לבדידות, ולארגן ועדים. בדרך ברכבת היינו מעיינים בפרקי ״חובת הלבבות״. מפאת חוסר ספרים היו מחלקים את הספר לפרקיו. דומני, שהייתי מעיין ״בשער הבחינה״, או ב״שער הבטחון״. הייתי מסביר לשכני אחד הנוסעים שהתענין לדעת מי הי׳ מחבר הספר ״חובת הלבבות״, הייתי גאה בלבי, שגם שכני רוצה לדעת על האיש המורם שחבר ספר זה. בינתים, הגענו אל התחנה בוכמץ, היא תחנת-הקשר לכל מדינת רוסי׳. [המקום הזה הי׳ שדה-קרב בעת מלחמת-האזרחים בין הקומוניסטים ובין מצדדי הצאר הרוסי] בתחנה זו היתה הרכבת צריכה לשהות כחצי שעה ויצאנו לבית-הנתיבות. במקום הזה התהלך אתי ה״קאזאנער״ ״בורסה״. זכורני, הוא אמר משל בשם ר׳ דוד בודניק [ראש ישיבת ״בית יוסף״ בדוינסק-לטבי׳], שכל ימות החיים דומים לרכבת, משך כל החיים נוסעים אנחנו, וישנן גם תחנות, חונים פה ושם, ברם, הנסיעה נמשכת. אזי נבין שהעיקר בתכלית החיים, שהאדם יבנה את עצמו, שיעמוד על מבועי ויסודי החיים בכל המצבים.

חזרנו אל הקרון ולפנות בקר הגענו אל העיר קיוב. ירדנו מהרכבת, ה״קאזאנער״ נתן לכל אחד רובלים אחדים. קנינו מעט אוכל, וזה הי׳ לנו לארוחת-בקר. ברם, השאלה שעמדה

לפנינו היתה זאת: "מה ילד יום"? מפי השמועה למדנו שבאותו ערב, תצא רכבת בכוון נובוגרוד וולינסק-זיטאמיר וזה קרוב לגבול. הגיע הערב, הלכנו אל בית-הנתיבות, אבל כרטיסים אין להשיג, אזלו הכרטיסים! קופת הרכבת סגורה. ובכן, מה נעשה? הרכבת הבאה תצא ביום ששי בערב, כיצד נוכל לנסוע? ואם נשהה בקיוב משך השבוע, יש סכנה שיבואו ההורים מן הבית מהומל ויתפסו אותנו. החלטנו שנצא מבית-הנתיבות ונשתדל להכנס אל הרכבת בלי כרטיסים. נשתדל לחדור ע"י מבואות אחוריים. אצל כל קרון עמד חיל ורובה בידו, השומר לבלתי יכנס איש בלי כרטיס. היום החשיך, והוחלט שכל אחד יחדור יחידי. נתחלקנו, ואני נשארתי יחד עם משה אטאמאן, בחור צעיר, אולי עוד לפני גיל של בר מצוה, תושב העיר הומל. אנחנו שנינו התחמקנו מאחורי החיל ונכנסנו לתוך הקרון, והנה הגיע הקונדוקטור — הכרטיסן והתחילה הבדיקה. הוא הגיע אלינו ופסק שעלינו לשלם קנס חמשת אלפים רובל ובתחנה הקרובה עלינו לרדת ולקנות כרטיסים.

בעוד הקונדוקטור עומד וטוען עמנו ראתה את כל זאת אשה רוסית. האשה הבינה את מצבנו שאנו בצרה, פנתה אלינו ואמרה שהיא תשתדל להחביא אותנו בפנה של המסדרון בקרון, ותעמוד באותו מקום לכסותנו מעיני הקונדוקטור. בינתים התחבא משה אטאמאן מתחת הספסל, אנכי לא הספקתי להתחבא ונשארתי במקומי גחון כמתחבא. והנה פתאום נכנס שוב הקונדוקטור ופנס בידו אשר האיר את האפלה, והתחיל לשוחח עם האשה הרוסית, ואני עומד גחון ורועד מפחד. האשה השתדלה לדבר אתו על "הא ועל דא" ולהסיח את דעתו, עד שהוא יצא מהקרון, ואז יצאתי מאותה פנה. האשה ההיא, ירדה בתחנה "מאלינאווסקי",בברכתה על שפתי', שאצליח להמשיך בדרכי גם הלאה. אחר-כך חזר הקונדוקטור, נגש ואמר אלינו "נו, מה נשמע אצלכם?" אמרנו לו שאין לנו כרטיסים, אמר לנו שנצטרך לשלם הרבה כסף, אמרנו לו שבתחנה הבאה נשתדל, אולי נוכל להשיג כרטיסים, שם התחנה הבאה הי' "טשעפאוויץ" ושם ירדתי.

השעה היתה אחת אחר חצות הלילה, אך הקופה היתה סגורה. הרכבת שוהה שם רק חמש דקות, ובכן מה נעשה? אני הייתי צריך לקנות כרטיס גם בשביל חברי משה אטאמאן אשר נשאר בקרון, ועכשיו אני עצמי נשאר לבדי באמצע הלילה. מנהל התחנה כבר התחיל לצלצל [ברוסי׳ מצלצלים עד שלש פעמים]. הרכבת כבר התחילה לזוז וגשם התחיל לרדת, חשבתי בלבי, — אין ברירה אלא לקפוץ, אעלה על פחי הצלחות שבין הקרונות, ומשם אקפוץ לתוך הקרון. הגשם שוטף, הכל נעשה מחליק, הי׳ מאד מסוכן, היכולת להחליק ולנפול בין הגלגלים היתה קרובה מאד, אך השי״ת עזרני, קפצתי ונפלתי בשלום לתוך הקרון.

התישבתי אצל משה, והנה הקונדוקטור הרגיש בנו, הוא שואל אותנו ״איפה הכרטיסים״? השבתי לו, שירדתי לקנות אבל אין מוכרים כרטיסים, מה יכולתי לעשות? אז אמר לנו שהוא אוסר אותנו, הוא הובילנו אל קרון אחד למען אסור אותנו בתוכו ולסגור את הקרון. בעת הוליכו אותנו הצעתי לו כסף שהי׳ לנו, בתור שוחד ובלבד שיתן לנו לנסוע הלאה. הוא לקח את הכסף, וחשבתי שהכל יהי׳ בסדר, שהרי הקונדוקטור כבר משוחד, ברם, פתאום נגש הקונדוקטור אלינו ואמר: ״שמעו נא, עכשיו מתקיימת בקורת כללית מאת המבקר הראשי, על כל קרונות הרכבת, וכאשר יבואו וישאלו אתכם, יהי׳ רע מאוד בשבילכם וגם בשבילי. בואו ואכנסיכם אל חדר שמיועד לפקידים ואסגור את הדלת בעדכם״. אנו נכנסנו אל החדר ההוא וחשבנו שכאשר המבקר יעזוב את הרכבת נוכל לצאת משם ונוכל לנסוע לדרכנו הלאה. בחדר ההוא היו עוד אנשים וגם נשים מאנשי רוסי׳ אשר הי׳ צריך להחביאם. לדאבוננו, המבקר הגיע ודרש לפתוח את הדלת, והנה מצא את כולנו. המבקר שואל אותנו: ״מי הכניס אתכם לחדר זה? השבנו: ״איננו יודעים״, והוא אומר: ״מן הסתם הקונדוקטור הכניסכם״, והלה עומד ופניו חורים כסיד. אז אמרתי לו אני, ״האיש שהכניסנו הי׳ בעל-זקן״, והמבקר אומר: ״שמעו נא, אותי לא תרמו, אני כבר יודע את האמת״. המבקר הוציאנו משם באמרו, שבתחנה הבאה ימסור אותנו

להבולשת נ.ק.וו.ד.. כאשר הגענו אל התחנה הבאה, הורידו אותנו ומסרו אותנו אל הנ.ק.וו.ד. [קודם עכבו אותנו עד שיצאה הרכבת כדי שלא נתחמק מהם ונכנס אל הרכבת]. אמרנו לשוטרים שאנו נוסעים הביתה, ואין לנו כסף בשביל כרטיסים והם נתנו לנו ללכת. נכנסנו אל בית הנתיבות, שם מצאנו אנשים אשר הגידו לנו, שהעיירה הסמוכה שמה קאראסטין והיא במרחק של 28 מיל. היא היתה תחנה אזורית וגם ישוב יהודי הי׳ שם. נדברנו, שכאשר יאור היום, נלך אל העיירה ההיא ברגל, כי הרכבת הבאה תצא ביום הששי בערב.

התפללנו מעריב ואכלנו פת לחם, כי היינו מאד רעבים. ובחמש לפנות בקר יצאנו לדרך, הלכנו במקביל לפסי הברזל של הרכבת, הנה הולכים אנחנו בלילה, היום הולך ומאיר, אבל עדיין אפלה שוררת, והנה פתאום רואים אנו קצת רחוק ממולנו, איש נכרי רומז לנו בידו לבוא אליו, חשבתי שבמחוזות הללו הרי הרבה שודדים מצויים, גם אנשי כנופיא אשר רצחו מספר גדול של אחינו בנ״י, אולי גם הוא אחד מהם? בכל-זאת נגשנו אליו, והוא מדבר אלינו בשפה האוקראינית ושואל אותנו האם ראינו את סוסיו, כי מחפש הוא אחרי שני סוסיו שאבדו לו. אזי נרגענו ושקטנו, כאשר נודע לנו שאינו איש מסוכן שבדעתו להרגנו. שאלנו אותו כמה הוא המרחק לקאראסטין? והוא עונה לנו בשפתו: ״דאלעקא, דאלעקא״ כלומר, עוד רחוק מאד. ככה הלכנו עד שעות הבקר שבע-שמנה, ואז כבר הי׳ קצת אור, בדרך פגשנו חבורת אנשים שעבדו אצל פסי הברזל של הרכבת, והם הביטו עלינו הרבה, גם הסתכלו בשעון שלי, ואנחנו פחדנו, פן יעכבונו בדרך ויקחו ממנו את כל מה שהי׳ לנו, ברם תודה להשי״ת, יכולנו לעבור אצלם ולצעוד הלאה. עברנו בשלום ובשעה אחת-עשרה לפני הצהרים הגענו לתחנה קאראסטין משם אל העיר הי׳ עוד מרחק רב.

בהגיענו אל התחנה, נגשנו אל המסעדה. שם קנינו מעט אוכל לסעוד את לבנו, וסעדנו. משם המשכנו ללכת אל העירה, עד שהגענו לשם פגשנו את רב העיר, כאשר נודע לו שאנו תלמידי

"בית יוסף" "נוברדקאים", הוא התרגז, באמרו שהוא כרב העיר, אינו יכול לסבול, כיצד שולחים את תלמידי הישיבות לאסוף כסף להוצאות הדרך בקהלתי, אני אמרתי לו: "אתה סח כמו בעה"ב וכי ככה מקבלים פני בני-תורה"? אמרתי אז בלבי, הנה הולכים אנו בדרך רחוקה, עזבנו את בתינו, הפקרנו את בית אבא ואמא, והכל עשינו כדי שנוכל ללמוד תורה בפולין, הולכים אנו להבריח את הגבול במסירות-נפש והנה כאן רב העיר נותן לנו קבלת פנים כזו?.

כנראה, שדרך עיירה זו היו עוברות מספר רב של חבורות, להן ספקו הוצאות הדרך עד קאראסטין, ומשם והלאה היו כבר צריכים לאסוף עוד כסף להוצאות הדרך לנסוע הלאה, ואני נער בן חמש עשרה שנה אמרתי לו זאת בכל ה"חריפות" אחרי שהאזנתי במספר של "בורסות", שם מתחו בקורת נגד חלק מהרבנים על התנהגותם. ואני בצערי שפכתי את כל לבי נגד רב העיר ההיא. אמרתי אל חברי משה: קום ונלך אל בית המדרש, שם צנחנו באין אונים על הספסלים הקשים עד שעת תפלת מנחה, אחרי שזה יומיים שלא ראינו שינה בעינינו, גם אותו הלילה, לנו באותו בית-מדרש. ביום הששי הגיעה חבורה חדשה שבאה מקיוב, באותה חבורה הי' שמואל יאנאווער, [שהי' אח"כ מפורסם בתור בעל-מוסר מישיבת מעזריטש] ועוד אחד מפוניבז, הי' שם אהרן קייעווער, אחד מהעיר קאנאטופ ועוד אחד, ביחד חמשה אנשים. גם להם חסרו הוצאות-הדרך, ומעתה אין פלא, שהרב דמתא התרעם על זה "שמורידים" על עיירתו בכל פעם חבורות חדשות כדי לאסוף כסף. משך יום השבת נחנו קצת, נדברנו יחד ואורגן ועד, בחבורה זו היינו השנים מהומל, ועוד החמשה מקיוב, ביחד נדברנו בעניני מוסר, פגישה זו של שתי חבורות מעולמנו אנו חישלה אותנו, אף שלא הכרנו קודם איש את רעהו, ברם, הלא כולנו ינקנו מאותו מקור, וזה הי' בשבילנו לחיזוק גדול.

רי"ל הי' מספר על אירוע אחד מעת שהותו בעירה זו, וכה היו דבריו: "זכורני, בהיותי בקאראסטין, ביום ראשון הוזמנתי לאכול ארוחת הבקר אצל בעל-הבית אחד. היתה זו הפעם הראשונה

שהייתי סמוך על שולחן זרים לי. הם הזמינו לביתם את ה"ישיביניק" [בוואהלין, הי' זה כנוי לבן-תורה]. שם נוכחו עוד אנשים מקרובי המשפחה שאחד מהם כנראה, טעם פעם טעמו של קצת למוד בתורה, ברם השקפתו בחיים היתה כבר מודרנית. כאשר שמע האיש שבדעתי להבריח את הגבול, שאלני כיצד הותר הדבר, הלא "דינא דמלכותא דינא" והחוק של המדינה הלא אוסר לעבור את הגבול? שאלה זו שהיתה צריכה באמת להטרידני, קמה ונצבה לפני עכשיו בפעם הראשונה, ברם, תיכף אמרתי לו על כל זה שלש תשובות שישנן בדבר, א] מי יאמר לנו שיש לשלטון "דינא דמלכותא"? הרי זה עכשיו היתה מלחמת-אזרחים שנלחמו זה בזה, והשלטון עדיין לא גובש לגמרי, ב] מלכות כזו שכל חפצה היא, לעקור שמירת מצוות התורה יתכן שאין לה דין מלכות, והשלישית אמרתי לו, מה ארויח אם אשמור מצוה אחת זו של דינא דמלכותא, ובמקום זה אהי' לאזרח סוביטי שאינו יכול לקיים את יתר התרי"ג מצוות, א"כ מוטב שתחסר לי מצוה אחת, ובלבד שאוכל לקיים את יתר המצוות כולן. אני בעצמי היית שבע-רצון שיכולתי להשיב להם את התשובות הללו, שעלתה בידי לענות להם בהצלחה, וגם האנשים מסביב לשולחן הי' מחייכים ומתענגים לשמוע את התשובה, וביחוד הי' שבע-רצון בעל הבית עצמו אשר הזמין אותי אל ביתו.

ביום ראשון בלילה, היינו ישנים על משכבנו, ופתאום בשעה אחת בלילה, שמעתי קול דפיקה על הדלת של ה"בית השני", שאלתי מי שם? ואני שומע קול רם עונה לי: "אל תירא יהודה-לייב, חזק ואמץ והשי"ת יעזור", שאלתי: "מי זה מדבר"?והקול אומר: "זה הראקישקער", הוא נכנס — [כבר דברנו אודותיו למעלה] — עכשיו הי' ה"ראקישקער" ממונה להשגיח עלינו, בעת העברת הגבול. הוא בא לחזקני, וגלה לי סוד, שלכאן הגיע אחיו של משה אטאמאן מהומל, הוא פגש אותו בקיוב, ואמר לו שהוא בא להחזיר את אחיו משה לביתו, וגם את יתר הבחורים. ה"ראקישקער" העמיד פנים כאילו הוא מסכים עמו, ותלה את כל

האשם ב"הקאזאנער" שהוא השפיע, וגם ארגן את הבחורים שיברחו. אבל גם הוא בדעה זו להחזיר את הבחורים. בזה רכש את אמונו, ואם אשמע אותו מדבר ככה, שלא אתמה, ואדע שלא חזר מדעתו, וההחלטה להברחת הגבול קיימת, והוא רק ישחק לפנים שהוא עוזר לו, כדי שלא יפריע לתכנית של ההברחה, וילשין לרשות.

ביום שני, דבר אתי אחיו של אטאמאן, בתקותו, שיוכל לפתות אותי. לחזור להומל, ברם, אני אמרתי לו, שדעתי להמשיך בנסיעתי הלאה. אחרי שיחתי זאת, אמר משה ראקישקער [משה שטרן] אל אחיו של אטאמאן: "אתה רואה, הרי נוכחת כבר, שאי אפשר להזיז אותו מהחלטתו לנסוע הלאה, עצתי אליך היא, שתקח את אחיך אתך ותחזירהו להומל, אחרת, יקרה עוד זאת, שיהודה-לייב ישפיע עליו, והוא יחליט לברוח מאתך באמצע הדרך, ובמשך הימים הקרובים, אשתדל גם אני לדבר על לב יהודה-לייב, אולי יעלה בידי שגם הוא יחזור. בינתים — הוא הציע — נסורה נא אל המלון הקרוב ונסעד יחד "ארוחת הבקר". הלכנו כולנו אל המלון וה"ראקאשקער" הזמין ארוחת בקר טעימה ומזינה: חביתות, לחם בחמאה עם קאקא. ה"רקאקאשקער" הי' מאד זהיר שלא יודע הדבר למשטרה מהמתרחש כאן. הרי הענין הי' חמור למאד, כאן יש גם עבירה של חטיפת תלמידים וגם עבירה של הברחת הגבול, שתיהן עברות חמורות עד למאד. לכן חשב, כאשר יתידד עם אחיו של אטאמאן, יוכל להשמר מפני הצרות האלו, והרבה לשוחח עמו בעת האכל, וגם אחר כך נפרד ממנו בידידות, עד שזה יצא ולקח את אחיו אתו. אחר כל אלה, חזר ה"ראקאשקער" אל בית-המדרש.

אחר שאטאמאן עזב, לקח אותי ה"ראקאשקער" תחת השגחתו. רצה שאהי' אתו בחברתו, והי' משוחח אתי הרבה, שוהה עמי יחד הרבה זמן, ומלבד זה, הי' קונה בשבילי אכל ומשקה. הוא עשה זאת כדי שלא ארגיש את עצמי יחידי וגלמוד, והי' מחזק את רוחי, שלא אתגעגע אל ביתי ואל משפחתי.

ביום ד׳ בערב התאספנו כולנו, אני ה״ראקישקער״ וחמשת התלמידים מקיוב והלכנו אל התחנה כדי לנסוע אל זוויהיל. לדאבוננו, לא השגנו כרטיסים, כי ככל שהתקרבנו אל הגבול, קשתה גם כן היכולת לנסוע ברכבת. בין הנוסעים היו הרבה פקידי הממשלה וגם חיילי הצבא, אשר מחוז-חפצם הי׳ להגיע אל העיר נובוגרוד-וואלינסק העומדת אצל הגבול. ובכן, מה יהי׳ הסוף? ראש השנה יחול ביום השבת הבא. אזי אולי נשאר בקאראסטין משך חג ראש השנה, ולאידך גיסא, האם יש לנו ערובה שאחר ראש השנה כן נוכל להשיג כרטיסים? ויתכן גם כן, שיבואו אלינו בני משפחתנו כדי להחזירנו הביתה? אחר ישוב הדעת, החלטנו, שמחר ביום החמשי נסע לזשיטאמיר, ואז נחליט על תכנית נסיעתנו משם והלאה, וכן עשינו. ביום החמישי בבקר קנינו כרטיסים לנסוע לזשיטאמיר, והגענו לשם בדעתנו לשהות שם משך ימי חג ראש השנה, [זשיטאמיר נמצאת דרומה מקאראסטין, ומהעיר זשיטאמיר לצד צפון-מערבה היתה הדרך לנאוואגראד-וואלינסק].

בזשיטאמיר כבר פגשנו את ה״סטייפלער״, את ה״קעלמער״,[2] שם פגשנו גם תלמידים תושבי העיר הומל, מאותה החבורה אתה יצאנו יחד מהומל, ובהיותנו בעיר קיוב נתחלקנו, וכל אחד פנה לעבר אחר. נודע לנו שמיכאל הומלער, אורי ארגוב, שלום קורעניץ, ועוד נסעו לזוויהיל, ברם, אבא של מיכאל הגיע לזוויהיל והחזירו להומל, היתר מהחבורה נמצאה אז בזשיטאמיר.

באותה שנה, יו״ט של ראש השנה חל ביום ש״ק וביום הראשון. ביום ש״ק התפללנו יחד עם הבעלי-בתים, ברם ביום השני סדרנו מנין נפרד בשבילנו. התוקע בשופר הי׳ ה״סטייפלער״. זכורני, שאמר אז, שכל אחד צריך להתלמד לתקוע בשופר, יען כי עלולים להיות עצורים במשמר ולפעמים יהי׳ אפשר להשיג שופר, וטוב להיות

2. שמו הי׳ ר׳ ארי׳ זאב לוין, הי׳ בעל-מוסר גדול, אחר כך הי׳ ראש ישיבה, בישיבת ״בית-יוסף״ בעיר ידובה — פולין.

מוכן לדעת כיצד לתקוע, כדי לקיים מצוה זו, בעלי-התפלה היו אז ה"ראקישקער" והסטייפלער", ה"סטייפלער הי' הבעל מוסף.

לימי החג סדרו אותנו לאכול וגם לישון אצל בעלי-בתים, אני הייתי אורחו של בעל הבית אמיד ולו היו בנים בגיל מבוגר. אחר סעודת החג נתאספו אל הבית סטודנטים חברי בני המשפחה. הם עשו רעש ושרו שירים שונים בשפה הרוסית. הם בלו את זמנם לריק ביום קדוש זה, של יום הדין. מראה זה נתקע ונשאר בזכרוני, חשבתי, זהו הצד השלילי הנמצא אצל בעה"ב. כיצד מראהו של יום הדין בביתו של אדם בן-תורה, והפוכו אצל בעה"ב רגיל. הבטתי על כל זה בעינים מלאות בקורת יתירה. בצום גדלי' צמתי בפעם הראשונה בחיי, בבית לא נתנו לי לצום, כי חשבו אותי לחלש ועדין למדי, ברם, כאן הייתי כבר ב"רשות עצמי".

רבי יהודה-לייב מוסיף: "אחר צום גדלי' נסענו אל זוויהיל בעגלה. עגלה זו היתה פתוחה, והיתה רפודה בתבן עליו ישבנו, והנסיעה ארכה מחמש עד שש שעות. זה הי' מרחק של 30 קילומטרים מזשיטומיר. עמדי היו שמואל יאנאווער ועוד אחדים, גם ה"סטייפלער" הי' אתנו בעגלה. בעיר זוויהיל התגורר האדמו"ר "רבי שלמקה" [אח"כ עלה לא"י], הוא הי' צדיק גדול ובעל מופת. סיפר לי ה"סטייפלער" שכל אלה אשר באו לכאן לעבור את הגבול, נכנסו קודם אל רבי שלמה'קה לקבל ממנו ברכה, הרבי הי' אומר להם שקודם ירד לטבול במקוה ומה שיעלה במוחו בהיותו במקוה, יגיד להם אם לעבור או לא. והוה עובדא, רבי שלמקה נכנס אל המקוה, ובצאתו אמר לחבורה אחת שלא ינסו לעבור, והחבורה לא שמעה בקולו, הם הלכו וכולם נתפשו והובלו אל העיר סלאוויטא לאסור אותם בכלא, משום זה, אנחנו לא רצינו כבר לשאול, כי פחדנו, מי יודע מה יגיד? בחבורה שלנו היו: שמואל "יאנאווער", אהרן "קייעווער", יחד עם ה"פאניווועזשער", ה"קאנאטאפער", ועוד אחד משם, דומני שהי' בן-הרב, גם ה"סטייפלער" וה"קעלעמער".

בזוויהיל הי' כבר קיים "מטה" אחר, משל הנברדוקאים. שם

הכינו בשבילנו מסמכים, תעודות-לידה כתובות ביד, המעידות שנולדנו בעיר ראגאטשאוו [עיר סמוכה להומל], ועוד מסמך האומר שאנחנו תלמידי ישיבה , כתוב רוסית וחתום בחותמת, באופן שאם נתפש ע״י השוטרים בפולין, ידעו שאנחנו תלמידי ישיבה הנוסעים ללמוד בפולין. הלילה לנו בזוויהיל, וביום הרביעי הי׳ עלינו לנסוע הלאה. מזוויהיל העיר, עד הגבול, ישנן שתי דרכים: האחד דרך קאריץ והשני דרך אניפאליע [קודם קראסניסטאוו ואח״כ אניפאליע]. עיירה הרחוקה מן הגבול רק כחמשה קילומטרים. שם כבר נמצא ״המטה הראשי״ של הנוברדקאים, בחורים בכירים אשר מעניקים כסף למבריחי גבולים מקצועיים. עברנו לקרסניסטאוו, מן העיר קראסניסטאוו הלכנו ברגל לעיר אניפאליע, אליה היינו צריכים לעבור נחל. אצל הגשר עמדו חיילים וגם קומיניסטים מהעיירה אשר השגיחו שלא יעברו את הנחל מלבד התושבים ואלה המשרתים אצל הגבול. חשבנו, אולי נוכל לחצות את הנחל ברגל ולא ע״י הגשר. ברם, הרי לא ידענו עד כמה הם עומקם של המים, לפיכך החלטנו לעבור דרך הגשר על דרך הבטחון בהשי״ת. והנה נעצרנו ע״י השוטרים אשר שאלו על מסמכינו. בתעודתי הי׳ כתוב שנולדתי בראגאטשאוו, והשוטר קרא ראגאוו מקום קרוב לעיירה ונתן לי לעבור. שמואל יאנאווער נשאל את מי הוא מכיר מאנשי הסביבה, הוא הזכיר שם של תושב, הי׳ זה איזה שם גרידא אגב אורחא, והשומר אמר ״טוב״ ונתן גם לו לעבור, והגענו ביום ה׳ לעיירה אניפוליע, [העיירה מפורסמת בזה שהיתה מקום מגוריו של הצדיק ר׳ זושע זצ״ל], ומקום מושבה אך 5 קילומטרים מן הגבול. בביהמ״ד פגשנו את ר׳ מתתי׳ אוסטרובר ואת ר׳ שמואל ״יאדאווער״, ועוד מדריכים שנצחו על המבצע של העברת התלמידים לפולין. כאשר הגענו לשם הי׳ כבר ערב שבת-שובה, ויום א׳ ערב יום הכפורים. החלטנו שנלך לעבור את הגבול במוצש״ק, ואם שזה קרוב ליום הכפורים וגם בינתים יתכן שיכול עוד להיות שיקרה מכשול [וכבר קרו דברים כאלה, שתפסו והושיבו בבית-הכלא] ואולי נדחה את זה? אמרנו לא, אין לדחות, במוצש״ק נלך אל הגבול. בין העיירה אניפאליע ובין הגבול במרחק של שני קילומטרים הי׳ כפר בשם

דויסק, בכפר ההוא גרו יהודים אחדים, רוב התושבים היו נכרים. הנכרים מבריחי הגבול באו אל אניפאליע והגידו לנו שנבוא אליהם אל הרפת שלהם בלילה, ובשעה אחת יצאו אתנו אל הגבול. בחבורה שלנו היו חוץ ממני, שמואל יאנאווער, שלום קראקניץ, אהרן קייעווער, ועוד אחרים, והחלטנו ללכת אל הגבול.

יצאנו מאניפאליע במוצש"ק. הלכנו בחושך דרך השדות ובאנו אל דויסק. האכר הכניסנו אל הרפת ושכבנו שם. בשעה אחת בלילה, שמענו והנה חילים דופקים ומאיימים לירות אם לא נצא. אתנו היו עוד אנשים מבוגרים שבאו מאניפוליע, ביניהם יהודי אחד מביליסטוק ואחד הי' חיל, אשר לו היתה משפחה בפולין והוא ג"כ רצה לעבור את הגבול. ביחד היינו חמשה תלמידי ישיבה ושלשה מהחילונים. כנראה שהאכרים קנאו איש ברעהו, שהיו מרויחים הרבה כסף, והלשינו לרשות, למפקד המקומי בכפר ההוא, והחיילים באו. כולנו שכבנו בתבן, וכאשר איימו עלינו שיירו בנו, יצאנו מבין ערמות התבן. הובילו אותנו אל המפקדה, עברנו דרך יער, שם עשו חפוש אם יש לנו נשק או כסף. חשבנו שיהרגו אותנו, אבל הם המשיכו להוביל אותנו אל המפקד דרך יערות וגנות. הי' בוץ עמוק כי גשם שוטף ירד, והביאו אותנו אל המפקדה. הי' באמצע הלילה, בשעה שתים-שלש, בבית המפקדה הי' כבר המפקד ה"פאליטרוק" אשר מורה אותם את "תורת" הקומוניזם וגם מטה שלם של חיילים. הם שאלו אותנו "מדוע רצינו לחצות את הגבול"? ולקחו מאתנו את כל המסמכים. אנחנו אמרנו, שאנו מהגבול השני מפולין, למדנו בישיבות, ועכשיו שסגרו את הישיבות אנו חוזרים לבתינו, כאשר לקחו ממנו את המסמכים וספרו אותם [הבחנתי שבמקום המספר 16 הוא כתב 15]. וה"פוליטרוק" המשיך ואמר: "למה אתם הולכים אל פולין שם מתקיימות שביתות, ועוד מעט גם פולין תשתייך לרוסי'." אח"כ אסרו אותנו ברפת, מצאנו שם רק מספר של דלעות אחדות, ושום דבר מאכל מלבד זה לא הי'. והנה עוד מעט וערב יום-הכפורים ממשמש ובא ואנו רעבים ואיפה נשיג

אוכל לסעודה המפסקת ואיפה נתפלל ביום הכפורים? נודע לנו שיובילו אותנו מחר לעיר סלאוויטא אל בית-הסהר הגדול ואח״כ יערכו נגדנו משפט, על רצוננו לעבור את הגבול באופן בלתי-לגלי.

האיר היום הנחנו תפילין והתחלנו להתפלל, והנה נכנסו הקוזאקים כמו פראים. שלום קורעניץ הי׳ עומד מעוטר בתפלין, הם אמרו לו שיסירן תיכף. הוא מאן להסירן והכו אותו בשוט על קדקדו, כדי שיפלו התפלין מעליו. אמרנו אין זה ענין שיש למסור את הנפש, הסרנו את התפלין וכאשר הם יצאו גמרנו את התפלה. בינתים, נודע לאוכלוסי׳ היהודית שאסרו בני ישיבה יחד עם עוד יהודים, ויהודי הכפר השתדלו שישחררו אותנו עד אחר יוהכ״פ, ואז הם יתנו עגלות שיובילו בהן את האסירים לסלאוויטא. יהודי המקום השיגו רשות להביא אלינו אוכל שנוכל לאכול משהו לפני הצום. גם הבטיחו שיתנו לנו ללכת להתפלל ביום-הכפורים בהמנין. וראש הקהל לייבקע יקח אותנו אל ה״מנין״, למשך ליל יום-הכפורים הם יוציאו אותנו מהרפת ויחזיקו אותנו בבית החיילים, שזה בית רגיל ונוכל שם להתפלל יחד תפלת ״כל נדרי״. ל״סעודה המפסקת״ אכלנו כזיתים אחדים של פת לחם וקצת חלב-חמוץ והחילונים אכלו בתאבון רב וגמרו כמעט את כל הלחם. בבית החיילים התפללנו ״כל נדרי״ מתוך סדור קטן, פיוטים לא היו בסדור, ושכבנו על התבן לישון.

קמנו בבקר וראינו שהחילונים נעלמו וברחו בחזרה לאניפאליע. הם נדברו עם החילים שנתנו להם רשות להשקות את סוסיהם ובינתים נעלמו לעיירה. בעבור זה קנסו אותנו ולא נתנו לנו ללכת להתפלל לבית הכנסת וצוו עלינו שנסע אתם ביום-הכפורים לסלאוויטא. סלאוויטא היא עיר יותר גדולה, שם מתקיים בית משפט וגם בית אסורים. וכאשר בא לייבקע לבקש אותנו גרשו אותו. בשעה 12 אמרו לנו לקחת את החבילות ולשאת אותן אל קצה הכפר מקום שעומדות העגלות, ושם יהיו מאנשי הבולשת [נ.ק.וו.ד.] אשר יובילו אותנו אל בית האסורים. אמרנו לא, לא נחלל את יום הכפורים והפקרנו את כל חפצינו. הגענו ברגל אל מקום

העגלות שם אמרנו לא נכנס לתוך העגלות, לא נסע בעגלות ביום הכפורים. אמרו הם, שיקשרו אותנו בחבלים וישימו אותנו בעל-כרחנו בעגלות, אמרנו "כן תעשו אבל לא מרצוננו, אנו לא נכנס לתוך העגלות", והחילים עומדים ולועגים לנו.

באותו הלילה נתפס "פריץ" צעיר אחד שרצה גם הוא לחצות את הגבול לפולין. כנראה שהי' איש מלומד, והוא אמר לי, "מדוע אינכם רוצים לנסוע" והלא הנכם אנוסים? אמרנו אנחנו לא נעשה זאת, אח"כ באו קומיסר מהנ.ק.וו.ד. ועוד קצין גבוה, ואמרו שעפ"י החוק מוכרחים לקחת גם את החפצים, ומכיון שהחיל לא רצה ללכת בבוץ כדי לקחת את החפצים, דבר על לבם שיחכו עד למחר ואז יקח אותם לייבקה ראש הקהל אל סלאוויטא כפי שהבטיח. הקומיסר אמר "שעליו להוביל אל סלאוויטא אנשים נכרים אשר נתפסו הלילה, ואת אלה הנמצאים פה, יחכו הם עד אשר אחזור משם, והיהודים יספקו לי עגלות ואז אביאם לסלאוויטא", אז החליטו גם לתת לנו להתפלל במנין.

באנו לבית הכנסת לזמן תפלת המנחה לפני תפילת "נעילה". עליתי לתורה והתפללתי תפלת מנחה בצבור ומשך תפלת נעילה היינו יחד עם היהודים. כל בעה"ב לקח אתו הביתה בחור שיאכל אצלו אחר הצום. אני אכלתי אצל "לייבקה" בעל לאשה ואב לשני בנים בגיל של שלש וארבע.

ביום השלישי היו צריכים להוביל אותנו לסלאוויטא. והנה נכנס אלינו המפקד[3] הוא הי' איש חרקוב, וכנראה שהי' איש טוב-לב. הלה ישב והתחיל לדבר: "הקומיסר נסע הוא הוביל פריץ לבית-הסהר וצריך לשוב הנה ביום ד'. הנה אני כשלעצמי — אמר המפקד — הייתי נותן לחבריא לעבור, הם אינם ספקולנטים, הרי הם צעירים הרוצים לחזור לבתיהם, אבל עכשיו כאשר נתפשו, עליהם ללכת לבית-הסהר, אני אראה מה אוכל לעשות עבורכם,

3. זהו הקצין הגבוה הנ"ל.

כאשר יב"א הקומיסר אומר לו, "שכולם ברחו לאניפוליע", אם יאמר "שילכו לעזאזל" אז טוב, ואם יקצוף, אומר שאמרתי זאת בתור בדיחה בלבד, הם כולם נמצאים פה. רציתי לדעת, אם הוא אומר זאת ברצינות וחפצתי לנסותו. אמרתי לו, בשעה שלקחו ממנו את התעודות, נרשמו שהיו רק חמש עשרה במספר, ובאמת היו שש עשרה, ובקשתי שיתן לי תעודה אחת. הוא אמר לי באיזו תעודה אתה רוצה? ונתן לי אחת. ראיתי שבאמת הוא רוצה להטיב עמנו. ביום ד' בא הקומיסר והמפקד עשה את כל המשחק הזה כנ"ל, הקומיסר העיר על זה "ילכו כולם לעזאזל, אין לי עסק עמהם", אז אמר המפקד אל "לייבקה" [ראש הקהל] בלילה הזה אתם יכולים לעבור את הגבול, ואז נדברנו עם נכרים שיעזרו לנו להבריח את הגבול.

גשם חזק ירד, גשם שוטף, אף נפש חי' לא הי' מעיז לצאת החוצה, והנכרים לא באו, אז כל אחד לן במקומו. יום ה' יום שלפני ערב סוכות הי'. החלטנו שבערב סוכות לא נלך, באניפוליע כבר ידעו שאסרו אותנו, ידעו ג"כ שאנחנו משוחררים ומתכונים להבריח את הגבול, אז ה"מטה" של הנברדוקאים צרף אלינו שלשה אנשים שיעברו אותנו את הגבול. ביניהם היתה גם עלמה אחת.[4]

משנודע הדבר לתושבי הכפר דויסק, בתחלה הי' רצונם לשלחנו חזרה לאניפוליע כי פחדו פן יבולע העדרנו לכל הקהלה היהודית, ברם לבסוף החליטו, שמכיון שאנו כבר נמצאים כאן, יתנו לנו לנסות לעבור את הגבול ובטחונם בהשי"ת שיצליח דרכנו. החלטנו כולנו שאנחנו נשתדל לעבור את הגבול במוצאי יום טוב [כלומר ביום א' בערב].

4. במקום מגוריה התקיימה ישיבת בית יוסף, ואחותה היתה נשואה לר"מ הישיבה ר' משה רייז, שהי' אח"כ ר"מ בלוצק. היא רצתה להתחתן עם בחור ישיבה, ולפיכך חפצה לעבור את הגבול לפולין.

זכורני, כאשר היינו ביום הששי הקודם אצל "לייבקה" נכנסו חיילים שהיו אכסנאים אצלו והביטו עלי, לייבקה אמר שאני כאן בתור מורה של ילדיו. אנו לא הלכנו להתפלל בכדי שלא להתראות בפני החיילים שבעיר, חוץ מאהרן "קייעוורער" שהתאכסן אצל בעל המנין עצמו.

לייבקה בנה סוכה, ובליל החג עשה "קידוש" בסוכה, בני-ביתו הפצירו בי שאוכל בבית מפני החיילים המסתובבים מסביב, ברם אני עמדתי על דעתי שאוכל רק בסוכה עד שהוכרחו להגיש לי את האוכל בסוכה. פתאום נשמע הקול שחיילים באים לבקר. אז החביאו אותי בעלי' למשך שעות אחדות עד שעבר הפחד ואז ירדתי. החיילים ידעו שאצל היהודים עכשיו יום חג ואצלם אפשר להשיג קצת יי"ש לשתות. והנה נכנס הקומיסר שהי' שונא ישראל והתישב בחדר איפה שהי' לפני זה מתקיים המנין. בני הבית נתנו לו י"ש, והנה בחדר הסמוך יושב אהרן קייעוורער. הבית הי' קטן, ולא הי' לו מקום איפה להתחבא, הקומיסר יושב לו ומספר כיצד הוא תפס תלמידי-ישיבה באותו הלילה והי' צריך להביאם אל סלאוויטא, ולייבקה הבטיח שיספק לו עגלות, והוא אמר לו שאינו מסכים לזה. והנה בחדר הסמוך יושב הבחור ומקשיב לדבריו של הקומיסר ודומה לו כמו "איש יושב על חודן של מחטים" מתוך הפחד שמא יכנס הקומיסר אל חדרו. הי' נס שהקומיסר לא נסה להכנס אל החדר, כי אז בטח שהי' מכירו.

נדברנו עם נכרים להעבירנו את הגבול במוצאי ימי החג הראשונים בחול המועד. זה חל באמצע החודש ובלילה ההוא היו השמים מאד בהירים, הלבנה היתה בהירה ונקי' והיו יכולים להבחין באנשים הנמצאים אף במרחק גדול. בלילה שכזה אי-אפשר להבריח את הגבול, חכינו שיבואו האכרים והם לא הגיעו. והנה נכנס המפקד טוב הלב והוא אומר: "אני חושב, שאני בעצמי אלך עמכם, כי יש לרחם עליכם, אחרת, אם תלכו לבדכם יתפשו אתכם עוד פעם, אבל כאשר אני אלך, אז אומר שאני אסרתי אתכם, ברם, כאשר הנכרים לא באו לא אוכל לעשות מאומה, ונדחה את זה

ליום המחר [ליום ב'] ואז בלילה נלך. בלילה הבא כבר הי' יותר חשוך. בשעה שתים-עשרה באו שני נכרים ואשה נכרי' אחת, הם היו המעבירים. אנו היינו חבורה של שמונה אנשים המפקד הלך אתנו ורובה מכוון בידו [שיחשבו שהוא מוביל אותנו בתור אסירים]. הוא אינו מבקש מאתנו שום דבר, בלתי זה, שאנחנו נודיע לו ע"י פתקא כאשר נעבור בשלום, וזה יהי' שכרו. אנחנו התפלאנו מאד ולא הבינונו כיצד יכול מפקד זה לעשות בשבילנו דבר גדול שכזה אשר סכנת נפש עצמו תלוי' בו.

הגיע הלילה ויצאנו לדרך, המפקד הי' משוחח כל הזמן עם הנכרי', אתנו לא הי' לו עסק לדבר. הוא הביא אותנו אל שטח אחד ואמר: מכאן והלאה אסור לי ללכת, זה שטח נוטרלי ולחיל רוסי אסור שם לדרוך. בצד השני השטח שייך כבר לפולין, כאשר תגיעו לשם אתם כבר נצולים, והמפקד נפרד מאתנו באופן נאות. חושבני, שזה הי' בשבילנו שליח ממרום — הרבה שלוחים למקום — אנחנו המשכנו בדרכנו והוא חזר לאחוריו, הלכנו בחשאי לאט, לאט, כך צוו עלינו האכרים המוליכים אותנו, "כסינו" שטח של 25 קילומטר דרך יער. הי' עלינו להשמר מפני הפולנים שהם לא יתפשו אותנו. עברנו מקום שהיתה בו מדורת-אש, שחיילים הבעירו לפני זמן קט. זה עכשיו כבר הלכו משם, ואנו יכולנו לעבור. כל הדרך נמשכה תוך יער, ואף שהיינו מאד עייפים, אבל מהרנו כי הנכרים האיצו בנו. בדרך גם תעינו קצת, ברם האכרים מצאו את הדרך לאור הלבנה שהאירה מזמן לזמן. כאשר התקרבנו אל העיר שמענו קול רעש של עגלה צבאית, אז כולנו התחבאנו תחת העצים וכאשר העגלה עברה יצאנו והמשכנו בדרכנו.

בלילה ההוא הי' חינגא וליל משתה אצל הפולנים. הם שתו והשתכרו והתענגו בנעימים, לפיכך היתה המשטרה מאד ערה והשגיחה על כולם. והיתה הבעי': "כיצד להכנס אל העירה הפולנית"? המעבירים הביאונו אל חנות-איטליז והאנשים החביאו אותנו. בינתים הלכו האכרים שלנו למצוא את האנשים אשר כרגיל מקבלים את פני העוברים את הגבול, כדי להודע אם יוכלו

להכניסנו לבתיהם. בדרך עברנו נחלי-מים ובגדינו נרטבו וגם הי׳ קר. לבסוף הכניסו אותנו לביתו של יהודי. ישבנו אצלו אצל התנור להתיבש והרגשנו את החום והאהבה היוצאים מלבותיהם של היהודים האלה, שם העיר הי׳ מעזעריטש.[5]

אחר כך הלכנו אל בית הכנסת, הביאו בשבילנו אתרוג, שבימים הראשונים לא היו לנו ארבעה מינים לברך עליהם, משם הי׳ עלינו לנסוע לרובנה, שם התקיים ה״מטה״ הנוברדקאי. משם היו שולחים את הבחורים לישיבתו של ר׳ דוד בליאכער זצ״ל בעיר מעזריטש, או אל ביליסטוק, הישיבה שהר״מ הוא ר׳ אברהם יפה׳ן זצ״ל.

בדרך מן העירה מעזעריטש פגשנו בשוטרים, הם שאלו מי הם? ונענו, משלנו. ובחסדי ה׳ נצלנו. כדי להכנס אל העיר רובנה, היתה לפנינו בעי׳ חמורה, אצל הכניסה לעיר הי׳ תמיד עומד מבקר אשר הי׳ בודק את מסמכיו של כל איש הנכנס אל העיר. והנה אנחנו חבורה שמונה אנשים ותיכף ינחשו שאנו באים מרוסי׳ מעבר לגבול. ברם, השי״ת עזר לנו עברנו ונכסנו אל מבוא העיר, שום איש לא עמד שם, ולא הי׳ בקורת כלל [בטח שהי׳ כעין נס מן השמים].

הגענו לרובנה בלילה ונכנסנו אל ה״מטה הראשי״ של הנברדוקאים. שם הוחלט שתכניתנו תהי׳ לנסוע קודם אל הישיבה בעיר מעזריטש והנמוק הוא, כי לנסוע לביליסטוק אין השעה מספקת ואין זה בכדי שיעשה [יען כי ימי חג הסוכות האחרונים ממשמשים ובאים]. לפני צאתנו את רובנה נתנו לנו מסמכים. אני קבלתי תעודת-לידה, בה הי׳ כתוב שנולדתי בעירה ראדנע הסמוכה לפינסק ושמי יצחק פאלגאן,[6] עלי הי׳ לשנן את שמי החדש, את

5. לפנים גר שם ה״מגיד״ ממעזעריטש.

6. זו היתה תעודה בלתי מזוייפת ובעל התעודה הי׳ תלמיד בישיבת ביליסטוק.

שם הורי, וגם את תאריך הלידה. מרובנה אל מעזריטש נסענו ברכבת, הנסיעה ארכה כל הלילה, — ליל הושענה רבה — עד הבקר. ברכבת נכנס מבקר פולני לבדוק את התעודות, כי העיר אינה רחוקה מן הגבול. לו הי׳ שואל אותי על פרטי התעודה, אזי לא הי׳ טוב, כי לא זכרתי את שמות ההורים. ברם, אני הצצתי מן החלון כאלו כל הדבר אינו נוגע לי בהרבה. אנשים אמרו לי אח״כ שהמבקר הי׳ מסתכל הרבה במלבושי שנראו לו כאלו עשוים הם ברוסי׳, ברם, הוא החזיר לי את התעודה ולא הוציא מפיו אף הגה.

את חג ״שמחת תורה״ כבר עשינו בישיבת מעזריטש [אחר-כך בערב ראש חדש חשון הייתי כבר בישיבה בביליסטוק]. במעזריטש טעמתי את טעמו של חג ״שמחת תורה״ הראשון בפולין, הי׳ שם קהל של ג׳ מאות תלמידים, עולם של תלמידים נפלאים. ישיבת מעזריטש קדמה בשנה אחת את ישיבת ביליסטוק. לפני תפלת מעריב למדנו מוסר, ואז קרה מאורע אחד אשר נחרת במוחי. פתאום הרגשתי שנדמו הקולות והכל שקט. ראיתי והנה ר׳ דוד נגש אל בחור אחד וסטר לו סטירות על שתי לחייו, בפני הקהל כולו, באמרו: ״כאן יש מקום רק בעד יראים ושלמים, מעכשיו אל תהיינה נוכחות רגליך שוב במקום הזה״ [כנראה שהבחור קלקל והשפיע לרעה] הבחור ההוא לא הגיב בכלום, והוא נעלם. כל הקהל חזר ללמוד המוסר, התפללו תפלת מעריב ואח״כ התקיימו ההקפות ברוב פאר.

דברו על לבי שאשאר במעזריטש, כי הרבה חברים אתם למדתי בהומל נשתקעו שם, ברם ראשי הועדים שלי היו בביליסטוק ולבי נמשך להיות שם.

עד כאן התאור של פרשת הברחת הגבולים — ״מסך הברזל״ בשנת תרפ״ב, בכל פרטיה, מתוך רשימותיו של הרי״ל, ואת כל אשר עבר עליו ועל חבריו. כדאי הוא גם להוסיף לפרשה זו ולהשלימה במכתבו של ידיד נעוריו ר׳ ישראל חסדן בן גילו ובן עירו, אתו הי׳ הרי״ל מתכתב אחרי בואו לפולין ואשר קשר זה הניעו לעשות כמתכונתו ולצאת את ״ארץ האדומים״.

וזה לשון המכתב של ר' ישראל חסדן: "איני יודע אם המבצע הנהדר של הצלת נפשות שהצליחו הנברדוקאים, להציל נערי יהודה מארץ הכפירה, מתופת רוסי' זכה להערכה כראוי. ואף עולם הישיבות אינם יודעים על מסירות הנפש שהראו הנוברדקאים באותן השנים. דמו הנוברדקאים את הבריחה מרוסי' למבצע יציאת מצרים. הרי אני בן אותה התקופה, ואני אסיר תודה כל ימי להנברדוקאים, שבעזרתם זכיתי להיות כאחד האודים הניצולים מהאש האדומה, לצאת ולחצות את הגבול של האדומים לפולין.

אני הייתי מהאחרונים שעזבו רוסי' בעזרת הנברדוקאים, זה הי' בשנת תרפ"ד. קראתי פעמים אחדות את מכתביו של ר"י"ל ששלח מביליסטאק אחר הברחת הגבולין אל הסבא שלו ר' דניאל ז"ל, נתרשמתי מאד מהם והמכתבים הללו היו עדוד בשבילי לחשוב על הבריחה מרוסי'.

היינו חבורה של ששה נערים, ובחורים קשישים ממני ארגנו את הנסיעה לקיוב, ביניהם הי' הקאזאנער. מקיוב הלכנו לזוויהיל, נסינו כמה פעמים לעבור את הגבול ולא הצלחנו. בפעם הרביעית נעצרנו ואסרו אותנו בבית סוהר ועינו אותנו שם, אך הצלחנו לברוח. ארבעה מהחבורה חזרו להומיל, רק אני ועוד אחד אתי נסינו עוד הפעם והצלחנו.

פרק חמישי

חידוש התנועה בפולין

הסתעפות ישיבות "בית-יוסף" במדינת פולין

נסתימה פרשת הברחת הגבולות — יציאת "מסך הברזל" המסוכנת למאד, ובני הישיבה נקלטו בשתי ישיבות מרכזיות שנוסדו מכבר, אחת בעיר ביליסטוק בהנהלת הרב ר' אברהם יפה'ן והשני' במזריטש, בהנהלת הרב ר' דוד בליאכער. אלה שני מקומות התורה החדשים, איוו ראשי תנועת נובהרדוק לתקוע בהם את הישיבות, יען שאוכלוסיהם היא יהודית רובה ככולה.

הנבהרדוקאים לא החמיצו את השעה, ונגשו מיד, בהתלהבות ההולמת להם, לייסד ישיבות חדשות ברוח תורת המוסר הנובהרדוקאית, במדינת פולין כולה. בתקופה שבין תרפ"ב-ת"ש, במשך שמונה עשרה שנות קיום ישיבות "בית יוסף" בפולין, פיתחה תנועת נובהרדוק, רשת מסועפת של ישיבות קטנות וגדולות בכל רחבי המדינה. נוסף לשתי הישיבות המרכזיות הנזכרות למעלה, הוקמו עוד שתי ישיבות מרכזיות, אחת בווארשא בהנהלת הרב ר' אברהם זלמנס, והשני' בפינסק בהנהלת הרב ר' שמואל ווינטרויב. מלבד זה הי' קיים מרכז חמישי בעיר דווינסק אשר במדינת לאטווי' בהנהלת הרב ר' דוד בודניק.

מרכזים אלה היו מייסדים ישיבות כסניפים להם, ועל שם סמיכותם הגיאוגרפית נקראו אלה בשם "סביבות". עם התחלת זמני הלימוד בישיבות, כל ששה חדשים, היו מנהלי המרכזים בוחרים

תלמידים מצוויינים, שיסעו לעיירות שהמרכז הנידון החליט לקבוע בהן ישיבות קטנות ויסדו בעיירות אלו את הישיבות החדשות. כל תלמיד שנשלח מהמרכז הי' חייב להקדיש שנים-שלושה חדשים בשנה מזמנו לנסיעה ל"סביבה", היינו: לסניף כזה של המרכז, להשמיע שם שיעור, ולנהל את הישיבה הקטנה. ככה נתייסדו ונתקיימו כמאה ישיבות "בית יוסף", קטנות ובינוניות באמצעות ארבעת מרכזי פולין והמרכז שבלאטווי'.

ואלה ישיבות "בית יוסף" והקיבוצים, שנוסדו על ידי מרכז הישיבה בביאליסטוק 1] בילסק פודלאסקי, 2] וויסוקי מאזובייצקי, 3] אוסטרוב מאזובייצקי, 4] לודמיר וולינסקי, 5] לוצק, 6] פולטוסקי 7] סוקולקה, 8] צראנוביצה, 9] אוסטרולקה, 10] סטוצ'ין 11] סוויסלוביץ 12] פיטריקוב טריבונאלסקי 13] סווייאנצאני, 14] סקידל, 15] קאלק, 16] גראייווה, 17] יאדובה, 18] פולאווה, 19] קרינקי, 20] רוזשיץ, 21] מאקובה, 22] פראשניץ 23] קולומיי, 24] ברודי, 25] בוצ'אץ, 26] בורשטיין, 27] קוסובה, 28] הורודנקה, 29] סטוטשין, 30] טומשוב לובלסקי. "מרכז הישיבה דמזריטש" יסד וקיים ישיבות אלו: 1] אוסטרובצה, 2] שדליץ, 3] ביאלה פודלאסקה, 4] וולאדאווה, 5] לושיץ, 6] פארציב, 7] ז'ליכוב, 8] קוויל, 9] קאלושין, 10] קילץ, 11] במיילניק, 12] זוולין, 13] לודז', 14] בילגוריי, 15] ליבאוונה, 16] לובארטוב, 17] שידלובצה, 18] דומאטשיווה, 19] דמבלין, 20] פייסק דלובלין, 21] קונסק-קינצק, 22] סטאשוב, 23] טומאשוב מאזובייצקי.

מרכז הישיבה "בית יוסף" בווארשה ייסד וניהל ישיבות אלו: 1] מלאווה, 2] פלונסק, 3] בנדין, 4] פאביאניץ, 5] פאליניצה, 6] איזביצה קויאווסקה, 7] ווישקובה, 8] נאבואראידוק, 9] וולאצלאווק, 10] סאנדומיזש [צויזמיר], 11] וולומין.

מרכז הישיבה "בית יוסף" בפינסק ייסד וקיים ישיבות במקומות אלה: 1] אושמיאנה, 2] איווי', 3] אולקייניק, 4] וולקוביסק, 5] סמיאטיץ, 6] ראקובה, 7] בראצלאב, 8] גארליץ, 9] דומברוביץ, 10] אלכסנדרובה, 11] יאנובה, 12] פרוזשאני, 13] זאמושץ, 14] זשיטל, 15] ליכוויץ.

ועל ידי מרכז הישיבה "בית יוסף" בדווינסק, לאטווי' נתייסדו ישיבות אלו: 1] ריגה, 2] יעקובשטאט, 3] לוצין, 4] ריזשיצה, 5] ליבאווה [ליבאו], 6] דונקירה.

מכל ארבעת המרכזים בפולין, תפש את מקומו בראש, המרכז אשר בביליסטוק, שהיתה הישיבה הכי גדולה. חיבה יתירה נודעה לישיבה זו, שבה עמד בראשה, גאון התורה והמוסר, הרה"ג ר' אברהם יפה'ן זצ"ל. משך 18 שנות קיומה גדלה ישיבת "בית יוסף" בביליסטוק, והיתה לאחת הישיבות הגדולות ביותר בעולם. אף בראשית שנות קיומה הצליחה הישיבה בביליסטוק לרכז סביבה — מלבד הבחורים שגלו מרוסי' — גם נוער תורני, תלמידים מצוינים מישיבות שונות, הם באו להתבשם מרוחה הכביר של ישיבת נובהרדוק אשר בביליסטוק.

תוך תקופת זמן קצר, נהייתה הישיבה, למקום המשכה המרכזי של תנועת "בית יוסף", דוגמת ישיבת נובהרדוק בראשיתה, וכימי הומל אשר ברוסי'. היו בה למעלה ממאתים עד שלש מאות תלמידים מכל הגילים, ובמשך הזמן היו גם הצעירים שבהם מן הלומדים בפני עצמם. הישיבה היתה מבוססת על יסוד העלי' בתורה ומוסר גם יחד, התפתחות התלמיד בדרך הלימוד והעיון בשילוב ידיעה בש"ס וראשונים וביחד עם התפתחות השקפתו המוסרית וגבורת נפשו, הרחבת והעמקת רגשות יראת שמים, שיפור מדותיו הנפשיות של התלמיד, ונטיעת אומץ בלבו, שיוכל לעמוד נגד זרמי החיים, שהנוער התורני נתקל בהם, אחרי עזבו את כתלי הישיבה.

ישיבת "בית יוסף" בביליסטוק — בשיא עליתה

סדר יומה של הישיבה, אשר תוכנו הי' שילוב ומיזוג של עלי' בתורה ובמוסר, תואר ע"י ר' יהודה-לייב בחוברת "ישיבת נובהרדוק" ואלה הם דבריו: "ההתמדה בלימוד היתה מפליאה מאד, הסדרים הקבועים היו מתחילים מסדר התפלה, בשעה 7:30, בשעה

9:00, כבר היו ספסלי הלימוד מלאים, ואוירו של ביהמ"ד הי' רועש וגועש מקולות ההוגים והלומדים בתורה. בשעה 2:00 אחרי הצהרים, היו מפסיקים את הלימוד, ללמוד המוסר ולתפילת מנחה, בשעה 4:00 הי' סדר הלמוד מתחדש, ונמשך עד שעה 9:00 בערב, ולאחר מכאן, שוב לימוד המוסר לחצי שעה, ואח"כ "בורסה" — דיבור במוסר לחצי שעה [ענין ה"בורסה" יתבאר אי"ה להלן], ואח"כ תפלת ערבית. אחר ארוחת-ערב, שלא נמשכה אלא כרבע שעה, הי' בית המדרש חוזר ומתמלא, מהתלמידים שהיו לומדים תורה עד השעה 3 בלילה. כן היו רבים מן התלמידים משכימים קום בשעה 6 בבוקר, ללמוד עוד לפני תפילת שחרית. ההתמדה היתירה הביאה פרי רב, בעליית התלמידים בלימוד, כל אחד לפי כשרונותיו. היו — בין בחורי הישיבה — מצויינים שחידושי התורה שלהם נדפסו כבר בימי בחרותם כמו חיבורו של ר' ישראל יעקב קנייבסקי[1] "שערי תבונה", היו שהצטיינו הרבה בעבודת המוסר וביראת שמים, והיתה השפעה הדדית מרובה, ועין הנהלת הישיבה פקוחה, לעזור לכל אחד מהתלמידים לעלות במקצוע שלבו שואף אליו.

ה"חבורה" וה"בורסה"

עוד בישיבתו המקורית בנוברדוק, וגם ביתר הישיבות מתנועה זו, הנהיג ר' יוזל ז"ל, את ענין ה"חבורה" וה"בורסה". רבי יוזל מצא ששיתוף חברים ודיונים הדדיים, מהווים אמצעים נוספים שיעמדו לעזרתו של האדם במלחמתו עם יצרו. לשיתוף החברים קראו בשם חבורה, ולדיונים ההדדים קראו בשם בורסה משום שהיתה דומה בצורתה לבורסת הסוחרים המנהלים ביניהם משא ומתן בעניני המסחר.

בספרו "מדרגת האדם" [פרק "בקשת השלמות"] עומד רבי יוזל

1. נדפס לאחרונה שוב יחד עם כל ספרי קהילות יעקב.

בארוכה על ערכה של החבורה, ונעתיק חלק מדבריו שם: "נמצא שעל האדם המבקש, למסור עצמו בהכרה גדולה, לעבוד עבודת ההרגש ועבודת המידות, כי בלי הרגש, לא יכול לזוז באבר לחיות חיי התורה, ועתה נבין תועלת החבורה בענין ההרגש והרוח, כי הלא דברי כאש נאום ה', וכמו באש אם מסיקים הרבה חתיכות עצים בבת אחת, תתלהב המדורה ויתחמם התנור, ואלו בחתיכה בודדת לבדה אין השלהבת שלה לבדה דיה להסיק את התנור בחמימות, כי אין הרגש של יחיד בודד, יכול להיות כ"כ ברוח חיים ותנועה מהירה, כמו של החבורה העובדת יחדיו למטרה אחת ובהתאגדות גדולה, כי אז יתקבצו כל ההרגשות של כל אחד לשלהבת גדולה, ויתחמם הענין בהתלהבות גדולה ובמהירות רבה, ואז נקל לכל אחד ללחום עם טבעו, ואינו מרגיש כבידות כלל כי הרוח נושא את עצמו, ועובר דרך הגשר הרעוע במהירות גדולה ועד שבא אליו ברצון, כבר השכל והרוח עוסקים בעבודתם, ואין בעדו מקום להכנס", [עיין עוד שם באריכות].

מתוך תכנית שיתוף הפעולה במסגרת החבורה, בא ר' יוזל גם אל חידושו בתכנית ה"בורסה". ר' יוזל החשיב מאד את שיחות הרעים והויכוחים בעניני יראה ומוסר, לשם בירור והשפעה הדדית, כמו שהובא בספר "תנועת המוסר" [עמ' 292] עמד ר' יוזל על דבר זה בפעם הראשונה עוד בשנת תרס"ה, כשראה שהמתקוממים — המהפכנים [רבילוציונרים] עורכים אספות, מתוכחים איש עם רעהו ומנהלים תעמולה בינם לבין עצמם על עקרוני ה"דימוקרטי", וה"סוציאליזם", אמר ר' יוזל, שאם יעילה תעמולה לגבי הרעיונות שלהם, למה לא נשתמש בה, לגבי מוסר ויראת שמים? ומאז הנהיג בישיבתו את שיטת הויכוחים. הוא מצא לזה אסמכתא בתלמוד בבלי [ב"מ פה, ע"ב], "אקרו אהדדי ואתנו אהדדי" [פרש"י: "לימדו זה את זה מקראות, לימדו זה את זה סדרו] מתחילה התקין ר' יוזל פעולה זו בתוך החבורות, לאחר זמן קבע את הפעולה הזאת בתכנית סדרי הישיבה וקרא לה בשם "בורסה", כי הוא השווה אותה לבורסת הסוחרים שנושאים ונותנים ודנים ביניהם, וכשם

שהם מתוכחים ביניהם בעניני מסחר, מבררים את הבעיות העומדות על הפרק, בוחנים ערכן של סחורות למיניהם, וקובעים את הרווחים וההפסדים, כך עלינו לעסוק בעניני יראה ומוסר בברורים ובויכוחים, בהערכות ובתכניות, בחשבונות של שכר והפסד ובקביעת דרכי העבודה והפעולות. וכמו ה"בורסה" של הסוחרים בוחנת וקובעת את שער המטבע וניירות ערך בירידתם ובעליתם, כך ה"בורסה" שלנו בוחנת וקובעת את מצב הנפש בירידתה ובעליתה, במדות ובמעשים.

כפי שנזכר למעלה, היתה פעולת ה"בורסה" מבוצעת, אחר שעת לימוד המוסר. כל התלמידים היו קמים ממקומותיהם, מסתדרים זוגות זוגות ומתחילים להתווכח. לרוב היו מצטרפים, תלמיד ותיק עם תלמיד צעיר, והותיק הי' מברר לצעיר את השאלות המעיקות על לבו, ומבהיר לו את דרכי המוסר, ומתוך כך הושפע גם הוא עצמו. ויש אשר היו משתתפים גם שני צעירים, כשהם מחדשים רעיונות איש לרעהו, ומבררים ביניהם את בעיות החיים, עד כמה שדעתם השיגה. עיקר המטרה ב"בורסה" היתה, שכל אחד יברר לעצמו את מצבו הרוחני, מתוך שיחה עם חברו, ויטכס עצה לחתור לקראת תיקונו והשתלמותו. כפי הידוע מן הנסיון, פעולה זו הביאה תועלת רבה להתפתחותם הרוחנית של התלמידים. הרבה מהישגי הישיבה בקירוב רחוקים יש לזקוף על חשבון זה, כי הודות לזה פותח כשרון הדבור של התלמידים, גם לימדו לשונם לדרוש לפני הצבור, ורוב תלמידי ישיבות נובהרדוק הצטיינו כנואמים ודרשנים ממדרגה ראשונה, אשר תועלתם היתירה היתה נודעת להם בהשפעתם על הבריות.

ביליסטוק

כפי האמור למעלה הסתעפה רשת ישיבות "בית יוסף" ברחבי מדינת פולין, ובשנת תרצ"ט כללה רשת זו כמאה ישיבות וברשת זו קרוב לארבעת אלפים תלמיד. כפי שתואר למעלה נוסדו הישיבות

ע״י תלמידים מצוינים של הישיבות המרכזיות, ורובן בהשראת הגאון ר׳ אברהם יפה׳ן ז״ל וביזמתו האישית. הישיבה בביליסטוק, היתה ילד טפוחיו, והכילה דור מפואר של בני עלי׳. על עבודתה התמידית של ישיבת ביליסטוק ופעולתה, מספר ר׳ יהודה לייב בחוברת ״ישיבות נובהרדוק״ בדברים אלה: ״הישיבה קבעה לה מקום בבית המדרש הישן, בחצר בית-הכנסת. על תקרת בית-המדרש, המצויירת מעשה-אמן, הי׳ רשום שבית-מדרש זה נבנה בשנת תע״ח [1718] וכו׳, ראש הישיבה הרב ר׳ אברהם יפה׳ן הי׳ משמיע שעוריו בכל שני וחמישי בקיץ — בשעה אחת אחר הצהרים, ובחורף — בשעה שמונה בערב. השיעור הי׳ נמשך כשעה, אח״כ היתה הישיבה נחלקת חבורות חבורות, ותלמיד מבוגר מן המצויינים הי׳ חוזר על השעורים בכל חבורה וחבורה בתוספת ביאור והסבר. את שיחות המוסר הי׳ ראש הישיבה משמיע בליל שבת קודש בביתו, ובמוצאי שבת באזני כל התלמידים, באמצע השבוע, בליל יום רביעי, הי׳ משמיע שיחה מוסרית פרטית לפני התלמידים המבוגרים בביתו״.

פרק ששי

חיי הרוח

טוב אחרית דבר — מראשיתו

עודנו בימי נעוריו, בגיל חמש עשרה — שש עשרה שנה, ולבו של רי"ל נמשך אחר אישי העלי' אנשי המוסר. עינו היתה פקוחה ואזנו קשבת, לבני אדם שלמים אלה, אשר היו לו לדוגמא ולמופת. בראשית בואו לביליסטוק [אחר חצותו את "מסך הברזל" מרוסי'-הסוביטית, ושהותו זמן קצר בישיבת "בית יוסף" במזריטש], שאלה אותו הרבנית שרה, אשת הגר"א יפה'ן: "מי מתלמידי ישיבת מזריץ עשה עליך רושם ביותר"? אמר לה: "ראיתי שם גדול במוסר ושמו ר' מענדיל לוצקער, ראיתיו מטייל הלוך ושוב, וחוזר על הפסוק: "למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין", וכך הי' עושה יותר משעה שלמה, חוזר על הפסוק הנ"ל, ולומד מוסר, הי' נראה בעיני כאיש קדוש לאלקים, ראיתיו, כיצד הוא תובע את עצמו, שהוא כביכול הנהו "הכסיל שאין לו לב", את זאת אמר לה, ומאוד מצא חן בעיניה, שהי' לו חוש להכיר את הרגש הזה, כי תמיד היתה זאת מבוקשה לראות בעבודת קנין השלמות.[1]

כנזכר למעלה, עיני הרי"ל אף בנעוריו היו פקוחות ואזניו קשובות, להקשיב וללמוד לקח מאת בני אדם שלמים אשר היו לו לדוגמא ולמופת לפיכך הי' מקבל את דברי התוכחה של ראשי

1. היתה מכנה הרי"ל כעבור שנים הנסיך [הפרינץ] של נוברדוק.

הועדים והשפעתם היתה חודרת תוך לבו. כדאי להביא דוגמאות מהשפעה זו אשר נחרתה בלבו אף שהיתה נוגדת הרגליו ומבט-ראייתו הראשונים. בתחילה הרי הוא הי׳ מגזע חסידי חב״ד — קאפוסט והכיר כמה מגדולי החסידים [כמו שהזכרנו בהתחלת הספר] והוא ממילא שמע וידע בצעירותו מאמרי חסידות, טרם שספג רוחה של תנועת נוברדוק. והנה פעם אמר לו ראש הועד ״אצלכם מדברים על זה שנעשה בשמים, אצלנו אנו מדברים ועוסקים מה נעשה אצל עצמך״. ועוד קרה, שפעם שאלו ראש הועד, בגלוי לעיני חברי הועד, ״האם שמעת קודם, דברי בקורת על עצמך״? והוא באמת מעולם לא שמע מאף אחד שום בקורת עליו, בהיותו תמיד נחמד ואהוב על כל מכיריו, והשיב בשלילה, אז נענה ראש הועד וצעק בקול: ״אומגליקליך איז דער וואס האט ניט געהערט אויף זיך קיין קריטיק״ [״מה אומלל הוא האיש אשר מעולם לא שמע על עצמו דברי בקורת״].

ובית יוסף להבה

שמורה היתה בזכרונותיו של רבי יהודה-לייב, תקופת ראשית שנות למודיו בבילסטוק. ובכדי להבהיר את תוקף ההתלהבות

רבי יהודה לייב בבחרותו בבילסטוק

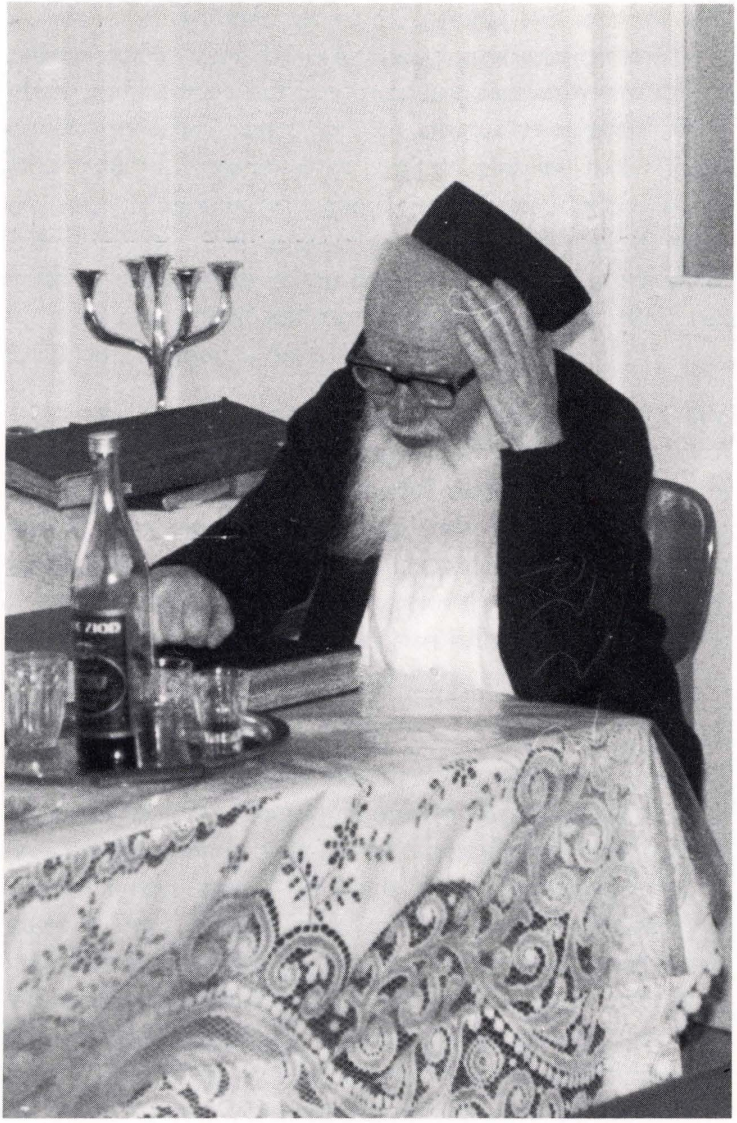
והחום הרוחני אשר שרר בישיבה, הי׳ מספר מאורע מהימים ההם. בחורף של שנת תרפ״ג, הצטרפה חבורה של בחורים חסידיים והם תפסו מקום קבוע בבית-המדרש הישן מקום משכן הישיבה, משך כל החורף, ולמדו בצוותא חדא בהתמדה גדולה. והנה לפני חג הפסח כל החבורה נעלמה. היתה זאת חידה סתומה, למה באו

תמונה זו שלח הגרי״ל למשפחתו בהומל הסובייטית לאיחולי שנה טובה, בתרפ״ז

ללמוד דוקא בהיכל הישיבה, וגם מוזר הי׳ הדבר מדוע פתאום נעלמו? עברו שלש עשרה שנה, ורבי יהודה-לייב נזדמן להיות בעירה רייגראד עיר הסמוכה לעיר סובלק, ושם מצא את השוחט המקומי, אשר הגיד לו, שהוא עצמו הי׳ בין הבחורים ההם, והם באו ללמוד לישיבת ״בית יוסף״, כי הרבי מסלונים ר׳ אברהמה׳לה זצ״ל [בעל בית אברהם], שהי׳ אז מתגורר בביליסטוק, שלח אותם ללמוד באולם ישיבת נוברדוק, כדי ל״התחמם״ ביראת שמים, ובלמוד התורה. לבסוף הרגיש ר׳ אברהמ׳לה שהבחורים מושפעים הרבה מרוח הישיבה, ויש לחשוש שיהפכו ל״נבורדקאים״ ממש, ואז פקד עליהם לעזוב את מקום למודם ולעבור אליו. והשוחט דמתא הנ״ל הפטיר ואמר: ״אגיד לכם שכל מה שלמדתי אז בישיבה נשאר אצלי ליסוד חיי, ואף שאני אברך חסידי והנני לומד בהרבה ספרי עבודה ומוסר, ברם הספר החביב עלי הוא הספר ״מדרגת האדם״ ״ווייל ער רעדט פון מיין געסל״, [הספר הזה, מדבר אל לבי, הוא עוסק בבעיות החיים הנמצאות בי ובסביבה שלי״], זאת היתה ההגדרה של השוחט דמתא אשר טעם פעם מישיבת ״בית יוסף״.

הגאון רבי חיים שמואלביץ זצ״ל, שהעלה מזכרונותיו על אותה תקופה הי׳ מספר: בשנת תרפ״ב, בהיותו צעיר לימים, הי׳ נמצא ושרוי בצלו של מו״ר הגאון ר׳ שמעון שקאפ זצ״ל בישיבת גרודנא. ״הרי בכל כדור הארץ לא הי׳ נמצא ר״מ יותר טוב מאשר הי׳ מו״ר, ונוסף לזה, היתה לי הזכות שגם אני משמיע שעור בישיבה בכל יום, עם כל זה — אמר הגר״ח שמואלביץ, אף שמצב בו הייתי נתון לטובה, יותר טוב ממנו אין ניתן שאדם יתאווה לו, — שיהי׳ לו רב כר׳ שמעון זצ״ל וגם להשמיע שעור בעצמו — הרגשתי מזמן לזמן, שעם כל המדה הגדושה של תורה, והנה ״קור״ אפפני, וכאשר מרגישים ״קור״ הרי יש צורך ל״התחמם״, מקום אחד הי׳ לקבל ״חום״ ולהשיב את הנפש, איפה? בישיבת נוברדוק.״ ולשם זה הי׳ נוסע לישיבת ״בית יוסף״ לביליסטוק מקום שדודו הגר״א יפה׳ן זצ״ל הי׳ ראש הישיבה. [ביליסטוק לא היתה במרחק רב מגרודנא, ברכבת ארכה הנסיעה כשעתים].

הגאון רבי חיים שמואלביץ זצ"ל

כדי לתאר את אופי׳ של ישיבת ביליסטוק ואת ביתו של ראש הישיבה הגר״א יפה״ן, הי׳ מזכיר את הגמרא [סנהדרין מט, ע״א] ״ויקבר בביתו במדבר, אטו ביתו מדבר הוא, אמר רב יהודה אמר רב כמדבר, מה מדבר מופקר לכל, אף ביתו של יואב מופקר לכל״, [פרש״י לעניים להתפרנס מביתו] כלומר, ביתו של יואב, לא הי׳ בית פרטי, רכוש פרטי. חז״ל בארו במלה האחת ״במדבר״ את כל גדלותו של יואב, ברם, כיצד יתואר דבר זה, שלא יחשב לו לאדם רכושו כרכוש פרטי? לא יכולתי בדמיוני לתאר לי דבר מופלא שכזה, אך כזאת בעיני ראיתי אצל הגר״א יפה״ן זצ״ל, וכאשר רואים זאת בחוש אזי ״מתחמם״ האדם מאד.

הגרח״א זייציק ז״ל כתב וז״ל: מסופקני אם הי׳ עוד בית כזה, כדוגמת ביתו של מרן ראש הישיבה זצ״ל. ביתו לא הי׳ ביתו, הבית הי׳ משותף לכל התלמידים ולכל מבקשי חכמה ומוסר. הוא התגורר בבית תלמידיו ולא להיפך, ביתו הי׳ מקדש מעט, בית המדרש ואולפנא. שולחנו הי׳ כמזבח, כעשרים בחורים ואברכים היו מאוכלי שולחנו בכל חג ומועד, ויותר מעשרה בכל שבת ושבת, וכן מספר חשוב בכל יום ויום. הסעודות התמשכו והתנהלו באוירה של תורה ומוסר, תוך וויכוחים ופלפולים עד שנתהפך מבית — לבית המדרש.

עד אחר חצות הלילה הי׳ הבית סוער כמרקחה מהנכנסים והיוצאים, זה בכה וזה בכה. הוא המשביר לכל בעיותיהם ולבטיהם של התלמידים ברוחניות ובגשמיות, והכל בסבלנות גדולה ובחכמה מרובה. מחצות ואילך היו באים מאנשי ההנהלה לברר על עסקיהם, והיו מוסרים דו״ח על כל הפעולות שלהם, ועל המאורעות שאירעו להם בדרכי החינוך במשך היום, והדלת סובבת על צירי׳, עד השעות הקטנות של הלילה. בביתו היו ישנים תלמידיו המקורבים ובכירי הישיבה, לא נמצאה פנה אחת פנוי׳ בביתו, על הכל ישנו, על המטות, על הספסלים, על השולחן ואף את הדלתות היו מסירים ומניחים אותן על שתי כסאות. [גם אני ישנתי בביתו ככה] ואחר השעות המאוחרות בלילה אחר חצות

שמעתי את קולו הנעים של הר״ה שהי׳ מנעים בקולו בלמודו, והצלילים הדקים והנעימים היו מעוררים ומקפיצים אותי ממשכבי.

״לא הורגש שבביתו יש לו משהו משלו דבר פרטי, שיד הכל אינה רשאית למשמש בו״, ספר ר׳ בן ציון ברוק זצ״ל, ״וכך אמנם הרגישו תלמידיו, כל אחד כאילו נמצא בביתו ממש״.[1]

הרבנית נעקריץ מספרת שהרבנית יפה׳ן היתה מכינה מאכלים מיוחדים בשביל בחורים חלשים, והיתה אומרת: ״איני יודעת מה יצא מילדי כאשר יגדלו, אבל הבחורים האלה יודעת אני כבר את גדלם הרוחני, לכן אעשה בשבילם, יותר מאשר אעשה בשביל ילדי״.

והגר״ח שמואלביץ הי׳ ממשיך ואומר: ״איתא בגמרא [סנהדרין כ, ע״א]: ״שקר החן״ — זה דורו של משה וכו׳ ״יראת ה׳ היא תתהלל״ — זה דורו של ר׳ יהודה ברבי אילעאי וכו׳ שהיו ששה תלמידים מתכסין בטלית אחת ועוסקין בתורה״. נראה נא, הרי למצוא חן בעיני ה׳ יכולה להציל כל היקום [ונח מצא חן], לראות כבוד ה׳, לזכות לזה, בקש משה רבנו ע״י מציאת חן [אמצא חן בעיניך] הוא רכש את החן ע״י שני דברים א) ע״י התורה [אילת אהבים ויעלת חן] ב) ע״י ענוות [ולענוים יתן חן] שתי המדות הללו נמצאו אצל משה רבינו.

ברם, ישנה מדרגה למעלה מזו, וזהו דורו של ר׳ יהודה בר אילעאי כל ה״חן״ הנזכר למעלה, הוא ״שקר״, לעומת מדרגת ״אשה יראת ה׳ — דורו של ר׳ יהודה בר׳ אלעאי, ואף דורו של משה, — דור של חן — יחשב ל״שקר״ כלפי האמת של דור של יראת ה׳ — מדרגה שהיתה מתגלמת ב״ששה תלמידים מתכסין בטלית אחת ועוסקין בתורה״.

1. הרבנית יפה׳ן ע״ה העידה שמעולם לא נתן שיאמרו ישיבה שלנו, תלמידים שלנו, אין הם שלנו אנחנו שלהם.

"כיצד באמת אפשר הדבר, אשר ששה יתכסו בטלית אחת? ברם, כאשר כל אחד מהששה אינו מושך את הטלית אליו, והוא שמח בזה שחברו יתכסה בו, ולא עוד אלא שגם נותן לו להתכסות בחפץ לב, אזי כולם "מכוסים" בטלית אחת, וכאשר יוצאים מביתו של הדוד ונכנסים להיכל הישיבה היינו מתחממים יותר, שם ראינו את "דורו של ר' יהודה בר אילעאי", "ששה מתכסים בטלית אחת ועוסקין בתורה".[2]

בטחון — ברום המדרגה

רבי יהודה-לייב הי' מדגים מרוח הבטחון של תלמידי הישיבה. — זמן קצר אחר שהגיעו ישיבות "בית יוסף" מעבר ל"מסך הברזל" במספר של יותר מחמש מאות איש, חסרי כל אמצעים גשמיים, כתב הגאון רבי חיים עוזר זצ"ל איגרת לוועדי העזרה בדבר סיוע ותמיכה לתלמידי הישיבות של נוברדוק, וביחוד בדבר תמיכה ועזר להישיבה החשובה אשר בביליסטוק, וזהו תוכן המכתב:

ב"ה, ווילנא טו"ב טבת תרפ"ג.

הנה נודע לרבים דבר הרדיפות ברוסי' ואוקראינא על החדרים ות"ת והישיבות, ובחרוף נפש החזיקו שם ישיבות עד כי גברה הרשעה ובאו מים עד נפש, ולא יכלו להחזיק מעמד והוכרחו לצאת משם, וכל הקיבוצים והישיבות שהיו מיסודו של הרה"ג מוהר"י הורוויץ זצ"ל שם שהיו נקראים על שם ישיבת נוברדוק שבו לפולין וכה באו כמה מאות תלמידים בפולין וקבעו שם מקומם.

2. ובספר "מח ולב" — ספר הזכרון של הגר"ח זצ"ל כתוב שם וז"ל: "בחדשי אלול נהג ר' חיים לנסוע לישיבת נוברדוק בביליסטוק, כדי להתחמם שם, כעבור שנים רבות העלה את זכרם של אותם ביקורים ובערגה הי' מתאר את טעמו המיוחד — המרומם של לימוד התורה מתוך הדחק".

חיים עוזר גראדזענסקי
ווילנא.

RABIN
Ch. O. Grodzienski
WILNO.

מכתב מאת הגאון ר' חיים עוזר זצ"ל

וכה נקבע קבוץ גדול וישיבה חשובה בביאליסטאק תחת הנהלת הרב הגאון מו"ה אברהם יאפהן שי', הר"מ והמנהל, ולומדים שם בשקידה אבל מעמדה הגשמי רעוע מאד, ואין להישיבה יסוד נכון, וטרם קיבלה איזה תמיכה מהסענטראל רעליף בניויארק.

על כן לבי לחוקקי ישראל נדיבי עם אלקי אברהם, בכל אתר ואתר, שימו נא לבבכם לגורל התלמידים אשר במסירת נפש עסקו בתורה באוקראינא, ובעמל רב עלתה להם לבוא בפולין ולהמשיך עבודתם עבודת הקדש לעסוק בתורת ד'. חזקו נא והתחזקו נא, חובבי תורה ולומדי', להחזיק שארית פליטת סופרים, ד' אמות של הלכה בכל מקום שהם. היו נא מעירים לעזור על ידי העוסקים בהחזקת התורה והישיבה הק' בביאליסטאק. ויהי ד' עם העוסקים, להגדיל תורה ולהאדירה, ויתברכו בברכת אשר יקים את התורה.

הכותב וחותם לכבוד התורה ולומדיה,
חיים עוזר גראדזענסקי

לרגל איגרת זו, החליט ועד העזרה שהי' נמצא בווינה, לשגר משלחת לבקר בישיבת ביליסטוק, לחקור ולבדוק מהמתרחש שם. ראש המשלחת הי' ד"ר קאמינקא, חשקה נפשו לשוחח עם התלמידים. ונזדמן לידו אחד מתלמידי הישיבה ושמו זלמן בבוניצר, שהי' שקוע בלמוד התורה מנעוריו, הד"ר ק. סבבו והקיפו בשאלות: "למה צריכים אתם, הרי הורים אין לכם, [כולם נשארו ברוסי'] אנו נסייע לכם ללמוד אומנות כיצד להסתדר בחיים" וכו', וזלמן הנ"ל השיב לו: "אין לנו דאגות על צרכי החיים, כאשר בני ישראל היו במדבר, ירד להם מן מן השמים, וכאשר אנחנו נהי' במדרגה עילאית גם לנו, ירד המן", וכדברי הרמב"ן שאם כלל ישראל הי' עולה היום למדרגתו של דור המדבר אזי הי' יורד לנו המן גם בימינו אנו. יען כי המן אשר ירד במדבר, משתייך עם מדת הבטחון, זה הי' בהתאם לרוחו של ה"סבא" הגר"י הורביץ זצ"ל בענין

הבטחון. ככה הי׳ גם דעתו של כל תלמיד שהי׳ בימים ההם בדרגתו העילאית במדת הבטחון, ״נפתחו השמים ואראה מראות אלקים״.

אכן, בישיבה בביליסטוק היו בחורים עובדים הרבה במוסר ונתעלו להיות לבעלי מוסר גדולים, והי׳ גם סוג אחר שהיו מתמידים גדולים, שהיו עוסקים בתורה יומם ולילה, [ולא היו שקועים בלמוד המוסר במדה של בעלי המוסר שנזכרו קודם] ברם, גם הם סוג הלומדים — המתמידים, — הושפעו מרוח המוסר אשר חדרה אל תוכם עמוק, כאשר ראינו מתשובתו של הבחור ר׳ זלמן הנ״ל.

ורבי יהודה-לייב ממשיך בזכרונותיו ואומר: ״איתא בגמרא [ברכות ז, ע״א] א״ר יוחנן משום ר׳ יוסי, שלשה דברים בקש משה מלפני הקב״ה ונתן לו, בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו וכו׳, בקש שלא תשרה שכינה על עובדי כוכבים ונתן לו וכו׳, וביאר הגר״א, שישנם שני סוגים של שכינה — [של נבואה] ישנו סוג שהיא בגדר ריח, וישנו סוג בגדר טעם ממש, משה בקש, שלכלל ישראל יהי׳ בגדר טעם ממש, ולאומות העולם לא יהי׳ אף בגדר ריח.

בישיבת ביליסטוק היו תלמידים שהמוסר הי׳ בשבילם בגדר טעם ממש, שהי׳ נכנס אל תוך-תוכם, בגופם ובעצמיותם שהיו עובדים על עצמם [געארבעט אויף זיך], והיו תלמידים שהמוסר שלהם, הי׳ בעדם בגדר ״ריח״ שאין הוא נכנס אל עצמיותם ותוכם עמוק, ברם הוא מושפע ממילא מהרוח של הסביבה, מצד הריח שהאויר מלא בו, ברם, בין כך ובין כך, תלמיד ״נוברדקאי״ בכל מקום שהי׳ נוכח הי׳ בולט ונראה שהנהו מאסכלת — נוברדוק — כלומר, הנהו סוג בפני עצמו.

מבנה הישיבה — הועדים הרוח החי׳

עלינו לשחזר את מבנה הישיבה, ואת אופי האוירה הרוחנית של הישיבה המרכזית ״בית יוסף״ בביליסטוק, בה גדל ונתגדל רי״ל ולנקוב בשמות האנשים, עליוני-הדעת אשר השפעתם גדלה על עמיתיהם, וזה מפי עדי ראי׳ השרידים מהתקופה ההיא, אשר ספרו לנו מהימים ההם. באדיבותו מסר לנו הרב נח פלדמן מפינסק, [כיום תושב ברוקלין], אשר למד בישיבה בביליסטוק, בתקופה ההיא, ואלה הם דבריו: ״הישיבה היתה מאורגנת ועדים — ועדים או כמו שנקראו בשם ״חבורות״, החבורה העליונה נקראה ״האגודה״ והיתה מהוה המוסד המנהל הראשי של הישיבה. חבריה היו: הרב ר׳ ניסן פוטאשינסקי,[1] הרב ר׳ יצחק אלחנן וולדשאן,[2] ר׳ אהרן אוגולניק,[3] הרב ר׳ אייזיק גראייבסקי,[4] ר׳ יעקב זלדין,[5] ר׳ יעקב ישראל קנייבסקי זצ״ל ה״סטייפלער״, ור׳ אליעזר אלפא אלשאנער זצ״ל. בני החבורה הנזכרים למעלה, היו ״שרי הצבא״, אם כי ראש הישיבה, הי׳ האשיות העליונה, ברם, כדי לנהל ישיבה גדולה המכילה כשלש מאות תלמידים כ״י, הי׳ הצורך להעזר בחבורה עליונה זו, שחבריה היו משפיעים מרוחם במלוא כוחם.

שני לחבורה העליונה הנ״ל הי׳ הועד המכונה ״קדשי קדשים״

1. הוא ר׳ ניסן ראזשאנקער, אח״כ — חתנו של הגאון ר׳ אלתר שמואלביץ זצ״ל ונספה בטבח בישיבת בירזש הי״ד.

2. המכונה שערעשעווער, אישיות אצילה ומעין נובע, הי׳ אח״כ למנהל ישיבת ״בית יוסף״ באוסרובצה, ו״אהל תורה״ בבאראנאוויטש, ונהרג על-ידי הנאצים בקופישאק, בליטא הי״ד.

3. המכונה ר׳ אהרן קאמאייער, שהי׳ קודם ראש הועד של רי״ל נעקריץ, אחר כך הי׳ מנהל רוחני של ישיבת ״בית יוסף באוסטרובה, ונספה בוילנא בשנת תש״א הי״ד.

4. המכונה ״דער סוועטיוואליער״ אח״כ אב״ד דנאריווקה, הי״ד.

5. המכונה ״מוזירר״ אחר כך הי׳ מנהל רוחני של ישיבת ״בית יוסף״ בלוצק, ונהרג עם חיסול גיטו וילנה בשנת תש״ג, הי״ד.

רבי אליעזר אלפא אלשאנער זצ״ל

ואשר חבריו היו, ר׳ בן-ציון ברוק זצ״ל,[6] ר׳ מאיר סגל מבריסק,[7] ר׳ חנינא מקיוב [המכונה קיעווער], שלישי לועדים, הי׳ הועד

6. עלה אח״כ לא״י, ויסד ישיבת ״בית יוסף״ בירושלים ועמד בראשה כחמשים שנה. מח״ס הגיוני מוסר.

7. לימים נשא נכדתו של הסבא זצ״ל. שימש כר״מ בישיבת אוסטרובה וחיבר כמה

"עשירי קדש", חבריו היו: הרב ר' ניסן צעלניקער [המכונה באברויסקער], הרב ארי' זאב לוין [המכונה "קעלעמער"], ר' זלמן מבבויניץ [המכונה "באבויניצער"], ר' דוד מפטריקוב, ר' שמואל מברנוביץ, ר' אהרן מסטולין, אחריו הי' הועד המכונה "מבקשים", חבריו: הרב חיים זייציק, הרב ר' משה רוגינסקי ור' סענדער בילגאריי. החבורה הראשונה שנתחדשה בפולין הכילה את אלה שהי' מוצאם מרוסי', היא היתה רבת אוכלוסין ונתחלקה לשתי חבורות, בראשונה הי' בה ר' יהודה-לייב נעקריץ, ביחד עם יבלח"ט הרב ר' גרשון ליבמאן,[8] ר' זלמן ממינסק,[9] ר' בערל זוואנקין, ר'

ספרים בחידו"ת ובמוסר. עלה לא"י והיה זקן רבני חיפה.

8. היום ראש רשת ישיבות "אור יוסף" בצרפת.

9. הי' אחר כך משגיח באוסטרולנקה.

יושבים מימין, רבי יהודה לייב, ר' לייב גומלער הי"ד, עומדים ר' יצחק פולוביץ הי"ד, ור' מיכאל גומלער הי"ד

הערשל פאריצער, ר׳ חיים ראמאנער,[10] ר׳ מיכאל מהאמעל [המכונה ״גאמלער״], ור׳ יצחק פולוביץ. כאשר החבורה נתחלקה

10. הי׳ אחר כך ראש-ישיבה בגרייעווע.

בנאות-קייט דרוזגניק. מימין, הגרי״ל עם ר׳ הערשיל פריצר הי״ד. שנת תר״ץ

בנאות-קייט דרוזגניק. מימין, ר׳ זאב גואלמן [ועלוועל ביליסטוקר] הגרי״ל באמצע, ור׳ ניסן באברויסקער, הי״ד

— והמבוגרים היו לחבורה מיוחדת היתה החבורה נקראת ״הועד של ר׳ יהודה-לייב האמלער״ (כל ועד הי׳ נקרא על שם החשוב בה, ור׳ יהודה-לייב נעקריץ הי׳ כבר אז [בשנת תרפ״ז] החשוב בועד של המבוגרים, [בועד זה של המבוגרים הי׳ אתו יחד גם ר׳ גרשון ליבמאן שילחטו״א].

בתקופה זו נחשבה ישיבת ביליסטוק להיותר גדולה ומרובת תלמידים מכל יתר הישיבות, יען כי תלמידיה באו ישר מרוסי', משא"כ יתר הישיבות, שהיו אז בשלב של התפתחות ותלמידיה נתרבו בתקופה מאוחרת.

בנאות-קייט דרוזגניק. רי"ל עם ר' לייב גומלער הי"ד

כנזכר למעלה גדל יהודה-לייב הצעיר וזכה שהועד הי׳ נקרא על שמו והי׳ דולה ומשקה, הולך ומשפיע לעמיתיו לומדי תורה בישיבה המרכזית בביליסטוק. הנה דברים מאת עמיתו שהי׳ אתו בועד, הרב ר׳ גרשון ליבמן שליט״א,[11] ״ר׳ יהודה-לייב הי׳ בשבילנו כדוגמא וכמופת שאליו רצינו להדמות. הוא הי׳ העובד המופלג, יסודה של החבורה כולה, ותדעו שהחבורה הכילה אז הרבה חברים בעלי כשרונות מצוינים, עובדי ה׳ בכל מרצם, ולכל אלה לומדי תורה הנעלים, הי׳ ר׳ יהודה-לייב לדוגמא, בהשגיו הי׳ הוא המחייב אותנו, וממריצנו שגם אנו נגיע לדרגא עילאית זו״.

מלבד החבורות הנזכרות היו גם חבורות מתלמידים אשר מוצאם מפולין, הועד הי׳ נקרא על שם ר׳ יצחק קאט [דרוגוצינער], וגם על שמו של ר׳ יצחק שיינקער שליט״א, ראש הועד הי׳ רבי ב״צ ברוק זצ״ל.[12]

במקום בדידותו, אתה מוצא גדלותו

קרוב לשנת תרפ״ד [בערך] שנה אחר מעבר הגבול — ״מסך הברזל״ המסוכן מרוסי׳ — חלה ר׳ יהודה-לייב, במחלה אנושה למאד. עמיתו מהימים ההם רבי חיים זייציק זצ״ל,[1] — הי׳ מספר על הימים ההם: ״ זכורני, למדנו אז יחד מסכת בבא בתרא, פתאום קרה האסון, יצא מגרונו שטף דם, פקעה הריאה, וזה הי׳ מין מחלת השחפת, ורבי יהודה-לייב הובל תיכף לבית-החולים, ושם שכב זמן די ארוך. גם בצאתו מביה״ח הי׳ זקוק לטפול ממושך. סדרו בשבילו

11. הושמעו בעת הקמת מצבה על קברו של רבי יהודה-לייב זצ״ל בשנת תשמ״ה בירושלם.

12. גם הרב ר׳ נח פלדמן שליט״א הי׳ אז בחבורה הנ״ל.

1. שהי׳ ראש ישיבת ״בית יוסף״ בוטשאטש-פולין, ולאחרונה ראש ישיבת כולל ״אור חדש״ בירושלים, מחבר למעלה מעשרים ספרים.

מקום בודד במעוני קיץ בסביבה של ביליסטוק, כי הוצרך להיות בעירות נופש לנשום אויר צח וגם למזון מיוחד שיוכל לכלכל את מחלתו, להחלים ולהבריא את גופו. לעומת זה בישיבה, הי׳ אז שורר מחסור במזון, ואף התנאים הכלכליים ואף המינימליים היו חסרים אז. הרי״ל הי׳ צמוד למקומות אלה משך שתי שנים, והי׳ יכול לבקר בישיבה רק חדשים מספר.

רבי חיים זייציק זצ״ל, מעלה בזכרונותיו את בקוריו במעון נופש בעיר פעשקי אשר אצל גרודנא, והוא מספר: ״רוחו לא נפל בקרבו, פניו צהלו, והי׳ מחבב למאד את ההרגשים שלי במוסר שהיו מעודדים אותו. רבי גרשון ליבמאן, הי׳ אז מטפל הרבה בעלם הצעיר, ומשמשו בימי מחלתו, בימים שהי׳ מוכרח להיות מחוץ לכותלי הישיבה, והי׳ מתפעל לראותו בשיא הבטחון ועבודת ה׳. רבי חיים זייציק זצ״ל, בזכרו את תקופת מחלתו הי׳ מוסיף ואומר: ״בוא וראה, בימים קשים כמו אלה, והוא הי׳ אך רך וצעיר, זה עכשיו גלה ועזב את בית הוריו, ונוסף על כל זה, הנהו עתה בודד וגלמוד, גם מופלא ופרוש מסביבת הישיבה ועבודתה הקדושה, ועם כל זה הוא נשאר ״חזק״ ו״איתן״ באותו מצב ובאותה צורה, כבן-תורה וכבן-ישיבה בדרגא עילאית. ראיתי בו את תקיפותו ואת גבורתו להחזיק מעמד. מישהו אחר במצב שכזה, הי׳ מתקטן ומתמסמס עד שהי׳ נאבד. כל רשמי הקדש שמכבר היו הולכים ונמחקים עד כמו שלא היו. ברם, ברבי יהודה-לייב ראיתי את יכולת הסבל, לעבור תקופה קשה ונוראה, ובכל-זאת להחזיק איתן בחשק הלמוד, הן בתורה והן במוסר. הוא הי׳ עדין-רוח וגם חזק המושל ברוחו, שתי מדות נהדרות נתאחדו בו יחד. אלמלא הי׳ חזק ואיתן לא הי׳ ביכלתו לשאת את הסבל הנורא על גופו החלש״. רבי גרשון ליבמן שליט״א הי׳ עוד מוסיף לדבריו הנ״ל: ״למרות מחלתו, עם כל זה, הי׳ יודע כיצד להשגיח על עצמו, למען יוכל להחלים ולשוב לאיתנו, דבר שכזה אשר בנסיבות של המצב החמרי בישיבת

נוברדוק, הי׳ קשה למאד״.[2]

ריי״ל הי׳ אז בגיל של שבע עשרה או שמונה עשרה שנה. באותו הזמן ביקר בישיבת ביליסטוק הרב ר׳ אברהם זלמנס,[3] הר״א זלמנס בבקורו הי׳ מגיד שיחות-מוסר לפני בני הישיבה. פעם אחת בתום השיחה, נגש ריי״ל אל ר״א זלמנס לשוחח אתו על תוכן דבריו אשר השמיע, אחד הבחורים הבכירים העיר לו: ״כיצד העיז פניו לדבר אל הר״א זלמנס והנהו צעיר עדיין? אז ריי״ל ענהו בפשטותו ובטוהר תמימותו: ״היום התפללנו להשי״ת, ואם אנחנו מרהיבים עוז לדבר אל השי״ת, למה לא אוכל גם אני לדבר עם הר״א זלמנס, והלא הנהו בשר ודם?.

הישיבה בעבודתה הרוחנית המיוחדת

לעיל הוזכר מבנה הישיבה, ונקבו בשמותיהם חברי הועדים, הלוקחים חבל בהשפעה הרוחנית על תלמידיה, ברם, עלינו לדעת, מה היתה מטרת כל ועד וועד ולמה היו משמשים? בחבורו של ר׳ יהודה-לייב נעקריץ זצ״ל ״ישיבות נוברדוק״ התחיל הוא לבאר ענין זה, ונביא עוד מדבריו בהרחבת הענין וביתר פרטים. בחבורו הנ״ל כותב הריי״ל: ״ ראש הועד שהי׳ מחנכה של החבורה, שם לב לפרט וסגולתו — הנוטה למוסר, לקרבו ולהשפיע עליו בדרך החינוך וההדרכה, החינוך הי׳ מתבטא בזה: א) בעבודה העיונית במוסר, ברכישת ידיעות בראשונים, בחובת הלבבות, ברמב״ם וברבנו יונה,

2. רושמה של המחלה נשאר כל השנים וגם אחר שעברו קרוב לשלשים שנה אחר כך, עוד היו להריי״ל קושיים להגר לאמריקה מפאת מחלתו זו. הרופאים אמרו, שעדיין נשאר רושם בגוף מהמחלה, ובעבור זה, הי׳ ריי״ל מנוע מלהכנס לאה״ב, והי׳ זקוק להתגלגל במדינה אחרת, משך שנים אחדות.

3. שהי׳ גיסו של הגר״א יפה׳ן וראש ישיבת ״בית יוסף״ בווארשא.

במפרשי המקרא הראשונים, באבן עזרא וברמב"ן וכן בלימוד מעמיק ורחב במדרשים, ב) בשטח המידות, בפרישות, בזיכוך המחשבה, בחסד, בבטול עניני הכבוד והגאוה, בחינוך בבטחון, ג) לעבודה המיוחדת שהיתה נעשית בלימוד המוסר בהתפעלות, ובעבודת התפלה בהתלהבות וברגש.

בשטח ההתפתחות העיונית, הי' לעזר גדול ה"דיבור במוסר", מצד החניך בכל אסיפה של הועד, וכן "דבור החברים" הקבוע בסדר הישיבה בכל יום שנתפרסם בכנויו: "בורסה דנוברדוק",[1] פרק מיוחד בעבודת המוסר, היתה שיטת ניהול החשבון ע"י העובד במוסר בדבר מעשיו ופעולותיו בכל יום. בשביל להרגיל עצמו בכך, הי' העובד מנהל פנקס מיוחד, שהי' רושם בו לעצמו קצת מפעולותיו בין אדם לחבירו, ופעולותיו שבין אדם למקום, ובזה הי' רושם לעצמו תיאור ממהלך היום שלו. פעמיים בשבוע, היו היחידים חברי הועד מתוועדים יחד לבירור מעשיהם, היו מציעים פעולה אחת לדוגמא ולמופת, מנתחים ומבררים את הפעולה הנידונה, ומתוכחים ביניהם על כוחות הנפש שנתגלו באותה פעולה, וכיצד היתה פעולה זאת צריכה להעשות בשלימות, ומה החסיר בה מי שעשאה, למען ידע איך לעשות בעתיד ולתקן מה שהחסיר. עבודה חינוכית רגילה זו, נמשכה כל השנה. מעבר לזה, הי' ר' יהודה-לייב מעלה מזכרונותיו על אותה תקופה, על גובה התסיסה הרוחנית, בתוך מהלך החיים היום-יומיים, של הישיבה. הוא הי' מספר: "בכל יום בבקר אחרי פת שחרית (על הפת הצנומה הזו, עוד ידובר) הלכו בני הישיבה ללמוד קביעות המוסר בביהמ"ד "תורת חיים"[2] הכל ידעו כבר, שאם הולכים לקביעות, פרוש הדבר, קביעות של מוסר, למוד זה לא הי' מסדרי הישיבה, ברם, מובן הי' שרצוי הוא מטעם ההנהלה, שכל אחד ילמד קביעות ב"תורת

1. באידיש — "בירזשע", על מוצאה ותיאורה של ה"בורסה". ראה למעלה עמוד ע"ב.

2. מתפללי ביהמ"ד זה, אם היותם אנשים פשוטים, היו ישרים וצדיקים, ונתנו בית-מדרשם זה להשתמש בו כ"בית-המוסר".

חיים". בית המדרש הי' מלא ורועש כמרקחה. כרגיל, למדו שם משלשת רבעי שעה ויותר. כעבור שעה או יותר, הי' מופיע שם ראש-הישיבה הגר"א יפה'ן, באותה עת רק יחידים נותרו בביהמ"ד. הוא הי' מטייל מעבר לעבר, לומד קודם בפנים הספר "חובת הלבבות" וחוזר ומשנן בהתלהבות עצומה את תוכן הספר, הי' מתחמם ומתלהב, ופניו היו קורנים זיו ואור. כרגיל, היו בני הישיבה, אחר למודם, "קביעות", באים ללמוד סדר ראשון בהיכל הישיבה שהי' בפרבר "באנאייקעס", וכאשר הסדר הגיע לסיומו הי' נשמע קול נקישה, לסימן שעכשיו זמנו של למוד המוסר לחצי שעה עד זמן תפלת המנחה.

תאור פרטי של עבודת ה"ועדים"

הרב ר' משה שולמן [מבכירי תלמידי "בית יוסף" בביליסטוק, וכיום בברוקלין] מתאר את עבודת הועדים מאותה תקופה: "כל בן ישיבה בלי יוצא מן הכלל הי' משתייך ל"ועד" [לחבורה]. מלבד ראש הועד, שהי' בחור מבוגר הי' גם בחור מהועדים הבינונים עוזר לראש הועד, והי' נקרא בשם "מחזק". היו מתאספים פעם בשבוע והיו מנסחים תכנית עבודה לשבוע הבא [על איזה פרט לעבוד], היו מנסחים תקנות בעבודת ה' ובעניני מוסר, בתפילה, בחסד, בשבירת המדות וכו'. לפעמים היתה תכנית העבודה מתאימה לפרשת השבוע, כגון: בפרשיות לך-לך חיי-שרה תולדות, היתה העבודה בהטבה, בחסד וכו'. הועד הי' מנהל "פנקס עבודה" ושם היו רשומות תקנות הועד. בכל שבוע הי' אחד מחברי הועד משמש בתור מזכיר אשר תפקידו הי' לארגן כל הענינים הטכניים של הועד. היו הרבה מחברי הועד שנהלו פנקסים פרטיים ושם היו רושמים פעולות מסוימות בעניני מוסר, בטחון וחסד, או איזה רעיון והרגש בפרשת השבוע או בנוסח התפלה, באותם הענינים הקשורים לעבודת הועד.

מלבד זה, היו גם כן מתקיימות אספות של "חוגים" באידיש:

"רעדלאך" "הרעדלאך" היו מתאספים פעם אחת או שתי פעמים בשבוע. ר' גרשון שליט"א העלה בזכרונו, שבועד של רי"ל, היו מארגנים "רעדל" בכל יום. על פי רוב הי' זה ביוזמת ה"מחזק", ואז התקיים "החוג" בעניני "מוסר". מטרת החוג הי' להוכח אם נתקיימו תקנות הועד, וגם לדאוג לזה שעבודת הועד אכן תתגשם. חברי הועד היו פותחים את פנקסיהם, והיו מדווחים על פעולותיהם שבצעו משך השבוע. דרכו של ה"מחזק" הי' להביא סייעתא על הדברים שהושמעו, מתוך הספר "חובת הלבבות" או מהספר, "מסילת ישרים". על דבר פעולות של חברי הועד, הי' גם מזכיר מהנהגותיו של הסבא מנוברדוק, או מהנהגותיהם של בעלי-מוסר מפורסמים אחרים. כל אחד הי' מתעלה ונהנה משיחות אלו, מהועדים הללו, כל אחד לפי ערכו. חבה יתרה היתה נודעת לראש הועד, מאת כל חברי הועד, כי ידעו הם, שדבריו יוצאים מקירות לבו, והנם "דברים היוצאים מן הלב". הועדים הוו הכח המושך והמחבב את התלמידים לישיבה, ולעבודתה הקדושה.

חלק מחברי ה"ועד" היו משמיעים את דבריהם בשעת התחלת ה"ועד" ולא היו מאריכים בדבריהם, לבסוף הי' "ראש הועד" או ה"מחזק", משמיע שיחה מוסרית והי' מאריך בה, אחר-כך היו מתכננים ומקיימים ומאשרים את תכנית העבודה של הועד. ה"ועד" הי' מתאסף באותו מקום ובאותה שעה שהועידו מראש לא בהיכל הישיבה רק בבתי-מדרש שונים, או בבתי-המוסר, ברם, ה"ועד" הי' נחשב לחלק מסדרי הישיבה [למשל, היו מודיעים שתתקיים אסיפה בשעה 1:15, וסדר הישיבה הי' מסתיים רק בשעה 2:00], ולא הי' זמן קבוע בעבור הועדים, כל ועד הי' לו זמן משלו, משא"כ ה"חוגים" ["רעדלאך"], הם כבר נחשבו מחוץ לסדרי הישיבה, והתקיימו אחרי תפלת מנחה, או תפלת מעריב. ר' יהודה לייב הי' מוסיף ואומר: "עיקר ותכליתם של הועדים הי', שהיו "עובדים על עצמם להתעלות".

בכל ערב ר"ח התקיים "ועד כללי", [ועד בשביל כל תלמידי

הישיבה], אז נאמו האברכים וחשובי הבחורים,[1] בין הנואמים הי׳ ר׳ ניסן ״רוזאנקער״, ר׳ ניסן ״בוברויסקר״, ר׳ גרשון ״קאוולער״ שליט״א [הוא ר׳ גרשון ליבמן], ורבי יהודה-לייב זצ״ל. הי׳ גם פעם, שר׳ יעקב ישראל קנייבסקי נאם בפני ה״ועד הכללי״.[2]

רבי ב״צ ברוק זצ״ל, הי׳ מספר על מדת ענותנותו של ראש הישיבה זצ״ל, שהיה תמיד מטה אזנו ומקשיב לדברי הנואמים בועד הכללי, הי׳ נוכח בועד זה, ומאזין לדבריהם של הנואמים, בעמדו מאחורי התנור שבבית-המדרש.

תפלת מנחה שהיו מתפללים אחר ה״ועד הכללי״ היתה בדרגא של תקופת אלול, ואח״כ היו אומרים ״אבינו מלכנו״ בצבור פסוק בפסוק.

הרב משה שולמן שליט״א מספר: ״מפעם לפעם, היו מארגנים ״ועד הרוח״, מטרתו היתה לחזק את המצב הרוחני. ועד זה, במרבית הפעמים הי׳ מתקיים בין כסה לעשור, ואז היו בני הישיבה מקבלים עליהם ״קבלות״ בענין תקון המדות והתעלות בתורה וביראת שמים.

דוגמאות של העבודה בועדים

כדי להשכיל ולדעת יותר על העבודה של הועדים הנזכרים למעלה, יהי׳ כדאי להביא מדבריו של רי״ל, בי״ז בכסלו — יום הזכרון של ה״סבא״ זצ״ל. הוא הדגיש שבישיבות נובהרדוק, ב״בורסות״ וב״ועדים״, היו דברי המוסר מצטיינים בזה שהיו משפיעים ומדגישים על השומעים, להכיר ב״פחיתות העולם״. רי״ל עמד ובאר יסוד אחד אשר שמע מפיו של הגה״צ ר׳ ישראל יעקב

1. הי׳ נחשב לכבוד גדול להיות הנואם ב״ועד הכללי״.

2. הסטייפלער הי׳ לו קבלה של קביעות למוד המוסר בכל יום אבל מרוב התמדתו שהי׳ לומד עד שנרדם הי׳ שוכח ללמוד מוסר, לכן בליל שבת אחר הסעודה הי׳ מתיישב תיכף ללמוד ג׳ שעות מוסר, השלים מה שהחסיר בימי השבוע, מפי הר׳ ב״צ ברוק זצ״ל.

לובטשאנסקי זצ"ל, כגון "תשובה מאהבה", אנו היינו סבורים, שזוהי התשובה הבאה מתוך דביקות בהשי"ת, לעבור על כל פרטי הדברים הנזכרים בשער "אהבת ה'" אשר בספר "חובת הלבבות" ולדקדק בהם, ברם, לאמתו של דבר, "תשובה מאהבה" פרושה, כאשר האדם מכיר ב"פחיתות העולם", ומתוך זה הוא חוזר בתשובה, זוהי ההגדרה האמתית של "תשובה מאהבה".

מקום חשוב בעבודת ה"ועדים" תפס ענין "ההפקרות". היינו, לבלתי היות קשור לעצמו, ולהפקיר את עצמו. על כל אחד הי' לחטט אחר מדותיו בכל מקום שיתכן שהוא "מקושר לעצמו" ולחפש עצות, כיצד לנתק את עצמו מהתקשרות זו, בועדים אלה היו מתכננים להגשים "פעולות" מסוגה של "הפקרות", כגון להפקיר חפצים משלו, הן כסף והן שוה כסף, להשאיל בגדים וספרים בחפץ לב, לכל דורש אותם. גם להשאיר מכל מאכל אשר יאכל, וזה כדי לשבור את רצון תאותו. ומתקנות הועד היתה גם עצה זו, שאם באמצע התפלה, תעלינה מחשבות זרות על דברי עסקים שונים, אזי להפקירן לגמרי או לדחותן עד בוא זמן חדש ואז יטפל בהן.

ה"סבא" הגרי"י זצ"ל הי' אומר: "שכל מה שהשגנו והגענו, הוא רק ע"י ההפקרות. [ובספר "מדרגת האדם" בפרק "דרכי התשובה" האריך הסבא לבאר את ענין ה"הפקרות", בביאורו בגמרא, על ר' יהודה בר אילעאי שהפקיר את כל תומכי החיים שלו בעבור הרהור דק עיי"ש].

פעם ספר רי"ל, מעשה בר' ישראל שפירא זצ"ל [אניקעסער] שלמד בישיבת "בית יוסף" במעזריטש. בישיבה הי' המצב הגשמי רעוע מאד, לר' ישראל היו קרובים אמידים בחו"ל אשר שלחו לו תמיכה כספית חשובה, ברם, היות שר' ישראל הי' חלק מן החבורה, לפיכך הוא מסר את הכסף לראש הישיבה רבי דוד זצ"ל והוא עצמו התפרנס בדוחק, אם שהוא יכול לנצל את הכסף בשבילו ולהתפרנס ברווחה, אמנם, זהו פרושו של "ענין ההפקרות", ומידה זו כיצד היא נקנית? — אך ורק כאשר האדם עמל ו"עובד על עצמו".

וככה היו נוהגים הרבה מתלמידי ביליסטוק אשר הוריהם היו אמידים. בחורים אלה היו מוסרים את בגדיהם וגם את ממונם, לבחורים שהתנדבו לנסוע אל ה"סביבות" [כלומר להקים ישיבות, או לחזק את הישיבות הקיימות מכבר], או בענין "פעולות", גם לסייע לתלמידים בלתי-אמידים, מרצונם הטוב, וכל זה רכשו, יען שהיו "עובדים על עצמם".

גם ב"ועדים" היו עובדים, על ענין "ברור המדות", היינו לבל יטעה האדם בהכרעתו ובשיקול דעתו, להבין מה היא מצוה באמת, ומה היא עבירה שאסורה, לדעת מה לקרב ומה לרחק, גם שידע את עצמו ואת מדותיו לאן הן נוטות, [ובספרו של ה"סבא" זצ"ל יש פרק מיוחד בשם "ברור המדות"].

כן היו עובדים על ענין "הכבוד" היינו להזהר שלא לבוא לידי נסיון בענין הכבוד, לברוח מן הכבוד, אף שנותנים וחולקים לו כבוד באופן המותר, ועם כל זה להזהר ולדקדק בכבוד החברים.[1]

בשיחה שנשא ר"ל בער"ח אייר תשכ"ח בבית יוסף בברוקלין, ספר אודות תלמיד אחד ששאל את ה"סבא" הגרי"י זצ"ל, ובקש ממנו עצה כיצד להנצל ממחשבות זרות בעת התפלה? וה"סבא" ענה לו: "עבוד על מדת הכבוד ותהי' לך תפלה זכה". ראו, — אמר ר"ל — הסבא לא יעץ לו להסתגל לענינים של קדושה — הגם שהסבא עצמו הי' איש קדוש, כי עשרות בשנים הי' בהתבודדות הן בבית, והן ביערות כידוע, וכמובן, — שעלה במעלות נשגבות ובדרגה עילאית בענין התפלה — רק ענה לו עצה פשוטה כזו. ה"סבא" הסביר לתלמידו באמרו אליו: "מסתבר, שמה אתה חושב בתוך תפלתך, בודאי על פלוני או אלמוני אם הם מתיחסים אליך לפי רצונך או לאו, היינו שרצונך הוא לדקדק על כבודך, יותר טוב שתעבוד על "מדת הכבוד" שלא יהי' אכפת-לך מה שהם אומרים

1. זהו דרך המוסר לעקור את רגש ההתחשבות בכבוד רק כלפי עצמו.

עליך, ואז לא תחשוב בזה.[2] בענין עבודת "הועדים" תהי' עוד הזדמנות להרחיב את תאורם, כאשר נגיע אי"ה להלן, בפרק "התעלות במדת הבטחון".

וטוב להביא כאן מאורע, אותו הי' רי"ל מעלה מזכרונותיו, ואשר דרכו תתבלט לנו נחיצותה של ה"עבודה על עצמו" [ארבעטן אויף זיך] וזהו הספור: "הדבר אירע בימי מלחמת העולם הראשונה, כאשר גלו הישיבות מליטא לעיר חרקוב אשר באוקריינא. נתקבצו הרבה פליטים, ביניהם היו מעולם הרבנים, וראשי הישיבות, ומעולם התורה בכלל. פעם באספה שבה הי' נוכח ה"סבא" הגרי"ז זצ"ל, התבטא רב אחד ואמר: "מי שהוא בעל מוסר כבר איננו למדן". כאשר ה"סבא" שמע זאת, הגיב על דבריו תיכף ואמר: "האומר זאת, שמי שהוא בעל-מוסר — איננו "למדן", אזי כבר ודאי שאינו ירא שמים, ובדבר "למדנות", בואה ונבחנה נא, ונראה, מי הוא ה"למדן" האמתי! [ובאמרו זאת פשט את אדרתו מעליו]. כל הנוכחים נסו להרגיע את הסבא באמרם: רבי יוזל, אל תתרגזו וכו'.

רי"ל, אחר ספרו כל זאת, עמד לבאר את דברי ה"סבא", והצהרתו הפומבית שאותו הרב המכריז איננו ירא שמים, ושאל מנין ידע זאת? והוא באר בזה, יען כי ר' יוזל ידע היטב את היסוד המוצק, שרק לימוד המוסר מביא את האדם לידי יראת שמים שתהי' חדורה לתוך לבו ומהותו. וידועה היא אמרתו של רבי דוד בליאכער זצ"ל, שהי' מתבטא: "וכי תתארו לעצמכם, שיראת שמים תבוא לכם בנקל בלי עמל, רק בתור מציאה שפריץ אחד יאבד אותה ואתם תמצאוה?, כסף, יתכן שיאבד "פריץ" ואתם תמצאו

2. אחד השמיע בפני הרי"ל פי' בשבחו של שלמה המלך ע"ה שבקש חכמה, במקום עשר וימים רבים, [מלכים-א ג. ט] וא"ל הרי"ל שבנוברדוק פירשו, דאמנם בודאי גם כל אחד מאתנו הי' מעדיף חכמה על גבי כל חמודות תבל, אבל מעלתו של שלמה שבקשה בחלומו, שגם לא חלם שום מאווים אחרים, מלבד החכמה, והוסיף שזהו פי' נובהרדקאי, כאשר נשאל להסביר יחוד פי' זה לנוברדוק, השיב שאינו דבר חכמה מבחוץ כי אם הבנה הלקוחה ממלחמת האדם עם עצמו.

ותתעשרו, אבל להתעשר ב"יראת שמים" ע"י מציאה הרי זה לא יתכן. העושר ביראת שמים יתגשם ע"י למוד המוסר וככה רוכשים ומגיעים לידי יראת שמים, ובכן המתנגד לבעלי המוסר, ורואה בעבודה סתירה לגדלות בלימוד בודאי מופקע הוא מיר"ש.

על ה"בורסה"

במקום אחר קבענו את הדבור על ענין ה"בורסה" [התדברות החברים בעניני מוסר] אשר התקיימה תיכף אחר למוד המוסר, המציאה ויסדה ה"סבא" מנוברודוק. וכמובן מאליו, שבישיבה המרכזית "בית יוסף" אשר בביליסטוק, היתה ה"בורסה" קיימת וקבועה בסדרי הישיבה. בעת ה"בורסה" היו בני הישיבה מטיילים זוגות זוגות לאורך ורוחב בית המדרש, והי' נדמה כמו קרונות הרכבת המתנועעים ושוטפים, הבחורים היו מתוכחים ומתפלפלים בקול בעניני מוסר, ואולם הישיבה הי' מלא רתיחה והתרגשות. הבחורים הצעירים היו מצטרפים אל הבחורים המבוגרים. וכמו כן היתה הרשות נתונה להצטרף כל יום לבורסה אחרת. עדיפות ה"בורסה" ע"ג הדיבור בחבורה ובוועדים היתה בהפריית המחשבה והרגש והתעוררות רעיונות והרגשים בשעת מעשה שלא מן המוכן.

רבי יהודה-לייב סיפר אודות רעיון שנחרת אצלו: "זכורני, בהיותי צעיר והתחלתי להשתתף ב"בורסה", נזדמן לי להיות בצותא חדא עם בחור ישיבה שמוצאו היה מרוסיא — כמוני, דברנו אז על ענין הבטחון. הבחור הלז אמר לי: "תדע שהבוטח בה', משול לאדם היושב בתוך "טנק" משורין אשר מגן על נוסעיו מכל צדדיו. והביא ראי' מפסוק מפורש: "מגדל-עוז שם ה', בו ירוץ צדיק ונשגב" [משלי יח, ו][1] רי"ל המחיש מראה ה"בורסה", שבהיותו פעם בפריז בדרכו לאמריקה, עבר על-יד בית גדול, אשר ממנו נשמע רעש גדול

1. בימים ההם, עדיין לא המציאו את הטנק, אבל כבר הומצאה מכונית-משורינת שקראו לה "ברונוביק", והבחור דמה הבוטח כיושב בתוך ה"ברונוביק".

והמולה רבה, ונודע לו שבבית הזה נמצאת ה"בורסה", כלומר, מקום משא ומתן במטבעות ומניות סחר. הקולות היו מפאת הוכוחים שבין הסוחרים על ערך המטבעות והחפצים יקרי-הערך. אמרתי בלבי שיפה אמר ה"סבא" הגרי"י הורביץ זצ"ל, שככה יש גם להתוכח בעניני רוחניות, על המדות, על פעולותיו של האדם, תכליתו וחובתו בעולמו.[2]

אכן, ה"בורסה" היתה מתנהלת ברעש ובהתדברות עזה, ויאות הי' לזה המונח והשם "בורסה" לעניני הרוח. [ולפיכך היו גם מטיילים בשעת ה"בורסה" כי יפה היא התנועה להבהרת הרעיונות וכוחה של המחשבה מתגבר ביותר, ומפיחה בו רוח חיים.]

סדר ה"בורסה" הי' מתקיים יום-יום, פעם אחת ביום, אך לפעמים תכופות היו גם מוסיפים לארגן את ה"בורסה" פעמיים ביום כמו בחדש אלול. מקובל הי' בעולם שהדרשנים המעולים ביותר היו מתלמידי ישיבת ב"י, וזאת משום שה"בורסה" פתחה את כשרונם לדבר לשוחח בלי אימתא דציבורא.

וכאן יש להוסיף את הערתו של הרב ר' משה שולמן שליט"א, "אמנם, עבודת המוסר, ה"בורסה" וכו' היתה יחידה ומיוחדה במינה, ברם, העסק בתורה בש"ס ובפוסקים הי' במלוא עצומו ותקפו. הלומדים בבית-המדרש השתייכו לחבורות שונות שהיו נושאים ונותנים בחדושי-תורה, אשר הגידו לפניהם חבריהם, לפי תורו של כל אחד ואחד. החבורות האלו היו מכונים בשם "חוגים" [רעדלאך]. הבחורים, החל מן הצעירים בגיל עד הבכירים, כולם היו מתאספים בימים שונים בשבוע — לפי הסדר אשר תוכנן מראש — בשעות 1-2 אחר הצהרים.

בעת הגדת חדושי-התורה בחוגים אלה, התנהל המשא-ומתן

2. תיאור ל"בורסה" מאת הגר"י הוטנער זצ"ל שמצא חן בעיני הרי"ל, זה הי' מוכר אמיצות, וזה קונה זריזות.

בחיות גדולה ובשפתים לוהטות, נדמה הי׳, שבבית זה נשמע הד קדומים, מקולותיהם של אותם ״קולות וברקים״ בעת מתן התורה לעם ישראל.

נסיון העוני

במכתבו של הגרח״ע גרודזנסקי זצ״ל המובא לעיל, וגם בזכרונותיו של הגר״ח שמואלביץ זצ״ל מתקופת בקוריו בישיבה, תואר מצבה הגשמי הקשה של ישיבת בילסטוק. רבי יהודה-לייב בזכרו את תקופת שנות חייו בישיבה בבילסטוק, הי׳ מגדיר את המצב הגשמי באמרה זו: ״אנשים ״בעלי בתים״ דואגים ״דאגת המחר״, כלומר, אינם יודעים כיצד יוכלו לכלכל פרנסת יום המחר, ברם, בני הישיבה אינם מבינים ואינם יודעים כיצד יכלו להתפרנס ביום האתמול״?, והרי״ל הי׳ ממשיך ואומר: ״לא יכולנו להבין, כיצד היתה יכולה הישיבה להתקיים בתנאים כלכליים אלה״, ובכל-זאת, הישיבה התקיימה וגדלה, ולא זו בלבד, אלא שהיתה מתקיימת ועומדת במלא רוחה, בדרגא עילאית ורוממה. היו לנים בעומקה של הלכה, בהשתלמות בעבודה והמוסר, הן בימים, וגם לרבות את הלילות.

הרב נח פלדמן שליט״א, בזכרו את ימי למודו בבילסטוק, מספר: ״לא הי׳ מצב גשמי כלל״. והי׳ מסביר ככה: ״רוב התלמידים הי׳ מיוצאי רוסי׳, מחוסרי תמיכה מהוריהם אשר נשארו שם. וזאת לדעת, שגם בעלי-הבתים תושבי פולין, פרנסתם היתה דחוקה, ולא יתואר באמת, כיצד יכלו התלמידים להחזיק מעמד. זכורני, שהי׳ אז בבילסטוק איש צדיק ור׳ אבא שמו, הוא הי׳ הולך ומלקט לחם מאת בעלי-המאפיות, בשביל מאות התלמידים, היושבים ומחכים לפת שחרית״.

רי״ל הי׳ מוסיף ואומר: ״לפעמים היו מחכים עד שתי שעות אחר תפלת שחרית ולא הי׳ לחם לאכל, ברם, לא היו יושבים

ובטלים אלא ישבו ועסקו בלמוד, שוחחו בדברי תורה, ובדברי מוסר. מקום ללון הי׳ בית-המדרש. זכורני, כיצד היו לנים בבית-המדרש של ה״סנדלרים״, או בבית-המדרש על שם ״משה מלכ׳ס״, אלו היו ה״אכסניות״ בשביל בחורי הישיבה. זכורני, שגם רבי ישראל יעקב קנייבסקי — ה״סטייפלער״ זצ״ל, הי׳ לן בעלית בית-המדרש משה מלכ׳ס. וכה הי׳ ״הנוסח״ בכל הישיבות של תנועת נוברדוק. ואל נשכח שביליסטוק, נחשבה לישיבה יותר ״אמידה״ בהשואה ליתר ישיבות ״בית יוסף״. ואם כה דחוק הי׳ מצב הישיבה בביליסטוק בגשמיות, מזה נלמד על המצב החמרי בו נמצאו יתר הישיבות. רבי יהודה-לייב הי׳ מסיים: ״ראש הישיבה הי׳ עסוק למצוא הלוואות כדי לכלכל את הבחורים הבכירים [רובם יוצאי רוסי׳] אשר לא אכלו בבית-התבשיל הכללי, אך התארחו לאכול אצל ר׳ שמואל השמש בעלית ביתו, ועל הישיבה הי׳ לשלם בעד אספקת בחור בכיר מספר זלאטיס לשבוע, שיוכל לסעוד את לבו משלחן זה. ואף בשנים האחרונות כאשר כבר הי׳ מטבח עם חדר-אוכל אצל הישיבה, בכל זאת מצב הגשמיות הי׳ קשה מאוד. רובם של התלמידים היו סמוכים על שלחן חדר-האכל של הישיבה, כולם ראו גבורת לבם של בני הישיבה שהיו עומדים בנסיון העוני ולומדים תורה מתוך הדחק.

כל ימות השבוע הי׳ הגר״א יפה׳ן מתיגע בעולה של תורה, בהגדת שעורים נפלאים ושיחות מוסר, בנוסף הי׳ רובץ עליו העול של גשמיות, עד שהגיע עש״ק זמן הדלקת הנרות, אז הי׳ הגר״א יפה׳ן מזיז את ידיו כאילו מסיר מעליו עול כבד והי׳ אומר בהרווחה: ״באה שבת — באה מנוחה, סרו הדאגות מפני החובות שהשתרגו, נכנסים אנו לתוך עולם אחר לגמרי, עולם של קודש-הקדשים״.

התעלות במדת הבטחון

בחבורו על ישיבות נוברדוק מתאר רבי יהודה-לייב את התקופות המיוחדות לעבודה מוסרית: 1) בחדשי אלול ותשרי היתה

"תקופת התשובה", 2) מאחר יוהכ"פ וחג הסוכות היתה "תקופת השמחה", 3) בימי חול-המועד סוכות וכן של חג הפסח, היתה "תקופת זיכוי הרבים", 4) ממוצאי חג הסוכות ובימי חדש מר-חשון "תקופת ההטבה" [חסד], 5) מר"ח כסלו — י"ז כסלו — "תקופת הסבא" זצ"ל תחת הסיסמא: "מתי יגיעו מעשי למעשה וכו'" [השבוע שלפני י"ז בכסלו, היו מוקדש לברור דרכו ואופן עבודתו של ה"סבא" זצ"ל וכל השיחות היו על הנושא: מדרגת הסבא זצ"ל], 6) מאחרי י"ז בכסלו משך ימי חנוכה היתה "תקופת הקנאות" [היו מקדישים את תשומת-הלב לתקופת החשמונאים, והיו מנתחים את אומץ לבם ומסירותם, ועמידתם על נפשם בעבור קדשי האומה, וכל אחד הי' משוה התקופה לתקופת ההווה בחיי האומה והפרט, ומעמיק להסיק מסקנות ביחס לאורח חייו הוא, כיצד לעלות ולהתעלות לאותה מדרגה עליונה], 7) בחדשי טבת ושבט [גם אדר א'] היתה תקופת "השגחה ובטחון" אז עסקו בעבודת המוסר במדת הבטחון, היינו ביסודות האמונה, יחד עם מעשים ממשיים שישרישו בלב היחיד את מדת הבטחון בבורא העולם, 8) מר"ח אדר — פורים היתה "תקופת האמיצות תחת הסיסמא "לא קם ולא זע", 9) אחרי פורים — פסח, היתה תקופת הבדידות" [פחיתות העולם, בירור-המצבים], 10) ממוצאי הפסח — סוף חודש אייר — תקופת "זהירות בכבוד חבירו", 11) מר"ח סיון — שבועות תקופת "קבלת התורה — נעשה ונשמע", 12) מאחרי חג השבועות -י"ז בתמוז "תקופת תיקון מדת הכבוד — [השתוות], 13) בט' באב היתה הסיסמא: "תיקון — בשנאת חנם".

כל העבודות הנזכרות למעלה היו ג"כ מלוות ב"מעשים ממשיים" בכדי לתקן ולהרגיל את המדות הנ"ל שתעשינה לטבעו של האדם. ומה הם ה"מעשים הממשיים" האלה? דוגמא לזה תשמש לנו, עובדה ברכישת מדת הבטחון, מסופרת ע"י רבי אברהם יצחק לינצברג שליט"א, [ר"מ בישיבת אור יוסף בצרפת]: "היו יוצאים לבית המדרש נדח בפרברי העיר, [איש לא ידע איפה הם ולאן הלכו], אוכל לא לקחו עמהם, בבטחונם בה' שיזמין להם את

אכלם. לפעמים אירע, שחבריהם ידעו לשער באומדן-דעתם כיצד למצוא את מקום משכנם ולהביא להם אוכל, ואם לאו — היו צמים. אירע, ג"כ, שהי' נכנס אחד מבעה"ב של בית-המדרש ושואל את הבחור, האם טעם כבר היום? והי' מביא לו אוכל. אזי הי' הבחור הצעיר הזה מרגיש את עצמו "מחוזק", שהרי עזרו השי"ת ע"י מדת בטחונו, והי' מחשב חשבונו כדלהלן: "הרי נמצא אני בביהמ"ד נדח בעיר, שום איש לא הכירנו, וגם אחרים לא ידעו איפה אני נמצא, ובכ"ז נעזרתי מאת השי"ת", נמצא, אשר אלה שהלכו להשתלם במדת הבטחון, זכו להתעלות יתירה, במדה זו".

רבי יהודה-לייב הי' מעלה זכרונות בענין זה ואומר: "זכורני, הי' זה ליל ש"ק, בתקופת העבודה על מדת הבטחון. מרן ראש הישיבה הגיד שיחה מוסרית לפני בני הישיבה. היינו יושבים ומפלפלים בדרכי השגת המדרגות שנזכרו בשיחה ההיא. השעה היתה מאוחרת, כחצות הלילה. והנה קם ר' ניסן "רוזשאנקער" והעיר לפנינו: "דבר ברור הוא אצלי, שכל אלה אשר יצאו למען ההתלמדות בבטחון, ועמלים במדה זו, עד שלפעמים עובר יום או אף יומים שלא בא לפיהם פרוסת-לחם, אזי בטוחני, שכאשר הם יכנסו לתוך מעגל החיים, לשאת בעול הפרנסה, שהשי"ת יזמין להם ארגזים מלאים זהב." כל זה הי' לפי רוחו של ה"סבא" מנובהרדוק זצ"ל, בעל "מדרגת האדם" אשר חינך, שאם האדם, ישים את מגמתו על הדרך הישרה, אזי אין עליו לדאוג על צרכיו הגשמיים, כי השי"ת יוריד גם את המן בשבילו, כאשר עשה לדור המדבר."

נשלים הדברים בהרגש שביטא הרי"ל: "ביום טובה הי' בטוב וגו' [קהלת ז, יד] הוא הי' אומר, מתי היו הימים שלנו בגדר "ביום טובה הי' בטוב" אלה היו ימי עלומנו, כאשר היינו בחורים צעירים, והיינו רעבים "בתקופות הבטחון", בישיבות מעזריטש, ביאליסטוק, פינסק וכו' ברם היינו עשירים ברוח. היו כל השולחנות העשירים של העולם בעינינו בטלים ומבוטלים בערכם וכמ"ש [ישעי' כח, ח] "כי כל שולחנות מלאו קיא צואה". כל השולחנות לא יכלו לפתות אותנו, הצצנו עליהם בבטול גמור, והיינו שמחים בגורלנו, והיו אלה "יום טובה בשבילנו, והיינו ב"טוב".

אמיצות

כמו שנזכר למעלה, הימים מר"ח אדר עד אחר הפורים היו מוקדשים ל"תקופת האמיצות". היא התקופה של "ולא קם ולא זע", וכמו שמרדכי הצדיק לא נתפעל ולא הושפע מכל אלה האנשים אשר דעתם אחרת, ולא יכרע ולא ישתחוה. ענין האמיצות הי' הקו האופייני לתלמיד בישיבת נובהרדוק. הבחורים ה"עובדים על עצמם". כרגיל היו לבושים במעילים קצרים באופן שצציותיהם של הט"ק היו נראות מבחוץ, והיו עוברים ככה בחוצות העיר, [בימים ההם הי' זה דבר נדיר, וזקוקים לאמיצות גדולה לעשותו] בחורי ישיבה היו מתנדבים לבקר את בעלי החנויות בערבי שבתות, לדבר על לבם, וגם לדרוש מהם באומץ, שיסגרו את חנויותיהם. בהרבה מקרים היו מגרשים אותם, וגם נאסרו ע"י השוטרים על מחאותיהם, נגד חלול-השבת.

בדידות

את הדברים דלהלן קבע רבי יהודה-לייב בדפוס [בשנת תשי"ג]: "אחרי פורים היתה תקופה קבועה של "בדידות", היינו בעצם התקופה המקובלת כתקופת בין הזמנים, היו בני הישיבה יוצאים לעיירות בסביבות ביליסטוק חבורות-חבורות ומתבודדים בסביבה הפיוטית של העיירות בימי האביב. במשך החדש היו מכשירים עצמם להתעמק בהסתכלות בסוד החיים ולחזק את השאיפה לעלי' רוחנית. ימי ה"בדידות" האלה נשארו חרותים על לבם של משתתפי החבורות ברושם עז בל-ימחה זכר לימי אושר ורוממות רוח. רבני העיירות האלו, היו שולחים לא פעם מכתבי תודה והוקרה להנהלת הישיבה, על שניתנה להם בזה ההזדמנות הנדירה להשתעשע בדברי תורה עם תלמידי חכמים מובהקים אלה".

להלן נוסיף עוד פרטים שהי' רי"ל מתאר בע"פ: מפעם לפעם במשך השנה [אחרי פורים, ולפני שבועות ולפני ראש השנה], היו מתאספים במקומות שונים הרחק ממעונותיהם הקבועים. היו

יוצאים למקומות אלה, לשם עיון מתוך בדידות אשר ארכה משבוע עד שבועיים. מהעיר ביליסטוק היו הולכים "לבדידות" אל עיירות שונות בסביבת העיר, היותר קרובה היתה העירה וואשילקאווע במרחק של 6 קילומטר מביליסטוק. הלכו בחבורות של 10-15 תלמידים ברגל, יחד עם ראש הועד. היו גם יחידים שהלכו בעצמם, הדרך ארכה כשעתים, היו גם חבורות שהלכו אל העירה סופראסלא במרחק של 12-13 קילומטר.[1]

גם היו מתכנסים בעירות אוסטרובה, שדליץ וכו', לפעמים אירע, שהתאספו בעיר ביליסטוק עצמה, אספות אלו התקיימו לשם "עבודה על עצמו", על פנימיותו של האדם עצמו. בימים ההם כשהיינו צעירים הי' "עולם מלא" של מבקשים, או כמו שהיו נקראים אז "עובדים" הם היו מבקשים את הדרך, כמו שכתוב "הורני ה' דרכך" את הדרך הנכונה, אשר בה יגיעו אל המדרגה העילאית, של "ישמח לב מבקשי ה' [תהלים קה,ג].

בתחלה היו "ימי הבדידות" מתקיימים בביליסטוק, הם לא נועדו בשביל כל בני הישיבה, אלא בעבור אלה שהצטיינו במוסר. אם ראש הועד הי' ביכלתו להשפיע על חברי הועד שיקיימו ימי בדידות, אז היו נוסעים ונודדים לבדידות אשר מטרתה ללמוד ולהתדבר איש אל רעהו בענינים של מוסר. נקודה זו הורגשה בימי התקופה ההיא. ב"ימי הבדידות" כנזכר למעלה היו העובדים עורכים "ברורי המצב" על כל אחד ואחד. היינו חברי הועד היו רושמים וכותבים את דעתם לגבי חבר מסויים של הועד, את מעלותיו וגם את חסרונותיו, כדי שיעבוד על זה וישתפר. ככה היו עוברים על כל חבר וחבר, את הכל היו קוראים מתוך הכתוב,

1. רי"ל הי' מזכיר בעתות שמחה במשפחת ר' שלום ראבינוביץ מותיקי מתפללי "בית יוסף", בישיבת ברוקלין, — את ביתו הנפלא של אביו ואמו בסופראסלא, ביתו של הרב, רבי שלמה אביגדור רבינוביץ, מחבר ספר "בנין שלמה", על סוגיות הש"ס, והי' מתאר את יחסם הנפלא אל הבחורים אשר הכניסו לביתם ביחס אבהי ואמהי והפקירו את ביתם, בעד בני-תורה אלה אשר באו לשם.

משל: היו כותבים על חבר פלוני שהנהו בעל-חסד, וביחד זה גם את חסרונותיו, תכלית הדברים היתה, כדי שחבר פלוני ידע את חסרונותיו ויכירם, למען "יעבוד" על עצמו", ויסירם, כגון במדת הכעס וכו', משתתפי הועד היו משתנים עי"ז במדותיהם ונעשים לחדשים לגמרי. כרגיל, אין אדם רוצה לשמוע תוכחה על עצמו, ברם, כאשר חברי הועד אומרים לו את חסרונותיו, היו החברים שומעים ומתחשבים בדברים אלה. בעיקרו הי' "בירור המצב" מיועד בעבור "היחידים-העובדים".[2]

רי"ל כותב עוד בחבורו "ישיבות נוברדוק", "בימים של ערב חג השבועות, מר"ח סיון ואילך, היו עוסקים בועדי-המוסר בתקופת קבלת התורה ובמעמד הר סיני. בשיחות המוסר היו מדגישים את הצורך וההכרח של זיכוך הנפש וטיהורה, בשביל לזכות לגילוי המעמד האלקי ולקבלת תורה מסיני, וכן את חובת ההתמסרות ללא תנאי לצוויי התורה, במובן של נעשה קודם לנשמע. שלשת ימי ההגבלה היו משמשים לחינוך מעשי בפרישות, על ידי זהירות קיצונית בדיבור ובהסתכלות, לימוד המוסר בהתפעלות ועלי' לעולם האצילות על ידי הרינה והתפילה. ביום של ערב החג היתה כל הישיבה מתייחדת חבורות-חבורות בבדידות בעיירות הסמוכות לקבל את החג בקדושה ובטהרה.

תקופת אלול בישיבות "בית יוסף"

בחבורו הנ"ל על ישיבות נוברדוק מוסיף רבי יהודה-לייב לתאר: "תקופת אלול — תקופת התשובה שכבר היתה נהוגה מאת אבי בעלי-המוסר ר' ישראל מסלנט, היתה ראשונה במעלה בכל תקופות

2. רבי גרשון שליט"א מספר שרבי יהודה-לייב הי' כותב בפנקסו כל ברורי המצב על עצמו ובכל שנה הי' כותב ומשוה את "ברורי המצבים" כלפי אשתקד, ובימים ההם בימי צעירותו של רבי יהודה-לייב, ראש הועד כידוע, הי' ר' אהרן קאמייער [ועליו הי' רבי גרשון שליט"א מעיד שהי' מברר מצוין].

עבודת המוסר שבכל השנה. רעיון התשובה שהי׳ מרחף באוירה של הישיבה, הי׳ מזדכך בכל הבהירות — באופן שלא הי׳ מקום לתחליף כלשהו לתשובה ע״י חרטה וקבלה סתמית, אלא כל אחד ואחד הי׳ מברר לעצמו את מקום העבירה, או המפריע העצמי שבו, בשביל למנוע הפרת קבלתו ע״י מפריעיו. בפי כולם היתה שגורה סיסמת הרמב״ם בהל׳ תשובה, כי תשובה היא ״שיעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם״. ואחרי ירח אלול הרגישו כולם כאילו נתחדשו בפועל ממש, וכדברי רבנו יונה שאחרי התשובה ״צריכין להיות כקטן שנולד״. ידועה היא אמרתו של רבי ישראל מסלנט זצ״ל ש״כל ימות השנה יש להתנהג בהם כמו בחדש אלול, וכאשר מגיע חדש אלול, הרי זה אלול״. כל זה הי׳ מתאים מאד לישיבות של תנועת נוברדוק, כי שם היתה מורגשת כל השנה כמו באלול, וכאשר הגיע אלול אז הי׳ אלול! כל הביהמ״ד הי׳ מלא רוח — רוחו של אלול. מר״ח אלול עד יום הכפורים הי׳ נהוג להשגיח על שמירת הדבור, ואף אם הי׳ צורך לקנות משהו בחנות היו משתמשים בכתב, מודעות על הקיר היו מזכירות על שמירת-הדבור. באלול היו מרבים ללמוד במוסר, היו מתקיימות יותר ״בורסות״ ויותר שיחות מוסר. בשיחות אלו מדברים גם דברי התעוררות, אחרי השיחה הי׳ ראש הישיבה מעורר בקול ובניגון של התעוררות תביעות ע״י ציורים מן החיים, והקהל הי׳ עונה אחריו בתפלות של רבים וכו׳ כמו: ״לב טהור ברא לי אלקים [תהלים נא, יב] וכו׳ הקהל הי׳ מתעלה אז למדרגות עלאיות ותשוקות מרוממות. כרגיל בלילה בשעה שהרמי״ם היו אומרים ״התעוררות״ היו מכבים את האור. ואשרי האיש שזכה להיות בין הקהל המתעלה הזה. אחרי ההתעוררות היו מתפללים תפלת מנחה או מעריב בהשתפכות-הנפש, והתפילות היו אז נובעות מעמקי-הלב. בועדי המוסר היתה מתנהלת העבודה על ״גדרי התשובה ותפלה בעיון״. התפלה היתה באופן נעלה ונשגב, בהתפעלות ובנגון של למוד המוסר, אשר הי׳ נשמע גם באמצע תפלת שמו״ע.

תקופת אלול בישיבת ביליסטוק היתה ידועה לשם בעולם

הישיבות, ולחדש זה היו באים תלמידים מישיבות: קמניץ, מיר, קלצק, גרודנה, לאמזע, וראדין. הם באו לשהות משך ימי האלול כדי ל"התחמם" ולהתעלות בסביבה עילאית זו. וכאמור לעיל, בתקופה זו היו הבחורים הבכירים הולכים ל"בדידות" לשבוע או שבועיים, כדי לעבוד ולהתעלות בתפלה ובמוסר, ובסיום ה"התבודדות" היו עורכים ברורי-המצבים".

בימי אלול הי' בא לבקור מפעם לפעם רבי ישראל יעקב לובצ'נסקי מברנוביץ.[1] רבי ישראל יעקב הי' משגיח בישיבה בברנוביץ, ובעיקרו הי' בא ביום הזכרון של ה"סבא" זצ"ל, והי' מגיד שיחות-מוסר בפני קהל התלמידים.[2] אירע פעם שרי"י בא בחדש אלול לביליסטוק [בערך בשנת תרצ"ה] ודברי ההתעוררות שלו ארכו שלש שעות בלי הפסק.

בכדי למלא עוד בתאורה של העבודה במוסר בחודש אלול, נביא כאן מדברי שיחתו של רי"ל [במוצש"ק וישלח, תשל"ו] "יש מושג השגור בשפה המוסרית של נוברדוק, בו היו משתמשים ב"בית המוסר והוא: "צו קומען צו זיך" "להגיע אל עצמו" וזאת היתה ה"גירסא דינקותא" שלנו. בחדש אלול היו מרבים לשהות, בבית-המוסר, והי' אחד שישב ולמד בחדש אלול משך שבועיים כל יום מתשע עד אחת בצהרים, מוסר. והנה נגש אליו חברו באמרו: "לכה, ונתדבר קצת בעניני מוסר", והלה השיבו: "אין ביכלתי, יען כי לא הגעתי עדיין אל עצמי", הגעו בעצמכם, למד מוסר בכל יום מתשע עד אחת, וכל היום הי' מלא וגדוש בגדרים חשובים וסיגים נוראים, שקבל עליו, כל היום הי' שקוע בתורה ובעבודה, ועדיין לא "הגיע אל עצמו", [האיש הזה הי' באמת רי"ל ומפאת ענותנותו לא גילה מי הי' העובד].

1. הוא הי' חתנו של ה"סבא" מנוברודוק זצ"ל.

2. רבי ישראל יעקב הי' מאד מפורסם בצדקותו, פעם בא איש אל בעל ה"חפץ חיים" בראדין ובקש ממנו שיברכהו, כאשר נודע להח"ח שהאיש גר בברנוביץ, ענה הח"ח לאיש: "א"כ הדבר, הרי שם נמצא ר' ישראל יעקב ומה לו למר לבוא אלי"?

רבי ישראל יעקב לובצנסקי זצ"ל הי"ד, בתקופת היותו רב דברנוביץ, קודם התמנותו כמשגיח בישיבת אוהל תורה, ברנוביץ

ורי"ל הי' מבאר: כי מה באור של "עצמו" כתוב: עשה האלקים את האדם ישר [קהלת ז, כט], ועיין ברמב"ן [בראשית ו, ב] "לא ידון רוחי באדם": "כי האלקים עשה את האדם ישר" — להיות כמלאכי השרת, בנפש שנתן בו והנה נמשך אחר הבשר" וכו'. וגם עיין בחו"ה [פרק ה' שער עבודת אלקים] וז"ל: "כי הבורא יתברך נטע בנפש האדם שבח האמת וגנות הכזב, בוחר בצדק ומואס ברע" וכו'. ע"כ הפטיר רי"ל שומה על האדם להגיע אל אותה הנפש שהבורא יתברך נטע בה אותם השרשים, היינו שבח האמת וגנות הכזב וכו'.

סדרים דומים לאלה, התקיימו גם ביתר הישיבות הקטנות והגדולות של תנועת נוברדוק על 4.000 תלמידיהן, אמנם, ישיבת ביליסטוק היתה הגדולה והנכבדה שבהן.

ורבי בן-ציון ברוק זצ"ל הזכיר תקופה זו ואמר: "נוברדוק", זה הי' עולם מלא, בתקופה שלפני פרוץ מלחמת העולם השני', היו קרוב לשמונים מקומות בהם התקיימו ישיבות ברשת תנועת "בית יוסף". גם יש לומר בבטחה שבתנועה זו, שררה מדת השלום וההתאגדות, וכל זה יש לזקוף לזכותו של העומד בראש התנועה ומנהיגה מרן ראש הישיבה הגר"א יפהן זצ"ל שהי' גאון בתורה ובהעברה על המדות.

פרק שביעי

זיכוי הרבים

הרחבת אהלי בית יוסף

נקודה מרכזית בתנועת "בית יוסף" היתה הדחיפה להרבצת התורה במדה ענקית, בייסוד ישיבות בכל רחבי המדינה. כנזכר למעלה היו הישיבות מתיסדות ביזמת המרכזים, ע"י בכירי התלמידים הבחורים הצדיקים עליוני הדעת והרוח. הנסיונות הכבירים שעמדו בדרכם, לא הפחידום ולא מנעום מהקהיל קהילות ולהרביץ תורה ברבים.

ויפה אמר הרה"ג ר' פנחס מרדכי טייץ שליט"א רבה של העיר עליזאבעט נ' דז',[1] "כל הישיבות הגדולות באירופא, חשיבותם היתה גדולה עד מאד, הן שמרו שלא ימושו ד"ת מפי עם ישראל. ברם, כל ישיבה אחריותה היתה מוגבלת רק על עצמה. ברם, מי הי' דואג וחש את האחריות להפיץ תורה, להשפיע על הדור הצעיר ולמשכו אל למוד התורה, אם שהיו האמצעים לזה או לא היו בהישג-יד ולא הי' נראה שיהיו? היחידים בענין זה היו הישיבות של נוברדוק, לא הסתפקו בזה שיסדו ישיבות בערים מסוימות, רק התאמצו להפיץ תורה בכל מקום ומקום ושאפו שבכל עיר ועיר תתקיים ישיבה. בכדי לבצע זאת הי' הצורך לא רק לכושר-ארגון אלא גם למסירות-נפש במלא-מובנה של המלה. נדרש הי', שהבחורים

1. מדברי הספדו שנשא אחר פטירתו של ראש הישיבה הגר"א יפה"ן זצ"ל בי"ד ניסן תש"ל.

והאברכים, יותרו על עתידם הרוחני, בכדי להבטיח ולחזק את למוד התורה אצל כלל ישראל. זכורני, אותם הימים שאחרי מלחמת העולם הראשונה, — וברוסי׳ הסוביטית עדיין השתוללה מלחמת-אזרחים — אז הרגישו הנוברדקאים, שאף בשעת מלחמה אין להזניח ולהפקיר את למוד התורה ואף לשעה קלה, אלא שיש לדאוג ולהשתדל בעד הפצת התורה. היו מגיעים אל עיר מסוימת והיו שומרים ועומדים אצל בתי-הספר התיכונים, מחכים לעת צאת התלמידים לדבר על לבם ולמשכם שילכו ללמוד תורה. באופן זה נתיסדו ישיבות קטנות, ואח״כ גם ישיבות גדולות. נוברדוק יסדה רשת שלימה של שבעים ישיבות במדינת פולין גרידא.

זכורני, את העת כאשר ישיבות אלו חדרו גם למדינת לאטוויא, תחת ראשותו של האיש הדגול הבלתי-נשכח רבי דוד בודניק זצ״ל.

רבי דוד בודניק זצ״ל הי״ד, ראש ישיבת בית יוסף דווינסק

נתיסדה הישיבה בדווינסק, ומשם גם נוסדו ישיבות בערים אחרות במדינת לאטוויא. בנוברדוק היתה סיסמה: "אין לשאול אם יכולים לעשות או לא", אלא השאלה היא רק "אם צריכים לעשות את זאת, או לא". ואם התשובה הן, אז לפעול עד כדי מסירות נפש. על יסוד זה היתה בנוי' כל פעילותה הענקית של תנועת נוברדוק.

הרב ר' משה שולמאן [כעת רב בברוקלין] מתאר ענין הרבצת התורה וזיכוי הרבים, מימות התקופה בה למד בישיבת ביליסטוק בדברים אלה: "כידוע כללה רשת ישיבות "בית יוסף", יותר משבעים ישיבות ומספרן המכריע נוסדו ע"י הישיבה המרכזית בביליסטוק. ה"עונה" של יסוד הישיבות היתה בימי חול המועד של חג הפסח ושל חג הסוכות. המנצחים על המבצע הזה היו: רבי ניסן "באברויסקער", רבי גרשון ליבמן שליט"א, רבי יצחק קאט, רבי

בחצר הישיבה בביליסטוק קיץ תרצ"ט. משמאל לימין, רבי ניסן באברויסקער, הבחור בעריל קוזינער, והרב חיים ברוך פאסקוביץ שליט'א חתנו של מרן הגר"א יפה'ן

יצחק משעדליץ, הרב רבי בן-ציון "רוטקער" שליט"א, וביחוד רבי זיידעל "יאשינאווקער" ה' ינקום דמו, הוא הי' ה"מומחה" לענינים אלה. הוא הי' בין ה"עובדים" האמיצים, אדם פקח ובעל מרץ. לפעמים, היו שולחים חבורה של בחורים בכדי "לכבוש" את המקום, והי' תלוי בטיב המקום, לדעת כמה כוחות יש להשקיע,

הבחור זיידיל יאשינאווקער הי"ד מחשובי התלמידים בביליסטוק, נספה בהריגה בבירזש ליטא שנת תש"א

בכדי ליסד ישיבה במקום ההוא. לפעמים היתה התנגדות בעיר מאוכלסת בעדה חסידית אשר הביטה על ה"ליטאים" שאינם לבושים בלבוש חסידי בעין חושדת, וגם היו מקומות של יהודים מודרנים, בהם נתהוו בעיות אחרות. לדוגמא נציג את הצלחתנו ליסד ישיבה בשנת תרצ"ד בעיר פיעטריקוב מקום חסידי מובהק, והישיבה פרחה ושגשגה.[2] תלמידי "בית יוסף" לא פחדו מפני שום

2. על יסוד ישיבה זו תואר במאמר הנדפס בירחון "דאס אידישע ווארט" מספר 238 עמוד 32.

מעצור, ולא נזורו אחור, כיאות לבעלי דעת, ולבעלי רוח, לבסוף, כל רואיהם נוכחו לדעת את כנותם ואת גדלותם, והיו להם לעזר ולאחיסמך. תלמידי "בית יוסף" היו מיסדים ישיבות מתוך כוונה לשם שמים, בלי שכר ותגמול חמרי. היו שוהים בערים ובעיירות משך שבועות, נואמים בבתי-המדרש לשם מגבית כספים, מיסדים "ועדות נשים" לשם עזר, וגם סבבו בעיירות לשם קבלת תלמידים והבאתם לישיבה.

מאורע מענין וגם מאפיין זוכר הרב שולמאן שליט"א. פעם בשנת תרצ"ו, והוא חזר לביליסטוק אחרי יסדו ישיבה בעיר ווישקאווע,[3] שעלתה לו ברוב עמל ויגיעה. והנה תיכף ומיד עמד עליו הגה"צ ר' ישראל מובשוביץ זצ"ל, [המנהל הרוחני של הישיבה] ופקד עליו ועל ר' ארי'-לייב לעווין [הקלמאי] שיסע ליסד ישיבה בעיר יאדעווע [יאדוב], ור' משה השיב: "הנה זה עכשיו שבתי מ"החזית", וגם פרצתי את ה"שורה הקדמית" של החזית, עסקתי בבחינת התלמידים, גם סבבתי בעירות ורכשתי תלמידים, יסדתי ועדים שיתמכו בישיבה, איפה אשיג כוחות נוספים, הרי מוכרחים אנו לעסוק בתורה והזמן עובר.[4] השיב אז ה"קלמאי" אם איננו נוסעים יחד ליסד ישיבה, גם אני אפנה לנסוע למקום מיוחד לעסוק בפרישות", ממשיך הרב שולמאן, ואומר: "התיישבתי על מקומי ללמוד. והנה נגש אלי ר' זיידל (יאשינאווקער"), ואמר שקוראים אותי אל ה"בית", הבנתי שיד הרבנית באמצע, וכאשר קוראים יש ללכת. כאשר נכנסתי אל הבית, התחילה הרבנית לדבר על לבי על גודל המצוה של זכוי הרבים, על מסירת נפשו של ה"סבא" זצ"ל על כל זה, ואמרה שכל מהותה של תנועת נובהרדוק, היא להפיץ תורה בישראל וכו', אמרתי לה: "רבנית, הרי ישנם עוד בחורים בישיבה, ומדוע זה שאני צריך לנסוע"? אמרה הרבנית, "מפני שאתם מסוגלים ביותר להצליח. הנה מקודם שנכנסתי,

3. ר' אהרן סטאלענער הי' הראש הישיבה.

4. חלפו כבר שבועות אחדים אחרי חג הפסח.

יושב במרכז מיסד הישיבה הרב משה שולמאן שליט"א כיום בברוקלין

הנהלת ישיבת בית יוסף בפולאווע עם התלמידים

תלמידי ישיבת בית יוסף מזריטש עם חלק מהנהלת הישיבה

הנהלת ישיבת בית יוסף פיעטרקוב עם התלמידים. יושב בשורה שני', שלישי מימין, רבי ברוך אשר נודעלמאן זצ"ל הי"ד

תמונה חלקית של תלמידי ישיבת בית יוסף בפינסק יושבים בשורה שלישית, השמיני מימין, רבי שמואל ווינטרויב זצ"ל, התשיעי מימין משגיח הישיבה, רבי ירחמיאל שולמאן, זצ"ל הי"ד

הרב משה רייז זצ"ל הי"ד ראש ישיבת בית יוסף בלוצק, בשיעור כללי

החלטתי שלא אוכל לנסוע שוב, אבל כאשר הייתי בבית והרבנית עמדה על דעתה וגם מסקנת דברי׳ היו בהחלט, שלא אוכל לצאת מביתה עד שאסכים לנסוע וליסד הישיבה, אזי החלטתי להסכים, כי הרבנית שכנעה אותי, עד שתיכף נסעתי אל יאדובה ובעז״ה הצלחתי גם שם ליסד ישיבה״. כל זה משקף לנו עד כמה גדלו מאמצי הישיבה בביליסטוק בהשפעת ההנהלה וגבורי הכוח, להרביץ תורה ברבים ולבנות מבצרי התורה בכל אתר ואתר.

ועל נושא זה כותב רבי יהודה-לייב בחבורו ״ישיבת נוברדוק״ כדלהלן: ״לעומת התחלת נוברדוק הצנועה בראשיתה [היו לה לתנועת נוברדוק ברוסי׳ ובאוקראינה בימי המהפכה, שלשים ישיבות] והן עמדו בעצם לבלובן עד פרוץ המהפכה הבולשיביסטית — שאלמלא היא, היו משגשגות והולכות ומכות שרשים — ובסוף שנת השלשים הפכה תנועת נוברדוק בפולין לתנועה המקיפה כמאה ישיבות, אף כאן הפסיקו מסיבות הזמן האיומות — תהליך עצום של גידול אורגני והתפתחות דינמית. בית ישראל הוכה מכה קשה, אשר מי יודע אם יירפא ממנה,[1] אך רווח והצלה פורתא עמדו ללומדי התורה ולתנועת ״בית יוסף״, מניצני גידולם של ישיבות ״בית יוסף״ בארץ ישראל ובאמריקה, בצרפת ובאנגלי׳.״

הישיבות ״בית יוסף״ בארץ ישראל

בענין זה ניתן כאן להרחיב את הדבור ולתאר את התפקיד המיוחד של יסוד ישיבות ״בית יוסף״ בארץ הק׳, הן נוסדו בראשותו וביזמתו מתוך מסירות נפשו של ראש הישיבה רבי אברהם יפה׳ן זצ״ל, וע״י תלמידיו מישיבות נוברדוק. הם היו מהראשונים אשר זכו ליסד ישיבות בתל-אביב ובבני-ברק, ונוסף לזה גם כולל אברכים בשם ״עטרת יוסף״, בעיר תל-אביב.

בענין זה מביא רבי יהודה-לייב בחבורו ״ישיבת נוברדוק״ את הפרטים דלהלן: ״עוד בשנת תרפ״ט [1929] יצא מרן הגאון ר׳

1. הדברים נכתבו זמן קצר לאחר החורבן.

אברהם יפה'ן בלוית הרב ר' הלל ויטקינד לא"י. הם באו בהזמנת הרה"ג ר' יוסף צבי הלוי אב"ד יפו-ת"א, והרה"ג ר' אהרן הכהן, חתנו של החפץ חיים. מטרתם היתה, יסוד ישיבות "בית יוסף" בארץ. הם יסדו אז את ישיבת "בית יוסף" בתל-אביב. ואחרי השגת רשיונות-כניסה עבור תלמידים, באו אח"כ חבורות מהמצויינים בישיבות "בית יוסף" בפולין. חבורות אלו פשטו בארץ ואף יסדו ישיבות בנקודות שונות, בירושלים, בבני-ברק, בחדרה, ברחובות, ועוד מקומות, בראשותם של רמי"ם גדולי תורה ויראה ומנהלים מובהקים. אכן, הי' זה צעד חשוב, הנחת היסוד לתנועת "בית יוסף" בארצנו הקדושה.

בימים ההם מראה העיר תל-אביב הי' גבעות חול וביניהם מספר בתים דלים. להזכיר את השם "למוד התורה" הי' מאד מוזר בעיני הרבה מתושבי העיר, וק"ו במושבות החלוצים אשר מחוצה לה. כמעט שלא התקיימו מוסדות תורניים בכלל וישיבות בפרט. הי' הצורך להביא ארצה מתלמידי הישיבות בחו"ל. בכדי לאפשר את ביאתם השתדל הרב הלל ויטקינד זצ"ל. הוא עשה מאמץ גדול, נסע לאנגלי' ובהשתדלותה של אגודת ישראל בלונדון הצליח להשיג כמות מסוימת של "סרטיפיקטים" [רשיונות עלי']. זה הי' הישג גדול, כאשר קבל מאת משרד החוץ הבריטי חמשים "סרטיפיקטים".

הגר"א יפה'ן זצ"ל שלח אז אליו קבוצת תלמידים מישיבות של "בית יוסף" [מביליסטוק, ממעזריטש, מפינסק וכו']. כאשר הקבוצה הראשונה הגיעה אל הארץ נערכה לכבודה קבלת-פנים נהדרה, בה השתתפו רבנים מפורסמים ומספר בע"ב חובבי תורה.

בהשתדלותו של ר' הלל ויטקינד זצ"ל, עלה לארץ גיסו הגאון ר' אהרן וויינשטיין זצ"ל, שהי' ר"מ בישיבת "בית יוסף" במעזריץ והתחילה תקופה חדשה בישיבה.[1] בימיו התעלתה הישיבה בתל-אביב למדרגה גבוהה.

1. הגאון הנ"ל הי' תלמיד ותיק של ר' איסר זלמן זצ"ל. בתקופת מלחמת העולם הראשונה התקרב לה"סבא" מנובהרדוק והי' מאד דבוק אליו. גם ה"סבא" זצ"ל קירבו אליו

כמתואר למעלה, הי׳ רבי הלל זצ״ל, מהסוללים את הדרך להישיבות שנתיסדו אח״כ, כי הוא הי׳ מהראשונים שהקים במסירות-נפש את מקומות תורה בהישוב החדש.

בחורף שנת תרצ״ב עלה הרה״ג ר׳ מתתי׳ שטיגל זצ״ל מישיבת מזריץ לאה״ק ובדעתו הי׳ ליסד ישיבה ״בית יוסף״ בבני ברק. בתקופה ההיא העיר היתה מצערה ובתוכה התישבו רק כמה מאות משפחות. בעיר התקיימו רק שתי בתי כנסיות, וגם הי׳ קיים ת״ת בו למדו עשרות אחדים תלמידים, מלבד זה הי׳ המצב הכלכלי חמור מאד. ברם, ר׳ מתתי׳ לא חת מכל זה, מפאת חוסר תלמידים בארץ, הוכרח להעלות תלמידים מחו״ל, ובמשך הזמן הצליח ע״י מאמץ כביר, להשיג מספר ״סרטיפיקטים״, להביא ארצה מספר תלמידים מצויינים מישיבת ״בית יוסף״ במעזריטש אשר נשלחו ע״י מרן הגר״ד בליאכער זצ״ל.

בהתחלת החורף בשנת תרצ״ד עלה לאה״ק מרן בעל ה״חזון איש״ זצ״ל, והתגורר בת״א. רבי מתתי׳ זצ״ל שהכיר את החזו״א מכבר מעת שהשתתף בחתונתו של ה״סטייפלער״ בווילנא בשנת תרפ״ז, הציע לפני החזו״א שיעבור לגור בב״ב ולכהן במשרת ״ראש הישיבה״ הראשי, בישיבה שנתייסדה הראשונה בבני ברק, ולכה״פ עד הזמן שגיסו יגיע ארצה. החזו״א נאות לבקשתו ור׳ מתתי׳ ותלמידיו עזרו למרן זצ״ל להסתדר בעיר ב״ב. מרן החזו״א התמסר אז הרבה לישיבה והכניס בתוכה ״רוח חיים״, בהגדת שעוריו בישיבת ״בית יוסף״.

בשעורו האחרון בישיבה, הודיע בעל ה״חזון איש״ לתלמידיו אשר עכשיו עומד להתמנות ראש ישיבה חדש שיגיע בקרוב, והוא עתיד להתפרסם כגאון הדור בארץ.[2] ובשנת תרצ״ד [בחדש ניסן]

והי׳ משפיע עליו מרוחו. ר׳ אהרן נשלח מטעמו אל מקומות בהם הי׳ נעדר אור התורה — במרחבי רוסי׳ — והי׳ מייסד שם ישיבות. רבי אהרן זצ״ל הי׳ כנזכר גאון בתורה וחבר סדרת ספרים בשם ״דרכי אהרן״.

2. כונתו היתה על ה״סטייפלער״, שקודם שימש במשרת ראש הישיבה, בישיבת ״בית יוסף״ בפינסק.

עלה ה"סטייפלער" לא"י ועמד בראש ישיבת "בית יוסף" אשר בגבעת-רוקח.

במשרתו זו החזיק רבות בשנים [למעלה מעשרים שנה], כאשר התחיל במשרתו בישיבת "בית יוסף" הי' "הסטייפלער" כבן שלשים ושש שנה. והי' "מרביץ תורה לעדרים" בתקופה זו התחיל בחבור ספריו הנודעים בשם "קהילות יעקב".

ר' מתתי' שטיגל הנ"ל הי' תלמידו הותיק של אדמו"ר ה"סבא" מנוברדוק, עוד בישיבה בעיר נוברדוק, ונתגלגל עם הישיבה לקיוב, משם לפולין, לישיבה במעזריטש. הוא יסד את הישיבה "בית יוסף" בעיר שעדליץ. הוא הי' איש המוסר, גדול במדת הבטחון והצטיין באמונה שלימה בהשגחת השי"ת, ר' מתתי' זצ"ל נפטר בי"א אדר תש"ך.

בין תלמידי ישיבות "בית יוסף" שעלו לארץ, הי' מספר אברכים גדולי תורה, וכן התחתנו בני הישיבה בת"א, בחורים מצויינים, ולא מצאו מקום להסתדר במשרות ההולמת להם בתור מרביצי תורה. הרי בישוב החדש לא נתקיימו עדיין הרבה מוסדות תורניים, ונשקפה הדאגה שבלית ברירה יפנו לעבודות שונות לפי הרוח ששרר בסביבה ההיא בימים ההם.

בעיות קשות היו אז, כיצד להקים כולל אברכים ברוח נוברדוק בכדי לתת את היכולת לאברכים המצוינים האלה להמשיך ולהשתכלל בלמוד התורה ובמוסר. רבי אברהם רפופורט זצ"ל שהי' אז מן הבחורים הבכירים העלה את הרעיון שיש ליסד "כולל אברכים" [שנקרא אח"כ "עטרת יוסף" ע"ש ה"סבא" מנוברדוק] ולקח על עצמו את התפקיד לארגן כולל זה, ושם על עצמו את האחריות על האמצעים הגשמיים והענינים הרוחניים גם יחד. מרן החזו"א בשמעו על יזמה זו, נתרגש ונתפעל מאד והבטיח לתמוך בהכולל בכל מיטב יכולתו.

ישיבת "בית יוסף" בגייטסהעד — אנגלי׳

באותה שנה שנת תרפ"ט, נטע ראש הישיבה רבי אברהם יפה'ן זצ"ל, גם את השתיל, אשר לימים צמח, שגשג ופרח, והי׳ לאחד מקומות התורה המפוארים ביותר, היא ישיבת "בית יוסף" אשר בגייטסהעד, במדינת אנגלי׳, שהיתה רשומה בתור סניף מישיבת נובהרדוק. יהי׳ כאן מאוד יאות ונכון להציג את מכתבו של ראש הישיבה זצ"ל משנת תשי"ד אשר כתב אל "הרב הגאון המפורסם רבי אליעזר קאהאן שליט"א [זצ"ל] המנהל והר"מ במתיבתא רבתא "בית יוסף" אשר בגייטסהעד, וזהו תכנו של המכתב: "קבלתי את המברק שבו הבעתם את שמחתכם של כת"ר בזה שמוכנים אנו לעבור בקרוב דרך אנגלי׳ לארה"ק, והזמנתם אותי לסור למחניכם, והנה שמחתי על שמחתכם, כי באמת זה כמה שאצפה על ההזדמנות, ואין פלא שרבו הגעגועים שלי לראות בעיני את המקום הקדוש, שעזרני ה׳ זה כ"ה שנים מלפנים בשנת תרפ"ט, בהתארחי במחנם, נתעוררתי יחד עם הרה"ג ר׳ דוד דרייען ז"ל מתלמידי הח"ח, ליסד שם ישיבה, ונתאספו חובבי תורה במחנם, ומהם הי׳ ר׳ גרשון ליוואי ז"ל, והוקבע שהמרכז "בית יוסף" יתאמץ ליסד הישיבה, וב"ה ע"י התנדבותו של כ"ת ועמו ר׳ נחמן דוב לנדינסקי יצא הדבר לאור בכי טוב. בשנת תרצ"ג נזדמנתי שם עוד פעם וכבר מצאתי שם ישיבה מפוארה, ועשינו אז בחינה, ושבענו רב עונג, ועתה [היא שנת תשי"ד] כפי הנשמע זכתה לשם בכל העולם. וגדול ב"ה כבוד "בית יוסף" שעומדים בראשה חבר רמי"ם, גדולי תורה ויראה מפורסמים. וטוב אחרית דבר מראשיתו, שהי׳ אדמו"ר זצ"ל מדגיש תמיד, שאם הראשית הוא יסוד טוב, כלומר במסי"נ לשמה, אז האחרית תהי׳ "הולך וטוב". ואקוה, שבקרוב יעלה בידי׳ בע"ה להיות במחנם ולהתענג עוד וכו׳.[1]

1. ר׳ אליעזר קאהאן הנ"ל הי׳ תלמידו של ר׳ אברהם זלמנס [מירער] [על תולדותיו עיין בספר נחלת אליעזר] הוא הי׳ נובהרדקאי בכל עצמותיו ויסד ישיבות "בית יוסף" באוסטרולנקה, פולטוסק וכו׳, רבי אליעזר קאהאן זצ"ל הגיד שיחות מוסר בישיבה מזמן הווסדה, עד שנת תשכ"ח, שנת הסתלקותו. [פרטים נוספים כתובים בספר הנ"ל].

השפעתן של ישיבות "בית יוסף"

בענין זה הי' רבי יהודה-לייב מעיר ואומר: "אף שלפני החורבן, לא עלה מספר תלמידי הישיבות של נוברדוק בפולין על 4,000, בכל זאת, אין למדוד את השפעתה של התנועה על חיי הקהלות היהודיות בפולין במספר זה בלבד. כאמור, לא הפכה תנועת המוסר בנוברדוק לתנועה המונית במלוא מובן המלה, כגון תנועת החסידות בתקופות מסויימות בדברי ימי ישראל, וכהתנועות האחרות שפשטו בעם. לפי עצם טיבה, היתה זו תנועה של בחירים ששאפו לעלות במדרגות השלמות בתורה ובמוסר, בחיים ובהתנהגות ולאו כל אדם זוכה וכו'. אך אין ספק, שהמופת החי של בני נוברדוק, אורח חייהם, התלהבותם ומסירות-נפשם, משכו אליהם את תשומת לבם הכללית של יהודי פולין, ועוררו השתאות ואף הערצה.

פרק שמיני

מקברניטי הישיבה

עולה ומתעלה

באוירה זו של תורה ועבודה גדל וחונך רבי יהודה-לייב מצעירותו, מיום בואו אל ביליסטוק הי׳ עמל בתורה, ונטל מכל חמודות בעולם זה, באכסני׳ זו של תורה ויר״ש. הוא גדל בתורה כאחד ממצווייני הישיבה, וגם הי׳ מהעובדים העצומים בי״ש ובמוסר לפי רוחה וכוונה של תנועת ישיבות נוברדוק. הרבה הושפע רי״ל בצעירותו מאת ״ראש הועד״ שלו, הוא רבי אהרן אוגלניק

רב אהרן אוגולניק קאמייר זצ״ל הי״ד

[קאמאייער] אשר הרימו לדרגא עילאית, בהנהגה ובמדות טובות. כבר בתקופת צעירותו, אמרו עליו על רבי יהודה-לייב שהוא הנו "כלו משי", מכש"כ אחר שהותו שנים מספר בביליסטוק.[1]

כאמור לעיל, הי' רי"ל בימי עלומיו בצלו של "ראש הועד" ר' אהרן קאמאייער, ואז הי' ר' אהרן משבחו ואומר על רי"ל: "הנהו יחיד במינו". דבריו של ר' אהרן קאמאייער הנ"ל נתאמתו במשך הימים, כי יודע הי' ר' אהרן קאמאייער תכונותיו של כל בחור.[2]

על תקופה זו מוסר רשמים הרב אהרן באקאוו, רב בברוקלין, "רבי יהודה-לייב בימי עלומיו, מלבד שהי' יפה-תואר בחיצוניותו, הי' עדין רוח בפנימיותו. צהלתו תמיד בפניו, וחיוך[3] מלבב על שפתיו, קבלתו את פני כל אדם בסבר פנים.[4] הי' בידידות עם כל אחד, ולא נגרע איש מבין תלמידי הישיבה ומההנהלה שלא אהבוהו, כי על-כן הי' מוצא חן בעיני כל אדם, ודעת הבריות היתה נוחה הימנו. זכורני: "עוד בימי נעוריו, בשנות תרפ"ז — תרפ"ח, כבר הי' הוא המוחזק לראש הועד של החבורה מתלמידי פולין, והי' דורש לפניהם בעניני מוסר. חשיבותו בין בחורי הישיבה גדלה מאד,

1. אגב אורחא, נציין כאן קוים אחדים אודות אישיותו של "ראש הועד" הנ"ל, לאדם המרומם הזה, הי' כוח השפעה כביר. בהיותו חבר לועד העליון של הנהלת הישיבה הנקרא בשם "אגודה", הי' הוא הרוח החיים בתוכו. הוא הי' מן הנואמים המשובחים, בהתלהבות וברגש כביר. בתור שליח צבור ב"ימים הנוראים", הי' משתפך בתפלתו ובדבקותו בהשי"ת, והקהל הי' נמשך אחריו בלי יכולת לפרוש ממנו. כ"כ היתה תפלתו מלבבת, כמו שהיתה ההתפעלות בעת למודו במוסר. היתה לו גישה נבונה ומיוחדת אל נפש בחורי הישיבה וכולם אהבוהו והעריצוהו עד למאד.

2. והי' אח"כ למנהל רוחני בישיבה חשובה ונהדרה ישיבת "בית יוסף" אשר בעיר אוסטרובה, והצליח הרבה בהעמדת תלמידים הגונים. הוא נספה בוילנא בשנת תש"א, הי"ד.

3. בנאות קייט ברוזגניק, כנהו החזו"א זצ"ל דער שמייכעלדיגער בחור (הבחור החייכני).

4. בנו הרב ישראל צבי נעקריץ שליט"א מוסר משמו לפרש ב' המשניות באבות הוי מקבל כל אדם בספ"י וכן הוי מקבל כל אדם בשמחה, שמשנה א' זה בין אדם לחבירו, ומשנה ב' זה מדרגה נוספת שהוא עצמו ישמח בלבו, בינו לבין עצמו.

בגלל אשיותו המזהירה ויחסו לכל אדם, שהיו סמל ודוגמא, שכל אחד הי׳ חפץ ללמוד ממנו ומהנהגתו. הי׳ בעל כשרונות נעלים, ולמד בהתמדה גדולה, ועם זה הי׳ נחשב ל״בעל-מוסר״ והי׳ נואם מצוין באספות ה״בורסה״ וכן באספות ה״ועדים״. הי׳ מאוד מקפיד לשמור על סדרי הישיבה בלמוד ובהעמקה בגפ״ת והראשונים, וגם בשעורים של ראש הישיבה.

הרב אברהם אליהו גלייזרמן זצ״ל תלמיד בישיבה באותה תקופה, מציין את העובדא שרי״ל הי׳ נוסע בשנות תרפ״ז-פ״ח אל הישיבה באוסטרובה, כדי לחזק אותה. הוא הי׳ נואם שם בפני הועדים. דבריו היו בנעימה שקטה ובמנוחה, ברם, דברי המוסר שהיו יוצאים משיחתו, היו מודגשים בהתפעלות וברגש עלאי. כן הי׳ רי״ל נואם במסיבות של ארועי שמחה. ובעת חתונתו של ר׳ אהרן קאמאייער [בשנת תר״ץ בעיר קוזניץ] נאם לפני הקהל ותאר את דיוקנו של החתן ר׳ אהרן ואת גדלותו בתורה ובמוסר, הוא הזכיר את השפעתו הכבירה על החבורה, וכיצד העלה את כל שומעי דבריו למדרגה גבוהה. רבי אברהם יצחק לינצברג, מתאר את חתונתו של ר׳ בן ציון ברוק ז״ל, אשר התקיימה בעיר גראיעווע,[5] בה השתתפו אורחים נכבדים מאד מישיבת ביליסטוק אשר הגיעו באוטובוס מיוחד. ביניהם ראש הישיבה, ור׳ ישראל מובשוביץ זצ״ל, ר׳ ניסן רוזשאנקער וכן באו הבחורים הבכירים ביניהם הי׳ רי״ל. מצב הרוח הי׳ מאוד נפלא במסיבה זו. החופה התקיימה בע״ש אחר הצהרים והתאכסנו בבית נהדר בקייטנה אצל העיר גראיעווע, ואחרי החופה עמד ר׳ ניסן באברויסקער והכריז בקול רם: ״אשרך גראיעווע שזכית למסבת-חתונה נהדרה שכזו״. אנשי העיר גראיעווע כבדו מאד את אורחיהם הנכבדים והחליטו לארגן אספה פומבית לכבודם. כמובן שביהמ״ד הי׳ מלא, אנשי העיר באו לשמוע מפי הנואמים המכובדים. בין הנואמים שהוצגו מטעם הישיבה בביליסטוק הי׳ רי״ל, מתוך הבחורים הוא נבחר לנאום לפני קהלת גראיעווע מפני שהצטיין כבר אז באישיותו וכוחו להשפיע.

5. ראי׳ לינצברג למד אז בישיבה המקומית ״בית יוסף״.

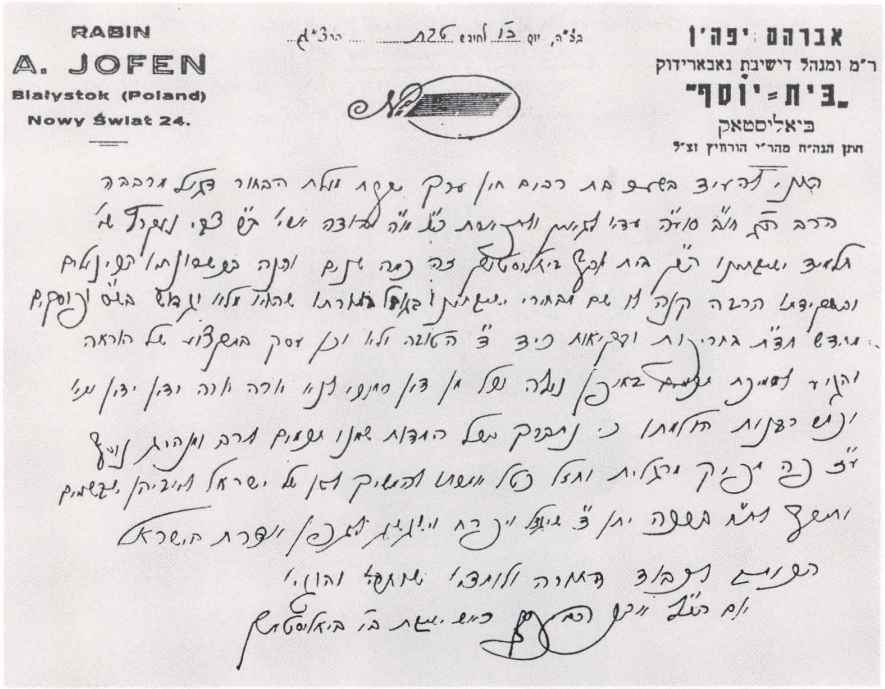
רי"ל טרם פרוץ המלחמה

משמאל לימין, הגרי"ל, ר' ברוך אשר נודעלמאן ראש ישיבת ב"י פיעטריקוב

חתנא דבי נשיאה

בשנת תרצ"ג הוסמך רי"ל להוראה מטעם ראש הישיבה מרן הגר"א יפה"ן זצ"ל. בתעודת-סמיכה זו הי' כתוב: "עדיו לגאון ולתפארת, מבחירי ישיבתנו, מלא וגדוש בש"ס ובפוסקים, מחדש חדושי תורה בחריפות ובקיאות, פה מפיק מרגליות, יורה יורה, ידין ידין וכו'". רי"ל הי' אחד מהחוזרים את שעורו של ראש הישיבה זצ"ל. גיסו של רי"ל יבלחט"א, הרה"ג ר' חיים ברוך פאסקאויץ שליט"א מוסר מזכרונותיו, עוד בשנת תרצ"ג כאשר התחיל ללמוד בישיבה בביליסטוק הי' משתתף ב"רעדיל" [חבורה לדבר בדברי תורה] שראשה הי' רי"ל יען כי הי' חוזר מצוין של השעורים ומסבירם היטב. הרב ר' שלמה פיגא מנהל רוחני בישיבת "שערי יושר" הי' ג"כ מאותה החבורה, ומוסר שהיו בחבורה זו משתתפים הרבה, [היו עוד כארבע או חמש חבורות], הרי"ל אף הוא מנהל אז "ועדים" במוסר. שנתיים לאחר כך נגמר בכי טוב שידוכו של הגרי"ל

סמיכת חכמים שסמך מרן הגר"א יפה"ן את הגרי"ל

זצ״ל עם בתו של ראש הישיבה הרבנית מנוחה עטל תחי׳, וזכור לטוב דוד הרבנית רבי ישראל יעקב לובטשאנסקי זצ״ל שהשתדל הרבה בזה. ומסיבת האירוסין התקיימו בביתו בברונוביץ.[1]

1. כאשר בא הרי״ל לבשר להגרח״ע שנשתדך עם בתו של הראש הישיבה הגיב הגרח״ע בדרך צחות הנני מתרעם כ״כ על הראשי הישיבות, הבחורים הכי טובים לוקחים הם לעצמם, הלא בחורים אלה יסתדרו בשידוכים בלעדיהם.

רבי ישראל יעקב לובטשאנסקי זצ״ל הי״ד, בברנוביץ

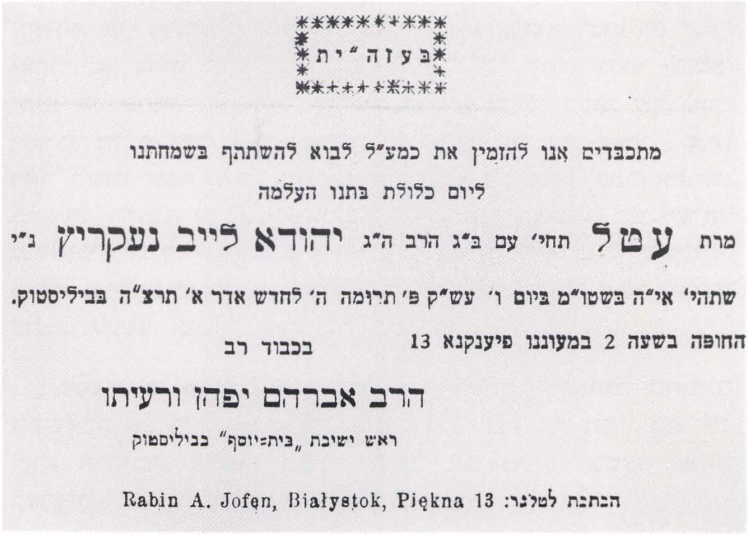
כדאי כאן להביא את רגשי רי״ל כלפי רבי ישראל יעקב לובטשאנסקי זצ״ל, כפי שהתבטא פעם: ״הוא הי׳ מגאוני הדור ממש, עכ״ז במקום גדלותו אתה מוצא ענותנותו. עובדא היא, שבשעה שהי׳ נושא דבריו בשיחה מוסרית, הי׳ הרגלו, שבאמצע השיחה הי׳ מתחיל לבטל את עצמו ולומר שהוא הנהו רק ״עפר ואפר״, אז היינו יודעים, שהנהו עומד לומר חדוש גאוני ונפלא, והוא הי׳ עושה זאת מפני החשש לבלתי הכשל בעוון של גאוה ולפיכך הי׳ מקדים למסור מודעה זו, שהנהו אך ״עפר ואפר״, ואינו ראוי לשום שבח ופאר. היינו אומרים, שבבילסטוק ישנה אישיות מפוארה הדומה לר׳ ישראל יעקב, והוא הנהו המשגיח רבי ישראל מובשוביץ זצ״ל, שגם הוא הנהו מהמקבילים והדומים לו, ובמיוחד במדת גודל ענותנותו. אכן, מה גדול הוא למוד המוסר אשר ביכלתו לחנך ולעצב אנשים ענקי-רוח כמו אלה.[2]

בעש״ק פ׳ תרומה [ה׳ באדר א׳ ,תרצ״ה] התקיימה החתונה המפוארת של רי״ל עם הכלה המהוללה מנוחה עטל תחי׳, בתו של ראש הישיבה, במשכן מעונו ברחוב פיענקנא 13 בשעה שתים בצהרים.

למסבה מפוארה זו נתקבצו ובאו כל הרמי״ם מישיבות ״בית יוסף״. באו, רבי דוד בליאכער, רבי אברהם זלמנס, רבי ישראל יעקב לובטשאנסקי, ועוד הרבה מגדולי חכמי התורה, ביניהם הי׳ הגאון ר׳ חיים שמואלביץ זצ״ל. כאשר חזר לביתו מן החתונה, שאלו אחיו הצעיר רבי שלמה זצ״ל, האם הי׳ כדאי טלטול הדרך של הנסיעה לבילסטוק, והגר״ח ענהו: ״לא רק שהי׳ כדאי להיות יחד

2. כדאי למסור כאן השקפה בחינוך ששמענו מפיו בשם ר׳ ישראל יעקב, אשר קבל מהסבא. הסבא הי׳ נוטה להתמסר ביותר דוקא להבחורים אשר בטבעם עלולים יותר להפגע ולהתקלקל מאשר לבחורים ה״ישרים״. כששאלו ר׳ ישראל יעקב לפשר הנהגתו, השיב עפ״י מה דאיתא פסחים ל״ה שבמצה בעי׳ ראוי לחמוץ, וכל שישנו בבל תאכל חמץ ישנו בקום אכול מצה, והרי דהוי תנאי במצה שהי׳ מסוגל להתחמץ. והוסיף דתועלת הרבים כרוכה בזה, כי כאשר יכשר תלמיד זה יוכל להשפיע על עוד רבים כמותו.

באספה הגדולה של גדולי התורה, אלא בעיקר הי׳ כדאי הדבר כדי להאזין להשיחת מוסר שהשמיע החתן, המעידים על גדלותו העצומה של החתן המפואר.[3]

בעזה"י

מתכבדים אנו להזמין את כמע"ל לבוא להשתתף בשמחתנו

ליום כלולת בתנו העלמה

מרת **עטל** תחי׳ עם בן ב״ג הרב ה״ג **יהודא לייב נעקריץ** נ״י

שתהי׳ אי״ה בשטו״מ ביום ו׳ עש״ק פ׳ תרומה ה׳ לחדש אדר א׳ תרצ״ה בביליסטוק.

החופה בשעה 2 במעוננו פיעקנא 13 בכבוד רב

הרב אברהם יפהן ורעיתו

ראש ישיבת „בית־יוסף" בביליסטוק

הכתבת לטלגר: Rabin A. Jofen, Białystok, Piękna 13

הזמנה לחתונה

בערב ש״ק, וביום השבת בצהרים, נתכבדו בנאומי-ברכה גדולי ישיבות נובהרדוק, ובעת הסעודה השלישית נאמו בחורים מהועדים, בשם חבריהם תלמידי הישיבה כולה. וזכור הי׳ אותו מעמד מרשים לזמן רב, טמון בלבותיהם של לומדי התורה.

מובן, שבהיותו חתנא דבי נשיאה, תפס רי״ל מקום נכבד בהנהלת הישיבה, והיתה לו גם הזכות לנאום לפני קהל תלמידי הישיבה בימים שהתקיימו אספות ״ועד הכללי״. [וכרגיל זה הי׳ בכל

3. וגם שנים אח״כ הי׳ הגרח״ש משבח שחותיו. ובמכתביו אליו הי׳ מכנהו בתאר מיוחד משכיל ביראת השם.

מימין לשמאל, הגרי"ל, ר' ניסן ראזנקער הי"ד, מרן הגר"א יפה"ן, ר' ישראל מובשוביץ, ר' ניסן באברוסקער הי"ד

ערב ראש חדש], כנזכר, הי' רי"ל מנהל "ועדים" עוד בבחרותו, כש"כ בימים אחר שהתחתן. מספר הרב בן-ציון הירשפעלד שליט"א [ר' בן-צין רוטקער] המתגורר כעת בשיקגו. כאשר רי"ל הי' ראש הועד שלי, והייתי שואב ממקורי החכמה והמוסר, היו המאמרים שלו כה נעימים ועמוקים, שאפילו רק בשמעך את קולו בלמוד המוסר אחר חצות הלילה, או בבית הבדידות, נשאך רוחך להתדבק למרום, להתעטף ברגשי אהבת ה' ובבטחון בשמו הגדול. חוט השני החרוז בתוך חייו הוא מנוחת הנפש ובטחון.

והגר"ח זייציק זצ"ל כתב במכתבו על רי"ל מהתקופה ההיא: "כאשר התחתן עם בתו של מרן הגרא"י זצ"ל, לא הי' מבליט את עצמו, לא ניצל את הזכות ואת היחוס לעצמו, ולא נתן מקום שירגישו את זה. לא הי' בו כדי להכיר את ההתנשאות, כי הי' תמיד עם חבריו שלעבר ושל אתמול. לא הי' ממעט בערכם ובכבודם של המבוגרים ממנו, שהיו תופסים מקום מכובד וניכר בהישיבה".

באסיפות הכלליות

חלק מאד חשוב בעבודת ישיבות "בית יוסף", הי' כנון אספות כלליות מדי שנתים ימים, כדי לדון בעניני רוח. ריי"ל בחבורו "ישיבת נוברדוק" מבאר ענין זה: "עם גדולן של ישיבות "בית יוסף" בפולין ובלאטווי', ועם הסתעפותן היתירה, הורגש הצורך הגובר והולך לכנס את הפזורים לאסיפות גדולות, ולברר שאלות העומדות ברומו של עולם הישיבות, ואף לקבל החלטות מסוימות. האסיפות נערכו תמיד באחד ממרכזי הישיבות, בביליסטוק, במזריטש, או בורשה, לפי תור. אסיפה כללית כזאת היתה נמשכת כשבוע ימים, והיו משתתפים בה ראשי המנהלים, חברי ההנהלות ובאי כוחן של החבורות הראשיות. היו דנים בעניני עבודת עצמו ובעניני זיכוי הרבים, והאסיפות היו משמשות מקור חיזוק והתרוממות הרוח לכל ישיבות "בית יוסף", למרכזים ול"סביבות" כאחד, אף היו מלכדות אותם בעבודתם ומסייעות לשגשוגם... האסיפה הרוחנית הארבע-עשרה בכלל, והשמינית לפולני' מכל ישיבות נוברדוק "בית יוסף", נתקיימה בחורף תרצ"ג, בימים ט"ז-כא שבט בביאליסטוק בהשתתפות ראשי המנהלים וצירים, ראשי ישיבות ומנהלים מישיבות גדולות וקטנות. כמו כן היו צירים מחבורות, ששים איש בערך, מלבד צירי ביליסטוק וביחד — כמאה איש כ"י".

כאמור, אסיפות גדולות היו מתקיימות פעם בשתי שנים, ובכל פעם היו מתכנסים במקום אחר, כפי הכרעת ההנהלה. כשלשה שבועות אחרי חתונתו של ריי"ל, התקיימה האספה הכללית בעיר מעזריטש אשר נועדה ונקבעה לשלהי חדש אדר א' בשנת תרצ"ה [פ' פקודי] ואלי-ה נסע ריי"ל מטעם ההנהלה של ישיבת ביליסטוק. הרבנית הצעירה נשארה בביליסטוק ולפנינו תאור מלבב, אשר נתן לנו ריי"ל בגלויותיו שכתב אל ביתו,[1] "הגעתי למעזריטש ביום א' בשעה 8 בערב. בבית-הנתיבות קדמו פנינו חבורה מתלמידי ישיבת מעזריטש, אשר הביאה אותנו להתאכסן בבית ראש הישיבה,

1. ומה שספר על הכבוד שניתן שם. הי' בודאי כדי להרנין ולשמח את לב הרבנית.

אסיפה גדולי בביליסטוק, רבי אייזק גרייעווסקי זצ"ל הי"ד, נואם. הגרי"ל [תחת החץ הימיני] ויבל"ט הרב משה קיימאן [כיום במקסיכו] משמאל, יושב בראש השולחן בזווית רבי ישראל מובשוביץ זצ"ל

הרה"ג ר' דוד בליאכער שליט"א. הגרד"ב הי' מאוד ידידותי והסביר לנו פנים. הגיעו כבר הרבה צירים מהרבה מקומות — מעשרים ושש ערים — מבילסטוק, מפינסק, מורשה, מאוסטרובצה, מאוסטרובה, מלוצק, מדווינסק, מפולטוסק, משעדליץ, מבאראנאוויטש וכו'. בא גם הגאב"ד דעיר נרובקה [הרב אייזיק גראייעווסקי, המכונה "דער סוועטיוואליער"], ר' יעקב מאזירער, ר' יודל אלשאנער, ה"אדעסער" ועוד אחרים.

אברך מאד נעים ר' משה סקולעווער, השאיל לי את הבגד-העליון שלו ["סורדוט"] והוא לבש אחר. אכלנו פת שחרית אצל ר' שמואל ידוובנאר [פאניץ], והוא יד ימינו של הגה"צ רבי דוד

הנהלת ישיבת ב"י מעזריטש, מימין לשמאל, הרב יוסף דוד בויארסקי זצ"ל הי"ד, הרב שמואל פאנטיש זצ"ל הי"ד, הרב שמואל נארובלער זצ"ל הי"ד

בליאכער. גם שם קבלוני בסבר פנים יפות, בצהרים ובלילה באו עוד הרבה אורחים, בס"ה יותר משמונים איש כ"י. כמו כן הגיע הראש הישיבה מבילסטוק, הדוד, [רבי אברהם זלמנס] מורשה[2], ה"קאמאיער" [ר' אהרן אגולניק], רבי זלמן "מינסקער", ר' חנינא

2. שנשא אחות הגר"א יפה'ן.

"קייעווער", ר' דוד מרגליות, ר' איסר זוואנקין, [חתנו של ר' מאיר קארעליץ] ועוד אברכים מ"הסביבות" הקרובות למעזריטש, ורבי שרגא מגיד מהעיר לודמיר, ועוד, ועוד.

בבקר התפללנו בבנין הישיבה. רושם טוב עושה המראה, כיצד ארבעה אברכים "חדשים" עטופים טליתות, וביניהם נמנה גם אנכי. ב"ה, כל אחד אדיב כל כך ורוצה לכבדני. כל אחד מזמין אותי להתארח אצלו. שמי נשא בפי התינוקות: "הנה הולך חתנו של ראש הישיבה". "אולי רוצה לשתות משהו", ככה הוא בין הפעוטות, וכן הוא הדבר בין הבחורים והאברכים. ביום השלישי אחר הצהרים נפתחה האסיפה. הראשון נאם ראש-הישיבה שליט"א, אחריו הדוד ר' אברהם מירער מורשא, השלישי ר' דוד בודניק [קנישינער], דברי כולם השאירו רושם כביר. ככה נראתה ישיבת-הפתיחה. בשעה עשר בערב, נתאספו למושב השני, בישיבה זו נאם רק רבי דוד בליאכער, והישיבה נסתיימה בשעה השתים-עשרה בלילה. ביום ד' התקיימה התיעצות מצומצמת, הנושא הי' "עבודת עצמו", אשר ארכה עד השעה הראשונה אחר חצות היום, עכשיו צריכה להתקיים "ישיבה כללית" אודות "זכוי הרבים". משך המעת-לעת נתוספו הרבה אורחים. מספר המשתתפים כבר עלה עד למעלה ממאה איש [כ"י], בא גם ה"דובראוער", [ר' יצחק אורלאנסקי שליט"א] גם ה"קעלמער" הגיע. רבי חיים פעטריקאווער [ר' חיים זייציק] הגיע היום. היום הוכרזה מגבית למען יסוד כולל אברכים בפולין. כבר נאסף סכום של אלף זלאטעס, שיספיק לכלכל משך שנה אחת".

בתקופה זו בערך חדש אחר חתונתו של רי"ל אנו מוצאים רשימה בעתון וילנאי, וכדאי לצרפה פה "לרגלי החתונה שהתקיימה אצל ר' לייב גורעוויטש [גאמלער] ר"מ בישיבה "בית יוסף" בעיר סקידל, אלי-ה הגיעו הרבה אורחים נכבדים, התקיימה אספה המונית בבית-המדרש הגדול [בש"ק פ' צו שנת תרצ"ה]. האסיפה הוקדשה למען חזוק הישיבה המקומית. את האספה רבת-המשתתפים פתח הגאב"ד ר' מ.נ. ווירשובסקי שליט"א. הוא

סקר את התפתחות רשת הישיבות של תנועת "בית יוסף" ופעילותן. אחריו נאם הרה"ג ר' אברהם יפה'ן שליט"א הר"מ דישיבת ביליסטוק, דבריו הלבבים השאירו על הקהל רושם עמוק מאד. אחר-כך נאם חתנו של הגר"א יפה'ן, הרה"ג ריי"ל נקריץ, והרב הבחור נח מאלאוויצקי [מבאראנאוויטש]. אחרי הנאומים הי' הקהל במצב-רוח מרומם וברצון כביר לפעול בעד החזקת התורה בכלל, ולמען החזקת הישיבה המקומית בפרט.

נוצלה גם הזדמנות היות בין האורחים הנואמת הידועה בחסד עליון והמדריכה הראשית של בנות אגודת ישראל בביליסטוק הגברת ע. נקריץ [בתו של הגר"א יפה'ן]. בהתאם לזה, התקיימה אספת נשים ביום ב' בערב באולם בית-הספר "תורה ודעת". באספה זו השתתף המון רב של נשים, והגברת ע. נקריץ הקסימה את הקהל בנאומה ובדברי' הנרגשים, בדבר חשיבותו של ניהול החיים עפ"י רוח התורה והיהדות, שהשאיר הרושם כביר. הרב נעקריץ והרב מאלאוויצקי נאמו אחר-כך, ונאומיהם היו מלאי רוח-מרומם. בנאומיהם עוררו את קהל המאזינות, לפעול למען החזקת התורה. לבסוף קרא היושב ראש את ההחלטות האסיפה, ומספר גדול של המשתתפות נרשמו לחברות בועד המיוחד שאורגן לתמוך בהישיבה המקומית. נעילת האספה היתה במצב רוח מרומם מאוד. גם יש להעיר, אשר ישיבתנו חביבה מאד על תושבי העיר וגם מחוצה לה, כי הפליאה מאד בעבודתה המוצלחת בחנוך התלמידים".

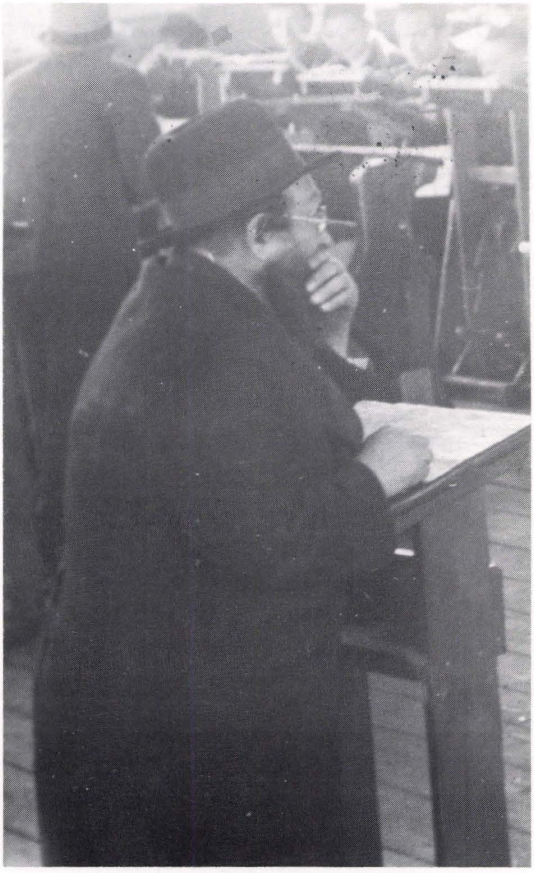
בענין "האסיפות הכלליות", אשר אחת מהן תוארה ע"י ריי"ל, והבאנוה למעלה, יש גם להוסיף, שה"אספה הכללית" האחרונה התקיימה בג' באדר בשנת תרצ"ז בפרוס מלחמת העולם השני', עבור אסיפה זו יצאה לאור חוברת בשם "לקראת האספה". בחוברת זו, נדפס מאמרו של ראש הישיבה זצ"ל, וגם מאמר מאת ר' יצחק וואלאדשאן זצ"ל, [דער שערעשאווער], מלבד, חומר בדבר ההכנות להאסיפה. וכאן יאות מאוד להזכיר את דבריו של ראש הישיבה זצ"ל, המבאר את חשיבותן של האספות הכלליות. שם המאמר הוא: "אז נדברו" וז"ל: "והנה מתכוננים אנו כעת אל האסיפה

הרוחנית מכל ישיבותינו-ישיבות נוברדוק, וענינה ידוע מן האסיפות שכבר נתקיימו. אחד מהעיקרים הראשיים שלה היא לקיים בעצמנו את מש"כ "אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו". מרשים הם בני ישיבות "בית יוסף" לעצמם את הענג הזה, להוציא הוצאות מרובות, ולבא מקצה המדינה, וגם מחוץ למדינה. והכל בשביל מה? זה בשביל לקבל חיזוק רוחני, כל אחד לפי מדרגתו. מהם באים לקבל פני רבותם, ולשמוע מהם דברי אל-הים חיים, מהם באים בשביל התאגדות העובדים, הוא ה"נדברו איש אל רעהו", והוא הצד השוה שבהן. גם הגדולים ב"ה נשמעים לקטנים, וכולם כאיש אחד מסורים להיות דברי "אמת" ו"חסד" ו"דעת" נאמרין ואפשר שזוהי התכלית הנרצית ביותר, כי באופן כזה ישנה האפשרות שהאמת והדעת תתרחבנה. ו"תשועה ברוב יועץ" — ברבים שכזה, בעיון והיקף דברי מוסר ברמה גבוהה, כפי שמקובל אצלנו, מפי אדמו"ח זצ"ל — הוא האושר הגדול מצד עצמו".

רי"ל — פעילותו בהנהלה

בשלהי שנת תרצ"ה, נסע הגר"א יפה"ן לארצות הברית כדי לנהל מגבית למען בנין חדש בשביל הישיבה, והוכרח לשהות שם כמעט שנה שלימה, ואז נפלה המעמסה של ספוק צרכי הישיבה על שכם בני משפחתו. הרבנית שרה, אשת הגר"א יפה"ן הצטיינה תמיד בעבודתה המופתית למען קיום הישיבה בחומר וברוח, וידועים מכתבי-ה הרגישים בהם פנתה להגרח"ע גראדזענסקי זצ"ל ותארה את מצבם החמור של תלמידי הישיבה, ועכשיו עבדה עוד יותר מאשר בשנים הקודמות, למען החזק את מעמדה הגשמי של הישיבה לכה"פ באופן המינימלי.

בהעדרו של ראש הישיבה, הוזמן מברנוביץ רבי ישראל-יעקב לובטשאנסקי זצ"ל, שהגיע שבועיים לפני ר"ה, והתאכסן בביתו של רבי ישראל מובשוביץ זצ"ל. הי' משמיע שיחות מוסר בלי הרף, את

רבי ישראל יעקב לובטשאנסקי זצ"ל הי"ד בישיבת ברנוביץ

שיחתו הראשונה הגיד תיכף בבואו מבית הנתיבות וארכה עד כדי שלש שעות. [דברי ההתעוררות בלבד ארכו כשעתים וחצי]. שיחות אלו הי' מגיד בכל חלקי הבנין, מלבד בביהמ"ד עצמו [השיחה הראשונה], דבר במקום שהתאכסן [ביום ב' בצהרים], באולם האכל — בלילה. ביום ג' אחרי תפלת שחרית וארוחת-הבקר הגיד שיחה

בבית-המוסר, ובערב בבית-המדרש. אשתו הרבנית של ריי"ל גרה בקיץ זה מחוץ לעיר במעון-קיץ במילציץ לפיכך הי' ריי"ל אוכל בביתו של רבי ישראל מובשוביץ אשר חבבו מאוד ויחד עם אשתו הרבנית שיינקע היו שמחים לארחו. וריי"ל מעלה מזכרונותיו על הימים ההם: "ביום ד' בערב בשעה שמונה הופיע רבי ישראל יעקב בבית-המדרש של הישיבה והשמיע שיחת מוסר יחד עם "התעוררות" משך שלש שעות כמעט [דברי ההתעוררות בלבד ארכו למעלה משעתים] השיחה הלהיבה את הקהל והשאיר רושם גדול. "היתה לנו הזכות שריי' ילין בליל רביעי בביתנו וזכינו לברכת צדיק. ביום ה' בצהרים בשעה שתים עשרה חזר ריי' לברנוביץ, קהל גדול, בתוכם ר' ניסן ראזשאנקער וריי"ל לוו אותו.

בעונה זו רשם ריי"ל בפנקסו: "ביום ג' פ' נח [ב' לחדש מר-חשון תרצ"ו. בשעה: בין הרביעית והחמשית לפנות בקר] נולדה בתי

הריי"ל בבילסטוק

[הבכירה] למז"ט, בעיר ביליסטוק פולין, וביום ש"ק פ' נח נקראה בשם חי' על-שם הסבתא ע"ה אשת אדמו"ר ר' יוזל הורוויץ זצ"ל.

על פעילותו של רי"ל בהנהלת הישיבה, מספר הרב אהרן באקאוו תלמיד הישיבה בעת ההיא: "רי"ל הי' פעיל לא רק בתוככי הישיבה אלא גם מחוצה לה, כלומר, לערוך מגבית בעיר ביליסטוק, לייצג את ההנהלה בהלויתו של תומך הישיבה ולהספידו וכדומה, בכל הזדמנות היו מבקשים ד"ת מפיהו. הי' נואם מפואר, לשונו היתה נהדרה ומפיקה מרגליות, מלבד התוכן שבדבריו, היתה גם לשונו צחה וסגנונו מצוין.[1]

באותו חורף עצמו בשנת תרצ"ו, הי' רי"ל הנואם במסבת "מלוה מלכה" שארגנו לכבודו של הגאון והצדיק ר' ברוך דוב לייבאוויטש זצ"ל בביתו של ר' י.מ. מרגליות בביליסטוק [כפי הנראה, היתה המסבה בעבור הישיבה בקאמעניץ].

בתקופת החורף שנת תרצ"ו נתקבל מכתב מאת ראש הישיבה הגר"א יפה"ן זצ"ל אשר — כאמור — שהה אז באמריקה במכתב זה משתקפת ההערצה והחבה היתירה מאת ראש הישיבה אשר נודעת לה לעבודת הועדים. מכתב זה גם נדפס באחת מחוברות "חיי המוסר" ואנו מצטטים את לשונו: "בע"ה עש"ק פ' וארא פה דורהאם. כבוד אהובי ידידי היקרים, גבורי כח, עושי דברו וחושבי מחשבות טהורות, ובתחבולות עושים מלחמת ה', ה' יצליח לכונן מעשה ידיכם..

שמחתי על השמועות הטובות מהתקופות "טוב" כסליו, מתקופת חנוכה, שעברו ברוב חיזוק ורוממות הרוח ומעשה, ויתן ה'

1. במשך כל השנים אח"כ באמריקא הטיל חותנו הגרא"י עליו הרבה שליחויות עבור הישיבה, לעתים גם בענינים שלא הי' לו שום נסיון בזה. פעם שלחו הגרא"י לקים נחום אבלים אצל משפחה אחת מתומכי הישיבה שנפטר והוא לא הכיר הנפטר ומשפחתו כלל, כאשר טען לפני חותנו שאינו יודע כיצד ומה יעשה שם, הגיב, אם אינכם יכולים אזי בודאי חייבים אתם בזה.

שאזכה לראות את השמועות ולהנות מזיוכם והודכם אשר אולי אתם אינכם יודעים ואינכם מרגישים מקרן אור פניכם, אבל בשביל זה גופא זוכים לאור זורח. כמש"כ: "ומשה לא ידע כי קרן" וגו', בשביל זה גופא שלא ידע ולא החזיק טובה לנפשו קרן אור פניו כ"כ, עד "שיראו מגשת אליו" וכו'.

אחשוב שכבר הותחלה אצלכם התקופה היותר חי' והיותר מוכרחת להאדם היא תקופת הבטחון וכו'. אשרי חלקו מי שזכה לתלות בטחונו בה', כי שכרו גדול בזה ובבא והוא דבר מציאותי, וכמו שהי' אומר האדמו"ר ז"ל באידיש: "בטחון נעמט אים ארויס פון וועלטישן דריי, און בויט אויס א הימעל וועלט" [הבטחון מוציאו משאונו של העולם, ובונה בשבילו עולם שמיימי]. יתן ה' שיזכני — בהקדם האפשרי — להמנות בין העובדים הללו, ולעת עתה אבקש לכוון בתפלתכם על ס"ד, שיהי' לי גם פה הרגשי בטחון, וגם שהבטחון שלכם יאפשר לפעול שנזכה לראות גם פרי הבטחון, מלבד שכר הבטחון שהוא הבטחון עצמו, וכמו שהאריך רבינו ז"ל במשלי. דוש"ה והצלחתכם ומתגעגע לראותכם, אברהם.

"כולל זמני"

בחבורו "ישיבת נוברדוק" כותב רי"ל על הנושא "כוללים זמניים" וז"ל: "מלבד האסיפות הכלליות, שהיו מתקיימות תוך השתתפות מכל המקומות, נתקיימו כוללים זמניים, ביחוד עבור האברכים שהיו מתרבים משנה לשנה. חברי הכולל הזמני, הן אברכים מנהלי ישיבות ובין אברכים המסודרים ביחידות. כל אברך הי' חייב לשהות לפחות שני שבועות בכולל זמני, בכל פעם. בשביל הכולל הזמני נקבעו סדרים מיוחדים, והוא הי' מתקיים בכל פעם במקום אחר, פעם בשדליץ, ופעם באוסטרוב מזוביצקי, פעם במזריטש ופעם בביליסטוק. הכולל הזמני הי' כולו נתון לריכוז רוחני, בתורה ובמוסר. בסופו היו מתקבלות החלטות פרטיות בעבור המשתתפים בו".

כולל זמני בבילסטוק, יושבים מימין לשמאל, ר׳ גרשון ליבמאן שליט״א, ר׳ ניסן באברוסקער, ר׳ יואל קליינערמאן (ראש ישיבת אוסטרוב מאזאוויצט) ר׳ אברהם זעלמאנס, ר׳ יצחק וואלדשיין, ר׳ ישראל מאמירפלער. עומדים מימין לשמאל, השני ר׳ ישראל מובשוביץ, הרביעי, ר׳ יהודה לייב, הששי, ר׳ ברוך אשר נודעלמאן

וכאן ניתן להוסיף עוד מדברי רי״ל כאשר הוזמן לנאום לפני המשתתפים ב״ירחי כלה״ בלייקווד [בג׳ עקב שנת תשל״ז]. ואלה היו דבריו בהם פתח: ״הראשון שהגה את הרעיון של ״ירחי כלה״ בזמננו, הי׳ הרה״ג רבי יוסף כהנמאן זצ״ל בישיבת פוניבז׳. ברם, בעולמנו, עולם ישיבות ״בית יוסף״ בתקופה שהתקיימה בפולין עצמה רשת של עשרות, עשרות, ישיבות של ״בית יוסף״ הי׳ נהוג שפעמיים בשנה היו מתקבצים ראשי הישיבות ומגידי השעורים ל״כולל זמני״ שארך מעשרה ימים עד לשני שבועות כדי להתחזק ברוח התורה ועבודת השי״ת, ואם שעיקר עבודתם בכל השנה היתה במלאכת הקודש, בכל-זאת, הורגש צורך בחיזוק להרוח של התורה, וגם בעבודת ה׳. וזה הי׳ לפי רוחו של רבי ישראל סאלאנטער זצ״ל שגילה את החדוש שיש צורך בלימוד המוסר ובעבודת המוסר, ותלמידיו, שהיו נקראים בשם ״הסבא״ הוא ה״סבא״ מקעלם, ה״סבא״ מסלובודקה, וה״סבא״ מנוברדוק, כל אחד ב״גוון״ [קנייטש] משלו, וה״גוון״ בנוברדוק הי׳ על זכוי הרבים וזכוי עצמו בעבודה. ובעבור זה הי׳ הצורך ״בכולל זמני״ שישמש למטרה זו, וזה הי׳ מעין הירחי-כלה של תקופת ימינו אנו״.

בחורף שנת תרצ"ו פ' יתרו התקיים "כולל זמני" בעיר מעזריטש, בו השתתף הרי"ל, וכדאי הוא להביא את תאורו מכנוס מרומם זה: "הגענו למעזריטש ביום א' בערב. בדרך בתחנת העיר בילסק הצטרף אלינו ה"קלמאי", מלבדו מצאנו את האברכים המנויים להלן: ר' גרשון יאנאווער, ר' יצחק שערעשעווער, ר' נחום אוזדער, ר' צבי חרסנר, ואנחנו שלשתנו [מביליסטוק] ועוד נמצאים כאן שלשה אברכים מתושבי העיר מעזריטש ביחד עשרה אברכים. מחכים לבואו של ר' אברהם מירער ביום השלישי. [עיין בירחון "חיי המוסר", חלק ב' דף נב, את המאמר החרס והמרגליות דו"ח נאומו שנשא ובהמשך דבריו תיאר את חשיבותו של "הכולל הזמני" וז"ל: "מה שבאנו כולנו להכולל, קרוב לשלשה מנינים אברכים בעלי אחריות, וזה באמצע החורף בזמן קור גדול, והכל, כדי לעשות כאן ב' שבועות על עבודת עצמו יחד עם כל ההכנות לזה, שקועים כאן הרבה חלקים של מס"נ, ובצדק נוכל להתבטא על זה "צללת במים אדירים" וגו' עיי"ש.]

ורי"ל ממשיך במכתבו: "ביום א' בערב ולמחרתו ביום השני בבקר התפללנו ביחד בהיכל הישיבה. ביום השני הגיעו ה"קאמאי" [קאמאיער], ור' ברוך אשר הר"מ בישיבת "בית יוסף" בפיטריקוב, מעתה כבר מספר אברכי הכולל מגיע לששה עשר איש. אתמול נתקבל מכתב מאת מרן ראש הישיבה מניו-יארק ובו אחולי ברכה למשתתפים ב"כולל הזמני". רבי דוד שליט"א הקריא מכתב זה בפני הקהל כולו.

סדר היום שלנו הוא כדלהלן: "1) משתתפי הכולל מתפללים יחד עם צבור תלמידי הישיבה 2) אחר התפלה למוד מוסר לחצי שעה, פת שחרית בבית רבי דוד בליאכער, אחר כך למוד מוסר ודבור במוסר, אח"כ סדר למוד. בשעה שלוש "חוג" [א רעדל], ארוחת הצהרים, חלק סועד אצל רבי דוד וחלק אצל רבי שמואל,[1]

1. ר' שמואל פניטש גיסו של ר' דוד, ממנהלי ישיבת "בית יוסף" במעזריטש.

ואח"כ סדר שני של למוד ועוד "חוג" [רעדל] בברור הלכות, ותפלת מעריב בהיכל הישיבה. יום ד' הוכרז לחברי ה"כולל" כ"יום הבטחון". כלומר, עסקו בעבודה על בטחון, והיום החמישי הוא ה"יום של תשובה". כל אחד שקוע במחשבותיו על עצמו ועל מצבו הרוחני", ובמכתבו זה ממעזריטש המיועד לביתו בביליסטוק כותב רי"ל: "הרי ביום ששי הבע"ל תדליקי נרות השבת, תכניסי את חמימות השבת המיוחדת ואת האור המרחף ותועה בדרכו משך ימות החול, בחללו של העולם כולו, באשר אין לו שום מקום איפה להאחז".

במכתב הנ"ל מודיע רי"ל שבאספת ה"כולל הזמני" הוחלט לקבוע תענית ביום ה' לרגלי קושי המצב והצרות כלפי ישראל אשר שונאי ישראל מתכננים, גם אמרו תהלים והתפללו לרפואת הרבנית אשת מרן הגר"א יפה'ן. ביום החמישי הגיעו עוד שלשה משתתפים: ר' יצחק דובראווער מהעיר קאווּעל ועוד אחדים. ביום א' לסדר משפטים דרש הרי"ל בביהמ"ד הגדול של העיר מעזריטש. היום ד' הוקבע ליום "בדידות". רי"ל הי' בהתבודדות עם רבי דוד למשך ארבע שעות.

נושא בעולה של הישיבה

כאמור לעיל, רי"ל בהיותו נואם מצוין הי' משתתף מטעם ההנהלה בכל מאורע קהלתי. בש"ק פ' ויקהל-פקודי בשנת תרצ"ו נאם במסיבת הקדוש שנערכה לרגלי חתונתו של הרב ניסן באברויסקער. ובעתון המקומי של העיר ביאליסטוק "אונזער לעבן" הופיעה רשימה על נאומו הנלהב של רי"ל לכבוד משפחת ציטראן במסבת חנוכת הבית של ביהמ"ד ציטראן בשם "משכן שמואל וחוה" [ומשפחת ציטראן, השתתפה ותרמה לבנין הישיבה וקיומה.] ביום ג' ויגש [ז' חנוכה תרצ"ז] הספיד רי"ל את הרב הגאון הצדיק מו"ר אברהם דוב דינין [הנקרא הסטאראדובר] זצ"ל. שנקטף בימי עלומיו בשנת השלשים ושש לימי חייו. [ממחלת הטיפוס ר"ל]

הגאון ר' אברהם דוב דינין, הסטארדובר

באותה תקופה אנו מוצאים רשימה בעתון המקומי "אונזער לעבן", בה מסופר, שהתקיימה מסיבה לכבוד חנוכה בהיכל הישיבה "בית יוסף" וראשון המדברים הי' רי"ל אשר נאומו הסעיר את הנוכחים, שפתו היתה לטושה וצחה, לבטא בה דברי תורה ועניני אמונה, אלה הם קולותיו והדו של עתון שלא הי' משתייך דוקא לחרדים, ברם, הופעתו המלאת-חן והדר תורני היא היתה הגורמת שרוח הבריות היתה נוחה הימנו.

עם היותו נוברדקאי בכל מהותו, היה תמיד הדור בלבושיו, וכלו אומר כבוד ויקר, בהיותו בחור נפגש עם הגה"צ ר' יוסף נענעדיק זצ"ל הי"ד משגיח דקלצק ומגדולי קלם, והלה תמה והכי כך נראה נוברדקאי, והשיב, שלהיות נוברדקאי אין פי' לחיות וללכת מוזנח כ"א מסוגל להיות מוזנח, תשובה זו מצאה חן בעיני הר"י נענעדיק. וכעין יסוד זה היה מוסר מהנהגת הסבא, עוד בהיותו בבדידות, ובא בחור א' מסלובודקא לשמשו וללמוד מהליכותיו בקדש. ביום הראשון נתן לו הסבא מעות שיקנה עבורם פת שחרית נקי' חמאה וכל מיני מתיקה. הבחור התפלא שכך נוהג הפרוש ר' יוזל, אבל עשה כמצותו, למחרת נתן לו מעות שיקנה פרוסת לחם שחור בלבד, ולקושייתו, מאי שנא, השיב דכך צריך להיות שאין הבדל ביניהן [השתוות].

הרב ר' יעקב פאסטערנאק, כעת רב בברוקלין, מתלמידי ישיבת ביליסטוק בימים ההם, מתאר את ה"אסיפה הכללית" שהתקיימה בביליסטוק בפ' תצוה שנת תרצ"ז והוא מספר: "לאסיפה הכללית באו, "גדולי נוברדוק" — כגון: רבי אברהם מירער, רבי דוד בליאכער, רבי שמואל פאניטש, רבי דוד בודניק, רבי אהרן קאמאיער, ועוד. ואף אלה מהצעירים ג"כ זכו להכנס ולראותם. במיוחד היו מקילים ונותנים להשתתף לצעירים שהיו נמנים בין ה"עובדים". התקיימו ישיבות "סגורות" וגם ישיבות "פתוחות" לקהל. ברם, במעמד מרומם זה עוד זכינו לראות את גדולי ישיבות "בית יוסף".

רי"ל נאם במסבת הקדוש בש"ק ויקרא לכבוד ידידו הרה"ג ר' צבי סימיאנאווסקי, וכן נאם לפני קהל התלמידים בסיום החגיגה במוצי"ט של פסח, בביתו של ראש-הישיבה. באור ליום ד' לס' חוקת תרצ"ז נאם במסבת חתונתו של ידידו ר' נח בראנאוויטשער.

רי"ל הי' מאד רגיש ומודאג להקורה אצל הזולת, ובהיותו סדרן ודיקן הי' גם רושם את המאורע העצוב. מוצאים אנו בעזבונו: "ציון לנפש חי' ביום ג' בערב, אור ליום ד' כ' כסלו תרצ"ח, עלתה

לשמים נשמת ידידי האברך המצויין הרה"ג ר' ירחמיאל פעדער ז"ל, שנפטר ממחלה שחלה משך עשרה ימים, בן כ"ח שנה לימי חייו, פטירתו היתה בוורשא, וקבורתו בעיר מגורו אוסטראוו-מאזאוועצקי, הקבורה היתה אור ליום ו' בשעה 2 בלילה. ווי על האי שופרא דבלא בארעא. [ואז נרשם גם ההספד שאמר עליו הרי"ל]. כן נמצא רשום שבשנת תרח"ץ [חדש אדר א'] התקיים "כולל זמני" בעיר ביליסטוק. בשבת פ' ויקרא שנת תרח"ץ שהה רי"ל באסטראלענקא למען מגבית עבור הישיבה. רי"ל התארח אצל משגיח ישיבת "בית יוסף" באסטראלענקא, הרב ר' זלמן פייגעלמאן [מינסקער] עד היום הרביעי. במכתבו של ר' זלמן הנ"ל נמצא כתוב, שכבוד גדול הי' לו לארח את רי"ל וראוי הוא להתכבד בו. בשבת פ' צו הי' בפולטוסק והתאכסן אצל ר' יצחק הלפנד הי"ד ראש ישיבת "בית יוסף" בפולטוסק, גם ערך שם מגבית למען הישיבה. בעזבונו נמצאת גם רשימה "מה שאמרתי על חתונת ידיד הרה"ג זלמן באבויניצער, שהתקיימה ביום ד' [אור ליום ה' פ' חוקת תרח"ץ, בעיר ביליסטוק] גם: "מה שדברתי ב"ועד הכללי" עשרה בטבת — תרצ"ט. וכן: "מה שדברתי על קנין התנאים של ידידי מיכאל [גאמלער] עסטרין הכהן [ביום א' לסדר שלח]..

פרק תשיעי

והיו עיניך רואות את מוריך

אהבה והערצה אל ראש הישיבה

כמתואר למעלה, התודע רי"ל אל ראש הישיבה הגר"א יפה'ן, — והוא עודנו בגיל צעיר — בהומל שברוסיא. ברם, כבר אז התקשר אליו ברגשי חבה והערצה. בשעה שהי' רבי יהודה-לייב מעלה זכרונותיו מהימים ההם הי' מספר בהתרגשות: "באותם הימים בהומל הסוביטית, למדנו בישיבה את המסכתות כתובות וגיטין. ואז בתקופה הנוראה ההיא, הי' ראש-הישיבה משמיע באזנינו את שעוריו הגאוניים, הי' מבאר את דברי הרמב"ם, או דברי הרשב"א ומתעמק בהם, אח"כ הי' מביא את דברי "קצות החשן". והי' אומר: "ככה למד את הסוגיא בעל "קצות החשן", וכה למד את הסוגיא "בעל הנתיבות". לבסוף הי' אומר את חדושו, שהי' כמו "צליל" [א קלונג]. וכל הקושיות — אשר הי-ו על דברי הראשונים שהביא — נתיישבו, והכל הי' מתבאר, ונתבהר לעינים. אל נשכח, שהשעורים הגאוניים האלה הי' משמיע בשעת-חרום נוראה, שעה שהיינו זקוקים להעמיד שומרים מבחוץ, כדי להזהירנו מאנשי הבולשת [נ.ק.וו.ד.] [ובאותה תקופה הוא אמנם נאסר וכמו שמסופר לעיל].

רי"ל ספר שהי' בתוך קבוצת בחורים שהסטייפלער זצ"ל השמיע בפניהם רעדיל בלימוד, והם היו מתפעלים מחדושיו עד שהרגיש שנדמה להם שדבריו עולים על שיעורי הראש ישיבה. א"ל, הלא אני הנני מכין כל השבוע חבורה זו, ואלו ראש הישיבה מכין את שיעוריו בחצי שעה בלבד.

יעקב ישראל קניבסקי
ראש ישיבת „בית יוסף"
בני ברק א"י, ת. ד. 4
בעתמחים שליח וספרי קהיר

Rabbi Jacob I. Kaniewsky
Dean of Yeshivath „Beth Josef"
Beneі Beroq, Palestine, P. O. B. 4

מכתבו של הסטייפלער למרן הגר"א יפה"ן

הראש ישיבה הי' ענן הכבוד של הישיבה, כבוד הי' לישיבה כאשר בראשה עמד גאון מגדולי הדור, ובכל מקום שהי' בא תלמיד הישיבה, מתלמידיו של ר' אברהם יפה'ן הי-ו מחבבים ומכבדים אותו. רי"ל הי' מספר על כוח המשיכה של מוהר"א יפה'ן עוד מימי נעוריו: "כשהי' מגיד שיחות מוסר, עוד בימי היותו בהומל הסוביטית, הי' נופח בנו מרוחו, רוח של קדושה. בכוח זה היינו יכולים לעבור גבולים של "מסך הברזל" הסוביטי. הי' זה מעשה וצעד של מסירות נפש, ירו עלינו הרבה פעמים, והרבה נאסרו בבתי-הסהר. בכל זאת לא נרתענו, ובכוחו זה אשר שתל בתוכנו ע"י דבריו המלהיבים, כי דחיפה של קדושה היתה בדבריו.

ובהיותו בביליסטוק, זכורני את שיחותיו ביחוד במוצש"ק. גאונות עצומה היתה בהן. רעיונותיו אלה, הי' מעלה ומגלה מתוך פרשיות השבוע, או מתוך דברי חז"ל במדרשים וכו'. בסופם של דברים הי' מפטיר ומסכם: "וא"כ, אם ככה הם הדברים, אין לך עיקר גדול יותר מלמוד המוסר, ובהתפעלות דוקא".

פעם שאלני בחור אחד — שהי' ביסודו עמקן גדול, ותמיד הי' לן בעומקה של הלכה — בחור זה הי' עומד ותמה: "הרי עומד לפנינו גאון מגדולי הדור, ולמה תמיד מסיים הוא את דבריו על הנחיצות של למוד המוסר? כלומר, והלא השיחה עצמה מספקת, בלי למוד המוסר ברם, מכיון שראש הישיבה מוצא, שנחוץ להדגיש את למוד המוסר, זה מורה, על ערכו הרם של ענין למוד המוסר, אך לא ירדתי לסוף דעתו". והנה ימים חלפו ורואים אנו, מה חשובה היא כונתו של ראש הישיבה, כי למוד המוסר הוא מהדברים העומדים ברומו של עולם, ועקרם של דברים תלויים בו, והוא הנהו המפתח לכל, ועל זה הי' נותן הר"מ את נפשו תמיד, משך כל ימי חייו, הי' חוזר ומדגיש את גודל ערכו וחשיבותו של למוד המוסר.

הרה"ג ר' חיים ברוך פאסקאוויץ שליט"א, חתנו של ראש הישיבה, בדבריו ביום הזכרון הוסיף: "לא יתכן לתאר את היופי

מרן הגר"א יפה'ן בשעת שיעור בהיכל הישיבה בביליסטוק

שהי׳ גנוז בשעוריו של מרן ראש הישיבה זצ״ל. הי׳ בשעוריו הרבה מן החיות וההסברה. ראש הישיבה הי׳ מסביר נפלא, הבחורים שומעי לקחו וביחוד מאלה הבחורים הבכירים היו משתדלים להפריך את חדושיו ודנים עם ראש הישיבה תוך שעורו, [הרב אהרן באקאוו עדיין זוכר את רבי ישראל יעקב קאניעווסקי זצ״ל ה״סטייפלער״ שהי׳ אז צעיר לימים, והוא הי׳ רץ כצבי אל שעוריו של ראש הישיבה, ומשים את אזנו כאפרכסת, לבל יאבד אף מלה משיעורו]. עוד בהיותו צעיר לימים היו שעוריו של ראש הישיבה מפורסמים בין תלמידי הישיבות בעולם.

רבי ב״צ ברוק זצ״ל הי׳ מתאר את אישיותו של ראש הישיבה הגר״א יפה״ן זצ״ל: ״רבנו הי׳ גאון בתורה, עוד בימי עלומיו הי׳ נמנה בשורה הראשונה של ראשי הישיבות הזקנים שבדור, בצעירותו הי׳ מכונה בשם ה״עלוי מפינסק״. מחדש גדול הי׳, מנתח את הסוגי׳ בהבנה ובסברא, הי׳ מגיד בישיבה בכל שבוע שני שעורים בפלפולא דאורייתא, הוא העמיד תלמידים הרבה, מהם גאוני וגדולי ישראל שקבלו ממנו את היסוד ואת השורש בלמוד התורה. כן הי׳ רבנו גאון במוסר, נוהג הי׳ להשמיע שיחה מוסרית בליל ש״ק ובמוצש״ק, מלבד זה גם באמצע השבוע, בהטעמה מיוחדת על פרשיות השבוע ומאמרי חז״ל. הביע רעיונות נפלאים במוסר ודעת, בנויים על אותם היסודות שקבל מחותנו אדמו״ר הסבא זצ״ל מנוברדוק לפי יסודותיו של ר״י סלנטר, ותמיד הי׳ מרגלא בפומי׳ ביאור הגר״א לספר משלי.

חידוש גדול חידשה נוברדוק, שלא די בלמוד המוסר, אלא שישאו ויתנו בדברי מוסר. והי׳ מרגליה בפומי׳ יותר מהשיחה מוסרית עצמה גדולה תועלתה אם אחרי ההאזנה ישאו ויתנו ביניהם בעניני השיחה. ולפיכך הי׳ ראש הישיבה משתדל שאחרי שיחה מוסרית יתקיים משא ומתן בעניני השיחה. אשרי האיש שזכה להיות נוכח באותו מעמד בערבי השבתות במוצאי הש״ק, או באמצע השבוע, לראות כיצד מתנהלים המו״מ האלה. הי׳ מביא הוכחות מדברי חז״ל, שעיקר התועלת היא המשא ומתן אחר תום דברי השיחה.

בימי הזכרון

בימי הזכרון של הגר"א יפה'ן זצ"ל הי' רי"ל מגיד שיחה מוסרית ונשמרו מדבריו מהימים האלה: "איתא בילקוט שמעוני [תהלים רמז תרי"ח] כתוב: "לא כן הרשעים [תהלים א, ד] וגו' ר' יודן ורבי פנחס, אמר רבי יודן, אמר הקב"ה לרשעים, אני בראתי העולם בכן, שנאמר ויהי כן, אתם אומרים לא כן, שנאמר [משלי טו, ז] ולב כסילים לא כן, חייכם על כן לא יקומו רשעים במשפט [תהלים א, ה] ורבי פנחס אומר, אמר הקב"ה לרשעים, אני אמרתי ויהי כן, ואתם אומרים לא כן, אני אמרתי לא כן ואתם אומרים כן, חייכם לא כן,על-כן לא יקומו רשעים במשפט" וכו'. כלומר, הקב"ה אומר שטוב הוא העולם, יקר הוא העולם, ובכל ששת ימי בראשית כתוב "ויהי כן", וגם יש הוספה של ו"הנה טוב מאד", הבריאה כולה טובה היא מאד, כי זאת היא מהותה של הבריאה כולה, וזהו הפירוש של "כן" הכתוב בתורה. ברם, מהותם של הרשעים הוא ההפך, הם אומרים על כל הבריאה שברא הקב"ה "לא כן". הכל לא טוב, ורוצים הם לשנות את העולם כולו, וזוהי תכלית חייו של הרשע, תמיד הוא אינו שבע-רצון, ועל כן "לא יקומו רשעים במשפט", מהו פשר כשלונם? זה ה"לא כן", במקום להעריך את החיים באופן החיובי של "כן", אומרים הם את ההפך — את השלילי — של "לא כן".

משך חמשים שנה הייתי תלמידו של ראש הישיבה, עוד מימי נעורי. וכאשר נשקיף אחורה מאז ועד עכשיו נראה במראית עינינו את ראש-הישיבה בתבנית מגדל-אור, המאיר את החיים, באור האומר על החיים כולו "כי טוב" ו"כן". ולא רק בימי שלוה כמו עתה באמריקה, אך גם בימי חרום, ימי צרה ויגון, אשר מאד הי' מתאים לומר "לא כן", — זכורני אותם הימים ברוסי' הסוביטית — לרבות את הימים בביליסטוק בימי מחסור בגשמיות, גם אז הי-ו ימי חייו בבחינת "ויהי-כן". למודו במוסר הי' מתוק כל-כך. מישהו אמר שיש להכיר את אופיו של אדם, מהאופן שהוא לומד מוסר, אם למודו הוא בטעם ובמתיקות וכו'.

רצוני להזכיר את אהבתו וחבתו היתירה אשר רכש לתלמידיו. כאשר הייתי בעיר סופראסלע בחדש מנחם-אב, ושם הי׳ נהר. הי׳ ראש הישיבה מעורר את התלמידים להתרחץ בנהר, הלך אתם יחד [בטח שהי׳ סובר שאין איסור בזה, כי הרב שמחל על כבודו וכו׳]. הי׳ אז לוקח בחור כבן שבע עשרה, שמונה עשרה, ומלמדו כיצד לשוט בנהר [הוא עצמו הי׳ שחין מעולה] והי׳ לוקח את הבחור במקום עמוק בנהר ופתאום ״עוזבו״, עד שהי׳ מלמדו את אומנות השחי׳. כמה מסירות ואהבה לבן-תורה היתה תקועה בכל המעשים הללו.

ג׳ פרנסים טובים

על רגשותיו והשקפתו של רי״ל על רבותיו נלמד מדבריו שהשמיע בשיחותיו הפומביות: ״איתא בגמרא [תענית ט, א] ״ר״י בר יהודה אומר, ג׳ פרנסים טובים עמדו לישראל, משה אהרן ומרים, וג׳ מתנות טובות נתנו ע״י, ואלו הן, באר וענן ומן, באר בזכות מרים, עמוד ענן בזכות אהרן, מן, בזכות משה,״ יש בדבריהם ללמדנו על דברים שבתקופתנו אנו, וגם על תקופות שעברו. הרי נוכחים כאן תלמידים שלמדו בביליסטוק, ועל כולנו יחד יש להסכים ולומר, שהיו לנו ג׳ פרנסים טובים, אשר מהם שאבנו וינקנו. הראשון הוא ה״סבא״ זצ״ל, אם שבתקופת ביליסטוק כבר לא הי׳ בחיים חיותו, ברם רוחו היתה מרחפת בתוככי היכל הישיבה, והי׳ מורגש היטב באוירה. ויוכל היות שהוא הי׳ בבחינת ה״מן״, שהרי כל מהלכה ורעיונה של תנועת נוברדוק הי-ו שהאדם יכול להסתדר ע״י מדת הבטחון, להתלונן תחת השגחתו הישירה של השי״ת, ושאם האדם נאמן לחובתו אזי ישיג ויגיע למדרגה זו ועם זה יכלו כל דאגותיו.

ראש הישיבה מרן הגר״א יפה׳ן זצ״ל הי׳ בבחינת ״ענני הכבוד״ של ביליסטוק, ההדר שלה והיופי. כאשר בראשה הי׳ עומד גאון וגדול מסוג זה, אזי אין לתמוה, כאשר תלמיד ישיבת ביליסטוק הי׳

מכובד בכל מקום, כי להיות תלמידו של ראש הישיבה לכבוד גדול יחשב.

רבי ישראל מובשוביץ זצ"ל הי' בבחינת "באר מים חיים", בכוחו הי' לרוות נפשות צמאות, ובביליסטוק הי' קהל עובדים, היו מלאי רוח עילאית בדבקות ובפרישות יתירה והיו שקועים ברוחניות מתוך עבודה מסורה, והעובד המופלג הנכנס לביתו של ר' ישראל הי' יכול לנשום לרווחה והי' יוצא רענן ומחליף כוח כי ממנו היו נהנים כמו מבאר מים חיים נוזלים ממקור נאמן, והי' לכל אחד למעודד ולמשיב נפש.

רבי ישראל מובשוביץ זצ"ל

רי"ל הי' מעלה זכרונות אודות רבי ישראל זצ"ל עוד מימי הכירו אותו בהומל והי' מספר: "הכרתי את ר' ישראל בימי בחרותו בהומל, וגם אחרי נשואיו והי' אברך בביליסטוק. זכורני, בתקופה מסוימת היינו מתפללים בבית המדרש "תורת חסד" בביליסטוק, ובאמצע היום היו יחידי סגולה נכנסים שם להתבודדות. הייתי אז בחור צעיר, ובמקרה נכנסתי שם באמצע היום, וראיתי את למוד המוסר שלו, כיצד הולך הוא, הלוך ושוב וחוזר על המובא ב"תנא דבי אליהו" "אשרי מי שעמל בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו". ככה לא הרגישו את למודו במוסר בהיכל הישיבה. ברם, אז נתקבל עלי הרושם, שהאיש הדגול והמרומם הזה "עובד על עצמו", וגם שגדלותו לא באה מאלי-ה, ברם, שהוא עמל כל ימי חייו כדי לעשות נחת רוח ליוצרו. אין לכנות את ר' ישראל שהוא הי' "בעל-מוסר" גרידא, אלא שהוא הי' ה"מוסר" עצמו. כדי להעריך אותו צריכים להיות איש מבין. הוא לא תפס מקום פומבי בישיבה, ברם זה הי' מחמת גדלותו. אותה גדלות אשר למדה מרבו הגדול ה"סבא" מוהר"י הורביץ זצ"ל, כפי תורת המוסר שלו אשר קבלה ממנו ומסרה לנו. נהנינו ממנו בכל התקופות. הוא הי' ענותן ונחבא אל הכלים. מתורת המוסר אשר למדה צמחה וגדלה אישיות כזאת.

השי״ת חנן לרבי ישראל כתב-יד מפואר. והוטל עליו לכתוב מכתבים אל רבנים וגם ליחידים. [בימים ההם לא הי׳ נהוג עוד להשתמש במכונת-כתיבה], וכמובן שהי׳ נחוץ להשתמש בדיו, אשר ניתן לו מאת משרד הישיבה. רבי ישראל זצ״ל לא הי׳ מרשה לילדיו להשתמש בדיו זה. הנהגה כזו נובעת מתוך ההתבוננות על דרכיו, אשר התמששה מתוך למוד המוסר ו״עבודה על עצמו״, שכל ימיו הי׳ שרוי בהם. ענותן גדול הי׳, לא הי׳ מתראה ומתגדל בפני איש. בבית היכל הישיבה הי׳ מקומו בכותל המערבי אצל התנור. [מעולם לא ישב בכותל המזרחי]. עם כל זה הכל הי-ו באים ונמשכים אליו ככתוב: ״כל הנחלים הולכים אל הים״ והיו באים אליו בחורים ״עובדים״ והן בחורים סתם, לשוחח אתו בענינים של שדוכים, או בענינם פרטיים אחרים, או סתם להתחזק ולהתעלות על ידו.

על הישיבה ועל אישיותו של רי״ל

הרב אהרן באקאוו, רב בברוקלין ותלמיד בישיבת ביליסטוק עד פרוץ מלחמת-עולם השני׳ מתאר את אופי הישיבה בדברים דלהלן: ״הישיבה בביליסטוק היתה ישיבה של גדולי תורה ויראה, ביניהם גדולי תורה בולטים, כגון: רבי ישראל יעקב קאניעווסקי זצ״ל, ר׳ אברהם דוב דונין זצ״ל [מסטארידוב] ר׳ מאיר בריסקער זצ״ל, ר׳ אהרן סטאלינער זצ״ל, ר׳ זלמן באבויניצער זצ״ל, ועוד. ישיבה זו היתה מלאה מאות תלמידים יראים ושלמים, שהיו לומדים ודבוקים בתורה יומם ולילה. נופך נוסף הי׳ בישיבה זו שהיו לומדים כחצי שעה מוסר יתר על ישיבות אחרות [גם ״קביעות״ ״בורסות״ ״וועדים״.]

הקו המיוחד שהי׳ בביליסטוק הוא, שהי-ו בישיבה זו ״עובדים״, מסורים ללמוד המוסר והי-ו עוסקים בו בבית מיוחד [בבית-המוסר] וכמובן שהיו ביניהם בעלי מדרגות שונות, מהם שהי-ו מתמסרים ללמוד המוסר כל-כולם, והי-ו בעקרם נמצאים בבית-המדרש ״תורת חיים״, ומופיעים בישיבה בעת למוד המוסר, בעת שהתקיימו

ביליסטוק תרצ"ט. הגרי"ל לומד עם הבחור יקותיאל פוקס, הי' מחשובי הרבנים בברונקס-ניו יורק

בפלפולא דאורייתא שני מימין ר' שלמה מרקושאוועד הי"ד

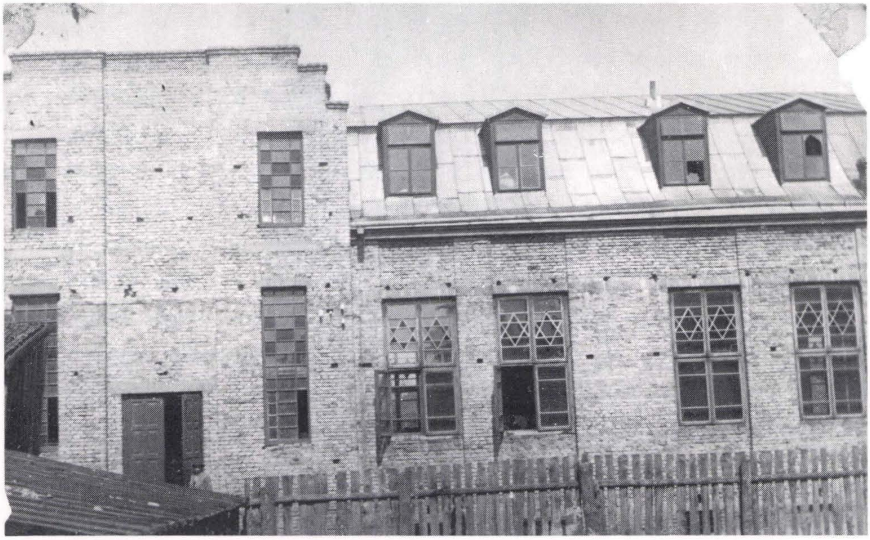
לומדים בחצר הישיבה קיץ תרצ"ט

השמאלי מאחור, הרב מנשה פורער שליט"א. מימין דוד פיעטריקאווער בביהמ"ד בביליסטוק

ה"בורסות" וכו'. גם הי-ו בעלי-מוסר אשר שתפו את שני הלמודים גם יחד, כלומר למוד בעיון בגפ"ת, והי-ו לנים בעומקה של הלכה וגם בלמוד המוסר ו"עבודה על עצמו" מסוג זה הי' רבי יהודה-לייב נקריץ זצ"ל.

בשעה זו, שאנו עומדים בסיום תאורה של תקופת ישיבת ביליסטוק עד פרוץ מלחמת העולם השני', יאות להוסיף נופך מדבריו של רי"ל זצ"ל, אשר הגיד לפני כנוס של תלמידי ישיבות נובהרדוק, חדש ימים לפני פטירתו בשנת תשד"ם וכה הי-ו דבריו: "בנובהרדוק כרגיל היו תמיד מדברים ועוסקים בענין ה"שלמות". האדם צריך להיות "שלם". המדור "בקשת השלמות" [בספר "מדרגת האדם"] מכיל י"ז פרקים, וכולו מוקדש לענין זה של דרגת השלמות. זכורני, הגה"צ ר' יצחק וואלדשאן זצ"ל [השערעשעווער] כתב פעם במכתבו ל"עובדים" בביליסטוק בנוסחא זו: "מה נשמע ב"בית הבורסקי" של השלימות? פרושו של דבר הוא: כמו שלפנים בפולין, כאשר היו צריכים לעבד עור להכשירו לעשות ממנו קלף לתפילין היו מעבירים אותו דרך מהלך דומה לבית-חרשת לבורסקאות היינו להסיר ממנו את כל הפסולת וכו' עד שיעשה לגויל הכשר והנרצה לשמוש פרשיות, ולעור לשמוש הבתים והרצועות. כן היתה ישיבת "בית יוסף" בביליסטוק דומה לבית-הבורסקי להוצאת הפסולת ולברור המדות עד שהגיע האדם לשלימותו. ביליסטוק היתה תמיד נכרת ברתיחותה, תמיד דומה ליורה רותחת, יען כי ביליסטוק היתה היורה של שלימות.

בנין הישיבה, צד הכניסה

תלמידי בית-יוסף – בבילִיסטוק

קבוצת תלמידים מפולין הקונגרסאית עומד שלישי מימין, בשורה האמצעית ר' צבי נודעל שליט"א

שבע ברכות של הרב מאיר קאגן, יושבים שני מימין, ר' ניסן ראשזנקער, ר' ישראל מובשוביץ, מרן הגר"א יפה'ן, החתן והגרי"ל.

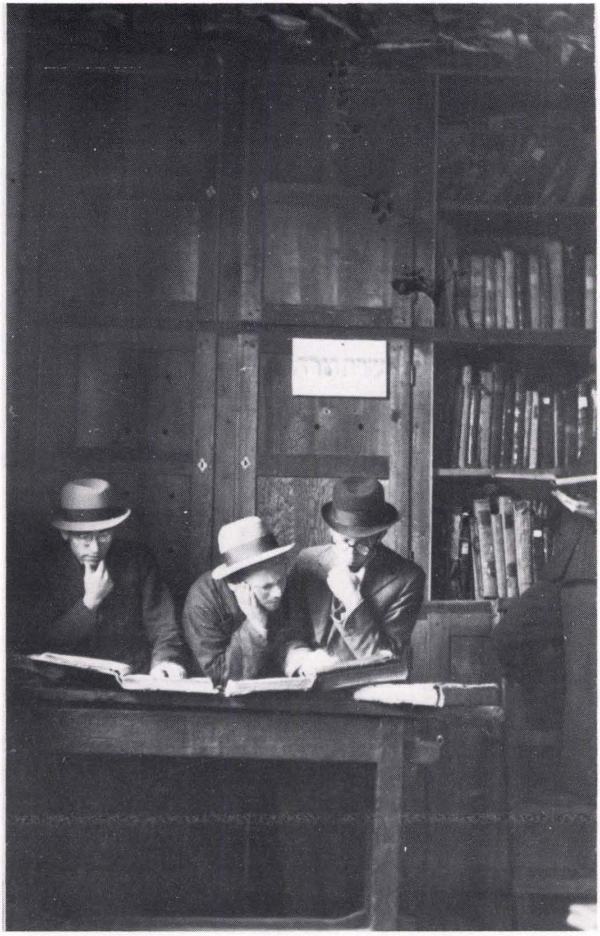
הרב ניסן באברויסקער נאסף בשואה תש"א בבירזש ליטא, חבר ההנהלה של בית יוסף בביליסטוק ובירזש

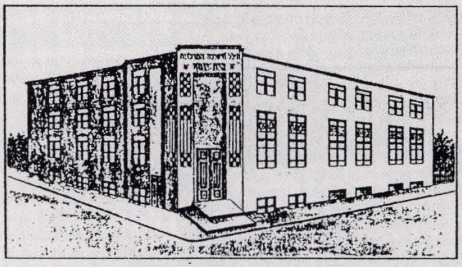
הנהלת ישיבה גדולה בית יוסף פינסק

בבית המוסר במעזריטש

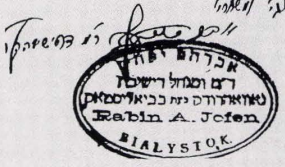

באוצר הספרים של ישיבת מעזריטש

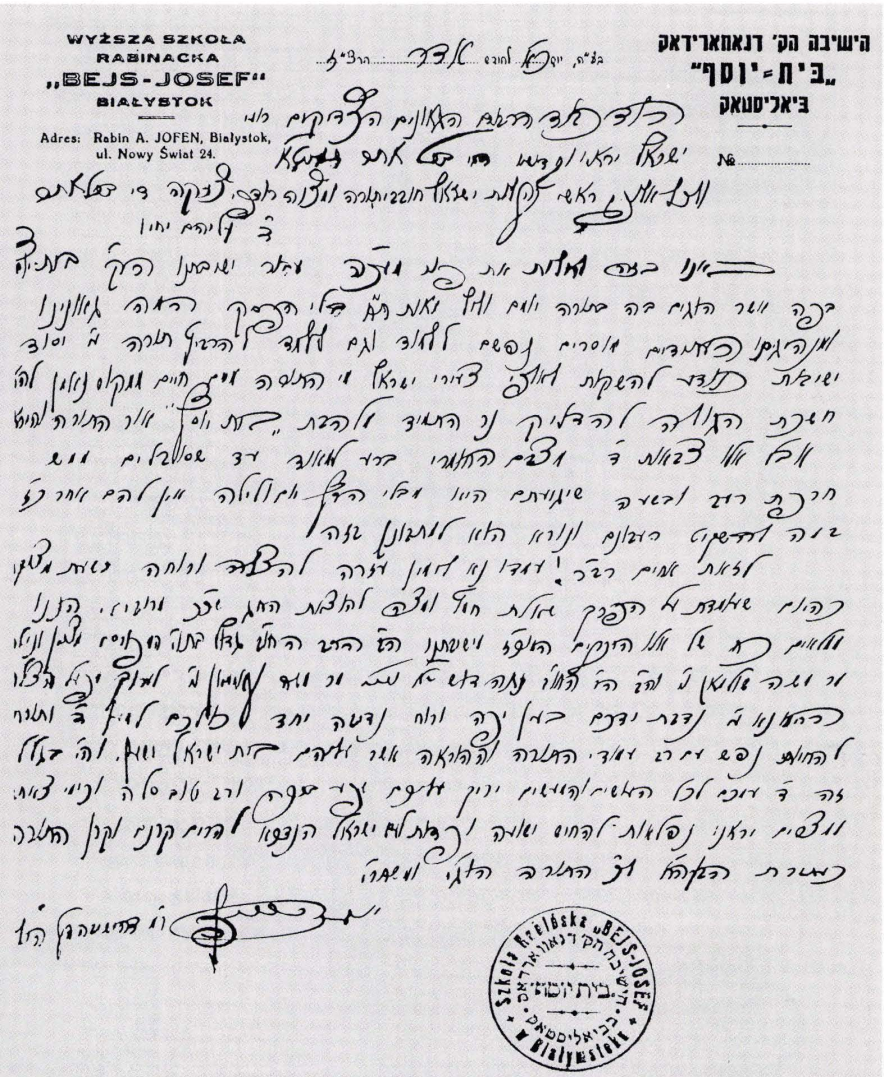
מרכז הישיבה הגדולה דנאווארדאק
„בית־יוסף" בּיאליסטאק.
WYŻSZA SZKOŁA RABINACKA
„BEJS-JOSEF" Białystok
Adres: Rabin A. Jofen, Białystok (Poland)
ul. Nowy Świat 24.
Nr.....

ב"ת, יום ..... לחודש ..... תרצ"ת

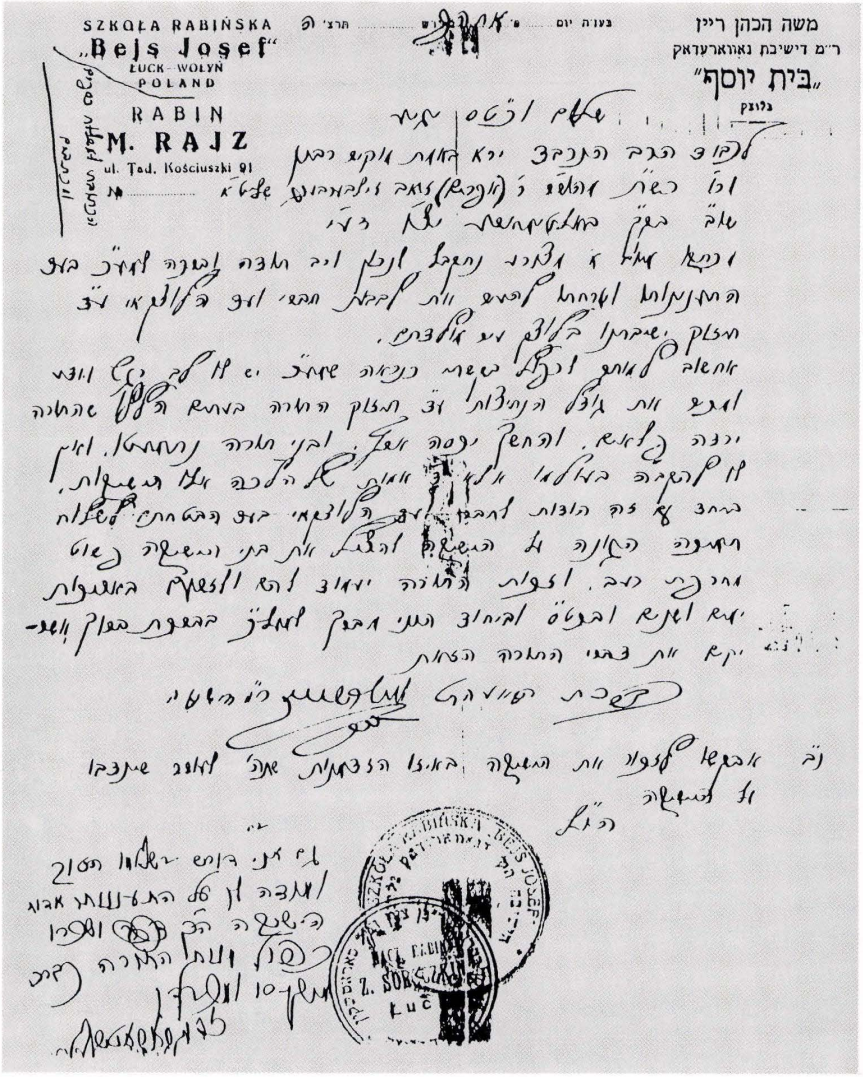

מכתב מרן הגר"א יפהן עבור חזוק הישיבה

מכתב מרן הגר"א יפהן עבור חזוק הישיבה

מכתב של הרב משה רייז עבור ישיבת ב"י בלוצק לארה"ב. הגאון רבי זלמן סורוצקין אב"ד לוצק צירף את המלצתו

ישיבת
„בית־יוסף"
פיוטרקוב.

SZKOŁA RABINACKA
„BEJS JOSEF"
PIOTRKÓW-TRYB.

בס"ד, יום ... לחודש ... שנת תרצ"ה

מכתב מרב ברוך אשר נודעלמאן עבור ישיבת בית יוסף בפיוטרקוב

פרק עשירי

גלתה יהודה מעוני

פולמוס גרמני׳ ואתחלתא דפורענותא

ביום עש״ק כי תבוא י״ז באלול תרצ״ט, [הראשון בספטמבר 1939] פלשו הגרמנים לגבולות פולני׳, ביום ההוא פרצה המלחמה הנוראה הנודעה בשם ״מלחמת העולם השני׳״ בה אבדו חייהם עשרות מיליונים איש, ובה עלו על המוקד ומתו מות קדושים ששת מליונים מאחינו בני-ישראל. את זכרונותיו וראות עיניו, את רגשי לבו ומחשבתו בימי ערב פרוץ המלחמה ובהתחלתה הנציח הרי״ל בכתב-ידו אי-שם בגלותו בליטא, לרגלי יום הזכרון הראשון לפרוץ מלחמת-העולם השני׳. לימים כאשר גלה ל״טייגס״ של סיביר יחד עם משפחתו וקבוצת תלמידי ״בית יוסף״, בגלות נוראה זו, הי׳ מעלה זכרונות אלה ועובר עליהם בפני שומעי דברו. כל זה שמש למקור תקוה, בנסיבות הנוראות ההן, עת בני אדם היו נתונים בין החיים ובין המות, והיו מתחזקים שוב וממשיכים הלאה לטוות את פתיל החיים מחדש. כדאים הדברים הללו להזכר כאן, בהם נכיר את השקפת עולמו בימי הרת עולם אלה, ואלה הם דבריו:

״מלאה שנה מן היום ההוא, יום שחרד לבנו ופחדנו לשמוע את הבשורה הנוראה שמחזה-הדמים כבר התחיל. מלאה שנה, שהטרוף והשגעון אשר לא יאומן, קרה. לפני שנה השכמת בבקר, ולבך מפרפר בצפיתך שנס יתרחש והחרדה של מפלצת המלחמה תעלם חיש ותעבור כמו העשן המתנדף, וכמו הערפל הנמס מפאת זריחת החמה. והי׳ כאשר בשעה תשע בבקר אמר לי אדם: ״הלואי,

וברכושי הי׳ לי סכום דולרים שכזה, כמספר אלפי האנשים אשר נחתכו לגזרים ולקרעים ע״י הפצצות והכדורים שנורו זה היום״, דמיתי אותו לאיש פסימי ורואה שחורות, או לאדם פטפטן ושוטה, וסרתי ממנו מלא רגש של איש בוזה ומר-נפש. ברם קשה לשכוח אותו הרגע כאשר באותה שעה האחת עשרה בבקר הגיד לי מר שמחה גוט, על הנשיא של פולני׳, שהוא נאם ברדיו ואמר שהפעולות הצבאיות כבר התחילו, ושבעוד שעה תודבקנה מודעות בעיר על ההודעה הרשמית של פרוץ המלחמה. קשה לשכוח את תדהמתו המיוחדת שהי׳ גם מהול ״בחיוך אבוד״ על שפתיו. כזאת ראיתי כאשר פגשתי את מיכאל גאמלער בדרכו וגם הוא מודיעני כזאת ועל פניו רושם של יאוש, של צער ואבוד עשתונותיו. כן, כבר קרה הדבר, אנו נמצאים תוך המלחמה.

הנה בשבילי אינני דואג הרבה, אך מה יהי׳ עם המשפחה? כיצד יוכלו בני-המשפחה להחזיק מעמד? והרי עצביהם כבר נתפרקו זה כמה ימים. עיני עוברות על המאורעות משך השבוע העבר. הגיוס התחיל מיום ד׳ בשבוע העבר, השכמתי בשעה שבע בבוקר, ויצאתי אל תחנת האוטובוסים אצל ה״שעון העירוני״ בביליסטוק, שם ראיתי מחזה אשר פשוט צינן את עצמותי. הנה אנשים צעירים נאספים ותרמיליהם על שכמם, הם נקראו לשרת בצבא. הודיעו להם בלילה לבוא ולהתיצב תיכף אל הגדוד, והמה הרי בעלי משפחה הורים לבנים קטנים. זה עכשיו כל אחד הי׳ טרוד וחושב על עסקיו הפרטיים, החנוני על חנותו, בעל-המלאכה על סדנתו, ובעיר ביליסטוק המאוכלסת במאת האלף תושבי׳ לא הי׳ מורגש שום שינוי, ״דופק״ העיר הי׳ רגיל כמו בשנה העברה וכמו בחמשת השנים מלפנים, וכמו בעשר שנים קודם לזה. ברם, ביום בוקר זה הרגשתי את השנוי, וגם ראיתיו.

אשתי והילדים היו בקיטנה, חפצתי להודיע להם המצב. פתאום נגשת אלי שכנת אשתי בקיטנה, חפצתי למסור לה מכתב בעבור אשתי, אך כנראה שהיא בצער, בכתה הרבה, את בעלה גייסו לצבא בלילה. והנה לבי כואב והעינים מתמלאות דמעות

חמות. רעיון עולה במחשבתי: הרי גם אני עלול להיות מגוייס, הרי אני רשום בדרגת או. השגתי אוטובוס בשעה שתים-עשרה ונסעתי ל"דזשיקע" [מקום הקיטנה]. ירדתי מהאוטובוס והנה מסביב הריקנות שוררת, מקום אתמול נשמע קול מצחקים, קול צחוק החיים, עכשיו האבלות שולטת. הולך אני וחודר לתוך עומקו של היער והנה אין איש והעצים עומדים גלמודים. מרחוק רואה אני את בני משפחתי והנם יושבים בדד. נגשתי אליהם, והאשה התחילה לבכות, ואין מלים בפי לנחמה. מתאמץ אני לשכוח את מכאובי לבי, את לבי הבוכה אתם יחד, ובקול מתון של מנוחה עשוי, מנסה אני גם לצחוק כאילו "כלום לא קרה". ואני אומר: "היום אנו חוזרים הביתה"! פתאום אני רואה אוטובוס מגיע [שלא בזמנו הקבוע] ומצוה שאשתי עם התנוקת בת ז' ירחים [7 חדשים'דיגע עופה'לע] תסע אל העיר, ואני עם החפצים ובתי הבכירה נבוא אחריהן בעגלה, שהרי אין זה מן ההגיון לשבת ביער ולשמוע על כל הידיעות הפנטסטיות המגיעות לכאן. מעצמה בלי רגש, שומעת היא בקולי ונוסעת העירה. בינתים, אני אורז את החפצים, אתי יחד נוכחים יוחנן [ר' יוחנן לייביקער אוסטראוועד היום בא"י] משה ליבאוונער וחשק'ה. כל הנוכחים אורזים את החבילות הראשונות, והוחלט שאני עם הילדה נוסעים העירה בשעה ארבע והנשארים יחכו על עגלה שתבוא לקחת את החפצים, באין ברירה כולם מסכימים לזה, ואנחנו נוסעים.

באוטובוס שנסעתי היתה צפיפות נוראה שאין לתארה. הקהל הי' נחפז לעזוב את היער ולשוב אל העיר הגדולה היכן שירגיש יותר בטוח בחומותיה ובתי' הגבוהים, בסביבה של רעים ובני משפחתם. בורחים הם חזרה לעיר, אשר נעשית להם אהובה מחדש, וגם חמה היא להם אותה הפנה, שם בנה האדם את קנו.

כאשר האוטובוס עולה על כביש חאראשצער, חונה הוא שם אצל נאוואסיאלקע. על הכביש מחכה מכבר המון אנשים, השאלה היא: האם יספיקו המקומות בעבור כולם? הצפיפות גדולה מאוד, ועוד גדלה ביותר. ובין הנלחצים לתוך האוטובוס ראיתי איש נכרי

צעיר כבן שלשים שנקרא לצבא ובידו תרמיל. זה עכשיו יצא מכפרו והוא עומד ובוכה, גבר חזק הנהו והוא בוכה. הוא מתנצל, שבעיקר דואג הוא בעבור אשתו וילדיו הפעוטים. "אינני דואג בעבורי" — אומר הוא — אני הולך להלחם לחיים ולמות, אין הבדל בשבילי, ברם כואב לי על אלה שעזבתי בבית, תינוק פעוט בן שמונה שבועות, ומי יודע אם אמצא אותו בחיים בשובי מן המלחמה. גם עוזב אני בבית, אב זקן וחולה ומה יהי' אתו? המחזה הזה עושה רושם מדכא על יתר הנוסעים, כולם חדורי רצינות, בשתיקה ובאלמות מביעים אנו את השתתפותנו אתו ואת הבנתנו אותו. כל אחד חושב בלבו, מה יהי' גם עמו, המלחמה שתפרוץ ותתרחב האם לא תחריב את יסודות חייו וחיי משפחתו, במצב רוח של רגשות חנוקים, מגיעים אנו אל התחנה המרכזית של העיר ועומדים אצל "שעון העיר". מהרתי להגיע לביתי ושם נודע לי על הקושי בהבאת החבילות מן הקיטנה. בהלה גדולה שוררת, ואין להשיג עגלה, מלבד זאת שמחיר העגלה עלה מחמשים עד מאה זלאטים. השיחה בעיר סובבת תמיד על פרשת העגלות. ב"ה שאנו נמצאים בעיר יחד עם המשפחה מלבד רייזיל [היא בתו של ראש הישיבה זצ"ל] שהיא נמצאת עדיין בקראקע. יש להשתדל להביאה בהקדם האפשרי כי מי יודע מה ילד יום?

בישיבה כבר הורגשה השפעת היום באופן חזק. מבני הישיבה כבר נקראו להתגייס לצבא, הבחורים יעקב מליבובנה ושמואל אוסטילער. האחרון עוד נמצא בפולטוסק והודיעו לו ע"ז תיכף. רבש"ע מה יקרה עוד כאן? בליל חמישי השגנו עגלה, שמוצאה מהורדוק וגרשון [הוא ר' גרשון ראש הישיבה בצרפת] הוכרח לנסוע אתו אל דזשיקע. נסעו בלילה, ואופני העגלה העשוים ברזל מקשים ביותר על טלטול הדרך. כרגיל נוסעים דרך זו באוטובוס, שהוא מרחק של 14-15 קילומטר, במשך 35-40 דקות, והי' קל ונוח. ברם, עכשיו יש להטלטל בעגלת אופני-ברזל שעות רבות על פני הכביש, ועצמות הגוף נשברות מזה. ברם, כאשר אין ברירה מוכרחים לנסוע. ביום הששי חכינו במשך כל היום על העגלה עד שהוא חזר.

ביום הששי בבקר קודם התפילה התקיים בישיבה "ועד-הרוח". ר' ניסן רוזשאנקער הגיד שיחה נלהבה על חומר מאורעות הזמן, על המצב-המלחמתי על חברי הישיבה אשר גויסו ללכת אל הגדוד. ר' שמואל אוסטילר עם חבורת יחידים [עובדים] הגיע מפולטוסק. עומד הוא לפני העמוד ו"מגיד תהלים". וכל לבב נקרע בתחנונים יחד אתו. שואגים "משכיל לדוד ...האירה עיני פן אישן המות" מתפללים מעומק הלב,[1] שנזכה עוד להתראות שוב באותו בית-המדרש בין החיים יחד עם כל החברים. מרגישים שהענין נעשה רציני מאוד, אף שמשתדלים להקל על הלב, שנוכל לשאת ולעבור את צוק העתים. ידיעות מרחפות שהוחזרו הקונסולים, הגרמני עוזב את ורשה, והפולני את ברלין. סימנים הם, המעידים שעוד מעט תפרוץ הקטסטרופה, ירעימו השמים בגפרית ואש, ומי יודע אם לא יתנו לנו גם להריח מהגזים המרעילים.

השבוע החדש

השבוע התחיל באוירה מלאה מתח רב. השפתים פחדו מלהוציא מה שבוער וכואב בלב, אין לראות שום סימן שיקל על הכובד. בבית דואגים מתי תבוא הבת מקראקע? התשתית במדינה מתדרדרת משעה לשעה, הדואר אינו אחראי בעבור מסירה מדויקת של המברקים, והגם ששלחתי כסף לקראקע ע"י מברק, ברם, מי יודע האם עוד יגיע בזמנו? ספר לי אחד ממכירי שלאמתו של דבר כבר נגמר והוחלט על המלחמה שתתחיל, ברם, אנגלי' עוד ממשיכה ומאריכה את הענין, והמלחמה תתחיל אך לפי רצונה.

בינתים כבר מתחילים לצבור אוכל לימים מספר, ולפחות לשבועים, וכבר מורגש המחסור במיני מאכל שונים. ומי יודע מי יזכה להנות מהם? והנה יום שני בשבוע, הוגד לי, שהעמידו מכונות ירי' במקומות הגבוהים באמצע העיר. מגייסים כבר עוד סוג חדש [בעלי דרכונים של צבע לבן עם פסים אדומים]. על כל פנים ניכר

1. און עס תפלה'ת די הארץ.

סימן שאלה כלומר: "מה נשמע"? ואולי זה רק מעין דחליל בלבד? היינו, אופן של הפחדה — מלחמת-העצבים? וזה שישמור על עצביו — יהי' המנצח. והדבר האיום ממנו פחדנו לא יבוא ולא יקום. וגם יתכן, שהמלכויות כבר התפשרו ביניהם. הגם שבנסעי באוטובוס שמעתי ברדיו, שהגרמנים מתפארים ואומרים שמדינת פולני' הגיעה כבר לסיום של ספר קורות ימי-ה, ועוד מיני התפארויות והתייהרויות כאלו. גם השמועה שנהרג סמל גרמני על הגבול, שמועה זו אינה מוסיפה נוחם לענין זה. והנך מהרהר: הנה אדם אחד, ובכוחו לגרום, שכל העולם יפסיק את מהלך-חייו הרגיל ושלא יוכל שום אדם לנשום לרוחה, ושיהי' חרד וכואב מתוך מכאובים ופקפוקי מבוכה. ומי גרם לכל זה, אדם נבזה ורשע, ומה מוזר הוא עולמנו זה, אזי כיצד ניתן להבין עולם שכזה? מאידך גיסא, יש לחשוב, שאלה הם ימי קירובם של ימות המשיח, ואחרת לא יתכן, וא"כ הלואי שיתגשם דבר זה תכף ומיד, ותבוא הגאולה השלימה פתאום ולתמיד. אחרת יכול אדם, פשוט לגווע מפאת הפחד והמורא, מהאי-הידיעה של "מה יכול להתרחש."

ביום שלישי בבקר פתאום הגיעה הבת, מעיני הכל זולגות דמעות של שמחה, הרי היא כמו שיצאה מתוך האש ברגע האחרון. ספורה ותאורה על המהומה השוררת ברכבת מסלת-הברזל עוד הגבירה את מתח העצבים, אם שנשתנתה האוירה לטובה במקצת, עדיין היא מהולה בדאגה ובצער, הרי מתכוננים אנו למה שעלול לקרות בקרוב. מנסה אני ללכת ללמוד מוסר, ברם קשה מאוד להשתלט על העשתונות. המוח כמו שבור לרסיסים, וכיצד ניתן לחברם ולהפעיל את רוח המחשבה, שיהי' בריא ובהיר, ויוכל לכלכל ולעכל את כל המתרחש לפנינו. חושבני, מדוע לא נצלנו את הזמן כאשר הכל הי' שקט לבנות לעצמנו אדם שקט ומחושל, ואולי נוכל לבנותו עכשיו דוקא בימי הזעם ימי המאורעות עצמם ואז ליצור את המחשבה הנכונה, דוקא בשעת המבחן והנסיון, שעת השפל והמשבר... זה ימים מספר חופרים תעלות-מגן נגד התקפות-אויר, העבודה נעשית ע"י מתנדבים. מתאספים בני

הנעורים עם האתים על שכמיהם במקומות המיועדים וחופרים עמוק באדמה שוחות מגן בשביל בן-האדם, מחסה עבורו מפני האויב והמחבל.

הלמודים בישיבה מתנהלים בלהב ומלבד יחידים בודדים, שומרים בני הישיבה על סדריה בתוקף רב, הם באמת ראויים לשם "נטורי קרתא". באשמורת הבקר — באחד מאותם הימים — באו פקידים מטעם הממשלה ופקודת התייצבות בידם. כשניסנו לברר אצל ה"ראבינר" — הרב מטעם — שהי' בעל קשרים עם השלטון מדוע נקראים בני הישיבה, אמר לנו שגם הוא לא יודע, ובימים אלו, קשה להתערב עבור בני הישיבה. ואם נקראו בני הישיבה להתגייס ולעזור בחפירות המגן, אז דעתו הוא שיש בזה מצוה של "מחיית עמלק", והוא מוסיף לנו שגם הרבנות בוורשא משתתפת בענין זה בפועל, מובן שאין תוספות בריאות מהשיחות האלו, ואין גם תוספות טובה לסדרי הישיבה.

יום רביעי בבקר קפץ עלינו הרגז, הפחד מפני גזים מרעילים. מתקהלים ומדברים על האיום הזה. חרדה עוברת כאשר רואים את הנשים מפחדות ומעבירות את ה"חדשות" אשר מקורן מהמפקדים של ההגנה האזרחית, אני רואה את חברי ההגנה ועל שרווליהם סרטים צהובים, ומודעות דבוקות על הקירות בהן מפורטות ההוראות כיצד להשמר מפני התקפות-אויר והתקפות גז. מעכשיו כבר תהי' שמירה תמידית יומם ולילה בלי הפסקה, עד שתוסר לגמרי סכנת המלחמה. בלילה שוררת האפלה מוחלטת, אסור שיראה שום קרן-אור החוצה. בכל בית יש להקצות חדר מיוחד למקום מקלט והחלונות סגורים באופן הרמטי בלי סדק, ע"י גליונות משוחים בחמר. בכל בית יש להכין כעין בית-מרקחת זעיר, דוגמת כר קטן נגד הגז וכו'. ב"ה שלא היתה הפצצה בגזים שאין העולם בא ח"ו לסוף קיומו, אלו הן עדיין רק הכנות. אם שהענין נעשה יותר רציני, ברם, לא אבדה התקוה, שרצון החיים יגבר על הכל. יש כבר מקום להרגיע את הנשים, לכה"פ לדבר על לבם, אולם הלב מרגיש שכל דברי הנחמה אין בהם חיות ונשמה. נדמה שכמו

עצם קשה, תקועה בגרון, והלב מתכווץ מפני הפחד, מפאת אי-הידיעה מה ילד יום המחר.

לעת הצהרים נודע לנו שמגייסים לצבא עוד סוגי אנשים, הפעם בעלי דרכונים לבנים אדומים. חיים מהעיר ראדין תלמיד הישיבה גויס. בעיר מורגש מחסור בגליונות ניר שחור הנצרכים להאפלת החלונות, ומשום כך קונים ניר כחול. מסתדרים ב"חדר האטום", מראה הבית כמו בערב חג הפסח, אולם המצב רוח הוא כמו של מלח בחיך, ונדמה לאדם שאם הי' ביכלתו הי' בוחר בבריחה מ"עצמו", ומעורו הוא, והי' נמלט למקום שקט ושלו. העצבים הולכים ונמתחים, בחוץ ברחוב חושך ואפלה, ובבבית ישנה הרגשה של אבלות. בבתי המרקחת יש מחסור במכשירים נגד הגז. צמר-גפן מחירו עשר פרוטות בעד חבילה זעירה, ואותו דבר לכל מין ומין. "געוואלד" ראה, כיצד התפוררה ונהפכה מלוכה שלימה משך ימים אחדים! לפני זמן קצר בלבד הי' החנוני שבע-רצון לשרת אותך, להשביע רצונך, כדי שתבוא עוד פעם לקנות, והיום כמעט שאין להשיג דבר, ומה שניתן לקנות זה מחסדו הגדול של המוכר. במצב-רוח כזה הלכנו לישון בלילה השני של האפול. והנה הגיע היום ששי ההיסטורי של ערב-שבת תבוא, תרצ"ט יום אשר מן השמים נרשם עליו בצבע אדום של דם: מלחמה, סיוט-בלהות — השמדה.

ביום עש"ק זה בין השעות האחת-עשרה והשתים עשרה יצאתי החוצה ללכת אל הבנק כדי לפרוע שטר-חוב. עברתי ברחוב גילדאווע, ופני מועדות כלפי "שעון העיר". הרחוב מלא וגדוש המון אנשים כרגיל וכתמיד, שהרי הי' זה המרכז המסחרי של ביליסטוק. השמש בשמים מאירה ומחממת כמו ביום קיץ-רגיל, והנה פתאום חותכת את האויר צווחת האזעקה וכהרף-עין אני רואה מרוצת בהלה של אלפי איש כאלו בורחים המה מפני חיות רעות, וברקע נשמע שאון סגירת דלתי החנויות ותריסי החלונות הכל רצים להטמין את עצמם לתוך שערי הבתים. גם אני נחפז להכנס לתוך שער בית ברחוב גילדאווע ועומד בזוית של בית-חומה ויושב על

מדרגות הבית. אני בעצמי איני יודע להבחין אם הייתי נפחד, או עשיתי זאת בתור נרדף בלי דעת לגמרי, הרי יש לחץ אינסטינקטיבי של התגוננות. אנשים מתהלכים בחצר, ילדים וגם אחדים מהמבוגרים, אשה אחת מהמשמר האזרחי נכנסת ובקול עצבני אומרת אלה בחצר חושבים שכל זה הוא צחוק, מחזה, והיא מוסרת ידיעות ששמעה ברדיו, שכבר היו מקרים של הפצצות, גם עכשיו טס אוירון של השונא על פני העיר, ובכל רגע עלול הוא לזרוע מות והשמד. בשומעי זאת לבי נדהם כאבן עד כדי פריחת הפחד. ולאחר זמן מה נרגעה האזעקה, האנשים יוצאים ממחבואיהם והחיים חוזרים למסלולם הרגיל. זוהי כבר האזעקה השני׳ או השלישית היום. נדמה שהאנשים כבר התאמנו והתרגלו לסכנות, ושוב אינם רוצים להפסיק את עבודתם הרגילה. אחר עשר דקות הייתי כבר בבנק, ברחוב סענקעוויטשא 5 לפרוע את השטר-חוב והוכרחתי לשהות שם, עד עבור אזעקה אחרת. עתה באתי הביתה מנוסה ומחוסן במדה מסויימת, הרי אנחנו נמצאים תוך המלחמה. הרעיון עולה במוחי מה לעשות בתנאים אלה, כיצד אפשר להשתדל והחיים ימשכו? לא להכנע ולא לשכב במחבואים ובחורים.

בישיבה, התלמדים פונים אל ה״ראבינער״, לקבל ממנו מכתבי-תעודה שהנם תלמידי-ישיבה ויוכלו להשיג כרטיסי-נסיעה להוריהם הגרים בערי פולין הרחוקות מכאן. [כגון ורשה, גליצי׳ ועוד]. לפנות ערב, טס אוירון גרמני על פני העיר והתקרב מאוד אל בתי-ה שומעים את פצצות ההגנה האוירית, וגם יש מהאזרחים שרואים את כדורי האש שירו לכוון האוירון. משעה לשעה אוירת-מלחמה הולכת ומורגשת ביותר. ביום הראשון של המלחמה אמר אלי איש — מה שייך כיום חזית או עורף? היום, כל המדינה היא חזית, בכל מקום שנהי׳ לא נרגיש את עצמנו בטוחים ושלוים. הגיע זמן הדלקת נרות-השבת, מחשבות קשות מקיפות את המח מי יודע איפה נהי׳ ונמצא ביום עש״ק הבא? הכל יעבור במהירות מסחררת. האנשים נמנעים מלהביט ולהציץ איש על פני רעהו כי

הרי אין במה להתנחם, היום או מחר נעמוד כולנו מול האוחז את הרובה בידו.

ליל ש״ק. חצי הבית מאופל לגמרי, רק בחדר האכל ובמטבח השאירו את האור מבפנים, אור קר ופעוט, משלים באופן הרמוני את ההרגשה הפנימית אשר גם הוא קר ואפל. ר׳ יעקב [הגר״י יפה׳ן ראש ישיבת ״בית יוסף״ שליט״א] ור׳ בן ציון רוטקער [הרב בן ציון הירשפלד בשיקגו] מנסים לזמר זמירות-השבת, רוצים להרים את הקול ולהשתיק בזה את הדאגה. ברם, היאך אפשר לשיר ולהתנתק מהמצב הסובב אותנו שהוא כל כך קשה. ואמנם חייבים לזמר ולשיר, ולכלוא את השירים בתוככי נפשנו לבל ישמעו בחוץ כי השכנים ישפטו אותנו לחסרי לב ורגש, כי איך יוכלו להבין ולדעת שהזמירות שאנו מזמרים תולדת התאמצות רוחנית של שכחה עצמית, הנראית אמנם כשלמות חיצונית, בעוד הלב שותת דם ונקרע לגזרים. מתוך מצב-רוח זה יורדת השינה על בני הבית עד אור הבקר.

הבקר אור, בני הבית אינם נותנים לי ללכת לישיבה, מפחדים הם להשאר בבית לבדם. אני יוצא לזמן קצר להתפלל בביהמ״ד הקרוב לביתינו ביהמ״ד ״ניי וועלט״. שם נמצא קהל מועט, מוסרים שהחדשות מהחזית אינן מבשרות טובה. הגרמנים כבר הפציצו מספר ערים הרחוקות מאוד מגבולם כמו גרודנא, ביאלא ראדאם ועוד. הנה הגיעו אתמול הפליטים הראשונים מהעיר גרייאווע, עזבו את כל רכושם ובאו בערום וחוסר כל. בבואי הביתה, אני רואה את הנשים כשהן מפחדות, חיל ורעדה אוחזת בהן. מה קרה? הדור הביא פתקא כחולה, וחשבו שזה צו לגיוס, יען כי הדרכון שלי הצבאי מראהו כחול, באמת הי׳ זה מכתב מהבנק לפרוע שטר-חוב. ברם בינתים התעלפה אשתי ואני הייתי צריך להשיב את נפשה, עד אשר שבה לאיתנה. הנה כל החיים תלויים על בלי-מה, וכל זה קורה בעת כזאת, בזמן של התחלת המלחמה, וכאן כל תנועה קלה יכולה לגרום לאסון ושבר ח״ו. אנו זקוקים עתה לאוצר כביר של כוח ועצמה, בכדי לעבור את הדרך הקשה, לרכוש את היכולת

העמידה מול ריח אבק-השרפה של תקופת המלחמה. אנו צריכים מעכשיו לחשוב לא רק על העתיד הרחוק אלא לדאוג מיד על ההוה הממשי אשר לנגד עינינו.

אשתי מציעה להדביק תו על הילדות בו יופרטו כל פרטי זהותן, כי בעת מלחמה ובהלה טוב שידעו את מוצאן של הילדות. כאשר משיחים על הדברים הללו, לב מי לא יתפלץ מדאגה? אשתי מרדימה את התינוקת הפעוטה. אצלה עומדת הילדה הבכירה החוזרת בפחד על הדברים אשר היא שומעתם, "פצצות" "גרמנים" ו"היטלר". האם מביטה על שתי בנותי, העינים חולמות והלחיים בוערות, היא אומרת אליהן: "ילדי הנכן זקוקות עוד הרבה לאבא שלכן, הוא צריך לגדלכן ולחנך אתכן", וקולה רועד בדברה. בכל רגע עלולה היא לפרוץ בקול בכי מר וממרר. קשה לנחמן בעת כזאת, אני אומר להן שהקב"ה יעזור ושעוד יבוא הזמן אשר אז נזכיר את עת הצרה הזאת מתוך ימים של טובה ושל רוחה.

אחרי סעודת שבת הלכה חמותי [הרבנית שרה יפה"ן ע"ה אשתו של רבי אברהם זצ"ל] אל מקום מגורם של הפליטים מגרייעווע להודע מה שלומם. והנה בשעה שלש שוב אזעקה, דרך החלון אני מביט אל השמים הבהירים ורואה אוירון לבן טס, מתחילה הירי׳ ממכונות ה"זניטס", הכדורים הם מצבע של זהב-אש כגודל תפוח, עפים הם במקביל לאוירון ונראה כמו שפגעו בו, ברם האוירון ממשיך בטיסתו. דומה שהאוירונים מרגלים לדעת את מוצא העיר וסביבתה. כל הרחוב נדמה כאילו מתו כל הדרים בו, והחלונות סגורים. אחר שהסתיימה אות האזעקה ספרו בני המשפחה שנמצאו בשעת האזעקה ברחוב שהם סבלו ופחדו מאוד, יען כי נדמה להם שהפצצות נופלות עליהם. הם עמדו אצל אותו הבנין שעליו עמדה מכונת-הירי׳ של ה"זניט". חמותי אומרת, שמוטב מעתה לא לצאת אל הרחוב כדי שלא להצטרך לסבול מחויות איומות כמו אלו.

להתפלל מנחה לא יכולתי ללכת, כי היתה שוב אזעקה ואנשי

המשמר מנעו ממני מלכת, אבל נצלתי זמן קצר של שקט, והתפללתי מנחה בצבור, ברם הכריזו עוד פעם אזעקה ולא יכולתי לחזור הביתה. ככה עבר עלינו יום השבת וזה הי׳ מראהו. והיאך יראו ימי החול? האם נצטרך לשבת סגורים בבית וכלואים בו? כיצד יהי׳ מראה החיים בימים הבאים? ואולי עוד יתכן שהגרמנים ינחלו מפלה, אומרים שמועה מפי אחד הגנרלים הפולנים, אשר התפאר שביום הראשון של המלחמה שללו מאה טנקים מאת השונא.

במוצש״ק עומד ראש הישיבה לצאת לישיבה להגיד שיחה מוסרית והתעוררות, ומבלי להשגיח על זה שהרחובות חשוכים וריקים מאדם, ויצטרך ללכת מרחק גדול באפילה — חייבים לעמוד על המשמר — דוקא עכשיו נחוץ להתחזק בתשובה ובתפילה. מה איכפת שבחוץ מתחוללת מהפכה עולמית ומה שייכות יש לדבר זה עם רוחניות, רסיס אחד של רוחניות כעת מי יודע ערכו ומשקלו. סדר הוא סדר ומלכות [התורה] היא מלכות וראש הישיבה פונה לעבר היכל הישיבה. אני נשאר בבית כי בלילות החשוכים והעגומים האלה, אי-אפשר להשאיר את בני-הבית לבדם. ביחוד אחר מה שעבר עליהם בבקר, שהי׳ מלא פחד והתעלפות. העיר שקועה בחושך ובאפלה, במצב-רוח שכזה נופלת התרדמה על כולם, לבלתי-דעת מה הולך ומתרחש בתוכנו ומסביב לנו.

ביום א׳ בבקר חזרתי מהתפילה בישיבה [הרבה בחורים נלקחו לעבודת כפי׳ אצל מסילת-הברזל]. בבית מצאתי, אורחים פליטי מלחמה, משפחה שלימה, אב ואם ושלשת ילדים. הם ברחו מלומז׳ה יחד עם חבילותיהם — חבילות של פליטים. ילדים בני שלש וארבע, שערות ראשיהם פרועים. מתרוצצים בבית ובוכים, ויש להאכילם, זוהי משפחתו של ר׳ יודל יוראוויצער. יום שלפני זה היו הם מסודרים בביתם שעצמו הי׳ בית של הכנסת אורחים ועתה מתגוללים הם וזקוקים לחסדי אנשים זרים. הביאו קצת חפצים רכים ארוזים בשקים, וקצת מיני מאכל בסליהם בשביל הילדים. הנה הילדים עצמם עדיין אינם מרגישים בשברם הגדול של הוריהם

הפליטים. הם ברחו מהעיר לומז׳ה, מקום שהאוירונים טסים מיום הששי בבקר ושומעים את קול היריות, כי המקום קרוב לגבול הגרמני, לפיכך היו מפחדים להשאר בעיר פן יקברו תחת חורבת ביתם. בורחים המה. לאן ואנה ילכו, אינם יודעים בעצמם, אולי ישתקעו בביליסטוק וישכרו דירה ואולי יסעו הלאה. בערב החליטו האורחים — הפליטים לנסוע הלאה לעיר בראנאוויטש. הם ישכרו מכונית-משאית ויסעו ישר שמה.

נתעוררה מחשבה בלבנו, שגם אנחנו נצטרף עמהם לנסיעה זו לבראנאוויטש, ואולי שנשלח רק את הנשים עם הילדים בלבד לשם, מקום מגוריו של קרובנו ר׳ ישראל יעקב. ובכן מה נעשה? האם נפרד מאת המשפחה, ואם זה דבר הגון לעשות בזמנים אלה, כי יתכן שנתפרד איש ממשפחתו עת תתפתח המלחמה, ולנסוע יחד עם המשפחה יראה לעת-עתה שאין בזה הגיון. לאידך גיסא, הנשים, בטח לא תוכלנה לעמוד בפני קושי המלחמה, ואנו הגברים נוכל תמיד ללכת ברגל בבוא שעת חרום, משא״כ עם הילדים לא יתכן. ושם בבראנאוויטש [בהקרעסען] אצל הגבול הסוביטי, לא תגיע המלחמה. מכר אחד אמר לי שטוב יותר לא להפרד מהמשפחה, והנכון הוא אחת מהשתים, או להשאר כאן, או לנסוע יחד, ולעת-עתה אין בידי להכריע בזה.

אין ידיעות משמחות מהחזית. ״העיר טשנסטכוב נפלה, השונא תוקף בכח רב בפאדאליע זה במחוז קרקוב. בחזית הצפון, נפלה העיר מלאווע, קרבות עזים מתחוללים ב״וועסט-פלאטע״. לא מוסרים על נצחונות, רק תפסנו עמדות חדשות מטעמים סטרטגיים, ומפני לחץ השונא ככה הוא הסגנון באופן לאקוני [בצמצום, בסגנון קצר מאת המטה הצבאי המרכזי] לעת עתה ההתקפה הגרמנית היא במערב פולין, הפולנים פרצו דרך גרייעווע, בשטח קטן לתוך גרמני׳, ברם, מבחינה צבאית המצב לא השתנה משום כך. ביום ב׳ החלטנו שאני אסע עם החבילות, פרט להנשים אשר תסענה מחר ברכבת. כי אוטו, ואף מכונית-משא אי אפשר להשיג. לכן החלטנו לשכור עגלה ולנסוע מביליסטוק לברנוביץ המרוחקת כ׳300

קילומטר, וזה יארך משך ימים ולילות. בעגלה אין מקום בעבור הרבה אנשים, יחד עם המשפחה מלומז׳ה, ולפיכך טוב שהנשים תסענה ברכבת, ואני עם החבילות, אסע בעגלה. כדי שהנשים תוכלנה לנסוע ברכבת, זקוקות הן לרשיון מיוחד מאת הסטאראסטע [מושל הפלך] ומשום כך עומדים אנשים בתור זמן רב, כדי להשיג את הרשיונות. בעתונות פרסמו הודעה שהנשים וכל אלה שאין להם צורך מיוחד להשאר, טוב שיצאו לערי השדה. מובן הדבר שלאחר הודעה כזאת, רבתה הבהלה, מצב הרוח בעיר מדכא, ולא השתפר אף לאחר שהודיעו — ביום א׳ בערב — בתהלוכה פטריוטית שבריטני׳ וצרפת הצטרפו למערכה. שנאת הגוים פחתה, נדמה במקצת, בתהלוכה זו נשמעו סיסמאות על אחדות הגורל, כנראה שקודם הגסיסה רוצים הפולנים לתקן את המעוות.

יום שלישי בבקר התחלנו לארוז החבילות, וכבר ארזנו חמש חבילות גדולות. עגלה הי׳ קשה להשיג, את הסוסים הטובים והבריאים גיסו, נשארו רק סוסים חלשים. בעל העגלה שמו משה פורמאן, בעבור הנסיעה לבאראנאוויטש הוא מבקש סכום גדול, אזי שכרו את העגלה בסכום של 200 זלאטעס להביאנו עד העיר וואלקאוויסק בלבד. העגלה עמוסה מאוד יחד עם עגלת-ילדים שגלגליה כלפי מעלה. על העגלה יש שנים-עשר איש, כולל המשפחה מלומז׳ה בת ששה איש, נוסף לזה אשה ובתה בוגרת, בעל העגלה ובנו, אנכי וגם ר׳ יעקב.

בשעה 6 לפנות ערב זזנו מן הבית. הרחוב ריק, מלבד שכנים אחדים הרוצים לדעת: "מי נוסע". הנה עדיין לא הספקנו עבור צעדים אחדים, ואזעקה התחילה. אין לשוב הביתה, סרנו הצדה בסמטת פיעטריקא-ווסקער, ואנו נחפזים להתחבא בשער החצר הסמוכה לביתנו. כך חכינו כחצי שעה, התחיל זמן החשכה והאזעקה חוסלה. הדבר הזה חזר ונשנה פעמים אחדות. במקלטים שנכנסנו בינתים, ספרו לנו אנשים, שכבר נפלו פצצות אי-שם מחוץ לעיר וישנם שם קרבנות-אדם. עד עכשיו היו האוירונים רק מרגלים את העיר לחפש אחרי המטרות, ויש להתכונן שבכל רגע תהיינה חדשות אודות נפגעים.

מתוך מחשבות אלו אנו עוזבים את העיר. הזמן הוא בין השמשות, השמש שוקעת, בשמים נראה צבע אדום כמראה דם, וצבע האפור מצד השני, רוח סתוית קרה נושבת, כל זה משקף את מצב הרוח אשר בפנים הלב. מי יודע, עד מתי נפרדים אנו מהעיר ביליסטוק, הלא זהו הצעד הראשון של גלות — המלחמה, ומי יודע מה ילד יום המחר? ברם מאידך גיסא יש לקבל את הדין מתוך גבורה ואומץ, כי בתוך ובמשך המאורעות העצומים הללו, עוד נראה את היד החוננת של ההשגחה, אשר מעבירה את האדם דרך הארחות העקלקלות, ומוציאתו אל המרחב של חיי חופש ויצירה.

בכביש בירכתי העיר אנחנו עומדים לשעה קלה, הסוס פוסע בכבדות, המשא כבד כנראה לסוס הרזה הזה, שבאמת כבר יצא לגמלאות, רק שתנאי המלחמה רתמה ואסרה אותו לעגלתו של משה פורמאן. החבילות לוחצות מאוד, בדחקם את האנשים היושבים. ביחוד מתרעמת על כך האשה מלומז׳ה, הכל כאן פתוח לרוח הנושבת, היא כבר רוצה לנסוע חזרה אל העיר. לו היתה לי הזדמנות להשיג עגלה לשלוח בה את החבילות, אזי היינו חוזרים אל ביליסטאק, קשה עלי לסבול את אי-שביעת רצונו של הזולת, והייתי מוותר ומוחל על כל הטובה. ברם, אין הזדמנות להשיג עגלה, וגיסו של ר׳ יודל אומר שאין חוזרים מנסיעה, אם מחליטים לנסוע אז נוסעים. החלטתו הנחושה מועילה להרגיע את העצבים ואנחנו ממשיכים לנסוע באיטיות. העיר עכשיו מאחורינו, היא שקועה בחשכה, הנוסעים צמודים וצפופים זה לזה, אני מצד אחד, ור׳ יעקב בצד השני ובתווך הילדים, מכוסים במעילים מפני צנת הלילה ועליהם שומר ר׳ יודל כמו ״נשר יעיר על גוזליו ירחף״. כנראה, שהלילה לא נראה שינה בעינינו — ליל שמורים — כי בקצה העגלה לא ניתן לנמנם כי ח״ו אפשר ליפול מתחת לאופני העגלה, מתוחים מבפנים ולחוצים ותלויים באויר מבחוץ אנו ממשיכים את נסיעתנו.

מחשבות בדרך

שוב פוסעים אנו בדרכי הנדידה העתיקים של עמנו. אין אנו מספיקים להתחמם בד׳ אמות שלנו זמן רב, מקום שברצוננו לחיות שם משך ימי חיינו הנועדים לנו עלי חלד. פתע פתאום אוחזים בצוארון בגדנו לגרשנו, ושוב נודדים אנו על אותן מסילות עתיקות אשר כבר דשו בהן אבותינו. אנחנו עומדים חשופים בפני רוחות חזקות השולטות על גופינו, הלבושים בגדים קלים בגדי-קיץ, והצנה חודרת תוך רמ״ח אבריך ושס״ה גידיך. חשכת הלילה ואדמת-טרשים של שדות מסביב, כל זה עוטף את גופך ומזכירך שבאמת בגלות הינך מקדמת דנא. במעמקי עורקי דמיך, אתה שומע הד קולם של אותן הרדיפות והגלויות באירופה כולה, אם זה לפני 50 שנה, מאה או מאתים שנה, בתקופת מרידות הקוזקים (הרוסים הפראים) או בתקופת מלחמת נפוליון, או בימי מסעי הצלב. מאז ומתמיד הי׳ מראה העולם ככה, החרב מוצאת מנדנה, ומלחמת קודש, מוכרזת חגיגית בפני כל העולם. מלחמה זו שזורה עם מורא ופחד של התושבים הנסים מישוביהם השרופים, נטושים ושדודים מכל אמצעי-קיום. אנשים משליכים את חפציהם המעטים בעגלה, יחד עם גופיהם, ההורים נפחדים וילדיהם קפואים מקור, דחוסים ודבוקים יחד. מבוססים הם בדרכים הבוציות במנוסתם להציל את עצמם מאלה אשר השתכרו מריח הדם העולה משדה המערכה, אכן זהו המצב האמיתי של החיים, אולם מפעם לפעם מוכרזת הפסקה ונשכח מבן האדם שפסק הזמן הוא ארעי, ונדמה לו שבעירו, בביתו, עם הדאגות היום — יומיות אלה הם החיים האמיתיים ופקעת הקנאה — קנאת איש מרעהו — הם חייו — לא! בן שדה הנך, ביערות בסופה וגשם שם הוא ביתך ומולדתך. הנך יושב בשולי העגלה עמוסה אנשים בלי משען ומשענה, עלול אתה להתדרדר ממנה בכל רגע, זה הוא מקום שבתך, ענני השמים הנעים ממקום למקום המה הכסוי שלך, והאור, אלה הכוכבים הקטנים והכהים, הזורחים אי-שם בתבל, ברם בשבילך אלה הם רק פרורים קטנים מהשולחן הערוך מעדנים שנופלים בחלקו של העני הרעב והמדוכא.

דחוס ומכונס על העגלה, חייב אני כאחראי על המשפחה להסחב עם חבילות בגדים וחפצים מביליסטוק עד בראנאוויטוש — כ300 ק״מ, נסיעה בת לילות וימים, ולהשאיר מאחורי את משפחתי בעיר, בצל הסכנה של המלחמה הקרבה. אני עדיין מקווה שיעלה בידם לנסוע מחר ברכבת בעקבותי כי ברירה אחרת לא היתה לנו, אם כי באופן עקרוני [פרינציפ] אסור הי׳ לנו להפרד, אולם חייבים היינו להסתכן בפרידה של חצי יום וזאת כדי שנוכל לקחת עמנו בגדים שמיכות וכו׳ יען כי הגולה זקוק לחפצי ביתו ההכרחים ביותר, בלעדיהם הרי יום המחר יהי׳ עצוב. מטולטל על העגלה — בעלת גלגלי הגומי — הנעה באיטיות, מתגלגלות ורודפות המחשבות אותי. הנה לפני 17 שנה ואתה אז עלם צעיר כבן 14-15 שנה וכבר לקחת את מקל-הנדודים בידך. עם המקל צעדת ונסעת במרחבי ערי וולין הסוביטית בלילה וביום. עברת גבולים, ביחוד גבול ״מסך הברזל״, יצאת ביום שלישי אחד, עשרה ימים לפני ראש-השנה מביתך, ובמשך ארבעה שבועות עברת אלפי קילומטרים מהעיר הומל, עד קיוב, זשיטאמיר, זוויהל, ומשם אל הערים רובנה, בריסק, ביליסטוק. הנה נתבונן נא [מערקווירדיק] אחר שעברו 17 שנה שוב אני מתחיל בנדודים מחדש, באותם הימים עצמם בימים שלפני ראש-השנה ומי יודע היכן יסתיימו הנדודים הללו?

ברם, מאידך גיסא שמח אני שעל פני הנדודים הללו תרחף רוחם של הנדודים הראשונים, משחר ימי חיי, ואשר כבר אז דחיתי הצידה את החלומות על ״אושר החיים״ הנוצצים וקורצים עין לכל איש צעיר. את כל גופי וישותי לקחתי בידי, ועל רוחה הכביר והאמיץ של רוח ישראל סבא השלכתי את כל עצמותי ואת כל מציאותי,[1] ורוח זו תעביר אותי, ואת כל מהלך חיי העתידים תקומם, ותאיר את עיני לדעת אמיתתם של החיים. ומנושאי רוח

1. און איך האב מיט מיין יונגען צארטע וועזען זיך אויף די הענד פון דער שטארקער מעכטיקען יידישען גייסט זיך א ווארף געטאן.

היהדות אקבל מה הם תכליתם ומהותם של החיים, באבק רגליהם אמצא את המרגליות ואת האבנים הטובות, ובהבל פיהם אגלה מקורות, יינות משובחים לשתות ולרוות את מתקם, להתמלא ולשבוע מחזקם. הנה עזבתי בית מלא אהבה וחום, הורים מלאי אהבה ורוך, בטחון חמרי, עיר של מכרים וידידים, ארץ רחבת ידים, זרועות פרושות ומבטיחות הרבה, ואני נמשכתי אל הלהבה, אל אור הנגה, אשר לא יכבה לעולם, בלי התחשבות שלפעמים מתכווץ, ומכוסה הוא, ודלותו החיצונית ניכרת, ברם, המבחין ורואה את ברק האור הזה וערכו הנשגב, ירגיש תיכף שהנהו מקור החיים, חיי אושר אמתי, ואת כל היתר הוא מעמיד בצל, כי מה הם ערכי צרכי הבית, המשפחה, העיר והארץ, כל החברה האנושית גם יחד, כאשר כל אלה נראים באורם האמתי, כאשר נראה בעליל כי ממשמשים הם באפלה, רק במקום אחד שם נמצאת האמת, והיא, תורתנו הקדושה ממנה נפתח הסדק והפתח לעולם מלא אורה. החיים בעולמנו המלא דאגות, ובעיות, וסבל, דומה הוא לבור של בית-האסורים, לחצר המטרה. והמפתח שעל ידו יצא האדם וישתחרר ממנו, מונח בלב האדם עצמו. וזה ע"י בטחונו בהשי"ת ליראה מפניו ולאהבה אותו. יתכן, ויהיו אנשים מחוסרי בגדים הגונים, או אלה שאין להם בסיס חמרי לפרנסתם היום או למחר, עם כל זאת יוכלו להיות למנהיגי העולמות ורוכשים בתוכם את אושר החיים, מאושרים בחייהם באושר אמיתי בזה וגם לתמיד, והנה הנך עלם צעיר, עלם יהודי צועד בעקשנות אל האור הנצחי של רוח ישראל סבא, אשר לא יכבה אורו אף בתקופה כה מודרנית, בתקופה של חפושים ונסיונות לבנות מחדש את החברה האנושית על יסודות חדשים.

זכותו של אותו המקיים "הוי גולה למקום תורה" אותו הצועד במסירות נפש בשנים עברו, זכות זו מרחפת מעל לראשי, ביוצאי ביום ג' זה, מביתי ונסיעתי לתוך הלילה על הכביש ביליסטוק-וואלקאוויסק. במחשבות אלו אנו ממשיכים בדרך, וככל שאנו מתקדמים החשכה גדלה יותר וגם הקור מתחזק. עשרות

עגלות עוברות בסך זו אחר זו, טעונות הן חטה להוביל אותה אל הטחנות של הממשלה ולאספקה לצבא. נזהרים האכרים להוביל את שקי החטה בלילה בארחות צדדיות ועקלקלות מפני עין האויב, שלא ירגיש בהם, סודיות שקטה שוררת כאן. לפנים בשעת שלוה הי׳ פחד להפגש באמצע השדה עם המון עגלות אכרים, משא״כ בעת הזאת שעת חרום, האכר טרוד למלא את חובתו ואין לו פנאי להתרברב עם יהודים. ממרחק מה מבחינים אנו בפטרול צבאי פולני המזנקים ממארבם ופוקדים עלינו לעצור. מי אתם? משפחה מלומז׳ה הנוסעת לידידים בוואלקאוויסק. תעודות הזיהוי בקשו מאתנו ולאחר בדיקה הניחונו להמשיך בדרכנו. אחר חצי שעה שוב מעכבים אותנו אנשי צבא חבושים קסדות ובודקים את נירות העגלון והנוסעים. כנראה שהשמירה לאורך הדרך קפדנית ביותר מפני המרגלים והבוגדים — כנראה שיש ממה לפחד. הרצינות המבצבצת מתוך שאלותיהם מפילה עלינו פחד והשיניים נוקשות זו לזו.

חיל פולני גוץ, פונה אלינו בשאלתו: אתם באים מלומז׳ה מה נשמע שם? אומרים כי ״שלנו״ כבר עזבו את לומז׳ה עונה לו גיסו של ר׳ יודל: ״הגרמני את שיניו ישבור ואת לומז׳ה לא יכבוש״, אנו נראה לו את כוחנו. אבל מרגישים את חוסר-הרוח אצל אנשי הצבא, ואת אי-הבטחון בכוחם הם. זה היום החמישי מפרוץ המלחמה, ובאויר מורגשת רוח של בהלה אצל אנשי הצבא. אחר הבקורת הכפולה שעברנו המשכנו בנסיעה והגענו באמצע הלילה [בשעה אחת-שתים] לעיר הורודוק-וואליל, הסוס ינוח כאן במשך שעה, ונוכל גם להשיג כוס תה לשתי׳.

אצל הדרך עומד בית קטן ומדרגות מובילות אליו, בבית גר אופה, אינו יהודי, ושם יש גם חנות למכירת תה בשביל עוברי דרך. בחזית הבית עומדות כבר המון עגלות השייכות לאכרים, ובצד גם עגלות של יהודים מהעירות, עמהם מורגש יותר ״היימיש״, הלא אחים אנחנו, כי מה יכול לעלות בדעתו של האכרים. הנשים והילדים אינם יורדים מן העגלה מלבד הגברים להתחמם קצת

בכוס מים חמים אחרי סבלם את הקור משך כל הלילה. נכנסנו פנימה לתוך הבית, מסביב חשוך מקצה אל קצה. אחרי זמן קצר מתרגלות העינים לחושך זה — ואז יחד עם חוש הריח — אנו חשים שהחדר מלא בני אדם, ושיחה ערה מתגלגלת אצל יושבי השולחנות. אסור להדליק אור, אפי׳ במקומות נדחים כאלה, ואף כאן במאפי׳ ובמסעדה שפרנסתן מעוברי דרך בלילה, גם כאן מורגשת אוירת המלחמה, שהכל נושמים אותו, מקטן עד גדול הנכרי והיהודי. לאמתו של דבר שבעתי-רצון מזה שהי׳ חשוך, שלא נבלוט בעיניהם, כך עדיף, שהסם של אנטי-שמיות הרעיל את כל הסביבה, שהיהודי מבכר להיות נסתר שלא ירגישו בו, ומכיר טובה בלבבו בעבור האפלה זו. כאשר משלמים אנו לבעל המסעדה בעבור כוס התה הוא צריך להתאמץ ולהרגיש במטבעות חצי זלוטי ולנחש מה טיבה של מטבע זו, כי אי-אפשר לראות מפאת ההאפלה. לאחר ימים מספר נראים הדברים מובנים מעצמם, כך צריך להיות כי הרי ״וואיינא״ [מלחמה] שוררת.

הסוס כבר נח כשעה וחצי, ואנו מוכנים לנסוע, רצוננו להגיע למקום המיועד בהקדם האפשרי. השחר כבר עולה ומפציע בשעה 6, ותוך כדי הנסיעה רואים אנו את העיירה ברעסטאוויץ, ועדיין כברת ארץ נשארה להגיע אל התחנה ממש. פתאום נשמע קול רעש בשמים, היא הנהימה הידועה, אשר בשמוע אותה, הדם קופא בעורקי הלב, נמצא אוירון של השונא טס בקרוב מקום. אנו מביטים למעלה, והנה נקודה קטנה גדלה כצפור, המשחית המתכתי טס קצת מן הצד, ברם, הרעש הולך ומתקרב. באופן אינסטינקטיבי בלי לפקוד על אף אחד יורדים אנו מן העגלה, ורצים להמלט ולהסתתר בחורשה הסמוכה בצידי הדרך.

אנחנו שוכבים בין העשב והשיחים, כדי שלא נורגש ע״י המחבל. הלב פועם בחזקה במהירות, על המוחש שולט רעיון אחד בלבד, להיות שקטים יותר מן המים, ונמוכים יותר מן העשב, כמו התולעת, אשר שום עין לא תראה אותנו. ב״ה, הפחד עבר, הי׳ זה פחד שוא, האוירון נעלם מהאופק של שמי השחר המלא

קרני-שמש. מלאי רעדה מפאת הפחד והמורא אשר עברו עלינו, מלוים אנחנו את העגלה ועוצרים אצל הבית של היהודי הגר שם. הסוס עם העגלה יעמדו אצל הבית לפוש שעה אחת, ואילו אנו נתפלל וגם נטעם משהו.

אנשי הבית תושבי עירה קטנה הם. "כל חייהם התגוררו אצל תחנת הרכבת, עברו עליהם מאורעות מלחמת העולם הראשונה, עד אשר שבו אל בתיהם. עומדים עכשיו מלאי דאגה ופחד. אינם יודעים מה יהי' עמהם ומה ילד יום? לא מכבר היו עלולים להצטוות לעזוב את בתיהם מפאת חנויותיהם של הנכרים אשר הוקמו להתחרות בהם. היהודי נחשב לזר, ועליך לצאת מן המקום בו ישבת עשרות בשנים, בו התחתנת, וגדלת את ילדיך, הם גדלו והגיע זמנם לקחת את המסחר בידיהם, והנה קמה עלינו הצרה של סלוק היהודים, לאן נלך? כאן יש לנו גינה מצערית, פרה לחלב, משק, אכסני' וגם חנות, ועל הכל שוב התפוצצות, פרצה המלחמה ומי יודע מה יביא יום המחר? השכנים הנכרים חורקים שן, ומביטים על רכושם של היהודים, אשר הנהו תמיד ה"שעיר לעזאזל". בשעה כזאת טוב יותר להיות בעירה בין אחינו בני ישראל, והעירה רחוקה מהתחנה שאצלה אנו נמצאים". אלה היו דברי בעלת-הבית הזקנה, אצלה באנו להתאכסן.

חיש עמדנו להתפלל, קשה להתרכז לתפלה נכונה ושקטה, אחר הנסיעה ארוכה מחוסרת שינה משך כל הלילה. טעמנו משהו, עדיין אפשר להשיג תמורת ה"זלאטע", הם מוכרים בחפץ-לב ואינם יכולים להבין ולהשיג במוחם שעוד מעט והכסף הזה לא יהי' שוה כלום. בבית נמצאים שני סוחרים ומספרים איש לרעהו, כי רפיון רוח התחיל בצבא הפולני, והוא נסוג אחור בכל עת. אומרים שכולם משוחדים מאת האויב, בכל מקום ישנם מרגלים, בתי-הסהר בביליסטוק מלאים מרגלים. בשעון של הכנסי' הנוצרית בביליסטוק נגלתה תחנת-רדיו נסתרת, כל גרמני מרגל הנהו". כן, עכשיו התחילו להוכח מי הי' השונא של המדינה, היהודי או הגרמני? ואולי כבר אחרו את המועד? אצל הסוחרים מצב-רוח מלא יאוש,

אחד מהם החליט להעביר "כדורי" חבילות-הפשתן לעירה נדחת ושם להטמינם עד סוף המלחמה. כנראה, שהוא בעל-חרושת של טקסטיל.

והנה משה העגלון מאיץ בנו, אין חשק לנסוע בשעה 9 בבוקר — בשעות היום ולהיות מטרה לאוירונים, ברם, מה לעשות? עגלות אחדות הנושאות את הפשתן מתיצבות בשורה וגם עגלתנו עמהן. עגלון אחד סרב לנסוע עמנו באמרו: "איני רוצה לטעום את טעמה של הביצה החמה, אשר צפור הברזל תטיל עלי". צמרמורת עוברת עלינו בשמענו את הדברים האלה. ברם, באין ברירה מתיישבת החבורה בעגלה ואנו ממשיכים בנסיעה.

שעות אחדות אנו נמצאים בדרך. הכביש עובר בתוך שדות חשופים, והנה שומעות אזנינו את טרטורו הכעסני והרצחני של האוירון הגרמני מסוג המפציצים בעל שלשת מנועים. האוירון משמיענו שנדע את כבודו. השדה פתוח, אין כאן מקום מנוס להמלט, כי אין שום עץ להסתתר. אף שאנחנו הננו חבורה של אזרחים עם חבילות חפצים, אך מי יוכל להפריע בעדו לרדת על ראשינו וח"ו ברגע אחד להשמיד ולהשחית את הכל? צנה וחרדה עוברות במוח בעת מחשבה כזאת. ר' יודל מנחמנו והוא אומר: "הלא לטיס באוירון יש מראה, ועל ידה יודע הוא מי הם הנוסעים הללו, ואולי גם יראה את עגלות הילדים שלך, עם גלגליה כלפי מעלה, וזה יציל אותנו. הלא יראה שילדים נוסעים כאן. בדברו את זאת, והנה האוירון פונה לכוון אחר ונעלם מנגד עינינו. אבן כבדה נגולה מעל לבנו. מעתה אפשר כבר לנשום בנקל, הסכנה עברה, ויתכן גם לחשוב מתוך מתינות במקצת. איננו נדונים למות שנצטרך לבקש את חסדו של הלסטים, וכך נוסעים אנו הלאה. השמש זורחת ומחממת ביותר, כמעט ונשכח מאתנו הלילה הקר אשר עבר עלינו, ונדמה שנוסעים אנו לנופש בקיטנה או שחוזרים ממנה. ברם, שקט זה איננו מתקיים זמן רב. צפרי-הברזל מפריעות אותו לעתים קרובות מחפשות הן את הטרף. בראש ובראשונה גוזלות הן מאתנו את רגש החרות, אין אנו בני-חורין להביע דברים העומדים

להתבטא, ואולי גם אלה אשר במחשבותינו, מחשבות אלו התקועות ב"חדרי גוואי" של מבנה-נשמתנו הפלאי, מאותו ה"אני" שבאדם. [פון דער וואונדערבארער נשמה קאנסטרוקציע פון מענשליכען איך].

בידי עכשיו גליון של הירחון "בית יעקב" [שיצא לאור בפולין בין מלחמות העולם] בו נדפס מאמרו של ר' אלחנן [זצ"ל] בשם "עקבתא דמשיחא". מוזכרים במאמר מפניני אמרותיו של ה"חפץ חיים" השזורים יחד ומתאימים זו לזו, כל כך דברים בעתם, ובלשון ברורה נאמרו מראש. ביחוד דברי הראב"ד בסוף מסכתא עדיות שאליהו הנביא ישיב לב אבות על בנים, ולב בנים על אבותם, וזה, כי הדבר יהי' מוכרח, משום הבהלה הנוראה אשר תפרוץ בימים ההם והרבה בני משפחות יאבדו בעת בריחתם ממקום למקום. אזי אליהו הנביא יכנסם יחד וישיב את כל אחד לביתו ולמשפחתו.

ברעיונות אלו חדורי אמונה ובטחון, מנסה אני לשריין את עצמי מפני הפחד והמורא אשר מטיל האוירון — המפציץ. באופן זה עברנו את דרכנו משך כל היום עד בוא השעה הרביעית אחר הצהרים. לפנות ערב התקרבנו לתחומי העיר וואלקאוויסק, קילומטר או שנים לפני העיר, ואנו ממהרים בדרכנו דרך היער. הנה פוגשים אנו באכר צעיר הנושא על כתפיו עץ גדול, אותו כרת ביער. ראינו בזה שמדת ההפקרות שולטת במדינה ומורגשת כאן במקצת, ואין מוראה של מלכות בתקפה, כאשר האכר איננו מפחד ממנה. הרשות הזניחה את דעתה מלהשגיח על ענינים אלה, וכורת האילן יכול להלך ביער בשלוה ובשקט.

הנה נראים כבר בתי העיר. עוברים אנחנו על גשר ברזל אשר מתחתיו נמצאים הרבה פסי-ברזל היוצאים מבית-הנתיבות המרכזי של העיר וואלקאוויסק. שם נמצאים המחסנים עם המלאי, של הפחמים, עשרות קרונות טעונים כדי להובילם אל חזית-המלחמה. האם אין כל זה חשוב להיות למטרה הגונה לאוירוני הגרמנים? והנה נכנסים אנו אל תוך מרכז העיר, משה העגלון אינו רוצה לנסוע הלאה, הוא רוצה כבר לחזור לביתו, אולי יהי' עליו להוביל

את משפחתו לאיזה מקום שהוא, והוא אומר: "איככה אוכל לבלות כאן עוד יום נוסף, רחוק מביתי, לא, אינני נוסע הלאה". ובכן, נשארים אנחנו לע"ע בעיר וואלקאוויסק במרחק של 96 קילומטר מהעיר ביליסטוק.

בואנו אל העיר וואלקאוויסק — שאינה עיר קטנה — עוררה תשומת-לב גדולה עד כדי-כך שהמשטרה מצאה לנכון לפזר את הקהל הנאסף מסביב לעגלתנו. כנראה, שאנחנו הפליטים הראשונים בעיר זו, המבשרים את הסערה הממשמשת ובאה מצד המערב, ואשר בעוד יום או יומים תגיע גם הנה, ולא רק בנו כשלעצמנו בלבד היא ההתענינות הזאת, וודאי שלפני עיניהם מרחפת התמונה העגומה על מצבם הם, של השפל והפירוד, הצועד בצעדי-ענק דרך המדינה כולה.

פרקנו את החבילות והתאכסנו באכסני׳ הגונה הקרובה לתחנת האוטובוסים. למטה מאזינים האנשים ברדיו אל החדשות, מאזין אני לנאומו של מצביא פולני, הוא מדוח על גבורת הצבא הפולני ב"ווסטרפלאטע", אשר לא נכנע זה ששה ימים, וזה למרות ההתקפה הנוראה מהאויר, מהים והיבשה. אמנם בסוף דבריו שומעים כבר דברי פרידה, וגם הצהרה והבטחה שעוד יבוא אותו היום, ודגל ה"נשר הלבן" יתנופף בגאון על פני הים ה"בלטי". המשתמע מכל זה הוא, שהכל נגמר כבר וחוסל, ומתנחמים בזה שהעתונות העולמית כולה מצדדת עם פולין ולטובתה, ושיש לפולין בעלי-ברית והאימפרי׳-הבריטית בלבד — אחת מידידי׳ — מספר אזרחי׳ הוא יותר מחצי ביליון איש. ברם, בשביל האיש המבין את הענין, כל-זה משמש תנחומי-שוא. הבאור הנכון הוא, שפולין הפסידה במלחמה. בהרגשת תוגה אני נכנס אל חדרנו, החבילות פזורות, אנו מחכים לידיעות, רוצים להודע אם נוכל להשיג עגלה אחרת להמשיך בדרכנו לברנוביץ. הענין מתנהל בכבדות, קשה להשיג עגלה. ובכן, מה יהי׳ בסופו של דבר? נחכה עד יום המחר, ומה יהי׳ אז? מבעד החלון אני רואה אוטובוסים. הנה עומד אוטובוס אדום אשר עוד נוסע לביליסטוק. אני פונה אל

ר׳ יעקב ושואל אותו: ״אולי כדאי דבר זה לקחת את החפצים ולשוב בחזרה לביליסטוק? ואולי חסרון בשקול הדעת, שעזבנו את העיר? האם כל העיר ביליסטוק עתידה להתפורר? ובכן, מה שיקרה ליתר האנשים, יהי׳ גם גורלנו!

מאידך גיסא, הלא אין אנו יודעים אם המשפחה עדיין נמצאת בביליסטוק, כי יתכן שכבר יצאו ברכבת מן העיר בדרכם לברנוביץ, וא״כ לא נמצא שום איש בבית, ואל מי נשוב אז? הוחלט בינינו שבלית-ברירה אחרת לא נחזור ורק נחפש דרכים כיצד להמשיך ולהבקיע את הדרך לברנוביץ. ואולי הם לא נסעו, ועדיין נמצאים הם בביליסטוק, ובכן מן הנכון הוא לנסוע חזרה לביליסטוק? ככה מתחיל הפקפוק הלוך ושוב, והספקות מכרסמות, ואין שום איש שיוכל להחליט בזה. אין אנו יודעים מה לעשות, וכיצד לעשות כדי שנוכל להגיע למטרה הישרה והרצוי׳.

שהינו באכסני׳ משך הלילה, התפללנו בביה״מ, והלכנו להפגש עם ידידנו מהעיר ״קרקינובה״. בשכנותו — נאמר לנו — גר עגלון, אולי יסע הוא לברנוביץ, והגם שהעגלה קטנה וגלגליה ברזל, ברם, מה נעשה? אבל העגלון החליט שלא לנסוע. השעה מאוחרת השעה כבר שתים, שלש וארבע, והנה כבר כמעט עבר יום ה׳ והגיעה עת-הערב, ובכן מה יהי׳ עכשיו? פתאום נתבשרנו שישנה עגלה טובה עם גלגלי גומי והסוס גבור כלביא. מהיכן פתאום מופיעה עגלה נוחה כל כך, שאפילו בעיר ביליסטוק הגדולה — עגלת משא עם גלגלי גומי, היא מן התופעות האחרונות שם? נודע לנו שהעגלה היא בעצם מסלונים, וזה לפני שבועות אחדים התקינו גלגלי גומי לעגלה, את הסוס שלו גיסו מטעם הממשלה, והנה נזדמן לעגלון לקנות סוס אצל ״פריץ״ אחד, ועד אשר שוב יגוייס, לפני ימים מספר, נמצא בידו סוס טוב וחזק. ככה הם דרכי ההשגחה, בתוך הבריחה[2] לגלות, בהיותנו שבורים מחבלי המלחמה ואימת המות מפני חמת האוירונים, בתוך מצב זה זורח לנו חוט של

2. עיין רש״י בראשית לז ז׳ ד״ה וגמליהם נושאים.

משי המנצנץ באור של חסד, כדי שנוכל לנסוע ביתר נוחיות ולמנוע את "שבירת העצמות" בנסיעה של גלגלי ברזל, את מאת הקלומטרים אשר נשארו, כדי להגיע לבאראנאוויטש. נזדמן לנו עגלון זה בסוף היום החמישי, והעגלון עצמו נזדמן אז בוואלקאוויסק כי הי' צריך להוביל סחורה אל העיר סלונים.

אנו נכנסים יחד עם חבילותינו לתוך העגלה העומדת מאחורי האכסני' בצד הפתוח לחצר ביהכנ"ס. מכרים נאספים לברך ברכת-פרידה, מברכים איש את רעהו בברכת "כתיבה וחתימה טובה", ובשעה טובה ומוצלחת יושבת החבורה כולה בעגלה. בנטות ערב נוסעים, זזים לעבר סלונים. עוברים אנו ברחובות העיר וואלקאוויסק, דרך שכונות הנכרים, הפולנים עומדים על יד בתיהם ובצחוק אנטישימי על פניהם, מלוים הם את היהודונים ה"זשידקעס" "סעו אל פלסטינה"! ראשים אטומים שהורעלו ברעל הגיזעני, אשר התהום פעורה לפניהם ועדיין נשאר בפיהם דברי נאצה וקללה לעבר היהודים, וכך עוזבים אנו את העיר.

אחר נסיעה של מספר שעות, בערך בשעה אחת בלילה, הגענו אל העיר זעלווע. בבואנו שם, סרנו מן הדרך אל הבית הראשון בקצה העיר, שם עמדנו והסוס ינוח. בחוץ שורר החושך ושקט בעירה. נגשים אנו אל הדלת, אשר לפי השערת העגלון גר שם יהודי ודופקים בדלת. "פתחו יהודים, עגלה מלאה אנשים פליטים, ילדים פעוטים, אולי יש לכם קצת תבן בשבילם, קצת מים". הדלת נפתחת בכבדות ואיש לבוש למחצה נראה בדלת. נדברים איש לרעהו בלחש: "מאין באתם, ולאן? "מה נשמע"? נודע לנו מפיו שהאוירונים מגיעים גם הנה. מספר קילומטרים מכאן נמצא גשר, השליכו פצצות על הגשר, אך הם נפלו במים. לא רחוק מכאן נמצאת טחנה קמח גדולה וגם בית-חרושת לעבוד-עצים, ושם הי' מועסק בשנה שעברה מהנדס גרמני, והנה יום אחד לפני שהגעתם, באופן פתאומי פרצה דליקה בטחנה ובבית החרושת, והכל נשרף, יחד עם מלאי גדול של תבואה, ובטח שיד מחבל גרמני באמצע אשר הצניחו אותו הנה, לפי הוראות המהנדס.

הנה לפנינו עירה קטנה כמו זעלווע וכבר עברו עלי׳ כל חרדות המלחמה. אין זה דבר משמח את הלב לדעת שאפילו כאן הרחק מהגבול הגרמני, גם פה אותו הפחד ואותה אימת המות. ואולי, במקומות הקרובים יותר לגבול הרוסי, שם תהי׳ יותר מנוחה, וגם זה נראה מטעה וכוזב. נחים אנו קימעא וממשיכים הלאה, בלילה לפחות אנו יותר רגועים ומוגנים מפחד האוירונים. עוברים אנו את הגשר אשר אותו ניסו להפציץ. בדרך חייבים אנו להעצר כי מלאה בכלי-נוע ודומני שהם של הצבא הפולני. קצינים צעירים אחדים נגשים אל העגלה. אני מתכווץ לתוך הפרווה, אדרת השער, אשר חמותי לא שכחה לתתה לי. הפרוה הזאת היתה לי למגן ולמחסה מפני הקור. וטוב שלא יטרידו אותי הקצינים — הרי הדרכון שלי אינו בסדר כ״כ, התמונה אינו דומה לגמרי למראה שלי עכשיו, אזי יותר טוב שלא ישגיחו בי. ברם, אני מקשיב לשיחה שלהם. גיסו של ר׳ יודל אומר את הגרמני נכה, את העיר לומז׳ה לא יכבשו, אנחנו נשבר אותם ברעב, מהפכת אזרחים נעורר בתוכם. מה עונים הקצינים בגאוה הפולנית האופיינית — בגאוה הריקה של הפריץ — אין לנו צורך לזה, אנחנו נשבר אותם בין-כך! אנחנו נכבוש ונכנס לברלין בירתם. הראש היהודי שלכם של ללאייד זארדזש טעה בחוזה וורסאי שהשאיר את גרמני׳ על כנה — ולא בתרה לגזרים. ועכשיו נראה לכם גבורות ונפלאות יותר מאשר החכמים הדיפלומטים היהודים והאנגלים. גואישע מוחות.

ראש השנה בברנוביץ, ההפצצה והבריחה משם

אחרי נדודים וטלטולים קשים בעגלה, — בה עשו הנוסעים את דרכם כברת ארץ כמאה קלומטרים, — הגיעו הם לעיר ברנוביץ מחוז חפצם. לגודל אשרו, מצא רי״ל בברנוביץ את אשתו יחד עם שתי בנותיו, אשר הגיעו שם לפני-זה ברכבת, וכפי שתוכנן עוד מקודם. כל המשפחה התאכסנה אז במעונו של הרה״ג והצדיק ר׳ ישראל יעקב לובטשאנסקי זצ״ל, — הי״ד, — דוד המשפחה.

ראש השנה חל אז ביום החמשי וביום הששי, משך ימי החג

הפציצו הגרמנים את העיר ברנוביץ ובאמצע התפלות הוכרחו המתפללים להתפזר ולהתחבא במקלטים. ההרעשות וההפצצות הלכו וכבדו. היו הרוגים מבין תושבי העיר ובהם מספר יהודים, והמוני האוכלוסי׳ התחילו במנוסה גדולה. ביום הששי לפנות ערב, הורה הגאון ר׳ אלחנן וסרמן זצ״ל, הי״ד לתלמידיו לצאת מן המקום אף בליל שבת ולקחת עמהם רק את המטען הנחוץ והחיוני ביותר [עי׳ בספר ״אור אלחנן״ חלק ב׳ בעמודים רמ-רמא: ״ביום השני של החג לפנות ערב, בפניא דמעלי שבתא, הצטרף רבי אלחנן — עם תלמידיו ועם מנהלי הישיבה לבורחים — ונלוה אליו גם רבי יהודה-ליב נקריץ, חתנו של רבי אברהם יפה׳ן ראש ישיבת ״בית יוסף״ דביאליסטוק, עם רעיתו וילדיהם שנמצאו אז בברנוביץ — אשר עשו דרכם בעגלות של נכרים וברגל, עד שהגיעו לכפר הסמוך סטלביץ, בינתים אתא יום שבת קדש, שבת שובה, אך בגלל הסכנה המשיכו בבריחתם ללא הפסקה במשך כל שעות הלילה והבקר. לפני חצות היום, בשעה אחת עשרה בערך נכנסו בתחומי הכפר וואלנה. המרוחק במדה ניכרת מן האזור שהפציצו הגרמנים. רבי אלחנן פסק את פסוקו: ״עד כאן! יותר מזה אין כרגע הכרח לנוע בשבת״! ונשאר להמתין במקום זה בביתו של יהודי אחד עד מוצאי-שבת״.

ועוד מסופר בספר הנ״ל עם רדת הלילה, אחר שנראו ברקיע שלשה כוכבים גדולים, המשיך רבי אלחנן לנסוע עם תלמידי הישיבה בעגלות, למחר כשהאיר בוקרו של יום ראשון בצום גדלי׳ הגיעו לעיירת הישיבה ״מיר״ ויחנו בה״].

הרבנית מנוחה עטל תחי׳ ספרה שבעת שהותם במיר בקרו במעונו של ראש הישיבה הגאון ר׳ אליעזר יהודה פינקל זצ״ל.

כמסופר בספר הנ״ל: [עמוד רמב] ״באותו יום, [כלומר, ביום צום גדלי׳ הנ״ל] התחילו להתפשט גייסות הצבא של רוסי׳ המועצתית על פני מחוזות מזרח פולין [״קרעסן-בפולנית] ולהשתלט עליהם וכו׳ אחרי ששהה רבי אלחנן ימים ספורים בישיבת מיר בין כסה לעשור, חזר רבי אלחנן עם מלוויו לעיר ברנוביץ״.

באותו הזמן חזר ג״כ רי״ל יחד עם משפחתו לעירו ביליסטוק, שהיתה כבר אז תחת ממשלתם של הרוסים.

הישיבה בביליסטוק בעת פרוץ המלחמה

כדאי למסור כאן לדורות את אשר התרחש בישיבת ביליסטוק בתוככי תלמידי הישיבה. יש לתאר את הימים הגורליים של התחלת פרוץ המלחמה, הם זמני הרעש וההרעשות ובתאור זה מתבלט בעקרו אומץ לבם של תלמידי הישיבה ובטחונם המוחלט בהשי״ת. כפי שתואר למעלה — בזכרונותיו של רי״ל זצ״ל — החל מיום הששי בבקר, ביום הראשון של המלחמה הרגישה כבר העיר ביליסטוק, את טעמה של המלחמה, יען כי הופצצה העיר תיכף ומיד. ביום ששי זה אחר הצהרים בעת תפלת המנחה גדולה נפלו פצצות לא הרחק מבנין הישיבה אשר הזדעזע מפני עצמת הפצצות. בשעת הרת גורל מתוחה מלאה חרדה — ובחשיכה מוחלטת מפאת ההאפלה — עמדו בני הישיבה לתפלת קבלת שבת וערבית. הרב ר׳ פנחס מנחם מלאך, — תלמיד הישיבה אז, היום בנו-יארק — תאר את המחזה הנורא ״לסעודת ליל שבת היו לנו חתיכות לחם שחור, ו״בסעודה״ זו היינו 200 בחורים, יושבים ושרים ״זמירות השבת״ במתיקות ובערבות נפלאה. מתוך בטחון גדול בהשי״ת, היינו שרים וחוזרים ושרים את הפסוק ״אם תחנה עלי מחנה״ וגו׳ ואת הפסוק: ״אחת שאלתי״ וגו׳, תארו בעצמכם את המראה הזה, אני עצמי הרגשתי מחוזק מזמירות אלו, יחד עם הקהל המרומם הזה. הרי מיום הראשון, בו פרצה המלחמה, היו כמובן דעות שונות, והיו פקפוקים, האם יש לצאת מהעיר או להשאר במקום? ברם, ה״זמירות״ והנגונים הללו, היו מרעיפים חזוק בלב, ומחזקים את הבטחון בהשי״ת. מיד לאחר הסעודה חזרנו ללימודים וכפי שהוחלט שמהיום והלאה ילמדו במשמרות במשך כל המע״ל כדי שלא יפסק קול התורה.

עבר יום השבת, והנה במוצש״ק בהיכל הישיבה הופיע ראש הישיבה בכדי להשמיע שיחה מוסרית ודברי התעוררות לתשובה

בהתאם לצורך השעה האיומה הזאת. למעלה כבר נזכר על זה מזכרונותיו של רי״ל, שאמר, ״שרסיס אחד של רוחניות משקלו כעת עלה עד אין ערוך״, גם נזכר למעלה שרי״ל עצמו לא הי׳ נוכח אז בישיבה מפאת אחריותו לשמור על בני-הבית. ברם, היתה לנו הזדמנות לשמוע מפי עד ראי׳ ושמיעה שהי׳ נוכח בעת השיחה, הנהו הרב פנחס מנחם מלאך, אשר תאר לפנינו את השיחה ההיא ואת גודל ערך דברי ההתעוררות, שמהוים את תמציתה של השיחה כולה, והוא מספר: ״השיחה מלאה אש יוקדת ומלהיבה מאד, היא חדרה אל תוך-תוכו של קהל הנוכחים במעמד ההוא. התוכן הי׳ מאד מרעיד והי׳ מביעו בנגון של התעוררות.

ראש הישיבה הזכיר ואמר: ״איתא בגמ׳ [ברכות נט.] אמר ר׳ אלכסנדרי אמר ר׳ יהושע בן לוי, לא נבראו רעמים אלא לפשוט עקמומיות שבלב״, ובאר, תקופתנו זו שאנו נמצאים בה, זו תקופת הרעמים, והם נבראו ובאו עלינו בכדי לפשט את העקמומיות שבלב, בכדי שנעבוד על עצמנו כיצד להתקרב אל השי״ת, להתחזק באמונה בהשגחתו הפרטית. צריכים להרגיש את האחריות המוטלת עלינו בעד כלל ישראל העומד בסכנה נוראה, להיות אחראי בעד עצמו והן בעבור כלל ישראל.

הרב מלאך ממשיך לספר: ״יום הש״ק הראשון של אחר פרוץ המלחמה עבר כמעט באופן ״נורמלי״. ברם, יום הש״ק השני כ״ה באלול הי׳ שונה לגמרי. בעצם יום השבת, עמד רבי ישראל מובשוביץ, וחלק לכל בחור ישיבה 2 זלאטעס פולנים להוצאות הכרחיות ומסר להם את פקודת ראש הישיבה לצאת מביליסטוק לכוון העיר ברנוביץ, ללכת בעגלה או ברגל, כי השונא הגרמני מתקדם, הוא עומד כבר מאחורי העיר והמצב מלא סכנת נפשות. ואם שעדיין לא נודעה לנו אמיתות הדברים, עד היכן רשעתם של הגרמנים מגיעה, ידענו מכל-מקום שהיא שעת סכנה, והתירו לטלטל כדי מזון סעודה אחת. חלק מן הבחורים התחיל ביציאה כבר ביום השבת אחר הצהרים, ברם, רובם של התלמידים נשארו עד מוצש״ק, ואז התישבו ראש-הישיבה וגם ר׳ ניסן רוזשאנקער

בעגלה וכן מספר תלמידים עד כמה שהי׳ אפשר לדחסם לתוך אותה העגלה. המון רב של תלמידי הישיבה יצאו ברגל,[1] חלק מן התלמידים נשארו בביליסטוק בערך כחמשים איש[2] יחד עם ר׳ ישראל מובשוביץ זצ״ל. ר׳ שלמה פיגא מספר, שראש הישיבה אמר: ״נעשה כמו יעקב אבינו ע״ה, ״ויחץ... לשני מחנות וגו׳ והי׳ המחנה הנשאר לפליטה״. וככה התחילה הבריחה מביליסטוק.

הלכנו ברגל כל הלילה, ובזריחת החמה הגענו אל העיר הארדאק, ומשם המשכנו את דרכנו הלאה. בדרך, במשך היום, היינו זקוקים הרבה פעמים לסור הצידה, ולהסתתר ולשכב בין העשבים מפני אימת האוירונים, שהיו טסים ממעל לראשינו. באמצע הדרך סרנו לביתו של אכר אחד, שהי׳ אדיב להכניסנו, ואז התבטא ראש הישיבה: ״אכן, רבוש״ע, אדון העולם, אינו עוזב ואינו נוטש אותנו״ ונכנס אל הבית להנפש קצת. וככה היו צועדים והולכים, עד אשר כמה מן התלמידים הספיקו להגיע לפני ראש השנה לעיר סלונים, והתאכסנו אצל ישיבת הגאון ר׳ שבתי יגל זצ״ל. רבי שבתי עבר לפני התיבה ותפלתו היתה נהדרה מאד, באופן יוצא מן הרגיל, אחרים הצליחו להגיע עד העיר ברנוביץ.

כאמור, חלק מן הבחורים נשארו בביליסטוק יחד עם ר׳ ישראל מובשוביץ. בימי ראש השנה הי׳ ר׳ ישראל הש״ץ, ובתפלותיו הנעימות לפני התיבה, הי׳ מעורר מאד וממשיך את לבו של הקהל להתעלות. ביום השני של ראש השנה בעת תפלת שחרית נשמעו יריות ורעש התותחים, אשר ירו משני הצדדים, משני צדי המחנות של הגרמנים ושל הפולנים. ולעת תפלת המוסף נכנסו הגרמנים לעיר, אז כבר שרר השקט והי׳ זה ל״הצלה פורתא״, כי בעת היריות היו גם האוירונים מפציצים את העיר. הגרמנים שהו בעיר עד ערב יום הכפורים. כל זמן שהותם של הגרמנים בעיר, לא עזב חלק גדול

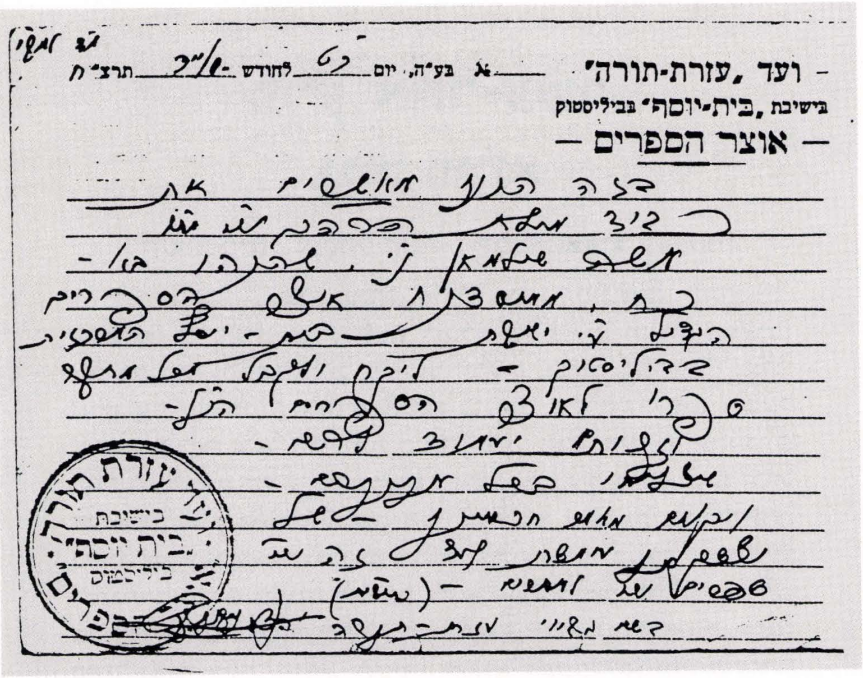
1. ביניהם ר׳שלמה פיגא, ר׳ יעקב פאסטערנאק, ר׳ הערשל יודאוויץ ועוד.
2. וביניהם הי׳ רא״י. לינזבערג, ר׳ קהת בארעק, והאחים רפ״מ ור׳ יחיאל מלאך.

מן הבחורים את בנין הישיבה מפני אימת הנאצים. אלה שכן העיזו והתהלכו בחוץ, עברה עליהם אימת-פחד מצד הנאצים.

בערב יום הכפורים נכנסו הרוסים. בעצומו של יום הקדוש נכנסו אל היכל הישיבה קומוניסטים אחדים לנאום בפני הבחורים. ברם, קהל התלמידים עזב את המקום, עוד טרם כלה הנואם את דבריו. אחרי יום הכפורים, אלה מבחורי הישיבה אשר עזבו את העיר חזרו אל הישיבה, שהרי הגרמנים כבר עזבו את העיר. ובהגיע חג הסוכות הי׳ כבר כל קהל התלמידים על מקומו כלפנים.

משך ימי חג הסוכות הי׳ שקט. הקימו סוכה בעבור הישיבה. ברם, באמצע ימי חולו של מועד תפסו הרוסים את היכל הישיבה והושיבו בו מאות משפחות של פליטים, שלא נמצא להם מקום לגור. משפחות שלימות וילדיהם מלוכלכים היו שוכבים לישון על רצפת היכל הישיבה. כמובן שלא הי׳ שום יכולת להתפלל באולם הישיבה ובשמחת תורה לא התקימו שם הקפות ורקודים. רי״ל כשראה את המראה הזה אמר: ״רואים את החורבן בישיבה״. והי׳ דואג בין השאר על עתידם של הספרים של ספרית הישיבה המכונה ״עזרת תורה״.[3]

3. גם כשהשנים היו כתקונן היתה דאגת ה״עז״ת״ ופקוחה תחת ידו, — הי׳ בישיבה אוצר גדול של ספרים — ומלא תפקיד זה של פקוח על הספרים כל ימיו [אף בישיבת ״בית יוסף״ בברוקלין לא הזניח דעתו מזה] והי׳ מטכס עצות להוציא אוצר זה ולהביאו יחד עם הישיבה, או להחביאם במקום בטוח עד יעבור זעם. המצב ההווה הטיל רושם מדכא, כותב הרי״ל באחד מרשימותיו — וכמו לנחם ולעודד את עצמו: נקווה שהעז״ת לא תצא ניזוקה מהמלחמה.

ועד "עזרת-תורה"
בישיבת "בית-יוסף" בבילישטוק
— אוצר הספרים —

יפוי כח שנתן הגרי"ל בידי הרב משה שולמן עבור אוצר הספרים בבילישטוק

פרק אחד-עשר

גלות ווילנא

"השותפים" התחלקו — וילנא שביב התקוה

לפי החוזה אשר נעשה מראש בין הסוביטים והגרמנים, השתלטו הסוביטים על מחוזות המזרח של פולין, והחלק המערבי נפל בחלקם של הגרמנים. העיר ביליסטוק נכבשה כמסופר למעלה קודם ע"י הגרמנים, ואח"כ היתה בגבולם של הסוביטים. והבעי' שעמדה עכשיו בכל חריפותה היתה: כיצד תוכל הישיבה להתקיים תחת ממשלתם של הקומיניסטים? ברם, עברו שבועות אחדים וברק של תקוה נצנץ פתאום, ומקום של הצלה לפי שעה נתבצר לישיבות בשעה של מאבק-גיהינומי ומערבולת של אש, כי בשעה זו הצהירו הסוביטים, שהם נותנים למדינת ליטא מענק הראוי לה, היינו שהם מתחשבים עם ערעורי-ה של מדינת ליטא שהיתה קובלת על מדינת פולין בדבר העיר וילנא, ועכשיו הגיעה השעה לפצותה. בהוודעו זאת, מיהר הגאון ר' חיים עוזר זצ"ל לעורר את כל רמ"י הישיבות להזדרז ולהעביר את ישיבותיהן לוילנא.

רי"ל הי' מנמק את החלטתו של ר' חיים-עוזר זצ"ל במלים אלו: "כי כאשר תעבורנה הישיבות אל וילנא בליטא, שהיא מדינה דמוקרטית נהי' בקשר עם העולם החפשי. לאידך גיסא, תחת ממשלת הרוסים, אזי ראשית, לא יתנו ללמוד תורה, הרי אסרו כבר את הישיבות ברוסי', זה עשרים שנה, ושמו במאסר את ראשי הישיבות, וכמובן לא תוכלנה הישיבות להתקיים. והשנית, לא יהי' שום קשר עם חוץ-לארץ יען כי רוסי' אינה מרשה להיות בקשר

כולל בית יוסף וילנה – פליטים, ת"ש יושבים מימין לשמאל, ר' ישראל מארימפלער, ר' משה ראגינסקי ר' יצחק אורלנסקי, החמישי ר' עקיבא סענדאראוויטש

מחוץ למדינתה, מכל זה יוצא, שתמיכה לא תמצא לישיבות, שהיו מעולם נתמכות מכספי היהדות העולמית וביחוד מארצות הברית. ועוד יש להוסיף נקודה חשובה, ממדינת ליטא יש תקוה גם לעלות לא"י או להגר למדינה אחרת בעולם, משא"כ מרוסי' אי-אפשר לצאת".

בחשאי ובהסתר השתדלו מנהלי הישיבות לציית לדברי הגרח"ע, לצאת בדרכים לא דרכים מהאזור הסוביטי ולהגיע לוילנא. [מהאזור הגרמני הספיקו לצאת רק קבוצות קטנות של הישיבות כגון "מישיבת חכמי לובלין" – עשרות מספר, מישיבת "תומכי תמימים" – אוטבוצק – קבוצה, ועוד יחידים, שהצליחו לבוא וילנאה]. כאשר התייצב הגבול, בין האזור הסוביטי לבין הגבול החדש, של ליטא המורחבת, כבר הי' קשה לעבור לוילנא גם משם, ורבים נאסרו, ברם אלו שנזדרזו והלכו עוד קודם בוא החורף, – ובהם יש לכלול את מרבית הישיבות שהיו באזור המזרחי של

פולין, — הצליחו לעבור ובאו אל וילנא. נדמה הי׳ כי התורה — כלומר, הישיבות המפורסמות בהרבצת התורה תהי׳ מעתה ״נתונה בקרן זוית זו״ — במדינת ליטא הזעירה.

כאמור, מרבית הישיבות הגיעו לוילנא בתוך זמן קצר, החל מאחר חג הסוכות עד תום שבועות אחדים אחר כך. אלה שהגיעו לוילנא בתחילת חדש חשון [בשנת ת״ש] מצאו את העיר במצב עגום. היתה אז תקופה של ״בין הזמנים״ מלכות יוצאה ומלכות באה. הסוביטים היו עומדים לעזוב והליטאים עדיין לא הגיעו. בינתים שרר דוחק גדול במצרכי מזון ותרעב העיר. היו עומדים בתור משלש לפנות בוקר עד תשע בבוקר, כדי להשיג לחם. בינתים פרצו גם פרעות נגד היהודים מהמון הנכרים ששפכו את חמתם ואי-שביעת רצונם מהמצב השורר.

ברם, אחר זמן קצר, המצב נעשה יותר יציב והישיבה קבלה תמיכה מאת מקורות צבוריים. בתקופה ההיא, בראשיתה, היו גרים ומתגוללים בבתי-מדרש שונים, כי מקומות ללון עדיין לא הוכנו.[1] בכדי להבהיר את מצב התקופה ההיא, יאות מאוד, להביא כאן את מכתבו של רי״ל זצ״ל אשר כתב לדודו הרב הגאון ר׳ אבא יפה בא״י, [אחיו של ראש הישיבה הגר״א יפה״ן זצ״ל], במכתב זה, מתוארות הבעיות הקשות אשר עמדו לפני קהל בני-תורה הפליטים אשר נמלטו לוילנא בעת ההיא: וזה תכנו של מכתב זה: ״כ״ז בחשון ת״ש — ״אנו נמצאים בוילנא כעת, לא יאומן כי יסופר, על כל התלאות שעברו עלינו. זה כשני חדשים אנו גולים ממקום למקום. לערך עשרה ימים לפני ראש השנה יצאנו בגולה רגלי ומעט בעגלות, מפחד הפצצות מהאוירונים, ומחמת המציק ימ״ש. טולטלנו טלטלה דגבר, מעיר לעיר, מכפר לכפר, ועכשיו אנו נמצאים פה בוילנה בגולה וגם פה לא מצאנו מנוח, בשבוע הזה, מפרעות ההמון.[2] יושבים אנו כלואים כל היום בבית, ה׳ ירחם. והנה המצב

1. מספוריהם של תלמידי הישיבה הר׳ לינצברג ר׳ יעקב פסטרנק ור׳ פ.מ. מלאך.

2. עיין בספר ״תולדות רח״ע דף קנד, שפרץ פוגרום אשר יזמו התושבים הנכרים, שנתעוררה מתלונות ההמון על חוסר לחם עיי״ש.

בכאן, אף אם יהי׳ שקט, אין לנו כאן שום השקפה להתאחז, כי לפליטים אנו נחשבים אצלם, ומצב הפליטים ידוע הוא, ובפרט, שכל המצב איננו בטוח. ע״כ עצה אחת יש לנו רק הגירה, והנני פונה עכשיו בעת צרה כזו לסייעני בעלייתי לארצנו הקדושה. כת״ר בודאי יודע דרך איך להשיג וויזע בעדנו, כי לפי השערתי בודאי ירוככו — החומרות בדבר העלי׳ לארץ — מצד הממשל הארצי-ישראלי, בעת כזאת. עת חורבן קיבוץ היהודים בפולין, האיום והנורא, ובתוך הכלל כולו נושע גם אנו. וכאשר אהי׳ בארץ, אז נראה עצות, איך להביא את כל הישיבה כולה לשם, או למדינה אחרת מעבר לים. אחשוב, כי למותר יהי׳ להדגיש עוד הפעם את נחיצות ומהירות הדבר כי היא הצלה בגוף ובנפש יחדיו וכו׳. ומה שאפשר לזרז את הדבר ביום אחד אפי׳, ענין גדול הוא עד למאוד, כי מי יודע מה ילד יום כאן, ונבואת הנביא ירמי׳ [נא, ו] מנקשת ומזרזת: ״נוסו וגו׳ ומלטו איש נפשו״ וגו׳.

למקום לימוד בעבור הישיבות שמשו בתי-הכנסת ובתי-המדרש השונים שהיו בעיר וילנא. בראשית בואם לוילנא התאכסנו תלמידי ״בית יוסף״ בביהמ״ד ליובאוויטש אשר ברחוב וילנסקי 21. למדנו והשתמשנו בביהמ״ד על שתי קומותיו, שם היינו לומדים, לנים, וגם אוכלים את ארוחותינו. מתפללי ביהמ״ד הזה קבלו אותנו בסבר פנים יפות. בסופו של דבר הי׳ צר המקום בשביל קהל התלמידים שהי׳ רב. אז עברנו לביהמ״ד הגדול ממנו, ושמו הי׳ ״גשר הירוק״, על-שם שביהמ״ד הי׳ סמוך לגשר הירוק שאצל הנהר. בבית-מדרש זה, התקיימה הישיבה בחדשי החרף של שנת ת״ש. משך זמן הנ״ל נתוספו עוד תלמידים, שהיו פזורים בעיירות שונות מעבר לגבול החדש, והצליחו לעבור את הגבול שבין הסוביטים ובין ליטא.

מהיכן באו אמצעי-הקיום בעבור הישיבה? תיכף בתחילת החורף, נתיסד ״ועד בעבור הפליטים״, אשר נתמך ע״י ה״דזשאינט״ האמריקאי, וביחוד בעבור הישיבות הנמצאות בוילנא, וכן קבוצי החלוצים, שמטרתם היתה לעלות לא״י [רובם מהתנועות החפשיות, שסערת המלחמה הביאתם לוילנא], כולם נתמכו מכספים אלה. היו

אלפים אחדים מתלמידי הישיבות, וכן היו אלפים אחדים מ"החלוצים". נוסדו בתי-תבשיל, וגם דאגו בעד בתים ללון ובגדים ללבוש. המצב הגשמי בישיבות הוטב לגמרי, עוד יותר מבשנים הקודמות. כל תלמיד קבל סכום קצוב ויכול להוציאו כפי רצונו, שימצא לנחוץ. תוצאות המצב היו, שלמדו בישיבות יומם ולילה, והיתה תקופה מזהירה מלאת יגיעה ועמל בתורה, אף שלא ידעו אז, מה יביא יום המחר, מה יהי' יחס הממשלה כלפי פליטי תלמידי הישיבות, ובדבר היחסים וההשתלשלויות של המגעים הפוליטיים בין מדינה למדינה.

יום י"ז בכסלו — ו"להט החרב המתהפכת"

בזמן שהותן של הישיבות בוילנא, חל יום הזכרון העשרים של ה"סבא" זצ"ל מנוברדוק, הוא היום הי"ז בכסלו. ביום זה התקיים כנוס גדול, בו השתתפו מאות תלמידי ישיבות "בית יוסף" אשר התקיימו מקודם בערים: ביליסטוק, מעזריטש, פינסק, לוצק, ואסטראוו, ועברו משם לוילנא. מקום האספה הי' ביהמ"ד ה"גשר הירוק".

בעתון "אידישע שטימע" בוילנא, [ביום ב' מקץ של שנת ת"ש] הופיעה הרשימה דלהלן: "הנואם בערב הי' רבי ישראל יעקב לובטשאנסקי, ביום המחרת יום ג' התקיים, המשך הכנוס הזה, ונשאו דברים מלהיבים על ה"סבא" זצ"ל ושיטתו: הרב ר' שמואל פאניטש מנהל ישיבת מעזריטש, הרב ר' שמואל וינטרויב ראש ישיבת פינסק, והרב ר' אברהם יפה'ן ראש ישיבת ביליסטוק".

רי"ל זצ"ל הי' רגיל להזכיר את בטויו אמרתו של רבי ישראל יעקב זצ"ל [הי"ד] שאמר בדברי ההתעוררות בכינוס הנ"ל "וילנא היא החרב המתהפכת". אמר רי"ל זצ"ל: לא הבינונו כ"כ מהו ביאור דבריו? אחרי שנה כאשר הייתי בסיימילישאק [לשם גלתה ישיבתו של ר' אלחנן זצ"ל] שאלתיו, מה היתה כונתו? ולא עננ

כלום. ואף שלא הבינונו, ברם באופן אינטואיטיבי הרגשנו שזה מהוה בשבילנו דף חדש, ואחר עבור שנים אחדות, ראינו והבינונו זאת. הבינונו את דברי הנבואה, כיצד מתבטא הצדיק, הבריק נגד עינינו ברק ה"חרב המתהפכת", גורשנו מתוך גן-העדן שלנו, מבתי-המדרש — הישיבות, שהיו לנו, הועמדה החרב המתהפכת, חרב מבדילה, מצד אחד — לכלי-ה ר"ל, ומצד השני — להצלה. ומעל אלה שנבדלו להצלה גם עליהם היתה מרחפת ה"חרב המתהפכת", ביערות סיביר לשם גורשנו.

בעבור מספר שנים [בשנת תשי"ב] הי' רי"ל זצ"ל מפרש אמרתו של ר' ישראל יעקב זצ"ל באופן אחר ומצא בדבריו למוד חדש, וכך הי' אומר: "חשבתי על בטוי זה ש"וילנא היא החרב המתהפכת" ובשנה זו הרגשתי איזו הבנה יתירה בפסוקים האלה שתמיד היו אי-מובנים אצלי, עטופים בסודות עלומים. כתוב בתורה הק': "ויגרש את האדם וגו' וישכן מקדם לגן-עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת וגו' דרך עץ החיים", [בראשית ג, ד] ותמיד אנו מפרשים באורו של פסוק זה, שאחרי גירושו של האדם מג"ע הפקיד ה' שומרים לשמור לבל יחזור האדם לג"ע, את הכרובים ואת להט וגו' ומי הם השומרים, הוא סוד אצלנו, וגם טעמו שלא יחזור לגן-עדן.

אולם, המלבי"ם מפרש, שכאן ספרה לנו התורה, שאף אחרי שגורש האדם מג"ע, עדיין לא פסקה ממנו היכולת לשוב חזרה לג"ע, ואדרבה, השי"ת הכין את העצה, כיצד לא יאבד האדם את הדרך לעץ החיים לעולם, והכרובים יחד עם ה"חרב" שומרים הם לאדם שימצא לפניו תמיד את דרך עץ החיים, כדי שיוכל שוב ללכת בה ולחזור לגן-העדן שאבד על-ידו, שהוא עצמו גרם שגורש משם.

הכרובים שהיו בבית המקדש שמשו לנקודה מרכזית, אשר בה נתחברו השמים והארץ, האדם עם בוראו, השכינה וישראל. וזה ע"י הנבואה של קול ה' שהי' יורד לבין הכרובים ומשם למשה, ולפיכך

היו הכרובים מלאכים, הם גם הנביאים, ובכל דור ודור ישנם אנשים אשר קוראים בשם ה׳ ובכל הארצות [כך מדגיש בעל חובת הלבבות ב״שער התשובה״] וזה כולל גם את אמריקה. ובכל מקום של ישוב אנושי קוראים בני-עלי׳ — המה הכרובים — להאדם שיתחבר ויתדבק למקורו הנצחי להשי״ת. ועוד אמצעי אחר הפקיד השי״ת, והיא: להט החרב המתהפכת״ וזה כדי שלא יתגשם ויתעבה האדם אחרי חטא אדה״ר וגירושו וישכח את בוראו ע״י חיי החומר. לכן בהיסטורי׳ מוצאים אנו שמשתרעות תקופות של מלחמות עמים זה בזה, ובכל הדורות נשפך הרבה דם כדי שע״י המלחמות יכיר האדם מה הם ערכי החיים האמתיים, שהם לא ערכי החמרניות אלא הערכים של הרוחניות. יען כי בעת מלחמה יסודי החומר נהרסים. וזהו ביאור של ״להט החרב המתהפכת״ שחרב זו שומרת בעבור האדם שימצא שוב את דרכו אל עץ החיים.

ועוד הוסיף רי״ל זצ״ל לבאר: ״רעיון זה נמצא גם בדברי קהלת וכמו שכתוב שם [קהלת ב, ח] ״עת מלחמה ועת שלום״. האדם חושב, שהמלחמה היא רק ״עת״ כלומר אירוע זמני, שעצם הבריאה ומציאותה הוא השלום, ורק לפעמים במקרה פורצות מלחמות באופן יוצא מן הכלל, ולא מן הרגילות התמידה, ברם, האמת היא שהשלום עצמו הוא ג״כ בבחינת ״עת״ באופן זמני ואירוע בלתי מתמיד, יען כי ״עת״ זו של שלום ומלחמה, היא התוצאה מ״להט החרב המתהפכת״ אשר הועמדה בעולם אחרי חטא אדה״ר וגרושו מג״ע, כדי להחזירו שוב לג״ע. כי הרי החיים בלי תורה, הם עצמם חיים של גיהנום, כי בלי תורה הלב מתהפך אנה ואנה, והאדם עצמו אינו יודע את הדרך לשוב — ורק ע״י הכרובים, היינו גדולי התורה הדומים למלאכים, וע״י הריסות החיים ע״י המלחמות מפעם לפעם יוכל האדם למצוא את הדרך כיצד לשוב בה לג״ע. ואולי זאת היתה גם כוונתו של ר׳ ישראל-יעקב זצ״ל, באמרתו: ״ש-״וילנא היא החרב המתהפכת״. איך שיהי׳ הפירוש של דבריו,

הורה לנו רי״י ולמדונו את המושג של הכתובים האלה, ואת שייכותם לדורנו אנו, ואל המתרחש בדורנו.[1]

אשר חרב גאותנו

כמסופר למעלה הי׳ רי״ל מיצג את הישיבה ברוב פעמים ומדבר בשם הנהלתה זה שנים מספר. בבוא הישיבה לוילנא הכניסה אותה חברת ביהכנ״ס ה״גשר הירוק״, אז דרש רי״ל בש״ק פ׳ וירא [ט״ו בחשון שנת ת״ש]. בדרשה זה הביע את רחשי והגיוני לבו, וכה היו דבריו: ״פותחין בכבוד אכסני׳ של תורה, אתם המתפללים והגבאים מביהמ״ד שלכם שהכניסו את הישיבה, הנושאת את דגל התורה. ראויים אתם לברכה וכבוד, ותתברכו כולכם, שלא יארע לכם שום עקא וצוקה וגלות המתרגשות בעולם.

הפרשה הנוכחית מתחלת בענין הכנסת אורחים ומסיימת בעקדת יצחק. כל משך חיי עמנו מהוה עקדה תמידית פעם בפינה זו בעולם ופעם בפינה אחרת. משה רבנו בדבריו האחרונים לכלל ישראל אומר: ״אשריך ישראל, מי כמוך עם נושע בה׳, מגן עזרך, ואשר חרב גאותך״ וגו׳ [דברים לג, כט], והדבר טעון הסבר וביאור, וכי עם ישראל שמוכה ונרדף מכל העברים האם החרב היא גאותו וגאונו?

ברם, בארו לנו חכמינו ז״ל, שעל כך, שפשט יצחק אבינו את צוארו לפני החרב, על זאת היא גאותנו, שלמרות כל השנאה האיומה, והחרב החדה המונפה מעל לראשינו, אין אנו שסועים וגזורים, למחצה לשליש ולרביע, ח״ו. גם הפרעות באוקראינה לא הועילו למחות אותנו מתוך משפחות העמים, וגם מסע-הצלב הנוכחי לא ימחנו. נעים ונדים אנו בכל פנות העולם, ועם כל-זה שלמים אנחנו, חיים וקיימים הודות להשי״ת. ויקוים בנו סוף הפסוק: ״ואתה על במותימו תדרוך״!

1. עיין בשיחות סיביר, שיחה עת מלחמה.

החרב אשר מונפת עכשיו עלינו — ישובי היהודים מדורי דורות אשר נעקרו ממקומם תוך שעות אחדות והלכו בגולה, ערי פולין השוממות מאין יהודים בתוכן, פולטוסק, אוסטרובה, אוסטרולנקה, — מחוזות שלמים, נהרות דם השפוך, נודות הדמע, הצער והיגון המלאות על גדותיהן, דמעות נשים וילדים רכים, עקדות חדשות של עם רב ואין מספר להן. ברם המצוה של הכנסת אורחים מגינה על הכל. אולם, לא רק כלל ישראל נמצא בגלות, מלוה אותו התורה הק' ["עמו אנכי בצרה", תהלים צא, טו] התורה גולה עמו, גם לה אין מקום קבוע.

בהפטרת היום קוראים אנו על האשה השונמית. הנביא אלישע נושא רוח הקדוש גם לו אין מקום קבוע, נודד הוא מעיר לעיר וממקום למקום, והאשה השונמית קובעת לו מקום לדירה, "עלית קיר קטנה" מקום בו יוכל הנביא לנוח ולהנפש. בשכר זה, באה ברכת הנביא והשונמית ילדה בן. הילד גדל והנה הוא חולה וצועק "ראשי ראשי" וגווע. עכשיו מופיע שוב הנביא ובשכר מצות הכנסת-אורחים מתרחש הנס של תחית המתים.

כל זה דומה ומסמל לנו את מה שקורה לפנינו היום. הישיבות מהוות את האלישע של ימינו אנו, יען כי נושאים הם בחובם את רוח "ישראל סבא", ואתם הקהל, הכנתם בשבילו "עלית קיר קטנה" מקום לנוח ולהנפש. מעניקים לו את התנאים הגשמיים, הכנסתם את הישיבה שהיא מהישיבות החשובות ביותר המנוהלת ע"י אישים גדולים, ובראשם אחד ממיוחדי גדולי התורה [ר' אברהם יפה'ן] המפורסם בתבל כולו. זכותה של הכנסת-אורחים זו, תגן עליכם, וכולנו נזכה ונחי' ונראה את תחית-המתים של עמנו השבור והמוכה במהרה בימינו אמן.

רי"ל מוסיף לקח ומלמדו

מעודו, הי' רי"ל מסתכל במאורעות הזמן — לרבות מהלך ימי חייו הוא — ולומד מהם מוסר השכל ודעת יראת ה'. ביחוד בפרוץ

מלחמת העולם השני׳ והשתלשלות העניינים ממנה, הי׳ הוא עומד ומצביע על המשתמע מכל זה, למען דעת האדם לשפור כוחותיו הרוחניים, להשכיל ולהבין מה דורש השי״ת ממנו.

בערב ראש חדש אדר שני בשנת ת״ש, התקיים בוילנא ועד הכללי בה השמיע רי״ל שיחה מוסרית. ונצטט כאן מקצת דבריו: התנא [אבות פ״ד מ״ד] אומר: ״מאד מאד הוי שפל רוח, כל המדות אעפ״י שמשובחות הן, בכל זאת צריכות להיות בגבול ידוע, למשל, מדת ההטבה משובחת מאד — רוב מצוות התורה, הן בין אדם לחברו — [אגרת הגר״א] וכמעשה הגר שבא לפני הלל שיגיירו וילמדו את כל התורה כולה כשהוא עומד על רגל אחת וא״ל הלל: מה דעלך סני לחבריך לא תעביד, ואידך פירושא זיל גמור. — [שבת ל״א א׳]. בכל זאת שאול ע״י רחמנותו על אגג גרם אח״כ לעצמו — וכן להכלל כולו — אכזריות. ״כל הנעשה רחמן על האכזרים נעשה אכזר על הרחמנים״ [קהלת רבה ז, אל תהי צדיק]. ונוב עיר הכהנים תוכיח. בשביל רחמנותו של שאול, אבד את מלכותו, ומזה נסתובבה אח״כ כל השנאה אל דוד, שבסיבתה נהרגה כל העיר נוב, ואח״כ בדורות הבאים, בא המן, גזירות השמד, הזעקות והיללות הנוראות של עם הנשפט ליהרג — אשר מול עיניו מרחף פחד המות — מי גרם לאכזריות נוראה כזו, להמית ילדים, נשים, זקנים, וחולים, אם לא ע״י הרחמנות היתירה והנפרזה? הרחמנות שלא במקומה המתאים. משא״כ הכניעה והענוה — כל מה שהאדם רוכש יותר — הריהו משובח. ״מאד מאד, הוי שפל רוח״. ענוה היא עשירות נפש האדם, וכל מה שהאדם יותר עשיר בפנימיותו והכרתו, הוא גם נכנע יותר ומותר, כי יודע הוא, שאין כל ברי׳ בעולם יכולה לעוולו ולשלול ממנו. בספר ״חובות הלבבות״ [בשער הכניעה פרק ה׳] הולך המחבר ומונה כל מיני חשבונות על השגת הכניעה, וכשמגיע לחשבון השביעי, הוא אומר: ״כשיראה תהפוכות עניני הברואים בעולם, ומהירות התחלפות הממלכות והממשלות בו, והעתקת אנשים מענין לענין, והשחתת עם לתקנת עם אחר, וסוף הכל אל המות —

יכנע, ולא יתגאה במאומה וכו׳ וכך בכל העתים והזמנים, עלינו לראות ולהסתכל בתמונת החיים שבעולם. ברם, ישנן עתים שרואים את כל האמור לעיל, בחוש ממש — זוהי התמונה וזהו המראה שרואים בעת מלחמה זה לא היסטורי׳ — ספורי קדם — אלא עובדא של ההווה, ממש נגד עינינו. כמה צריך האדם לעמל לעלות בהכרת הבורא, הרי רואים שאין גבורה לאדם, הן ליחיד והן לרבים, יהי׳ באופן פרטי, או בענין של ממלכה, לעשיר או לעני, על הכל מושלת היד החזקה של השגחתו יתברך.

פרק שנים-עשר

גלות בירז׳ש

מוילנא לבירזש

כמסופר למעלה, אחר שוילנא עברה תחת שלטונה של ליטא — באותו חורף שנת ת״ש — יצאה פקודה מאת הממשלה, שכל הישיבות של הפליטים, אשר באו מעבר לגבול, שעליהם לצאת את העיר. הורשה לישיבות להתיישב גם בשטחה של מדינת-ליטא המקורית, ובכן נאלצה כל ישיבה לבחור לה מקום בעיר אשר תבחר, כפי ראות עיני-ה. [באופן זה, בחרה ישיבת ״מיר״ בעיר קיידאן, ״ישיבת קלעצק״ בעיר יאנובה, ״ישיבת לומזה״ בעיר פלוגיאן, וכדומה]. ישיבת ״בית יוסף״ — ״ביליסטוק״ בחרה לה בעיר העתיקה בירזש, הסמוכה לגבול הלאטבי.

לש״ק ויקרא, בשנת ת״ש בא רי״ל אצל רבי אברהם גרודזינסקי זצ״ל [הי״ד], מנהלה הרוחני של ישיבת סלובודקה לבקור פרטי. הגר״א גרודזינסקי זצ״ל אמר אז לפני רי״ל לכבודו, שיחה מוסרית בכל פרטיה וכמו שמשיחים לפני קהל רב. ובתוך הדברים אמר הגר״א, את הדברים האלה: ״הרי יש צורך להבין, מה הי׳ רצונו של הקב״ה, לכנס את כל הישיבות, למקום אחד לוילנא? בודאי משום שרצה להראות שאין לפסוק ולהחליט: ״אלה הם שלנו, ואלה הם משל אחר [כלומר יש ״שלי ויש ״שלך״] לכן הראה לנו השי״ת, שאין הדבר כן, שאין כאן בודדים ונפרדים, אלא שיש צורך באחדות, שכל עולם התורה חייב להתאחד. ומן הנכון הוא שכל הישיבות תתכנסנה יחד ולטכס עצה אולי ישנם ענינים הזקוקים

לתיקון, אולי חסרנו דברים. עד עת המלחמה הרי בודדים היינו בפנותינו ועכשיו כאשר אנו נמצאים במקום אחד, בוילנא, שוב נפרדים, ונוסעים, כל אחד לפינה שלו, זה פונה לקיידאן, וזה ליאנאווע, זה לבירזש, וכו' וכו'. הכתוב אומר: "ותלהטהו מסביב ולא ידע, ותבער בו, ולא ישים על לב [ישעי' מב, כה]. הנה האש בוערת מסביב — ולא ידע, אין מרגישים על מה יש לחזור בתשובה. התשובה שלנו מוכרחת שתהי' על הכלל כולו, תשובה על פרטים היתה תואמת ומתאימה לדורות הראשונים [זהו מיסודו של ר"י מסלנט] צריכים לחשוב ולהתבונן "מה עשה לנו אלקים"? ולא להטעות את עצמנו כמו פרעה מלך מצרים, שכנראה ג"כ "למד מוסר", שהרי לפעמים הי' נוח במקצת, והי' מקבל על עצמו קבלות שונות, ברם, בסופו של דבר, לא קיים ולא בצע מה שדרשו ממנו ומה שהבטיח, ולפיכך הוא נשאר אותו "פרעה" כמקודם".

רבי יהודה לייב עם בנותיו, בבירזש ליטא

יהודי בירזש, עם רבה רבי לייב ברשטיין, קבלו את בני הישיבה בזרועות פתוחות ובחיבה יתירה, כדרכם של יהודי ליטא חובבי התורה ונאמני'. צרכיהן הגשמיים של הישיבות סופקו מכספי "ועד ההצלה", ה"מגבית האחידה" ועוד, לפיכך בעיית הכלכלה לא היתה קיימת. הותקן בית-התבשיל עם חדר-אוכל בשביל תלמידי הישיבות, וחדרים לשינה שכרו אצל בעלי-בתים אשר בעיר. בשביל ההנהלה שכרו מעונות לגור שם עם המשפחות. והישיבה אשר הגיעה לבירזש לפני חג הפורים, מיד היתה כולה שקועה בלמוד

התורה והמוסר. מלבד בית מדרש אחד — ללמוד גפ"ת והרצאת השעורים ושיחות המוסר ע"י הר"מ — הוקצה עוד בית-מדרש בשביל בית-המוסר. גם התקיימו ועדים למוסר, ו"בורסות" וכו' והכל כפי מתכונתן ודרכן של ישיבות "בית יוסף" מאז ומתמיד.

בימים ההם הי' רי"ל מסור למאוד ומטפל בצרכיהם הפרטים של התלמידים הן הרוחניים וכמו כן הגשמיים. הוא הי' הולך ומדבר על לבותיהם של התלמידים, אשר כולם נעתקו ונותקו מבתי-הוריהם שנותרו בשטח הכבוש תחת הנאצים או בשטח הכבוש תחת הרוסים מבלי ידיעה מה עלה בגורלם. רי"ל הי' יודע את פצעי לבותיהם והי' משתדל לנחמם ולעודדם בשעה טרופה זו.

נרשמו מקצת דברים שהי' משמיע ב"ועד של פסח טריסקער" [בש"ק במדבר, בירזש]. "ישנם זמנים, שאנו מכנים אותם בשם "זמנים רגילים" ויש זמנים שיש לכנותם: "זמנים בלתי רגילים". לאמתו של דבר, אין קיים דבר שכזה כמו "זמנים רגילים". כי הרי בכל עת ובכל שעה מתקיימת מלחמה תמידית וכמו שבאר בעל "חובת הלבבות" כאשר כוון את דבריו אל המלך השב מן המלחמה באמרו: "שבתם מן המלחמה הקטנה, התעתדו למלחמה הגדולה וזוהי מלחמת היצר וחיילותיו". ההבדל בין "הזמנים הרגילים" לבין הזמנים ה"בלתי רגילים" הוא, בצורך ההערה וההתעוררות, כי בזמנים רגילים ושקטים יש צורך בהתעוררות יתירה משום שניתן לטעות בקלות משא"כ בזמנים של מלחמה, בשעה של חרום, בימים אלה, הזמן עצמו הוא המעורר את האדם שהחי יתן אל לבו וילמד לקח. המצב הנוכחי מחיה את משלו ופתגמו של ה"סבא" זצ"ל "אז אין א שעת חרום פארען די געווינלעכע בירגער אויך מיט'ן ערשטן קלאס". שבשעת חרום גם אנשים מן השורה שאינם משועי העם, נוסעים במחלקה ראשונה — הנמשל המובן מאליו והוא: שבזמנים מסוימים מוכרח האדם להתעלות ולהיות במדרגה יתירה, וכמו המצב שבזמן הנוכחי.

במדבר ניתן הצו לכלל ישראל להסתדר על פי דגלים, באופן

זה הי׳ כל שבט מתבלט לפי מדרגתו ולפי מעלתו, שבט אחד בתורה, השני בתשובה והשלישי במדות או בגבורה וכו׳. בשעת קבלת התורה חזו בנ״י מחנות מלאכים הבאים לקראתם ״רכב אלקים רבותים, אלפי שנאן״ [תהלים סח, יח] המלאכים הם הדרגות המוליכות אל כסא הכבוד, וכל מלאך הנהו מדרגה של חכמה ומעלה, אשר היא עליונה על הקודמת לה. מעמד קבלת התורה פקח את עיניהם של בנ״י לראות עולם מלא של התעלות וגדול [וכמו שנזכר בס׳ ״חובת הלבבות״: להיות בתכונת המלאכים הקדושים״]. ובנ״י, בראותם זאת הי׳ חפצם בכך,[1] ו״התאוו לזה״. וכל זה ניתן להם מבואר וברור, וזכו להיות זה חלקם. זהו שאומר הכתוב: נרננה בישועתך — הישועה לאדם באה, ואימתי היא באה? כאשר ״בשם אלקינו נדגול״, כאשר האדם מתעלה והולך וגדל, הולך ומרבה ב״הרוחניות״ שלו. עד שנתנה התורה היו שני אלפים תוהו. הרי לאמתו של דבר הי׳ גם אז עולם בנוי ומשוכלל בהמצאות שונות אשר שמשו לעניני העוה״ז. ברם, בלי תורה — הכל תוהו, חורבן. אין צורך לחכות לעת מלחמה כדי לראות את כל זה, האדם שהוא בעל-נפש רואה את זאת בעליל, שהכל תהו וחורבן, רק התורה מאירה ופוקחת את עיני האדם שיראה לפניו אותו הדרך של הדגלים, את אלה השמחים ואומרים: ״בשם אלוקינו נדגול״ להצטיין בחכמה, ואז תבוא הישועה, הן על האדם עצמו, וגם לכלל ישראל כולו.

1. עיין בילקוט שם.

שלוחה של אגודת הרבנים באמריקה, נשף פרידה, מחשבות רי"ל

על סף החורף של שנת ת"ש, הגיע לליטא שליח מארצות הברית. הרב הגאון ר' אליעזר סילבר זצ"ל אב"ד דסינסינטי אוהייו, הי' מאד פעיל בעבודת הצבור, ובמיוחד בעבודתה הברוכה של "אגודת הרבנים דארצות הברית וקנדה". הרב סילבר, זירז את בן עירו, הד"ר שמואל שמידט, שיתנדב לנסוע לאירופא, ובעיקר למדינת ליטא, כבא-כוחה של "אגודת-הרבנים", ושם על אתר יבקר ויבדוק את מצב הישיבות, ואת הדרכים אשר בהן אפשר לעזור להן. הד"ר שמידט הגיע לליטא, עוד לפני חג הפסח [בשנת ת"ש], והוא השתדל לבקר את הישיבות במקומות שנעתקו — בעיירות ליטא, ולדבר עם ראשי הישיבות — המנהלים.[1]

בסיום הבקור בישיבות התקיימה מסיבת-פרידה בווילנא [במוצש"ק תזריע, ת"ש] רי"ל הי' נוכח במסיבה זו מטעם ישיבת "בית יוסף". הוא רשם את אשר שמע מפי המסובים הנערצים, ואת הערכתם של צרכי התקופה, וגם את אשר הגה במחשבתו.

הרב הגאון ר' משה שאצקס אב"ד דלומזה:

תנן במשנה [תענית ב, א] "סדר תעניות כיצד מוציאין את התיבה לרחובה של עיר וכו' אם בכל עתות השנה, הי' העקרון הזה נכון וקיים שהתיבה — הוא ארון ה' — הוא הנהו הנושא את עם ישראל ומכלכלו, ברם למעשה, היתה תיבה זו עסוקם הבלעדי של החרדים לדבר ה', כי לחילונים, להם היו מחשבות אחרות ורעיונות אחרים ושונים, ועוד בעיות משלהם, משא"כ בשעת חרום, בשעת חורבן, בעת שוד ושבר אז "מוציאין את התיבה לרחובה של

1. פרטים על מסע זה, פורסמו אח"כ בעתון "עוועי פראיידיי" — סינסינטי, אשר הד"ר דייטש הי' עורכו, גם תורגמו מאנגלית בספר "דברי ימי ועד ההצלה" מאת הרב סילבר. קטעים ממסע זה גם נדפסו בירחון "בית-יעקב" ירושלים, בגליון 80-79.

עיר", כלומר, כל העם, ההמון כולו הנמצא ברחוב מרגיש עתה שהמשען והמשענה הבלעדיים זהו ארון ה' כל הרעיונות של המפלגות החילוניות פשטו את רגלם, התרוששו, נפלו ונשתברו כולם.

איתא בילקוט שמעוני [תהלים כ] "אמר ר' אבין הלוי יענך ה' ביום צרה, ישגבך שם אלקי יעקב — מכאן לבעל הקורה שנכנס בעובי' של הקורה וכו' דרכו של האב שהנו דואג ועושה הרבה בעבור בניו, ואינו מצפה להבעת תודה, ואין גם צורך שידרשו ממנו שישתדל לפעול. כהיום, יהודי אמריקה, המה האבות אשר יודעים שעליהם לעשות את זאת, ובטח שיעשו וימלאו את משימתם בשעה זו".

הרב הגאון ר' שבתי יגל ראש ישיבת סלונים:

"ברוך הבא בשם ה' — ברכנוכם מבית ה'. [תהלים קיח, כו] השליח הנכבד, הבא אלינו, הוא הנהו יחידי, לפיכך מתחילה הברכה בלשון יחיד, ברם, הרי הוא שלוחא דרבנן — של הרבים — לפיכך "ברכנוכם מבית ה', הברכה היא לכולם לכל משלחיו".

הרב הגאון ר' זלמן סאראצקין אב"ד לוצק:

"ברוך הבא בשם ה', בתחילה ראינו את האורח הנכבד — הבא אלינו — אותו עצמו בלבד, ברם, בהמשך הזמן, התידדנו אתו, הכרנוהו ביותר, וראינוהו במעלותיו וסגולותיו הססגוניות — את עשרו הרוחני. מעתה, מדברים אנו כבר על רבוי מעלותיו, זנחנו את "לשון היחיד" ואומרים אנו: "ברכנוכם מבית ה' בלשון רבים".

התנא רבי עקיבא [כתובות סב, סג] עזב את ביתו והלך ללמוד תורה משך 12 שנה. כשחזר לביתו ושמע מבעד לדלת את דברי אשתו הלך עוד פעם לעסוק בתורה לעוד שתים-עשרה שנה

נוספות. הייתי מוריד דמעות בלמדי זאת והייתי חושב: "מאיפה רוכשים גבורה נפשית כזו, להיות גבור רוח במדרגה כזאת"?

והנה עכשיו רואים אנו — נגד עינינו ממש — מראה גדול של בחורי-חמד אשר עזבו את בתי-הוריהם, את אבותיהם, אמותיהם, ואת כל בני-משפחתם, וזה לא למספר שנים בלבד, אלא אולי לעולם, כי מחיצה של ברזל מפסקת ביניהם ובין משפחותיהם, מהם אלה אשר לא ראו את הוריהם משך עשרים שנה,[1] ומי יודע לכמה שנים עוד"?

הרב הגאון ר' חזקיהו מישקובסקי, אב"ד קריניק:

חטא המרגלים הי' בזה — אף שהגידו מה שראו — ברם, מה שהגידו לא הי' צורך השעה, לא לזה שצפו בנ"י, שיעשו בשעה זו. עליהם הי' לחזק את לב העם, דבר שיעודד את העם בדרכו הקשה לארץ ישראל. העם הי' נזקק לדבר שירומם את רוחו, וכל זה לא נשמע בפיהם של המרגלים. בודאי, שיהודי אמריקה, מצפים לשמוע, שהישיבות הק' קיימות ותלמידיהן עוסקים בתורה וגם אי"ה יעסקו בתורה גם לעתיד, בטח שכבודו ישמיע את כל זה למצפים לדעת בבואו לאמריקה".

הד"ר שמואל שמידט:

לא קיים "דבר שבמקרה" במקום שישנה החרדה הנובעת מאמונה ומבטחון. גם ביאתי כאן בשליחות זו, אינה במקרה. חכמינו ז"ל אמרו: "ישראל אעפ"י שחטא ישראל הוא", הטעם הוא, שבגופו של כל יהודי החרדי והבלתי חרדי זורם דם של אבותינו ואבות אבותינו והוא הנהו המקשר את כולנו יחד.

כתוב בספר קהלת: "ואין כל חדש תחת השמש", ההדגשה היא

1. כונתו לתלמידים שמוצאם מרוסי' כמו רי"ל זצ"ל.

על המלה "כל" כלומר, מלבד התורה הק' אין כל חדש. התורה מהווה את היסוד והבסיס של עם ישראל, יען כי התורה היא המהות של עם ישראל. לכן כאשר הציעו לפני שאצא מביתי לנסוע למרחקים בשעת חרום כזה, — למען הודע מצב הישיבות וכיצד לעזור להן, — הסכמתי, לא בתור ענין פרטי, אלא בתור שליחות בעבור כלל ישראל.

כאמור למעלה, השתתף רי"ל במסבה כבודה זו מטעם ישיבות "בית יוסף", כדאי להביא כאן את אשר נמצא ברשימותיו.

"התאספנו לכנס-פרידה עם מכובדנו הד"ר שמואל שמידט. גדולי ומנהיגי ישראל העניקו את ברכותיהם ואיחוליהם לנסיעה טובה ומאושרה, יחד עם פעולות צלחות בבואו לאמריקה. בשם ישיבות "בית יוסף" — נוברדוק, חפצתי למסור את ברכתנו ג"כ, ולארגה יחד עם כל האיחולים. ברצוני, להוסיף הערה אישית, אף שלא זכיתי להתודע אישית עם כבודו, ברם, מצאתי לנחוץ להעיר, שזאת היא הפעם הראשונה, אשר שמענו מפיו של עסקן צבורי — אשיות אינטלקטואלית — הערכה נכונה, יחד עם הבנה אמיתית ויסודית, תפקידם ומהותם של הישיבות היא: תורה לשמה ודבר זה לבדו — ללא צורך לתוספות כל שהוא — מספיקה לבצר את זכותם להתקיים ולהמשיך בעבודתם הקדושה. כל זה מראה על היתרון הגדול של אורחנו הנכבד, זה מראה, שלפנינו אישיות הוגה דעות, איש שכמוהו, דבר נדיר הוא למצוא בימינו אנו. ובכן, נעים ומשמח הוא הדבר, שלאישיות כזו, נמסרה השליחות לבוא ולראות מקרוב את המראה הנפלא הזה, וכמו שאנו קוראים בתורה: "אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה" [שמות ג, ג], משה רבנו ע"ה, המנהיג היהודי העוסק בצרכי עמו, נמצא במדבר, מקום שמם וחרב, והנה מתגלה מול עיניו מראה גדול ונפלא, סנה יבש וצנום, והנהו אפוף אש בוערת ומאירה, "והסנה איננו אוכל".

העסקן היהודי, חויותיו הן מרובות, ונושא הוא בסבלות עמו, שנודד ממקום למקום, תולדות ימי חיי עמו מהוות גם חורבנות.

הנה ראינו ישוב יהודי מושרש מדורות, עומד על תלו משגשג ופורח — בנוי הי' הישוב בזעת אפיו של היהודי ובדמי חייו — והנה נחרב לעינינו בין לילה והי' לעיי חרבות, למדבר שמם וריק. במצב כזה נמצא עכשיו העם, יחד עם מנהיגיו.

ברם, העם אינו מתמוטט, ואין נופל ברוחו. פשר הדבר הוא, כי תמיד, בכל דורותיו מלוה את העם, המראה הנפלא של הסנה, אותו מראה-האש האלקי, אשר נתלבש עתה בגופו של העם היהודי — כלל ישראל. האש הזאת בוערת ואינה פוסקת, ונושאי הסנה הזה אינם כלים, כי תמיד ישנם אנשים אשר מקדישים את גופם ואת כל רכושם בכדי להחזיק האש האלקית, אשר ירדה פעם מן השמים לעם ישראל.

אורחנו בא לכאן, ברצונו לראות את ה"יבנה" של דורנו. הוא בא מן ה"מחנה הנשאר לפליטה" — אלה אחינו "שבדרום", הלא המה אחינו הנמצאים בארצות הברית — הן המה ה"זבולונים" של ימינו אשר אותם מייצג אורחנו החשוב. על כן ברכתנו היא ברכת משה רבנו ע"ה: "שמח זבולון בצאתך" [דברים לג, לח] כאשר יסע בספינה "יענקי קליפער", יהי' חדור רגשי שמחה, כאשר יזכור מה שראה כאן, שלמרות החורבן הנורא, יושב "יששכר באוהליך", תלמידי הישיבה נמצאים באהלי התורה, כבשנים קדמוניות, בבירזש, בקיידאן, בניעמענצין, וכו' וכו'.

ואף שאנו כיום נרמסים ומבוזים וכו' בכל-זאת "עמים הר יקראו" [שם , יט] העם הישראלי עוד יעפיל ויגיע עד מרום ההצלחה — זה עתידם "כי שפע ימים יינקו ושפוני טמוני חול", כל השפע הטמון בארץ, שסופו להתגלות ולהנות בזה את כלל ישראל, ועל-ידם לכל העולם כולו. ברכתנו — להצלחה מרובה: "ברוך אתה בצאתך"!

אספת יום הזכרון של ר״י סאלנטער זצ״ל, ב״בית המוסר״ בקובנה

בשנת תש״א [א׳ תרומה] בתקופת החורף, נזדמן ריי״ל לקובנה, ואז התקיים כנס לכבוד יום הזכרון של ר״י סאלנטער זצ״ל. האספה התקיימה ב״בית המוסר״ בקובנה, באותו בנין אשר ריי״ס יסדו. [השם של ביהמ״ד הי׳ ג״כ ״ביהמ״ד בית המוסר״]. זה הי׳ יום הזכרון ה-חמישים ושמונה [להסתלקותו של ריי״ס בשנת תרמ״ג]. וריי״ל התפעל מאוד מכך, שאף לאחר זמן ארוך שחלף, עדיין עורכים אספות לכבוד יום הזכרון של ריי״ס וביחוד גם בעת כזאת, בשעת חרום ומשבר של ״ומי יודע מה יולד יום״, תקופה של מלחמת-עולם לפנינו, וכאן נאספים להתבונן וללמוד מפעלו של הגריי״ס.[1]

באותו כנס דבר ר׳ גרשון מיידניק מנהלו הרוחני של ״בית התלמוד״ בקעלם,[2] אודות חיובנו להכיר טובה למיסדו של ״בית המוסר״ ריי״ס. כמה וכמה פעולות גדולות נשגבות וחשובות צמחו ועלו מבית המוסר, הן לכלל וגם לפרט, לבני ישיבה כמו לבעלי בתים, בתקופות השונות מאז הקמתו. הגריי״ס היה ידוע בגאונותו הגדולה והכבירה — אמר ר׳ גרשון — עד שאמרו עליו שמוחו שקול כנגד עשרת אלפי איש, וברוב חכמתו חדר לעומק ההלכה ועורר אודות התרופה הנצרכת לדור זה.

1. משאלת לבו של ריי״ל היתה אז, שיזכה לראות אחר ששים שנה מעת פטירתו של ה״סבא״ ר׳ יוסף יוזל זצ״ל [ה״סבא״ נפטר בשנת תר״פ] ולהיות נוכח ב״אספת זכרון״ לזכרו של ה״סבא״. ואכן, כאשר התקיימה בברוקלין אסיפת זכרון לזכרו של ה״סבא״ זצ״ל בשנת תש״מ — ביום י״ז בכסלו, — הי׳ ריי״ל מזכיר בדברי שיחתו המוסרית למאורע זה, — שעכשיו נתקיימה משאלת לבו מאז, שגם אחר מלאת ששים שנה, יבא המון עם להשתתף ביום הזכרון של הסבא זצ״ל, באשר העם מבקש להתחמם לאורו, צמאים למלה מעוררת, שיוכלו לזכות ולראות האור והנגה אשר השאיר אחריו ה״סבא״ אחר פטירתו, למען נוכל לקשר את ההוה שלנו יחד עם ברקיו של ה״סבא״.

2. ונכדו של רש״ז זצ״ל ע״י התחתנותו עם בתו של ר׳ נחום וועלוויל זצ״ל.

רבי גרשון זצ"ל הביא את הפסוק: [איוב כח, כח] "הן יראת ה' היא חכמה וסור מרע בינה", וב"מסילת ישרים" בהקדמתו מביא ע"ז את דברי רז"ל: "הן אחת. הרי שהיראה היא חכמה והיא לבדה חכמה" וכו', הרי שיראת שמים היא חכמה גדולה, והיא יותר מאשר פרומקייט כי חכמה נוראה שקועה בו. רבי ישראל ותלמידיו הוציאו את הענין המרומם של חכמת המוסר, לעיני הקהל. אולם זה כשלעצמו לא יספיק, אם ח"ו דבק בנו שמץ מן הרע מוכרחים להתנער ולהתנתק מזה — וסור מרע על ידי "בינה" — פירושה ללמוד בספרי יראה, בלב נכון, בשפתיים דולקות וכו' והתפעלות הנפש עד אשר נהפך לקנין נפשי — ממהות העובד.[3]

הדרכונים ונס היציאה, הנשארים בסרובם לסוביטים גולים לרוסי'

כאמור, השתקעו הישיבות בערי השדה של מדינת ליטא עוד לפני פורים של שנת ת"ש. שלוחה של "אגודת הרבנים" חזר למקום מושבו — לאמריקה, ורשמיו עמו, שמדינת ליטא משמשת תחנה שקטה, בתוך סערת המלחמה, וראשי הישיבות, דעתם לחנות בה לכל-הפחות עד שתשקוט הארץ.

ישיבת בית יוסף — ביליסטוק — אשר השתקעה בבירזש הכילה אז 166 תלמידים וביחד עם משפחות ההנהלה 188 נפש. ישיבת בית יוסף "פינסק" אשר השתקעה בוילקומיר, הכילה 104 תלמידים וביחד עם משפחות ההנהלה היו ל124 נפש. מלבד זה היו עוד קבוצות תלמידי בית יוסף בניעמענצין, מישיבת לוצק ואוסטרוב-מזוביעצק.

עבר חג הפסח והגיע קרוב לחג השבועות. באותו זמן זנקו הטנקים הסוביטיים מבסיסיהם, שם שכנו עוד מלפני זה, וכבשו את

3. לשנים כשהי' הגרי"ל חוזר על דברי ר' גרשון זצ"ל הי' מוסיף שהם הדברים שלמדנו בנוברדוק ש"בינה" היא דרך עלייתו של המבקש.

כל המדינות השוכנות לחופי הים הבלטי, אסטוני׳ לאטוויא וליטא. בין-לילה, נמצאו הישיבות כולן, שוב בתחומם של הסוביטים. מעתה, בשבועות של חדשי סיון ותמוז — התחילה בהלה קדחתנית בעולם הפליטים וביחוד בין בני-הישיבה. הי׳ מובן, שסכנה גדולה צפוי׳ לישיבות, אשר תסגרנה ע״י הסוביטים ותלמידיהן ישולחו לסיבירי׳, ותיכף התחילו לטכס עצה ע״ד ההגירה מליטא. אלה, שהיו להם כבר דרכוני-חוץ מטעם המשרד הפולנית בקובנה, נגשו לנציגות הולנד שאישר בחותם שאין צורך בויזה כדי להכנס לקוראסאא [מושבה הולנדית אי באמריקה הלטינית], וגם מצאו, שכאן בקובנה קיימת קונסולי׳ יפנית — נפתחה בראשית הקיץ — והקונסול היפני מעניק ויזות-מעבר למשך שבועים דרך ארצו. לאלה שהיו להם דרכוני-חוץ, נעשה להם נס [ישיבת מיר] ותוך ימים ספורים העניקו הקונסולים הנזכרים לעיל את הויזות. ברם, הי׳ עדיין חשש גדול, שהשלטונות הסוביטיים, לא רק שלא ירשו לצאת מליטא, אלא שבעוון זה, בעבור הרצון לעזוב שטח סוביטי, ישולחו לארץ גזרה — לסיבירי׳. מפאת קוצר הזמן להכין דרכוני-חוץ, והפחד מפני השלטון הסוביטי, וגם מטעם רחוק-מקום משכן הישיבות מעיר הבירה קובנה, כל אלה הסבות גרמו, שבני הישיבות נשארו מבלי דרכונים וממילא בלי ויזות הנ״ל. וכל הקונסוליות הנזכרות לעיל הוכרחו להסגר חיש, עפ״י פקודת השלטונות הסוביטיים עוד בחדשי הקיץ לשנת ת״ש.

משך החדשים הבאים, גם אלה שרכשו להם דרכונים עם ויזות, לא ידעו ״מה ילד יום״, מה יהי׳ כאשר המשטרה הסוביטית תמצא את המסמכים הנ״ל, האם לא יאסרו על רצונם לעזוב את הארץ? ברם, כעבור חדשים מספר, הוברר, שבעלי הדרכונים של מדינות קיימות, כמו של הולנד, גרמני׳ וכו׳ אשר בקשו רשות לצאת את ליטא, מאת לשכת הנ.ק.וו.ד. — השוכנת בקובנא או בווילנא — קבלו רשות יציאה וגם הגיעו ליפן. בעונה זו הגישו כל בעלי-הדרכונים הפולנים גם הם, בקשות יציאה אל לשכת

ה"נ.ק.וו.ד." [אשר פעלה יומם ולילה] וגם השיגו היתירי יציאה.[1]

עבור ראשי הישיבות ובני משפחתם הושגו רשיונות כניסה לארה"ב או לא"י, כל מי שהי' לו רשיון כזה, קבל היתר-יציאה מליטא-הסוביטית. ר' אברהם יפה'ן זצ"ל קבל רשיון כניסה לארה"ב. ראש-הישיבה יצא מליטא באמצע החורף תש"א והגיע לסאן-פראנציסקא בארה"ב בערך בתקופת הקיץ, משם הוא בא לניו-יארק, ומיד יסד את ישיבת "בית יוסף" בברוקלין.

רי"ל ספר, "שלחנו מכתבים ומברקים לשטוקהולם בירת שבדי-ה שם נמצאו חברי סניף ועד ההצלה בסקנדינוי'". ועד זה הכיל קבוצת בני תורה, אנשים מסורים לעבודת ההצלה, וגם הועילו הרבה בעבודתם המסורה. ביניהם רבי שלמה וולבה, כיום מגדולי בעלי המוסר הרב ר' משה שולמאן מתלמידי ישיבת "בית יוסף" בביליסטוק, רבי ישראל חסדן ידיד נעוריו של רי"ל, והרב זובור. בקשנו מהם שיעזרונו, ובהשתדלותם נתקבלו לאחר זמן קצר, וויזות לקוראסאא עבור כל בני הישיבה. כאשר הגיעו, הגישו בני-הישיבות בקשות ליציאה לשלטונות הכיבוש הסובייטי בליטא, ברם הרוסים מאנו. ומעתה הי' כבר כל אחד נתון בסכנה על נסותו לעזוב. אחר זמן מה הציעו הסובייטים לכל הפליטים שיקבלו את נתינות הסוביטים ויוותרו על אזרחותם הפולנית, ואנחנו ידוע ידענו, שאם נקבל את אזרחותם הסוביטית, ינעלו בפנינו שערי היציאה לצמיתות, כאשר אינם נותנים לאזרחיהם לצאת, משא"כ, אם נשאר במצבנו בתור פליטים יתכן שיהי' זה סמך להוציאנו.

1. אודות היתרי היציאה ממלתעות הסובייטים עיין בסדרת המאמרים שהופיעה ב"די אידישע וואכנצייטונג" ניו-יארק תשמ"א, ע"י הר' אבא זיונס שליט"א.

מתכונן ולומד משניות בע"פ

ספר ריי"ל: "בתקופת החורף של שנת תש"א החל קהל בני-תורה להתרגל לאפשרות זו, שישולחו לסיבירי' לארץ גזרה. בימים אלה, הבחנתי וראיתי את ראש הישיבה יושב ומשנן לעצמו את כל הששה סדרי משנה בע"פ, ונמוקו עמו, פן יגלה לסיבירי', ושם הרי אין ספרים מצויים.[1] ואם כבר הורשו לצאת מליטא, עדיין לא הי' ברור שבוודאות שיצאו מרוסי', ולא יעצרום בדרך, וישלחום לסיבירי'.[2]

שבת הגדול ודרשת הרב דמתא בירזש

"שבת הגדול" בשנת תש"א, הופיע הרב דמתא רבי לייב בורשטין על בימת ביהמ"ד, ובדרשתו הזכיר דברים שאמר בעל הח"ח בשנת תרע"ז בהיותו בנכר ברוסי' בתור פליט מעירו ראדין.[1] הגיע חג שמחת תורה" ו"בעל הח"ח" נקרא לעלות לתורה. נגש הח"ח ואחז בידיו את "עצי החיים" של הספר ואמר: "רבוש"ע, ראה, לפנים היו לנו בתים דירות שם גדלנו, היו לנו בנים ובנות, פרנסה וכלכלה, את הכל לקחת ממנו, ועכשיו אתה רוצה לקחת ממנו גם את זאת התורה, אולם אנחנו נאמר: "לא, את התורה לא נשמיט מידינו", וגעה כל העם בבכי'.

ועוד רעיון שהביא הרב, בדרשתו, בשם הח"ח בתקופה הנ"ל, — בפרשת וירא — נכנס הקהל למעונו לתפלת ערבית. פנה הח"ח ושאל אם ר' הירש — חתנו — נמצא? ענוהו, שהוא יבוא תיכף.

1. ראש הישיבה הי' מאחרוני הרמי"ם, אשר הורשו לעזוב את ליטא.

2. ביחוד היתה הסכנה נשקפה על ראש הישיבה זצ"ל, היות והואשם ב"חטא" הרבצת התורה עוד בהיותו ברוסי' ולפני משפטו הבריח את הגבול עם שאר בני הישיבה כמסופר לעיל.

1. בתקופה זו תפסו הקומיניסטים את רסן הממשלה, וגזרות יצאו נגד קיום מצוות ולמוד התורה.

כאשר נכנס ר׳ הירש, אמר לו הח״ח, ״היודע אתה, יש לי רעיון מה נעשה: ״הרי לוט אמר אל אנשי סדום שאני מפקיר את שתי בנותי, ו״לאנשים האל אל תעשו דבר, כי על כן באו בצל קורתי״. הרגש שכזה הי׳ לו ללוט, הבה גם אנחנו נתלונן ונחסה בצל קורתו של הקב״ה, והוא [כביכול] בטח לא יהי׳ פחות מלוט ובודאי שהוא יגן עלינו. בזה סיים הרב את דרשתו באומרו: בואו ונאחז ב״עצי חיים״ נשמור את קדושת המשפחה ונשמר מאכילת נבלות וטריפות וזכות זאת תעמוד לנו להינצל במהרה.

והנה הגיע היום העשרים בסיון תש״א [שבוע לפני פרוץ המלחמה בין הרוסים והגרמנים] נאסרו כל בני הישיבות, אשר בקשו רשיונות-יציאה, ולא נאותו לחתום על קבלת אזרחות סוביטית. כולם רוכזו בקרונות-רכבת, — קרונות משא לבהמות וסוסים, להישלח לארץ גזרה, למרחקי סיבירי׳, בתור פושעים יען אשר סרבו לקבל אזרחות סוביטית. [יתכן ג״כ שהרוסים כבר הרגישו במקצת את אשר יוזם הגרמני עליהם, ורצו להוציא מהשטח את אלה החשודים בעיניהם, להיות ממתנגדיהם].

פרק שלשה-עשר

גלות רוסי׳

לפני עשר שנים

בעזבונו של ר״ל נמצאו רשימותיו — מחשבותיו מהימים אשר עברו עליהם תחת שלטונם של הסוביטים בעודם בבירזש, ביחוד, בדבר צאתם משם לדרכם מלאת הסבל והעוני בלכתם לגלות סיביר. נרשמו במלאת עשר שנים אחר המאורע בקיץ תשי״א [בחדשי תמוז-אב] בברוקלין ניו-יורק. רשימותיו והגיגיו הכתיר ר״ל בכותרת ״לפני עשר שנים״.

״משהו הי׳ תלוי באויר, משהו לא מוגדר ובלתי בטוח. מיום ליום נעשה האופק יותר צר, לא נראית תקוה לאיזה שינוי. הרגש הוא, שאין הדברים יכולים להמשך באותו גוון שהי׳ קודם, כלומר שיהיה החופש והיכולת לעסוק בתורה, וביחוד היכולת לקיים ולהנהיג ישיבה. הן מפאת חוסר האמצעים הכספיים, כי המעמד הבינוני, נתדלדלה לגמרי פרנסתו, שהרי כל עסוקו חייב להיות עבור המגנון הממשלתי בלבד, ובכן מה יהי׳? וכיצד תתיחס הממשלה למוסד של תורה עבור תלמידים בוגרים? גם אין ידוע לנו מה מתרחש במזרח האדום, וגם במערב השחור פחד מסתורי נושב, והמצב דומה לערב סערה. האויר נעשה סמיך יותר וחם יותר, והגוף מחפש להשתחרר מן המחנק ומוצא אין.

תוך קושי כזה, עבר עלינו השבוע של פ׳ בהעלותך קיץ תש״א, ידענו כי ראש הישיבה נמצא כבר יחד עם משפחתו בסן-פרנציסקו

והוא צועד על אדמת חרות וכאן כלואים אנו בכלוב של ברזל. מתוך מצב רוח זה קבלנו את השבת האחרונה בבירזש, שבת מיוחדת זו אשר בה נתעלעל דף חשוב ומאד חמור בספר קורות העולם.

מחזיק אני בידה הרכה של בתי הבכירה חיל׳ה ומוליכה לבית המדרש לתפילת קבלת השבת וערבית. רצוני, שילדה בת חמש זו, תקלוט ותספוג בתוך לבה את קדושת ביהמ״ד, את צלילות קולות המתפללים המקבלים עליהם את קדושת יום השבת, כי מי יודע לכמה זמן עוד תזכה לראות כזאת במדינת הסוביטים? ואז, בימים שתתבגר ותגדל עדיין יזרח עלי׳ אור הנגה של השכינה מכתלי בית המדרש אשר ספגו לתוכם את תפלות ישראל של עשרות שנים, וקולות של למוד התורה אשר זרמו מתוך לבותיהם הטהורים של היהודים. האור והנוגה האלה, יאיר ויזהיר את החושך והאפלה אשר בהם תפגוש הילדה, בימי חיי׳ה על האדמה.

הנה עומדת היא על ספסל הבימה כולה קשב לניגוני הערגה של תפילות ערב שבת, אני מביא אותה חזרה אל בתינו, והרגשתי שהנני ממלא חובה קדושה, חובת אב צעיר, הדואג לשתול את לב ילדתו בגנו הנצחי של עם ישראל, להשרישה בשרשים עמוקים — לבל ינתקו — בנצחו העולמי של עמנו, בנצח ישראל, שכל הסערות שבעולם לא תוכלנה לעקרה, כל הפעולות לאחרונה נעשים במחשבה זו.

בליל ש״ק, בשבתי ע״י השולחן לקדש על היין, התבוננתי, הנה זוגתי זה יומים מאז חזרה מבית-החולים, והיא צריכה עוד לנוח ולהתאושש, אסור לה להתאמץ, בכל-זאת, הכינה לכבוד השבת כל מיני מטעמים — וכולה אומרת כבוד והדר שבעתים, שהרי השבת מעטרת את בת ישראל לאחר הדלקת נרות קודש, בנשמה יתירה מגן עדן חצובה מלאת זהר ואור מנוחה, אשר זורחת ממנה ומעטירה. נדמה לנו שנמצאים אנו, אי-שם באמצע ים סוער ואפל, ואנו באי קטן בזוית של ד׳ אמות. מחוץ חושך וצלמות, ברם בפנה

זו אור וחום ונקיון בוהק עדי שכחה מגלי הזעף בחוץ, שהרי נמצאים אנו במלכות האור, חוזק ואומץ, במלכותו של יום שבת קודש.

פתאום נשמע קול נהימה רעש כבד של אוירונים. רצים אנו אל החלון והנה בשמים נראים מרצדים אורות של מספר אוירונים במעופם מעל אזורינו כל זה נראה מאוד מוזר, כי כזאת לא ראינו מעת בואנו לליטא, והלב חרד. נזכרים במאורע עליו שמענו לפני ימים אחדים, שצוו להנחית אוירונים גרמנים בסביבות העיר שאוועל. בכל-אופן, כל זה מגדיל עוד יותר את הסודיות השוררת בסביבתנו, אך אנו מתאמצים לשכוח את כל-זאת, לבלתי הפרע את האוירה של שבת קודש.

הלילה הי׳ חם מאוד, ליל קיץ, אשר גם מקשה על השינה, והנה בערך חמש בבקר שמענו דפיקה בדלת, בחדר החיצוני היו ישנים שמואל האלץ ומשה ליבאוונער והדלת נפתחת, ומנחם אוסטרובר נכנס, אני יוצא חיש מחדר השינה ושואל מה קרה? — ״כבר לוקחים! לוקחים כבר״! מי לוקח, ואיפה לוקחים״? — לוקחים את בני-הישיבה לשלחם לסיבירי׳. היו כבר במעונו של פלוני ושל אלמוני, ולקחום. מדי פעם לפעם, נכנסים אנשים ומספרים את כל זאת, מתוך רגש של פחד, ״את אשר יגורנו כל הזמן בא לנו״. לפני שנה, לקחו את הוריהם של בני הישיבה אשר נמצאו בעבר השני תחת ממשלת הסובטיים ושלחום מכבר אל סיביר, אל ארץ גזרה, מקום הדובים הלבנים, ועכשיו בא תור בניהם הנמצאים בליטא. אינני רוצה להפחיד את אשתי, ברם, היא מרגישה כבר מה מתרחש כאן.

משה ליבאוונער אורז את חבילתו ואומר לעצמו: ״אותי לא יקחו״! והוא בזריזותו ההולמת לו הולך ונעלם מן הבית. הלב פועם בחזקה, הרי זוהי הפתעה! ואולי עוד לא לסיביר אולי ישלחו לאיזה מקום באותה מדינה, בליטא עצמה, כי הרי זה לא יאומן שישולחו לסיבירי׳.

מביטים אנו מבעד לוילון. הרחוב עדיין ריק, רחוב של יום השבת, רואים בני-ישיבה מובלים ע״י חיילים של הנ.ק.וו.ד.. אין ביכלתי ללכת עכשיו להתפלל, כי אינני יכול לעזוב את זוגתי בשעה זו לבדה, ביחוד במצבה כשהיא חולה וזקוקה למנוחה. עמדתי עטוף בטליתי להתפלל כאן ולבי כבד עלי מקדושת השבת שהופרעה. בעל הבית של דירתי, ישראל גער הנהו יהודי פשוט, עמך, בשעה עסקיו עם הנכרים שפה אחת לו עמהם, ברם, ״לב של זהב״ יש לו. בא אלי ומשמיע חדשות מהמתרחש בעיירה, את התושבים הותיקים בעיירה לא לוקחים, רק בני הישיבה נלקחים, וגם הם לא כולם נלקחים. לאחר התפלה נכנסו החיילים להיכל הישיבה ולקחו הרבה מבני הישיבה. נכנסו לביתנו הבחור אנשיל יענגעוור גבה-הקומה, גם יוחנן לייביקער יעקב יהושע משעברעשין, זיידיל יאנשינאווקע, מספרים מהקורות אצל המשגיח ר׳ ישראל, כאשר באו לקחתו — ולבסוף לקחו לא רק את ר׳ ישראל אלא גם את ״נתקה״ [הוא ר׳ נתן רוזן ז״ל].

הנה נכנסה שיינקע [הרבנית של ר׳ ישראל ז״ל] היא מספרת, שחיילי נ.ק.וו.ד. צוו לנתקה לקחת אתו את חפציו. נתקה מאן, כי יום שבת קודש הוא, ואסור לטלטל, הם אמרו לו — ״קח לכה״פ עט״ ונתקה מאן לקחת. אמר איש נ.ק.וו.ד. — ״לדאבוני, אתם מעם קשה עורף״, אז אמרה לו שיינקע: ״לדאבוני, גם אתה עצמך מעם קשה עורף זה״. אשתו של ר׳ ניסן רוזשאנקער, פייגל נכנסת לביתנו מפוחדת ״אולי אלך להתחבא אצל שכן? ר׳ ניסן הציע לה שתלך לביתו של הנפח.

מחשבה נצנצה במוחי: ״אולי גם אני אחפש מקום להתחבא? והתשובה היתה תכף-ומיד: ״לא״! אינני הולך להתחבא ויהי׳ מה שיהי׳, ראשית, אין ברצונו של איש להחביאני, וגם קול מבפנים לבבי אומר לי להשאר בבית כאן. זיידעל מספר שכבר שאלו אודותיו אך הוא חמק עבר מהם. ברם, הוא עצמו עדיין איננו יודע מה יעשה כי אולי צריכים ללכת עם שאר בני הישיבה, ולמה ומדוע יהי׳ יותר טוב להשאר לבדו? וגם אולי יותר טוב לעזוב את

העניינים להתפתח מעצמם, לבטוח בהשגחתו של השי״ת, חשבתי שאם ישנה אפשרות להתחבא, אזי אין מן הנכון למסור את עצמנו בידיהם. ברם, מי היודע איזו דרך היא הנכונה? הסבנו לשולחן, ברם, אין עולה על דעתנו להנות מן האכל, ומה שאוכלים זה רק בהיסח-הדעת באופן מיכני כי איננו יודעים מה יהי׳ ברגע העתיד לבא. בכל רגע יתכן שיבואו ויקחו אותנו למאסר.

הנה נכנסה שכנה וצועקת בקול: ״היתכן, שבגלל בחור, יקחו לגלות סיבירי׳ את בעל-הבית ויפרידו בין איש לאשתו, מדוע לא ילך וימסור את עצמו? הרי רווק הנהו, ואין טרגדי׳ גדולה, כמו שיעשה למשפחה זו, להפריד בעל מאשתו ומבנם הפעוט, בגלל זה שיחביאו את הבחור? נכנס שכן אחד ומספר, שבאמת אין שולחים לסיבירי׳, ורק לוקחים לעבודה, לבנות נמלי-תעופה בסביבות הערים שאוועל — פאניוועז״ש. ברם, יש לחשדו שהוא עצמו סוכן מלשין הנהו. כוונתו העיקרית היא, להציץ ולהתוודע, מי ומי ישנו בבית זה ולמסור זאת לרשות.

ככה חלף עבר יום השבת-קדש, או יותר טוב, הי׳ זוחל בכבדות היום ההוא שהי׳ כולו מלא פחד ויגון. זיידעל אינו יכול לעבור דרך הרחוב, מפחד הנהו, נכנס הוא אל ביתו של בעה״ב ומשם דרך החלון זוחל הוא לתוך החצר, והוא מתחבא במחסן העצים שלנו. גם אנשיל יוצא, הוא רוצה לרוץ לביתו של ר׳ ישראל. והנה ברגע שהסבנו לשולחן לסעודה השלישית, ובבית נכנסו שני רוסים, ושואלים את שמותינו, סוקרים את רשימתם ואינם מוצאים בה את שמותינו. בכל-זאת מחליטים הם, לקחת אותנו אל מפקדת המיליציה רק ל״חצי שעה״, כדי לברר את זהותנו, אולי מרמים אנו אותם? אחד מהם מרגיע את האשה באמרו, שלוקח אותנו רק לשם חקירה ואומר לכל הגברים ללותו. בחוץ שוררת כבר חשכה דומה לאותו האפלה הכבדה הרובצת על מצב רוחנו גם כן. ההרגשה היא שאנו נכנסים לתוך תקופה של אי ידיעה מה יהיה בסופנו. אני לבוש במעיל-קיץ אפור, מלווה בבני הישיבה משרכים אנו את דרכנו בסמטאות הריקות מבני אדם. הגשם הדולף וחשכת הליל גם

יחד הניסו את תושבי העיר לבתיהם אין נפש חיה שתשים לב לחבורה שלנו.

הגענו אל מטה המשטרה, יושבים שם כל מיני שוטרי הנ.ק.וו.ד. "אורחים" אשר הגיעו ממוסקבה, והם דורשים וחוקרים אותנו. שואלים את שמותינו, את כל אחד ואחד ביחידות. פתאום מדלת צדדית מסתער אל תוך החדר שוטר נ.ק.וו.ד. עב-כרס, מיוזע ונושם בכבידות. זה הנהו אותו השוטר אשר לפני שבוע — ביום השבת — הוביל אותנו אל תחנת משטרה אחרת אשר באמצע השוק ושם רשם את פרטינו ואת תשובותינו, עכשיו הוא שוב פה, ומסתכל בפנינו, ולוחש משהו באזני השוטר גבה-הקומה והבהיר, כנראה יהודי. הנהו גבר אלם ותואר כאחד האטלטים. מצחו שקוע אשר מזה יש לשער, שיש בו איזו דרגא של איש אינטלגנצי׳ שמכסה משהו על הגסות והאכזריות המלווה את אנשי הנ.ק.וו.ד. שניהם מביטים עלי ברצונם לחקרני, רוצים הם לדעת את מהותי, איש עטור זקן שחור של ת״ח, ואת אופן התנהגותי המשוחררת עמהם. אחרי שעה קלה, הופיע טיפוס אחר מאנשי הנ.ק.וו.ד., בר-נש מגושם, והוא ג״כ מאנשי מוסקבה, מבטאו אידי-פולני. הוא מתחיל לחקרני עוד פעם, כדי להיות בטוח שלא שקרנו להם קודם. דבר החקירה הולך ונשנה שוב, עוד זה הולך והשני בא אחריו וחוזר על החקירה. פתאום נכנס במרוצה הקצין הראשי של הנ.ק.וו.ד. בבירזש. הנהו קוזק חבוש כובע פרוה, אותו חובשים הקוזקים הגרים בקוקז. הנהו נמוך-קומה, איש זריז, כנראה בוגר בית-ספר מיוחד של הנ.ק.וו.ד. טיפוס אכזרי. הוא מתחיל לחקור אותנו שוב בשפה הרוסית. רוצה לדעת מה שמותינו וכו׳ וכו׳. ככה מטפלים הם בנו שעה רודפת שעה. הם אינם ישנים, וגם לנו אינם נותנים לישון, אנו ערים ומקיימים "משמר".

באמצע הדברים האלה אנו עומדים להתפלל תפלת ערבית. יעקב יושיע עדיין לא גמר להתפלל, הוא עודנו לפני תפלת שמנה עשרה ואיננו רוצה להשיב על שאלותיהם. ראש המשטרה נגש אליו, אוחז בצווארונו ומנענעו וגוער בו שיענה על שאלותיו. ברם,

יעקב יושיע איננו עונה לו, אף שע״פ ההלכה, אולי מותר לו לענות. בהנהגתו זו כבר הכרנו את מדת אכזריותו של ראש המשטרה, שאף קודם ההצהרה שאנו אסורים כבר מכים אותנו, וההבטחה שלוקחים אותנו רק ל״חצי שעה״ אינה נראית שתתקיים כלל. יושבים אנו ערים, משך כל הלילה — אף שהם אומרים לנו שיכולים אנו לנום קצת, ועדיין אין אנחנו יודעים מדוע הם מחזיקים בנו.

בינתים נתוספו עוד מספר בחורים בחדר המעצר ואני מהרהר מה י-הי-ה ומה נשמע בבית? ביני לביני מספר בחורים נלקחים לחקירה ואנו עדיין מחכים. כאשר האיר הבקר, רצו לתת לנו משהו לאכול, אמרנו שטוב יותר אשר יכינו לנו את צרכי התפילה, היינו את התפילין ואח״כ נאכל. על זאת לא רצו להסכים. אחד מאנשי הנ.ק.וו.ד. — כנראה מזרע היהודים — מראה את אומץ-לבו בזה, שהוא מוציא שטר של עשרה רובלים ונותן לנו שנשלח לקנות צרכי אוכל. הוא מרצה בפנינו נאום ארוך, תוכנו, שלא יאה לעשות ככה, להפוך משרד ממשלתי לבית-כנסת, כמו שלא הי׳ גם ברצוננו, שינאמו נגד הדת בתוככי בית-הכנסת. אמרנו, שלא נטעם שום דבר עד שנתפלל קודם. אזי האיש כועס ולוקח את עשרת הרובלים בחזרה. [יתכן שהכעס הי׳ מלאכותי, כדי שלא יחשדוהו בסמני אהדה לבני-הישיבה, כי חשנו בדבריו איזו השתתפות בצערנו ובתעניתנו]. עבר זמן קט, הביאו לנו אוכל מן העיר, ודומני, שגם תפילין הביאו לנו. הזמן חולף והנה הביאו אל המשטרה מטרוניתות ממוצא ליטאי. בהן מטפל ראש הנ.ק.וו.ד. הרוסי הגס — האכזר, אף אינו מציע להם כסא לשבת. השוטר הליטאי — מורגש יחסו האנושי יותר כלפי-הם בגלל יחוסן הגדול — משתדל לתת להן קצת נוחיות ופותח את אשנב החלון להכניס אויר צח, אבל ה״קצין״ הרוסי מצוה תיכף ומיד לסגור את החלון ואומר להן: ״הי׳ לכן כבר די אויר צח אותו נשמתן עד עכשיו, שכחנה מזה״. מבטי-הן מפיקים גיצי אש ורעל כלפי ההשפלה שנגרמת להם, והגם ששפתותיהן קמוצות אין הדבר עוצר מהדמעות לנשור מעיניהן. אליבא דאמת, שונאות ישראל המה, ומגיע להן עונש,

ברם יש לרחם עליהן ג״כ קימעא. גם טוב הדבר שהאיש המענה אותן אינו מן היהודים רק איש נכרי משלהם, בוא וראה, הנה רואות הן שגם יהודים בין האסירים, ובכל-זאת, בעיניהן בוערת אש — שנאה של נחשים, נגד היהודים. עד כדי כך שאין ברצונן אפי׳ להביט לעברנו כי אינן סובלות מראה יהודי.

מביאים בחור מן ״החלוצים״ ועל שכמו ילקוט — גב. הוא במצב עליז ואומר: ״לא איכפת לי, אם לסיברי׳ יהי׳ סיבירי׳!״ והוא מספר בדיחות כסדרן, שמו שמעון רעזניצקי. אח״כ מובילים אותו אל מקום אחר. הנה הביאו את לייבל מאקאוער בולמן [שו״ב בבוסטון], והוא נדהם. זה שהביאו ״שייגץ״ צעיר לבוש אזרחית, כבן שמונה עשרה, שוטר רוסי ממוסקבה. לייבל אינו שומע רוסית, והשוטר אינו יודע פולנית, לכן נהייתי לו לתורגמן. אמרתי לו שהנהו ״יעווריי״ כלומר יהודי ובתגובה הוא שואל אולי הוא מרגל? והנה הכניסו אותנו לתוך רפת אשר בחצר, נועלים את הדלת ואנחנו נשארים ביננו לבין עצמנו ומשוחחים איש עם רעהו. רוצים להודע מה נשמע בעיר? את מי לקחו? ומי הספיק לברוח?.

בינתים, אחז את אחד מן החבורה התקף שגעון רח״ל. הוא מתחיל לשיר ולרקוד, זה התחיל עוד בהיותו בתחנת — המשטרה. הוא הולך במחול ורוקד עם אנשי הנ.ק.וו.ד. ואחד מהם ממוצא היהודים אומר לי ״זוהי התוצאה מפאת למודו המביא את האדם לראות רואה שחורות״, חפצתי להשיב לו, שיש הרבה תשושי — מוח בעולם והם אינם בני-תורה, ואין יד למוד התורה כאן באמצע, רק שאכזריותם גרמה לזה שספג מכות מאת שוטרי הנ.ק.וו.ד.. ועתה בגלל זה שעשה שם מהומה, אסרו את כולנו ושמו אותנו ברפת. כאן אוחזתו עוד פעם התפרצות היסטרית, הוא התחיל לשיר שירי שמחת-תורה וגם התחיל לדבר דברי התעוררות, מתחזה כאילו הוא שכור אשר שתה חצי בקבוק יין שרף, אנו מנסים להרגיעו אבל לשוא עמלנו. הדלת נפתחת והנה מכים אותו ידי חזירים עבות וגסות. חושדים הם בו שמשנה את טעמו כדי שישחררו אותו. הרשעים הללו, אינם מרגישים את הטרגדי׳, את

האסון הנורא, אשר הם עצמם הביאו עליו, ולפיכך אבד את שווי-משקלו הנפשי.

נודע לנו שמחכים על החלטה מקובנה בדבר גורלנו, האם לשחרר אותנו או לא. כל המסמכים שלנו, כל הניירות אשר הגשנו יחד עם בקשותינו לרשיון-יציאה, עדיין לא הגיעו לבירוש, ועל סמך כל זה אנו חייבים גלות, לפיכך מחכים עד שיביאו את כל המסמכים. יתכן גם שישחררו אותנו, ואפשר שלא ישחררו. בינתים טובלים אנו בארבעים סאה של יגון ופחד, לא נדע מה ילד היום הנוכחי, ומה המחר? עם כל זה לא נסדק חוסננו הפנימי, הפקפוקים שישנם הם רק בחלקים החיצונים של הנשמה, ברם, בפנימיותה מורגש שכל הקרן נשארה בשלימותה נכון וסמוך הלב לקבל כל דבר שיארע ומתי שיארע, הכל באמונה שלימה לכל דבר יש מטרה, וכל הענינים מובילים לאותה מטרה המיועדת לזה מכבר.

ביום א׳ בשעה חמש לפנות ערב הגיעה הרכבת הזעירה משאוועל המקשרת את עיר הבירה קובנה. מבעד חרכי הרפת רואים אנו שהגיע שליח מיוחד מהנ,ק.וו.ד. עם נירות. קורא אותנו להכנס אחד אחד, לחדרים הפנימיים לחקירה. הנה הגיע תורי ושם יושב הבלונדיני מהנ.ק.וו.ד. [יהודי] ונכנס עוד בר נש אחד שחרחר, מפניו נכר שהוא רוסי ומתחיל לחקרני באידיש, אומר לו הקצין היהודי ״אתה יכול לדבר אליו ברוסית, כי הוא שומע רוסית היטב. אני רואה, והנה הם הוציאו את כל המסמכים שלי והניחום על השולחן, אותן מסמכים אשר הגשתי בקובנה לפני חצי שנה, כאשר ביקשתי רשיון-יציאה למדינת האיטי. שם ישנן תמונות שלי יחד עם הילדות, וגם של עטעל [הרבנית נעקריץ] יחד עם הילדות. אני רואה את תמונת שושנה בת השנה וחצי, ושערותי׳ תלתלים, היא ואחותה חי׳ שתיהן נלחצות בי, בחן ילדותי-תמים.

הנ.ק.וו.דניק מביט על התמונות ועלי חליפות, ואחר מתחיל בשאלות שונות אודות הישיבה, האם מותר לבן-ישיבה לבלות איזה זמן מחוץ לכותלי הישיבה? אני מבאר לו, שגם בהרבה

מוסדות-למוד אחרים אסור לבלות הרבה זמן לבטלה, כדי שלא לערער את סדרי הלמודים, וכן הוא הדבר גם בישיבות. הוא מתחיל בוכוח על תכלית ומטרת החיים, אני אומר לו, שבמוסקבה בספרי׳ ע״ש לענין יש למצוא את כל ספרי התלמוד והמפרשים ובטח ישנם מדענים הלומדים בהם, עוסקים ומתענינים בהם, ועל יסודות אלה נבנו הרבה חוקים. אנו סבורים שהחוקים והדינים הנם גם אקטואליים לזמנינו. בכל אופן זה אינו מגרע את החשיבות התרבותית אף בעיניו של איש חילוני, אשר איננו מסכים לחיות ולהתנהג עפ״י החוקים ההם. בכל-אופן הלא אפשר לכבדם ולהחשיבם, וגם את האנשים הלומדים את כל החוקים והדינים האלה בתור חקירה הסטורית של התרבות העתיקה.

בראות הנ.ק.וו.ד.׳ניק שהוא מן המנוצחים וזה הרי לא לפי כבודו, ובוודאי שלא בפני עמיתו, התאמץ להשיב שהם מעריכים רק תרבות המרוממת את הענין של מלאכה, ולא תרבות לשם תרבות בלבד. אמרתי לו הלא גם אצלכם נמצאים מדענים, אנשים מלומדים שאינם עוסקים בעבודה פיזית, בכך הוא הפסיק אותי באמצע ואמר: ״לי יש טעם והנאה רק כאשר אני קורא ומעיין בספריו של לענין״. לך ותאמין לו. לימים בהיותי במעמקי רוסי׳ שוכנעתי, שכל הדברים האלה הם דיבורים מעושים בלבד מתוך כפי׳ ואינם יוצאים מפנימיות הלב, והדובר עצמו אינו משוכנע באמיתות דבריו. עשו בדיקה בבגדי חפשו ולא מצאו כלום בבגדי שבת שלי, כי כזכור נאסרתי ביום השבת. אמרו לי לחתום שבשעת החקירה התיחסו אלי באדיבות ולא הכוני, את זאת עשיתי ברצון ואיש הנ.ק.וו.ד. אמר לי שילך אתי יחד הביתה לקחת את החפצים יחד עם בני-המשפחה. באופן זה הפרידוני מיתר בני — הישיבה ונשארתי לבדי עד שהגיע הלילה, ואז הלך אתי יחד רגלי אל רחוב ווילניאוס גאטווע 21. בהכנסי הביתה אמרתי לאשתי בקול בוטח: ״עטעל אנו נסעים ביחד״. אמרתי את זאת בעליזות, משל, אנו מתעתדים לנסוע לאמריקה ולא לסיבירי׳, אם כי באמת אין אנו יודעים לאן מוליכים אותנו. איש הנ.ק.וו.ד. נותן לנו זמן לארוז את

החפצים כ-2 שעות, בינתים יביאו את מכונית — המשא. שאלתיו האם מותר לי לקחת את ספרי עמי? בהביטו אל ארון הספרים השיבני, שמספר ספרי רב מדי, ושאקח רק חמשה או ששה ספרים בלבד. אז לקחתי משניות חורב, את כל המדרש רבה, ילקוט שמעוני, תנ"ך, וסדור "אוצר התפלות", חשבתי שבאופן זה יהי' כאן "מועט המחזיק את המרובה". הנ.ק.וו.ד. הביט עלי בזלזול על כך שאני לוקח אתי את הסדור, ברם, בסדור הזה נכללים כל הדינים ופרושיהם, והסדור הזה שימש אותי רבות בשבתות השנה וחגי"ה שם במרחקי סיברי' הקרה והקפואה.

הנק.וו.ד.ניק לוקח את שושנ'לה בידיו ומשתשע עמה ואומר "הילדה הזאת תגדל ותתבגר לנערה נחמדה ברוסי', ולבסוף תתחתן עם רוסי. מחשבה עוברת בראשי "הלואי שישך את לשונו הרעה", ראה במה הוא מעודדני. בראותו שבנוסף לספרים לוקח אני עמי את הטלית והתפילין, הוא מוסיף בדברים הבוטים כמדקרות חרב: "הרי לא יהי' לכם זמן להתפלל, אתם תתרגלו לעבוד". אלה הם "דברי הנחמה" שלו, הגם שאנו מקשיבים ושומעים את דבריו לבנו מלא בטול ובוז על דברי משומד שכמותו. בפומבי איננו רוצים להרגיזו, לבל יפריע אותנו מלארוז את חפצינו. הבית מתמלא בשכנים, הרבנית שיינקע והרבנית פייגעל, כולם כאן, עוזרים לתפור את השקים, לשים מיני מאכל מרובים, ואני אורז שמיכות וכלי המטה, ואת המזודות.

והנה נכנס אחד מבני העיר, והוא מבני תנועת הנוער האדום [קאמסאמאלניק] הוא אינו נותן לנו לקחת עמנו את המזון, באמרו: "אינכם נוסעים אל מדינה ששם שורר רעב": והוא מצוה שנוציא הרבה דברים מהחבילות. צנום ורזה ושחרחר הוא הבחור הזה וגם נשמתו שרופה באש שחורה מכורה לשטן הרוסי, מתנכר הוא לאחיו היהודים ורוצה לענותם.

לפני זמן הזמנתי בשבילי חליפה חדשה [גלימה חדשה ארוכה — קפטן] שעדיין לא הושלמה כליל. עכשיו הביא אותה החייט,

והיא עוד בתפירות גסות מוכלבות [השרוולים אינם תפורים] החייט לא רצה לקבל ממני כסף. כולם משתתפים באסוננו — בטרגדי׳ה של מגורשים לארץ גזירה, כל אחד מנחם ומעודד אותנו.

הוי, אנשים נלבבים ואהובים כל-כך! אתם אחינו ואחיותינו, במדינת ליטא בכלל ובעיר בירזש בפרט. איפה אתם עכשיו? אותן הנשמות הבהירות והטהורות אשר באורכם ואשכם האדיב הארתם את חשכת התהומות! הי״ד.

הנה הגיעה מכונית המשא לקחת אותנו, המכונית עומדת ברחוב, שומעים אנו את רעשה מבעד החלון ממעל. חיש נתנות הפקודות מאת הנ.ק.וו.ד. להוריד את החבילות וביחד עם משפחתנו עלינו לעזוב. בעל הבית שלנו, ישראל גער, לוקח את החבילות הגדולות המכילות כרים וכסתות, גם מספר מזודות ומקצת כלים וטוענם על כתפיו הרחבות ומורידם למטה לשום אותם במכונית — המשא.

וכאן מתחילה ברכת — הפרידה הטראגית עם ידידים ומכרים ושכנים. עיניהם לחות מדמעה, פניהם משולהבים, מבטי עיניהם עצובים, ומנסים הם לנחמנו ולעודד את רוחנו בקריאות ״סעו לשלום״ ״סעו לשלום״! וקולותי-הם הממלאים את חלל ביתנו — דירתנו, בה בלינו כמעט שנה בהשקט — נעצרים בגרון האנשים הנאספים — נחנקים הם מעצמת הרגשות, גוועים הקולות בהגיעם אלינו, שומעים ולא שומעים.

אני לוקח על ידי את שושנה׳לה הפעוטה בת השנתיים שעדיין מנמנת ומתחיל לרדת מדירתנו לרחוב. רעש האנשים וגם קור האויר בחוץ מקיצים אותה משנתה והיא מתייפחת ואומרת לחזור הביתה אל הערש שלה. היא בבכיתה, ואנחנו כולנו יחד יורדים ונכנסים לתוך מכונת — המשא, שם נמצאות החבילות, ואפשר כבר לשבת עליהן. עטעל אומרת אלי: ״ראה הילדה בוכה, כי לבה אומר לה, שזה לא מסע — טיול ארעאי, אלא פרידה עולמית מסביבה זו, ומי יודע מה יהי׳ בעתידנו? אני מנסה להרגיעה,

ולהסיח את דעתה בדברים אחרים. בעל-הבית שלי ישראל גער, מתחנן בפני קציני הנ.ק.וו.ד. להרשות לו להתלוות עמנו אל תחנת הרכבת ומקבל רשות לזה, הוא וה"קאמסאמאלניק" וגם איש הנ.ק.וו.ד. [בהיר — השער מזרע היהודים] מלווים אותנו.

המכונית פורצת את דרכה ואנחנו נוסעים כבר. עטופים אנו בחשכת הליל, גם בכהות המחשבות, באשר אין אנו יודעים לאן נוסעים אנחנו, ומה עומד עוד לפנינו. כל הזמן דמינו ותארנו לפנינו, את היציאה מבירזש שם תקענו את יתדות אהלנו הארעי, וחשבנו שהיציאה מבירזש תהי' באופן אחר לגמרי, כן, גם אז נארז את חבילותנו, נפרד מאת שכנינו ומכרינו בברכות — פרידה, גם נצא מן הבית, ונסע לדרכנו, ברם, בכיסנו תהי' תעודת כניסה [ויזה] וכרטיס — מסע בידנו, מבט — שמחה בפנינו ושלוה בלבבנו. בברכות נלבבות נהי' מלווים מאת הקהל בדרכנו לבית הנתיבות אשר בבירזש, ברכבת — הזעירה נסע לשאוועל ומשם ברכבת — המהירה לקובנה. ומשם ברכבת הבין-לאומית נעבור תוך מרחבי רוסי' הסגורה אל גבולותי-ה הרחוקים ליאפאן, לאמריקה, ואז היינו נוסעים אל חוף מבטחים, שהרי כל המסע הזה הי' דומה לטיול ארוך המענג את נוסעיו, ועכשיו שלא זכינו הכל נהפך עלינו.

עם כל זה נקודת הבטחון לא נעקרה מתוך לבנו, איברא שהיא נדחקה למקום עמוק ונסתר רגש הבטחון שאיננו הולכים אל התהום לאבדון ח"ו, שאולי זוהי הדרך גם לאמריקה רק מתוך שלשלאות של ברזל, מובילים אותנו לפדות, אך מתוך הרעש והשאון של השלשלאות, וההרפתקאות, אינם מניחים לנו לחשוב על העתיד הרחוק רק על ההוה האפור. יש להעריך את ההוה הזה כדי לדעת כיצד להחזיק מעמד במצב הנוכחי, בשעה שישימו על דרכנו קושיים שונים, רוחניים וחומריים, אזי עלינו להוציא מתוכנו, ממקורות עמוקים — הן ההרגשים והן במחשבה — כוחות חדשים, כדי לעשות כל מה שנצרך, להבין את הכל, וגם להתאים את עצמנו למצב של חושך שאליו אנו נכנסים. מצב של בעל משפחה וילדים, לפסוע תוך המים הזדונים והסוערים האלה, מים

שאין להם סוף, לדעת כיצד לשחות ולהיות על פני המים האלה, מי ים העמוקים, עד שתגיע השעה, ויבוא היום של הגאולה.

במחשבות הללו עברנו מהר את רחובותי-ה הישנים של העיירה בירזש. הנה לא הרחק מבית הנתיבות נפתח עבורינו — שער מיוחד — הוא שער בשביל התחנה של משאות, והשער נסגר תיכף לאחר כניסתנו.

המכונית שלנו נעצרת אצל אחד הקרונות של הרכבת הארוכה. חיש נפתחה הדלת של קרון — משא, ואנחנו מכניסים את החבילות שלנו פנימה. שוב עוזר לנו, טוב הלב, הבעה״ב שלנו ר׳ ישראל גער. בפנים הקרון חושך, רק כאשר הדלת פתוחה, יכולים לראות לאור הכהה של החשמל האור היורד עלינו מעמוד גבוה הנמצא במרחק מחוץ לקרון. הקרון עדיין ריק, נמצאים בו רק שלשה אנשים, איש נכרי קשיש ואשתו עם בתם בוגרת, משפחה נוצרית ליטאית. כפי שנודע לנו אח״כ המשפחה הזאת גרה בכפר תחת הממשלה הליטאית, הי׳ האיש הזה ראש המועצה של הכפר, וככה חי האיש את חייו הפרטיים מעשה בעה״ב, לא התערב בענינים של העיר הגדולה, לא התעסק בפוליטיקה והי׳ מכובד בין האכרים מפאת ישרותו והבנתו, לפיכך בחרו בו להיות ראש מועצת הכפר. עכשיו מגלים אותו ואת משפחתו, גם לא נתנו לו לקחת הרבה מחפציו להנות מהם לעת זקנתו. באיש הזה אין נכרים סימני ה״סם האנטישמי״ אשר הדור הצעיר כבר מורעל בו, הוא משוחח אתנו בנחת ובידידות.

והנה דלתות הקרון נסגרות ואנחנו שקועים בחשכה. איפה נשכיב את הילדים לישון? הלא אי אפשר לראות איפה לערוך את ה״מטה״ מהחבילות הללו? גם יש להאכילן, שתטעמנה משהו. כנראה שבכל זאת לא אבד הקצין את לבו היהודי אשר לא נתן לו מנוחה והוא שואל אותנו: ״האם יש לכם לפחות נר ?״ ענינו לו: — ״לא״! וכמו מאליו התפרצה — ממנו השאלה, הטענה, וכי אינכם יודעים לאיזה מציאות קשה אתם מובלים ואינכם מוכנים. ר׳

ישראל גער מתחנן בפני הקצין להרשות לו להמציא לנו נרות, והרשות נתנה לו. לאחר עשר דקות הביא לנו מספר נרות וגם גפרורים, אותם מסר לנו דרך הדלת בעמדו מבחוץ. וכך הננו נפרדים מטוב לבם של שני יהודים, טוב לבו של אחד, ששבוי תחת מגף ברזל של אכזריות ורוע, שפורץ ומבריק מבעד לשלהבת הנר — ומעיד על שעדיין לא כבה טוב הלב היהודי לאחר עשרות שנים של שלטון רע, זר, ומתנכר, שבעמקי הנפש יש עוד קורבה אחווה יהודית [שגם שנים אח"כ במרחבי סיבירי' הוכחה שהיא קיימת], וטוב לבו של יהודי ליטאי מפשוטי העם "עמך" שמידת ההטבה שלו היתה צומחת ועולה, כמו פרי מתוק הגדל ונותן את פריו הטעים והטוב. הוא מחפש אחר הזדמנות להביע את רגשי לבבו אף דרך הסדק הצר, ע"י הנר הקטן שיכול להמציא לנו בשביל הלילה, הגם שהנר שיאיר לנו יחשוף את הקור ואת הערום אשר בקרון, ובמקום מטה חמה ודירה הוגנת ומתאימה לבני-אדם יחשוף את הרצפה הקשה את השקים הקשורים, הבהוב הנר יחזק את הרגשת הגלמודיות, הזרות, ואת הדלת הנעולה על בריח, ברם הוא גם יקל עלינו במקצת לעשות את ההכנה, לסדר ולהתקין — בלילה הראשון בתוך קרון — בית-הסהר — מקום עבור האשה והילדים.

בזוית הקרון פגשנו את מנשה,[1] הוא הנהו היחידי מכל אנשי שלומנו. כנראה שיתר האנשים נמצאים בקרונות האחרים. אנו שמחים מאוד להיות יחד עם אחד משלנו. הוא מספר לנו את ספורו כיצד "לקחו" אותו וכו'. יחד מתכוננים אנו כיצד לבלות את הלילה הראשון בקרון, מכיון שאי-אפשר להתפשט נשכב לבושים. אני מחפש ומוצא איזה מעיל בכדי לכסות בו את הילדים אשר השכבנום על שתי חבילות המכילות חפצים רכים, ואני מצדי אחד וזוגתי מבצד השני נשמור על ה"אפרוחים" כצפרים על אפרוחיהן הן, באופן שכזה ישתפר קצת המצב עד כמה שאפשר. באוירה כזו נפלה עלינו השינה בלילה הראשון לשהותינו בקרונות המשא והמאסר האדומות.

1. הוא הרה"ג ר' מנשה פורער שליט"א.

הלילה הראשון בקרון — המאסר

עברו השעות המעטות של הלילה, כשאנו מוטלים על שקינו הקשורים בחבלים עבים וחודם ננעץ במתנינו. השחר של יום קיץ הופיע ואנחנו כולנו ערים. קרני שמש חורים חודרים מבעד לאשנב המכוסה שבכה [סוגר]. אנחנו מסתכלים איש על פני רעהו, סוקרים את הנעשה מסביבנו בקרון שאנו סגורים בו על מנעל ובריח כמו צפור בכלוב. עבורנו אין מציאות של "רחוב", גם המונח "עיר" אין ניתן בעבורנו, אנו בני אדם שאבדה להם החרות. שומעים אנו את קול נקישת המנעולים של דלתות הקרון. אל תוך הקרון מושלכים אנשים נכרים ליטאים, כנראה משפחה שלימה בעל צעיר יחד עם אשתו, גם אשה מבוגרת — אם הצעירה — וכמו יורה רותחת ומבעבעת מורגשת השנאה בלבם בראותם יהודים, וביותר אותי עטור זקן עם ילדים. על גופו האטלטי הוא לובש חולצת משי כחולה, אבל עולמו צר לו משהייה עמנו ואשתו כמותו. לא מורגשת עלי-הם איזה צער משום עולמם שנהפך על פניו, ושגם הם פליטים כמותינו.

במשך היום נעשה המצב יותר בייתי "היימיש". נתוספו בני-ישיבה אחדים בקרון שלנו — לייבעל מאקאוער והבחור מטשעראנאוועצע ועוד, אנחנו מתרכזים יחד בזוית אחת. ביום הראשון בקרון-המאסר משתדלים אנו להתאים את עצמנו לתנאים השוררים סביבנו. מתחילים את סדר-היום: מוציאים אנו גמרות באופן טבעי ואינסטינקטיבי, ובלבד שלא יהי׳ הפסק בסדרי-הלמוד שלנו. אין אנו מפסיקים מלהיות בני-תורה. "בכל מקום שנהי׳ גם נרגיש וגם נתנהג כמו בני-ישיבה — אומר מנשה — בכל מקום אנו לוקחים את הישיבה אתנו, איזו מין עבודה שנצטרך לעשות, אבל תמיד נעלה בזכרוננו שאנו בני-ישיבה. איפה שנהי׳ נדחים, אף במקומות הכי רחוקים, גם שם נרגיש שאנו בני ישיבה, ומחיצה בלתי נראית תמיד תהי׳ סוככת עלינו ותהי׳ למגן ולבריח בעדינו. כל מקום שנגלה, אם שנהי׳ לבדנו, או שנהי׳ עם עוד רבים, יהי׳ דף הגמרא המלט המאחד שישמור אותנו בשלמות רוחנית.

מתוך מחשבה זו התחלנו ללמוד. הראש כבד עלינו כעופרת, כיצד נוכל לשחות בתוך המים הבהירים של סוגיות הש"ס עם הראשונים רש"י ותוס', ולהשיל מעלינו את מצבנו העגום, מן השבר שלתוכו הושלכנו. אבל ללמוד — לומדים! ברציף מחוץ לקרונות מטיילים הלוך ושוב השומרים שלנו מאנשי המקום ואנשי ה"מיליץ" שהגיעו ממוסקבה יהודים, וגויים, ברם, אנו לועגים להם, אנו ממשיכים ללמוד בתורתנו הק', אותם הערכים הנצחיים אשר לוו אותנו זה אלפי שנים, הן בבורות-מחבוא או בקברות-ההרגה ביערות ובמדבריות. הרי אנו נכדיהם של האבות גבורי הרוח, ואנו מפגינים את נצחיותנו, גם במצב היותנו תחת רובה הנוגש וצליל המתכת של המנעול. איננו מפסיקים את היניקה ממקורותינו הבהירים משיבי — הנפש הטמונים באותיות המרובעות בכתב רש"י שעל גבי הניר. הן המה ממלאים את כל מעמקי לבותינו ויוצרים זרם נובע חיים אשר מפעיל את הלב ואת המוח. אולם יותר משעתיים לא יכולנו ללמוד ביום ראשון זה למאסרנו. הדכדוך מזדחל לו בהרגשתנו, שבעצם אין למוד זה אלא כדי שלא נשכח בלבד, משל, להבערתו גפרור כנגד אלפי מנורות חשמל, ביחס למצבנו בהיותנו עדיין בישיבה.

הכמיהה לדעת איפה הם

במשך היום מסדרים את הקרונות ומעבירים אותם ממקום למקום. כתוצאה מזה אנו נפגשים באופן ארעאי עם עוד קרונות אשר ממולנו. מבעד האשנב הצר, רואים אנו עוד אשנב מסורג ודרכו נראים הרבה אנשים נוטפי זיעה מפאת החום השורר בקרון שהשמש מכה על גגו. יושבים הם חשופי הבגדים העליונים עם טליתותיהם הקטנים בלבד. רואה אני את פניו של ר' ישראל, הנה חזותו של שמואל האלץ, הנה סיני וואלקאוויסקער, רואים אנו מגבות לחות תלויות באויר כדי להתרענן במקצת. אין אפשרות להתקשר אתם, מפני שמושכים את הקרונות תיכף, בכדי להשוות את הקרונות לטור אחד ארוך.

אם אחד צריך לנקביו, אזי דופקים בדלת הקרון, אחר זמן ממושך, נגש שומר אחד — שומר ליטאי, והוא מוליך את כולנו לבית-הכסא. אנו מוכרחים ללכת בשורה, ואסור לשוחח עם האנשים, ברם, זוהי ההזדמנות היחידה אֲשר אפשר אז להפגש עם האסירים הנמצאים בקרונות האחרים. לא בכל פעם, רוצים הם להוציאנו מן הקרון לתכלית זו. קורה שהגוי הליטאי לועג לנו ומוקיע אותנו לקלון, ולא משום שאנו בורגנים, עשירים, אלא משום שנאת ישראל, שעכשיו מנצל את ההזדמנות פז הבלתי-שכיחה שניתנה לו לענות אותנו.

יהודי בירזש עומדים לנו בצרה

במשך היום מנסים יהודי העיר להשתדל שיתנו רשות להכניס בשבילנו מיני אוכל. בתחילה אין נותנים להם. כאשר אנו יוצאים ברשות כנזכר למעלה, מבחינים אנו בקבוצות אנשים מהעיר, כשהם מביטים עלינו בעינים מלאות רחמנות, דבר שנוגע מאוד ללבותינו. ברם, מבטיהם אלמים הם, ידיהם — חסרי-ישע — ושפתותיהם סגורות, אסור להם לדבר אתנו, ברם קשה בשבילם גם הישיבה בבית, הרי בני הישיבה כלואים במשמר בקרונות — כלא, ורוצים הם לכה״פ ללטף את צערם ויגונם על-ידי העפת — עין שלהם — עלינו, ואת זאת אי-אפשר למי-שהוא להפריע בעדם באותן דקות בהן אנו מורשים לצאת. כמה מאנשי בירזש שאזרו אומץ ובקשו שיתירו להם להעביר מיני מאכל כאמור לעיל, ואת זאת הרשו להם, והנה מביאים לתוך הקרונות חלות וחלב. בראותם שהצליחו בזה, מתחילים להביא עוד יותר. והנה כמה נעים, לקבל דרישת-שלום מיהודי בירזש, אשר גם הביאו דלי שלם עם חלב, וגם את הדלי השאירו. ברם, חיש נגמרה עונת הרשיון, והערב ממשמש ובא, הערב בא ושקט שורר. מבחוץ שומעים אנו את שדורו של הרדיו המוסר את חדשות הערב בשפה הליטאית. אנחנו מתאמצים לתפוש משהו, אולי נשמע חדשות מא״י על ההפצצות על ת״א וחיפה, כי כך שמענו כבר שלשום, כאשר נפרדנו מהעירה

בירזש. אותנו מובילים לסיביר, והנה גם ארץ-ישראל נמצאת בסכנה מפני היטלער ומוסיליני ימ״ש. הרי עם ישראל מסובב בלשונות אש השחורה והאדומה גם יחד. תוך מחשבות אלו נכנסים אנו אל אשמורת הלילה השני, של קרון-הכלא אשר בבירזש והתאריך הוא יום ב׳ לסדר שלח שנת תש״א.

ויסעו מבירזש — ויחנו בווילייקע

אסרו אותנו ביום ראשון בלילה, וככה עמדנו בתוך החום הגדול [סוף חודש סיון] על פסי הברזל בתחנה של בירזש, עד היום הרביעי בבקר, כאשר כל קרונות הרכבת סודרו ונתמלאו בבני-האדם האסירים. אז נתקה הרכבת ממקומה ועזבנו את תחנת-בירזש. עברנו את העיירה פאסאוואל. יהודי העיר יצאו כדי להפרד ממנו, אני מציץ ורואה, הנה עומד איש בשם גראדניק, ידעתי את חותנו מבירזש, הוא אומר לי: מי יודע, מי עוד יקנא במי, באשר מי יודע מה ילד יום? אחר שעות אחדות הגענו לעיר שאוועל. בתחנה ההיא, הוציאו מאתנו מספר אנשים, והביאו תחתיהם אחרים, מפרידים את הגברים לבדם ואת הנשים לבדן. אצל הקרונות ראיתי מסתובבים מכרינו, גאלאבקע, פרידמאן ובתו של מר שטיין. הביאו מיני אוכל וגם סודה ועוד. הם מושיטים את זה לנו, אני עוד מספיק לכתוב מכתב לאמא בהומל וזורק להם החוצה על-מנת שישלחוהו ע״י הדאר.[1] בימים ההם היתה כל מדינת ליטא מסובבת בבלשי נ.ק.וו.ד. ובכל מקום עמדו מאות רכבות, בהם הובלו עשרות אלפי איש. האנשים הוצאו מהערים והעירות, משך יום או יומים. הם נלקחו מבתיהם המיושבים והחמים והפכו לאסירים להובילם בדרך ארוכה של שבועות וחדשים אל מקומות נדחים. בדרכם זו הם סופקו בדלי של מים חמים, ודלי של מים קרים, ולפעמים גם דלי של מרק עם פרוסת לחם שחור. בכל קרון היו דחוסים יחד שלשים

1. אחר זמן הוברר שהמכתב הגיע אליהם להומל, ברם הם חשבו שאנו נוסעים לאמריקא, כי אני לא כתבתי שאנו אסורים ומובילים אותנו למעמקי רוסי׳.

עד ארבעים איש, האוכל הנ״ל הי׳ צריך להספיק למספר האנשים האלה. ביום הששי בבקר הביאו אותנו עד העיר ווילייקע שאצל ווילנא שם כבר רוכזו הרבה רכבות עם מספר רב של קרונות, ובכל רכבת ששים עד שבעים קרון. בווילייקע אנו רואים אנשים מוכרים, אחד מהם זורק לתוך הקרון שלנו כובע, מובנו הוא, שאסיר את המגבעת ואחבוש את הכובע. מרחוק, רואה אני את הערשיל פאריצער, זה חברי מביליסטוק, איש חכם ונבון ובעל-כשרונות. הערשיל כבר נשוי וגר בווילנא, יתכן, שהי׳ לו כסף סוביטי שנתנו לו מועד הישיבות, והוא מושיט לי את זה דרך החלון ברגע שהחיל השומר נמצא קצת רחוק מאתנו, וכמו כן משחיל יחד עם זה מספר גמרות בפורמט קטן שכריכתם הוסרה למען נוכל להחזיקם בכיסינו. ראינו וחשנו את התמסרותם, וגם כיצד הם מתמצאים חיש מבלי לאבד את העשתונות, כיצד לספק לנו כסף יחד עם דברי חזוק ועדוד.

שהינו בתחנה ווילייקע במשך יום הששי כולו. הקרונות סודרו באופנים אחרים, מהם שהועברו על פסי הברזל אחרים, כל זה ארך עד יום הששי בלילה, ביום השבת לפנות-בקר כבר נסענו בכוון רוסי׳.

פרק ארבעה-עשר

מסך הברזל

מבט על רוסי׳ הסוביטית — המלחמה פרצה

בבוקר עברנו מאלאדעצנא-נאוואיעלנא בדרך לעיר מינסק. בתחנה הקרובה לסטאלפצי נמצא בית הבראה — סנטוריום גדול עוד מימות ממשלת פולין. בעמדנו כך בקרונות על מסלת הברזל פגשנו ביהודים אחדים ממינסק, ואשר שהו שם בימי החופש. שאלנו אותם כיצד הם חיים ברוסי׳ בדרך כלל, וחיי היהודים בפרט? הם היו יראים לענות לנו באופן ישיר, והתשובות היו בדרך של דלוג ומנוע מלהשיב על שאלותינו. ראינו על פניהם שהם נושאים אתנו בעול, משתתפים בצערנו ובמצבנו החדש שאליו אנו נוסעים. ראינו שאין שמירת שבת ואין שום יהדות נכרת שם, מגושמים ומשוקצים הם החיים במדינה זו.

לפנות ערב, הגיעה הרכבת שלנו לעיר מינסק. רצינו להציץ מעט ולהסתכל בחיי העיר, ברם, כל קרונות הרכבת הועמדו במקום מרוחק מהמרכז ומשם לא יכולנו לראות פני אנשים, מלבד פרצופו של איש נכרי ופניו חולנים, גם אותו ראינו רק מרחוק. הוא הי׳ רק משקיף עלינו ולא נכנס אתנו בשיחה. דמינו בעיניו כאנשים מוחרמים טמאים ומצורעים. בעיניו נראה איזה ניצוץ של השתתפות בצערינו. והנה זזה הרכבת ועברנו דרך בית-הנתיבות המרכזי של העיר מינסק, אשר הי׳ מואר באור אלקטרי, בית-הנתיבות הזה הי׳ מלא אנשי צבא צעירים, חטיבת קצינים.

בבוקרו של יום א׳ עברנו דרך העיר אורשע, שהזכירה לי את מאסרו של ראש הישיבה והנהלתה של הישיבה בהומל בגלל בערעל אורשער שאודותיו סופר למעלה, והנה עברו 20 שנה, ואני עובר שוב דרך אותה העיר אורשה, המזכירה אותי את התקופה ההיא.

המהומה מבחוץ — האם פרצה המלחמה?

היום יום א׳ בבקר [למספרם יוני 22], מבעד לאשנבים המסורגים אשר למעלה בקרון, דרכם, אפשר לראות משהו בלתי רגיל. נראה בחוש איזו עצבנות מוזרה, מתוחה על פני האנשים. אני מבחין שחלונות הבתים דבוקים בניר לבן, כדי שהשמשות לא תתפוצצנה, מלחץ האויר הנגרם מהפצצות. אנו רואים ג״כ מולנו, עומדים קרונות-רכבת מלאים ילדים, פניהם של יהודים, ועיניהם כה עמוקות שחורות, עיני יהודים מובהקות, החוזרים ממחנה-קיץ טרם בוא זמנם. ברצוננו לדבר עמהם, לשלוח להם דרישת-שלום מהחיים היהודים, בם היינו שרויים בפולין, במשך כל השנים. דרישת-שלום מהסביבה היהודית וביחוד מעולם הישיבות, עולם זה, אשר התורה האירה אותו והפכתו לטעים ועסיסי. ברם אין הזדמנות להביע להם זאת, יכולים אנו להסתפק רק בהצצות האפשריות מבעד לאשנבי הקרון.

העולם הסגור נפתח ונסגר שוב

והנה נפתח לפנינו עולם סגור אשר מחיצה של ברזל היתה מפרידה ביננו. עשרים שנה קרעו ה״אדומים״ את העולם היהודי הפרידו בין אחינו ואחיותנו, כפו עליהם שתיקה ואלם ואנו הוכרחנו לסבול, מבלי יכולת לדעת מה גורלם, הן ברוחניות והן בגשמיות. והנה אנחנו שוב מאוחדים, באותה הארץ, ובאותן הערים עצמן, אולם שוב אנו סגורים ומסוגרים, נבדלים ונפרדים ונמצאים אנו מבעד לסורג של ברזל, מובדלים מהם שני עולמות נפרדים.

גם בינינו, הנמצאים בקרון זה הבדילו. לקחו את יהודי ליטא, הוציאו מהם את הגברים והעבירו אותם לקרונות אחרים. אתנו נשארה רופאת-השנים גענדלער עם שני בנים, משפחות פרידמאן ובעקער וגם בני-הישיבה. בקרון אין בית-הכסא, לצאת מן הקרונות אין נותנים, קדחו חור ברצפת הקרון לשם עשית צרכיו של אדם. החלטנו להוציא מספר סדינים, תלינו אותם בתקרה ומגיעים הם עד הרצפה. המחיצה עשוי׳ עגולה כמו צורת ענב, באופן זה יכולנו לשמור על כבוד האדם, בקרונות בית-הסהר.

הרכבת אצה — פשר הדבר

בינתים הרכבת מתחילה להאיץ בדרכה במהירות של רכבת ״עקספרעס״ אנו לא ידענו את פשר הדבר. היתה לנו מפה קטנה של רוסי׳ האירופאית והתחלנו לחפש לנסות לברר באיזה כוון אנו מובלים. עברנו את התחנה בשם ״באלאגאיע״ המקום הוא צומת ידועה של מסלת-הברזל, ראינו שם כיצד חיילים נפרדים מאת בני משפחתם, והנשים בוכות ומיללות. מ״באלאגיע״ פונים אנו לכוון האוראל, אל צד העיר סווערדלאווסק אשר צפון למאסקווע. עתונים לא הורשה לנו להכניס, ואלו שירדו מהקרונות לא יכלו לשוחח עם אנשי המקום. כאשר הגענו לעומקי ״ההרים האוראלים״ אז נודע לנו שמתנהלת מלחמה בין רוסי׳ ובין גרמני׳. מאז והלאה יכולנו כבר להתבונן ולראות את הסיסמאות שעל קירות בניני התחנות, תכנם על מלחמה בכונפיות הפשיסטיות הגרמניות אשר התנפלו על רוסי׳.

בוא וראה, מה מוזר הדבר! ימים אחדים עברו וכיצד נשתנתה כל האוירה! נשתנתה כל השיטה הפומבית מקודם הי׳ הפאשיזם ״דבר טעים״ [א געשמאק זאך] כך הי׳ ערב מלחמת-העולם השני׳ — וזה מה שסייע להבעיר את הבערה של מלחמת העולם השני׳, ולהביא את המות על ששים — עד שבעים מליוני אנשים, גרם לעולם חרב והרס והביא כליון על שליש של האומה הישראלית,

ששה מליונים. והנה לפתע פתאום, אותם האנשים עצמם מכונים בשם "כנופיות של פאשיסטים" ורוצחים.

אנו כמהים לשמוע מה מתרחש בשדה המלחמה, מה נשמע מהחזית? במודעות קצרות הדבוקות על קירות הבתים המכילות שורות ספורות בלבד, קוראים אנו שהגרמני מתקדם, ופורץ מזרחה, הוא כבר מתנפל ומתקיף את סמולנסק. חדשות יותר מפורטות אין לנו, סגורים בפנינו שערי הידיעות מהמתרחש בחזיתות, כי כאמור אין לנו עתונים, ואף עתונים סובייטים הדלים בידיעות, אין לנו.

פרק חמשה-עשר

על אם הדרך — סיביר

מראה ארץ הסוביטים בדרכנו

בדרכנו עוברים אנו תחנות קטנות איפה ששיירתנו חונה לזמן קט. והנה נערים רצים אל קרונות הרכבת ובידיהם בקבוקים עם חלב. דרך האשנב אנו מורידים אליהם בחבלים את בקבוקינו — אשר עוברים בדוחק את הסורג — יחד עם סכום הכסף אשר דרשו. הם שופכים את החלב לתוך בקבוקינו, ואנו מעלים אותם לתוך הקרון. בזה החיינו את נפשות התינוקות, את חייה׳לה ואת שושנה׳לה, בנוסף לפיסת הלחם שסופקה לנו ע״י שובינו נהגי ושומרי הרכבת. בולט הוא גודל העוני השורר בארץ, הילדים מהלכים יחפים ובגדי-הם בלויים. אנו עוברים את הערים אמסק טוימען וכו׳ כבר עברנו את המחוז אוראל, ערים אשר הכרתי אותן מזכרוני מימי נעורי עוד טרם היותי בגיל בר-מצוה. בימי מלחמת — האזרחים בשנות 19-1918, כנופיות הגנרל קאלטשאק היו שופכים דם האכרים והפועלים במזרח, כזאת היתה הנוסחא בעתונים הסוביטים שהופיעו במחוז רוסי׳ הלבנה, בעיר הומל. ככה הגדירו הסוביטים את המלחמות שנוהלו בין צבאות ה״לבנים״ ובין הבולשביקים — הקומניסטים של היום. בימים ההם, היינו עוקבים אחרי החדשות, מהמתרחש, ע״י המפה המראה לנו את אוראל אמסק טוימען טאבאלסק, עד למסלת — הברזל המזרחית העוברת דרך סיבירי׳ כולה, החל מהעיר אמסק וכלה בעיר וולאדאוואסטאק. והנה במסילה זו מובלים אנחנו, עד אשר הגענו אל העיר

נאוואסיבירסק [נאוואסיבירסק היא עיר גדולה, נמצאת אצל הנהר הגדול "אב" שעובר דרך סיבירי' החל מדרומה ומגיע לצפונה]. כאן פורקים אנו מהקרונות שהובילונו, וטוענים את צרורותינו על דוברה, [זוהי ספינת-משא עשוי' עץ, אשר ספינות-קיטור מושכות אותה], העמיסו אותנו למעלה מאלפים בני-אדם, כמעט כל השיירה שהיתה סגורה בשבעים, שמונים קרונות. בקרונות היינו סגורים ונפרדים איש מרעהו, וכאן בדוברה השתטחנו על הרצפה אשר כרגיל טוענים עליה אבנים, פחמים או עצים וכדומה. שוכבים כאן 2,000 איש, אחד אצל רעהו, משפחות יחד, וזה ארך מספר ימים, מפאת זה שעברו עלנו ששה שבועות בנסיעה בקרונות הרכבת, ללא יכולת להתרחץ, ונוסף לזה עוד שכבנו בדוברה הנ"ל מספר ימים רצופים בנסיבות של אי-נקיון וצפיפות, לפיכך היתה מכת-הכנים בעוכרנו. זה מכאיב ומענה אותנו וכל אחד משתדל לנקות את עצמו ואת זולתו, ממכה זו. אף לעשות את צרכינו הי' מאוד מסוכן, כי לעלות על הספון שם היו בתי-הכסא תלויים מעל פני-המים הי' מקום סכנה למאוד, הסכנה לנפול מן הקרשים התלויים, אל תוך מי הנהר.

הדרך אל ה"טייגה"

והנה זזנו מן המקום, אנו שטים בנהר אב ונוסעים בכוון קאלפאשאוו. בדרך אנו עוגנים במספר מקומות ופעם נתנו לנו רשות לרדת אל היבשה לזמן מועט. סרתי קצת הצדה, התפשטתי במהירות וקפצתי לתוך המים אשר אצל שפת הנהר, טבלתי במים הקרים והעמוקים והרגשתי כיצד סרה הזוהמה ממני, פשוט התרעננתי, גם הייתי מודע שטבלתי באחד מנהרות סיברי' הכי גדולים, וזה יהי' בזכרוני לשנים שתבואנה, כאשר השי"ת יוציאנו אי"ה לחרות מגלות-סיבירי' הזאת.

התלבשתי בזריזות ורצתי אל הדוברה, כי טבילתי במים היתה בלתי — לגלית — המשכנו לנסוע עד קאלפאשאוו שהיא המרכז של מחוז נארים. בימי הצאר, שולח לשם סטאלין וחבריו, ולאותו

המחוז עצמו שולחנו גם אנו. וזה בעבור החטא הבודד שלא הסכמנו לותר על אזרחותנו הפולנית ולקבל את אזרחותם של הסובייטים, לפיכך קבלנו עונש, עשרים שנות גלות בסיביר.

בעיר קאלפאשאוו נופל הנהר טשאי אשר סובב את הטייגע. שם העבירונו לדוברות קטנות הצמודות לאניות-קיטור המושכות אותן שלש דוברות צמודות לאנית-קיטור. היינו יכולים לעבור מדוברה אחת אל השני׳, גם הדוברות עצמן היו מסודרות נקיות, וגם היו יותר חדשות. ככה נסענו בנהר הקטן טשאי. השם טשאי ניתן לו יען כי מימיו חומים כמו צבע הטה במים רותחים, וזה, מפאת העלים אשר נשרו אל מימיו במשך מאות בשנים השוו לו מראה חום. בנסענו בנהר טשאי פגשנו בסירה אשר מנהיגים אותה אכרים אחדים, חסונים, בני שלשים או ארבעים. אחד מהם מעמיד את הסירה אצלנו, על יד הדוברה, הוא מבין שאנחנו באים מאירופא המערבית והגלו אותנו לכאן אל תוך היערות. הוא מתחיל לספר לנו את תולדות חייו, האיש ממשיך ואומר: ״אני הגבר נלחמתי נגד הצאר, גרמתי להדיחו מכסאו ולהנהיג את הסדר הסוביטי, חשבתי, שזה סדר החיים יותר טוב ונעים, ברם, כיום אם איש יאמר לי לפשוט את כותנתי האחרונה שיש לי, ובזה אעזור להביא חזרה את הצאר למלכותו, ולסדר הקודם, הייתי עושה זאת בחפץ לב, החיים מלפניו היו כמו גן-עדן״. זאת היתה הקבלת פנים שסיבירי׳ מקבלת אותנו. אין אנו יודעים עדיין כלום על החיים כאן. בהמשך דרכנו הולכת ומתרוקנת דוברה אחר דוברה מהאנשים שמוציאים ומובילים לאיזורים שונים.

מראה כפר סוביטי

עוברים אנו דרך תחנה, שם נמצא כפר בשם ״גרישינא״. כאן מרשים לנו לצאת ולעלות ליבשה לזמן קצר. אנחנו נכנסים לחנות ממלכתית [ברוסית השם ״לאראק״] אין מסחר פרטי ברוסי׳ הכל שייך למדינה, ומן המחסן של המדינה ״זורקים״ מפעם לפעם מעט

מוצרים אל ה״חנות הממלכתית״. בחנות ב״גרישינא״ לא הי׳ מה לקנות מלבד בקבוקי יי״ש 90 אחוז חוזק. לא הי׳ קונים ליי״ש זה, כי לאכרים אין כסף, ואף אוכל לשובע חסרים הם, לפיכך אין להם צורך לקנותו, קיימת חנות בעד האוכלוסי׳, בשם בלבד. ברוסי׳ הסוביטית קונים את כל מה שמוצאים אם יש צורך בזה או לא, החלטתי לקנות את היי״ש במקצת הכסף שהי׳ לי, בלי לדעת למה ישמש. כעבור מחצית שנה הציל היי״ש הזה את חייו של יוחנן לייביקער. הכל בידי שמים!.

אנו נוסעים הלאה ומגיעים לכפר זעלאניע. מפנים אותנו מן הדוברה ואנחנו נמצאים בחצר, בו נמצאים מחסנים ריקים, ושם משתכנים אנו באופן ארעאי. בעת הנסיעה היו מספקים לנו לחם מפעם לפעם, הממשלה המקומית היתה מספקת זאת בעבורנו. אך בצאתנו מן הדוברה נשארנו מחוסרי-לחם ממש! מה נעשה? אומרים לי כל היהודים וגם בני-התורה, — אשר נשארו יחד אתנו — שאפנה אל נציג הנ.ק.וו.ד. בענין זה. עשיתי חפצם ואמרתי לו: ״ומה יהי׳ בענין הלחם״? האיש הזה ידע שאני הרב של היהודים, ברם, הוא עצמו הי׳ רוסי וגם רשע, אז הוא פונה אלי ואומר: ״מדוע הנך מבקש זאת ממני, ומרים את ידיו לשמים ואומר ברוסית בקש אתה ״ניעבעסנאיא מאנא״ כלומר, ״מן, מן השמים״. לא עניתיו מאומה, ובלבי חשבתי: ״אם נוכל להשיג ממך לחם, זה יהי׳ דומה לאותו המן שירד מן השמים. ובאמת ה״נס קרה״, הביאו לנו אחר-כך מספר מנות לחם בשביל כל אנשי הדוברה.

פרק ששה-עשר

תקופת ניזשנע — מאכאוואיע

בעגלות אל מקום הגלות

שהינו בכפר זעלאניע יום שלם, ולמחרת הגיעו עגלות מהמקום בשם ניזשנע-מאכאוואיע, אשר הביאו אותנו אל הכפר. יושבים אנו כולנו בעגלות, נוסעים ועוברים דרך יער, דומה, כמו שנוסעים אנו אל קייטנה, וכמו במקומות אי-שם במדינת-פולין. השמש מאד מחממת, למנין מספרם זה שלהי חודש יולי, אלה הם שלשת השבועות של "בין המצרים". כאשר השמש מכה קצת על הראש, זוגתי הרבנית לוקחת את המטרי' הצבעונית ופורשת אותה מעל לראשה להתגונן מחום השמש, כל זה מעורר גיחוך בעיני האכרים הנוהגים את העגלות, לאמור: "הביטו וראו את האנשים האלה ה"בורז'שואים" כלומר העשירים — המפונקים, אשר אינם יכולים להגמל ממנהגיהם, מטרי' נגד קרני השמש? רואים אנו, כיצד המה כולם התגשמו כאן משך חייהם בסיבירי', ולנשים שלהם אין זה עולה על הדעת כלל: והם מוסיפים "עוד מעט ותבואו אל כפרנו, וכולם תשכחו את הטובות הללו"!.

סוף סוף הגענו אל כפר בשם ניזשנע מאכאוואיע השוכן על גדות מאכאוואיע, שפירושו טחב ירוקת הגדל שם. זה נהר קטן וצר, הנופל אל תוך הנהר טשאי, ועל גדות הנהר הזה עומדים כפרים אלה: מאכאוואיע-עילית מאכאוואיע התיכונה, ומאכאוואיע — תחתית. חושבני, שכל הכפרים הללו מתקיימים על שטח של חמשים או ששים קילומטר, ואותנו הגלו למאכאוואיע —

התחתית. הביאו אותנו אל מחסנים הבנוים בחצר, ושם שהינו יחד עם חבילותנו, עד שהם סדרו בשבילנו, מקומות, אצל האכרים הגרים שם מכבר. התאריך הי׳: ראש חדש מנחם-אב בשנת תש״א, את התאריכים ידענו היות והי׳ ברשותנו לוח מסודר לעשר שנים, אותו השגנו עוד בליטא, יען כי חששנו שנגלה לסיביר. בבקר התפללנו, אני התעטפתי בטלית והנחתי את התפילין האכרים באו לראות את דבר הפלא הזה, שהם לא ראו מעולם אנשים עטופים בטליתות ומניחי תפילין. בפעם הזאת התפללנו עדיין ביחידות ולא בצבור.

כיצד השתלבה החבורה

עכשיו התחלנו לעיין בענין ״מי ומי ההולכים״ אתנו מבני-הישיבה להתיישב כאן, ואלה הם ברשימה דלהלן: 1) בן-ציון רוטקער — הירשפעלד [כהיום גר בשיקאגא] 2) יוחנן אוסטרובער — לייביקער 3) שלמה מאקאוער — פיגא 4) פנחס מאקאוער — אינגבערמאן [נהרג בנסיעתו לארץ הקדש, כאשר האוירון בו נסע הופל בשמי בולגריא] 5) הערשל טישאוויצער-נודעל 6) חיים קארעוער 7) משה פאפאוער — עלמאן 8) יעקב יושע שעברשינער — מאבא 9) שמחה רוזשאנער — שאפראנאוויטש 10) יעקב לוצקער פאסטערנאק, ואני הייתי האחד עשר במנין. בדרך בנסענו בדוברות, הי׳ אתנו עוד שלשה מבני הישיבה 1) ישראל ארי׳ מדולהינוב — קוזניץ 2) יעקב סטאקער — יורקאוויטש 3) ראובן אוסטרולענקער — וואפנער, אלו השלשה ירדו במחוז קאלאמענסקאיא גריווא כ׳100 קילומטר מאתנו. עמנו כאן ישנן גם משפחות יהודיות מאזרחי ליטא כגון משפחת בייקער, אב אם, יחד עם בן ובת, עוד ישנה גברת פרידמן עם משפחה של שלשה בנים [את בעלה לקחו למחנה מאסר] מוצאם מהעירה בירזש, עוד נמצאת כאן משפחת מוסא מאריאמפאלסקי יחד עם בנים ובנות, [את הבעל שמו במחנה] עוד יש כאן הגיסה שלה חוה מאריאמפאסקי יחד עם בנים ובת, גם בעלה נתון במחנה-רכוז

מוצא שניהם העיר פאסאוואל, ישנה עוד גברת חנה שמוקלארסקי עם בנה [בעלה במחנה] מוצאם מן העיר מאריאמפאל עוד נמצאת כאן הגברת גענדלער, היא רופאת-שנים עם שני בניה נאטקע וחנקע מוצאם מהעיר בירזש, נמצאים כאן גם חלוצים מהעיר בירזש אברהם ולאה שארף, שמעון רעזשניצקי, וחנוך פיק מהעיר וואלקאוויסק. אלה הן המשפחות היהודיות בכפר "ניזשנע מאכאוואיע.

הכפר הזה משתייך למחוז פארביג, בפארביג נשארה משפחת געלבער גם משפחת פינקעלשטיין מהעיר קאוונע. [בעוד שבועות אחדים יעברו החלוצים יחד עם משפחת גענדלער לעבוד בפארביג] ברם, אנחנו בני-הישיבה נשארים פה בניזשנע — מאכאוואיע. נתנו לנו ימים אחדים כדי לנוח ולהנפש מעמל הדרך, אחרי-כן עלינו להסתפח לתוך מעגל העובדים.

המקום לגור בגלות

בינתים סידרו לנו מקומות מגורים בבתיהם — בדירותיהם של האכרים — דרי המקום. את משפחתנו בת ארבע נפשות [בתוכן שתי ילדות פעוטות] — יחד עם בן-ציון רוטקער — שכנו אצל אכר בשם באריאשאוו ומשפחתו שהיתה בת ארבע נפשות [הוא ואשתו, בן, בגיל של שש עשרה ובת בגיל של ארבע עשרה]. כל הבית הכיל חדר אחד מלבד המטבח, בו עמדו שתי מטות עשויות קרשים והן תפסו כמעט מחציות שטחו של החדר, באותו החדר עצמו עמדה גם כירה עשוי׳ אבנים, בה יכלו לבשל משהו. על יד חלון קטן עמד משהו כעין שלחן עליו היו אוכלים. מטה אחת הוכרחה משפחת האכר להעניק לנו, בה ישנה זוגתי עטעל יחד עם תינוקת אחת, ואני עם בתי הבכירה חיה׳לה בן-ציון רוטקער ובנו ובתו של האיכר שכבנו על הרצפה, נמצא שבלילה היתה הרצפה תפוסה כולה, ולא הי׳ מקום לעבור, מעתה קל להבין, כמה הי׳ גדלו של כל החדר הזה אשר חלקו הוקצה עבורינו.

במטבח עמד תנור אחד גדול כתבנית התנורים ה"רוסים" אשר תפס כמעט את כל המטבח. התקרה היתה נמוכה מאוד כדי שהחום ישאר בבית, ביחוד בתקופת החורף העז. גם הבחורים פוזרו בבתי — האכרים, כל אחד לבדו. האכרים הללו עצמם הוגלו לסיבירי׳ — מוצאם מהמחוז רובצאווקע, לא רחוק מאוראל, ומהם שהוגלו לפני עשר שנים מאוקראינע, וזה הי׳ באמצע החורף, נתנו בידיהם קרדומים וגרזנים בהם היו צריכים לכרות עצים, לעשות מהם קרשים או קורות ולבנות בתים, כמובן, שהם גועו ומתו כזבובים עשרות אלפי איש, רק חלק מצער נשאר בחיים, ובאלה הנותרים פגשנו בכפרים אשר בטייגה.

הטייגה

מה פרושו של טייגה? טייגה באורו יער — קדומים "משׁשת ימי בראשית", מעולם לא דרסה בו רגל אנוש. עצים צמחו בו משך הרבה מאות שנים, ובמשך הזמן הם כורעים ונופלים ארצה אחד על רעהו, הם נמקים ומתליעים. השטח מלא בצות, יתכן שהשם נארים, פירושו — בשפה של תושבי המקום הקדמונים, בצה. כאשר היו צריכים לסלול דרך בתוך היער אשר יוביל מכפר אחד למשנהו, הי׳ לוקחים את העצים ומניחים אותם אחד על גב השני שקועים בבוץ עד שבאופן זה נסללה דרך, ברוסי׳ זה [דרך] מכונה "סלאין" פרושו, מושכב, מונח כלומר הדרך נסללה עי"ז שהשכיבו עץ על עץ וכסו אותם באדמה. ככה משתרעת הטייגה על מאות מאות קילומטרים. דרכים אחרות במעבי הטייגה לא קיימות, הדרך היחידה בתוככי הטייגה היא הסלאין, אם תסור הצדה, הנך אובד ותועה, אינך יכול למצוא את הדרך ואתה גווע שם במקומות ההם. מסביר אי-אפשר לברוח כי על הדרך היחידה הקיימת שם, נעים הפטרולים והם בודאי ישימו לב למשתמשים בדרך.

עבודת פרך לגולים

אלה שהתישבו כאן, היו צריכים בעצמם לכרות את העצים, ובעיקר לשרש את השרשים מן הארץ ["קארטשעווען"]. זאת היתה מן העבודות היותר קשות שהיתה מזדמנת ומוטלת עלי לעשותה. הנה, כאשר העץ הי' כבר מונסר, עדיין נשארים בארץ שרשים עבים וקשים מאוד, לנסר אותם כבר אי-אפשר, אותם צריכים לבקע בקרדומים ולעקרם מן האדמה, חלק, חלק, כדי שהארץ תהי' נקי' וראוי' לזריעה. עבודה זו היתה מיגעת אותנו מאוד, מוכרחים לעמוד כפופים ולנקות את האדמה מהשרשים אשר בעומקי-ה. במשך השנים הם הספיקו לנקות שטח ניכר, אשר בו זרעו חטה בזמן חג הסוכות, וקוצרים אחר חג השבועות, לתבואה זו קראו בשם "אזימקעס", מלבד זה הי' גם כן זרע של "יאראווע" היינו שעורה ושבולת שועל, את זה הי' זורעים אחרי חג השבועות וקוצרים בזמן חג הסוכות. בטייגה צומחים גם עצי ארזים שהנהו עץ חזק. עצים שמראהו אדום, וממנו עושים רהיטים, גם עצי-לבנה [בעריאזווע] צומחות שם, ברם: העצים עבים הם מאוד. עוד מין עץ צומח שם ושמו גראב אשר הוא העץ החזק ביותר בעולם, גם היו שם עוד מיני עץ כגון עצי אלון ועצים רכים ג"כ אשר בנקל כורתים אותם ונוח לבקעם ואת זה היו מנצלים להסקה.

קבלתנו ל"קאלכאז" — ושמירת שבת?

רצינו להמתין עד אחר תשעה-באב, ואז נרשם בתור חברים ב"קאלכאז" אחר ימי-המצרים, כדי שלא יהי' סימן רע בצעד רציני זה. אחד מיהודי בירזש בשם בעקער השיג לדירה בית מיוחד בשבילו. באחד הימים ישבתי אצלו, נכנס יו"ר הקאלכאז בשם קיסעלאוו לבקר את משפחת בייקער, ובתוך כך התחיל לדבר אתי על דבר הכנסנו אל הקאלכאז, אמרתי לו בטח שרצוננו להתקבל בקאלכאז, ברם, מעולם, משך כל חיינו לא חללנו את יום הש"ק ולא עבדנו בו, זהו המעצור והמכשול שאינו נותן לנו להכנס, אם ינתן לנו ה"ויכאדנאי" יום מנוחה, את יום השבת, היינו נרשמים

בקאלכאז. הגם שידעתי שאין לסמוך על הבטחתו, ברם, לכה״פ תהי׳ לי תשובה לעת מצוא בעת שאצטרך לנמוק, והוא משיב לי: ״כן! בטח! לא תצטרכו לעבוד ביום השבת, אנחנו נתן לכם את יום השבת לנוח בו״. לא בקשתי ממנו לרשום את ההבטחה הזו בכתב, עכ״פ שמעתי את הבטחתו בע״פ, וגם יש לי עדים, בני משפחת בייקער. אז עניתי לו ״כן, תיכף למחרת ״תשעה באב״ נרשם בתור חברים בקאלכאז. כל אחד מאתנו מלא גליונות — בקשה להתקבל בתור חבר בקאלכאז.

קאלכאז

קאלכאז אמור להיות מושב שותפי, בו משתתפים עשרות אכרים אשר מיסדים מושב — שותפי. שטחי האדמה אינם שייכים לשום איש פרטי, הכל הוא בשותפות. כל סוגי העבודות נכנסים לחשבון, כמה ימי — עבודה נעשו וכו׳, את כל התבואה ואת כל ההכנסות מהכפר היו מחלקים בין השותפים, וזה תלוי איך הי׳ היבול, אם היבול הי׳ טוב אז יש יותר, ואם הי׳ קטן וגרוע, היתה ההכנסה פחותה, וכן הוא הדבר ביתר ההכנסות. מזכיר הקאלכאז הי׳ רושם כמה ימי עבודה היו לחשבון כל אחד, יתכן שעובדים כל ימות השבוע ולחשבון העובד יהי׳ רק יום-עבודה אחד, וגם להיפך יוכל להיות שזה ירשם ויחשב כימים אחדים, כל זה תלוי בטיב העבודה וכו׳.

לכאורה — באופן רשמי — היבול של החטה שייך להשותפים — לאכרים. ברם, את החלק הארי — חייבים למסור לממשלה, בשביל האדמה, בשביל הזרעים, בעד המכונות, המחרשות מכונות הקצירה והדישה [״קאמביינען״] הסוסים והפרות וכו׳. לאחר תשלום ההוצאות הנ״ל, מהנשאר מחלקים לאכרים תבואה לטחון אותה בטחנה הממשלתית כדי שממנו יוכלו לאפות לחם, ואם יקרה שהיבול הוא גרוע — ודבר זה קורה בסיבירי׳ בכל שנה, — אזי נמצא שלא ישאר כמעט דבר בשביל האכר עצמו, ברם, יש לו רשות להשתמש בחלקת אדמה קטנה לעשות בה גן ירק [ברוסי׳

אגאראד] שם הוא זורע תפוחי-אדמה, מעט גזר, מעט בצלים, קצת שומים. בקיץ אפשר לזרוע ג״כ מעט מלפפונים וכרוב, אבל אסור לזרוע חטה ודגן. עבור קמח ללחם צריכים לפנות אל הקאלכאז, וזאת כדי להכריח כל אחד שיעבוד בקאלכאז.

לכל אכר יש רשות לגדל פרה אחת, חזיר, כלב, ושיות אחדות. אם נולד עגל, על האכר לגדלו ואח״כ למסרו לקאלכאז או לממשלה וכן לכל אשר יולד. את מעט החלב אשר תתן הפרה, בחורף, שתי כוסות ולפעמים עד ארבע כוסות ליום, 90 אחוז מזה שייך לממשלה, בשביל האכר עצמו, נשאר חלק זעום של החלב. מלבד קצת התבן אשר משיגים בקאלכאז אין אוכל בשביל הבהמה, באופן זה נמצא, שכפי שאינה אוכלת, כך גם איננה נותנת את החלב. אין לאכרים תרנגול או תרנגולת, מלבד כלב או חתול, שאותם מאכילים מעט תפוחי-אדמה שגם האכר נזקק להם עבור עצמו למשך כל השנה. אין האכר מקבל מנת-לחם מלבד שכרו בעד ימי העבודה, ואת מעט הקמח שמקבל, מערב עם מעט תפוחי-האדמה מבושלים, וזהו לחם חוקו של האכר ובעלי החיים שברשותו.

הכניסה לתוך הקאלכאז התקיימה באופן צרימונלי, באופן פומבי. בחרו בערב אחד אחר העבודה — יחד עם האכרים ונשיהם וזה נקרא בשם אסיפה [ברוסית ״סאבראניע״], יו״ר הקאלכאז קרא את סדר היום של השבועות האחדים, את הענינים העומדים על הפרק, בדבר תכנית — העבודה, בסופו הכיל ג״כ את ענין הכניסה שלנו לתוך הקאלכאז. כל אחד תמך בהצעה זו, הנמוק — לפנים — הי׳ ״ לשם עזרה לאנשים כדי שיוכלו להסתדר״, באופן זה, נהפכנו לחברים בקאלכאז, למחרת עלינו לבא אל הלשכה ״קאנטאר״, שם יראונו סוג העבודה שמוטלת עלינו.

לא הגשתי בקשה בשביל אשתי, כי היא עסוקה בגדול שתי ילדותי-ה. זה הי׳ נמוק צדדי, כדי שתפטר מעול העבודה שהי׳ בטח קשה יותר מדי בשביל כוחותי-ה החלשים, לעבוד יחד עם נשי

האכרים. למחרת הופענו כולנו יחד בלשכת המנהל, ומשם שלחו אותנו אל ה״סענאקאס״ כלומר, לקצור את העשב, כי הקציר של התבואה עדיין לא התחיל. הובילו אותנו אל השדה, שם עמדו האנשים עם מגלי-יד בידיהם וקצרו את העשב.

מעולם לא אחזתי בידי מגל-יד, לפיכך למדונו לאחוז במגל, ולנופף עמו מעל העשב ולקצור. עברה חצי שעה, וידי נמלאה כולה יבלות מפאת העבודה הזאת הגורמת לחכוך ולשפשוף של ידי בידית המגל. פתאום הופיע היו״ר קיסעלאוו, כשהוא רוכב על סוסו, הוא קפץ מעל הסוס ונגש לראות כיצד נעשית העבודה. הוא שואל אותי על מהלך העבודה, הראתי לו את היבלות שעל ידי, והוא אומר לי ״יש לי רפואה בדוקה לזה״. חשבתי, שהוא יתן לי איזה משחה, הוא מביט עלי רגע ואומר ״התרופה תהי׳ כזאת, תירק שלש פעמים על ידיך, והמשך בעבודה״ כאומר תתרגל לכל זה, זאת היתה ההתחלה של עבודתנו בסיבירי׳.

בכל יום היו שולחים אותנו למקום עבודה אחר. למחרת אומרים לי האכרים כי יש להשקות את הסוסים המובילים את התבן. התירו הסוסים מהעגלות ואמרו שצריכים לרכוב עליהם להובילם אל הנחל. מעולם לא היו עסקי עם סוסים לא ידעתי את טבעם, הסוסים היו בלי אוכף, בלי חבלים, והם אומרים לי שאטפס על גבי הסוס, עשיתי כך, ברם, הייתי זקוק להאחז באיזה דבר כדי שלא אפול, התקדמתי אל ראש הסוס, כדי לאחוז בשערות אשר בצוארו, וטבעו של הסוס הוא כפי שנוכחתי מיד, שאינו סובל כאשר יושבים סמוך לצווארו — הייתי צריך לשבת באמצע גב הסוס — אז הרים הסוס את רגליו האחורות והשליכני ארצה, לקול צחוקם הרם של אכרי המקום שלעגו מה״פאפ״ היהודי השלומאלי. מזלי הי׳ שהסוס לא הי׳ גבוה ושהקרקע היתה מכוסה עשב. זה ג״כ הי-ה חלק מ״קבלת — הפנים״ הראשונה בטייגה הסיבירית.

החבורה ביחודה והקומיסר הנוכל

כאשר עובדים בשדה נחים בעת הצהרים אצל בנין ה"קולסטאן", אלה הם ראשי-תיבות של קולטור-סטאן כלומר, תחנה תרבותית [א קולטורעלער אפשטעל באידיש] זה כרגיל בית בשדה בתוך היער, שם אפשר לאכול ארוחת-הצהרים. כיצד? מדליקים משואות מעצים ותולים עלי-ה קדרה ומבשלים בה תפוחי-אדמה ואוכלים יחד עם פרוסת-הלחם, שכל אחד מביא מביתו. ביום השני של עבודתינו ישבנו בני-הישיבה, בנפרד, ובשלנו בקדרה שלנו קצת תפוחי אדמה לסעוד בין עבודה לעבודה. בינתים הגיע אחד מן הקומיסירים אשר במחוז פארביג, שמו הי' ווידערניקאוו, מראהו הי' דומה כמראה פולני, היתה ניכרת בו אותה השנאה ואותה הערמומיות שיש באומה זו. הוא ארגן כמו — אסיפה, כדי להשכיל את דעתם של האכרים. היינו יושבים על פסי העצים והקורות, והוא התחיל אתנו בשיחה, המכוון הי' ללמדנו את "תורתם" ושיטתם מתוך שיחה זו. באמצע דבריו הוא שואלני: "מה דעתנו, מי ינצח במלחמה? משום היותו אנטי-שמי וצורר יהודים לפיכך רצה לשימנו במצב של מבוכה, שהרי גולים אנו מטעם ממשלת הסוביטים — ובכן אנו שונאיהם, א"כ מה תהי' תשובתנו בענין זה, אזי אני בתור הבכיר והותיק בחבורת בני הישיבה — עניתיו באופן נועז ובאומץ, "לדעתי הגרמנים ינחלו מפלה": שואל אותי הקומיסר — "מדוע?" עניתי לו: הסיבה היא מפני שהוא מענה את היהודים, וההסטורי' הוכיחה לנו, שמי שמענה את היהודים ורוצה להשמידם סופו רע". כונתי היתה גם לרמוז לו, שגם הוא לא יחפוץ לענות אותנו. כנראה שהוא הבין את כוונתי, לכן הוא ענה: "לא בגין זה ינחל הגרמני מפלה אלא משום אגרופנו החזק", הוא הרים את ידו, וקמץ אגרופו ונפנף בידו זו למעלה-כן, בשביל האגרוף החזק שלנו ינחל הגרמני מפלה". דברים אלה של גאוה והתנשאות לא עשו עלינו שום רושם. ברם, אני הייתי מאוד שבע-רצון בזה שהנוכחים שמעו את עיקר מחשבותינו, את ה"אני מאמין" שלנו, שאנחנו גאים בזה שיהודים אנחנו. הקומיסר המשיך רק קצת בשיחתו, ולבסוף צוה עלינו לחזור לעבודתנו.

עבודת הפרך

כאמור מיום ליום היו מחליפים את סוג עבודתנו, יום אחד שלחו אותנו אל הנגרים לעזור להם להכין קרשים וכדומה. ביום שני נתנו לי קרדום ללכת אל בנאי, אכר הבונה בתים ורפתות, לעזור לו במלאכתו. באחד הימים נשארתי אתו לבד בשטח מרוחק, בקצה הכפר. עמדו שם שתי רפתות שלא נגמר בנינן עדיין, היו צריכים להשלים כותלים. במקום היו רק עצים קצוצים שמהם הסירו רק את הענפים, אבל קליפתם היתה עדיין עליהם ותבניתם היתה עגולה. הי׳ צורך להסיר את הקליפה שעל העצים וגם לעשותם יותר מרובעים כדי שיונחו על גבי כותל הבנין. הכותל נבנה כולו באין צורך למסמרים, היו צריכים להשגיח שראש קצה הקורה האחת יהי׳ חתוך באופן שכזה שיוכל להצמד בקורה השני׳ אשר תונח בצד השני. במלאכה זו חייבים להשתמש בקרדום קטן, שהוא חד כסכין, אבל עדיין הנו קרדום. האכר מלמדני, כיצד לקלף את העץ בקרדום, יש לחתוך במדה בינונית, לא עמוק ביותר, ולא למעט ג״כ, וזה כדי שהקורה תהי׳ ישרה כתבניתה.

למלאכה זו צריכים להתרגל, וזקוקים להרבה כח כדי לסחוב את הקורות. האכר נוכח שאינני מתעצל, ברם, הלא אינני מורגל בעבודה זו. כך עבדתי עם האכר הזה ימים אחדים, שם האכר הי׳ מיכאילאוו, אכר כבן ארבעים שנה, אדם בריא וגם חכם, אינו בן-אדם רע. בשבתנו על הקורה ועסוקים לישר אותה, פתחנו בשיחה כי איש לא הי׳ אז עמנו לשמוע אותנו. אז אמר לי האיש: ״לכאורה נדמה שאנו בני חורין כאן, אין כאן חיל או שוטר שומר אותנו, ברם, האם אין זה בית-סהר גדול? אם אין לנו רשות ללכת אל כפר אחר אף במרחק של מאה קילומטר, ואם כי יכולים אנו לנוד ולהטלטל אל השדה ללכת לעבודה האם איננו נמצאים בבית-האסורים? זה בית-הסהר בממדים גדולים יותר, בית סוהר של עשרות מיל, בלי ישוב של אנשים מסביב. אנחנו נדונו להיות כאן משך כל ימי חיינו, הגלו אותנו מ״אלטאיסקי קראי״, מקום ערים וכפרים מסלת-הברזל וכדומה.

פעם אחת אומר לי האכר: "אני נולדתי בסיביר במחוז "אלטאיסקי-קראי", מעולם לא ראיתי יהודי. את היהודים הראשונים ראיתי כאשר שרתתי בצבא, אבל יודע אתה, שיחד עם חלב אמי הלעיטוני שיהי' בי גם געל-נפש וגם פחד מפני היהודים. כאשר הייתי ילד בן שתים — שלש והייתי משתובב, הייתה הסבתא שלי מאיימת עלי ומזהירה: "תדע שהז'יד עוד יחטוף אותך".

בהרהורי לבי, לב ילד, הי' נדמה לי שהיהודי דומה לשד, לשטן אשר חונק והורג. כאשר גדלתי קצת וראיתי תמונות של שדים עם קרנים בראשיהם, היה לי הדבר ברור: וודאי שליהודי יש קרנים על ראשו, שהרי הוא הנהו השד. וכאשר גויסתי לצבא וראיתי יהודים חיים, הייתי משוכנע שעל ראשיהם מתחת לשערותיהם ישנן קרנים, רק שמכוסות הנה, ומעתה אשאלך: "וכי פלא הוא זה שהרוסי שונא את היהודי והוא בדל ממנו? שהרי את כל זה ינקתי יחד עם חלב אמי. כאן גילה האיש את ענין שנאת הרוסי ליהודי, אם שהוא עצמו איש ישר וחכם והי' עומד לצדי. עבדתי אתו כשבוע שלם. אח"כ שלחו אותנו לעבוד בקציר התבואה. נתנו לי שתי סוסים שהי' עלי לרתום אותם לעגלה, יראתי מלהכנס לאורוה, שמא יבעט בי הסוס ברגליו האחוריות או כשהייתי ניגש אל פניו, אוחז ברסן ומוביל אותו אל העגלה, שם את הסמלון על פניו, פחדתי שלא ישכני בשניו. שמתי את הסמלון באופן ששני הקצוות יהיו למטה ואוכל להדק את החבל ע"י הדוחק ברגלי, ואח"כ לרתום את הסוס לתוך העגלה, ככה גם לרתום את הסוס השני. ואח"כ לנסוע אל השדה, ולהגיע אל ה"קומביין" שם שופכים ומטעינים את שבולת-השועל או את החטים לתוך העגלה. כרגיל, מפחדים הסוסים מפני הרעש של ה"קומביין", וחייבים להחזיק את הסוסים לבל ישתוללו ובנוסף גם להתאים ולהוביל את הסוסים במהירות מגבילה לזו של ה"קומביין" לבל תשפך התבואה על הארץ, ברם, ברוך השם, התרגלנו קמעא אל העבודה הזאת.

פסק הדין והבטחון

לפנות ערב, קודם שקיעת-החמה, אנו חוזרים מהשדות אשר בלב היערות אל הכפר "ניזשנע מאכאוואיא" כל אחד אל ביתו. והנה בערב קוראים אותנו — ליוצאי המערב שמוצאינו מאירופה הוא, שנבוא אל ה"קאנטאר" הלשכה. שם כבר נמצא בא כח המחוז פארביג. במרכז זה שהנו בעצם כפר גדול, נמצאים בתים יותר גדולים, בבתים אלה שוכנים המרכזים אשר מנהלים את כל הכפרים אשר כוללים את השלשת ה"מאכאוואיעס" דודיאנעווקע נעקראסאווקע ואת ווראנוכע, ואולי עוד כפרים אחדים. שם גם נמצא בית-חולים עם מספר רופאים אחים ואחיות. שם יש גם בית-דאר, בלי טלפון, כי בנארים ובטייגע בכלל אין טלפונים בנמצא, מברקים נשלחים באמצעות הרדיו, אשר מתקשר עם העיר טאמסק, מרחק של 30 קילומטר מאתנו. שם בעיר טאמסק יש ג"כ מסילת-ברזל המובילה אל מרכז מסילת-הברזל של המזרח הרחוק — התחנה המרכזית של סיברי'. את הדאר מובילים בימות הקיץ ע"י קאטערס כעין דוברות על פני המים, ובימות-החורף במשלגות וסוסים. בפארביג גם נמצא בנין אשר נקרא קאמבינט, שם מרוכזים בית-חרשת לתפירה, לנעלים, לשעונים, וגם נגרי'. בבנין אחר שוכנת ההנהלה האזרחית של כל המחוז, העוסקת בתכניות הזריעה והקצירה. שם גם נמצא בנין המשטרה וגם לבלשי-חרש הנ.ק.וו.ד.. אלה הם בניני הממשל של הפקידים, המזכירים ורואי-החשבון, כולם יחד משלימים את התמונה של פארביג המנהיגה של המחוז כולו.

יש עוד בנין של עץ, זהו בית-משפט העם [ברוסית "נאראדני סוד"] שם דנים את האכרים שלא יצאו לעבודה בזמן, או בעד חטאים אחרים. לפעמים הם נדונים לעונש מאסר למספר שנים, או גם למות. שם יש גם בנק אשר מנהל את הצד המסחרי של כל המפעלים הללו, וגם עוסק בתשלום שכירות הפקידים של הממשלה. כל הבנינים הללו עשויים עץ ובני קומה אחת, גבוהים במקצת מבתי המגורים, מלבד בניני הנ.ק.וו.ד. ושל המשטרה שהם

בעלי שתי קומות. שם יש גם בית-חרושת לחמאה, זהו הבית אשר לשם היו צריכים האכרים להביא את החלב שלהם, או את השמנת. את השמנת היו שם מסירים מהחלב ומעבדים אותו לחמאה, אח"כ שולחים את החמאה אל תוך רוסי'ה, זה מראהו של הכפר האיזורי המרכזי.

באותו הערב אשר קראו אותנו להופיע בקאנטאר כמסופר למעלה, ישב שם פקיד אחד. הוא הביא בשבילנו פתקאות ניר מצבע כחול, בהן כתוב שפלוני ואלמוני נדון לעשרים שנה, של גלות בכפר הנוכחי. מי הי' השופט? מתי התקיים המשפט? ואיפה? את זה אין מבררים כלל. מקובל הי' בין הנידונים המגורשים שבית המשפט מורכב משלשה אנשים, אשר דנו ושפטו שלא בפני האיש הנדון, ככה מתקיימים המשפטים בכל רחבי הארץ הסוביטית.

צוו עלינו לחתום ע"ז שקבלנו את פסק-הדין שאנו נדונים לעשרים שנה. אחדים מאתנו מבני הישיבה הססו מלחתום בחשבם, שאם לא יחתמו אז לא יחול עליהם פסק-הדין. בארתי להם שאין הבדל שגם אם לא יחתמו לא יועיל כלום, כי אם הם ירצו לעכב אותנו יעשו זאת, ואף בתום העשרים שנה בכוחם להוסיף עוד עשרים שנה, הרי אנו מסורים בידיהם, ואצלם משפטים וחוקים בל ידעום, מלבד "חוק" אחד עליו מקפידים ושומרים והוא: שהכל תלוי כיצד מחליט הממשל המקומי. ועוד הוספתי ואמרתי להם: "מה בכלל יש לפחד מפני פסק-הדין של 20 שנה? האם בטוחים הם שיחזיקו בנו אף למשך של עשרה שבועות? נזכרתי במאורע שקרה אצל בעל ה"חפץ חיים" כאשר ממשלת הצאר דנה תלמיד ישיבת ראדין מגרמני' לעשר שנים של עבודת-פרך, על יסוד עלילה שהנהו מרגל גרמני, אז הביע הח"ח את דעתו ואמר: "האם בטוח הוא [הצאר ניקאלאי ראמאנאוו] שיאריך על ממלכתו אפי' כעשרה שבועות"? וכן הי', כי משך עשרת שבועות הצאר הודח מכסאו, ובשנת 1918 שנתים אח"כ הצאר יחד עם משפחתו נורו למות בעיר יעקאטערינענבורג אורל. ראוי לציין לאחרי שעברו שבועות אחדים שהכריזו עלינו את פסקי-הדין, יצאה פקודה לתת חנינה לכל

האסירים בעלי אזרחות פולנית [ברם על זה יש להוסיף במקום אחר].

בינתים נמשכה העבודה בשדה, קצרו את התבואה באופן מהיר וגם דשו אותה, וכמו כן התחילו לעבוד גם בלילות, ברם, אנו איננו יוצאים מגדרנו וממהותנו שהרי בני ישיבה אנו, וממשיכים להחזיק במעמדנו זה, ואנו מסתדרים ללמוד גמרא בצותא.

את זכרונותיו של ר״ל נעקריץ זצ״ל, אותם רשם אחר עשר שנים בהגיעו לניו-יארק ועוד חומר ממקומות אחדים, העתקנום אחרי תרגומם. בזכרונות אלה העלה ר״ל את אשר ראה בעיניו הבהירות ואת אשר רחש בגודל לבו ונפשו הטהורה. ר״ל תאר ומסר לנו את ההרפתקאות של הדרך בנסיעתו לסיבירי׳ ואת הימים הראשונים בהגיעו שמה, את יסורי הלב הגוף והנפש, וגם את אומץ לבם ובטחונם בהשי״ת של כל אלה גבורי הכח, בני ישיבת ״בית יוסף״ — שהי׳ אתו תחת השפעתו — הגולים יחד — וזה בארץ גזרה לא עבר אדם שם.

קורא הדברים האלה, עובר אתם יחד, משתתף בצערם, וגם עומד ומשתאה, על יכלתם עמוד בפני הלחץ של המשטר האכזרי, של האקלים הנורא, ועם כל זה, על יכלתם להתגבר על הכל וגם לדרוש מראש הנ.ק.וו.ד. שלא יזדקקו לחלל את השבת, וזאת גם הגשימו ולא חללו את הש״ק אף פעם. כדי להשלים את התמונה, נביא את הגדת עדותם ותאורם של בני החבורה המעידים על מסירת נפשו של ר״ל והשפעתו העצומה עליהם וכולם קובעים פה-אחד שרק הודות להשפעה זו יכלו גם הם להחזיק מעמד.

פרק שבעה-עשר

עמידה בנסיון

המאבק בעד השבת — בלוע הארי

אחד מן החבורה רבי חיים [מהעיר קורוב] מתאר את מסירות נפשו של ר״ל, כיצד העיז לתבוע מקצין הנ.ק.וו.ד. לתת להם את יום השבת לנוח בו, הוא מספר: ״כאשר הגענו אל ״ניזשנע-מאכאוואיע״, ראשית מחשבתנו היתה כיצד נוכל לשמור את השבת? פחדנו מלבקש זאת, כי בגלל הצעה גרידא זו, הי׳ ביכלתם וגם כן הי׳ מנהגם, לשלוח למחנה הסגר, ממנה לא ישובון עוד. וזה הי׳ דרכם לאיים על אחרים, לבל יהינו אף מלבקש איזו הנחה. ר״ל הי׳ הראשון אשר העז להעלות את הענין בפומבי, ולא רק שהציע, אלא שגם נערך ונאבק בעד שמירת השבת. הוא באר להם: ״אנו חונכנו בבתי-ספר דתיים, אנו מבינים שעלינו לעבוד ברצינות ובמסירות, ברם, עלינו גם לשמור את השבת ואת היו״ט״. ר״ל הכניס את עצמו בסכנה עצומה, ביחוד בהיותו בעל משפחה, אשה ושתי תינוקת, הוא חרף את נפשו — אח״כ גם אנו עמדנו אתו, ולא נטשנו אותו לנפשו.

יתכן, שאם היו שואלים בענין זה לרב מובהק ופוסק, הי׳ אומר: ״הרי משולחים אתם לארץ גזרה, אנוסים הנכם, ופקוח-נפש בטח יש כאן, והי׳ מתיר לחלל את השבת. החבורה שלנו היתה בס״ד בגדר של ״יוצא מן הכלל״ [ממחנות ההסגר, ו״מקאלכאזים״] אנו לא עבדנו ביום הש״ק. ובענין זה מוסר לנו הרב יעקב פאסטערנאק מלוצק כעת רב בברוקלין: ״פתאום בלילה אחד, דפקו על דלתות

הבתים בהם התגוררו בני-תורה הגולים והביאום אל הלשכה [קאנטאר], שם נאם בפנינו קאמיסאר ממרכז הנ.ק.וו.ד. במוסקבה. תוכן דבריו הי', שנשכח את עברנו ואת מקור מוצאנו, כאן נהי' עד יום מותנו, הסיסמא הקומיניסטית היא: "מי שאיננו עובד גם איננו אוכל", שעלינו לעבוד מזריחת החמה עד שקיעתה, שבעה ימים בשבוע. ויהי אחר הדברים האלה, עמד רי"ל זצ"ל בראש החבורה ואמר: "אנו ביום השבת לא נעבוד". הקומיסר לא האמין למשמע אזניו ואמר: "אינכם משיגים ואינכם תופסים איפה נמצאים אתם, מלבד-זאת, שעת-חרום עכשיו, מלחמת-עולם, אנשים נהרגים בחזית, וכאן אתם תובעים דברים שכאלה?" היו זקוקים להרבה מסי"נ, לעמוד בנסיון שכזה, הרי הי' מורגש שנתונים אנו תחת ידיהם ותחת מגפם, הרי ביכלתם לעשות עמנו כחפצם, והנה עומדים אנו, הרזים, החלשים, מול מדינה אדירה כמו ברית-המועצות הסוביטית זה הי' יכול להתהוות רק הודות לרי"ל זצ"ל, בטחונו הגדול ואמיצותו הגדולה מתורת המוסר אשר החדיר בנו, באופן זה, גם אנו יכולנו לעמוד בנסיון.

בסופו של דבר, ל"פנים" פעלנו על-דבר השבת, נשארה הבעי' בדבר היום הששי בערב, ליל ש"ק, בדבר יו"ט לא עלה אף על דעתם, ברם, למעשה נתקיים "אשר פיהם דבר שוא", ובמשך הזמן שוב עלה הלחץ הכביר עלינו, שנחלל את השבת. היו עתים, שהוצרכנו לקום ביום ש"ק, קודם נץ החמה, כדי לברוח ולהתחבא ביערות.

באחת ממוצאי השבת, לאחר שהתחמקנו מעבודה במשך היום, היינו מופיעים לפני המושלים ואומרים שמוכנים אנו לעבוד עכשיו תחת יום השבת. הרוסי שהבין ענין אמר לנו, כן, כאשר השמש התגלגלה תחת כדור הארץ גם אתם באתם והתגלגלתם עמה, ברם לא דבר יותר והי' שותק, מן-הסתם ציוו עליו שלא יטריד אותנו יותר מדאי.

כאמור לעיל, בערבי ש"ק, עת השקיעה התחילו הנסיונות ושעת

ההכרעה. הבעי׳, כיצד לצאת מן העבודה. עלינו היו מפקחים שומרים מהנ.ק.וו.ד. הם האשימו אותנו שאין אנחנו עושים את המכסה [ברוסית "נארמע"] המוטלת עלינו, שאנו רשלנים לגבי מילואה של תכניות הממשלה, הן ביחס לתבואה בשדות והן ביחס לכריתת העצים בעבור הנשק לידות הרובים. טכסנו עצה ומצאנו, היינו זוממים ויוזמים תאונה, ומתוך זה הפסקנו את העבודה, דוגמא: הטעננו את העגלה מלאה אלומות תבואה, אח״כ גרמנו שהעגלה תהפך על פי-ה. עשינו רעש שהננו פצועים, שום איש לא ענה לנו, וכאשר החשיך קמנו ועזבנו את המקום. עוד דוגמא: ר׳ שלמה פיגא התחיל צועק: "ראשי, ראשי" וכאשר הביאו לו את המדחום, הוא שפשף אותו. המדחום עלה למעלה מ42, ובאופן זה נחלץ מחלול שבת, כל אחד מאתנו המציא אמתלאות שונות ובסופו של דבר עלה בידינו לבלתי חלל את השבת אף פעם. כל זה יש לזקוף על חשבון השפעתו הכבירה של רי״ל זצ״ל וחזוקו הנפלא בכל עת.

על מאורע של מסירות-נפש בעד שמירת השבת, מספר ר׳ משה עלמאן [מפאפאוו], כאשר הוא יחד עם רבי בן-ציון הירשפעלד [מרוטקע] היו — באמצע חורף נורא — שומרים על מחסן,[1] הרחק מן הכפר, ביום שבת אחד. שם הי׳ מבנה-קיץ בשביל הפועלים, לנוח בו בקיץ בשעת-המנוחה, ושם השתכנו עכשיו שני השומרים. הבנין הי׳ דל ורעוע והקור — אף בפנים — הי׳ גדול למאוד, והוא רק הגין מפני הרוח. התנור הקטן של ברזל, הי׳ מחמם קצת, אך מכיון שהחליטו שלא להוסיף עצים על האש ביום השבת, כבתה האש בתנור. מה עשו? היו ערים, עומדים מטיילים בחדר למען לא יקפאו בקור, כי באותו הרגע שהאדם מתיישב, עלול הוא להרדם ולקפוא בקור. היו מדברים כל אותו הלילה בעניני מוסר ומסירות-הנפש על קדוש השם — לרבות גם מקצת מן היום, עד

1. בלי נשק וכמובן שדבר זה בעצמו הי׳ סכנה כי מפעם לפעם היו פורצים למחסני התבואה והורגים רח״ל את השומרים, וברוך ה׳ שלא נתננו טרף לשיניהם.

שהגיעו פועלים נכרים שהיו עובדים אצל מחסני התבואה בדיוש ובנקור התבואה, הם מצאו אותנו סובלים מהקור והתנור שובת, אז פרצו בצעקות, בצחוק ולעג, על זה שאין מסיקים את התנור. לך, והסבר לגוי, שאסור להבעיר אש בשבת, ספגנו עלבונות כמובן, הנכרים הסיקו מיד את התנור בעבורם וכך גם אנו נהננו ואמרנו חסדי ה' כי לא תמנו וגו'.

על מאורע דומה לזה מספר הרב יעקב פאסטערנאק: זה קרה בעונת ה"ימים הנוראים". אני וחברי פנחס אינגבערמאן,[2] עבדנו יחד בה"מעהל סטראי", אשר כלל בנינים אחדים, ושם היו תושבי עשרות כפרים באים לטחון את החטים, ה"מעהל-סטראי" היה במרחק של 7 קילומטר בערך מניזשנע — מאכאוויע" ושם ג"כ היינו ישנים. אני ופנחס היינו מובדלים מהחבורה אשר ב"ניזשנע" [אף שמקומנו ב"ניזשנע" הי' עדיין שמור בעבורנו], סמוך ליום הכפורים נדברנו שנינו יחד לברוח ולשוב בחזרה אל "ניזשנע", בכדי שנוכל להיות יחד עם החבורה ביום הכפורים. ברם, כאשר יצאנו, נלכדנו תיכף ע"י השוטרים אשר הביאו אותנו חזרה אל ה"מעהל סטראי". באותו הערב אמרנו יחד הפיוטים עד כמה שזכרנו אותם בעל-פה, דברנו בעניני מוסר ותשובה. ובבקר התאוננו שאנחנו חולים, ספגנו נזיפות מאת השוטרים אבל הרשו לנו להשאר בפנים ובלבד שנשמור על האש בתנור לבל תכבה, והפועלים שיבואו יבשלו בתנור את ארוחתם. עמדנו להתפלל תפילת יוהכ"פ, אבל לא הוספנו עצים על האש והיא כבתה. כמעט שקפאנו בקור, באו הפועלים וכעסו עלינו, גם לעגו לנו ואמרו שאנחנו עצלים.

כבוד השבת וענוגו בסיבירי'

כיצד היו מכבדים את השבת במצבם אז? ע"ז יהי' כדאי לצטט קטעים ממכתבו של ר' ב"צ הירשפלד שהי' יחד עם רי"ל זצ"ל

2. מהעיר מאקאווע, אשר אח"כ בדרכו לא"י נהרג בהפלת האוירון.

בבית האכר באראשאוו. "הי' לנו געגועים לשבת קודש, אף שלא הי' על מה לצפות בשבת, כי הרי הי' מחוסר לחם ובגדים ולא הי' מנין, מה שהיינו יכולים לעשות, עשינו. אני זוכר לטובה את הרבנית עטקע נעקריץ תחי' שדאגה עובר לשילוחנו לסיביר, לקחת עמה גם נקניק, שמספר חתיכות ממנו שמשו עבור מרק לש"ק, ובו טעמנו טעם ג"ע עד שאזל ונגמר, וזה החזיק כעשרה שבועות. [בשאר השנים כולן, לא הי' ברוסי' בשר כשר] ישבנו מסביב ה"קופערט" הארגז, המשמש גם כשולחן, יחד עם הצדיק רי"ל זצ"ל ושרנו זמירות, ועד היום הזה כאשר אני מזמר את ה"צור משלו אכלנו", אומר אני למשפחתי שהפזמון הזה חביב עלי מאוד, יען כי הוא מזכיר לי את העבר, כאשר היינו מזמרים אותו יחד בסיבירי'".

ועוד כותב שם: "בשעה שהיינו מוכרחים לעבוד מפורדים, וחשקה נפש בני החבורה להיות יחד ביום השבת, לדבר בתורה ומוסר, והי' המרחק בין מושבו של רי"ל ובינינו יותר מתחום שבת, הי' אחד מן החבורה [ר' הירש נודעל] יוצא ביום הששי עם חתיכת לחם בסוף אלפיים אמה ומניח את הלחם באמצע הדרך, בש"ק היינו הולכים בדרך זו, מגיעים עד למקום ההוא, וכאשר מצאו את ה"ערוב" היו ממשיכים בדרכם כדי לבוא אצל רי"ל זצ"ל לעסוק אתו בתורה עד הערב. בדרך-כלל הי' מחביאים את הלחם היטב, כי כלבים רעבים היו מסתובבים בדרך, והיו מריחים את מקום מחבוא הלחם ואוכלים אותו".

תנאי החיים בסיבירי'

ר' ב"צ הירשפעלד מספר: אחרי ששה שבועות של היותנו נעים ונדים, מנהר לנהר, מספינה לספינה, ומיער ליער בלי קץ ותכלית, באנו סוף סוף לכפר קטן בשם "ניזשנע מאכאוואיע" — עיר קטנה ואנשים בה מעט — ואלה האנשים היו אשר נשלחו לשם מטעם משטר רוסי', י"ב שנה קודם בואנו. את האנשים שלנו, את הבחורים חלקו אצל כל אחד מהאכרים, ואני נשארתי עם הרב שלי

הגה"צ מורי"ל זצ"ל ועם הרבנית עטקע תחי' לאי"ט ועם שתי בנות: חי' ושושנה. משכבנו הי' על הארץ כולנו יחד, רק להרבנית עטקע לה נתן האכר מטה [זה הי' בקיץ] וכאשר נעשה קר מאוד הביאו פנימה את החזירימלאך, מיראה שלא ימותו בקור. ר' משה פאפאוועד [העלמאן] מתאר במכתבו: "באנו בחדשי הקיץ, ועברנו ענויים שאי-אפשר לתאר אותם — היא מכת היתושים, שהיו מתנפלים עלינו בשדה וביער, וזה, עקב הלחות השוררת שם. היינו חוזרים מן העבודה בפנים נפוחות עד שכמעט ולא ראו את עינינו, לתושבים הי' רשתות המגינות על פניהם [דרכן אפשר לראות, אבל היתושים אין יכולים להכנס] ברם, אנחנו סבלנו, עד שבקושי השגנו את הרשתות, זה הועיל, אף שהנשימה דרך הרשת היתה קשה עלינו. ועוד עצה אחרת היתה נגד היתושים: להניסם ע"י עשן, היו מציתים זרדים לחים. רבינו ז"ל הי' חובש את המסכה, אבל היתושים היו נטפלים על זקנו, ברם, הוא הי' אומר, שיש לקבל גם את זאת, באהבה והי' מעודד אותנו, להפיג את הצער והסבל. חכינו בכליון עינים, שהקיץ יעבור, ויבוא החורף, ואז נגאל מהצרה הזאת. לפני ר"ה הי' כבר קריר, והיתושים נעלמו, אבל אז התחיל הכפור והשלג, וכדברי הנביא: "עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא נושענו" [ירמי' ח' כ'].[1]

הכפור גבר, והבגדים שלנו בגדי קיץ בלו ונקרעו, בנעלים רגילות אי-אפשר ללכת בחורף. סכנת הקור גברה, שהרי לפעמים מגיע עד לחמשים מעלות מתחת לאפס. עטפנו את הנעלים הקרועות בבלאי שקים שגם אותם הי' קשה להשיג, וכן מגפי-צמר, המחיר הי' גבוה מאוד, וכסף אין. כאמור, העבודה בחורף, בעיקרה היתה ביער, בחטיבת-עצים, עומק השלג הגיע עד מטר שלם, אין אפשרות לנוח כי הקור מציק, עליך לעבוד ובזה לחמם את גופך, אחרת הנך עלול לקפוא בקור ח"ו.

1. ימי הקיץ בסיבירי' ב"טייגע" היו רק שלשה חדשים, לפני ר"ה כבר מתחיל הקור, שלג נופל והכפור נורא.

ר׳ ב״צ הירשפלד מתאר במכתבו: ״באלול, היתה האדמה מכוסה שלג, והרושם על פני כולם [פני החבורה] הוא: ״מחוץ תשכל שלג ובבית אימת מות״, ברם לא נראה רושם על פני הצדיק מו״ה נעקריץ זצ״ל אף שהמשא שעליו הי׳ כפול כפלים, הי׳ לו לדאוג בעבור זוגתו העדינה והחלושה, וגם הדאגה איפה ליקח מעט חלב עבור הבנות הרכות והעדינות, בנות שתיים וחמש שנים, מה נורא הוא הרגש של אבי משפחה שאין ביכלתו להעניק פת לחם לאשתו ולשתי ילדותיו הרי מבהיל ונורא הוא מצבו, ברם, הבטחון וגבורת הלב שלו גברו על הכל.

תפלה בסיבירי׳

ר׳ ב״צ הירשפלד מוסר את התאור הבא: בהשכמה, קודם זריחת השמש, נתעטף הרב נעקריץ זצ״ל ונתעטר בתפילין, התחיל להתפלל כ״כ בנעימות, בקול ערב ובדביקות, עד שהנכרי והנכרית, בעלי הבית, נתפעלו אף הם, והגם שאשת האכר היתה רעה ״מכשפה״ חשבו אותו לאיש אלוקים. זוכרני פעם אחת מת אחד מבעה״ח, הטילה האשה את האשמה על רי״ל זצ״ל, ״יען שהוא התפלל שתמות הבהמה שהיתה מפריעה הרבה ולא יכלו לישון בלילה״. והגם שעבר זמן רב כ50 שנה בערך — עכ״ז אומר ר׳ שלמה פיגא — כמו תמונה חי׳ עומדת לפני היאך הי׳ עומד ומתפלל בהשתפכות הנפש, כבן המתחטא לפני אביו שבשמים.

חרפת רעב

בני החבורה מספרים: ״בשנה הראשונה לבואם של הגולים לסיבירי׳ הי׳ המצב הגשמי נורא, ממש חרפת רעב. הם היו קמים משנתם רעבים וגם לישון הלכו רעבים. המחשבה היתה תפוסה בבעי׳ ההכרחית: ״איפה נשיג פרוסת-לחם?״ בעית — האכל היתה קשה פי כמה בחורף, יותר מבקיץ. בקיץ, בשעת העבודה בשדות,

היתה לכה״פ הזדמנות למצוא איזה גזר או סלק נטוש בשדה, או כאשר עובדים בחטה, אפשר לקחת וללעוס, וכאשר עובדים אצל קמח אפשר גם לבלוע קצת קמח, וכאשר התדרדר המצב הוכרחנו לאכול אף עשב ל״ע, ברם, בחורף כל זה נמנע ממנו, לחם אין, כי הכל נשלח לחזית, ושאר מיני מאכל כגון תפוחי-אדמה אין להשיג מפאת חוסר כסף. אז נסינו למכור משהו מן החפצים, היינו חולצה או עניבה, כדי לקבל קצת תפוחי-אדמה או קמח. גם משפחת הרב סבלה חרפת רעב, ביחוד, היתה הדאגה גדולה בעבור הילדות. רי״ל זצ״ל בהיותו בעל משפחה הביא אתו לסיבירי׳ מלבושים בעלי-ערך גדול בסיבירי׳. תמורת בגד ישן היו יכולים להשיג תפוחי-אדמה שיספיקו לזמן הגון. הי׳ רי״ל מחליף בגדים, כותנות, בעבור ת״א או קמח, גם בעבור מעט חלב. ברם, בהמשך הזמן, כמעט לא נותר מה להחליף, והמצב הי׳ נראה שח״ו נגוע ברעב. גם האכרים היו מחוסרי מזון ב״קאלכאז״ לא הי׳ לחם, את חלקם באוכל לא קבלו, יען כי ה״קאלכאז״ לא מלא את המכסה כפי דרישת הממשלה. הרוסים — האכרים היו צועקים: את הלחם אנו רומסים, אבל לאכול אותו איננו רשאים, כי את כל תוצרתם היו זקוקים למסור לממשלה. מצב חבורתנו הורע עוד כפלים, כי האכר דר כאן הרבה זמן, לו נתנו מגרש אדמה, את האדמה הזאת הי׳ יכול לעבד [אחרי זמן עבודתם ביום] ובמשך הקיץ גדלו קצת ת״א, קצת גזר וסלק, ובדרך כלל הי׳ ה״מנהג״ שגנבו מה שיכלו, בהמשך הזמן הי׳ כבר לאכר אמצעים לקנות פרה, וגם הי׳ לו חלב למכור, וזה היקל עליו — אבל מצבנו הי׳ בכי רע.

כדאי כאן למסור לקורא, תאורים אחדים, להשכיל ולדעת, בענין חרפת הרעב, עד היכן היו הדברים מגיעים. פעם בימי הקיץ הבחין ר׳ ב״צ הירשפעלד בעץ שנראה כמו שצומחים עליו פירות הדומים לאוכמניות והוא אכל מהם. לבסוף הוברר הדבר שאלה היו פירות שמהם יוצרים דיו, וזה סם המזיק. ר׳ ב״צ אכל את זה כי אז היו אוכלים כל דבר, כדי להשקיט את הרעבון. וכאשר אכל, כי לא ידע מה טיבו של הפרי, התחיל להקיא, רחמו עליו הנכרים ונתנו לו

חלב-חמוץ אשר הועיל לו במקצת. ועוד דוגמא: פעם קרה הדבר לר' ב"צ מתוך רעבונו הגדול, התנפחו שפתיו ונעשו קשות כאבנים, האכרים אמרו שזה סימן למחלה מסוכנת, ובהשגחתו של השי"ת הוא ניצול והוטב לו.

פעם קרה הדבר לר' יוחנן לייביקער הוא חלה אנושות בפתע, כשראה האיכר בעל האכסניא של ר' יוחנן את מצבו שהגיע עד שערי מות, הסתער האכר לתוך אכסנייתו של ר' חיים קארעווער — בצעקה — "איוואן" מת. [כך הי' האכר מכנה את ר' יוחנן] כנראה שהוא ג"כ חטף משהו לאכול ולא הי' יכול לעכלו, ונמצא במצב רע, אזי ר' חיים מהר אל נאטקע גענדלער שלמד למודי רפואה [והפסיק מפאת הגלות והמלחמה] ומהר לבוא והציל את חייו, ועל מאורע זה כבר הזכרנו למעלה שיוחנן ניצל ע"י הי"ש בחוזק 90 אשר רי"ל קנהו בחנות הממלכתית, בתחנה, בדרך.

בוא וראה כמה איום הי' המצב, עד שהבחורים היו כבר מתכננים ביניהם שאם ח"ו יגוועו ברעב, שיביאום לקבר ישראל בבית-הקברות אשר בעיר טאמסק, וזה במרחק של 300 קילומטר בערך. הרבנית נעקריץ תחי' מספרת שפעם אמרה בתה הקטנה חי' — לאחר שראתה איך פרה לועסת עשב — והעירה אז: ראו, לבהמות יש מה לאכול, ולנו אין דבר.

רי"ל מנחם ומעודד

הרב יעקב פאסטערנאק: היינו במצב של רעבון ועבודת-פרך, ביחוד, בנסיבות אלו הקשה ביותר על בני — הישיבה שלא הורגלו בעבודה פיזית בכלל. במצב שכזה מדוכאים היינו מאד, והרב הגאון רי"ל זצ"ל הי' מעודד ומחזק אותנו בדברי-תורה ומוסר, ועל-כולם הי' משמש דוגמא אישית חי', דוגמא של מנוחת הנפש ובטחון בה'.

מספר ר' הירש נודעל: "בדרכנו למקום עבודתנו שהי' במרחק של קלומטרים אחדים, הי' רי"ל מנחם אותנו ומעודדנו, הי' משיח

אתנו בדברי-תורה ומביא מאמרי חז״ל מהילקוט. בשעת העבודה גופא, היתה הנחמה בלעדית בעדנו, כאשר היינו מכונים את השעה שהמפקד איננו, אז היינו אומרים פרקי תהלים בצבור, גם יושבים לזמן קט ולומדים. לא עבר עלינו יום, שלא עסקנו בו באיזה ענין המקשר אותנו עם העבר, המזכיר אותנו לשמור על הצורה של בן-תורה שהי׳ כל-כך קל לאבדה, בשעה שהנכרים היו לועגים לנו ומביטים עלינו בבוז. עבדנו עבודת-פרך, המכשירים היו מקולקלים, המשורים בהם היינו צריכים לנסר את העצים היו קהים, בשעה זו היינו אומרים תהלים בצבור. רי״ל הי׳ קורא בקול: ״משכיל לדוד וגו׳ באורח זו אהלך טמנו פח לי, הבט ימין וראה ואין לי מכיר אבד מנוס ממני וגו׳ א״כ העצה היחידה זעקתי אליך וגו׳, והי׳ משמיע כל פסוק בכונה, ובהתלהבות, ואנו כולנו היינו עונים אחריו הוציאה ממסגר נפשי, מבית האסורים הזה, רגעים אלה לא ניתן לשכוח.

רב ב״צ הירשפלד כותב במכתבו: ״היסוד אשר הודות לו, החזקנו מעמד, הי׳ למוד המוסר אשר למדנו בישיבה, זה נתן לנו את הכח ואת האומץ לשאת ולסבול את הכל. הי׳ לי ספר ״חובת-הלבבות:״ בפורמט קטן אשר קניתיו בליטא קודם שנתפסנו ללכת לגולה, והיינו קובעים עתים ללמוד בו עם הרב הגאון רי״ל נעקריץ זצ״ל שהי׳ נושא את הכל במנוחת-הנפש בשמחה ובבטחון. רי״ל הי׳ המנהיג שלנו, האב הרחימאי וגם פוסק ומשיב על כל השאלות החמורות אשר נתהוו שם.

מספר ר׳ משה העלמאן — זה הי׳ העדוד שלנו — שאתנו הי׳ אחד מראשי הישיבה, איש גדול בתורה, יר״ש, ובעל מדות תרומיות, נעים בדבורו, פניו מחיכות ואף בנסיבות הכי קשות, ובכל הליכותיו הי׳ שובה את הלב. גם אנחנו נסינו לעזור לרי״ל זצ״ל, עד כמה שיכולנו היינו משתדלים ״לשמור על הבית״ ביתו של הגרי״ל זצ״ל. ברצון היינו מוסרים את החפץ האחרון שלנו בעבור מעט חלב להילדות, כי ביתו הי׳ גם בית שלנו, בו היינו נפגשים, שם קבלנו את החזוק הנדרש לנו, שם היינו דנים ושואלים עצה מה לעשות וכיצד להתנהג. רי״ל זצ״ל לא הי׳ לנו רק ראש הישיבה

אלא גם ראש המדברים בכל הנסיבות ובכל המצבים, הגם שהדבר העמידו בסכנת חיים כל פעם מחדש, כפי שר׳ משה פאפאווער מספר, וזאת משום שרי״ל זצ״ל הי׳ מוצאו מרוסי׳, שפתו הרוסית היתה לו שפת אם ולכן הי׳ הוא הדובר והמליץ ביננו ובין השלטונות, וכאשר ראו הם, שהוא מדבר בשפה רהוטה וספרותית ראו בו אדם אינטלגנטי והתחשבו בדבריו, ואולי משום כך יעלה בדעת מי מהשלטונות לבדוק ולברר וח״ו היו מגלים שאכן רי״ל הבריח את הגבול מ״גן עדן״ הסובייטי, ואז אחת דתו.

רי״ל זצ״ל עצמו אמר כמה פעמים לר׳ חיים קאראווער שבאמת אינו רוצה לדבר רוסית באופן טוב, באשר יכולים לחשוד בו שהנהו נתין רוסי — אנו כולנו נחשבנו לאזרחים פולנים, ובאופן זה קוינו שבעלי אזרחות — פולנית ישוחררו בהמשך הזמן, אבל אמר רי״ל זצ״ל, מה אעשה, שכאשר אני מדבר עמהם, יוצאה השפה מאליו משופרת. רי״ל אמר לרוסים שהוא הי׳ מלפנים מורה לשפה הרוסית, ולכן הוא שולט בשפה זו.

השמירה על הכשרות בסיבירי׳

מספר ר׳ יעקב פאסטערנאק: כאשר נכנסנו אל ה״קאלכאז״, עמדנו על דרישתנו בקשר לאוכל, אמרנו, שאין אנו רוצים לאכול מהמטבח שלהם. דרשנו שיתנו לנו את מצרכי המזון בלתי-מבושלים, אותה המנה לכל אחד, שיתנו לנו ת״א, ואנחנו נשלח בחורים משלנו לבשל אותם. רי״ל זצ״ל הביא אתו מליטא, קדרות, ברם, אנו הבחורים לא הי׳ לנו כלי-בשול, אזי היינו מכשירים כלים ע״י לבון, בדרך-כלל לא הי׳ מה לבשל מלבד ת״א. ר׳ חיים קאראוער מוסיף: במשך חמש שנים לא אכלנו בשר, כי בשר כשר לא הי׳ בכלל. את מבחר הבהמות הבריאות, שלחו אל החזית בשביל החיילים, מה שנשאר בשביל ״הקאלכאזים״ הי׳ רק מבעלי-החיים הגרועים ביותר, היינו נבלות של סוסים מתים.

לפעמים, הי׳ רי״ל זצ״ל מתיר לתת לשתי התינוקת קצת בשר.

זוכרני, פעם [באמצע חורף תש"ב] כאשר הייתי (ר' חיים) חלוש ביותר, נגש אלי ר' ב"צ, שגם הוא הי' מוחלש מהרעב עד ששפתיו התנפחו ואמר לי: לא רק שמותר לאכל טרפות במצבנו אלא שמצוה לאכול טרפות, היות והמצב הוא של פקוח נפשות, ועל כך עניתי: אינני רוצה להיות המתחיל בדבר, ולמעשה לא נגענו בטרפות, אבל בכדי שלא נגווע ברעב פסק רי"ל שנאכל רק את המרק עד שנתחזק, לאחר מספר שבועות הפסקנו גם את אכילת המרק.

רי"ל בגוב הנ.ק.וו.ד.

מספר ר' יעקב פאסטערנאק בראשונה היינו באים לביתו של רי"ל זצ"ל, בכדי להתדבר יחד ולקבל חזוק. ברם, אח"כ, האכר באראשאוו בעל הבית, לא נתן לנו להכנס, הוא הי' ירא שהשלטון יאשים אותו שהוא מרשה לארגן אספות, ברוסית, "סאבראניעס" בביתו. והי' כאשר באנו אל הבית הי' הנכרי מגרש אותנו בחזקה, עד שהוכרחנו לצאת מן הבית החוצה. לפני הבית היתה רפת, וגם ברפת לא הרשה לנו הגוי להתאסף, ולא פעם הלך הנכרי והלשין עלינו לפני הרשות. הנכרי הגיד לרשות שרי"ל הוא הנהו המחזק אותנו, והוא הנותן לנו את האמץ-לב להחזיק בשמירת המצוות השבת ויו"ט וכו' וכן בכל יתר היסודות של היהדות.

הרבה פעמים היו שולחים לקרוא את רי"ל זצ"ל אל לשכת הנ.ק.וו.ד., שם היו חוקרים ודורשים אותו על מעשיו. שאלו אותו אם הנהו המעודד אותנו לבל נשמע לפקודת הממשל, וגם להחזיק מעמד בדבר שמירת יום הש"ק וכו'. רי"ל הי' חוזר מחקירה זו תשוש כוח ובאין אונים, אנו הבינונו היטב את אשר עבר עליו בלשכה ההיא. הממשל חשד בו שהנהו האחראי להנהגתם של בני-הישיבה, ברם, רי"ל עמד איתן על עמדתו. מעולם לא ספר על הנעשה לו שם, בו בזמן, שסבל בשביל הרבים.

ר׳ חיים קאראוער ספר: היינו מפחדים מאד, מפני אנשי הנ.ק.וו.ד.. מפקד הנ.ק.וו.ד. תוקפו ה׳ גם-כן כבעלים על ה״קאלכאז״. מתפקידו הי׳ גם-כן להשגיח שהאנשים יעבדו וימלאו את המכסה. היו מפחדים שמא יענישו בשלוח למקומות אשר כל באיהם לא ישובו משם. כאשר ראינו את אנשי הנ.ק.וו.ד. היינו עוברים לעבר שני, בכדי שלא להכנס בשיחה עמהם, ואז יתכן שנוציא מפינו איזה ביטוי בלתי רצוי להם וישלחונו כהרף עין לשם... עוד ספר רבי חיים קאראוער שפעם אמר לו איש הנ.ק.וו.ד.: ״אם ידיך אינן נפוחות מקושי העבודה, סימן הוא שלא עבדת כהוגן״ [עוד בענין הנ.ק.וו.ד. עיין להלן בתקופת פארביג — נעקראסאווקא].

כותב ר׳ ב״צ הירשפלד שיטתו של רי״ל זצ״ל היתה, שיש להשתדל למלא את מכסת העבודה בכל אופן, וזה בכדי שלא לגולל עלינו טענות מהמשטרה, ועי״ז יתנו לנו לשבות ביום הש״ק, ולפיכך נתקיים דבר הפלא הזה שמשך כל חמשת השנים אשר היינו בסיביר ובקאווקאז לא חללנו את השבת. פעמים רבות הביאו אותנו אל בית-המשפט, הקטיגור הציע לשופט לעונשנו קשה, אבל בע״ה יצאנו נקיים באשר השופטים ראו שאיננו עצלים, ואף טענת פרעה של ״נרפים אתם נרפים וגו׳ לא חלה עלינו.

ר׳ חיים קאראוער מספר: ״היו גולים אחדים אשר נסו להשתמט מעבודה קשה, ברם, רי״ל זצ״ל לא הי׳ משתמט מעולם, ואם שהיו לו אמתלאות הכי נכונות, כי הרי הי׳ בעל משפחה, ברם, הוא הי׳ אומר: עד כמה שיש בכוחנו, צריכים למלא את מכסת העבודה ואף שאנו עיפים״ מעולם לא דחה את העבודה לעשותה למחר, וכאשר קראו, והיו מגייסים אנשים לעבוד עבודה קשה, הי׳ הולך תיכף, ולא כמו שעשו אחרים מהחבורה שהיו מבקשים להחליפם באחרים. שנים אחר שיצאנו לחרות, בהיותנו כבר באמריקה שאלתי את רי״ל זצ״ל מהו הטעם של מנהגו זה? ורי״ל זצ״ל, ענה לי: ״כאשר נמצאים בסיביר הלא יש לעמוד במצב של סיביר״.

עבודה קשה

מספר ר' חיים קאראוער "בשבועות הראשונים לבואנו ל"ניזשנע מאכאוואיע" גייסו אותי ואת ר' הערשיל נודעל לבצור אגוזים מהעצים [שונה עבודה זו, מאשר עושים אותה בארה"ב]. העצים הם גבוהים עד למאד, צריכים לטפס עליהם לגובה רב ולהכות במקלות על האגוזים להפילם ארצה, אח"כ יורדים מהעץ ואוספים אותם. העבודה עצמה לא כל כך קשה, ברם להגיע אל המקום, הדרך לשם, מלאה סכנות. יש לעבור שטח של 2 מיל מלא בצות בעומק המגיע עד הברכים, גם נשקפת סכנה של דלקת ריאות, כי גם באקלים הקייצי של סיביר עלול הנכנס לתוך ביצת מים לחלות.

ב"טייגה" אין כבישים ומדרכות, בלכתנו בדרך זו חשבנו שח"ו כבר בא סופנו. כאשר בע"ה עברנו את הדרך, עבדנו שם כל היום, הפלנו הרבה אגוזים, הגיע הלילה והי' חושך. לחזור הבייתה בדרך מסוכנת זו ה' נורא מאד, מלבד הבצות כנזכר למעלה, היתה גם סכנה מפני החיות הרעות המשוטטות ב"טייגה". אתנו הי' גם מספר רוסים, אחד הי' המפקח והשאר פועלים, הם היו כבר מורגלים באקלים ה"טייגה", ולהם היו גם רובים. הוחלט שיש להשאר כאן משך הלילה, ברם הי' קר מאד, אחד הרוסים הראה לנו כיצד אפשר לבלות כאן משך הלילה. עשו מחיצה מעצים דקים, משלוש רוחות, הדלקנו אותם ושכבנו כל הלילה אצל הקירות. פחדנו כל הלילה מפני הדובים שיכנסו בפתח הפתוח, כאשר יריחו שישנם כאן בני אדם, ברם, כאשר החיות רואות מרחוק אש, הן יראות לגשת. השכמנו בבקר, וראינו את הקירות שרופים באש.

אח"כ הלכנו בחזרה 2 מיל בביצות. שבנו הביתה כמעט עוד נשמתנו בנו, ואף שהאגוזים הי' ענין גדול לצורך אוכל, כי בכלל ב"קאלכאז" אין כל, אבל גם הבינונו, שהנ.ק.וו.ד. ביכלתם לשלוח אנשים לסוג עבודה שכזו אשר ממנה כמעט ואין שבים עוד. מאז התחלנו לנסות להשתמט מעבודה קשה, ברם, לא כן עשה רי"ל

זצ״ל. כדאי להזכיר שפעם ב״טייגה״ נתקל רי״ל בדוב, שהניחו בס״ד לנפשו.[1]

מיומנו של רבי יעקב פאסטערנאק

בעת ההיא הי׳ הרב יעקב פאסטערנאק מנהל יומן קטנטן. ביומן זה הי׳ רושם בקצור נמרץ את המאורעות, את החויות ומחשבות לבו. נביא כאן קטעים מיומנו מה שנוגע לרי״ל זצ״ל וכל החבורה, מכל זה משתקפת מדרגתה העילאית של חבורה זו, וכיצד השתדלו להחזיק מעמד באותם המצבים הקשים והאיומים. רי״פ מתאר את הנסיעות באורבות על פני הנהר בדרך לסיביר, אותן העתים שהיו מחליפים מאורבה לאורבה והוא מוסיף: ״רק דבר אחד החיי׳ אותנו, זה שהיינו כולנו יחד עם רי״ל בראש״. ״באנו לניזשנע וכו׳ ביום ד׳ מטות-מסעי כ״ח תמוז תש״א... ובעש״ק העבירו אותנו לאכסניות וחילקו את כולם לאכרים, ולי נפל הגורל לגור יחד עם מר פנחס מאקאווער. בתחילה הי׳ קשה להתרגל להיות בבית-עכו״ם גלמוד מן החברה״, זקוקים להשגה והבנה מה משמעותו של הדבר, להמצא בביתו של נכרי נבדל ונפרד מן החבורה, ורק בהמשך הזמן התרגלנו, וכה עבר השבת. כבר התחלנו להתחבר שוב, הלכנו אחד אל השני, וגם קבעו קביעות וכו׳ עבר שבוע וחצי מהעת שנמצאים פה, והנה קוראים אותנו בכל פעם להרשם בתור חבר לה״קאלכאז״ ושאלת השבת עומדת על הפרק וב״ה שעמדנו בנסיון עד עתה.

יום א׳ פ׳ ואתחנן [י׳ באב ת״ב נדחה] שלא רשמנו עצמנו בתור חברי ה״קאלכאז״ ועמדנו חזק מול נסיונות הזמן. היום יום התענית של ט׳ באב מתפללים אנו ומתחננים לה׳ שיסיר מעלינו את הצרות הקשות, ואת הגזירה הרעה, לבל נצטרך ח״ו לחלל את השבת, ויהי׳ הת״צ הזה, האחרון בגלות וממנו כבר תתחיל הישועה וכו׳״

1. את המאורע הזה ספר רי״ל פעם להגאון ר׳ בייניש פינקעל זצ״ל ראש ישיבת מיר בירושלים.

ב״ה יום ב׳ ואתחנן י״א באב קראו אותנו אל הקאנטאר [משרד] ונתנו לנו תעודות להרשם, והוצרכנו לחתום על כ׳ שנה להיות כאן, וג׳ פעמים בחדש להתראות עם התעודה, וחתמנו, ותקותנו חזקה שבודאי לא נהי׳ כאן עת כזאת, בבטחון בה׳.

יום ג׳ ואתחנן — הייתי קצת חולה בבקר, עמדתי בנסיון מלשתות חלב-עכו״ם שלא עמדתי בעת החליבה. למדתי מעט אגדתא, בהשגחתו ית׳ שאח״כ ב״ה הוטב לי ואכלתי הכל.

יום ה׳ — התפילה בכונה, וזה חיזק את התקוה והבטחון בה׳, שכבר אפסה הגשמיות. אח״כ התחיל העסק, לכתוב בקשות להכנס אל ה״קאלכאז״ שכמעט שהבטיחו אודות השבת.

שב״ק ואתחנן ט״ז באב קמתי בבקר והי׳ רגש של שבת בבית, עמדתי להתפלל בנחת ואז התבוננתי בסקירה על העתיד, אולי, ח״ו נשאר במצב שכזה: בלי ס״ת, בלי מנין ומחזור ושופר וכדומה. עוד מחשבות חולפות במוחי, התבוננתי מעט מסביבי, אצל מי אני נמצא, ואיפה, באמצע היער אנכי עומד, זמירות שבת אמרתי, אכלנו ממה שבישלנו בעצמנו. הלכתי אצל חברינו ודברו על יקרת השבת, ועד כמה צריכים לחבב זה שהקב״ה שומר אותנו כך, מלחלל ח״ו את השבת, וע״כ צריכים כל היום לבלות רק בלימוד. הלכתי תיכף אל האכסני׳ והיא [בעלת הבית] הלכה אל היער והייתי לבדי, ולמדתי גפ״ת בניגון, ונעימים היו הרגעים ההם.

ב״ה יום א׳ עקב י״ז באב — יום כניסתנו ב״קאלכאז״ הרבה ספיקות, רק השי״ת ירחם עלינו וישמור אותנו מלחלל את השבת. הערב עשו אסיפה עד שתים בלילה, והסכימו ליתן לנו מנוחה בשבת.

ב״ה יום ב׳ עקב י״ח באב, בבקר בא הבריגאדיר וקרא לעבודה, הרגשתי מעט כמו איזה דבר מעיק על הלב. שם עבדתי כל היום, את ארוחת-הצהרים בשלנו בעצמנו, ועבדנו עד הערב והלכנו הביתה.

שב״ק פ׳ ראה תש״א א׳ דר״ח אלול, איזה רגש פנימי פועם בקרבי: אי-ה אני? החדש הזה המיוחד לתשובה ולחשבון המעשים.

מוצש״ק פ׳ שופטים ז׳ אלול — כבר עבר שבוע בחודש אלול, ואצלי לא נתעורר שום שנוי בחיים. קושי השעבוד מורגש, אחר שלא חפצו ליתן קמח, מפני שלא הרויחו, וכן ביום שבת זה, כבר רצה הבריגאדיר שנלך לעבודה, ובא לקרוא אותנו ולא הלכנו. היתה הסכמה על יום השבת שלא נלך, וכך בליתי את השבת ברוחניות: בגפ״ת, בפרקי אבות, בנ״ך, בסדרה, וגם זמירות של שבת כולם ביחד אצל רי״ל.

שבת פ׳ כי תצא י״ד באלול — נפגשנו עם שאר בני הישיבה, למדתי גפ״ת, הסדרה, תהלים. הימים הנוראים ממשמשים ובאים, ומה תאמר לאלקיך? האם פטורים אנחנו מכל וכל? ומה תענה ליום הדין? עוד ב׳ שבועות ליום הדין וצריכים להכין עצמנו מעתה צריכים להיות זהיר בפרטים שבין אדם לחבירו ובין אדם למקום.

קטעים אלה הלקוחים מפנקס — יומנו של הרב יעקב פאסטארנאק משקפים לפנינו את העובדא שאף בנסיבות קשות ואיומות, בתוך מצב נורא למאוד, היתה רוח בני-הישיבות בית יוסף שלימה. תבעו מעצמם למלא ולקיים את מצוות התורה בכל מאמציהם, בכל כוחם, ובכל מצב שיהי׳.

התעוררות לר״ה

זה הי׳ ביום א׳ ער״ה תש״ב. מזג האויר הי׳ כבר קר, גם כבר ירד השלג הראשון. בבוקר השכם שלחו אותנו לקצור אפונים, היתה זאת עבודת פרך. כרגיל, בימות הקיץ, כאשר קוצרים תבואה והיא בקמה, אין המגל-יד נוגע בארץ, משא״כ בתקופה זו, כאמור השלג נפל כבר, האפונים היו כפופים תחת מכסה השלג, והמגל-יד צריך לרדת עמוק וגם נתקל באדמה, וכאשר היו צריכים למשוך במגל הי׳ מאוד קשה להוציאו עד כדי יסורים בקרבים ובבטן. עבדנו

ככה משך שעה תחת נוכחותו של המפקח. והנה עזב המפקח, וקודם צוה שעלינו לקצור את כל השדה של אפונים, ברם, ברגע שהמפקח עזב הנחנו את המגלים, והתחלנו לומר פרקי תהלים. בכינו הרבה באמרנו את פסוקי "משכיל לדוד" ו"שיר המעלות". אח"כ הקשבנו לשיחה נפלאה במוסר, בענין התשובה. רי"ל זצ"ל הביא בין השאר את דברי דוד המלך בתהלים "בהיותו במדבר חרס" וחז"ל אמרו שהמדבר הי' יבש כחרס, והנה גם כאן בסיביר, במדבר הזה הננו כחרס הנשבר... אלה שהיו נוכחים שם, לעולם לא ישכחו את ההתעוררות הבלתי-רגילה שהיתה במעמד ההוא.

אח"כ מספר הרב יעקב פסטרנק — עשינו "התרת נדרים", ואף שאין נזכר כאן על צרות וגזרות, וגם אין זה בגדר תפלה, מכל-מקום, הרגשנו שבשעה זו נחתם כבר גזר-דיננו, והרגשתנו היתה ג"כ כמו שכבר עבר עלינו ראש השנה יחד עם יום הכפורים.

קיום מצות סוכה — מול אימת המשטר

בני החבורה מספרים: "כשבועים לפני חג הסוכות כבר חשבנו, כיצד נוכל לקיים מצות סוכה? היינו מפחדים אפי' לבקש רשות מאת האכרים כדי לבנות סוכה סמוך לבתיהם. עד שעלה על דעתנו לשאול מאת האכר אשר אצלו גר יעקב יהושע משעברעשין [מאבע] אשר רכש את אמוננו, הוא הי' ממתנגדי השלטון, ובכלל הי' אדם אדיב, ולא מאלה האנשים אשר ילשינו לרשות, לפיכך, בקשנו ממנו רשות. בתחילה סרב ונמוקו שהוא ירא פן יאסרו אותו בעוון מקהיל אספות [ברוסית סאבראניעס] של "הפאפעס" [הרבנים — הבני-תורה] בביתו. הסברנו לו שאנו זקוקים לשהות בסוכה חמש דקות בלבד "נכנס ויוצא", ואז האכר הסכים.

לאכר הזה הי' מחסן חסר גג, כסינו את גגו בענפים. הסוכה היתה עשוי' עם כל הקולות האפשריות, תלינו בדלת וילון קצר, גבהה של הסוכה קצת מעל י' טפחים, והיא נמצאה אצל ה"קאנטאר" של המשטר תחת לאפו של השלטון.

בחושך הלילה, תוך הכפור והסער שהתחולל, וגם מתוך פחד נורא נכנסו אחד אחד עם פרוסת לחם לקדש עליו בסוכה ולברך שהחיינו. לא כל אחד בירך "לישב בסוכה" מספק, כי הסער התחולל בחזקה, והסוכה התנועעה ברוח, אבל עשינו במיטב יכלתנו, ובלבד שלא תשתכח מצות סוכה מאתנו.

את רגשותיהם של הגולים בדבר סוכה זו מתאר ר' ב"צ הירשפלד: "קמנו אחר חצות הלילה, התגנבנו בחשאי אחד אחד, קדשנו על פרוסת לחם וברכנו שהחיינו, הרגשנו שמחה עד אין סוף. נדמה הי' לנו שאנו מקיימים מצוה, אי-שם הרחק מכדור הארץ, על שטח הלבנה, שהרי רחוקים אנו אלפי קילומטרים מכל ידידנו ומכרינו, נתונים אנו תוך החושך והאפלה, בעמקי השלג והכפור הנורא והעז כמות. ברם, הולכים אנו לאחורי הכפר, ובלבד שנוכל לקיים את מצות "לישב בסוכה". מי יתאר את רגשותינו, את השפעת המצוה עלינו בעת הזאת, ובודאי הודות לרי"ל זצ"ל שהי' אתנו, הוקלה עלינו העבודה.

איש המנוחה

בהזכירנו את תקופת הסכנה האיומה בחיי הגולים, טוב יהי' להביא מדברי אחד מבני החבורה על השפעתו של רי"ל זצ"ל עליהם בדרכי הליכותיו בימים ההם. הנה מספר ר' חיים קראוואר בתאורו: בגמ' [סוכה כח, א] וז"ל: ת"ר, שמונים תלמידים היו לו להלל הזקן וכו' הגדול בכולן יונתן בן עוזיאל, קטן שבכולן ר' יוחנן בן זכאי וכו' וכי מאחר שקטן שבכולן כך, גדול על אחת כמה וכמה, אמרו עליו על יונתן בן עוזיאל, בשעה שיושב ועוסק בתורה, כל עוף שפורח עליו מיד נשרף, ובירושלמי הקשה, אם יונתן הי' גדול כ"כ, אזי מה היתה כבר בגדלותו של הלל עצמו ותירצו שהתלמדים השפיעו רק תוך ד' אמותיהם [כלומר בסביבה שלהם] אבל השפעת הרבי היתה חוץ לד' אמותיו [כלומר, גם למרחק רב]. מסופר שפעם שאלו את האדמו"ר מקוצק זצ"ל: אם כבודו הי' נשאל אותה שאלה של הירושלמי — עד כמה היתה מדרגתו של

רבי עצמו — מה הי׳ כבודו משיב על — זה? ענה הרבי מקוצק ואמר: אני הייתי אומר ע״ז בקצרה, אצל הרבי אין בוער כלל, ובעל חידושי הרי״ם שהי׳ באותו מעמד הסביר את דבריו לאמור: קיימות מדרגות שונות ואף נשגבות כאלו, בדרגא שכל עוף הפורח עליו הי׳ נשרף, אבל רבי, הוא עבר גם את המדרגה הזאת, והוא כבר הנהו למעלה מזה, רבי עצמו הוא המנוחה ועל מי מנוחות, אצלו הוא בבחינת ״קול דממה דקה״ בלבד, והדממה הזאת יתירה היא על ה״שרפה הכי גדולה״.

באופן זה הייתי גם מגדיר את מדרגתו של הצדיק רי״ל זצ״ל. הוא הי׳ תמיד במצב של מנוחה ושלוה בכל המצבים, הן בסיביר והן בבואו כאן לאמריקה, ואף בלשכת הנ.ק.וו.ד. לא שמענו אותו מגביה קולו. בדממה זו ובמנוחת-שלוה הי׳ משקל גדול וכבד יותר מכל הגבהת קול בהתלהבות.

הכפור והסבל

עברו ימי חג הסוכות של שנת תש״ב ורי״ל יחד עם החבורה של הבני-תורה שקעו בעבודת-הפרך שהוטלה עליהם, סבלם הי׳ נורא מאד, משועבדים היו לעשות את עבודתם הקשה של כריתת עצים ביער באקלים איום. ר׳ יעקב פאסטרנאק מספר: ״זוכרני כיצד הרב נעקריץ זצ״ל הי׳ יוצא לעבודה, הוא הי׳ קושר את המסור בחבל לגופו, את הידים ואת הרגלים עטף בסמרטוטים. הכפור הי׳ חזק כל-כך שזקנו, שפמו וגבות עיניו היו כולם — כפור. במזג-אויר כזה היינו משרכים את דרכנו אל היערות. מספר ר׳ הירש נודעל: ״מאוד התפעלנו כאשר ראינו את רי״ל זצ״ל מסיר את הכסיות מעל ידיו, רוחץ את ידיו בשלג ומברך ברכת אשר יצר בשלות הנפש, והרי זה הי׳ נסיון נורא! בכפור עז כזה בלי כסיות אפשר לקפוא״..

גלמודים

אחת הבעיות היותר קשות בסיביר, היתה, שבמחצית השנה הראשונה לא הי׳ לגולים, בני-הישיבה, קשר עם העולם החצוני, ולא רק עם ראש הישיבה זצ״ל, אלא אף עם המשגיח רבי ישראל מובשוביץ זצ״ל [ר׳ ישראל מסלונים] שגם הוא הי׳ מן המשולחים לסיביר ועמו מספר הגון של בחורי הישיבה רובם מתלמידי ישיבת ביליסטוק, [על ר׳ ישראל וחבורתו יסופר אי״ה להלן] ובכן, להיות גלמודים ומנותקים בארץ סיביר הקרה והקפואה, זהו מצב נורא, שלא ניתן לתארו ולא לבארו בעט גרידא.

אמנם, לאחר זמן נודע להם שר׳ ישראל וחבורתו נשלחו למחנות ריכוז סובייטים ועברו עליהם צרות רבות [כפי שיסופר בפרק הגה״צ ר׳ ישראל מאווישאוויץ זצ״ל וחבורתו], ברם, אחר זמן קצר הם שוחררו מן המחנות, כאשר הממשל הרוסי קיים את החוזה שעשה עם ממשלת-פולין הגולה, בדבר אזרחים פולנים, ואז עזבה החבורה את סיביר, עברה אל האזורים החמים, והשתכנה בעיר מערקיי אשר באסי-ה התיכונה. זה קרה כבר בתקופת חורף שנת תש״ב — בתקופה זו שוחררו כמעט כל האזרחים הפולנים, אולם באיזור בו נמצא רי״ל זצ״ל יחד עם חבורתו, שום דבר לא השתנה, וכולם נשארו במצב של משולחים לארץ גזרה, מצב של אסירים, עד מלאת שלש שנים. רי״ל זצ״ל הי׳ אומר: — ביחוד כאשר שמע אודות האזרחים הפולנים שכבר שוחררו — זאת עלינו לדעת: בין אם ישחררו אותנו או לא, חובה עלינו להמשיך ולהתנהג לפי רוחם של בני-תורה, אצל הממשלה הסובייטית גם יקרה שישכחו מספר אנשים.[1] העתון הממשלתי ״פראוודה״ היו״ל במוסקבה מגיע לסיביר באחור של שבוע ימים, ורי״ל זצ״ל שהי׳ שומע רוסית היטב, הראה למפקד מה שכתוב בעתון שאת אזרחי פולין שחררו כבר, ובכן מדוע לא ישחררו גם אותנו? ענה לו

1.שוה״ג עובדה היא שאף לאחר סיום המלחמה עדיין היו גולים מאנשי פולין שנשארו בסביר ולא שוחררו.

המפקד: "שעד שלא יקבל הוראה לשחרר אותנו, לא ישחררנו, יתכן שתשארו כאן בסיביר לצמיתות".

ריי"ל זצ"ל הי' מריץ הרבה מכתבים למוסקבה בענין זה, ברם תשובה לא נתקבלה. פעם אחת נסעו אכרים מה"קאלכאז" אל העיר טאמסק ומסרנו להם מכתבים, לשגרם ע"י הדאר, מכתב אחד הי' מיועד לצירות הפולנית במוסקבה, והמכתבים האלה הגיעו ליעדם — וכך נפרצה החומה ונודעו מאתנו, והשתלשל הדבר לשחרר אותנו בעבור זמן.

גם הקשר עם ר' ישראל זצ"ל וחבורתו התחיל, וזה הי' בה' טבת תש"ב שאז נתקבל מהם המכתב הראשון. מאז הי' כבר משא ומתן תמידי ע"י מכתבים וגלויות משך שנים אחדות. מלבד גלי הידידות, חום וחזוק אשר נבע ממכתבים אלה, הי' בהם גם קשר בלתי-ישיר עם חוץ-לארץ, היות ור' ישראל הי' כבר מן המשוחררים והי' לו קשר ע"י מכתבים עם ראש-הישיבה זצ"ל.

נושאים בעול

בחדשים הראשונים לגלותם, היו בני-התורה יכולים להשתדל ולהשלים את מכסת עבודתם, ברם בהמשך הזמן נוכחו הנוגשים הרוסים שאין ביכלתם הפיסית של אלה, למלא את המכסה אשר הוטלה עליהם ביחוד בעונת החורף. ברם זכור לטוב רבי הירש נודעל [היום בברוקלין] שהי' כורת עצים ומביאם מן היער לדירתו של ריי"ל, כדי שבעל-ביתו הנכרי בארישאוו יוכל להסיק ולחמם את הדירה, ואף שהי' יגע ועיף אחר העבודה הקשה, בכל-זאת, לא חסך את גופו וכוחותיו, ותמיד הי' לעזר ולאחיסמך לריי"ל ולמשפחתו. בכלל הי' לו לריי"ל ליד ימינו, פעם אף מכר את שעונו, ואת קצת הקמח אשר קבל תמורתו, חלק עם משפחתו של ריי"ל. ככה היו עושים גם יתר בני החבורה. כמו כן היו בני-החבורה עצמם מסורים

וקשורים איש לרעהו, עד לזה המאורע דלהלן. כמסופר למעלה, מהשתדלותם הרבה שעשו כדי למעט בנסיון של חלול-שבת, היו קופצים על עבודת השמירה. אירע, בתקופת החורף, ורבי שמחה שפרן [כיום רב בבלטימור] קבל עבודת שמירה במקום מרוחק מן הכפר "ניזשנע", ושם חלה בדלקת ריאות [ניעמאניע] וקיבל חום גבוה. הוא הובל לביה"ח אשר בפארביג — מרכז המחוז, השמועה הגיעה ל"ניזשנע" שרבי שמחה כבר הלך לעולמו.

והנה הופיע רבי צבי נודעל בביה"ח בפארביג. עליו הי' ללכת מרחק של 14 קילומטר בכדי להגיע לשם. את נעליו הדלות עטף בסמרטוטים, והיתה סכנה גדולה שתקפאנה רגליו בקור הנורא, כאשר הגיע לביה"ח מצא שתו"ל חלפה הסכנה, ולחולה הוטב.[1]

רבי יוחנן לייביקער מספר: "חסד גדול הי' רי"ל זצ"ל עושה לשמוע את צרת לבו של כל מר נפש, והי' משתדל לעודדו ולחזקו, וכן במעשים ממש, כמו החסד שעשה עם הרבנית אורלאנסקי בסיביר שהשתדל בכל כוחו להושיע לה, וכמה יגיעות יגע כדי למצוא את בעלה ולהביאו למקומנו.

רבי בצלאל אורלאנסקי [תלמיד בעל ה"חפץ חיים" בראדין, אח"כ הי' רב בלוס-אנג'לס ושם נפטר בשם טוב בשנת תשכ"ח] בעת המאסר בליטה ע"י אנשי הנ.ק.וו.ד. הופרד מאשתו שהיתה אז מעוברת, והוגלה למחנה עבודה בסיביר, רק אשתו הרבנית אורלאנסקי הגיעה לכפר "ניזשנע-מאכאוואיע". מובן שמצבה הי' קשה מאוד, ברם הודות לעמלם של רי"ל והרבנית, והשתדלותם הרבה בעבורה יכלה הרבנית אורלאנסקי להחזיק מעמד.

חלפו חדשים מספר והרב בצלאל אורלאנסקי שוחרר ממחנה-העבודה [לפי החוזה בין ממשלת פולני בלונדון ובין רוסי' לשחרר את האזרחים הפולנים]. כאשר נודע לו מקום מושבה של

1. שוה"ג כיום כאשר רבי שמחה שפרן פוגש את רבי צבי נודעל, הוא מזכיר לו את החסד שגמל עמו בבואו במסירת נפש לביה"ח.

אשתו, עשה דרך ארוכה וקשה, היות וניזשנע מאכאוואיע, כפי המסופר לעיל, רחוקה מתחנות מסלת-הברזל מאות קילומטרים, והאפשרות היחידה לתחבורה בחורף, היא להשתמש במזחלת. וכך הופיע הרב בצלאל אורלאנסקי באמצע החורף לפני הולדת בנו, ונקרא שמו בישראל "לייב".[2]

בהגיעו ל"ניזשנע" הי' רב בצלאל אורלאנסקי עצמו, לעזר ולפה, בעד חבורת בני-התורה שם. הוא הי' כבר בין ה"משוחררים" ולא במעמד של אסיר, לפיכך הי' לו האומץ לדבר עם השלטונות באופן תקיף יותר. הוא הי' מדבר בקול רם, היפך טבעו של רי"ל זצ"ל. רי"ל הי' מאוד שבע-רצון מזה, שיש עוד אחד זולתו, אשר יכול להשתדל לפני השלטון עבור אחיו הסובלים, ושניהם היו עובדים בצותא ובידידות רבה.

אחד הבלשים של הנ.ק.וו.ד. בשם סילקאוו, שאל פעם את ר' חיים קאראוואר: — "רואה אני, שהמשתדל בעבורכם עכשיו הוא אורלאנסקי, ברם, הבחורים כרוכים אחרי נעקריץ, ובכן מיהו ה"ראש" שלכם? ר' חיים ענה לו: "אצלנו אין ראש ומנהיג, ברם, אלה היותר קשישים ומובגרים ממנו, לפיכך שואלים אנו עצה מהם".

כפי המסופר לעיל — "שמי שלא עובד לא אוכל" הי-ה ר' בצלאל ג"כ חייב לעבוד אולם לא בתור אסיר — כפי שאנו היינו — אלא כאדם חפשי, ומשום כך גם רשיון נסיעה הי-ה יותר קל לו להשיג, וכך יצא שלאחר זמן לשהותו ב"ניזשנע מאכאוואיע" קבל רשות לנסוע לעיר טאמסק ועלתה בידו להשיג ס"ת קטן עבורנו [עברה שנה מאז ראינו ס"ת] וכמו כן הצליח להשיג שופר שחסרנו עד אז.

2. האב, רבי בצלאל רצה למול את הבן בעצמו אולם רי"ל שיכנע אותו לבל ימול משום סכנת נפשות, ורק לאחר תום המלחמה בחזרם מרוסיא ובהגיעם לפולין, ללודז' התקיימה הברית ללא סמי תרדמה לאחר שהוסבר לילד שהי' כבן 3-4 שאינו יהודי שלם, ללא כניסה לבריתו של אאע"ה, ר' הירש נודעל כובד בסנדקאות.

גורל הגר"א

באותו חורף של שנת תש"ב [יום ד' לסדר ויצא], בעידן הנורא בסבלותיו רשם רי"ל זצ"ל בפנקסו כדברים האלה: "הפלתי גורל הגר"א, אודות המצב שלנו ויצאו הפסוקים הללו: "רעבים וגם צמאים, נפשם בהם תתעטף ויצעקו אל ה' בצר להם ממצוקתיהם יצילם, וידריכם בדרך ישרה ללכת אל עיר מושב, יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם, כי השביע נפש שוקקה — ונפש רעבה מלא טוב, [תהלים ק"ז ה-י]. על-ידי תפלה להשי"ת ישתנה לטובה, לא יהיו עוד רעבים וגם צמאים ולא עגמת נפש כללית של "נפשם בהם תתעטף".

מכתבו של הרי"ל לועד ההצלה

יום ה' לס' מטות שנת תש"ו

פריז, צרפת

"א"כ הרבנים הגאונים ראשי הישיבות עיני העדה" כ"א ה' עליהם יחיו, העומדים בראש ועד ההצלה באה"ב ברוך שהחיינו וקיימנו לעת הזאת, שיבתנו מהגלות העמוקה, אחרי שנות המלחמה הנוראה, ותנאי החיים האיומים, שחיינו משך שש-שבע שנים.

והנני בזה להביע בשמי ובשם בני הישיבות את תודתנו העמוקה עבור פעולתכם הגדולה משך "שנות ראינו רעה", דלהוי ידוע לכם, שעל-ידכם נשארנו כולנו בחיים במלוא מובן המלה. עד סוף שנת הארבעים ושתים למספרם, היא השנה הראשונה לגלותנו המרה, שלא באו עדיין החבילות והתמיכות מצדכם, אז כמעט ארבעים אחוז מבני התורה מכל הישיבות שגלו, גועו ברעב, ונעדרו מאתנו ר"ל, והשאר שנשארו בחיים אם לא היתה באה העזרה אז מצדכם ג"כ עמדו בעת ההיא על סף המות ורק עזרתכם העמידה אותנו — שארית הפליטה — שוב על רגלנו. היינו נותנים חלק

מהחבילות שלכם גם לבע"ב שגלו עמנו יחד מליטא, אשר נשארו רעבים ויחפים, וע"י עבודתכם הק' ומסירות נפשכם נשאר לנו סוכ"ס שיור התורה ובני תורה".

רי"ל במסיבת בר-מצוה של בנו

במסיבה לכבוד הבר-מצוה של בנו דניאל אשר נ"י העלה רי"ל זכרונות על תקופת סיביר, בהביעו רגשי הודאה להשי"ת אשר גאלם והוציאם מעמק הבכא.

ואלה היו דבריו: "כתוב בשיר השירים [ג,ו,] "מי זאת עולה מן המדבר, כתימרות עשן [כלומר מפוחמה מן העשן] מקוטרת מור ולבונה מכל אבקת רוכל [כלומר, ריח של בשמים מעולים נודף ממנה]. חז"ל בארו שזה אמור על האבות "מור" זה אברהם אבינו,

בסעודת בר מצוה של בנו דניאל אשר מימין הרב חיים ברוך פאסקאוויץ, רבי ישראל זצ"ל, רבי יהודה לייב ויבדל לחיים הבחור הבר מצוה והרב משה ראגינסקי זצ"ל

נושא דברים לכבוד הבר מצוה. לידו מרן הגר"א יפה'ן זצ"ל

"לבונה" — זה יצחק שהי' מוכן להקריב את עצמו כמו הלבונה, "אבקת רוכל" זה יעקב שנאבק עם שרו של עשיו, נאבק עמו בכל המצבים, הן במובן הגשמי, והן במובן הרוחני, נאבק וגם הצליח במאבקו הקשה. לקח הקב"ה את האבק שיצא מתחת רגליו של יעקב, והניחו תחת כסא הכבוד, ומוסיפים חז"ל לומר שכל זכיותיו של עם ישראל מיוסדות ועומדות על אותו אבק וכמו שכתוב [נחום א' ד'] "ה' בסופה ובשערה דרכו וענן אבק רגליו [ועיין מדרש רבה, שיר השירים ג' ד'].

יש ולפעמים מתנהג הקב"ה עם עולמו "בסופה ושערה דרכו" אולם "בענן אבק רגליו", רגליו כביכול עטופות ומכוסות באבקו של יעקב אבינו לבל יבולע לכלל ישראל.

רבותי! הרבה הרפתקאות עברו עלינו. הוריו של הבר מצוה היו זמן מסויים מחייהם, במדבר ממש, "כתמרות עשן", היו עמנו

יהודים גולים מקובנא שהיו אומרים, הרב נעקריץ, מי יתן והי-ה לנו כאן מישהו שיצלם אתכם, היאך הנכם צועדים לעבר היער עם משור וגרזן ועטוף סמרטוטים מהראש ועד הרגלים ונשלח את התמונה הזו לראש הישיבה באמריקה שיראה ויתבונן מה מראהו של חתנו.

אולם רבותי, באותה שעה ובאותו זמן כשאי אפשר הי-ה, כמדומה להכיר שבני אנוש אנחנו, הי-ה לאחד מהחבריא שלנו חובת הלבבות בפורמט כיס שהצליח להסתיר מעין רואים ולהביאו עמו, כי הרי דבר לא לקחנו עמנו לגלותנו מחוץ לחיי הנפש, חובות הלבבות קטן, ללא מפרשים, של ר׳ ב״צ רוטקער, הוא הי-ה.

וכאשר יצאנו לדרך — בשיא תוקפו של החורף הסיבירי במזחלת רתומה לשור, ורוחות שורקות והשלג מכה בנו — בכדי לפתוח את בורות ה״סילאז״, אם עדיין זכורים אתם ״סילאז״ מה הוא, לכרות מחדש את הבורות שקפאו, מאז שחפרו אותם באלול כדי לאגור בהם תבן, מאכל בהמה, עבור הכבשים שנולדים בחורף שאז אין בשדות מאומה. עבודת פרך היתה העבודה הזאת גם לאנשים בריאים ושבעים, ובודאי עבורינו החלשים ומורעבים, ואז הייתי פותח את החובות הלבבות ומעיין בשער הבחינה או שער הבטחון ומתאושש כאחת, וכמאלי-ה היתה מחשבה עולה בלבי, רבש״ע, היאך, אני מעיין בחו״ה, לו הי׳ זה בימי היותי ב״תורת חיים״ בבית המוסר אשר בביליסטוק, או בימי הבדידות בושילקוב ואז הייתי מתעמק ב״שער הבחינה״ שדבר לא ראינו מלבד השמים אשר מעל לראשנו, ניחא, ברם, בעת זו, ובנסיבות כאלו בגלות מרה כזאת, ואעפ״כ אותו חובות הלבבות. בשעת מעשה הרגשתי ממש, כיצד ״נפתחו השמים״ וארא מראות אלקים״ וגו׳ שאפשר להרגיש את השכינה גם פה. ברור לי — שלכל אחד מאתנו — בני תורה שנשארו עומדים איתן על יסודותיהם הקודמים — היו מומנטים והרגשים כאלה. מצד אחד היינו כתמרות עשן — מפוחמים מהסבל — ברם לקחנו עמנו ג״כ״מור ולבונה מכל אבקת רוכל״. עברנו את המאבק הקשה, תקופת המדבר, ועכשיו הגענו לזמן הזה, לשמוח בהגיע הבן הזה לשמחת קבלת המצוות.

אתמול שמענו מפיו של ה"בר-מצוה" קורא את הפסוק: "ויאמר לו יהונתן מחר חדש", חשבתי "חדש" מובנו ב"התחדשות". "החדש הזה לכם" אמרו חז"ל פרושו [מ"ר בא טו, כא,] "וחדשות אני מגיד", כלומר על עם ישראל להכניס את ה"חדש"לתוך העולם.

"מחר חודש" מיר האבען שוין אונזער בלעטאלע, דף חיינו כבר נכתב, יש לנו כבר את העבר, פתגם אומר, שהבנים מתחילים באותו מקום, בו הפסיקו הוריהם, בטח שאין עלינו להפסיק, אך בכל-זאת ישנם גבולים וכללים מסוימים באפשרות להתפתח, בשבילך בני נפתח דף חדש, מחר חודש, המחר בשבילך הוא דף חדש, עליך וביכלתך להמשיך בו.

חג הפסח בסיביר

פעם תאר רי"ל זצ"ל כיצד חגגו את חג הפסח הראשון בסיביר, וכה אמר: "הביאו אותנו לסיביר בזמן הקציר, ואנו התחלנו לחשוב מה נעשה בדבר מצה לפסח? החלטנו, שיש אפשרות להשיג קמח שמור משעת קצירה, היינו, לתלוש שבלי חטה להחביאם בכיסים ולהביאם הביתה. נשתדל לייבשן, נטחנן במטחנת-היד [של קפה] וכך נצבור די קמח, שנוכל לאפות ממנו כדי כזית או שני כזתים מצה לכל אחד מאתנו, היתה סכנה גדולה לעשות זאת כי זה נגד הממשל.

אבל ככה עשינו, היינו תולשים את השבלים ושמים אותנו בכיסנו, אח"כ הוצאנו את הגרעינים בידינו ושמנו אותן בשקיק. שמרנו עליו במשך כל הקיץ ועד אמצע החורף, אחר כך היינו טוחנים אותן במטחנת-יד. כמובן, שהמצה לא היתה דקה ביותר, גם מראה לא הי' לבן, ברם, זה הספיק עבור החבורה של עשרה, שכל אחד יוכל לקיים מצות אכילת מצה שמורה משעת קצירה גם ביערות סיביר, תחת המשטר האכזרי.

כיצד אפינו

כאשר הגיעה עונת הפסח, נצבה לפנינו הבעי': "איפה נשיג תנור כשר, בו נוכל לאפות את המצות? איפה נמצא מקלות-גלגול, גם מכשירים לנקב את העיסה שהמצות לא תתנפחנה? הי' שם בית אחד, שם גרה רק משפחה אחת יהודית, מוצאה מקובנה ושם משפחתה בעקער, שהיתה בין הגולים אתנו, [הבית הזה הי' היחידי שבו גרו יהודים גרידא] אמרנו למשפחת בייקער, שנבוא אליהם באמצע הלילה, בשעה שכל תושבי הכפר ישנים כבר, נסיק את התנור למשך שעתים נלבנו ונכשירו, גם הכינונו מקלות לגלגל, הוצאנו גלגלים מתוך שעון, ובהם השתמשנו לנקב את המצות. העמדנו מבני-הישיבה אצל התנור, אחד שיכניס ויוציא את המצות, כמובן שהמצות לא היו גדולות. את הסדר ערכנו אחר השעה שתים-עשרה בשעה שהאכר ומשפחתו היו ישנים, אז משפחתנו יחד עם ר' ב"צ רוטקער הסבנו לסדר, כמובן, שלא הי' לנו יין לד' כוסות וגם תה מתוק לא הי', עקב המחסור בסוכר, השתמשנו בחלב. זה מזכיר לי את הספור על הגאון הגרי"ד סולוביצ'יק האב"ד דבריסק, מעשה שבא לפניו אדם ושאלו אם יכול לצאת ידי חובת ארבע כוסות בחלב, אז הגרי"ד הורה להרבנית לתת לאיש סכום של עשרים וחמשה רובל לצרכי הפסח. והסביר לה שאם האיש נזקק לחלב בשביל ד' כוסות, אזי בטח, שאין לו גם בשר ויתר הצרכים. — ובאמת גם חלב הי' אצלנו דבר נדיר ויקר המציאות וטעמנו בו טעמו של יין משובח, הרי, אימתי הי' ברשותנו וביכלתנו לשתות רביעית שלימה של חלב, וקל וחומר ארבע כוסות שלימות. מרור גדל קרוב לביתנו מתחת לחלוננו, גודל החלון הי' כאגרוף כי כל הבית הי' — זעיר מאוד. בשביל ה"ביצה" הכינונו ביצים קפואות צלינו אותן באש, ככה ערכנו את הסדר כהלכתו בשנה הראשונה בסיביר שלהי חורף שנת תש"ב.

תאור נוסף של הסדר

על תיאורו של הרי"ל זצ"ל את ה"סדר" בסיביר, כדאי להוסיף את זכרונותיו של אחד מבני החבורה רב משה הלמן [פאפאוועו] מתוך מכתב "מתקרב כבר חג הפסח, והרי צריכים אנו לכה"פ כזית מצה למצוה, והנה השיג הרב אחרי קישויים עצומים קצת קמח. היתה בעי' איפה לאפות? זה הי' אסור, חששנו שיודע הדבר לאנשי הממשל. אנכי ידעתי קצת את מקצוע האפי', כי להורי היתה מאפי',[1] פנה אלי הרב רי"ל זצ"ל להיות האופה של המצות, תושב אחד הרשה לנו להשתמש בתנורו, יצאתי לדרך באישון הלילה יחד אתי הי' רב יעקב פסטרנק, הגענו לאחד הבתים, אפינו את המצות, [בדחילו ורחימו] עטפנו אותן ושמרנו עליהן, ובמצות אלו קיימנו אכילת מצה מצוה בפסח תש"ב, ממש "לחם עוני".

זכורה לי עדיין השמחה שאפפה את כבוד הרב, כאשר הודענו לו שיש לנו מצות לפסח, מתוך חיוך מלא חן ושובה את הלב, אמר לי אז: "שכרך הרבה מאוד, ר' משה, על מסירות נפשך, כדי לזכות אותנו במצוה הגדולה הזאת.

כוחו — קול דממה דקה

ר' חיים קאראוועו מספר: בתקופת גלות סיביר — כפי שתואר לעיל — הי' כוחו של רי"ל גדול בעמדו בתוקף על מדותיו המצוינות. הוא שמר על שלוות רוחו, בכל המצבים ובמשך כל הימים. אף שהי' בעל משפחה, עם כל זה, הי' תמיד במצב של ישוב הדעת. תמיד הי' יודע לחשוב מראש על כל בעי' שיכולה להתרחש, ואף בשעת אירועים של סכנת נפשות לא נשברה רוחו ולא מש ממעמדו האיתן, מצד אחד הי' בעל-מוסר נעלה וגדול, בעל

1. דרך אגב אציין, שגם בוילנא בשנת ת"ש, הי' זמן שלא השיגו לקנות לחם, החליפו קצת עצים בקמח, ולפי בקשתו של מרן ראש הישיבה זצ"ל התנדבתי להיות האופה, וב"ה הצלחתי. בבקר סעדו בני-הישיבה את לבם בלחם הזה וגם שבחוני, מרן ראש הישיבה זצ"ל שיבח אותי וגם נתן לי תשורה של ממון.

השתפכות-הנפש, ומצד השני הי׳ עשוי ברזל ופלדה. ריי״ל הי׳ יודע את סוד הענין כיצד לכלכל את הענינים, אימתי להתפעל, ואימתי להפגין קור רוח.

הרב לייביקער מתארו: ״ריי״ל זהו הוד מלכות, רוממות, ותפארת, מתינות ונעימות מצד אחד, ומצד השני הי׳ מגלם באישיותו את ה״לא תגורו מפני איש״ ״וקוב הדין את ההר״, תקיפות ואמיצות והי׳ חזק בדעתו, וכעובדא שענה לקומיסר של הנ.ק.וו.ד. שהרוסים יצליחו במלחמה נגד הגרמנים, לא מפאת כוחו העצום של הצבא האדום, אלא מחמת רשעת הגרמנים נגד היהודים, וככה — אמר — יהי׳ גם סופם של כל אלה המצירים ולוחצים את היהודים שגם הם יבואו על עונשם, [כמסופר לעיל].

סבלנותו

מזכרונותיו של ר׳ יעקב פאסטערנאק: סבלנותו של ריי״ל זצ״ל ארך-רוחו, מתינתו ואהבתו לכל אחד מאתנו, הי׳ מעודד את כל בני החבורה לבל ישבר רוחם ושלא תאבד תקותם, הי׳ סובל את יסוריו באהבה ולא נשמעה ממנו אף אנחה. תמיד חיוכו וצהלתו על פניו, ובטחונו בהשי״ת על שפתיו, בתקותו ליום מחר מזהיר. מלבד שהי׳ לבני הישיבה כאב, הי׳ גם אב דואג בעבור המשפחות היהודיות שגלו מליטא. [משפחות בערגער, מאריאמפאלסקי, שמוקלארסקי, גערבער, גענדלער ועוד, רובם לא הי׳ דתיים] היהודים הללו, עיניהם היו תלויות בריי״ל, אצלו מצאו דברי-נוחם ותקוה.[1]

ריי״ל הי׳ תמיד מעורר את היהודים הליטאים שלא יפלו ברוחם,

1. הקשר נמשך עד סוף ימיו של ריי״ל זצ״ל, בשנת תשמ״ג בעונת חנוכה, הודיע לנו ריי״ל זצ״ל שאחד מבני משפחת גנדלר יצא מרוסי׳ ושתתקיים מסיבה לכבודו בביתו הפרטי של הריי״ל, שם העלו המסובים זכרונות על כל אשר עבר עליהם בתקופת גלות סיביר, גם בשנותיו האחרונות הי׳ עומד ריי״ל בקשר עם הגברת שמוקלארסקי אשר נשארה בסיביר יחד עם בנה הצעיר.

בל יתערבו בגויים וישמרו על מוצאם היהודי בכל הנסיבות הקשות האלו. גם בכפרים נעקראסאווקע ווארענעבע גרו משפחות יהודים וכולם היו נוהרים אל ריי״ל לשמוע ממנו דברי נוחם, דברי בטחון ודברי תורה, אודות שמירת השבת ויו״ט וכו׳.

המאסר והנסיונות הנוראים

כדי להבהיר את המצב הנורא, בו היו נמצאים הגולים בסיביר כדאי לספר על מאסרו של רבי יעקב פאסטערנאק. בספור זה משתקפת מסיר״נ של בן-תורה על קיום המצוות בתנאים האיומים של בית-הסהר הסוביטים, וגם מסירותו ודאגתו של ריי״ל להצלת בני-הישיבה.

״הדבר קרה אחר חג הפסח של שנת תש״ב — מספר ר׳ יעקב פאסטערנאק — הייתי עובד כשומר בטחנת-קמח ״מעהל סטרוי״. פעם נעלם שק קמח, אנשי נ.ק.וו.ד. חקרו ומצאו שבמרתף נפרצה הדלת ודרך שם נכנס הגנב, הי׳ זה האחראי על חדוד המשורים, ברם אותי האשימו על שלא תפשתי את הגנב, ונשפטתי למאסר 2 שנים על השמירה הפחותה. הובילו אותי אל בית-הסהר המקומי, היו הרבה אנשים בחדר אחד, ישנו על הארץ והכנים והפשפשים היו מוצצים את דמי, מכיון שלקחו ממני את התפילין הכרזתי על שביתת-רעב, ידעתי שלא איכפת להם, ודפקתי בדלת, בקשתי את השקיק שלי עם תפילי לרגעים אחדים ואז אחזיר, נתנו לי רק רשות להכנס אל לשכתם ושם הנחתי את התפילין וקראתי את קריאת-שמע. כולם התבוננו כיצד אני כורך את הרצועות ואמרו: ״זה אלקים״. בבית-הסהר הזה שהיתי שבועות אחדים ובכל יום הנחתי תפילין.

בינתים, ריי״ל לא נח ולא שקט. הוא הגיש ערעור על הפסק-דין בביהמ״ש במוסקבה. כתב ששמו אותי בבית-הסהר על אשמת-חנם, בלי פשע, ביחוד שהנני אזרח פולני ומהם כבר שוחררו זה זמן רב. ברם, הממשל לא מהר להחליט ובינתים העבירוני ברגל תחת

משמר חמוש, אל בית-הסהר הגדול בקולבישעוו, המרוחק ממקומנו מאה קילומטרים דרך מלאה יאורי מים שנקוו מהשלג הנמס בעונה של אחרי חג הפסח. כמובן, שהמפקדים היו נוסעים בעגלות, (אמנם, הנני מקדים את המאוחר).

לפני צאתי לדרך אל בית-הסהר הגדול דרשתי את התפילין שלי. לאות מחאה נשכבתי על הארץ, ואמרתי שלא אזוז מכאן, עד שיתנו לי את התפילין או לפחות שיצורף למסע — ולכך הסכימו ואחד מאנשי הנ.ק.וו.ד. לקח עמו את התפילין. העמיסו אותנו על ארבה השטה על פני המים, ואז הוציא איש הנ.ק.וו.ד. את הרצועות והורידן אל המים כמו ששולה בהן דגים. אני כבר למדתי לשמוע רוסית ואמרתי לו ברוגזה: "עוד יאסרו אותך בעבור זה", אזי הוא נתמלא כעס, חטף את הסדור שהי' בשקיק, זרקו אל המים והוא נבלע שם. את הרצועות של התפילין סבב, שמן בכיס והכה בכיס זה על ראשי. שמחתי שהוחזרו לי התפילין. כאשר הגענו אל בית-הסהר בקאלבישעוו, הובילו אותנו אל חדר גדול, שם היו רק חלונות זעירים אצל הגג, משם היו משגיחים עלינו ולראות את מעשינו בכל עת. נכנסו אנשים אחדים מהנ.ק.וו.,ד. וצוו עלינו לסור הצדה. היינו צריכים להתפשט לקחת את הבגדים אתנו כדי שהשוטרים יבדקו אותם. היתה הבעי' מה יהי' עם התפילין? אמרתי רבש"ע, עד כאן שמרתי את התפילין, עכשיו אפקידם תחת השגחתך. הוצאתי את הכיס עם התפילין והנחתים על הרצפה, והשארתם שם. כאשר הגיע תורי ונקראתי מסרתי את כל בגדי לבדיקה. בדקו וקרעו מה שחפצו, גם את הלוח קרעו ולא הועילו כל בכיותי, גם את היומן שלי קרעו, תלשו את כפתורי הברזל מעל המקטרן שלי, וגם את הרצועות מן הנעלים. לאחר הבדיקה, במקום להמשיך לכיוון הבדוקים, חזרתי לאחורי בתקוה שאמצא את התפילין, ובס"ד הצלחתי, וגררתי את התפילין עמי. הגעתי אל בית-הסהר הזה יומים לפני חג השבועות, וכל הזמן לא התגעלתי במאכליהם. בחדר אחד היו כששים איש, ביניהם אנשים מלומדים הנאשמים שהם מתנגדים לממשל. אכלתי רק לחם יבש, פעם נתנו

מאכל חם, נודע לי שהי' שם כבד, ומסרתי את המאכל לנכרי, בשכר זה הי' מסתיר אותי בגופו בשעה שהייתי מניח תפילין ומתפלל, גם שליש מלחם חוקי מסרתי לו בעבור זה.

והנה הגיע חג השבועות, התפללתי, ובשעה שהגעתי לתפילה "אתה בחרתנו וכו' אהבת אותנו וכו' בכיתי הרבה. למחרת בבקר קראו אותי אל הלשכה והגידו לי שאני חפשי — משוחרר מבית-הסהר. הערעור שהגיש ריי"ל במוסקבה הועיל תו"ל. אמרו לי שפלא הוא לצאת מבית-האסורים הזה, בו שכבו הרבה חולים מסוכנים בכל מיני מחלות מדבקות.

הייתי בבית האסורים משך 6 שבועות. שנים אחדות אחר-כך בהזדמנות שהתקיימה סעודת-אירוסין שלי בהיותנו בקוקז בביתו של ריי"ל זצ"ל, הזכיר ריי"ל את המאורע הזה, ואמר לי שכאשר חזרתי מבית-האסורים היו פני חורים יותר מסיד.

פרק שמונה-עשר

אש מתלקחת בתוך הברד

למוד התורה ב"טייגה" שבסיביר

בכתבי עזבונו של רי"ל זצ"ל נמצא רשום כדברים האלה: "ביערות סיביר למדנו תורה בידיעה שזהו ההמשך של האש-דת שנתנה לנו על הר סיני. אש זו לותה ונמשכה אתנו בדרכנו, בעמקי השלג, בתוך הכפור והקור אשר ב"טייגה". בתנאי כפור, קור, וגלמודיות היתה אש זה מחי' אותנו ומחממת את כל גופנו.

חשנו את נשימת החיים זורמת מתוך דפי הגמרא והיתה נכנסת לתוך מעמקי-הלב, זה הפיח בתוכנו את הבטחון האמתי בהשי"ת שבעז"ה נצא מתוך חשכה זו, שנחי' ונזכה לשוב אל כלל ישראל כבתחילה, אם שהדבר יתקיים בדרכים טבעיים, או בדרכים שלמעלה מן הטבע, יען כי דבוקים אנו עם מקור החיים.

כאשר נלקחנו לסיביר, מקום חושך ואפילה, לא הי' שום חשמל, השתמשנו ב"קורניקלאך".[1] לאור ה"פתילי'" הזאת היינו לומדים ביחידות עמוד או דף שלם בגמרא. זה הי' לנו לחמום במשך היום הבא בשעת העבודה הקשה של כריתת עצים, ביערות-העד ב"טייגה".

שם התאמנו והיינו למומחים כיצד לכרות את העצים —

1. שוה"ג אלה הם פתיליות כלומר קסתות של דיו שמריקים אותן וממלאים אותן בשמן-המאור, ופתילה עשוי' מסמרטוט.

הענקים בני מאה שנה, היערות — עד מששת ימי בראשית. עצי-ארז ועצי-לבנה נוראים אשר גובהם עד 40 מטר, והיקפו של עץ כזה הוא ששלשה אנשים מבוגרים יכולים לחבקו מעבר לעבר. עבודה זו של כריתת העצים היתה נעשית בעמדנו שקועים תוך השלג אשר הגיע עד בטננו. היינו ל"מומחים" כיצד להפיל את העצים בהתבוננות בכיוון הרוח הנושבת בעלים אשר בצמרת העץ, עי"ז ידענו כיצד להזהר לבלתי להתמעך מתחת העצים הנופלים בתום הכריתה.

כאשר ה"בריגאדיר" [המפקח] הי' סר הצדה לזמן מה, היינו שולפים את ספרי הגמרא אשר החבאנו בכיסינו, וחוזרים בחברותא על הענינים שכל אחד למד בלילה שלפני זה ביחידות. למדנו את הסוגיא של "ר"ח סגן הכהנים" במסכת פסחים. השביענו את עצמנו בהל' טומאת אוכלין וטומאת משקין ללא אוכלין וללא משקין. רעבים וצמאים, באויר של כפור אשר ב"טייגה", ומעל לראשנו מרחפת זוועת המלחמה, ושם במקום ההוא נשמעה קול דממה דקה, קולה העדין של התורה, "אנכי ה' אלקיך".

סוגיות האלו החיו את נפשותנו והשביעו אותנו, יותר מאכילה ושתי'. באותו דף גמרא מצאנו את המן מן השמים, את נפשותינו החיינו ע"י התורה, ע"י השראת השכינה, עי"ז ששמרנו על צורת האדם שלנו. הי' זה עידן שנתקיים בנו "עץ חיים היא למחזיקים בה", ובדרך זו יכולנו להחזיק מעמד עד הגיע מועד שחרורנו.

ביערות ה"טייגה" יחד עם הד קולות צלצול הקרדום והמשור, היו גם מהדהדים בטהרה, שמותיהם ודבריהם הלוהטים של התנאים והאמוראים הקדושים, שמותיהם של ר"ע, ר"ט ור"מ, של אביי ורבא של ישעי' הנביא ושל חבקוק. הרגשנו, שנמצאים אנו במחיצתם הקדושה ולא בחושך של סיביר.

המשכן הוקם ונבנה במדבר, ללמדנו שגם במדבר, בעת נדודים, מקום מוכרח להתבצר בעבור ארון הקדש, התורה והלוחות. גם אנו זכינו בס"ד לשאת את המשכן במדברה של סיביר.

ב"טייגה" הסיבירית הי' "האלף זעירא", אותה האלף הקטנה שנמצאת ב"ויקרא ה' אל משה", היתה מעודדת אותנו ומחממת אותנו בעת הכפור הנורא, ובשעת סערת-השלג "בוראן" ב"טייגה" הפראית. ראינו שם את ה"אלף זעירא" בדף התלוש של הגמרא, בו הצצנו וגילינו את הנצח היהודי אשר לעולם לא ישקוט ולא ידום. ובשעה שהכל אינם שומעים דבר, שומע משה רבנו את קולו האדיר של השי"ת, קורא אליו אל האהל-מועד [רש"י בהתחלת ויקרא].

בשנת תשט"ז דרש רי"ל זצ"ל בבית-הכנסת של "עדת בני ישראל" בשיקגו בתקופת "בין המצרים" [בש"ק פ' פנחס] וכה היו דבריו: היום קראנו בהפטרת השבוע [ירמי' א' י"א] "מה אתה רואה וגו' מקל שקד אני רואה", מקל מציין הכאות [קלעפ] ההכאות היורדות על גבי היהודי. התקופה של עשרות השנים האחרונות נוכל לצייר בתמונת "מקל", המקל המוריד הכאות על ראשינו.

במגילת איכה אנו קוראים: "כל רודפי-ה השיגוה בין המצרים [א,ג,] ויש בפסוק זה באורים שונים: באור א. מצרים — גבולים באור ב. שלשת השבועות שבין י"ז בתמוז לבין ט' באב. זכור אני שני מומנטים מימי מלחמת העולם השני', בשעה שטולטלנו בין הגבולים, היו גבולים שנפתחו וגם גבולים שנסגרו, הגבולים של פולני', ליטא ורוסי' נפתחו, ונסגרו עלינו ב"טייגות" אשר בסיביר. [הנסיעה לסיביר התקיימה בעונת שלש שבועות של בין המצרים], ברם, באותם "בין המצרים" הי-ה נשמע שמו הנצחי של השי"ת, מן המצר — ובכל-זאת — קראתי קה, ביערות העד של סיביר מקדשים היינו את שמו של הקב"ה.

איתא בגמ' [גיטין נח, א]: ת"ר מעשה בר"י בן חנניא שהלך לכרך גדול שברומי, א"ל תינוק אחד יש בבית האסורים יפה עינים וכו' הלך ועמד על פתח בית האסורים אמר, מי נתן למשסה יעקב וישראל לבוזזים, ענה אותו תינוק ואמר הלא ה' זו חטאנו לו ולא אבו בדרכיו וגו' מובטחני בו שמורה הוראה בישראל, העבודה שאיני זז וכו' ולא היו ימים מועטים עד שהורה הוראה בישראל".

בסיביר היו אתנו בחורים בני שבע עשרה, שמונה עשרה, או תשע עשרה שנה. כולם עברו בתוך אש הנסיון, במסי״נ בעד השרשים של הבן-תורה, פלדת-הברזל אשר יצקו בתוכם, של תורה, של למוד המוסר, בלילות ובימים עם קונטרסי הגמרא, הביאו אותם להבין אף בבית האסורים את הענין של ״מי נתן למשסה יעקב, וישראל לבוזזים? הלא ה׳ זו חטאנו לו, להתדבק בהשי״ת ובתורתו לא להכנע ולא להסיג אחורה — וכמו הת״ח שהנהו קשה כברזל — ושלא לפחד כלל.

אש הלהבה של סיני מלוה את תולדות עמינו. התורה נתנה באש, במים, ובמדבר, עברנו עם ארון-העדות ונשאנו אותו בדרכים שטופי אש ומים, תוך מדבריות מלאי סכנה. למדנו את התורה הק׳ בין חיות רעות: דובים, זאבים, עופות-פרא אשר 50-40ליטראות משקלם, ושהיו עפות מעל לראשינו. חיינו בתנאי-מדבר מקום נחשים ארסיים ועקרבים, חלאים רעים פקדונו, גלמודים ומנותקים ממרכז היהודים וגם מאנשים — בני אדם בכלל. ברם, אנו הלכנו לאורו של הלפיד אשר נראה בהר-סיני שהי׳ מאיר לנו ומחממנו בחושך הנורא והתנאים האיומים.

חזוק בסיביר

ביום הזכרון של ה״סבא זצ״ל [י״ז בכסלו תש״ט] דבר רי״ל זצ״ל ובתוך דבריו הביא את הילקוט שמעוני על הפסוק: ״פרי צדיק עץ חיים״ [משלי יא, ל], — ״עשרה דברים נקראו חיים״ והילקוט הולך ומונה את הדברים שנקראו חיים: הקב״ה, תורה, ישראל, חכמים, צדיקים, גן-עדן, ארץ ישראל, ירושלים וכו׳, חז״ל רצו לבחון מה נקרא חיים, הלכו ומצאו את אלה העשרה, והלא לכאורה האדם עצמו מסובב הוא בחיים, כל גופו טובל בחיים, החיים רועשים וסואנים מסביבו של האדם, וכאן הלכו חז״ל לבקש ולדרוש, מה נקרא חיים, ולבסוף מצאו את אלה העשרה המנויים למעלה, שלכאורה אין להם קשר עם החיים.

אלא שבאמת זהו היסוד שאותו למדנו ה״סבא״ זצ״ל, לפי דרכו

הגבוהה, שאליבא דאמת זה שנדמה לאדם שזהו החיים, אין זה חיים כלל, והחיים האמתיים הוא רק הקב"ה ותורתו, חברת החכמים והצדיקים וכו' ולכן "פרי צדיק" הוא עץ חיים, כי הוא מגלה לנו את החיים, ומראה לנו כיצד להדבק בו, כי בלי דעת זאת יסיר האדם את עצמו מה' ומתורתו וכו' ואין אלה חיים לגמרי. ההרגשה של החיים האלה שנתגלו לנו עוד מימי ילדותנו היא שהחזיקה אותנו בתוך כל החשך והערפל וכל התלאה שעברה עלינו, זה הי' מקבץ אותנו ל"ועדים" בתוככי הטייגה והעמידה אותנו למעלה מהסביבה שלנו מהגויים אשר סבבונו, כי לא הי-ה קשר ביננו ובינם, יען כי גם שם היינו חיים יחד עם ה"עץ חיים", למוד-המוסר מבית-המדרש שלנו לא הועם ולא כבה.

ריי"ל זצ"ל הי' מספר: פעם אמר לי בר-דעת גדול, תלמיד ישיבת ראדין, כי בהיותו במחנה-רכוז סוביטי, נוכח כי שיטת ישיבות "בית-יוסף" נוברדוק היא הישרה, בזה אשר היו עובדים על עצמם על המדות של "הפקרות" "בטחון" וכו'. כל עוד שהשנים היו כתקונן — אולי הי' אפשר לחלוק עליהן — על נחיצות העובד על המדות הללו, ברם כאשר באה שעת חרום, נגלה הדבר שיש צורך גדול במדת האמיצות, במדת הבטחון, ואשריכם שזכיתם לזה.

פעם בעוברי בעגלת-חורף ב"טייגה" במטרה להחליף בגד בעבור קצת תפוחי-אדמה לכלכל את אשתי והילדות הפעוטות, ברם, לא הצלחתי, ולא עלתה בידי. בדרכי חזרה ואני הולך ריקם, שקוע קצת במחשבותי על דרכי ההשגחה, והנה אכר הולך למולי, מעולם לא דברתי אתו, אחר דורשו בשלומי, הוא אומר לי: "נעקריטש, מדוע הנך מהורהר כ"כ במחשבות? לא הם [הרוסים] הביאו אותך הנה, וגם לא הם המחזיקים בך. כאשר יגיע הזמן הרגע הנכון, יצוו לפתוח את הדלת ואת השערים לרוחה, ויתנו לכם לצאת חפשי, הם יוכרחו לעשות זאת, כמו שקרה אצל פרעה עם בנ"י".

עם רעיונות אלו עברנו תו"ל את כל הצרות, בכפור וקרח הי' מאיר לנו השביב של הבטחון, בבחינת "אש מתלקחת בתוך הברד".

ישיבה היתה לנו בסיביר: [בעיקר בתקופת פארביג בשנות תש"ג ותש"ד] בכל ש"ק היינו מתכנסים לערוך "ועדים", ואף בימי החול, כאשר עבדנו ביערות, היינו מדברים ומשוחחים בעניני תורה ומוסר. זכורני פעם בא אלי מישהו ואמר: "עליכם להזהר מאד, שהרי "כבר יודעים מכם". יודעים שאתם עורכים "ועדים" שאתם מתכנסים יחד, והלא בעל-משפחה הנכם, ועליכם להתנהג באופן אחר. ואני הייתי עונה לו, מה יש כאן לפחד, ואמרתי לו "א ווארט פון בטחון" והמשכנו והחזקנו מעמד באותו הדרך כמקודם.

י"ז כסלו בסיביר

היינו מתכנסים בי"ז בכסלו, ב"ליל הזכרון" של ה"סבא" זצ"ל, לערוך כנוסים ביערות סיביר, בלוע הארי, ממש בתוך האש. הקור הגיע לארבעים מעלות מתחת לאפס, ברם אנו היינו מתחממים באור דרכו של ה"סבא" זצ"ל.

זכרוני בי"ז בכסלו, בה"טייגה" שבסיביר, קראו אותי אל ה"חלונות הגבוהים" של הממשל, [אל הנ.ק.וו.ד.] ונאמר לי לבוא בשעה האחת-עשרה בלילה. [הענין הי' חמור ורציני קשור עם משפט] הייתי מוכרח לעזוב את הנוכחים וללכת לשם, האנשים היו מפחדים: מי יודע אם כבר אשוב אליהם. ואני חשבתי, אל דאגה, הלא זה עכשיו ישבנו ב"ועד" ומשוחחים על אודות ה"דרך" של תורה ומוסר, ביערות סיביר, ובוודאי זכותו של ה"סבא" תגן עלינו. באמת הזכות של ה"סבא" גוננה עלי, ועברתי בשלום את הענין עם הנ.ק.וו.ד.. בחזרי משם ישבתי שוב עם חברי הועד, המשכנו ונהלנו משא-ומתן בעניני מוסר. שיחות-המוסר והקבלות שקבלנו אז בעניני עבודה ושמירת הרוח, הדהד ביערות העד שבסיביר, ואף שהשאלה היתה האם נצא אי פעם משם, והי' עולה על הדעת שיתכן שכל ימי חיינו נבלה בין ערלי לב וערלי בשר באלה היערות, ברם, הרשימה מגדלותו של אותו הארי, ה"סבא" זצ"ל, הורגשה בנו, וזוהי שגייסה את משאבי כוחותינו הרוחניים. זה הי' לנו למשיב נפש, טל תחי', כאותו טל הנזכר בכתוב: אהי' כטל

לישראל יפרח כשושנה וגו' [הושע י"ד ו'] טל המתברך משמים, מתברכים עם חלקים רוחניים שמיימים בתוך יערות חשכים ובסביבה של גשמיות נפרזה.

המאור שבה

ועוד הי' רי"ל זצ"ל מעלה מזכרונותיו, "בלתי נשכח הוא אותו המראה אז ביערות ה"טייגה", לאחר יום עבודה מפרך, יום חורף של כפור חזק, הרגלים והידים קפואות, הגוף רועד מהקור הנורא ומהרעב המטריד, ואני הולך ושב מהעבודה, בדרכי נכנס אני לבית של משפחת גולים מקובנה.[1] ברצוני הי' להתחמם קצת וגם לחזק את רוחי בבטחון ואמונה. הוצאתי מכיסי את התנ"ך כיס, אשר החבאתי מעין הנ.ק.וו.ד., אני יושב ואומר פרקי תהלים הנפלאים, בדברי הנחמה של נבואת ישעי' האומר: "נחמו, נחמו עמי וגו'. פתאום שומע אני קול שמחה היוצא מפי-ה של האשה הצעירה אשר בבית, והיא מתחננת: "הרב נעקריץ, היש לכם תנ"ך, בבקשה, לתת לי לכה"פ להציץ בו", ודמעות נראו בעיני', זרם של חיים נבע מתוך הספר והשיב את לב ונפש האשה, קו אור משמים שנפתח לפני' נתגלה ועודד אותה, והאשה ממשיכה לומר: "נשמה חדשה נכנסה לתוכי בראותי את האותיות המאירות של ספר התנ"ך, נעלם החושך מסביב, ותקוה חדשה מתעוררת בקרבי, מקוה אני שבוא יבוא הבקר הבהיר", האשה נזכרה באותן השנים שלמדה קצת תנ"ך בגימנסיון בקובנה על חודו של המזלג, ואיברא, השי"ת עזר לה ויצאה את סיביר, הגיע לאמריקה, והקימה משפחה, גם בני-ה כבר התחתנו ויש לה כבר נכדים, דבר זה הי-ה לי לדוגמא חי', כיצד מבינים את הפסוק של "עץ חיים היא למחזיקים בה", שהתורה הק' היא מהוה את החיים, ומזרימה חיים בלבבות ובנשמות שכבר כמעט כבו, לא רק הפרקים והפסוקים בלבד כוחם גדול, אלא שגם אותיות התורה כשלעצמם כוחם רב, האותיות גם בהן שקועה הוראה מיוחדת.[2]

1. היא היתה מהאמידות שבקובנה הליטאית, היא משפחת פינקלשטיין.

2. עיין גמ' שבת קד.

שביבי אור — הארות והערות
לקח מהמדרשים בגלות סיביר מפנקסו של ריי״ל זצ״ל

בימי המצוק והעוני בגלות סיביר האיומה, ביחוד בשנה הראשונה לבואם אל סיביר, היתה התקופה הכי קשה הן בגשמיות והן ברוחניות וכמו שכבר תואר למעלה. בשנה הראשונה בני-הישיבה לא יכלו להתאסף יחד ולקיים ועדים בתורה ומוסר. הי׳ ריי״ל רושם בפנקסו דברי חז״ל לקוחים מן המדרש רבה ומעיר עליהם משלו. דבריו אלה משקפים את המצב, בו הי׳ נתונים אנשי חבורת בני-הישיבה, כמו-כן גם נרשמו אורות התקוה והבטחון, שהי׳ הריי״ל רואה לגאולתם והוצאתם למרחב.

צרפנו באורים לרשימות אלו, מאת רבי יעקב פאסטערנאק, אחד מבני החבורה, המפיצים אור על רקע העת, בה נרשמו ההערות הללו.

שנת תש״ב בגלות סיביר ניזשנע — מאכאוואיע — מחוז נאוואסיבירסק.

א. בראשית רבה סדר לך-לך מא, א, צדיק כתמר יפרח, ״מה תמרה זו וארז כל מי שהוא עולה לראשן ואינו משמר את עצמו הוא נופל ומת, כך כל מי שהוא בא להזדווג לישראל סוף שהוא נוטל את שלו מתחת ידיהם״. בפנקס של ריי״ל נרשם: ״דער סוף פון היטלערן״ סופו של היטלר.

ב. מא, ב. ״וכל אותו הלילה היתה שרה שטוחה על פני-ה ואומרת, רבון העולמים אברהם יצא בהבטחה, ואני יצאתי באמונה, אברהם יצא חוץ לסירה, ואני בתוך הסירה, א״ל הקב״ה כל מה שאני עושה בשבילך אני עושה, והכל אומרים על דבר שרי אשת אברם״. בפנקס נרשם מאת ריי״ל: ״א גאנצע נאכט געווארפען זיך אויפן פנים און געבעטן זיך ביין רבש״ע — העלף מיר — און ער האט געהאלפען, געזאגט געשעפצעט א תפילה אין א עת צרה״. ״כל הלילה נפלה על פני-ה והתחננה אל השי״ת: ״הושיעה נא״,

והנה הושיע ה', שפתי-ה רחשו תפלה ותחנה בעת צרה". [באורו של רבי י. פ.]: בשעת המצוקה שעברה עלינו אז, הי' מדמה את מצבנו למצבה של שרה, וכמו ששרה אמנו בהיותה שבוי' אצל פרעה, נפלה על פני-ה והתחננה להשי"ת באמרה: אברהם יצא בהבטחה מאת השי"ת ואני יצאתי רק באמונה שהאמנתי לו, והנה אברהם מחוץ לסירה — מחוץ לבית האסורים, ואני כן נמצאת בצרה זו, והשי"ת א"ל שכל מה שאעשה יהי' בזכות שלך וכמו שכתוב על דבר שרי — על פי-ה. כמו-כן גם אנו היינו שם בעמק-הבכא, בבית-האסורים הענקי, לא הי' מנוס לנו, צעקנו להשי"ת, הושיענו ה' ושפתינו רחשו תפלה. הערה זו העניקה לנו תקוה ובטחון, חייתנו, בתקותנו להשי"ת שישלח לנו את עזרתו ונחלץ מהצרה.

ג. מא, ד. "אמר ר' יצחק מצאתי דוד עבדי [תהלים פט, כא] היכן מצאתיו בסדום". רשום בפנקס רי"ל "אין סיביר קען מען אויך געפינען א דוד'ען".

ד.מב, ב. והמה לא ידעו מחשבות ה' ולא הבינו עצתו, כי קבצם כעמיר גרנה [מיכה ד, יב] למה כל אלה חברו אל עמק השידים כדי שיבואו ויפלו ביד אברהם". נרשם בפנקס מאת הרי"ל: "מען האט אלעמען אופגעסקירדעוועט צום טאק, דארט זאל מען זיי דרעשען. מען קלייבט צונויף אלע פעלקער אין איין קנופ. א הרגשה צום קלייבען סנאפעס". "סדרו את כולם אל הגורן כדי שידושו אותם שם. מקבצים את כל האומות בקשר אחד. הרגשה בעת שמלקטים אלומות. "רבי י. פ. מבאר: "אחרי שקצרו את התבואה, היו מניחים אותה כדי שתיבש בחמה, ואח"כ היו מביאים את כל האלומות אל מקום פנוי ודשים אותן במקלות, אסיפת האלומות נקראת "סקירדעוועו" המקום לדישה נקראת "טאק". אפשר לבאר מה שהרי"ל רוצה להביע הוא: אנו חיים בעת מלחמה, אשר השי"ת קבץ ואסף את כל האומות ["סקירדעוועט"] מכל קצוות תבל, בלל אותן בין צבאות העמים. השי"ת מביא את כולם למקום אחד, וכמו שהאלומות נדושות במקלות, ככה יעשה לכל אומה אשר הרעה

והרשיעה לישראל. זהו שרוצה לומר מאסיפת האלומות אנו יכולים ללמוד ולהבין את כל הענין שהשגחתו ית׳ עושה עמנו.

ה, מב, ג. רבי חוניא בר אלעזר אמר למה נקרא שמו אחז שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות. ר׳ יעקב בר אבא בשם ר׳ אחא אמר ישעי׳ וחכיתי לה׳ המסתיר פניו מבית יעקב אין לך שעה קשה כאותה שעה שכתב בה ואנכי הסתר אסתיר פני בעת ההיא ומאותה שעה קויתי לו שנאמר כי לא תשכח מפי זרעו. רשום בפנקס רי״ל ״שווערע צייטען — שווערסטע צייטען — און די תקוה שניידט זיך דורך — דורך דער שווערער צייט דאן איז דא ערשט וואס צו ערווארטען״. ״זמנים קשים, הקשים ביותר, והתקוה מפלסת את דרכה ואף בזמן הכי קשה, יש לצפות ולחכות שתבא הישועה״. רבי י. פ. מבאר: כלומר — בשעה האיומה ההיא, כאשר עקרו אותנו מבית-המדרש וטלטלונו לניזשנע וכו׳, גם לא נתנו לנו להפגש יחדיו שנוכל ללמוד ולעסוק בהני מילי מעליתא, בשעה שהי׳ קשה לקיים דיני כשרות, תפלה ותפילין, שעה של הסתר פנים של הקב״ה של ״אנכי הסתר״ — אז הרגשנו את הצורך ההכרחי של הבטחון בהשי״ת, של ״קויתי לו״, שהשי״ת הבטיח לנו ״כי לא תשכח מפי זרעו״, יבוא היום המיועד ונשוב אל בית-המדרש לעסוק בתורה ובמצוות.

ו. מא, ט. ״ושמתי את זרעך כעפר הארץ — מה עפר הארץ מסוף העולם ועד סופו, כך בניך יהיו מפוזרים מסוף העולם עד סופו״. רשום בפנקס מאת הרי״ל: ״בנארים ארכאנגלסק וכדומה״. ביאורו של ר׳ י.פ. ״כל זה שקוע בנבואה שאמר הקב״ה לאברהם אבינו ושמתי את זרעך וגו׳ הגלות במרחקי העולם במקומות האיומים ביותר כסיביר, גם לזה הבטיח הקב״ה ושמתי את זרעך וגו׳ כלומר זרע ישראל, בניהם יהיו נאמנים למחצבתם, ישארו ויתקימו בתור ״זרע ישראל״ בתור ״בני אברהם״.

ז. שמות רבה ל, יב. פעם אחת, א״ל עקילס לאדריינוס המלך רוצה אני להתגייר ולהעשות ישראל, א״ל לאומה זו אתה מבקש

כמה בזיתי אותה, כמה הרגתי אותה, לירודה שבאומות אתה מבקש להתערב מה ראית בהם שאתה רוצה להתגייר, א"ל הקטן שבהם יודע היאך ברא הקב"ה את העולם מה נברא ביום ראשון ומה נברא ביום ב', כמה יש משנברא העולם ועל מה העולם עומד ותורתן אמת, א"ל לך ולמד תורתן ואל תמול א"ל עקילס אפי' חכם שבמלוכתך וזקן בן מאה שנה אינו יכול ללמוד תורתן אם אינו מל שכן כתוב: "מגיד דבריו ליעקב וגו' לא עשה כן לכל גוי וגו'". רשום בפנקס: "געטראטען, געהרגעט, די נידעריקסט פון אלע פעלקער — אדריינוס מיינונג וועגען כלל ישראל — זיין בליק אויפ'ן אידישען פאלק, שוואך, קליין אומבאהאלפין ערנידעריקט — וואס זעט מען אין זיי — דאס איז דער גויישער בליק אויף אידען. זיין תשובה הקטן שבהם יודע היאך ברא די אלע וועלט סודות און וועלט חקירות זיינען פאר זיי אפען — הקטן שבהם דער קלענסטער אין בעגרייפען א זאך — ווייס אלע אמת'ן, ווי איז שוין דער מיטלער און דער גדול שבהם". רמוסה, הרוגה, פחותים שבאומות, מבטו של אדריינוס על עם ישראל: עם חלש, חסר-ישע ומושפל, ומה עוד כדאי ויש לראות בהם, ככה מביט הנכרי על עם ישראל. ברם, עקילס השיב "הקטן שבהם, יודע היאך ברא הקב"ה את עולמו, כל סודות העולם ותעלומותיו פתוחים הם לפניהם, גם הקטן שבהם יכול להשיג דברים נשגבים ולדעת את כל האמת ק"ו הבינוני או הגדול שבהם, ו"תורתן אמת", מה שהתורה מלמדת זוהי האמת המוחלטת.

המשך מה שרשום בפנקס "זיין תשובה טא גיי לערען תורה אבער אן מצוות מעשיות — אויף באגרייפען אידישקייט דארף מען לעבען אידיש — אפי' חכם שבמלכותך און זקן בן מאה שנה אינו יכול ללמוד תורתן אם אינו מל — א חכם אלעס כשרון און דערצו דורכגעמאכט א לעבען — זקן בן מאה שנה — קען ניט האבען דעם אמת'ן באגריף ניט לעבענדיק תורה'דיק". אמר אנדריינוס לעקילס לך ולמד תורה ברם בלי מצוות מעשיות, והשיב עקילס כדי להשיג תורה ויהדות צריכים לחיות חיים יהודיים, לפיכך אפי' חכם

שבמלכותך, זקן בן מאה שנה אינו יכול ללמוד אם אינו מל, חכם בעל כשרון ואף אם הנהו זקן בן מאה, עבר גלי החיים עם כל זה, לא יוכל להשיג יהדות באמת, אם לא יחי׳ חיים יהודיים מלאים מצוות מעשיות״. באורו של ר׳ י.פ. היו מבזים אותנו קוראים שם גנאי ״פאפ״ שמובנו רב דתי כמו ״כומר״ של חבורת בני תורה, הביטו עלינו לאמור: ״למה ומדוע הנכם מחזיקים את עצמכם עדיין ליהודים, למה אתם משתגעים אף כאן בסיביר לשמור את השבת, מובדלים מן הגויים. ברם, הרגשתנו היתה, שאנו משיגים יותר מהם את תהלוכות העולם ואת המתרחש בו, וגם את מובן המלחמה הנוראה העוברת על העולם כולו. בשעה שעלתה בידינו לעסוק בתורה ותפלה אף במקצת, הרגשנו שאנו מרעישים בזה עולמות. יודעים אנו, מה הקב״ה רוצה ממנו, זאת למדנו מתשובתו של עקילס שאם אין נמולים כמותם אין משיגים כלום, תורה דורשת מעשים ואף במצב של צרות וענויים.

ח. שמות רבה ל, יג. אמר ר׳ אחא בקש הקב״ה ליתן להם [לדור המבול] ארבעה דברים תורה ויסורין ועבודת קרבנות ותפלה ולא בקשו שנאמר ויאמרו לא-ל סור ממנו, אלו היסורין, ודעת דרכיך לא חפצנו זה תורה, ומה ש-די כי נעבדנו אלו הקרבנות, ומה נועיל כי נפגע בו זה תפלה. אמר להם הקב״ה מי גרם לכם שתאבדו מן הערב של העוה״ז ומן הבקר של העוה״ב מפני שלא קבלתם את התורה שיש בה דין״ רשום בפנקס: ״יסורים א מתנה, די אלע 4 זאכן זיינען פארבינדונגס-מיטלען מיט השגחה, תורה — יסורין — קרבנות — תפלה, דאס איז מענשליכע גליק וועז ער ווייס אז ער איז ניט איינזאם, פארלאזט אויף זיינע כוחות״. יסורים מתנה היא שכל ארבעה המנויים במדרש הם אמצעי דבוק ותקשורת עם ההשגחה של יתב״ש, תורה, יסורים, קרבנות, ותפלה, כולם מהוים ומסכמים את אושרו של האדם, כי על ידם ירגיש האדם שאיננו גלמוד ואינו זקוק לסמוך על כוחותיו בלבד״. רבי י.פ. מבאר: הבנתי את דבריו שכונתו לומר: בשעה שהי׳ סובל יסורים, כמו שסבלנו אז כולנו יחד, הי׳ מרגיש שגם היסורים אושר הם

להאדם כי אז יודע האדם שאיננו גלמוד, שהרי ההשגחה הפרטית היא שהביאה אותנו לשם, ויסורים הם מסוג של "תורה קרבנות ותפלה", אשר על ידם מקשר השי"ת את האדם עם השגחתו יתברך. כל זה הי' נותן לנו אומץ-לב שנוכל להחזיק מעמד עד בוא עת-הישועה. בהמשך הפנקס כתוב: "ערב של עוה"ז — בקר של עוה"ב" עוה"ז איז אונטערגאנג — ערב די זון אונטערגאנג דער פארנאכט פון דער וועלט — בקר של עוה"ב — עוה"ב איז אופגאנג, זון אופגאנג — א ליכטיגער פארטאג — מען קען דעם בקר אריינפירען אין ערב". "ערב של עוה"ז — בקר של עוה"ב", עוה"ז משמע שקיעה — עוה"ב זוהי זריחה, בידינו להכניס את הבקר לתוך ערב". ביאר רבי י.פ. אף בשעה שנדמה לנו שהעולם חרב, לפנינו שקיעת השמש, חשך ואפלה, גם באותה שעה ביכולתנו להכניס אור בוקרו של עוה"ב, בערב של עוה"ז.

ט. שמות רבה ל, טו. חביבין ישראל כבבת העין העליונה שנאמר [זכרי' ב, יב] כי הנוגע בכם נוגע בבבת-עינו. הערת רבי י.פ. הרגשתו היתה, שכל שונאי ישראל ומציריו, אשר רצונם ללחוץ עלינו ולהצר את צעדינו — שסופם לכלי'. וכל זה משום שהם קמו על עם ישראל אהובו של השי"ת, והנוגע בעם ישראל, הוא כמו נוגע בבבת עינו של השי"ת.

י, שמות רבה ל, כד. שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא [ישעי' נו, א]. כך שאלו ישראל לבלעם אימתי תהי' ישועה א"ל אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב א"ל הקב"ה זו היא דעתכם אין אתם יודעים שסוף בלעם יורד לגיהנם ואינו רוצה שתבא ישועתי, אלא היו דומים לאביכם שאמר לישועתך קויתי ה', צפה לישועה שהיא קרובה לכך נאמר כי קרובה ישועתי לבא, כי קרובה ישועתכם אינו אומר אלא ישועתי יהי שמו מבורך אלולי שהדבר כתוב א"א לאומרו א"ל הקב"ה לישראל אם אין לכם זכות, בשבילי אני עושה כביכול, כל ימים שאתם שם בצרה אני עמכם שנאמר עמו אנכי בצרה וכו' אפי' אין בידכם מעשים עושה הקב"ה בשבילו שנאמר כי קרובה ישועתי לבא. רבי י.פ. מבאר: במצבנו

האיום, הי׳ רי״ל מוצא דברי נחמה בפסוקי הנביאים ובדבריהם ז״ל במדרש, בענין שגם השי״ת כביכול סובל ״עמו אנכי בצרה״, הקב״ה מבטיח שבשבילו הוא יעשה כי קרובה ישועתי לבא וגו׳ וכאן יש פתח תקוה ובטחון, שבטח נגאל ונושע, עלינו רק להתקשר עם השגחתו ית׳ והקב״ה יושיע אותנו ויעזור להוציאנו מצרה לרוחה.

יא. בראשית רבה סג, א, מנין אתה אומר שכל מי שיש לו בן יגע בתורה הקב״ה מתמלא רחמים עליו ת״ל בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני. רשום בפנקס: ״וויפיל רחמים ווערט געשאפען ווען ער מאטירט זיך אויף תורה און ער ווייסט גארניט פון דעם אבער ס׳ווערט פיל אנגעפילט און אנגעקוועלט אין די וועלטען מיט רחמים״. כמה מתגברת היא מדת הרחמים, בשעה שאדם עמל ויגע בתורה, האדם עצמו אינו מרגיש ויודע מזה, ברם, לאמתו של דבר, העולמות כולם מתמלאים במדה גדושה של רחמים בשבילו.

יב. בראשית רבה סג, ח. דקלייטינוס מלכא הוי רעי חזירין בהדא טברי-ה וכו׳ מינוקא נפקין ומחיין ליה — לבתר יומין איתעביד מלך וכו׳ ושלח כתבים לטבריא מפני רמשא דערובתה — וכו׳ רברבני דיהודאי קיימין קודמי בצפרא דחד בשבא וכו׳ א״ל למה פניך חולניות — אמר — אשתדר לי כתבין מן מלכותא א״ל איתא סחי — דברייך עבד לנא נסין — וכו׳ ואתא הדין ארגיניטון [שד של בית המרחץ] מגחיך ומרקד קדמיהון — בעי רבי דיזעוף ביה — א״ל שבקי-ה דזימנין על נסין הוא מתחמא — א״ל מריך בעקא ואת קאים גחיך ומרקד — א״ל אזלון ואכלון ושתון ועבדון שבא טבא דמריכון עבוד לכון נסין וכו׳ באפוקי שבתא נסיבן ואקימון וכו׳ אמר סגרון פיילי — נסבוהון ועקמון על מטכסא דמדינתא וכו׳ אמר בי בנא תלתא יומי וכו׳ ארגיניטין ומוזגה קדמיהון וכו׳ א״ל בגין דאתון ידעין דאלק-יכון עבוד לכון נסין אתון מקילין למלכא — א״ל לדקלייטינוס רעי חזירין אקילין וכו׳ א״ל אפי׳ כן לא תבזון ע״כ. רשום בפנקס: ״חכמי ישראל געווען פאראומעט — דער שד של מרחץ זאגט זיי מאכט א פיינער שבת ס׳וועט זיין נסים — אבער די נסים זיינען ניט פאר א מאל — זיי

קומען אן מיט נס פאר די טויערען פון שטאדט — די טויערען זיינען פארשלאסען — נאכער ווערען זיי איבערגעטראגען אין מיטען שטאדט — איז אן עסק מיט דעם מרחץ דריי טעג הייצען, זיי זאלען פארברענט ווערען — און אזוי לעבען זיי א קארגע וואך — לעבט מען אין שרעק — ביז וואנען די לאגע וויקעלט זיך אויף — און זיי פערענפערען זיך. נס ענטוויקעלט זיך ניט פאר איין מאל, אן איינגשאפט — א צרה — ווערט ניט אופגעלייזט פאר איין מאל — אבער אומעדיק דארף מען ניט זיין — דער סוף וועט זיין א גוטער — מען דארף היטען דעם שבת — איינגעשטעלט מיט ניט גיין אין שבת צום מלך". "חכמי ישראל עצבים, השד של המרחץ אומר להם הכינו הכל לשבת מפוארה ויתרחשו נסים, ברם, הנסים אינם באים בבת-אחת, הם באים לפני שער העיר בנס, השערים נעולים, אח"כ לוקחים אותם אל תוך העיר, התחיל עסק עם המרחץ להסיק שלשה ימים כדי שישרפו באש, ככה חיים הם בפחד כמעט שבוע שלם, עד שהמצב מתגולל ומתגלה והם מתנצלים באמתלאות. הנס אינו מתפתח בבת-אחת, והצרה אינה נחלצת בבת-אחת, ברם, להיות עצבים אין צריכים, הסוף יהי' טוב. חייבים לשמור את השבת, שמסתכן בזה שלא ללכת אל המלך". הערת ר' י.פ.: הרי"ל רשם את המדרש הנ"ל המזכיר לנו את מצבנו הדומה לאותו הרקע הנזכר במדרש, היינו, תעלוליו של דקלייטינוס נגד היהודים, והמצב הי' נורא עד שהתרחשו נסים בכל פעם וכל הקושיים נפתרו, לפיכך אין להתייאש, הקושיים אינם נפתרים בחדא מחתא, רק לאט לאט, יש להתאזר בסבלנות להמשיך בלמוד התורה ובתפלה בכל האפשרות, לשמור את השבת, והעבים והעננים יסורו ויפוגו אחד אחד, עד שתזרח השמש ותופיע במלוא הדרה. רי"ל זצ"ל הי' הרבה פעמים חוזר על הפסוק של "חבי כמעט רגע ויעבור זעם" ועי"ז החזקנו מעמד עד שהאיר המזרח ויצאנו מאפלה לאורה.

יג. סג, ז. שני גוים בבטנך — שני גיאי גוים בבטנך זה מתגאה בעולמו וזה מתגאה במלכותו. רשום בפנקס: "מלוכשפט איז טאקע בא עשיו אבער דער לעבען — די וועלט בא יעקב'ן — 2 הויכע

וויכטיקייט — א וואגשאל". "שלטון ומלוכה אכן נמצאים אצל עשיו, ברם החיים עצמם, העולם ומלואו הם בתחומו של יעקב". ד"א שני שונאי גוים בבטנך — כל העובדי כוכבים שונאים את עשיו — וכל העובדי כוכבים שונאים את ישראל. רשום בפנקס: "איז דאס רוים, האבען אלע פעלקער פיינט געהאט איר, פאר איר באצווינגען — איז דאס, דאס מאדערנע דייטישע האבען אלע איר פיינט", "אם עשו זה רומא, שנאוה כל אומות העולם מפאת זה שכבשה אותן, ואם זאת גרמני' המודרנית הכל שונאים אותה".

יד. סג, ח. כולו כאדרת שער אמר ר"ח כולו ראוי לאדרת. בפנקס רשום: "ער איז ווערט מען זאל פון עם די הויט אפשניידען". "ראוי הוא שיפשיטו את עורו". רבי י.פ. מבאר: הרי"ל התכוון כלפי הנגישות, הצרות והרדיפות שנוסו בהן, ועל ידן רצו לענותנו ולהשפילנו, והצביע על זה והדגיש שראויים הם שיפשטו את עורם מעליהם.

טו. סג, ח. הה"ד באדיין דקו כחדא פרזלא וגו' והוו כעור מן אידרי קיט. רבי חנינא בר יצחק אמר מי גרם להם להעשות כעור מן אדרי קיט על שפשטו ידיהם באדירים. רשום בפנקס: "די וואס נעמען זיך צו אידען ווערען נאכער צו ווארפען ווי מעקינע — אויף די טאקען ווא מען דרעשט". "אלה שמתגרים ולוחצים את היהודים, סופם שיתפזרו כמו המוץ בגורן", רבי י.פ.: כוונתו שהמתגרים בעם ישראל, סופם שהם עצמם יהיו כמוץ, יהיו מפוזרים. כל אלה שלחצו אותנו, סופם הי' שהורידו אותם ממשרותיהם, שמו אותם בבית-האסורים. לקראת עזיבתנו את ניזשנע וכו' לפארביג ראינו את יו"ר הקאלכאז מובל באזיקים, שולח למרחקים ומי יודע אם נשאר בחיים.

טז. סג, ח. ויקראו שמו עשו, הא שוא שבראתי בעולמי אמר ר' יצחק אתון קריתון לחזירתכון שם אף אנא קורא לבני בכורי שם, כה אמר ה' בני בכורי ישראל. רשום בפנקס: "הא שוא שבראתי בעולמי: אומזיסט טראגט עם די וועלט, ער איז א חזיר — די וועלט

האט עם א נאמען געגעבען — זייער חזיר — אבער מיין קינד גיב איך אויך א נאמען — אייער נאמען איז די בעדייטונג זיינעם פוסט און איבריג — שוא — מיין נאמען בני בכורי ישראל איז הערשאפט און שררה — ער קען פירען די וועלט". "לשוא ולחנם נושא העולם את עשו. הוא הנהו חזיר — כך נקרא בפי העולם — זהו החזיר שלהם, ברם, את בני ישראל גם אני אקרא לו שם, השם של עשו מובנו ריק ושוא, אבל השם של בני פרושו שלטון ושררה, הוא יודע כיצד להנהיג את העולם. ר' י.פ. מבאר: עשו הראה את רקנותו באורח חייו, ברם, אנו הגולים אף שהיינו אסירים, אך ערך חיינו הרוחני הי' נעלה, בכל המצבים מלאי הצרות אשר סבבונו, נהגנו שררה.

יז. סג, יב. אמר הקב"ה כך הבטחתי את אברהם וכו' והוא רואה לבן בנו עובד עכו"ם וכו' מוטב לו שיפטר בשלום זה הוא שכתוב — כי טוב חסדך מחיים. — (תהלים ס"ג) רשום בפנקס "א"א געלעבט ווייניגער ניט זען ב"ב יוצא לתרבות רעה — אמאל איז דער טויט א גרעסער חסד ווי דער לעבען" — "לפעמים המות הנהו חסד יותר מן החיים".

יח. סג, יא. (ירמי' כ"ב) אל תבכו למת ואל תנידו לו — זה אברהם — בכו תבכה להולך — זה עשו. רשום בפנקס: "באקלאגען דארף מען א מאל א לעבעדיקען מער ווי א טויטען — אויב די לעבען איז היפך התורה". "לפעמים יש לבכות לאיש חי יותר מלבכות למת, אם הנהו חי חיים שהם הפוך התורה".

יט. סג, יג. ויאמר יעקב מכרה כיום — אמר ר' אחא כל מי שהוא יודע לחשב ימי הגלות ימצא שיום אחד ישב יעקב בשלוה בצלו של עשו. רשום בפנקס "דער גאנצער אידישער עוה"ז — ווי גרויס ער איז געווען — איין טאג — אין דער געשיכטע — מכרה לי כיום את בכורתך, כיום — איין טאג. "כל העוה"ז שהי' לנו בתולדות העם העברי ארך רק יום אחד, מכרה לי כיום את בכורתך, כיום — יום אחד".

כ. רשום בפנקס: עמדתי [התעוררתי בבקר] במלים "על חיים חן וחסד שחוננתנו.[1]

כא. רשום בפנקס: הפלתי גורל של הגר"א על המצב שלנו. [תהלים ק"ז ה, ו, ז] רעבים גם צמאים נפשם בהם תתעטף — ויצעקו אל ה' בצר להם — ממצוקותיהם יצילם — וידריכם בדרך ישרה ללכת אל עיר מושב. יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם. כי השביע נפש שוקקה ונפש רעבה מלא טוב. "דורך תפילה וועט זיך אלעס נשתנה וועלן, ס'וועט ניט זיין רעבים — ניט קיין צמאים און אן סתם עגמת-נפש'ן, נפשם בהם תתעטף". "ע"י תפלה הכל ישתנה לטובה, לא יהיו רעבים ולא צמאים, וגם לא יהיו יותר עגומי-נפש, אשר נפשם בהם תתעטף".

כב. סח, ז. מבאר שבע רב יודן אמר מבארה של שבועה — אמר שלא יעמוד עלי אבימלך ויאמר השבעה לי כשם שנשבע לי זקינך — נמצאתי משהה בשמחת בני שבעה דורות — רשום בפנקס: "אוועגעגאנגען פון באר שבע — ניט ווערען פארפליכטעט צו עפעס — און דאס זאל שאדענען די קומענדיגע דורות — פון זיך מפקיר געווען — פאר'ן רבים — ליידען אליין גלות און רדיפות 22 יאר". "יצא מבאר שבע, כדי שלא יגרום דבר שיזיק לדורות הבאים, הפקיר את עצמו בשביל הרבים, שיהי' גלמוד ויסבול גלות ורדיפות משך עשרים ושתים שנה". הערת רבי י.פ.: ר"ל הי' האיש שאותו האשימו שהנהו המעודד את בני-התורה לשמור את השבת, להזהר במאכלים כשרים ועוד, היו חוקרים אותו בלשכת הנ.ק.ו.ד. ומשם הי' שב בלי כוח ואונים כנזכר למעלה. הוא הי' מפקיר את עצמו בשביל הרבים, והביע את זאת בהערה הנ"ל על יעקב אבינו שעל האדם שומה להפקיר את עצמו בשביל טובת הרבים, לסבול יסורים וגלות.

כג. סח, יא. וישכב במקום ההוא, ר' יהודה ור' נחמי', ר' יהודה

1. כמה פעמים התבטא שבעמדו בבקר עלה איזה פסוק ברעיונו.

אומר, כאן שכב אבל כל י״ד שנה שהי׳ טמון בבית-עבר לא שכב, ור׳ נחמי׳ אמר כאן שכב, אבל כל כ׳ שנה שעמד בביתו של לבן לא שכב. ומה הי׳ אומר, ריב״ל אמר ט״ו שיר המעלות שבספר תהלים, מאי טעמי׳ [תהלים קכ״ד, א׳] שיר המעלות לדוד, לולי ה׳ שהי׳ לנו יאמר נא ישׂראל — ישראל סבא, ר׳ שמואל בר נחמן אמר כל ספר תהלים הי׳ אומר, מה טעם [תהלים כב, ד] ואתה קדוש יושב תהלות ישראל — ישראל סבא. רשום בפנקס: ״אלע האבען געוצט דעם תהלים — יעקב אבינו לויט איין מיינונג די 14 יאר אין שם ועבר — און לויט אן אנדער מיינוג אין לבנ׳ס שטוב בא די ארבייט — א שפיגעל פאר אונזער היינטיגען מצב אין לבנ׳ס שטוב — חאטש זאגען תהלים און אפשר דוקא תהלים — ווי גרויס דער זאגען תהלים איז, וועט ס׳האט זיך מיט עם באנוצט — השגחה — רחמי שמים וכדומה״. ״כל אחד השתמש באמירת פרקי תהלים, לפי ריב״ל כל ארבע עשרה שנה בישיבה של שם ועבר, ולפי ר׳ שמואל ב״ר נחמן היתה אמירת פרקי תהלים בביתו של לבן בעת עבודתו אצלו. כל זה משקף ודומה למצבנו, הרי בביתו של לבן אנו נמצאים. נשתמש לפחות בספר תהלים, ואולי בספר תהלים דוקא, כמה חשובה היא אמירת תהלים, והרי רואים אנו כאן מי הי׳ אלו אשר השתמשו בספר תהלים, הרי יש בו רגשי הבעה על השגחתנו עלינו, רחמי שמים וכו׳״.

כד. סט, א. [תהלים סג ב׳] צמאה לך נפשי כמה לך בשרי בארץ ציה ועיף בלי מים. רבנן אמרי כשם שנפשי צמאה לך כן רמ״ח אברים שיש בי צמאים לך, היכן, בארץ ציי׳ ועיף בלי מים. רשום בפנקס: ״דער בשר אפילו — די רמ״ח אברים זיינען אויך ניט גאנץ אן תורה אן אידישקייט — בארץ ציה ועיף בלי מים״. ״גם הבשר, הרמ״ח אברים אינם שלמים בלי תורה, בלי יהדות, בארץ ציה ועיף בלי מים״. רבי י.פ.: רצונו להביע את הרגשיו, את צמאונו ללמוד התורה ומוסר, ואף בתוככי יערות סיביר בגולה בארץ ציה ועיף וגו׳.

כה. סט, ה. והי׳ זרעך כעפר הארץ, מה עפר הארץ אינו מתברך אלא במים, כך בניך אין מתברכין אלא בזכות התורה שנמשלה

כמים. ומה עפר הארץ מבלה את כל כלי מתכות והוא קיים לעולם כך בניך מבלין את כל העולם והם קיימים לעולם, ומה עפר עשוי דיש לכל כך בניך עשוים דיש למלכיות. רשום בפנקס: 1) "די תורה וועט דערהאלטען דעם כלל ישראל 2) דער כלל ישראל וועט אלעמען איבערלעבען 3) חאטש ער וועט געטראטען דורך די מלכיות — כך בניך מבלים את כל אומות העולם" 1) "רק התורה היא הערובה להמשך קיומו של כלל ישראל, 2)עם ישראל יבלה את כל האומות, שונאיו, 3)אף שעם ישראל הנהו נרמס תחת רגלי המלכיות, תתקיים הברכה שכך בניך מבלים את כל אומות העולם.

כו. פח, א. לא היו ראוין אומות העולם שיהי' בהם דווים וסכופין מעלה חטטים אלא שלא יהו מונים את ישראל ואומרין להם אומה של דווים וסכופין אתם על שם חרפת נבל אל תשימני. רשום בפנקס: "פארטריבען אין סיביר — צוזאמען מיט זיי" — "גלינו לסיביר — יחד עמהם". רבי י.פ. מבאר שגם הרוסים אשר גרו בסיביר היו נשלחים שמה וגם מעוד אומות גלו לסיביר, יתכן שלא היו צריכים לגלות לסיביר, ברם, כל הצרה הזאת היתה בעבור ישראל, לפיכך גלו גם הם, כדי שלא נבוש אנו, שלא יאמרו אומות העולם שרק היהודים גולים והמה הם החוטאים, לפיכך גלו גם הם, ומעתה לא ישאר הכתם על עם ישראל בלבד.

כז, פז, א. אבינה בבנים — זה יוסף, חסר לב — שהי' אומר לשה"ר על אחיו היש חסר לב יותר מזה, רשום בפנקס" "ריידען לשון הרע אויף אייגענע — א באצייכענונג היש חסר לב יותר מזה" — "לספר לשה"ר על אחיו היש חסר-לב יותר מזה". ר.י.פ.: הי' מדגיש שבמצב זה יש להשתדל עד מאוד שהשלום ישרה בינינו, שיש ליזהר שלא לפגוע איש בחבירו אף בדבור. לספר לשה"ר על בני-חבורה, לזה צריכים להיות חסר-לב.

כח. פה, א. כי אנכי ידעתי את המחשבות [ירמי' כט] שבטים היו עסוקים במכירתו של יוסף — ויוסף הי' עסוק בשקו ותעניתו, ראובן הי' עסוק בשקו ובתעניתו, ויהודה הי' עסוק ליקח לו אשה

— והקב״ה הי׳ עוסק, בורא אורו של מלך המשיח. רשום בפנקס: דעם געדאנק וואס שנירלט א דורך אלע מעשים — ווייס נאר דער רבש״ע — אלץ צופאלט זיך אויף טיילען — פון פארשידענע צער — אבער אין גאנצען שטעלט דאס צונויף א געוואלדיגע בנין — ״אורו של משיח״. ״הרעיון העובר דרך כל המעשים הנ״ל ידוע רק לרבש״ע, סך-הכל בנוי מכל החלקים הקודמים, אשר התהוו, מהרבה צער וסבל, ברם, מכל זה נבנה בנין נהדר — אורו של משיח.

בטרם תחיל ילדה (ישעי׳ ס״ו) קודם שלא נולד משעבד הראשון נולד גואל האחרון (משיח) רשום בפנקס: ״ניט צובראכרען ווערען פון צרה — אלס איז גוט צוגעגרייט צו די גאולה. ״שלא להערץ מהצרה, הכל מוכן ומושלם לקראת הגאולה״ רבי י.פ.: הרי״ל זצ״ל הי׳ מזכיר ענין זה בהרבה הזדמניות, במצבים שנדמה לנו ״שנסתרה דרכי מה׳״ וחשבנו מהי כוונו של השי״ת בהביאו עלינו כ״כ הרבה סבל, גולים אנו במרחקי התבל, פזורים בקצוי העולם, ובכן מהי תכליתם של כל הדברים הללו? בהביאו את המדרש הזה, הי׳ רצונו להראות לנו את הכתוב שם ״כי אנכי ידעתי את המחשבות, שכל החלקים משתלבים יחד, מכל הדברים הללו נבנה בנין ״אורו של משיח״ ובל נהי׳ נדכאים מכל הצרות הללו, שהרי הכל הוא למען ההכנה לגאולה הקרובה.

כט. פ״ד, יח: ר׳ יהושע בן בייתוס וכו׳ למה תתענו ה׳ מדרכיך — כשרצית נתת בלבם לאהוב וכשרצית נתת בלבם לשנוא, רשום בפנקס: דעם פארקויפען און דעם וועלען ראטעוועט — אלץ איז השגחה אפי׳ בחירה׳דיקע זאכען — דאס איז א תתענו מדרכיך — א בליק אויף די בחירה׳דיקע יכולת״. ״למכור את יוסף ואח״כ להצילו, אף שהם דברים שבבחירה, באמת כל זה הוא ענין של השגחה פרטית — הכל ״תתענו מדרכיך״ זהו המבט הריאלי על בחירה״. רבי י.פ. מבאר: לפעמים נדמה לנו שהנכרים מביטים עלינו בעין טובה, כלומר ״נתת בלבם לאהוב״, ולפעמים רואים אנו ש״נתת בלבם לשנוא״ וחושבים אנו שכל זה נובע מבחירה, וכאשר

הנהו במצב רוח טוב הוא מחיך וכו׳ ברם, האמת היא שהכל תלוי בהשגחתו הפרטית אף בענינים שהם בסוג הבחירה.

ל. פט, ו. אמר הקב״ה אם יבא יוסף תחילה ויפתור את החלום אין זה שבחו — יכולין החרטומים שיאמרו לו אילו שאלת אותנו כבר פתרנו אותו לך אלא המתין להם עד שנתייגעו והוציאו את רוחו ואח״כ בא יוסף והחזירה, כיון שראה שר המשקים את פרעה שהיתה נפשו מבקשת לצאת הי׳ מחשב בדעתו ואומר אם ימות פרעה זה ויעמוד מלך אחר אינו יודע אם מעמידני באמונתי אם לאו. רשום בפנקס: א חשבון פון זיך — אייגענע נגיעה אופהאלטן פרעה׳ן — וועט ער שוין אופזוכען יוסף׳ן אונטר דער ערד — אויף באפרייען עם — ווי דער השגחה דרייט איבער און שטעלט צו סיבות צו באפרייאונג — צו אונזער באפרייאונג פון סיביר דורך פוליש רוסיש אפמאך״ — ״הרי חשבון עצמו, נגיעה עצמית, לקיים את פרעה, ואז כבר ישתדל למצוא את יוסף ואפי׳ בתחתית האדמה ולשחררו. כיצד השגחה מסובבת את הענינים, והכל כדי שתתגשם הגאולה. הערה הנ״ל זה לתקותנו להשתחרר מסיביר ע״י החוזה שבין רוסי׳ ובין פולין״.

לא פט, ז. אמר ר׳ שמואל בר נחמן, ארורים הם הרשעים, שאין עושים טובה שלימה, נער-שוטה, עברי — שונא — עבד וכו׳ שאין עבד מולך״. רשום בפנקס: ״א איד איז א שונא דאטירט פון יענע אלטע צייטען. ״שהיהודי הוא שונאיהם, זוהי מסורה בידיהם עוד מהימים הקדומים ההם״.

לב. צ, א. הנמצא כזה, אם מהלכים אנו מסוף העולם עד סופו, אין אנו מוצאים כזה, רשום בפנקס: ״אויף דער גאנצער וועלט איז ניטא אזא מענש״, ״בכל העולם כולו, איש שכזה אין בנמצא״. רבי י.פ. מבאר: אע״פ שהיו מביטים עלינו כמו על אנשים שפלי-ערך ובבזיון, בכל זאת — עלינו להרגיש שאף בהיותנו במרחקים, בגלות סיביר, בעמדנו יחד עמהם כורתים עצים, חוטבי עצים וכו׳ שונים אנחנו לגמרי ומובדלים מהם וכמו שכתוב: ״הנמצא כזה איש אשר רוח אל-הים בו״.

לג. צ, ב. מה אני של בשר ודם, ע"י שאמר פרעה הרשע ליוסף אני פרעה, הי' לו כל הכבוד הזה, לכשיבוא האני של הקב"ה אני עשיתי ואני אשא [ישעי' מו, ד] עאכו"כ. רשום בפנקס: "דער אויסצאל פון כבוד פאר אלע בזיונות. "פרעון של כבוד בעבור כל הבזיונות". ביאורו של ר' י.פ.: יוסף סבל הרבה בזיונות, עליו אמרו "הביא איש עברי לצחק בי" השליכו אותו בבור — בית-הסהר, נסיונות בכל מקום ובכל עבר, ובכולם הי' יוסף מופלה לרעה. ברם, מלה אחת "אני פרעה" היתה לתגמול בעבור כל הבזיונות שסבל יוסף, אף כל היסורים שסובלים אנו כאן, כשיבוא הזמן המיוחל זמנו של ה"אני" של הקב"ה אני עשיתי, אני אשא" וכו' השי"ת ישיב תגמול של כבוד נעלה תחת כל הבזיונות אשר סבלו עושי דברו.

לד, שמות רבה א, א. וכיוצא בו עשה דוד באדוני', שלא רידהו ביסורין ולא גער בו, ולפיכך יצא לתרבות רעה, דכתיב ולא עצבו אביו מימיו [מלכים א, א] ואוהבו שוחרו מוסר [משלי יג, כד] זה הקב"ה, על שאהב את ישראל דכתיב אהבתי אתכם אמר ה' [מלאכי א, ב] שהוא מרבה אותן ביסורין". רשום בפנקס: "א בליק אויף די ליידען פון אידישען פאלק", "הנה לנו הארה במהות הסבל והיסורים של עם ישראל", ר.י.פ.: שמתוך היסורים שאנו סובלים, רצופה אהבתו של הקב"ה אל עם ישראל, היסורים מחזקים אותנו ואת מסירותנו אל הקב"ה, בטחוננו ואמונתנו בהשי"ת.

לה. שמו"ר א, ח. ובני ישראל פרו וישרצו אע"פ שמת יוסף ואחיו, אלוקיהם לא מת אלא בני ישראל פרו וישרצו. רשום בפנקס: "אלץ שטארבט אפ — און דאך איז ניטא קיין פארצווייפלונג ווייל אלקיהם איז שטענדיג חי וקים". "הכל הולך ומת, בכל-זאת אין להתיאש כי אלוקיהם תמיד חי וקים". רבי י.פ. אלה היו דברי עדוד ובטחון, השי"ת עמנו, ולפיכך אין מקום ליאוש".

לו. שמו"ר א, ט. ועלה מן הארץ כ"ז שישראל בירידה התחתונה הם עולים, ראה מה כתיב ועלה מן הארץ. רשום בפנקס:

אט דוקא דאן זיינען זיי עולים — ס׳איז ניטא וואו צו גיין נידעריקער הויבט זיך אן דער ארופשטייג״. ״בדיוק ובדוקא אז עולים המה, כאשר אין מקום לרדת יותר, אין מקום נמוך יותר, אזי מתחילה העלי״. ביאור ר׳ י.פ.: אם אדם מרגיש שהנהו נמצא במדרגה הנמוכה ביותר, בשעה שאין האפשרות ללמוד תורה, אין ביהמ״ד, אין שעורי תורה, וכולנו מרגישים שהננו נמצאים בירידה לדרגה התחתונה, אזי ובדוקא בעת הזאת יתקים ועלה מן הארץ.

לז. שמו״ר א, יב. ד׳ גזירות גזר פרעה וכו׳ א״ל הנוגשים, אם אתם הולכין לישן בבתיכם, עד שאנו משלחין אחריכם בבקר, היום עולה לשעה ולשתים ואין אתם משלימים את הסכום שלכם שנאמר והנוגשים אצים לאמר, וגו׳, ״והיו ישנין על הארץ. רשום בפנקס: ״דער לעבען אין קולסטאן — שלאפען אין קולסטאן״, ״החיים בקולסטאן, השינה בקולסטאן״. רבי י.פ.: הקולסטאן הי׳ באמצע השדה, ושם היו מחלקים את האכל וגם דרשו מאתנו שגם נלין שם בלילה, כדי לחסוך את זמני ההליכה לבית והחזרה ממנו, שוב לעבודה. ברם לשהות בקולסטאן הי׳ גועל נפש, כי קשה היתה הצוותא עם הנכרים והנכריות, וכפו עלינו את הלינה בקולסטאן. אז, הבדלנו לעצמנו קרן זוית הבדלה ״בין ישראל לעמים״ ישבנו יחד, מסביב לנו היו מנגנים בכלי זמר, מחולות ורקודים, ואנחנו בשלנו, בזוית שלנו, לא התערבנו בגוים.

לח. שמו״ר א, יג. ד״א פועה שהופיעה פנים כנגד פרעה וזקפה חוטמה בו, וא״ל, אוי לו לאותו האיש כשיבוא האל-הים ליפרע ממנו, נתמלא עלי-ה חמה להרגה, שפרה שהיתה משפרת על דברי בתה ומפייסת עלי-ה א״ל אתה משגיח עלי-ה תינוקת היא ואינה יודעת כלום, רשום בפנקס: ״די שטאלץ קענען זאגען יענעם גלייך אין די אויגען — מיט א פאריסענעם נאז — ראטעוועז איר מיט׳ן קינדערשען צושטאנד — משה אויך געראטעוועט געווארען אראפנעמענדיג די קרוין מיט׳ן זעלבען תירוץ תינוק — מערקווערטיק״. ״להיות גאה ואמיצה כזאת, להגיד ישר מול הפנים

של מלך מצרים, "וזקפה חוטמה בו [באמרה דע את העונש אשר יגיע לך"!] ושפרה הצילה את בתה באמרה שהיא תינוקת. גם משה נצל באופן זה — כאשר הסיר את הכתר מראשו של פרעה, ובאותו הנימוק שהנהו רק תינוק — מה נפלא הדבר". רבי י.פ. מבאר: המצב הי' כך, לפעמים היו משיבים לאנשי הממשל דברים נועזים כאשר הי' נוגע לעבודה ביום השבת, וכדומה. רי"ל הי' אב לכולנו, הי' משתדל להתנצל בעבורנו, הי' אומר הרי הם צעירים עדיין, לא בגרו דים, עדיין הם במצב של ילדות.

לט. שמו"ר א, טו. יש מהם שהיו עניות, והולכות המילדות ומגבות מים ומזון מבתיהם של עשירות ובאות ונותנות לעניות והן מחיות את בניהן הוא שכתוב ותחיין את הילדים. רשום בפנקס: "דאן איז אויך געווען עניות ועשירות — און פארנומען זיך מיט צדקה מיט אקציעס — אין נאטור אידישער-כאראקטער שטריך". גם בימים ההם היו עניות ועשירות — וכאלו שעסקו בפעולות ועניני צדקה — זה הוא מתכונות הנפש היהודית". רבי י.פ. מבאר: גם בגלות סיביר — חזונו של כל אחד מאתנו הי' לרכוש עוד פרוסת לחם, תפוחי-אדמה אחדים, מעט חלב, ולמי שנשאר לו איזה חפץ, בגד ישן, משהו להחליף על מצרך אוכל, הי' רי"ל אומר לו ש"העשירות עליהן לעזור לעניות", למען החיות את אלה האומללים שאין להם שום דבר לגמרי.

מ. שמו"ר ב, ה. שאל גוי אחד את ר"י בן קרחה, מה ראה הקב"ה לדבר עם משה מתוך הסנה וכו' ללמדך שאין מקום פנוי בלא שכינה, אפי' סנה. רשום בפנקס: "אומעטום איז השגחה, נארים — טייגה — שניי — פרעסט". "בכל מקום יש השגחה נארים, טייגה, שלג, כפור".

ועוד שם במדרש: "ר' אליעזר אומר, מה הסנה שפל מכל האילנות שבעולם, כך היו ישראל שפלים ירודים למצרים לפיכך נגלה עליהם הקב"ה וגאלם שנאמר וארד להצילו מיד מצרים. רשום בפנקס: "וארד — אראפגענידערט, די השפלה, ירידה וועט ברייגען

די גאולה מען וועט אונז ארויסנעמען פון דארטען". "וארד ההשפלה [ירידה] תביא את הגאולה, יוציאו אותנו משם".

מא. שמו"ר ב, ד. וינהג את הצאן אחר המדבר למה הי' רודף למדבר, לפי שראה שישראל נתעלו מן המדבר שנאמר [שיר השירים ג, ו] מי זאת עולה מן המדבר וכו' המן והשליו והבאר והמשכן והשכינה כהונה ומלכות וענני הכבוד. רשום בפנקס: "פון א מדבר לעבען די דערגרייכונגען". "מחיים במדבר — לכל ההשגות הללו". רבי י.פ.: רי"ל רצה לעורר שבמדבר זה של סיביר, יש להשגיח, שלא רק שלא ליפול ברוח, אלא אדרבא לטפס ולהתעלות למדרגות העילאיות ולמעלות נשגבות.

מב. שמו"ר ה, יח. כי נרפים הם אמר רשב"י התחיל מחרק עליהם שיניו ואומר נרפים אתם לשון טינוף היא, ישתחקו עצמותיו, קדושים הם. רשום בפנקס: "אידען איז ער מבזה מיט לשון טינוף [ס'קריצט מיט די ציין] צופוילט זאלען זיי ווערען, אידען אזא הויכע איידעלע פאלק". "את בנ"י הוא מבזה בלשון טינוף, חורק בשיניו, הלואי שתרקבנה עצמותיו, עם ישראל הוא עם אציל ועדין. ר.י.פ. מבאר: שאף בסיביר היו מבזים אותנו, וגם עליהם תחול הקללה של ישתחקו עצמותיו.

מג. שמו"ר ה', יח. תכבד העבודה על האנשים, מלמד שהיו בידם מגילות שהיו משתעשעין בהן משבת לשבת לומר שהקב"ה גואלן לפי שהיו נוחין בשבת א"ל פרעה תכבד העבודה על האנשים וכו' אל יהו משתעשעין ואל יהו נפישין ביום השבת, רשום בפנקס: "אלץ דער שבת — ער ווערגט פרעה'ן אין האלדז. ער זוכט דעם שבת אויך ארבייטען". "הכל בדבר השבת, יום השבת עומד בגרונו של פרעה וחונקו. הוא מבקש שגם ביום השבת יעשו עבודה". ר.י.פ.: מצבנו בסיביר איך שהיינו לומדים ושומרים את השבת, וכיצד אצל הגוים הי' זה עומד בגרונם, רצו שגם אנו נעבד ביום הש"ק.

מד. שמו"ר ב, ה. אמר ר' ינאי מה התאומים הללו אם חשש

אחד בראשו חבירו מרגיש, כן אמר הקב"ה כביכול עמו אנכי בצרה. רשום בפנקס: "ווי אופגעלעבט איז דער רבש"ע מיט'ן כלל ישראל, גלייך פילט ער דעם וועהטאג". מה גדולה היא הידידות בין רבוש"ע ובין כלל ישראל, עד כמה מרגיש הוא כביכול את כאבם של בנ"י.

דמאי פרק ד' משנה ב'

המדיר את חבירו שיאכל אצלו והוא אינו מאמינו על המעשרות אוכל עמו בשבת הראשונה, ואע"פ שאינו מאמינו על המעשרות ובלבד שיאמר לו מעושרין הן, וברע"ב שם: שבת הראשונה של סעודת נשואין לבחור שנשא בתולה התירו לו לאכול עמו משום איבה. רשום בפנקס: "ווי גרויס איז פריינדשאפט, רעות, מתיר מאכען א גאנצע דרבנן פון דמאי צוליב דעם". "כמה גדולה היא הרעות, התירו איסור דרבנן של דמאי, והכל משום רעות!.

פרק ז משנה ג: פועל שאינו מאמין לבעה"ב, נוטל גרוגרת אחת כו' רשב"ג אומר לא יחשוך מפני שהוא ממעט מלאכתו של בע"ה, וברע"ב: "ויקנה גרוגרת אחת ויאכל, שאם לא יאכל מרעיב עצמו וממעט מסעודתו, ונמצא ממעט בכך מלאכתו של בע"ה שלא יוכל לעשות מלאכה". רשום בפנקס: ער עסט די אנדערע גרוגרת — איין גרוגרת ער זאל ניט עסען הונגערט ער און ס'רופט זאך אפ שוין בא די ארבייט זיינער, א נארימער הרגשה". "ואף שאוכל שאר הגרוגרת, ברם אם חסרה לו גרוגרת אחת, חסירה היא כבר לו והנהו רעב וזה גורם למעוט עבודתו, שאם חסר באוכל גורם הוא לו לחוסר מלאכה, האכילה מול העבודה, "א נארימער הרגשה".[1]

1. הרגשה שמתאימה לנארים, שם המקום בו שהה.

פרק תשעה-עשר

תפארת ישראל

הגה"צ רבי ישראל מובשוביץ זצ"ל וחבורתו

בפרקים הקודמים סופר על סבל חייהם של חבורת תלמידי "בית יוסף" אשר גלו יחד עם הגרי"ל נעקריץ זצ"ל ומשפחתו. צוינה עמידתם האיתנה, ושמירתם על צביונו של בן-תורה לבל יאבד להם. הודגשה השפעתו הכבירה, וסיועו הרוחני של הגרי"ל על בני החבורה, שהי' להם לאב ולפטרון, לסמל ולדוגמא.

ברם, באותו יום עצמו שאסרו את הגרי"ל עם החבורה, הוגלתה מישיבת ביליסטוק — אשר השתקעה בעיירה בירזש — ליטא — עוד חבורה שהיתה מרובה על הראשונה במספר התלמידים [48] יחד עם הגה"צ רבי ישראל מובשוביץ זצ"ל שהי' המשגיח של הישיבה בביליסטוק.

מרן הגר"א יפהן זצ"ל בהקדמתו לספר "מדרגת האדם" מאת חותנו הגדול מרן הגה"צ רבי יוסף יוזל הורביץ זצ"ל [מהדורה ב' שנת תש"ט] בדברו שם על הנצולים תלמידי הישיבה מביע את שיחו בדברים אלה: "והנה אף שהגזר-דין המר הכללי, שלט גם על "בתי יוסף" שנקטפו בעוה"ר בעודם באבם, ראשי הישיבות ותלמידיהם אשר מספרם הגיע לאלפים — יהי' זכרונם קדוש וברוך ואוי ואבוי מה שהגיע לנו — אבל בכל-זאת עלינו לברך ברכת "הטוב והמטיב" על שהשאיר שם ושארית ל"בית-יוסף" שנשארו בחיים תו"ל יותר ממאתים ת"ח, מהם קרוב למאה אשר הוגלו

לסיביר, יחד עם ראשי ומנהלי ישיבת ביליסטוק, הרבנים הגאונים, ארזי הלבנון, עומדי בפרץ, ר׳ ישראל מובשוביץ, וחתני רי״ל נעקריץ [שליט״א]. ואף שאין לתאר בשום-אופן, ההרפתקאות אשר עדו עליהם, פרפרו בין החיים והמות ר״ל, היו במצב של שבי הקשה מכולן, אבל בכל-זאת לא פסקה ישיבה מהם, למדו ולמדו וקדשו שם שמים בסתר ובגלוי וכו׳״.

כאן המקום לתאר בקצרה הרפתקאותיה, סבלותיה ופרקי גבורה ועמידה בנסיון של חבורת רבי ישראל, אשר גורלה היה שזור בגורל חבורת הרי״ל ואיש לאחיו יאמר חזק. ויהיו הדברים לזכרון לנפש נקי וצדיק מורם מעם הגה״צ ר׳ ישראל זצ״ל. מתוך תאור זה, תתבלט ותתנשא דמות דיוקנו של הגר״י מובשוביץ זצ״ל, אשר שמש בתקופה איומה זו, כאביהם הרוחני של אותה החבורה, בהיותו מעודד ומחזק את לבם של חבר הגולים, ויפה אמר עליו הגרי״ל נעקריץ זצ״ל [ביום הזכרון של ר״י זצ״ל] שכל אלה שהיו אתו במחיצתו באותם ה״לאגערין״ [המחנות] בסיביר או אח״כ במערקיי אשר על-יד דז׳שאמבול — אסי׳ התיכונה — נוכחו וראו בחוש, שהאיש הזה הי׳ מורם ומופרש מכל נגיעה של אנוכיות אישית — ״עס איז נישט דא דער זיך״. בדבריו הקצרים הי׳ מעודד את כל אחד מהחבורה אשר אתו ולא עוד אלא גם לחבורה שהיתה אלפי קילומטרים ממנו יחד עם הגרי״ל נעקריץ זצ״ל, גם לשם הי׳ שולח מכתבים מלאי דברי חזוק, ידו היתה נטוי׳ למרחקים. חבורה זו עברה את יסורי הטלטול, צפופים היו בקרונות המאסר ומזונם לחם צר ומים לחץ, שבועות רבים. בהגיעם לסיביר הוכנסו למחנות-הסגר, והוטלה על בני-הישיבה עבודת-פרך ביערות עד. המצב הי׳ איום ונורא, ברם, חסדי ה׳ כי לא תמנו ובעבור חדשים מספר, נחתם חוזה בין הסוביטים ובין ממשלת פולין הגולה, לשחרר את אזרחי פולין מן המחנות. לאט-לאט שוחררו בני החבורה ההיא, ולפי עצתו של הגר״י מובשוביץ הוחלט לעבור לעיר מערקיי הסמוכה לדזאמבול באסי׳ התיכונה [החבורה של הגרי״ל נעקריץ זצ״ל לא שוחררה עד מלאת שלשת שנים], ברם, יסורי הרעב הנורא והמחלות פקדו אותם גם באסי׳. על כל אלה יסופר בפרקים הבאים מפי עדי ראי׳ שהי׳ נתונים במצר.

ספורו של אחד מן החבורה

רבי פנחס-מנחם מלאך מתלמידי "בית יוסף" מעלה בזכרונותיו את הרפתקאותי' של החבורה, מיום גלותה מבירזש, והוא מספר: "אסרו אותנו בש"ק פ' בהעלותך [י"ט בסיון תש"א] הכניסו אותנו לקרונות-המאסר וככה הובילונו צפופים, משך שלשה ועד ארבעה שבועות, נזונים "בלחם" שהתעפש בדרך ומים לחץ, הצמא הי' מציק עד למאוד.

היתה לי הזכות, להיות באותו קרון יחד עם הגר"י מובשוביץ זצ"ל והי' לנו חזוק גדול מנוכחותו אתנו. אספר לכם על מאורע אחד בשעת המסע ההוא, בקרון שלנו נמצא רבי שמואל האלץ. פתאום החל רבי שמואל לזעוק "אינני מרגיש טוב" ונפל ארצה במלוא קומתו והי-ה נראה שאפסה התקוה ח"ו, לא הי' באפשרותנו לקרוא לעזרה, כי כלואים ומסוגרים היינו — ואף מעט מים להשיב את נפשו חסרנו — היות ולא בכל יום הביאו בשבילנו מים — ואם גשם ירד בחוץ, היינו מושיטים את אצבעותינו מבעד לרשת החלון, בכדי להרטיב על-ידן את שפתותינו הדלות והיבשות. ובכן, פשוט לא ידענו מה נעשה, וכיצד תבוא הישועה? והנה פתע פתאום, מסירים את הבריחים מעל דלתות הקרון ונכנס חיל יחד עם אחות, והם שואלים "מי הוא ביניכם אשר איננו מרגיש בטוב? הראינו על ר' שמואל האלץ ואז הם הקריבו לאפו טפות של איזו תרופה, החולה התעורר, הבריא והי' כאחד מאתנו.

על מאורע זה העיר רבי ישראל זצ"ל רואים אנו כאן, שהשגחתו הפרטית של הקב"ה מלוה אותנו בדרכנו. נוסעים אנו אל מקום סכנה נוראה, שישמור ה' כל יהודי מלהתדרדר למקום כזה, ואפשר ליפול ח"ו ביאוש — ומשום כך מראים לנו שהקב"ה משגיח עלינו ושומר שלא יאונה כל רע — ויגיע הזמן שנשתחרר ונחזור למקומנו, זה הי' תמצית דבריו.

רצוצים ותשושים מהמסע האיום הזה, הגענו אל גליל קראסנאיארסק אשר בסיביר. בגליל זה — השתכנו המחנות של

עובדי הכפי״ה. מספר המחנה שלנו הי׳ מספר 1 [אחד] היו שם שבע מחנות במספר, תלמידי ישיבת קלצק היו אסורים במחנה מספר 7, המחנות הללו כונו בפי כולנו בשם: שבעה מדורי גיהינום. מראה האנשים הכלואים במחנה עשה עלינו רושם מזעזע, פניהם היו רזים וגופם כמראה שלד של איש, האנשים אמרו לנו: ״אל תתמהו, אחר זמן קצר, גם אתם תראו כמונו״. ברם, אנו מצדנו השתדלנו להיות שונים מהם, קיימנו: ״איש לרעהו יאמר חזק״. אמצנו את בטחוננו בהשי״ת, שכל הרע הזה יעבור, וגם סייענו איש את רעהו בגשמיות וברוחניות.

מתלמידי ״בית-יוסף״ היינו ביחד ארבעים ושמנה איש, מלבד תלמידים בודדים מישיבת ראדין וקלצק. לאשרנו הגדול, הרי היינו מכבר למודים לעבוד על עצמנו במדת הבטחון, שעלי׳ הורגלנו מתוך ספרי המוסר, וביחוד ספר חובת הלבבות — שער הבטחון. היינו משננים בע״פ את חו״ה ומס״י גם בלכתנו בדרך משך זמן נסיעתנו. ידענו שזה הוא נשקינו, בהם נשתמש בדרכנו הקשה, ועל-ידם נוכל לעבור גם את התקופה הקשה והאיומה, לפיכך השתדלנו ללמוד את כל זה לא מן ״השפה ולחוץ״ גרידא, אלא לנטוע זאת בתוכנו, בתוככי לבבנו.

וזה הועיל לנו שלא התרגשנו הרבה ולא נתפעלנו ממראה עינינו במחנה. לאחרים חסרה להם ״הפנימיות״ לפיכך נתייאשו אחר זמן קצר ונשברו ברוחם, עד שאבד להם ה״צלם אלקים״, אשר לאדם. כל מחשבותיהם — ומאווייהם היו: ״כיצד להשיג אוכל, פרוסת לחם יתירה, משא״כ אצל בני-הישיבה עיקר הדאגה הי׳ כיצד נוכל לשמור את השבת, דאגנו על הכשרות, אם נזדמן פעם ונתנו לנו קצת מרק חשבנו כיצד לברר אם יש במרק שומן טריפה? ואם שהי׳ מקום להקל — מכיון שהי׳ כאן ענין של פקוח-נפשות — עם כל-זאת — חלק גדול מן החבורה לא טעם מהמרק הזה.

גזירת הספרים והתפילין

בהגיענו לשם, העמידונו בשורה, וכל אחד הי׳ עובר בדיקה. כל ספר שנמצא, חומש, חיי-אדם, גמרא או משניות הוחרם. אם נמצאו תפילין, אותן היו קורעים וגוזרים לגזרים בשצף קצף מיוחד. הבחורים היו עומדים ובוכים כמו על חורבן ביהמ״ק. [בשעה שהי׳ מחסור והיינו רעבים ללחם וצמאים למים, אז לא בכינו], חברי שעמד אצלי הי׳ מתיפח וצורח מכאב: ״אהה, איפה נקח מעכשיו ספר ללמוד? הלא אחרים אינם בנמצא עוד״! עלתה בידי להבריח ולהעלים שלשה זוגות תפילין, אחד שלי, ושל הבחור בערעל מדרוגוצין, ועוד של אחד ולהחביא את התפילין הללו בבור אחד, עי״ז הצלנו זוגות אחדים של תפילין בשביל החבורה, ואולי הי׳ עוד אחדים שהצילו את תפיליהם, ברם, זאת גם עלתה לנו ביסורים נוראים. אם מישהו נתפס כאשר הוא מניח תפילין, היו מכניסים אותו לצינוק, מקום צר שבו אפשר רק לעמוד, גם לסמוך על הקירות אי-אפשר, כי הי׳ משוחים, גם לעסוק בתפלה א״א כי עמד שם כלי לצואה. ככה היו מוכרחים לעמוד יומם ולילה. בבוקר הוציאו פתאומית את האסיר לעבודת-הפרך, גם אני הייתי פעם בצינוק זה.

בשביל ששמרתי את השבת

בבואנו אל המחנה, ביום השבת הראשון לא הלכנו לעבוד. הנוגשים תמהו, הפעם לא הגיבו על זה, אבל הזהירו אותנו שביום הש״ק הבא מוכרחים אנו לעבוד. ובהגיע יום השבת הבא נוכחנו וברורנו, שזה ענין של פקו״נ, ולא של העברה על הדת, מכיון שגם לנכרים אין ניתן יום מנוחה. ברם, הייתי בחור צעיר והחלטתי להתחבא. תפסו אותי, ואמרתי שאני חולה, ברם, הרופא קבע שאני בריא ומסוגל לעבוד, אזי שמו אותי בצינוק. באמצע הלילה שמעתי רעש, הביאו עוד קבוצה אל החדר הסמוך. לאותו צינוק דחסו כחמישים איש, התקשרתי אתם ואמרו לי שהם נסו לטלטל את העצים פחות פחות מד׳ אמות [בכדי להזהר מאיסור טלטול]

הנוגשים השתגעו בראותם זאת, אבל שמרו את הדבר, ועכשיו שמו את כולם בצינוק.

המצב הי׳ איום. נראה הי׳ שלא יוכלו להתקיים בהיותם צפופים ובלי אפשרות לזוז, והנה הגיע מפקד המחנה והזהירם שיעמדו ככה עד אור הבקר ואז ילכו לעבודה, ושככה יעשה להם יום-יום עד שיבטיחו שביום הַש״ק ילכו לעבודה. בין הבחורים הי׳ הרב יקותיאל פוקס זצ״ל [אח״כ רב בברונקס] ועוד מופלגי-תורה, ובשעה אחת אחר חצות הלילה, פסקו שצריכים להבטיח, שיאותו לפקודתם בשבת הבאה. אז הוציאו אותם מן הצינוק הנורא, וגם אותי הוציאו אתם יחד.

קשה לתאר את מצב הסינטארי אשר שרר שם, הזוהמא והרפש. קשה להבין, כיצד יכלו הבחורים עדיני-הנפש להחזיק מעמד במצב נורא כזה. היינו ישנים על-גבי קרשים, דיוטה על-גבי דיוטה, אלו היו ה״מטות״ שלנו. לפני אור הבקר הקפדנו על הנחת-תפילין, אותן העברנו מיד ליד וקראנו ק״ש. אח״כ היינו מוכרחים להסתדר ולצעוד בטורים ערוכים, בה בשעה השתדלנו ל״חטוף״ ״תפלה בצבור״. אנכי הייתי באבל אחר אמי ע״ה [שעל מותה בסיביר נודע לי בעודני עדיין בבירזש] הייתי צועד באמצע הטורים ומשמש ש״ץ כלומר חוזר על השמו״ע בקול נמוך מאוד, פן ישמע החייל המלוונו ונשקו נטוי מעל לראשנו. באופן זה התקיימה ה״תפלה בצבור״, כאשר אנו צועדים ומשורים וגרזינים על שכמנו, עד הגיענו למקום העבודה.

בזיון התורה

קשה לתאר ולבאר בפה, את הבזיון שעשו הקלגסים הארורים במחנות אלו, לתשמישי הקדושה שהחרימו מאתנו. השתמשו בדפים הקדושים לכל דבר בזוי, השמוש לסיגריות הי׳ כבר נחשב בעינינו ל״דרך כבוד״. שבורים ומזועזעים היינו למראה עינינו, ברם, באותה שעה חשבנו: ״גוילין נשרפין ואותיות פורחות״ את הקדושה

אשר בלבנו אין בכוחם לעקור, גם את המסירות-נפש יחד עם האמונה, את הבטחון בהשי״ת, לא יוכלו לשרש.

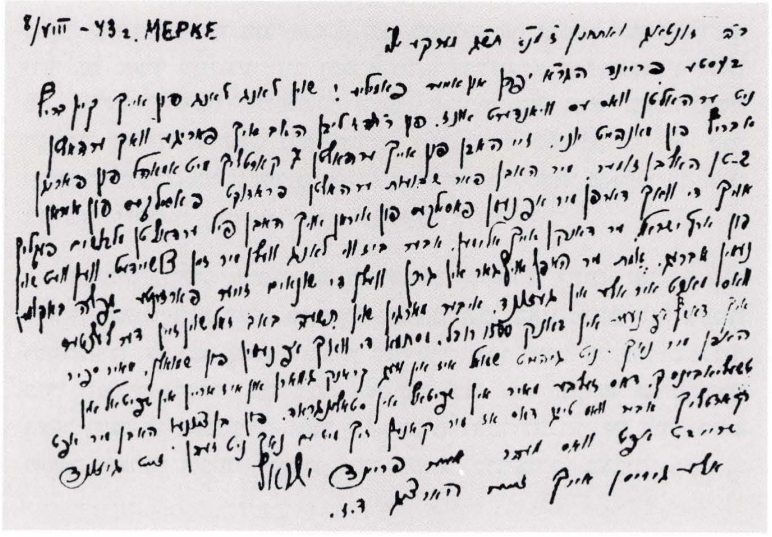
רבי אברהם יצחק לינצ׳בערג שליט״א [כעת ר״מ בישיבת אור יוסף בצרפת] בהזדמנות של יום הזכרון על הגה״צ רבי ישראל מובשוביץ זצ״ל בשנת תש״מ — העלה זכרונות עליו מן הימים ההם, והוא ספר: ״בשעה שהנוגשים ערכו חפוש, והחרימו את הספרים והתפילין, נגשו הרשעים הללו אל הגר״י מובשוביץ וניסו לגלח את זקנו, הוא זוכר היטיב כיצד הגר״י זצ״ל סרב בכל כוחו והנוגשים הובילוהו אל המספרה וקצצו את זקנו מתוך ענוים וכו׳, ומאז עטף הגר״י את פניו בממחטה, ברם, בכל ימי הקושי הרי אף אנחה לא נשמעה מפיו, הי׳ סובל את יסוריו ב״אהבה״.

היציאה מהמחנה — הסבל נמשך

רבי פנחס מנחם מלאך ממשיך לספר: היינו בין הראשונים שזכו להשתחרר מהמחנה, הי׳ זה באלול תש״א. שחררו את האזרחים הפולנים, למען הקם צבא פולני שילחם נגד הגרמנים. בראשונה שחררו רק את בני-הישיבה, אף שהיו הרבה נכרים בעלי אזרחות פולנית. ר׳ ישראל מובשוביץ זצ״ל הי׳ בין המשוחררים הראשונים, אתו הי׳ גם ר׳ נתקע רוזן ז״ל הרב יעקב גלינסקי, הרב חיים אברמוביץ,[1] מאיר קנישינער [נפטר אח״כ במערקיי] ועוד, בס״ה למעלה מעשרים איש. בידינו הי׳ לבחור מקום ששם נרצה להתגורר. עפ״י עצתו של הגר״י זצ״ל שהכיר היטב את האזורים של רוסי׳ בחרנו בעיר מערקיי הסמוכה לדזשאמבול. הנימוק העיקרי הי׳, מפאת האקלים החם, ולנו הרי לא היו בגדי חורף להתגונן בפני הקור. במערקיי ישבנו משך כל השנים שארכה המלחמה, באמת, לא היינו משך כל הזמן ביחד, היו תקופות שחלק מן התלמידים עבדו בכריתת עצים הרחק ביערות, היו גם זמנים שהתלמידים גויסו לעבודת-עזרה בחזית-המלחמה. ברם, תמיד התקיים קשר בינינו, הי׳ ידוע לנו שהמרכז במערקיי קיים. תלמידי

1. כבוד חמי שליט״א.

ב"י הי' מספרם ארבעים ושמנה איש, כמוזכר לעיל, ביניהם היו לומדים מצוינים, אחרים היו בעלי-מוסר. מהם ר' משה גורן [יאנאווער] שליט"א מחבר ספרי "חלקת משה", ר' חיים מרדכי ווינקראנץ, ר' ירחמיאל דן, ר' יוסף מאיר ווארמקליין.

גלוי' ששלח ר' ישראל מובשוביץ ממערקיי למרן הגר"א יפה"ן בניו יארק

כאשר עזבנו את המחנה, ניתן לכל אחד מאתנו שלש וחצי קילוגרם לחם, זה הי' מספיק למזון שבוע אחד, 115 רובלים במזומן וכן כרטיסי-נסיעה. קרונות הרכבת היו חסרי-גג וגם בלי קירות. עברנו את המקומות שם עבדו עדיין חברינו הבלתי-משוחררים. בראותנו אותם בכינו, וגם הם בכו אתנו, הרי היינו אתם יחד ואתם סבלנו, אחינו הם, חשבנו מי יודע מתי יבוא תורם להשתחרר? ברוסי' הסוביטית אין ודאות, כי אין סדר.

לאחר מספר ימי נסיעה הגענו לבית-הנתיבות המרכזי בסיביר, העיר נובוסיבירסק. הי' ערב ש"ק והחלטנו לרדת מהקרון. בליל ש"ק

שכבנו על הרצפה, הי׳ קר מאד, וככה עבר עלינו הלילה. למרות הסבל, שכחנו מן הקור, חשנו חום בגופנו, כי ידענו שכדאית היא תלאה זו, ובלבד שלא נחלל את השבת. נשארנו בבית-הנתיבות עד מוצש״ק.

ביום א׳ סיירנו בעיר נובוסיבירסק, חפשנו אחרי יהודים ובקשנו מהם שיתנו בידינו ספר-תורה וגם ספרי-קדש. זכורני, שהלכתי אז יחד עם מאיר קנישנער ז״ל ועם עמיתנו יבלחט״א רבי יעקב יורקביץ נ״י.[1] ולאחר יגיעות וחפושים הגענו לדירתו של גבאי בית-הכנסת ועלתה בידינו להשיג ספר-תורה, וגם קצת ספרים, כי — כמו שסופר למעלה כל הספרים שהבאנו הוחרמו ונלקחו מאתנו בהיותנו במחנה ההסגר, והיינו מאד צמאים לדבר ה׳.

מנובוסיבירסק ארכה לנו הדרך עוד כעשרה ימים, עד שהגענו למחוז חפצנו היא העיר מערקיי. בבואנו שם, באין מקום לאן לפנות ולהתארח, שכבנו בחוץ, ובמשך הלילות גנבו ממנו כל מה שעלתה בידי הגנבים לקחת, כר, כסת, שמיכה וכו׳. עבר זמן עד שהסתדרנו בעזר השי״ת באכסניות אצל התושבים הנכרים. הי׳ זה לפני ראש השנה יחדנו אכסני׳ אחת, בה נקהל להתפלל בצבור.

הד הגולים באמריקה

כאן הוא המקום, למסור מה שנודע אז באמריקה על גורל הגולים, כפי שנדפס בעתון ״מארגען — זשורנאל״ [בשנת תש״ב]: ״בשבוע הנוכחי, קבל הרב יפהן מכתבים אחדים ומפורטים מן העיירה מערקיי, בהם מסופר שבעת פרוץ המלחמה בין גרמני׳ ורוסי׳, הוגלו ששים תלמידים יחד עם המשגיח ועם חתנו של ראש-הישיבה הרב יהודה לייב נעקריץ, מליטא אל עמקי רוסי׳. בהיותם בדרך, חלקם הממשל הרוסי, וחבורה אחת של התלמידים

1. היום מרביץ תורה במונטראל [קנדה], אלה השנים היו ״יחידים״ [עובדים] תחת השפעתו של הקדוש רבי מנחם יאשינאווקער הי״ד בישיבת ב״י בביליסטוק].

יחד עם המשגיח נמצאת במערקיי, אודות יתר התלמידים יחד עם חתנו של ראש-הישיבה עדיין לא נודע מקום המצאם. במכתבים ישנה רשימה של מרבית שמות התלמידים, ואלה הם: שמואל האלץ — וולאדימיר — וואלינסק, חיים אבראמאוויץ — ראדין, אברהם-יצחק לינצבערג — סטוטשין, סיני לעוו — וואלקאוויסק, מענדעל שפיטאלנע — דאמבראווע, חיים לובאטאווסקי — פיעטרקאוו, פסח ענגעל — פולטוסק, נתן ראזען — וויסאקי — מאזאוויעצקי, יעקב גאלינסקי — קרינקי, ירחמיאל דאמב — אסטראווע, פנחס מלאך — אסטראלענקי, הרב יצחק אורלאנסקי — קאווע ל וכו'.

הימים הנוראים בגלות — הסוביטים

נחזור לספורו של רבי פנחס — מנחם מלאך ותאורו: "היינו תחת שלטון הקומוניסטים, וכמובן שהדבר הי' כרוך בסכנה, בכל-זאת הוחלט, ש"המנין" יתקיים באכסני' של חיים ראדינער. כנראה, שדירתו היתה גדולה יותר, ושם התפללנו בראש השנה ויום הכפורים.

וכאן עלי לציין חוי' מזעזעת, כשהגיע זמן התקיעות נתנו כל הנוכחים את עיניהם ברבי ישראל זצ"ל, וחכו שישא את משא "ההתעוררות". הגר"י כדרכו, תמיד, — מפאת גודל ענותנותו גם בביליסטוק — הי' משתמט מלהופיע בפני הקהל. ברם, באותה שעה כל הקהל שקט וחכה על רבי ישראל שיתחיל לישא מדברותיו. הבין רבי ישראל שצו השעה הוא, לציית לקהל ולא "עת לחשות".

דברי ההתעוררות של הגר"י מובשוביץ זצ"ל

וכה היו דבריו: "ראינו עכשיו נסים גלוים, שלא עלה בדעתנו שיתרחשו. ע"פ גזר-דינם היינו צריכים להיות במחנה משך עשרים שנה, וידענו שאי-אפשר להתקיים ולעמוד שם אף שנה אחת. והנה

הגר"י מובשוביץ זצ"ל

פתאום אחרי עבור 8 שבועות בערך, יצאנו ממחנה זה מעבדות נוראה לחרות. מעתה, אפשר כבר להתהלך בחוץ בלי משמר מזויין עם הרובה למעלה מראשך, אפשר מעתה לעבוד את הבורא יתברך שמו, אם שיש עוד להתפלל הרבה על כל החסר לנו, בכל-זאת, עלינו להודות להשי"ת על אשר הפליא לעשות עמנו. ברם, — המשיך הגר"י — עלינו לזכור תמיד שעל האדם עצמו שומה שישתחרר מהרגלי טבעו, וכל זאת מסר הקב"ה בידיו של האדם, עכשיו הוא הזמן הנכון, עונת-התשובה, יום-הדין, תקיעת שופר, לפיכך רבותי, נעורר נא את עצמנו, נשתחרר מכבלי יצה"ר, מכבלי מדות רעות, בזה נעורר רחמי שמים, שיחיש את ישועתו, ויביא את הגאולה לכל כלל ישראל. בל נשכח את אחינו אשר נשארו במחנה בצרה ובמצוק, נתפלל עליהם, נשתתף בצערם ובצרתם, נתפלל על כלל ישראל כולו, הנמצא במצב איום ונורא, "כי גדול כים שברך". כאן לא יכול רבי ישראל להמשיך עוד, הוא נשבר באמצע דבריו,

נשתתק ופרץ בבכי, הגם שתכונתו של ר״י היתה אמיצה, הי׳ ביכלתו לעמוד איתן בהרבה מצבים נוראים.[1] ברם, באותו המעמד כאשר נשא את דבריו, נסתתם שטף דבורו, ויתיפח בבכי, וכל הקהל בכה עמו.

חללי רעב ומגפות

בשנה הראשונה לשהותנו במערקיי עבדנו ב״קאלכאז״, שם שרר רעב נורא, וכתוצאה מזה, פרצה מגפה של מחלות קשות. בחדר שבו שכנו עשרה בחורים יחד אתי, נפטרו והלכו לעולמם — משך חורף אחד — החצי, ונשארו מהם רק חמשה. את הרעב הנורא, קשה לתארו במלים. היו אוכלים כל מין ירק או פרי שמצאו, אף שהי׳ רקוב ומעופש, כמובן, שפרצו מחלות בממדים גדולים ביותר. זכורני, בחורף הראשון של שנת תש״ב, חליתי גם אני, ורבי משה גורן שליט״א [רבי משה יאנאווער] לקחני אל בית-החולים, שם שכבתי עשרה שבועות. סבלתי מדלקת הראות, בשתי הראות. הרופאים התיאשו מהרעיון שאוכל להרפא. משך ששה שבועות לא יכולתי להזיז אבר ולהתהפך, אף לא יכולתי להכיר איש, ברם, תו״ל אחר 6 שבועות הוטב לי. אצלי שכב גם יצחק ברעזער תלמיד ישיבת מיר, הוא יצא מבית-החולים והי׳ מביא לי חלב בכל יום, לדאבוני, הוא חלה שוב ונפטר.

אחרי שבועות אחדים, שוחררו מהמחנה בסיביר, עוד תלמידים מישיבת ביליסטוק. עברו חדשים מספר, ועוד קבוצת תלמידים שוחררה. חלק מהתלמידים עבדו שם למעלה משנה, וראינו נסים ממש, מאת השי״ת שהפליא חסדו עליהם ויצאו מגיא-התופת בעודם חיים. ברם, הסבל הנורא, כל ההרפתקאות דעדו עליהם,

1. אשתו הרבנית שיינקע ע״ה ושתי ילדותיו חנה ופעריל נהרגו ע״י הגרמנים ימח שמם, ראיתיו במצב ההוא, ובכ״ז רוחו לא נשברה. גם במחנה ההסגר בסיביר — כאשר הובילוהו בע״כ כמו צאן לטבח, וגלחו את זקנו גם אז הי׳ שקט ברוחו.

גרמו להחליש את גופם ולהמעיט את תגובתם נגד מגפת המחלות אשר פרצה בימי הרעב, כמו שתואר לעיל.

זכורני, באותו חורף, הראשון שנפטר הי׳ נתקע ״ביאלער״, בחור צעיר בן 16, תלמיד ישיבת ביליסטוק. ר׳ ישראל זצ״ל הספידו [מתוך בכי ויגון] באמרו: ״איך אעלה אל אבי והנער איננו אתי״. אחריו הלך לעולמו מאיר קנישינער.[1] אח״כ הלכו לעולמם שני האחים מוואלקאוויסק שם הבכור אברהם יוסף ושם הצעיר, חיים, שניהם היו תלמידי ישיבת ביליסטוק, הם היו צדיקים ממש, שניהם נפטרו תוך חדשים אחדים.

בעבור פת-לחם היו הבחורים מוכרים את המלבושים, את הכרים והכסתות, וכל מיני חפצים שנמצאו אצלם. פעם ראיתי את רבי חיים מרדכי ווינקראנץ שליט״א מוציא את השמיכה כדי למכרה, שאלתיו: ״ובכן, במה יתכסה? והשיב לי ומה אעשה, והלא אין מה לאכל״ כזה הי׳ המצב, איום ונורא.

בשנות תש״א-תש״ו אשר שהינו במערקיי, נוסף למצוקת הרעב, עוד סבלנו מהגזירה של השלטון לגייס אותנו לעבודת-עזר בשדה החזית, שם היתה סכנה גדולה, גם הדרכים שהובילו לחזית, והרבה אנשים נעדרו.

הזוהמא היתה נוראה, ומלבד הרעב, הייתה הזוהמא גרמא למותם של חמשת הבחורים אשר שכנו בחדר שלי. באין אפשרות להחליף לבנים, להתרחץ וכו׳ פרצה מגפת הכנים, אשר גרמה למחלות כבדות ומסוכנות. היו אחרים חסונים יותר שהיו הולכים אל מקום שטף המים שבאו מההרים הגבוהים והיו נוזלים מבין הסלעים כאשר השלג נמס, המים היו קרים צוננים מאד והיתה להם טבילת קרח. בשנות תש״א, תש״ב, לרבות החורף של שנת תש״ג, סבלנו הרבה מהרעב כי עדיין לא הגיעו החבילות.

1. הוזכר למעלה כאשר השתדל להשיג בשבילנו ספר-תורה בעיר נאוואסיבירסק.

מהמחלות, משך הזמן הנזכר, נעדרו מאתנו שבעה עשר בחורים מתוך חבורתנו בת 48 בני ישיבה.

זכורני, משך שני ימים רצופים זה אחר זה, ביום עש"ק וביום הש"ק מתו עלינו שלשה מחברינו. האחד הי', הרבי שלי, רבי סיני וואלקאוויסרער.[2] לפני הסתלקותו שכב על הארץ ע"ג תבן וסמרטוט, והתחנן לפנינו [לפני ר' פנחס מנחם ור' חיים] שניתן לו משהו לאכול, "הרי אלו הן שעותי האחרונות בחיים". יכולים לצייר את המצב הנורא, לו הי' לנו איזה פירורי לחם הרי וודאי שהיינו נותנים לו, ברם, לדאבונינו הגדול, גם לנו לא הי' שום דבר, רק לא הי' מצבנו כ"כ, שהרעב ילחצנו עד כדי כך, באופן נורא כמוהו, אמרתי אז לחיים "רוץ"! ואני אשאר כאן אתו. אז חיים רץ להשיג אוכל, ואני ראיתי בינתים כיצד נשתנה מראה פניו, והוא צועק: "אני גוסס וגווע"! חיים שב ומניח צלחת עם חטים אצלו ואומר לו: ר' סיני ר' סיני, אולם כבר לא הי' למי לדבר.

באותו יום נכנס ר' ישראל זצ"ל ואמר שאברהם פיעטריקאווער חולה אנוש, ובקשני שאשגיח עליו ואטפל בו. גם עוררני שלא אהסס מלחלל את השבת, ושאחמם מים בשבילו להשקותו. לדאבוננו, כל זה לא הועיל והוא נפטר ביום הש"ק. ביום א' בבוקר נודע לנו שגם יעקב קאלישינער נפטר. האסונות שירדו עלינו רצופים היו עלולים להפילנו אל תהום היאוש ואבוד — התקוה, ברם, השפעתו הכבירה של רבי ישראל זצ"ל, היא שהיתה לנו לעוגן הצלה. רבי ישראל חזק את לבנו ואת בטחוננו בהשי"ת.

אור המאיר

תיכף ומיד, כאשר נודע לו להגר"י מקום המצאו של הגרי"ל נעקריץ זצ"ל וחבורת התלמידים אשר אתו, חש ולא התמהמה

2. הי' תלמיד-חכם גדול, וגם הי' ברוך-כשרון בזמירה נעימה, פעם שורר בניגון מרגש את הספור הידוע כיצד בעל הח"ח גרש גלגול.

למסור לנו על כך. והוסיף: "עכשיו יש כבר בגלותנו אור המאיר". בקבלו מכתבים מהרי"ל, הי' משתף אותנו, שנדע את הכתוב בהם, בהמשך הזמן לא פחדנו מלהתכתב עם חברינו אשר במחוז ההוא בסיביר. אני עצמי התכתבתי עם רבי שמחה שאפראנאוויץ. ר' ישראל הי' שמח להודיענו כיצד רי"ל זצ"ל משפיע הרבה על החבורה, ושבני החבורה אדוקים בו ונשמעים לו. כל זה הוסיף לנו הרבה אומץ ובטחון שגם אנחנו נוכל להחזיק מעמד. הרגשנו שהרחק מאתנו אלפי קילומטר ביערות סיביר נמצא אור גדול המאיר את האפילה של חשכת סיבירי'.

הקול נשמע בניו-יארק

אחר שתארנו מפי עד ראי' את המצב האיום אשר שרר בחבורת רבי ישראל מובשוביץ זצ"ל, כדאי יהי' להביא מהנדפס בעתונות הי-הודית בניו-יארק בימים ההם. בעתון "מארגען זשורנאל" [כ"ח אייר תש"ב] נדפסה רשימה זו: הכותרת: שני בחורי-ישיבה מתו בסיביר, בחוגים החרדים, במיוחד בין ראשי הישיבות והרבנים, שורר מצב-רוח מדוכדך וזאת מפאת הידיעה שבאה מרוסי', המוסרת על שני תלמידים חשובים מישיבת ביליסטוק שנפטרו שם. הידיעה הגיעה להרב אברהם יפה'ן ראש ישיבת ביליסטוק — כעת בברוקלין, שמות התלמידים: "נתן ביאלער וקאלאנער, התלמידים הנ"ל מתו מפני שאזל כוחם מפאת הרעבון.

סמוך לתקופה זו [תמוז שנת תש"ב] נדפסה בירחון התורני "הפרדס" רשימה בענין הנ"ל תחת הכותרת: "בכיות ויללות בלשכת ועד ההצלה" "ביום ד' ט"ז בתמוז התאספו ראשי הישיבות הגאונים שליט"א בלשכת ועד ההצלה 132 רחוב נאסאו ניו יארק, ובראשם הרב ר' אהרן קוטלר ר"מ דישיבת קלעצק, הרב ר' ראובן גראזאווסקי ר"מ דישיבת קאמעניץ, הרב ר' אברהם יפהן ר"מ דישיבת ביליסטאק, הרב ר' אברהם קלמנוביץ נשיא ישיבת מיר וכו' והוקרא לפניהם מכתב אשר בא באלה הימים מסיביר.

המכתב הזה מתאר את המצב הטראגי של שלשת אלפי תלמידי ישיבה עם ראשי ומנהלי הישיבות, רבניהם, עסקני צבור, ואנשי בני-תורה אשר הצילו את נפשם בברחם מפולין, ומליטה לסיביר וכו'. המצב שלהם איום ונורא, רעבים וצמאים, אין להם מה לאכול, הרבה מהם מוטלים חולים ואין במה לרפאות אותם, אחדים כבר מתו רח"ל ברעב. כאשר נקרא המכתב התחילו ראשי הישיבות לבכות על הגורל המר של תלמידיהם — בניהם, בשמעם מורא הרעב שם וכו'. והנה קטע ממכתבם "כל אחד מאתנו כבר מכר מחפציו את כל אשר אצלו, בכדי להשיג מזון, כי סובלים אנחנו מרעב איום. הרבה מאתנו חולים אנושים בבתי החולים, ברם, במציאות כל אחד מאתנו חולה מסוכן אשר מותר לחלל עליו את השבת. בקושי ביכלתנו לצעוד ברגלינו, אנו זקוקים מאוד לרחמי-שמים. מן-הסתם, שמעתם כבר על התלמיד נתן ביאלער ע"ה.[1]

עכשיו הגיע תקופת טרום חג-הפסח. שום איש מאתנו אינו יודע כיצד נוכל להכין את עצמנו כדי לקיים את מצות החג. בעד סכום של מאתים רובל היינו יכולים להשיג חצי קילו מצות, זה יהי' בשביל יום אחד לכל אחד מאתנו, וגם בעבור סוכר לתה לארבע כוסות, וזה יספיק רק כדי להחזיק את הנשמה אשר בתוכנו. ברם, איפה נקח את המאתים רובל? אולי יראה לנו השי"ת את נפלאותיו, מה טוב הי' אם יכולנו לקבל מאתכם חבילות מזון, בעבור קמח במשקל קילו, אפשר להתכלכל ליום אחד וכו' ואם לא נקבל את זאת, מי יודע מה יקרה עמנו, ומספר הקרבנות אשר יעלה לנו ח"ו. איננו מדברים עתה על ענין ההלבשה, בגדינו קרועים ובלויים, ורגלינו ממש יחפות, ברם העיקר הגדול הוא-הלחם מעט אוכל להחיות את נפשותינו. בבקשה חוסו נא, אל תשקטו אף רגע, פן תאחרו את המועד. שאלת הלחם אצלנו היא בגדר של פקוח-נפשות, בשבילנו זה כמו תרופה בעד חולה אנוש. לו ראיתם

1. כמסופר למעלה הוא הי' הקרבן הראשון במערקיי.

אותנו כיום, לא הייתם יכולים להכירנו וכו' מסתובבים אנו כמו צלם של מתים שוכני-עפר. הרעב איום כל-כך, שיוצאים אנו לשדות ללקוט קצת סלק רקוב המתגולל שם, כדי להשקיט בו את רעבוננו, עד כאן לשון המכתב המסתיים בקריאה נואשה "נא, הצילו אותנו!".

היציאה מה"קאלכאז" והרוחה

המצב הירוד בכלכלה נמשך, עד אשר החלטנו עפ"י יזמתו של ר' בערל קאזינער, שהתחיל לצעוק בקול: "אנו מוכרחים להנתק מן ה"קאלכאז", אחרת, כולנו נגוע ברעב", וכן עשינו. החל משנת תש"ג יצאנו מה"קאלכאז", נתפזרנו לגור במקומות שונים במערקיי. בתקופה זו כבר החלו להגיע החבילות מ"ועד ההצלה", ואז "ותעצר המגפה". רבי ישראל זצ"ל הי' האחראי על החלוקה שתתנהל כהלכה, והחיים עלו על מסלול קצת יותר נורמלי כי לחיים נורמליים ממש עדיין הי' המרחק רב.

ברבות הימים קנינו בית בעבור בית-המדרש, אכן, באופן רשמי הי' זה בית-דירה בשביל 2 בחורים, ברם, למעשה הי' זה מקום בו התפללנו 3 פעמים ביום וגם מקום ללמוד תורה. התנהלו 2 שעורים בסדר קדשים, שעור אחד הגיד רבי יוקתיאל פוקס זצ"ל, ומגיד השעור השני הי' רבי משה טורנער זצ"ל.[1] אני למדתי אצלו יחד עם רב יוסף מאיר ווארעמקליין, וביחד היינו כעשרה איש. זמן מה לאחר מכאן, שלח רבי יצחק אורלנסקי שליט"א שהי' בעיר בארנאל, את בנו ר' ישראל, ללמוד עמנו.

הדבר הזה הי' לרועץ בעיני הנ.ק.וו.ד. הא כיצד, ביהמ"ד וגם לומדים תורה? עם כל זאת, היתה להם כנראה גם נטי' להתפאר בפני דעת-הקהל שבחו"ל, ולפיכך לא הפריעו יותר מדאי. אך,

1. נפטר בחג הפסח תשמ"ה.

"העין העוינת" היתה מורגשת, היו מצווים מפעם לפעם להופיע בלשכת הנ.ק.וו.ד.. היו שמים במאסר ושולחים אחדים לגולה, היו לוחצים אותנו, ובכל-זאת לא צוו לסגור את ביהמ"ד לגמרי. ביום הראשון למאי הוכרחנו להניף על הבית את הדגל האדום כסימן שאנו מכירים בשלטון האדום.

"ההתעוררות" של ראש-העיר

זכורני, פעם בראש השנה הי' קהל רב התושבים והפליטים ג"כ באו להתפלל. הדבר נודע לאנשי הנ.ק.וו.ד., ומיד לאחר מכן הגיע ראש-העיר של מערקיי, ואחר חזרת הש"ץ של שחרית עלה על הבימה ודפק והתחיל לדבר — ולו זכינו היינו שומעים דברי התעוררות, ועכשיו שלא זכינו עומד גוי לומר לנו "דברי מוסר" — "הרי עכשיו היא שעת חרום, דם נשפך בחזית המלחמה, הנכם אנשים צעירים ועליכם להשתתף, ולתת מדמכם, בחזיתות המלחמה. היום הוא יום חג שלכם ואינני רוצה להפריעכם, ברם, מחר עליכם להיות כאן, ומחר בבקר אני אבוא וגם מכוניות-משא תהיינה, לקחת אתכם לעבוד בשדות. שומה עלינו לאסוף את קציר התבואה". הבטחנו לו שנעשה כדבריו ולמחר אחר ר"ה הלכנו וקימנו את דברינו.

אישיותו של הגר"י מובשוביץ זצ"ל

רבי פנחס מ. ממשיך: "הייתי ממקורביו של הגר"י זצ"ל, וזכיתי לשמשו. הרבה שוחח אתי וחזקני בבטחונו בהשי"ת. הוא הי' אישיות נהדרה, גורלו הגשמי לא שפר עליו. את אשתו הרבנית ואת שתי בנותיו הרגו הנאצים ימ"ש, וגם כאן בסיביר ובמערקיי הי' הוא המטרה לחיצי השלטון. האשימוהו בעד כל "עוון" של בן-ישיבה. ראיתיו כיצד סבל מכות קשות וענויים, עם כל זה צהלתו היתה בפניו ותמיד מלתו בפיו, להנעים את מצב-רוחו של הזולת. היתה בו מנוחת-הנפש, השקט ובטחה. בדבריו הי' יכול

לרפא את יגונו של הזולת, ואף הספיקה הזכרת השם ״ר׳ ישראל״ לחזק לעודד ולאמץ לכל אחד. ראיתיו כשהוא בא ביום קור נורא, רגליו עטופות בלאי-בגדים, עובר דרך רחוקה ומגיע לבקר חולים, להמציא להם קצת חלב, פת-לחם וכו׳, להחיות את נפשם. דאגתו היתה בעיקר בעבור הזולת — הבחורים, מעולם לא ראיתיו מתרגז וכועס.

מעשה פלא

מעשה באדם אחד שגר בשכינתו של הביהמ״ד שלנו במערקיי. מוצאו הי׳ מגרמני׳ והוא עצמו שונא ישראל. חרה לו מאוד על ביהמ״ד העומד על מתכונתו, מה עשה? שתה וישתכר והתחיל משליך אבנים לעבר חלונות ביהמ״ד. כאשר ניסו לעצור בעדו אחד התלמידים — רבי שמחה ראדינער, [נפטר בבאי, צרפת] חבט בו הגרמני הלז עם בקבוק ופצע את ראשו. באותו שעה יצא רבי ישראל זצ״ל מביהמ״ד ראה את המעשה, ומפיו נזרקו מלים אלו: ״תראו, יבוא סופו של אותו רשע״. טפלו בפצוע ותו״ל הבריא. ודבריו של אותו צדיק נתקיימו במלואם. אחרי ימים מספר, הלך הגרמני אל תחנת-הרכבת הסמוכה ודחף את עצמו להכנס אל תוך הקרון, והנה בא הכרטיסן ודחפו. הגרמני נפל על פסי הרכבת, הרכבת זזה והוא נחתך לשנים מתחת לגלגלי-ה. בעינינו ראינו מה גדול כוחו של אותו צדיק, רבי ישראל זצ״ל.

מפיהם של בני החבורה

בדברים שנשא רבי משה טורנער זצ״ל ביום הזכרון להגר״י מובשוביץ זצ״ל תש״מ: בתקופת מערקיי, מפאת המחסור בספרים חלקנו מסכת אחת לפרקים [מסכת מנחות]. אחרי מאמצים רבים סדרנו גם מקום ללמוד ולתפלה, ברם, מי שמש לנו לבריח-התיכון, מי הי׳ מחזקנו לבל נשבר? — זה הי׳ הגה״צ רבי ישראל זצ״ל. עליו יכולים אנו להעיד, שרבי ישראל לא נשתנה, כגדלותו וכצדקתו

בביליסטוק, כן הי׳ גם במערקיי. הוא הי׳ איש-התורה בכל צעד ועל כל שעל שדרך. ראינו אותו, כיצד הי׳ מכלכל את ענין החבילות ומחלקם כהלכה, בלי שום נגיעה לעצמו כלל וכלל. הוא הי׳ במדרגתם העילאית של ״שונאי בצע״ אמתיים.

רבי אברהם יצחק לינצבערג שיחי׳ מספר על מאורע מהימים ההם: שודדים התנפלו על הדירה שלנו, כי הם ידעו שיש אצלנו חבילות, ויהי׳ מה לגנוב. הי׳ מעשה-נס שהדבר אירע בתחילת הלילה ולא בחצות. היו צעקות ויללות נוראות, אשר בקעו ופלחו את האויר, והיו יכולים לשמעם מקצה העיר עד קצה השני. היחידי שלא הזדעזע הי׳ רבי ישראל, הוא נשאר שלו ושקט, שקוע במחשבות ובתפלה, בוודאי שבזכותו הגדולה נצלנו כולנו. השודדים ירו והרעישו עד אשר כלו את כדוריהם ועזבו את המקום. למחרת הופיעה המשטרה, והשוטרים הצהירו שמימיהם לא ראו התנפלות כזאת, כי קירות הבית הי׳ מלאים חורים ונקבים מכדורי הירי׳. לאחר מכן לא רק שפחדנו ללון בבית הזה אלא אף לעבור אצל הבית נתייראנו, ועברנו לגור בבית אחר. ברם, רבי ישראל זצ״ל לא פחד ונשאר ללון באותו בית לבדו כמו קודם זה.

בהזדמנות אחרת, הוסיף רבי משה טורנער בזכרונותיו על רבי ישראל זצ״ל: הן הייתי זמן כביר בישיבת ביליסטוק, ולא עמדתי על כוחותיו הנשגבים כי הי׳ נחבא אל הכלים. בגדלותו ובתפארת מדותיו הכרנוהו במיוחד במערקיי והתפלאתי, אמרתי בלבבי, ״כיצד הצליח להסתיר את אוצר מדותיו וגדלותו בימים שחלפו עד עתה״? והרי כלי המלא על כל גדותיו מן ההכרח הוא שיוציא את אשר בתוכו, ברם, גם בזה גופא התבטאה גדלותו שהי׳ יכול להצניע ולהסתיר את רום גודלו.

״זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור״ וגו׳ אם חפצים אנו להבין את דורנו, חייבים אנו לזכור ימות עולם, את הדורות שעברו. רבי ישראל זצ״ל הי׳ הדוגמא והנס עבורנו במחנות עובדי הכפי׳, ולאחר שיצאנו מהם ועדיין סבלנו בגלות האדומה, הי׳ הוא זה שעודד, תמך, חיזק, וחשל, את רוחנו. תהי נשמתו צרורה בצרור החיים.

פרק עשרים

אורות מאופל

הננו חוזרים להרי"ל ותלמידיו, אשר נצרפו ונתעלו באש המתלקחת בתוך הברד. הנה לפנינו, דברי חיזוק, שכתב לאשתו הרבנית עטל שתחי', לאחרי כלות תקופה זו, בהיות משפחתו בארצות הברית, והוא עודנו מעוכב בצרפת[1]. דברים אלו שלוקטו מתוך מכתביו באים ללמד ולהעריך, רכוש הגדול אשר אתו יצאו מגלות זו, בהכרת האמת שנשאה אותם מעל זעזוע המצב, והאירה להם בשנות אופל ובדידות. גם כאשר החיים חזרו למסלולם הטבעי, אין שנים אלו נעלמות ונשכחות. אדרבא, מתקופה זו, למד ולימד צורת החיים לימים יבואו.

כותב הגרי"ל: "אנו נשארנו בחיים אחר סערת-הדמים, אחר זמנים קשים כאלה, זמנים שעלולים היו להשקיע אותנו לתוך תהום היאוש, מבלי-דעת האם נוכל פעם לצאת מתוך החשך הזה בכלל. היינו חיים בנסיבות נוראות כאלו, שבכל יום הי' לנו הצורך להאבק על נפשנו, בכדי להמשיך ולהשאר בין החיים, להחזיק את בריאותך ואת בריאותם החלושה של האפרוחים, הבנות הפעוטות.

נזכור את הקילומטרים הרבים שהייתי צריך לצעוד אחר יום

1. לא קיבל ויזת-כניסה לאמריקה, מפאת מצב בריאותו הרופף, ומאת ה' היתה זאת כי זכה להחיות עם רב, עודד וחיזק גולים ופליטים והעמידם מחדש על רגלם.

עבודה קשה, בכדי להביא הביתה מעט חלב, פסת לחם שחור, או גזר בודד, או לשאת "פוד" תפוחי-אדמה לאורך עשרות קלומטרים, כאשר אין קשר עם חו"ל, ואין בטחון ליום המחר, וגסות איומה סובבת אותנו תמיד, עם כל-זה לא אבדנו את עשתונותינו, חזקנו ואמצנו את עצמנו. וזה יען, כי עמוק-עמוק, שם בפנת-הלב הי' נמצא הרגש הטהור והקדוש, הוא הרגש האמתי של החיים, המפיץ חום וגם אומץ, לסבול את הכל ולא להתמוטט. ובעזרת השי"ת וחסדיו — ומי יודע האם היינו ראוים לזה — נשארנו שלמים ויצאנו לחרות אל העולם הרחב והחפשי, ויכולים אנו לפנות להיכן שנרצה, לפיכך צריכים אנו — וגם מוכרחים — לקוות שנוכל גם בעתיד להנות מטובו ועשרו הגדול, אשר מהם לש את העולם כולו, בתוכו גם את מין האדם בכלל ואת כל יחיד בפרט.

עברה עלינו עת התעלות וגדלות, ובכן, גם אנו התעלינו וגדלנו, הטובות והחסד שגמלת בעת צרה העמיקו והרחיבו את לבך הטוב מאז, גם אש הנסיונות לא הכריעו ולא המעיטו את חסידותך, אדרבא חזקו ובצרו אותה אלף פעמים עוד יותר.

כאשר זוכים לגרגיר של אמת בתוך הלב, אזי כל הקושי, כל הסבל בשביל קורטוב של אמת זו, נעשה מתוק, ערב, ויקר. את ההערכה הזו תוכלי לקבל, מאותם הימים והלילות של הסבל בסיביר, אשר בעבור רגע של טובה שם — אשר עלה לך בהרבה — לא היית נותנת אותו תמורת שום דבר בחיים. שבתך משך חצי שעה בלילי ש"ק בעונת החורף, בדירה אשר בניזשנע — מאכאוואיע, סביב השולחן הזעיר בפנה אצל החלון, שם לא הי' מקום לשבת בעד ארבעתנו, כדי לערוך את השולחן של שבת אשר בסיביר, ולכבדו בפרוסת-לחם יבש של שעורים, יחד עם לב חם של אשה יהודיה, הי' הכל מצטרף לתבשיל של "כבוד שבת" המאכל שהכיל גרגרים יבשים אחדים, תפוחי אדמה נגרד, טעם וריח גן-עדן הי' בשולחן השבת ההוא, כמה גדלות, אמיצות וחזוק, הי' מביע שולחן שבת זה, כאשר בזה הופיע והתבטא הרוח היהודי של אמונה ויהדות.

גרגיר האמת אשר בלב, ואשר לא כבה, הוא שנשא אותנו מעל הגלים השוטפים והזועפים של שנות המלחמה. עלינו תמיד ללכת יחד עם האור ההוא אשר נגלה עלינו בשנים ההן. שנים של העדר-מאכל בשרי, אינן הולכות לאבוד. בשנות השבר והדממה הסיבירית, בלילות אופל, הי׳ מאיר בך הרגש היהודי העמוק, שהי׳ בכוחו להקהיל ילדי ישראל תמימים ולנטוע בלבותיהם את יסודות התורה הנצחית כמו אצל ילדי משפחת מאריאמפאלסקי. בשמחת-תורה ו״מסיבות״ חנוכה ב״טייגה״ הקפואה, אשר שם היית האישיות המרכזית לעודד את הנופלים ברוחם לחמם את הקפואים לשמח את הנשברים בנפשם.

כאשר תפני את עיניך אל העבר הקרוב, אזי תראי את עצמך מסובבת באותו ברק הזהב היהודי והנצחי. זהו התשלום על כך שלא השפלת את עצמך בעבור הקטנוניות של החיים, עכשיו, בעבור מליונים לא תרצי למכור אותם הימים והלילות הקדושים.

עולים בזכרוני אותם הרגעים ב״קאלכאז״, ב״סובכוז״, כאשר היית מביעה את עמדתך בדברי חזוק להמון. אחר-כך היית אומרת מתוך שביעת-רצון: ״עכשיו התנהגתי ועשיתי כמו שאמי תחי׳ [ע״ה] [הרבנית שרה יפהן] היתה עושה.

דרישת שלום נלבבת לאמנו. מכתבי-ה המעודדים אשר השיגונו ביערות-סיביר, בכל ארץ רוסי׳, דרך ארצות אירופה ועד צרפת, כולם יהיו חרותים לעד, עמוק בלבנו, ואשר בלבות אלה היתה יוצקת בלי-הפסק אומץ ותקוה, ואשר העמידונו וקימונו עד הלום. בימים אלה הגיע מגרמני׳ חיים קארעווער, והוא מספר לי, שעד הזמן האחרון התכתב עם ״פארביג״ כל היהודים מליטא עדיין נמצאים בפארביג משפחות מאריאמפאלסקי שמוקלארסקי גם בייקער, אין נותנים להם לחזור לליטא, רק משפחה אחת הצליחה לצאת ולהגיע לוילנא יחד עם הבעל שהצליח להנצל ממחנות ההשמדה. הידיעה הזו עשתה עלי רושם גדול, כי כמעט גם אנו היינו יכולים עדיין להתענות שם, ולהיות מנותקים מכל העולם. עד

כמה עלינו לשאת בצערם של אחינו ואחיותנו שהיו אתנו יחד בצער וביסורים. לא רחוק משם עדיין נמצא אחד מהבחורים שלנו, ראובן אוסטרולינקער — וואפנער [היום בברוקלין] אשר הי׳ מתארח פעם אצלנו, דומני בערך בתקופת פורים. חושבני שתכתבי מכתב לחנה שמוקלארסקי ואל מאריאמפאלסקי, תעשי בזה חסד גדול. בימים האחרונים קבלתי גלוי׳ מאחותי היקרה בלומע, הן מבקשות שישלחו להן לכה״פ מצות לפסח. מצרפת אי אפשר לשלוח, ראי שישלחו מארה״ב, ואימתי שיקבלו, יהי׳ זה להם לצורך. האם זוכרת את, כמה טעימה היתה המצה לאחותי בביקורה אצלנו ב״סאווכאז״ בימי האביב של שנת תש״ה? כמו כן אסור לשכוח לעולם, כיצד סובלת נשמה טובה זו, התכתבי אתם לעתם תכופות. מה נשמע בישיבה [בית יוסף, בברוקלין] אצל כל חברי הסאווכאז [הסאווכאזניקעס] שלנו? [כל החבורה מסיביר כבר היתה אז בברוקלין, מלבד הגרי״ל זצ״ל שנתעכב ונשאר בצרפת].

קטעי מכתבים אלו שופכים אור יקרות על התיחסותו של הרי״ל לתקופת גלותו ותלאותיה, ומה נמלצו דברי חתנו רבי יחיאל פאר שליט״א בהלוויתו של הרי״ל ״בנוהג שבעולם תקופות ומצבים של גלות ויסורים הן תקופות אבודות בכלליות חיי האדם. לא כן אצל הרי״ל. תקופה זו היתה עבורו יסוד בחיים בה מצא וגילה את עצמו״.

פרק עשרים-ואחד

תקופת פארביג — נעקראסאווקע

נץ החמה

על תקופה זו מספר ר׳ משה פאפאוואר [העלמאן]: ״כאשר עבר החורף של שנת תש״ב, התחילו בני החבורה לעזוב את ה״קאלכאז״ מ״ניזשנע מאכאוואיע״ אחד-אחד. ראינו, שאין כאן אפשרות להתקיים, כי בעבור העבודה לא קבלנו תשלום, לא בכסף, ולא לחם. הנמוק הי׳, כי ה״קאלכאז״ לא מלא את המכסה אשר הממשלה הטילה עליו. נוכחנו שכאן נגווע ח״ו ברעב, ואז ע״י עצתו ופעולותו של רבי פנחס מאקאוואר [אינגבערמאן] נצלנו. ר׳ פנחס הי׳ הראשון אשר העלה את הרעיון לעזוב את ה״קאלכאז״ ולעבור לפארביג — נעקראסאווקע, ובזה הורה לנו את הדרך. רי״ל ומשפחתו יצאו מניזשנע — מאכאוואיע ביום ב׳ באייר תש״ב. היציאה מ״ניזשנע״ לפארביג שהיתה רק במרחק של 14 קילומטר עלתה לגולים בקושיים רבים. היו בורחים בחשאי מתחמקים ועוזבים, אחדים מבני החבורה נתפשו והיו מוכרחים לחזור לניזשנע — מאכאוואיע, ולשהות שם משך הקיץ. כאשר ר׳ חיים קראוואר ור׳ הערשיל נודעל הגיעו לפארביג צוה עליהם המפקד שיחזרו ל״ניזשנע״. סכן ר׳ חיים את עצמו, סרב ואמר למפקד: אינני חוזר כי אינני רוצה לגווע ברעב, ואם ברצונך אסור אותי״. בראות המפקד שר׳ חיים עומד בתוקף על דעתו, ענה ״הרשות נתונה לך להכנס רק אם תמצא עבודה ואם לאו תצטרך לחזור שוב אל ה״קאלכאז״.

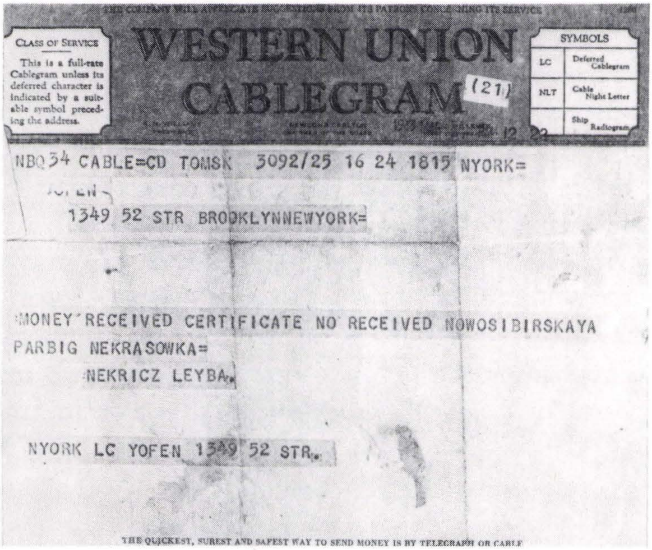
בפארביג ובנעקראסאווקע התחילה תקופה חדשה, אם שהיתה תקופה קשה, ברם, השמש כבר התחילה לזרוח וקושי השעבוד הוקל במקצת. הממריץ לעבור לפארביג הי׳ לקבל כרטיס למנת-לחם יום ביומו 400-500 גרם לחם, לזה הי׳ צורך להרשם אצל מוסד ממשלתי לעבודה. בדרך-כלל לא היו ״קאלכאזים״ בפארביג. היו עוסקים בעבודות שונות, בימות החורף היו עובדים בכריתת-עצים ביער שב״טייגה״, בשביל מוסדות ממשלתיים, כן הי׳ עוסקים בטעינה ופריקה של עצים, חביות שונות וכו׳ וכן הי׳ עוסקים בבנין בתים ונגרות וכו׳. קבלת מנת הלחם הקלה את המצב, כי זה כבר הי׳ היסוד לכלכלה, עם כל זאת, הי׳ המצב עדיין קשה, ואף שעבודה לא היתה חסרה לנו, אבל קבלנו תמורת העבודה רק מספר רובלים לחודש, ובכן שוב סבלנו רעב.

מספר ר׳ חיים קאראווער: בהתחלה הי׳ המצב בפארביג קשה מאד. אני והערשיל נודעל גרנו יחד במעון, ותמיד היינו רעבים עד כפן. מצד אחד הי׳ המצב כאן יותר גרוע מהיותנו ב״קאלכאז״. שם היתה היכולת למצוא איזה מלפפון או עגבני׳, משא״כ בעירות כמו פארביג, נעקראסאוקע הי׳ זה אי-אפשר כי הגנות שייכות לאנשים פרטיים, ולחטוף משם היתה סכנה. לא רחוק מהמעון שלנו הי׳ בית-תבשיל לפועלים, שם אכלנו רק את המרק. זוכרני, היתה שם אשפה שם היו זורקים את שיורי-האכל. היינו הולכים אל אשפה זו בוררים משם את קליפות תפוחי-האדמה רוחצים אותן היטב במים במעוננו, מבשלים אותן ואוכלים את הקליפות הללו. עד כדי-כך הי׳ גודל הרעב בהיותנו בפארביג.

הקשר עם הראש הישיבה

על הימים ההם הי׳ רי״ל זצ״ל מספר: ״משך השנה הראשונה בגלות סיביר לא ידעו אודותינו בעולם החפשי, והיינו מנותקים לגמרי. היינו שולחים מברקים לאמריקה, מחיר המברק עלה לפעמים עד לחמשים רובל וזה הי׳ כל שארית כספנו. ברם הבי-דאר הי׳ אח״כ שם את הכל באשפה ולא הי׳ משגר את

המברק בכלל. פעם עלתה בידינו, וגלוי׳ אחת פרצה את ההסגר והגיעה לראש-הישיבה זצ״ל באמריקה. ואז החלו להגיע החבילות וגם כסף, אחרת עמדנו כבר על סף הגויעה מרעב ר״ל״. באחת מן השיחות באלול תשל״ב הביא הרי״ל את דברי הגמ׳ שבת קל״א, אודות מכשירי מצוה וכו׳, שתקיעת שופר מכנסת את זכרונם של בנ״י לאביהם שבשמים. — הרגשת הנתוק והבדידות שהייתה מנת חלקם של הגולים הייתה כ״כ מוחלטת וקשה, והנה זכו והצליחו לקשור קשר, וזאת חייבת להיות ההרגשה שתקיעת שופר תשמש לחבר ולקשר עם מקור חיים.

THE COMPANY WILL APPRECIATE SUGGESTIONS FROM ITS PATRONS CONCERNING ITS SERVICE

CLASS OF SERVICE

This is a full-rate Cablegram unless its deferred character is indicated by a suitable symbol preceding the address.

WESTERN UNION

CABLEGRAM (21)

SYMBOLS

LC	Deferred Cablegram
NLT	Cable Night Letter
	Ship Radiogram

NBQ 34 CABLE=CD TOMSK 3092/25 16 24 1815 NYORK=

1349 52 STR BRODKLYNNEWYORK=

MONEY RECEIVED CERTIFICATE NO RECEIVED NOWOSIBIRSKAYA PARBIG NEKRASOWKA=

NEKRICZ LEYBA.

NYORK LC YOFEN 1349 52 STR.

THE QUICKEST, SUREST AND SAFEST WAY TO SEND MONEY IS BY TELEGRAPH OR CABLE

מברקו של הגרי״ל סוף חורף תש״ג, למרן הגר״א יפה׳ן בניו יורק

כאשר הגיע עבורינו המברק הראשון מאמריקה תמהו הנכרים ושאלו: מאין ידעו באמריקה איפה אתם נמצאים? והלא המקומות האלה, בסיביר אף אינם מצוינים על המפה הגיאוגרפית. נוסח

המברק הי׳ כדלהלן: אפריל 15, 1942 לייב נעקריץ ניזשנע מאכאוואיע במחוז פארביג שאצל נובוסיבירסק ס.ס.ס.ר.. כולנו בריאים, שלח לנו מברק ממצב הבריאות, וכמו כן שמות ומצב הבריאות של תלמידי הישיבה בית יוסף — שרה יפהן 1349 — 52 סטריט. אחר זמן נדפסה בעתונות בניו-יארק ידיעה זו: ״ראש הישיבה המפורסם ר״מ דישיבת ביליסטוק, הגאון ר׳ אברהם יפה׳ן — אשר ישיבתו נשתלה בזמן האחרון בברוקלין ברחוב 49 מספר 1427 — קבל מכתב מאת חתנו הרב ר׳ י״ל נעקריץ הנמצא בעירה נעקראסאווקע מחוז פארביג פלך נאווא-סיבירסק ברוסי׳. במכתב מודיע הרב נעקריץ שהוא נמצא שם יחד עם מספר מתלמידי הישיבה ביליסטוק ואלה שמותיהם: בן ציון הירשפלד — רודקי, יוחנן לייביקער, אסטראוו, שלמה פיגא, פנחס אינגברמן — מאקאוו, יעקב-יהושע מאבע — שעברשין, משה פאפאוועד, יעקב פאסטערנאק — לוצק, חיים קראוועד, ושמחה מרוזשאן. עם הרב נעקריץ נמצאת גם אשתו הרבנית נעקריץ ושתי בנותיהן הקטנות, שם נמצאים גם בעלי-בתים מבירזש יחד עם נשיהם וילדיהם, משפחות: פרידמאן, בעקער, גענדלער, וגם הטבח לשעבר של ישיבת ״בית יוסף״ שהיתה בבירזש.

ר׳ חיים קראוועד מספר מהימים הראשונים ההם: ״זכורני אותם הימים בבואנו לפארביג, היינו רעבים ללחם, והנה הגיע ריי״ל זצ״ל ומסר לנו שנתקבל ע״י הדאר כסף מאת ראש הישיבה, והגם שהכסף שנשלח הי-ה בדולרים, ובחליפין קבלנו רובלים, וגם זה לא בערך שוה רק 10 אחוזים של הדולר, אבל בכ״ז הסכום הי׳ ביחד 200 רובל. היו יכולים לקנות בשוק הסוביטי כמה דברים. חשבתי בלבי הרי זה דומה למן שירד בשבילנו מן השמים, אנו מזי רעב ופתאום יש לנו סכום של מאתים רובל!.

תנאי החיים בפארביג

ר׳ יעקב פאסטארנאק: אף בהיותנו בפארביג, היינו באופן רשמי, גולים-אסירים, מכל-מקום הורשה לנו קצת לצאת ממקומנו, מנהג השלטון אתנו ג״כ הוקל במקצת, לא היינו עובדים מאשמורת הבקר עד הלילה, ויצאנו מן העבודה בהקדם. גם להסתדר בפארביג הי׳ יותר קל, כאשר מצאנו עבודה אצל מוסדות הממשל הנמצאים בפארביג.

לא מצאנו דירות בפארביג, אז הסתדרנו בפרבר נעקראסאווקע הסמוך כשני קילומטר לפארביג. בתחילה היינו דיירים אצל הנכרים, אך בעבור שנה אחת, מצאנו דירות נפרדות. אם שהמצב הוטב בדרך כלל, הי׳ לאידך-גיסא קושי אחר, — וכמו שמוסר ר׳ משה פאפאווער — היתה בעי׳ בזה שבפארביג נמצאה ה״עין הפקוחה״ והחשדנית של הנ.ק.וו.ד. ואנשי-ה התחילו לעקוב אחרינו ולחשוד בהתנהגותנו והי׳ כמעט מן הנמנע להפגש או לשוחח איש עם רעהו, כי כל זה הי׳ בגדר של סכנת-נפשות. ויותר מפעם אחת, נקראו כמה בחורים להמשטרה, ושם הזהירו אותם, אחר שחקרו אותם על מעשיהם, ברם, ברוב תבונתו של הרב ריי״ל זצ״ל, אשר הכיר את דרכי המשטר והדריך את הבחורים כיצד להתנהג, הצליח להציל אותנו מליפול ברשתם של הנ.ק.וו.ד.

המכתבים נותנים חזוק

בתקופת פארביג נתחזקו הקשרים בין חבורת ר׳ ישראל ז״ל ובין חבורת ריי״ל ז״ל. היו מקבלים גלויות ומכתבים, כמו כן הי׳ לו קשר עם שאר תלמידי ישיבות ״בית-יוסף״ אשר היו פזורים במקומות שונים ברוסי׳. לריי״ל הי׳ גם קשר עם אמו ואחיותיו אשר נדדו מהומל לעיר פענזע.[1]

1. התימה היא, כיצד עלתה ביד הריי״ל זצ״ל — בהיותו בסיביר- למצוא את כתובות מקום מגוריהם של כל אלה הנזכרים למעלה, ורק מדרכי ההשגחה הפרטית, בא העזר שיוכל להתכתב עם ידידים וקרובי משפחה בעתים אלו, אשר מכל זה בא לגולים חזוק נפלא, ויכולת להחזיק מעמד, במצב של גלות וגלמודיות.

בתחילת תקופת פארביג נתקבלו מכתבים מאת רבי משה טורנער ז״ל [משה בענדינר] ויבלח״ט רבי יעקב גאלינסקי שליט״א [יעקב קרינקער] מרבי שמואל האלץ [נספה ברוסי׳] מרבי יצחק דראגאצינער.[2] בי״ב סיון תש״ב נתקבל מכתב ראשון מראש הישיבה שנשלח לר׳ ישראל והוא כנראה שלח לרי״ל זצ״ל. כן נתקבלו מכתבים מרבי יצחק אורלאנסקי שליט״א [דובראווער] מהרבנית גיטיל ע״ה,[3] מאברהם יוסף וואלקאוויסקער. ביום ה׳ תמוז תש״ב נתקבל מברק מחמותו הרבנית ש. יפהן גם גלוי׳ מהרב מישקאווסקי [הרב מקריניק]. כנראה היתה זאת הכנה להתחלת מבצע משלוח החבילות בעבור בני-תורה הגולים. [ועוד יסופר אי״ה להלן].

בכ׳ בחדש מנחם-אב שנת תש״ב נתקבל מברק מאחות רי״ל בלומע [זה הי׳ הראשון, ובזה נתהוה הקשר עם משפחתו], רי״ל שגר מברק וגם מכתב לפענזע ביום כ״א באב תש״ב, בכ״ד באב קבל מכתב מאמו, בה׳ בתשרי קבל מכתב מדודו הגר בא״י רבי אבא יפהן ז״ל, באותו תאריך גם קבל כסף מאמו.

הימים הנוראים — שנת תש״ג

ביומנו של רב יעקב פאסטערנאק שליט״א נמצאת רשימה על התפלה בראש השנה של תש״ג — היא השנה השני׳ בגלות סיביר [שבת קדש, א׳ דר״ה תש״ג] וז״ל והנה התחילו מתקבצים למנין לנעקראסאווקע במעונה של הגב׳ מאריאמפאלסקי [היא גרה בדירה פרטית]. כמה נהדר המראה, זה זמן רב לא הי׳ מנין והנה

2. הי׳ בעל מוסר גדול, נספה ברוסי׳, עיין בספר גוילי אש אודות ר׳ יצחק קאט [דרוגוצינר] זצ״ל הי״ד שעם פרוץ המלחמה נמלט לרוסי׳. במחנות ההסגר ברוסי׳ הי׳ פורס מלחמו הדל, למי שהי׳ זקוק כמוהו, כשהוא עצמו סבל חרפת רעב, דאג בשביל אחרים. הרבה מספרים על מס״נ, לקיים את המצוות אף בשעות המצוקה הגדולה ביותר, מפרוסת הלחם שקבל כמנת יום, הי׳ חוסך, כדי לקיים מצות לחם משנה בשבת וכו׳ ע״ש, הוא מת ברעב במחנה ברוסי׳ ולא ידע איש את קבורתו הי״ד, זצ״ל.

3. אחות רבי חיים שמואלביץ זצ״ל, אשתו של השערשעווער רבי יצחק וואלדשין זצ״ל הי״ד.

עכשיו הכל כמקדם. יש לנו ספר תורה שהביא הרב בצלאל מטומסק [ספר תורה קטן] יש לנו מנין. וכן שמענו את קול השופר ביום השני של ראש השנה, נגוני תפלה, וגם הלכנו לתשליך, ברכנו איש את רעהו בשנה טובה, סך-הכל — עם נשים וילדים- היו כשלשה מנינים. לזכרון עולם יהי׳ לנו ראש השנה הזה. וכך עברו שני ימים שבהם השלנו את בגדי העבדות, והיינו לבני חורין.

אח״כ, יום הכפורים של שנת תש״ג, לפני התיבה ירדו ר׳ ב״צ רודקער ורבי בצלאל אורלנסקי. ר׳ ב״צ התפלל באותו נוסח שרבי ישראל מובשוביץ הי׳ מתפלל מוסף בביליסטוק. תפילת נעילה התפלל ר׳ בצלאל. אחר גמר תפלת נעילה שרו ורקדו ״לשנה הבאה בירושלים״ בהתלהבות. כולנו נתאגדנו לאגודה אחת, והיינו מלאים רוח חיים גדול, ושמחה מלאה בתקוה שגמר הדין עלינו ועל כל ישראל הי׳ לטובה.

וכמה נהדר הי׳ המראה לראות את קיבוץ היהודים המעט הנמצא ב״גלות בתוך גלות״ דחופים ומעונים, חוגגים את חג ה׳ בלי פחד. יתן ה׳ שנצא בקרוב לחרות עולם.

יום הזכרון י״ז כסלו בשנת תש״ג

ביומנו של רב פאסטערנאק רשום: בי״ז בכסלו יום הזכרון של הסבא זצ״ל בשנת תש״ג, נתאספנו אצל מו״ר י״ל נעקריץ [זצ״ל] ולמדנו משניות בכורים. והנה בתוך הלמוד הגיעו מכתבים מיעקב סטאקער [יורקאוויץ כעת ר״מ במנטריאל קאנאדא] ור׳ ישראל ארי׳ קאזנעץ [דאלינעווער] ור׳ ראובן וואפנער [מאוסטרלנקא]. ומה גדלה השמחה! זה זמן רב שלא קבלנו מהם שום ידיעה. חבורת הבחורים האלה היתה ב״קאלאמענסקאיא גריווא״ מחוז אחד רחוק מאתנו.[1]

1. בשנתו האחרונה שנת פטירתו של הרי״ל זצ״ל [בשנת תשד״מ] לרגלי יום הזכרון של הסבא זצ״ל, הי׳ רי״ל נואם, והזכיר את הדאלינעווער הנ״ל, ספר שהי׳ קודם לומד בוילנה בקלויז של אפאטאוו — ליובאוויטש, ונזדמן להיות בביליסטוק לרגלי הרפואה של עיניו, ע״י רופא העינים המפורסם ד״ר פינעס. בעת שהותו בעיר ביליסטוק נכנס אל ישיבת

בהגיע לסיביר נמנע הדאלינעווער ולא רצה לעבוד בכלל מהחשש שיצטרך לחלל את השבת והי׳ סובב פתחי האכרים ומדבר עמהם על האמונה בהשי״ת, בורא העולם וכו׳ תפסו אותו בתור מטיף לאמונה ושמו אותו בבית-הסהר בעיר טאמסק ושם נפטר על קדוש השם. לנו עלתה בידינו גם לערוך ״ועדים״, הרי גם אותנו יכלו לאסור, ברם, מהשמים עזרונו ועברנו תוך כל הסכנות. הכח שהעמידנו הוא המוסר שלמדנו ב״תורת חיים״ בחיינקעס. אותו המוסר אשר על-ידו נגלה נגד עינינו עולם אחר, שאין צריכים להתפעל מאנשים הרוצים להפריענו מעבודת הבורא ית׳, ידענו שהרבוש״ע הוא מנהיגו של העולם כולו.

חבילות

למעלה הובא המכתב שכתב רי״ל זצ״ל ל״ועד ההצלה״ בניו-יארק: ״עד שלא הגיעו החבילות והתמיכות מצדכם [עד סוף שנת הארבעים ושתים למספרם] וכו׳ גועו ברעב ונעדרו מאתנו ר״ל, והשאר אשר נשארו בחיים, אם לא היתה באה העזרה מצדכם, ג״כ עמדו בשעה ההיא על סף המות״. החבילות הראשונות נתקבלו באמצע החורף של שנת תש״ג, וז״ל גלוי׳ אשר כתב ר׳ ישראל מובשוביץ למרן הגר״א יפהן [ז׳ מנ״א תש״ג]: ״לפני חג השבועות קבלנו חבילות של מזון ממדינת איראן, גם בשבוע הזה הודיעונו אודות עוד חבילות אשר נשלחו מאיראן, וכמו כן קבלנו חבילות עם בגדים אשר נשלחו מארץ ישראל. תודתנו לכם על כל זה״. החבילות הללו נשלחו ע״י ועד ההצלה וגם ממרן ראש הישיבה. מארץ ישראל היו היוזמים למשלוח חבילות, הרב מישקאווסקי זצ״ל מקריניק, הרב סורוצקין זצ״ל הרב מלוצק, והרב בן ציון ברוק זצ״ל.

״בית-יוסף״ ולבו נמשך אחר רוחה של הישיבה. מאז למד בישיבת ״בית יוסף ונתעלה להיות מאחד ה״עובדים״. בכל שנה הי׳ עורך ״סעודת-הודאה״ לציין אותו יום שזכה להכנס לישיבת נוברדוק.

RABBI I. M. LEWI
Av. Ghavamos-Saltaneh, ~~Mesree Street No 9~~
Tehran (Iran)

ב"ה.

25.1.46 טעהעראן דעם :

נומער :

צו ....

כ' בין אייך מודיע, אז מ'האט אייך געשיקט פון דאנען
א פאקעט פון ..... דאס פאקעט איז
אפגענאנגען פון דאנען דעם ..... אין האט
נומער ..... אינטערעסטירט אייך ביים פאסבאמט
אפצינעמען דאס פאקעט און שרייבט אונז ווען איחר ווילט
דאס האבען דערהאלטען. שרייבט אונז א נענויע ליסטע פון
אייער משפחה און דאס אלטער פון יעדען פון אינזעך, זאיך
איבער די קרויבים.

מיט כבוד,
חרב יצחק מאיר לעווי

גלוי' מטהרן אודות החבילות

ר׳ חיים קאראוואר ספר: שלולא החבילות בטח היינו גוועים ברעב. ריי״ל זצ״ל הי׳ אומר לנו לשלוח מכתבי-תודה לר׳ ב״צ ברוק. וכתבתי לו שבפעולתו זאת הי׳ ״ממש מחי׳ מתים״, אין לתאר את השמחה העצומה אצלנו, בשעה שהגיעו החבילות.

בקונטרס שהופיע בא״י בשם ״דבריהם זכרונם״ כותב ר׳ ב״צ ברוק: ״בקיץ תש״א, שבוע לפני פרוץ קלגסי היטלער ימ״ש אל ערי ליטא, נלקח ר׳ פנחס אינגבערמאן, מאקאוואר, והובל יחד עם רוב בני ישיבה מבירזש שבליטא, לגלות סיביר. זכיתי לעמוד בקשרי מכתבים עם כל אלה בני הישיבה שהיו בסיביר, שולח הייתי להם חבילות מזון ובגדים, ובמכתבי תשובתם היו ממעטים מפני הפחד, מכתביו היו קצרים והי׳ זהיר בכל מלה, המעט שבמכתביו החזיקו את המרובה״ וכו׳.

החבילות הכילו דברים שונים, אפודות, מכנסים, נעלים, בגדים חמים, סבון, תה, שמן, קאקא, קמח, סיכות-בטחון, גרבים, מפות, ומגבות וכו׳. מרבית הדברים הנזכרים לא הי׳ בנמצא כלל בסיביר, לפיכך יכולנו להמיר אותם בעבור דברים שהוצרכנו להם.

ברור, שבעזרת החבילות הוקל המצב הגשמי, ברם עדיין הי׳ המצב של הגולים קשה וכמו שהתבטא רבי ישראל זצ״ל בגלוי׳ הנזכרה לעיל, אחר שהביע תודתו בעבור החבילות — הוסיף ״ומתי כבר יבוא הקץ וכו׳״ ובוודאי בחבורתו של ריי״ל זצ״ל, שהיו עוד באופן רשמי אסירים, ודאי שמצבם הי׳ קשה למאוד.

מכתבו של רבי ישראל זצ״ל

בימים ההם הגיע מכתב מר׳ ישראל מובשוביץ זצ״ל אל פארביג, מכתב זה הי׳ מכוון לעודד את רוחה של הרבנית עטעל תחי׳ וז״ל המכתב: להרבנית עטעל יחד עם הבנות האהובות והפורחות רב שלום לכולכן, אמן סלה! כיצד היא ההרגשה בבריאותכן? האם יש שפור במצב? אנו כולנו פה במערקיי

מייחלים לזה, שתהיינה בריאות — אולם, אנו התפללנו תפלת "מי שברך לחולה" — בעת קריאת התורה — בשבילכם. יש להשתדל ושלא לסמוך על מי שהוא וכו' ועד כמה שיש עוד כח בגוף, להשגיח על זמן האכילה שיהי' בעתו, ולעתים תכופות, בראשונה להשגיח על עצמך ואחר-כך על רי"ל והילדות, כי כאשר תהי' בריאה אז גם הם בריאים יהיו. בטח תדעי את אמרתו של ר' דוד מעזריטשער, ואת הנהגתו, ראשית חייב אני — כך אמר — לאכול ורק לאחר מכן יהי' בכחי להיות בעל בטחון.

אין לנו עוד צורך בקרבנות, ואין אנו רוצים בזה יותר. השי"ת הוא עצמו רצונו ית', שיחי' האדם ויהי' טוב לו. כל אכילה, כל לעיסה, וכל שתי' מצוה היא, האכילה עצמה קרבן, הוא השולחן הוא המזבח, וקרבנות כאלה טובים הם. עד כה, כל אחד מאתנו, הרבה דם וכוח נאבד ממנו, וכל זה בטח נחשב אצל השי"ת לקרבנות.

מעכשיו, יתחיל — בודאי — הסדר והתהליך השני של קרבנות ע"י אכילה ושתי', כאן ובמהרה אי"ה בארץ ישראל כולנו יחד. מדוע סבלנו אנו? לא מפאת זה שהיינו עשירים, ולא בשביל רכושנו ורק בעבור שנאחזנו בתורה הק', א"כ נאמנה היא התורה הק', נאמן רבוש"ע, שישלח לנו את שכרנו וכו'.

כיום נחשבת את לגבורה, באופן, שבחוץ לארץ יתבישו הם נגדנו ויקנאו בנו שהרי אנו שולחים להם נשק טנקים ופצצות, עוזרים להם ע"י הזכויות. תפלה אחת, קיום מצוה אחת כאן משקלו מאה פעמים יותר מבמקום אחר. על-כן שומה עלינו להתאמץ, להיות אמיצים וגאים, עוד מעט ואנו כבר בביתנו. מעתה יתקיים זה כפי שהתבטא יהודי טוב "רבש"ע, אם רצונך להעניש את עמך בנ"י, תעניש אותן במתן של גלוסקא טרי' וחמאה צוננת וכו'." הנה שנה חדשה וטובה ממשמשת ובאה. הרי טוב לכם שלא הובאתם אל מחנה-הסגר, לא עליכם. כאשר אנחנו היינו במחנה-הסגר והיינו עוברים לעתים תכופות דרך של 17 קילומטר

לעבודה, בדרכנו היינו עוברים מחנות-הסגר לנשים, מחנות-הסגר בעבור ילדים, היינו מתאמצים להסתכל ולחפש אולי נמצא שם את "עטקע" [הרבנית נעקריץ] ואת הילדות. עליכן לדעת שהנכן מציגות את כל "עזרת הנשים" של נוברדוק בשטח של סיביר, את כל ה"בית",[1] לפיכך עליכם להיות חזקים ואמיצים וכו'.

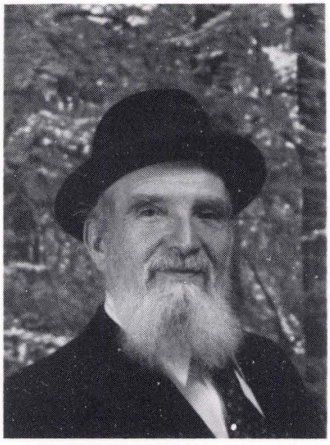
יסורים באהבה

ר' הירש נודעל מספר בחורף של שנת תש"ג נולד בן לרי"ל ותיכף אחר לידתו נפטר. בית-החולים הי' בפארביג והרבנית נשארה עוד לזמן קצר כדי שתוכל להתאושש. — הי' זה דבר בלתי רגיל שהממשל הרשה להוציא את הילד מבית חולים. נשאתי את הילד מפארביג עד נעקראסאווקע כשתי קילומטר, זכורני: מוסיף ר' חיים קאראוואר, שרי"ל התלבט היכן לכרות הקבר, היות בית הקברות יהודי לא הי' באיזורנו, ולאחר שיקול הדעת החליט שעדיף לקוברו ע"י מחיצה בצד ביה"ק הכללי, ששם החשש שמא יחרשו ויעקרו את הקבר קטן יותר מאשר לקבור בשדה פתוח שיתכן שביום מן הימים יחליטו לחרוש ולעקור את הקבר.

חלום נפלא

בין הנסיונות שבאו עלינו יש לציין את זה, שהרוסים דרשו מאתנו להתיצב לשרות בצבא האדום. הרב י. פאסטערנאק בפנקס יומנו, בתאריך של כ' אייר תש"ג רשם: "כל ה"פולנים" אבדו יחוסם, עמדנו לצבא, מוכרחים להתייצב לצבא", וכן רשם בתאריך של א' דר"ח תמוז תש"ג [בחדש יולי למספרם] "היינו אצל הועדה לצבא, וחפצו לקחת מאתנו לצבא חמשה אנשים, ברחמי ה' נשארנו כולנו".

1. בביליסטוק היו קוראים את בית הראש הישיבה והרבנית בשם "הבית".

הרה"ג ר' יעקב פאסטערנאק שליט"א

הרבנית נעקריץ מספרת: פעם קראו את כל הבחורים, בתוכם גם את רי"ל זצ"ל, לגייסם אל החזית, לא שיצטרכו להשתתף במלחמה ממש רק בתור עזר לצבא. כולם היו שבורים ומדוכאים, מי יודע לאן ישולחו, הרי עלולים לשלחם אל חזית-המלחמה! בכיתי, אותו הלילה, ומרוב עייפות נרדמתי, ובחלומי ראיתי את הסבתא חי' ע"ה אשתו של הסבא זצ"ל.[1] — אומרת לי — : "אל תפחדי, יקחו אותם רק עד ה"מעהל סטרוי" [מרחק של שבעה קילומטרים מפארביג] ואח"כ יחזירום לבתיהם, ככה אומר ה"סבא": והנה לקחו את כולם, והם נשארו שם כל היום, כמובן שכל היום ההוא חרדתי ופחדתי, לבסוף נכנס אחד מהמפקדים ואמר להם: "יש לנו די אנשים, המכסה כבר נמלאה, אם נצטרך לעוד אנשים אזי נקרא לכם שוב" וכולם חזרו מ"מעהל-סטרוי" שלמים לבתיהם.

1. אני הייתי עוזרת לה הרבה, הייתי משמשת אותה, ביחוד כשהייתי כלה, בביליסטוק, בשנת תרצ"ד.

שנת תש"ד — בית הבדידות

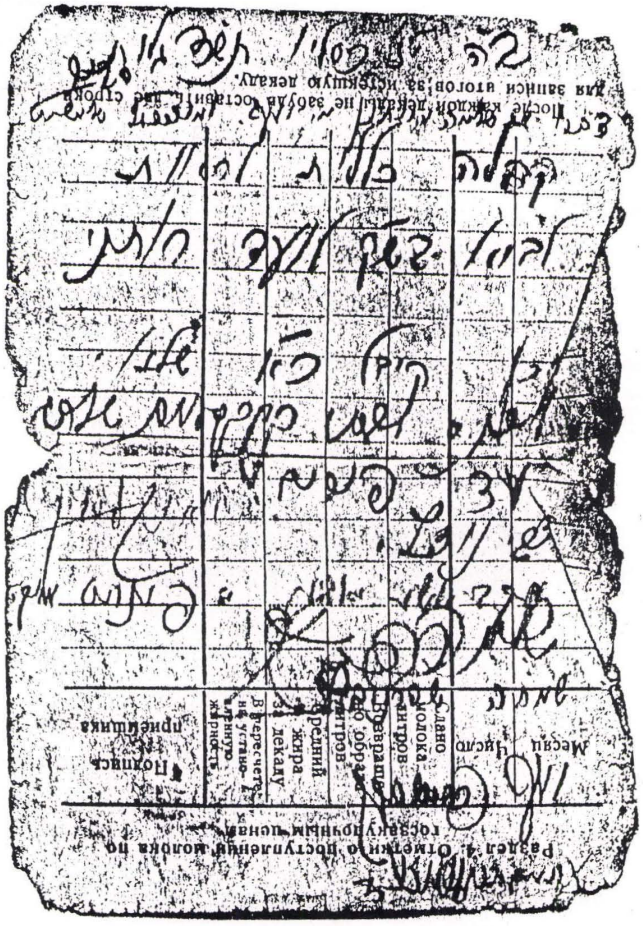
בשנה הראשונה בנעקראסאווקע גר רי"ל זצ"ל עם משפחתו בביתו של נכרי, ברם, בקיץ של שנת תש"ג, כבר השיג דירה בשביל עצמו בלי שיתוף נכרים. גם הרב י. פאסטערנאק רשם בפנקסו שבעש"ק לסדר במדבר ר"ח סיון תש"ג, עברתי לאכסני' אחרת. אתו יחד הי' ר' הירש נודעל ור' חיים קאראווער, שאר הבחורים עדיין התגוררו בבתי האכרים.

רב פאסטערנאק מוסר: "כאשר כבר הי' לנו דירות לעצמנו, הוקל לנו, ויכולנו להתאסף, וביחוד בהדירה בשביל הבחורים, שהיתה בנוי' כמו "בית-הבדידות" כי היא נמצאה בתוככי היער מוקפת עצים, ומובדלת מיתר בתי הנכרים שגרו בשכונה. כאן היינו יכולים להתאסף ואיש לא ירגיש בנו לחשוד שזה בית-אסיפות של יהודים, ובעבור בני-תורה ביחוד, הי' זה כמו עולם בפני-עצמו. הבית הזה שמש לנו עד הזמן שקבלנו ידיעה שהננו משוחררים וביכלתנו לעבור מסיביר לקאווקאז, וזה הי' בתחילת הקיץ בשנת תש"ד.

בבית-בקתה זו, היינו יכולים ללמוד, ולערוך ועדים בכל שבועים, בפרוס ה"ימים הנוראים", בי"ז בכסלו, בהזדמנויות אלה היינו גם מתחייבים קבלות שונות, ללמוד מוסר וכו' וכל אחד הי' מקבל עליו קבלות בענינים שהי' מרגיש שע"י זה יתחזק וישתמר אצלו דיוקנו של בן-תורה. מלבד עריכת הועדים, היו באים לבית זה בלילות מיוחדים, משפחותיהם של היהודים הגולים מליטא, לקבל איזה ניצוץ של נחמה. אם זה בימי חנוכה, או במוצש"ק וכו'. היו משתתפים בשירה ונגונים והי' זה חזוק גדול בשבילם בבטחונם שבקרוב יבוא יום גאולתם.

כאשר השתחררנו והורשה לנו לעבור לקאווקאז — בקיץ של תש"ד — הי' קשה בעינינו לעזוב את ה"בקתה" הזו, אשר ספגה בתוך קירותי-ה המון רעיונות והמון דברים שכל אחד הביע בתוך כתלי "ביהמ"ד" הזה — מחשבות של בטחון ואמיצות וכו'.

בפנקס-יומנו של הרב י. פאסטערנאק נמצאת רשימה אודות הועד שנתקיים בי״ז כסלו שנת תש״ד, וכה תואר מהלך הועד ההוא, בתחילה דברו אחדים מחברי הועד ההוא, מר שלמה [פיגא]

ועד בסיביר

מר יוחנן [לייביקער] יעקב [פאסטערנאק] אח״כ נאם מוהרי״ל, כולם קבלו עליהם לבא בש״ק לועד רוחני, כן קבל כל אחד על עצמו שלא לכנס לבתי קרקסאות שלהם עד פורים ועל זה חתמנו כולנו: צבי נודעל, יעקב יושיע מאבא, שלמה פיגא, שמחה שאפראנאוויטש, יעקב פאסטערנאק, חיים קאראוער, יוחנן לייביקער, פנחס מאק.

ועד ממוצש״ק וישב תש״ד בבית-הבדידות הנ״ל, התאספו כולם לשלש סעודות ודברו במוסר, מר יעקב יהושע מר יוחנן, מר שלמה, מר פנחס, מוהרי״ל, והוחלט להתאסף ג׳ פעמים בשבוע ללמוד דף היומי ב׳ ד׳ וע״ש, וכולם הסכימו בעזר ה׳.

רבי חיים זייצק זצ״ל בתקופות גלותו בהרי אורל, רוסי׳, תש״ד

תמונה מגלות רוסי' בקאווקאז, שנת תש"ה, עומדים מימין לשמאל, יעקב יושיע שעבריישינער, משה פאפאווער הלמן, צבי טישעוויצער נודעל, חיים קארעווער, שמחה רוזשאנער שאפראנאוויטש, יושבים מימין לשמאל שלמה מאקאבער פיגא, יעקב לוצקער פאסטערנאק, רבי יהודה לייב נעקריץ, יוחנן אוסטרובער לייביקער

לא דובים ולא יער

ביום הזכרון של הסבא זצ"ל [י"ז כסלו תשד"מ] העלה רי"ל ז"ל זכרונות מימי נעוריו בישיבת נוברדוק והזכיר: "כאשר נכנסתי לישיבה בהומל למדנו בספרו של הסבא זצ"ל "מדרגת האדם" "תקון המדות" פרק ב' וז"ל "כי אמרו חכמים שעל האדם להתלמד מן טבע הצבי, כמש"כ השבעתי אתכם בצבאות או באילות השדה [שיר השירים ב, ז,] וטבע הצבי הוא, בעת שהציד רודף אחריו להשיגו, בורח הוא ממנו אל היער וכו' ולפי שיודע שענפי האילנות מפריעים אותו על דרכו כי יסתבך בקרניו המפוצלות, לכן מיד כשנכנס אל היער, שובר מקודם את קרניו באילן, ואחרי כן הוא מתחיל לרוץ וכו' כן האדם, יש לו עולם אשר יפריעו לו על דרכו ומסתבך הוא בו, כ"ש שצריך לראות את הנולד ולשבור מדותיו הרעות כדי שלא ילכדהו האורב הפנימי וכו' בנידון פה אין יער במציאות כלל וכו' אין העולם אשם בכך, אלא הוא בעצמו, הקרנים שלו עושים להם יער".

ורי״ל הי׳ מפרש את דבריו: האדם חושב שהחיים עצמם מפריעים אותו מלהתדבק ברוחניות, ולאמתו של דבר הוא עצמו גורם שיהיו לו המפריעים, הוא יוצר לו את ה״יער המדומה״ שיפריע אותו, אם יחי׳ האדם עפ״י הדרך הנכונה, אין לו מפריעים. בימים ההם תחילת למודנו בישיבה נוברדקאית הי׳ כל זה בשבילנו הוראה, כיצד אפשר להתמסר לרוחניות לקיים ״שבתי בבית ה׳ כל ימי חיי״.

סופר אחד בתיארו את תנועת ישיבות נוברדוק — מספר בין שאר דבריו — על קבוצת תלמידי גימנסי׳ ששוכנעו להצטרף לישיבת נוברדוק ברוסי׳, הורי התלמידים בשמעם על כך, כעסו מאד על הנהלת הישיבה, והכריזו שילכו תיכף ומיד ללשכת הנ.ק.וו.ד. אשר בודאי ישלחו את כל מנהלי הישיבה לצפון הרחוק מחוז האסקימוסים. המתלוננים הללו — אומר הנ״ל — לא עמדו על סוד חיותה, נשמתה, של נוברדוק כי גם אם אכן יגלו לבין האסקימוסים הרי גם שם יקימו ישיבה.

- המשיך ריי״ל זצ״ל — האם לא היתה לנו ישיבה בסיביר? האם לא התאספנו לערוך ועדים בכל ימות הש״ק, ואף באמצע השבוע, בשעה שעבדנו ביערות, האם לא היינו משוחחים ומדברים בעניני תורה ומוסר? ואחרי כן כאשר היינו כבר בקאווקאז, גם שם היינו מתאספים להתפלל, הם היו אומרים: ״זאת היא ה״צערקווע״ [בית-הכנסת] של היהודים. — הוא אשר דברנו — אין כאן ״יער״ לגמרי, ואם תאמרו שהיער ישנו וקיים, הדבר הוא מפני שבעצמכם עשיתם אותו ל״יער״ והקמותם אותו״.

טעם וריח

ביום הזכרון של ר׳ ישראל מובשוביץ זצ״ל [בשנת תשל״ד] דבר ריי״ל זצ״ל, ובין השאר ספר, זכורני, בהיותנו אז בפארביג בצפונה של סיביר, קבלתי מכתב מר׳ ישראל זצ״ל שהי׳ אז במערקיי עם החבורה, והיינו מתכתבים זה עם זה, — והוא כתב לי —

שה"חלש[ז]" שבתלמידנו עמדו באיתנות בנסיונות יותר מבני-תורה אחרים — משום שתלמידי ישיבות נוברדוק ספגו את המוסר לתוכם, מצד טעם, כמו הטעם הנכנס לתוך האדם בפנימיותו, הם למדו מוסר לאורך שנים בבית-המוסר "תורת חיים", השתתפו בועדים, היו עובדים על עצמם, ואף אלה שלא ספגו את המוסר מצד טעם, רכשו להם את המוסר מצד ריח, מבושמים היו מן הסביבה שהיתה קיימת בישיבה, שגם זו מדרגה עצומה היא.

בהגידו את דבריו של ר' ישראל זצ"ל הי' רי"ל זצ"ל מוסיף ואומר "הגם שר"י זצ"ל עצמו לא הי' אוהב להגדיר ולומר את השם "נוברדוק" גרידא — הוא הי' רגיל לומר לי — אל תאמרו "זוהי הדרך של נוברדוק רק יש לומר: זו היא דרכה של התורה" או בן תורה מוסרי.

פרק עשרים-ושנים

תמצית הלמוד מסיביר — השגחה

בעומדנו בחתימת התקופה — גלות סיביר — שהייתה נוראה מכל הבחינות — הן הגשמית: רעב, עבודת פרך, בלולה בקור איום, והן הרוחנית: שבת, כשרות, ופלטי בן ליש, והקושי הרב ללמוד תורה — מצאנו לנחוץ לסיים בהדגשה — שמה ששמענו מרי"ל זצ"ל אודות תקופה הנ"ל, הי' בעיקרו על השגחת ה' שסיככה עליהם, ולא אודות המיצר והיסורים שסבלו.

רי"ל זצ"ל הי' אומר: "כל כך הרבה אור נמצא בעולם, עלינו רק לגלות אותו, כפי שר' שמחה זיסל זצ"ל מקעלעם הי' מסביר את דברי חז"ל על הכתוב תשת חשך ויהי לילה [תהלים ק"ד כ'] ואיתא בגמ' [בב"מ פ"ג ב'] "זה העולם הזה שדומה ללילה". ולכאורה, והלא אנו מברכים ברכת המאורות בכל יום, אנו אומרים "יוצר אור", "יוצר המאורות" וכיצד מדמים חז"ל את העולם לחושך? ואומר ע"ז רש"ז זצ"ל כי הלילה מכסה את הכל, כך הוא העוה"ז מכסה את ההשגחה, ומכסה את כוחות הנפש של האדם. עבודת האדם היא לגלות שיוכל לראות הכל וכמו שכתוב למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ [שמות ח' יח] הסר את הכסוי וראה.

כאשר גלינו לסיביר, שאלונו הגויים: "למה הביאו אתכם לכאן עניתי להם: "שאתם ואנו נראה שיש השגחת השי"ת בעולם", ואף ממקום שאין יכולים לברוח, מקום סגור ומסוגר משם נצא ביד רמה. וכאשר זכינו בעזר ה' לצאת ולהשתחרר מסיביר הובילונו בסוסים

הכי טובים אל הספינה, ואח"כ נסענו ברכבות כבני חורין ועברנו את מרחבי ארץ רוסי'.

רי"ל זצ"ל הי' מביא דברי הרמב"ן [שמות יג, טז] האומר: "ומן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים שהם יסוד התורה כולה שאין לאדם חלק בתורת משה רבנו עד שנאמין בכל דברנו ומקרינו שכולם נסים, אין בהם טבע, וכו'. הטבע הוא ג"כ נס.

והי' רי"ל זצ"ל מספר: "ראינו השגחה פרטית. הנה העמידו אותנו לפני ה"קאמיסיע" של הצבא הרוסי, והציעו לנו שנתגייס ונצטרף לפרטיזנים בפולין, היינו שיצניחו אותנו מאחורי חזית — המלחמה. היינו משתמטים בנמוקים שונים, אמר לי אז הקצין הרוסי: "חושב אתה ומאמין, שמשה רבינו נטה ידו ובקע את הים א"כ בבקשה, תראו לנו את הנס, לבקוע במטה את הים ואת הנהרות ולרדוף אחרי היטלער!.... והנה עכשיו, רואים אנו מעין בקיעת הים שהרי מבור השבי על סף האבדון ב"טייגה" הסיברית יצאנו לחרות.

מהנסים הגדולים הללו, למדנו לראות ולהבין שבכל מצבינו ובכל מקרינו "אין בהם מנהגו של עולם".

מה נמלץ הרעיון ששמעתי מהרב ברוידע [מתלמידי ישיבת ראדין] על הפסוק בתהלים דמינו אל-קים חסדך בקרב היכלך [מח י] "כל עוד הסתופפנו בחצרות ה' בראדין דמינו "שחסד אל-קים הוא בקרב היכלך" אבל מה תקווה יש לנו בסיביר הקפואה — ועל כך אמר דוד המלך — "כשמך אל-קים כן תהלתך על קצוי ארץ, צדק מלאה ימינך", גם בסוף כדור הארץ — בקצוי ארץ, גם שם — צדק מלאה ימינך.

היתה לי פעם חוי', זה הי' כאשר רחצתי וטבלתי בנהר הגדול, אב, בדרכנו מנאוואסיבירסק אל קאלבאשאוו ש"בטייגה". הנהר אב הי' מלא על גדותיו, כמו הנהר וואלגע ועוד יותר ממנו, ואז מלבד זה ש"שטפתי" מעל גופי את כל אותם השבועות שהייתי אסור

בקרונות, הרגשתי עוד למעלה מזה, הרגשתי את ההשגחה הפרטית הנראית לי בסיביר שהזמינה לי נהר רחב ומצוין שכזה.

בסיומו של ספר שמות אנו קוראים: "לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם [שמות מ' לח], ואח"כ מתחילים אנו בספר "ויקרא": ויקרא אל משה, וידבר ה' אליו וגו' [ויקרא א, א,], אמנם כן הוא הדבר: "ויקרא אל משה" — התופעה הנפלאה של דבר ה' אל הנביא, הוא דבר חושי: לעיני כל ישראל, בכל מסעיהם, בכל אשר יחנו, ובכל אשר ינועו וינודו, בצרפת, בפולין, בליטא, ברוסי' ובסיביר, מהדהד קולו של השי"ת, קול של חיבה לכלל ישראל, ובכל המקומות הנדחים הגיע לחזק את ידם של ישראל.

פרק עשרים-ושלשה

תקופת קאווקאז

בשורת השחרור מסיביר

על תקופה זו הי׳ רי״ל מספר: בימי האביב של שנת תש״ד בין פסח לשבועות, אחרי עבור שנים רבות ביערות ה״טייגה״, הגיעה הבשורה הנפלאה, שאנו קרובים להיות משוחררים מגלות — סיביר, ויעבירו אותנו לקאווקאז. מיד התחלנו להרגיש, את האויר הצח של החרות, עוד מעט יוציאונו מהיער ואנחנו נחזור אל העולם הרחב. בימים ההם, היינו עובדים אצל בנין בית-החולים בפארביג. מסביב לבנין היתה גינה, ועלינו הי׳ להקים גדר לבל יכנסו בעלי-חיים להזיק בגן. השתמשנו במשורים ובגרזינים, היינו כורתים קורות קטנים מעצים רכים, ומזה שזרנו גדר סביב בגן, אומנות זו כבר למדנו מזה זמן. וכך בהיותנו שוכבים על העשב מתחת הצל של אילנות-האביב, כאשר הקור חלף והלך לו, היתושים עדיין לא הופיעו וגם עין המפקד היתה נעדרת עכשיו, היתה החבורה של בני-תורה משוחחת בדברי תורה, והזכרנו את הפסוק [שיר השירים ו׳ י׳] ״מי זאת הנשקפה כמו שחר, יפה כלבנה, ברה כחמה, איומה כנדגלות״. ואיתא במדרש רבה [שיר השירים] וגם בירושלמי [בפ״ק דברכות]: ״ר״ח ור״ש בן חלפתא הוון מהלכין בהדא בקעת ארבל בקריצתא [בבקר כשעלה עמוד השחר] וראו אילת השחר שבקעה אורה, א״ל ר״ח לר״ש בן חלפתא, כך תהי׳ גאולתן של ישראל מצפצפת וכו׳ א״ל, בתחילה היא באה קימעה קימעה ואח״כ היא מנצנצת ובאה וכו׳ יפה כלבנה, לכתחלה כלבנה ואח״כ ברה כחמה.

הגאולה באה לאט לאט, כדי שלא לגרום להלם כדי שלא נהי׳ מופתעים מחמת שלל הנגה של האור. גם השחרור שלנו מתהוה קימעא קימעא — בהדרגה, היינו, משחררים אותנו מסיביר, ברם עדיין נשארים אנו בארץ רוסי׳, אבל הי׳ זה שלב בתהליך השחרור שלנו, עול העבודה שהי׳ מוטל על כתפינו — הוקל במדה נכרת.

היינו חולמים על עתידנו אחר השחרור. מלאי נסיון היינו, מתוך שנת הגלות בסיביר. הע״ז של החיים החילוניים מוטלת שבורה לרסיסים מסביבנו. עשירים אנו, יותר מכל החילוניים, ומכל האנשים האמידים אשר הוגלו לסיביר. לנו יש אמונה, תפילה תורה ותהלים, לא נמצא אצלנו שברון-רוח.[1] והמשיך רי״ל זצ״ל הנה עמנו יחד בגלות סיביר, היו יהודים אסורים, שגרו קודם בקובנה, שם היו עשירים, מהם אנשי מקצוע, רופאים וכו׳ אנשים אשר תפסו מקום נכבד בחברה, והם הי׳ אומרים: ״הרב נעקריץ מקנאים אנחנו בכם, העושר שלכם נשאר בידכם, לכם יש בטחון, תקוה תורה ומצוות, אבל לנו אין כול. אנשים שבורים אנחנו בלי בטחון ובלי תקוה״.

היו באים אלינו להתחמם, לשאוב עידוד ותקווה. היינו חיים חיי תורה במדבר סיביר וכמו שנזכר בתורה: ״במדבר הגדול והנורא, נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים, המוציא לך מים מצור החלמיש, המאכילך מן במדבר למען ענותך, ולמען נסותך, להטיבך באחריתך״, אנו הם ״אנשי המדבר״.

בעבור זמן רב בשנת תשכ״ב, בעונת אלול, הי׳ רי״ל זצ״ל מבאר את הפסוקים דלהלן: ״כי תאמר בלבבך, רבים הגוים האלה וגו׳ לא תירא מהם, זכור תזכור את אשר עשה ה׳ וגו׳ ולכל מצרים, המסות

1. פעם העיר רי״ל זצ״ל כתוב בתורה והייתם לי סגולה מכל העמים [שמות יט ה׳] פירש״י סגולה — אוצר חביב — וכן מצינו בפרשת כי תבוא: להיות לו לעם סגולה [דברים כ״ו י״ח] וב״משך חכמה״ מפרש עם סגולה — בתורה ומצוות — דהיינו האוצר היותר חביב.

הגדולות אשר ראו עיניך [דברים ז', יז, יח, יט,] "התורה מלמדת אותנו, שאין לירא ולפחד מפני דאגת "איכה אוכל להורישם? שהרי אתם עצמכם ראיתם את אשר עשה השי"ת לפרעה. פרשה זו מהווה למוד גם על שאר נסיונות החיים, שבל ידאג האדם כיצד יוכל לכלכל את הקושיים שפוגש בימי חייו? ורק יביט נא האדם ויסקור את כל התהליכים של קושיים ונסיונות, אותם כבר עבר בחיים, ויבחן ג"כ את הנסים אשר הוא עצמו ראם בחייו, במו עיניו. ונציג לדוגמא את התקופה של סיביר. שם ההשגחה העליונה שמרה עלינו בכל הנסיבות הכי קשות, והסוף הי' שכאשר יצאנו משם נתקיים בנו הפסוק "ונתן מלכיהם בידיך" [דברים ז' כ'] כי כל אלה ה"פרעסידאטעלים" [יושבי-הראש] והנאטשאלניקים [מפקדים] של הנ.ק.וו.ד. בהם נתקיים " לא יתיצב איש בפניך" [דברים, שם] ולא עמדו מנגד, ואף עזרו לנו בענין השחרור.

בדרך לקאווקאז

על זה מסר לנו ר' משה פאפאוועו: "באחד הימים הודיעו לנו שעלינו לארוז את "המטלטלים" ולהיות מוכנים להפליג בספינה. כמובן שהשמחה היתה רבה לאין שיעור, יצאנו לדרך ועלינו על הספינה. נתנו לנו גם לחם וסוכריות צידה לדרך, הצטערנו על אותם היהודים היקרים מליטא אשר להם לא נתנה הרשות לצאת מסיביר.

הגענו לתחנת הרכבת ונכנסנו אל הקרונות. בדרך עברנו את העיר סטאלינגראד ושם היתה נכרת מפלתם של הגרמנים ימ"ש. בדרך שמענו על מה שעוללו ליהודים ברוסי' ובמיוחד בפולין.[1]

1. גם לי הגיעה בשורת איוב, מתוך מכתב שכתב לי בן-דודי אשר נצל ממחנה אושוויץ, הוא כותב שכל משפחתי נספתה באושוויץ, את הידיעה הזאת שמר ר"ל זצ"ל עד העת שכבר היינו בדרך בקרונות לפולין וזה שנתים אחר-כך. הי' קשה לעכל את הבשורה המרה, כי עד אז הייתה עדיין תקוה בלבי, שאולי מישהו נשאר בחיים [אנחנו היינו משפחה של שמונה ילדים 5 אחיות ו-3 אחים] ישבתי באבלות שעה אחת כדין שמועה

עברנו ערים שונות ברוסי׳ עד שהגענו לצפון קאווקאז. על מסע זה מוסיף ר׳ חיים קראוואוער: ״תאריך יציאתנו מסיביר הי׳ סוף חדש מאי. גם בפעם הזאת היו הקרונות של משא [טאוואראווע] — להובלת סחורה, ברם, ההבדל הי׳, שהפעם היינו יכולים לצאת ולנוע ממקום למקום, לא היינו סגורים כמקודם, וכאשר עצרנו בתחנות, היינו יכולים לצאת, לבקר את העיר לקנות משהו לאכל, למען נוכל להתקיים.

הפגישה עם האם

כבר נזכר למעלה שמשפחת רי״ל זצ״ל [אמו ושתי אחיותיו] נדדו בשנות המלחמה מהומל אל העיר פענזע. משם גם שלחו כסף וחבילות אל רי״ל בסיביר והצליחו להצילם מחרפת רעב. פעם יצאה אחותו בלומע ע״ה אל השוק בפענזא למכור זוג נעלים, ונזדמן לה מיד קונה אשר שלם בעבור הנעלים סכום הגון של חמש מאות רובל. בלומע הרגישה שהצלחה זו באה ע״י ההשגחה, בכדי שתוכל לעזור לאחיה בסיביר. מה עשתה? הלכה ושלחה את כל הכסף דחוף ע״י מברק לסיביר, ואף שהיא עצמה התפרנסה בדוחק גדול.

בדרך לקאווקאז התבטא רי״ל לפני אנשי לויתו ״יודע אני את הכתובת של אמא והאחיות, ואם נעבור דרך פענזע, תהי׳ הזדמנות טובה להתראות עמהן, ברם, אם לא נעבור פענזע, יש סכנה גדולה לרדת מן הקרון ולנסוע אל פענזע פן יאסרו אותי״. בדקנו בדבר זה, ונודע לנו שאכן אנו עוברים דרך פענזע וגם בתחנה זו נשהה שעות אחדות. הגענו לפענזע ואז הלך רי״ל עצמו, [לא לקח את הרבנית ואת ילדותי-ה כי אמר שזאת תהי׳ בשביל אמו הפתעה בלתי

רחוקה, בכיתי מרה, כי נשארתי היחידי מכל השמנה, הרב י״ל [זצ״ל] והרבנית תחי׳ נחמו אותי, וכן דברו על לבי יתר חבירי, שגם להם הגיעו שמועות מרות כאלה והי׳ זה לצרת רבים — לכולנו.

רגילה] ואף שקודם צאתו מסיביר, שלח ריי"ל מברק לאמו והודיעה, שהוא יוצא מסיביר, ומקוה להפגש אתה בקרוב אבל היות שריי"ל לא ראה את אמו משך עשרים ושתים שנה [משנת תרפ"ב עד שנת תש"ד] והאם מעולם לא ראתה את כלתה ונכדיה, לפיכך הי' ריי"ל מפחד שהפתעה זו יכולה להזיק ח"ו לבריאותה.

נתקרב ריי"ל לבית אמו, והנה הוא רואה ילד נכרי משחק ברחוב, הלך ובקש ממנו להודיע לאמו שמישהו רוצה לראותה. יצאה האם תיכף ומיד הבינה שהאורח הוא בטח בנה, אם שהי' עכשיו בחתימת זקן, והי' מבוגר בהרבה.[1] ריי"ל שהה בבית אמו כחצי שעה, אח"כ הביא את אמו יחד עם שתי אחיותיו בערטע ובלומע אל התחנה. האם התענגה לראות את כלתה הרבנית עטעל עם שתי נכדותי'. גם הבחורים שוחחו עמה, ואחר זמן נפרדה האם עם האחיות וחזרו לביתה. רושם חזק השאירה אמו של ריי"ל על כל הנוכחים אז, ולא רק על בני הישיבה אלא גם על יתר היהודים אנשי פולין שנסעו עמנו. התפלאו הם לראות אשה יהודי' אשר חייתה כל ימי-ה ברוסי' הסוביטית, ודבריה נשמעים ממש כמו "אידישע מאמע".

מכתב

בתור הוספה לפגישה נרגשה זו יהי' כדאי למסור כאן את המכתב מאמו של ריי"ל זצ"ל אשר שלחה לאמריקה למחותנים, מרן ר' אברהם והרבנית שרה יפהן. התאריך הוא 24.7.44 וז"ל המכתב: "מחותנים מאד נעלים! ביכלתי להודיעכם שבנינו היקרים עברו דרך פענזע, ואני הנני האם המאושרה, אשר אחרי עבור עשרים ושתים שנה, זכיתי לראות את ילדי היקרים. ילאה עטי הדל ולא יוכל לתאר ולהביע את השמחה בפגישתנו זו.

1. וגם זקנו כבר הלבין משך גלות סיביר.

בדמיוני הי׳ לייבע [ריי״ל] אותו הנער בן הארבע-עשרה, הילד הצעיר אשר יצא ממני, ועכשיו נפגשתי עם איש מבוגר הרבה, וגם שיבה נזרקה בו, חמשת שנות-המלחמה אשר עברו השאירו עליו רושם זה. בטחוני בבורא — העולם הקיים לעד, שהכל ישתפר ואנו נרוה מהם הרבה נחת.

אודות עטעל והילדות, יכולה אני לומר, מעולם לא דמיתי ליותר טוב מזה, ועדיין אני חושבת שכל זאת לא ראיתי בהקיץ ושכל זה הוא רק חלום.

אנחנו בלינו בבית — הנתיבות כשש שעות, ודומה הי׳ בעינינו כמו שני׳ אחת. כולם תו״ל בקו — הבריאות, גם מצב-רוחם טוב הוא, יותר טוב מבאותו מקום שהיו שם קודם. טבעי הדבר שעד אשר יתרגלו אל מזג — האויר במקום החדש וכו׳ וכן בענין הנוגע לעבודה אין זה דבר קל כ״כ, בכל אופן, מה שנוכל להקל עליהם נעשה וכו׳.

בהוקרה — רבקה נעקריץ

בקאווקאז-לאן

בדרך, בהיותנו בקרונות הרכבת, שאלונו איש הנ.ק.וו.ד. באיזה מקום רוצים אנו להשתכן? הוא עצמו הציע את המקום אשר בו נמצא רבי ישראל מובשוביץ וחבורתו ועוד יהודים מפולין. ברם, אנו סרבנו — שבמקום זה נפטרו הרבה מחברינו מתוך חלאים קשים: ממלרי׳ טיפוס וכו׳ [עיין למעלה על תקופת מערקיי]. האיש הציע מקומות אחרים וביניהם צפון קאווקאז [ריי״ל יחד עם ר׳ בצלאל אורלאנסקי, החליטו שזהו המקום המתאים והוסכם לנסוע שמה].

השם ״קאווקאז״ הוא ע״ש ההרים הנמצאים שם. העיר הגדולה בגליל זה הוא סטאווראפאל השוכנת בין הים הכספי ובין הים השחור. העיר הקרובה אל המקום שבו גרנו היתה איפאטאווע.

הביאו אותנו אל הסאווכאז מספר 8... הסאווכאז שונה מהקאלכאז בזה, שהראשון הנהו משק השייך לממשלה, השדות, והבהמות, והאנשים עובדים אצל הממשלה וממנה מקבלים את משכורתם, הם גם מקבלים מנת מזון-לחם — משא"כ בקאלכאז זהו משק שותפי, והאכרים — השותפים אינם מקבלים מנת לחם, גם אין מקבלים שכר בעבור העבודה, מלבד כאשר היבול מאוד מוצלח, ומכסת העבודה נתמלאה ונמסרה לממשלה, אזי מקבלים האכרים משהו מן הנשאר. וכרגיל אין המכסה מתמלאת, ואין האכר מקבל כלום אזי גוועים ממש ברעב כמסופר למעלה.

בהקשר עם ענין ה"סאווכאז" אשר רי"ל וחבורתו שכנו בו, טוב להביא מדברי זכרונותיו של רי"ל זצ"ל אשר אמר בה' מנחם אב, ביום הזכרון של ר' ישראל מובשוביץ זצ"ל: "זכורני, כאשר הייתי בגלות רוסי' ב"סאווכאז", שם גדלו כשמונה מאות מקנה. ביניהם הי' שור אחד פרא, ממש "שור המועד". שור זה הי' עומד קשור בשלשלאות של ברזל ברפת. אם אירע פעם והשור הזה יצא מהרפת [עם השלשלאות על צאורו] הי' כל אחד בורח ומתחבא בבית מפחד השור הזה. היתה שם אשה נכרי' שהיתה מגישה לשור זה את האוכל בכל יום שאלתי אותה אם גם היא מתפחדת מפניו? והיא ענתה לא! אינני מפחדת כלל יען כי הוא מכיר את בעלת-הבית שלו [ברוסית "אנ זנאייעט סוואיו חאזייאקי"] מכיון שאני נותנת לו בכל פעם את האכל, הוא מכיר אותי בריחו, ואותי לעולם לא יזיק, הרי מרגיש הוא שאני דואגת עבורו. ומעשה זה שמש עבורי כציור חי וביאור למה שאומר ישעי' הנביא ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו וגו'".

הידיעה בניו-יארק — והמבוכה

כאן המקום למסור על המבוכה אשר נתהותה בניו-יארק כאשר ראש-הישיבה רבי אברהם יפהן זצ"ל קבל את הידיעה הראשונה על יציאתו של רי"ל זצ"ל ועל העברתו למקום אחר ברוסי'. ועל זה

נוכל לידון מתוך המכתב אשר שלח ראש-הישיבה זצ״ל לרבי ב״צ ברוק זצ״ל בירושלים. ונצטט מהמכתב: ״התאריך עש״ק ראה ער״ח אלול תש״ד ״ועתה באתי ידידי להודיעו כי תמול קבלנו טלג׳ מחתני יקירי הרי״ל שהועתק למקום אחר. לפי הנראה הוא בתחומי העיר קאבעשאוו אשר נעשתה לפני שנתים לעיר הבירה לפי שעה במקום מוסקווה. כמובן, שאנו מפחדים: מי יודע אם שינוי-מקום הוא שינוי למעליותא, לו העתיקו אותם סמוך לפרס, היו לכה״פ נסמכים והולכים לתחום הגבול וכו׳ איני יודע, אם גם בני הישיבה שי׳ אשר נמצאו אתו בפארביג הלכו, מפשטות לשון הטלג׳ מוכח, שגם אותם העתיקו כי כתוב בהטלג׳ שהוא — רי״ל ויוסף, ואורלאנסקי [זה אברך אחד שנספח אליהם] בכי-טוב, וכותב את הכתובת החדשה. מפשטות הלשון משמע שהוא מודיע שהוא והישיבה בית יוסף וארלאנסקי נמצאים כהיום על כתובת החדשה [כמובן שכתב זה ברמז ״יוסף זה בית-יוסף״]. והנה הדבר נוגע למעשה, כי צריכים להזדרז ולשלוח להם חבילות חדשות, וגם אם באפשר — לעכב תיכף — ומיד את החבילות שעדיין לא יצאו לחוץ, ומי יודע אם יעתיקו לשלוח גם את החבילות אשר מתקבלות אחר יציאתם משם, אל המקום שהלכו שמה, והעגמ״נ גדולה מאוד. השערתי היא, שכבר הודיע גם אתכם, בטלג׳ או במכתב, כי לפי השערתי יקובלו מכתביהם במחנכם, קודם שיקובלו אצלנו״.

מתוך מכתב מאוחר יותר מעש״ק וילך בעשי״ת תש״ה מאת ראש הישיבה זצ״ל אל רבי ב״צ ברוק זצ״ל.[1] רואים אנו את הקושיים לקבוע ולברר את המצב. וז״ל המכתב: קבלתי הטלג׳ ע״ד העתקת יקירי עם ב״ב שיחיו למחוז איפאטאווע ורב תודות על הודיעני. הגם אני בעצמי קבלתי ג״כ טלג׳, אבל בכ״ז היתה תועלת, כי מהטלג׳ שלי הי׳ מקום להסתפק, אם גם בני-הישיבה הנמצאים בפארביג העתיקו את מקומם, אך מהטלג׳ שלך נראה מפורש, שרק הוא ומשפחתו העתיקו את מקומם. וכן

1. ר׳ ב״צ שלח טלג׳ לראש-הישיבה אודות הכתובת החדשה וע״ז ענה ראש-הישיבה במכתב המופיע כאן.

קבלתי אתמול גלוי׳ מרבי ישראל שיחי׳ [זצ״ל] וגם הוא מזכיר רק את העתקת חתני שיחי׳, וע״כ לע״ע הנני שולחים את החבילות והכספים על הכתובת הישנה, אך סוף כל סוף צריכים לברר את הדבר.

קאווקאז — המצב הגשמי

בקאווקאז התחילה תקופה חדשה. המצב הכלכלי השתפר בהרבה, החבילות הגיעו לעתים — קרובות, יותר מאשר בתקופת פארביג. בקשר עם זה יהי׳ מענין להביא את מכתבו של ראש הישיבה זצ״ל אל רבי ב״צ ברוק זצ״ל מהימים ההם, התאריך הוא: ג׳ שבט תש״ה וז״ל המכתב: ״כבוד ידי״נ הרב הג׳ אוצה״ת והמוסר כש״ת מו״ה ב״צ ברוק שליט״א [זצ״ל], יקרת מכתבו קבלנו לנכון, והנה למותר להביע את גודל זכותו, בעמדו על המשמר, ומטריח את נפשו, במשלוח החבילות עבור פליטת הסופרים ד״בית-יוסף״, שבתוכם גם ב״ב שיח׳ [רי״ל זצ״ל והמשפחה] ישלם לו בעל הגמולות כגמולו הטוב ויקוים אצלו מאמרם ז״ל ״כל המשתתף עם הצבור יזכה לראות וכו׳, ע״כ. החבילות הקלו על המצב, וכן הקשרים שלנו עם מערקיי עם ר׳ ישראל וחבורתו התחזקו ונתהדקו, וזה הי׳ לנו לחזוק.

מזג-האויר בצפון קאווקאז — בדרך כלל — הוא דומה לזה של מדינת פולין. יש כאן תקופת — קיץ ארוכה [בסיביר היתה תקופה זו קצרה מאוד], גם תקופת-החורף אינו קשה כמו בסיביר. שם גדלים כל מיני פירות מה שלא ראינו כזאת בסיביר, את הפירות שראינו בסיביר, ראינו בתמונות, בציורים בלבד.

בקאווקאז יש ברשות האכרים גינות פרטיות, לבני החבורה לא הי׳ כל זה, לפיכך ניתנו לנו מאת הממשלה אבטיחים, וזה עזר לנו מאוד. אם כי המצב הגשמי הוטב, עדיין הי׳ זה מצב של גלות רוסי׳, כהגדרתו של רי״ל, היו גרים בין הנכרים, יען כי יהודים לא נמצאו שם. היו מוכרחים לעבוד בהסאווכאז, והעבודה היתה קשה

ומפרכת. היו שם גם נכרים אשר שולחו לכאן, כי צפון-קאווקאז אינו מקום אידיאלי, כי אם ארץ גזירה, ושבין השאר, הי׳ אחוז המלח במי השתי׳ גבוה מאוד וכמובן שהחופש לנוע ממקום למקום, גם הי׳ מוגבל.

ערבות קאווקאז

ערבות קאווקאז משתרעות על מרחבים אדירים. הכל פתוח, אין עצים אבל חיות רעות יש למכביר, זאבים, נחשים גדולים וכדומה. נחשים אלה נחבאים בבורות ולהתושבים ידוע מקומותיהם. רבי הירש נודעל מספר, שהיו מוכרחים תמיד לקחת עמם מוט ברזל בצאתם לדרך, וזה בכדי להתגונן מפני הנחשים. בתקופת החורף הי׳ סערות-שלג נוראות, כאמור בערבה אין עצים והסערות מרבות להביא את גושי השלג, הם מסנורים את העינים מבלי-דעת את כוון הדרך לאן לפנות? יתכן, שנמצאים קרוב לבית ממש ואין יכולת לראותו, והסכנה גדולה לגווע ברעב ולקפוא בקור. האיש אשר יצא לעבודה ונקלע בדרך בערבה בעת סערת-שלג הי׳ במצב של סכנת-נפשות.

פעם הי׳ רי״ל זצ״ל עובד במקום מסוים, ובאמצע הדרך פרצה סערת-שלג. הרבנית התחילה לבכות בדאגה: ״מה יהי׳?״ אזי לקח ר׳ הירש נודעל את סוסו שהי׳ משתמש בו בתור כבאי-אש ויצא אל הערבה, לסוס יש חוש-הריח, אם שהיתה סכנה מפני סערת-השלג העצומה למאוד, בעזרהשי״ת — הצליח למצוא את רי״ל ולהצילו.

המצב הרוחני בקאווקאז

מספרים בני החבורה, כאשר נכנסנו אל ה״סאווכאז״ פזרו אותנו בין תושבי המקום. לחלק מהבחורים הקצו חדר גדול, ושם הי׳ גם המקום להתאספות החבורה — דומה ל״בית הועד״. לבעלי המשפחה כמו לרי״ל ולר׳ בצלאל זצ״ל, נתנו דירות פרטיות. החדר

הגדול הנ"ל הי' סנוך להמשרד של הממשל — ב"מקום המשפט". בחדר זה היינו מתפללים בצבור, ובשבתות התקיים גם ועד. בכלל שמש החדר ללמוד ולעסוק בתורה, עד כדי כך שהנכרים החלו מכנים את המקום "ביהכ"ס היהודי". בסיביר היינו יראים להתפלל בצבור, ואף כאשר הי' לנו שם בית הבדידות ביער, אבל כאן בסאווכאז הי' שונה. היינו מביאים לפקידים משהו מהחבילות אשר קבלנו, הענקנו להם קצת תה וכו' לא בקשנו מהם דבר, ברם, הם היו "מסיחים את דעתם" מזה שאנו מתפללים ולומדים תורה. [כי באופן רשמי הי-ה הדבר אסור] אף המנהל של הסאווכאז עצמו הי' מבקר אותנו ומשתתף מפעם לפעם במשחק השחמט עם הבחורים.

מספר ר' משה פאפאווער: "ריי"ל זצ"ל הי' מביא לפנינו פנינים מהמדרש על פרשת השבוע,[1] ומפיח בנו רוח של קדושה, עי"ז נתן לנו את האומץ שנוכל להתנער מעול העבודה קשה ומהגשמיות הגסה הכרוכה בה. ריי"ל זצ"ל הי' מוצא הזדמנויות לשוחח אתנו. כרגיל, כאשר הי' מרגיש באחד מאתנו שיש בו איזה חולשה ביראת ה', או רואה בו איזה התנהגות בלתי — ישרה, אזי לא הי' מרפה ממנה והי' מוכיחו, בנועם, ובחיוך, השובה את הלב, ו"דברי חכמים בנחת נשמעים". לי עצמי הי' משבר קשה אבל מורי ורבי זצ"ל הצילני, כי לקח על עצמו שמעת צאתנו מבירזש יהי' הוא הערב בעדנו, כמו שאמר יהודה במצרים: "כי עבדך ערב את הנער וגו'" [בראשית מד, לב], ואמנם, בעזהשי"ת חזרנו כולנו בריאים וגם שלמים בגוף ובנפש.

תנאים בקאווקאז

בדרך מסיביר אל קאווקאז פגשו ריי"ל וחבורתו אשה אלמנה עם שלש ילדים שגם הן שוחררו אז מסיביר. בהשגחת השי"ת נשתלשל הדבר ונתפתח קשר שידוכין בין רבי יעקב פאסטערנאק ובין אחת

1. כל שבת לאחר התפלה הי' ריי"ל דורש על ההפטרה, ובהגיעו לפסוק ברגע קטן עזבתיך וברחמים גדולים אקבצך וגו', אמר, כל הצרות התלאות והיסורים בגלות סיביר, ביחס לגאולה, הכל היא רק רגע קטן, מר' חיים קאראווער.

מבנותיה שהתאכסנה בבית ריי״ל. עלה במחשבה לדחות את האירוסין אולם ריי״ל זצ״ל והרבנית תבל״ח הפצירו בו לסדר קשר תנאים מבלי לדחות. מסיבת האירוסין התקיימה בח׳ בטבת שנת תש״ו בביתו של ריי״ל זצ״ל. אפשר לתאר כיצד הי׳ מראה המסיבה, הרבנית נעקריץ אפתה עוגיות, יי״ש לא הי׳ וכו׳, עששית קטנה של נפט האירה את החדר. משטר התנאים ששימש את ריי״ל עצמו באירוסיו — העתיק — בכ״י את הנוסח עבור רבי יעקב. באותו הלילה, אירע דבר בלתי צפוי מראש, הנה כל חמשת שנות בגלות רוסי׳ לא טעמו בשר, לא הי׳ שוחט עם סכין כשרה וכו׳ ובאותו הלילה שנועד למסבת התנאים, הגיע ר׳ שמחה שאפראנאוויטש עם שוחט. ראינו בזה השגחה פרטית, לסימן טוב ולמזל טוב, שבעזר השי״ת יבוא היום ונגאל מגלות רוסי׳.

הוחלט לדחות את תאריך החתונה עד שיוכלו לעזוב את רוסי׳ ויבואו אל המנוחה. בעת המסבה של קשר התנאים הזכיר ריי״ל את המאורע עם החתן רבי יעקב פאסטערנאק, שהי׳ אסור בבית-האסורים בסיביר [עיין בתקופת ניזשנע] וכאשר נצל ויצא משם, זכר שפניו היו חורים כמראה סיד, מפאת התלאות אשר סבל. ריי״ל הי׳ מבאר את דברי חז״ל [במדרש רבה פרשת וישב פרק מה] יעקב עסוק בשקו ותעניתו וכו׳ והקב״ה יושב ובורא אורו של משיח.[1]

1. עיין שיחות סיביר: מעשה אבות סימן לבנים.

פרק עשרים-וארבעה

המועדים וגלות סיביר

השבת-קדש

איתא בגמרא [שבת קמה, ב]: ואמר ר' חנינא אין לך כל רגל ורגל שלא בא לטבריא אגמון וקטמון ובעל זמורה [רש"י "לטבריא לבוז ולהטיל עליהם עול, ולא שמתכונים לבטלן משמחת הרגל אבל הקללה גרמה לכך"].

בעת מלחמת העולם השני' החלו כל הצרות בשבת, לקחו אותנו בבירזש, ביום ש"ק, למאסר על מנת לשולחנו לסיביר. ולאחר ששה שבועות בקרונות-המאסר, סחופים ומעונים מטלטולי הדרך, הועלנו על ספינות בנאוואסיבירסק ושוב בשבת. בשנת תש"ד בדרך חזרה מסיביר נסענו בספינה עד נאוואסיבירק, ושם היינו צריכים לרכבת המובילה אל קאווקאז, גם זה הועד להיות ביום הש"ק, בימי העונש, שוברים את הכל, ביו"ט ובשבת.

יום הכפורים

אחר "כל נדרי" [בשנת תשל"ו] נשא ריי"ל זצ"ל דברי התעוררות: "זה עכשיו ברכנו כולנו "ברכת שהחיינו". יחד עם הש"צ הודינו להשי"ת, על זה שהחיינו להגיע ליום הקדוש הנוכחי יום-הכפורים, להיות יחד עם צבור של גאונים, גדולים, צדיקים ות"ח.

כמה זמן עבר מאז שהיינו כולנו במקומות "ההם" וקבלנו את

יום הקדוש הזה במצב שונה. לא הי׳ לנו צבור, לא ש״ץ ולא מחזור. היתה צפוי׳ סכנה, שבנסיבות אלו נשאר שם משך כל ימי חיינו עלי חלד. האם חכמתנו ושכלנו הם שעמדו לנו להוציאנו ולהגיענו ליום-הכפורים הנוכחי? אין זאת, רק מחסדי השי״ת הם שעמדו לנו, שהביאנו, קיימנו והגיענו לזמן הזה. נזכיר שלדאבונינו עדיין מליונים מאחינו ומאחיותנו מופרדים ומנותקים מהסביבה הקדושה אשר בה נמצאים אנחנו, ברם, בעמקי נשמותיהם נמצאת בכ״ז הנקודה, בה הכמיהה והערגה ליום-כפורים כזה, לסביבה כזו, בין שיודעים הם את זאת או לא״.

ובכן נתפלל בעדם ונאמר: ״אבינו מלכנו כתבנו בספר גאולה וישועה״! מהדברים המובאים לעיל נראה את מבטו העמוק של רי״ל זצ״ל ונשיאתו בעול בעבור יהדי-רוסי׳, שהערך אותם עד כמה קשורים המה לכלל-ישראל. הרי נתאמתו דבריו כיום, בימינו אנו ראינו את יציאת יהודי רוסי׳ וכמיהתם אל היהדות.

חנוכה — על הניסים ועל הגבורות- [תשי״ז]

ימי חנוכה שונים חגגנו, באורות שונים האירו לנו נרות החנכה. חגונו את ימי החנוכה במרתפים חשוכים רוויי-דם של ״קורות-היהודים״, נשאנו אתנו את מנורת העם, היא מנורת החנוכה.

בימי הנעורים, כאשר זה עכשיו נשתלנו בבית-המדרש, כאשר נשמותינו שתו בצמא, ממקור האור על כל חדריו, שלא הי׳ קיים ולא הי׳ נראה לפני עינינו עולם אחר, מלבד התורה, בכל אשר פנו עינינו, ראינו רק תורה, הן בבית, בין ריענו, בעיר, במדינה. הכל הי׳ הולך וסובב סביב התורה הק׳.

בערבי חנוכה ההם, עם החבורה, או יחד עם שאר בני הישיבה בבית-המדרש היינו רוקדים כל הלילה ושרים, משיחים ושומעים

את הדברים הזכים והטהורים בבחינת פך-השמן, החתום בחותמו של הכה"ג, בו לא נגעו ידים טמאות, ולפנינו נפתח עולם של אור וזוהר, עולם של תורה והתעלות, "נפתחו ארובות השמים" וגו'.

ואחר זמן, כאשר הושלכנו ב"טייגעס" של סיביר, ובערבות קאווקאז, מנותקים מבית-מדרשנו, היינו גלמודים, וחשבנו שנגזר עלינו להיות שם כל ימי חיינו, בנסיבות ובתלאות כאלה מתוך עוני ורעב, היינו שומרים על השלהבת, ולמרות הכל, הדלקנו את נרות-החנוכה בתוך חשכה גסה, הדלקנום בפתיליות שבורות עשויות מפח ישן, או בכלי זכוכית ונפט בתוכה, והפתילות עשויות מבגדינו הבלים ואז הי' כפור נורא מבחוץ יחד עם שלג גדול ברחוב. בנרות אלה ראינו עולם שקט, וזך, עולם מלא אור המרחף ממעל לראשנו. חשנו בדרישת-שלום חמה מעולם שכולו טוב, מעולם שמיימי, וההוה הקשה והדל של סיביר הולך ונמס, מהשפעתם של גלי החום והאור, הזורמים בעצמה מאותם הנרות הפעוטים.

ועתה כיום, כאשר נמצאים אנו באמריקה, יושבים בבתינו הרחבים אצל מנורות יפות, נמצאים אנו בעולם של שובע, ברצוננו, להרגיש שוב, אותו רוח-הנשמה, שהיינו יכולים לראותו בנרות-חנוכה של הימים ההם, לראות את הקדושה והטהרה, למצוא שוב את ה"בן-תורה", השרוי בכל אחד ואחד מאתנו.

פסח

הושמע בש"ק שמיני תשל"ו בביהכנ"ס "שערי תורה" בפיטסבורג

על הפסוק בפרשת-החדש שקראנו: "והי' לכם למשמרת וגו' [שמות י"ב ו'] פי' רש"י "הי' ר' מתיא בן חרש אומר, הרי הוא אומר [יחזקאל טז, ח] ואעבר עליך ואראך והנה עתך עת דודים וגו' ואת ערום וערי', ונתן להם שתי מצוות, דם פסח ודם מילה וכו' שנאמר מתבוססך בדמיך [שם] בשני דמים וכו'".

איני יודע פשר הדבר, ברם בהגיעי לפסוק הזה בהגדה זה נוגע בלבי יותר משאר חלקי ההגדה. ואולי הטעם הוא כי בפסוק זה משתקפת הטרגדי׳ של דורנו, יחד עם הדורות אשר קדמו לנו, היינו מבוססים בדמינו. רומסים אותנו ודמינו נשפך בכל חלקי התבל בכל העתים ובכל הזמנים, עם כל זאת, לא שקענו ולא נוצחנו, ואומר לך בדמיך חיי — בדמיך — חיי.

כאשר אסרו אותנו בבירזש — מנהלי וראשי-הישיבה עם תלמידיה — לשלחנו לסיביר, לא אסרו את אשתי הרבנית. שורת ההגיון חייבה שתישאר בבירזש וע״י זה תוכל להיות לי לעזר במשלוח חבילות מזון וכו׳, אולם החליטה לגשת למקום מאסרנו בנ.ק.וו.ד. ולהפציר בהם שיצרפו גם אותה לקבוצת המגורשים, וזכתה משום מס״נ זו להנצל עמדי מעמק הבכא.

הביאו אותנו אל תוך יערות — עד, מקומות לא דרך שם איש, לתוך ישוב שנבנה אך לפני עשר שנים. תושבי המקום היו אכרים שהוגלו מאוקריינה וממחוזות אחרים. הביאו אותם באמצע החורף, נתנו בידיהם קרדומים ומשורים ואמרו להם שיכרתו עצים ובעצמם יבנו להם בתים. עשרות אלפים נספו וגועו שם, נשארו מהם מתי-מספר, ואל הנשארים מהם הביאו אותנו להסתפח עמהם.

היינו נדונים להיות שם משך עשרים שנה. הגענו בחודש מנחם-אב, והאכרים אמרו לנו, שלא נוכל לסבול אף את החורף הראשון אשר אז הקור החזק מגיע לארבעים מעלות מתחת לאפס. ואנו על מה חשבנו אז? התחלנו לחשוב מה יהי׳ בדבר חג הפסח: מהיכן נקח כזית מצה, שנוכל לקיים מצות ״בערב תאכלו מצות״?.

הרב המרא דאתרא [ר׳ ברוך אהרן פופקא] דרש אתמול לפני קבלת שבת בענין ״אנסוהו עכו״ם לאכול מצה״ — אצלנו — הי׳ הדבר להיפך: ״אנסוהו עכו״ם שלא לאכול מצה״.

קמח לא הי׳ נותנים, האכרים היו מקבלים פרוסת-לחם בלבד, ולא הי׳ להם תבואה משלהם, מלבד תפוחי-אדמה למקנה, לכלב,

לחזיר, ולעיזים, ובעבדנו בשדות ה"קאלכאז" בקציר התבואה, החלטנו שנעלים שבלים אחדות של חטים. קטפנו את החטים ויבשנו אותן, בשעה זו הרגשנו שהשגנו בשבילנו מצה שמורה משעת קצירה. טחנו אותן במטחנת-יד ויצאו מזה עשרה כזיתים מצה, לכה"פ בשביל הלילה הראשון של פסח לקיים את החיוב דאורייתא, ככה, התכוננו לסדר הראשון. כיצד התקיימה האפי'? בחצות הלילה, בשעה שכל האכרים היו ישנים, הסקנו תנור רוסי, הכשרנו אותו עד "שנצוצות היו נתזים" הכינונו מקלות חדשים לגלגל, השתמשנו בגלגלי השעון כדי לנקב את המצות, שלא תהיינה נפוחות, אכן, באופן זה אפינו את המצות והחבאנו אותן בעבור ה"סדר הראשון". אוכל לא הי' לנו, ל"ארבע כוסות" שתינו חלב אותו קבלנו תמורת בגד.

ככה הסבנו לסדר, ברם, האכר ואשתו הסתתרו אחורי התנור להשגיח עלינו, האם משתמשים אנו בדם עבור הפסח. הליטאים האנטי-שמיים, אשר הוגלו לשם היו מסיתים את האכרים — אשר מעולם לא ראו צורת — יהודי והעלילו עלינו שאנו משתמשים בדם נכרים לצרכי חג הפסח. "ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך" — כן, ע"י עלילות הדם נגדנו בכל מקום ואף בסיביר הרחוקה, ואומר לך בדמייך חיי בדמיך חיי.[1]

1. במקום אחר העיר ר"ל זצ"ל את השאלה האם מצה זו כמו שתוארה למעלה נקראת "מצה גזולה"? והשיב על זה: "א) הלא שותפים היינו ב"קאלכאז" ב) מלבד זה עשינו שינוי ע"י הטחינה משבלים לקמח וגם ע"י האפי'. עיין בשו"ע סי' תנ"ד סעי' ד' וז"ל אין אדם יוצא ידי חובתו במצה גזולה, בד"א כשגזל מצה, אבל אם גזל חטים או קמח ועשאן מצה, יוצא בה, שקנאה בשינוי ע"ש, ועיין בהגהות רעק"א שאף במצה גזולה ממש יצא ע"י לעיסה, עיי"ש].

פרק עשרים-וחמשה

מדברים שהשמיע רי"ל בעתות שמחה

כריח שדה אשר ברכו ה'[1]

עם ר' הירש נודעל הייתי בימי גלות סיביר, וקאווקאז, משך כל חמשת שנות הגלות, ובשנות הגלות, ניתן להכיר את יפי'ה ואת מעלותי-ה של נפשו. כתוב בתורה הק': ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה' [בראשית כז, כז,] וברש"י הובא מאמר חז"ל "והלא אין ריח רע יותר משטף העזים, אלא מלמד שנכנסה עמו ריח גן-עדן. אותנו שלחו לעבוד ביער ובשדה, בני אדם — בשנות רעב ובצורת אלו — בטח היו מאבדים לא רק את צורת הבן-תורה אלא אף צורת-אדם בכלל, אולם עובדא היא, שלא רק יכלנו להחזיק מעמד באותם הימים אלא אף לשמר את צורתו של הבן-תורה, שמתוך השדה הפשוט, הוציא את הריח של גן-עדן.

אירע פעם, וצוו עלינו לשאת שקים מלאים תבואה בני 5 פוד ולהכניסם לתוך העלי'. שני בני-אדם היו צריכים להטעין עלי את השק הזה, ועלי הי' לשאת את השק ולהכניסו למעלה. "עולם חשך בעדי" עיני חשכו — בעת שהייתי צריך לשאת משא כבד כזה — והנה כאשר ירדתי מהעלי', ניגש הערשיל אלי ואומר "רי"ל אני אשא את השקים תחתיכם", נטה את שכמו לסבול אף שהוא עצמו הי' רעב, ריח של גן-עדן עולה ממעשה חסד זה.

1. הושמע במסבת קשר התנאים בין לייב גורדון לבתו של ר' הירש נודעל במוצש"ק תולדות, כסלו תשל"ט.

תן חלק לשבעה וגם לשמונה[1]

תן חלק לשבעה וגם לשמונה כי לא תדע מה יהי׳ רעה על הארץ אם ימלאו העבים גשם על הארץ יריקו, ואם יפול עץ בדרום או בצפון מקום שיפול העץ שם יהוא [קהלת יא ב, ג] וברש״י שם ״חלקת מלחמך ומשתך לשבעה צריכי חסד, חלק עוד לשמונה שיבואו אחריהם, ואל תאמר די״.

מי הוא זה, אשר חלק מלחמו לשבעה, ועדיין לא הי׳ אומר די? זהו ר׳ הערשיל שלנו, שחלק מהסוכר שלו ונתן לילדים הקטנים. נטה את שכמו ואמר ״רבי יהודה-לייב אני אשא תחתיכם״. הוא גם הי׳ עובד עבור אשה יהודית בודדת ובעד ילדה. הוא אשר קיים מה שכתוב ״תן חלק משבעה וגם לשמונה״ בימים ההם אשר ״כי לא תדעי מה יהי׳ רעה על הארץ״, בימים הרעים ההם, אשר כולנו ראינו הרבה רעה על הארץ, ״אם ימלאו העבים גשם, על הארץ יריקו״ — בימות-הקיץ היינו עומדים חשופים, בלתי מוגנים מפני הגשם השוטף על הארץ. בשדות נארים, עמדנו על הארץ הלחה מלאת-הבצות. ספוגים היינו מהגשם מבחוץ, ורוויי-דמעות חמות זולגות בלבנו מבפנים. מבכים היינו, על מה שקרה לגורל היהדות שלנו. ובימות החורף העז והנורא, בתוך יערות-העד של ה״טייגה״ הפראית, עמדה לפנינו הבעי׳ כיצד לכרות את העצים הענקים בני מאה שנה? הי׳ עלינו ללמוד את האומנות והחכמה לראות מראש: לאן יפול העץ, בצפון או בדרום בכדי שלא נרמס תחת העץ אשר יפול ח״ו על כורתו.

אתי מלבנון כלה, אתי מלבנון תבואי[2]

״אתי מלבנון כלה, אתי מלבנון תבואי, תשורי מראש אמנה מראש שניר וחרמון ממעונות אריות מהררי נמרים״ [שיר השירים ד, ח], מהו המובן של הפסוק? וכן יש להבין מדוע הוכפלו המלים: אתי מלבנון הנזכרים פעמים?.

1. במסבת הקדוש לכבוד הבר מצוה של שני בני ר׳ אהרן צבי נודעל בש״ק פ׳ שמיני שנת תשכ״א.

2. במסיבת התנאים של הרב אברהם שמואלביץ עם בתו מרים, ב׳ משפטים תש״ל.

ברם, יודעים אנו שביה״ק מכונה בשם ״לבנון״, וגם הגלות אצל הגויים נקראת ״לבנון״. במדרש על הפסוק: ״מרום הרים ירכתי לבנון״ [ישעי׳ לז, כד] דירה של מטה. ובספר יחזקאל [לא, ג] מצאנו: ״הנה אשור ארץ בלבנון״ וגו׳ — זה מקום הגלות, וקורא לו לבנון. ביהמ״ק נקרא ״לבנון״ יען שהוא מלבין מנקה ומטהר את בנ״י מעוונותיהם כמובא במסכת יומא לט: וכן הגלות נקרא לבנון שגם על-ידו מטהרים אנו את עצמנו בעינויים ויסורים.

מימין הגאון רבי משה חברוני זצ״ל, הגרי״ל, ויבדל לחיים חתנו הרב אברהם שמואלביץ שליט״א, והגאון רבי חיים שמואלביץ זצ״ל

אתי מלבנון כלה, כאשר יצאת מבית-המקדש, בדרכך אל בין הגויים הגסים, בקשתי ממך, קחי אותי עמך, קחי אתך, אותם הרגעים — רגעי-השכינה, והי׳ על ידי, שתתחממי בי, באותם מקומות הקור והכפור ״מהררי שניר וחרמון״, ואז יהי׳ ש״אתי מלבנון תבואי״ תהי׳ חוזרת מהגלות, עם אותו היופי, ועם אותה הבהירות תחזרי, תבואי, תשובי אלי, אל השכינה.

"תשורי מראש אמנה" בצאתנו מ"לבנון" מבתי-המקדש שלנו אשר שם גדלנו, ספגנו בתוכנו את השכינה — ובדרכנו אל הגלות — את השירה שלנו שרנו כל הזמן, עם שירה זו הלכנו יחד בה"טייגעס" של סיביר. לא נעשינו לבורים וגסים, חיינו על פי ה"חובת-הלבבות" עם "שער הבחינה" ועם "שער הבטחון".

עזבנו את ה"לבנון" שלנו, ומצאנו את השכינה "בלבנון" ההוא, בלבנון של טיט ולבנים "מטיט ומלבנים לקחתיך ועשיתיך כלה". גולים, ומשולחים היינו להיות ב"טייגה" הפראית מקום כפור ושלג, משכן חיות רעות "ממעונות אריות ומהררי נמרים". ב"טייגה" כשהיינו פוגשים אדם בדרכנו, אף נכרי זר לגמרי, אשר כרגיל בארצות מולדתנו, משתדלים היינו להמנע מפגישת אדם זר בלתי-מוכר לנו, ובמיוחד באורחות צדדיים בשולי הדרכים, וזאת מפני הפחד שעלול אדם זה להזיק לנו, כפתגם הידוע שה"נכרי שאינו מכה יהודי — מן הסתם עצל הנהו", ברם, ב"טייגה" היינו מרגישים גם בנכרי ובזר איזה רגש של קורבה, כי הרי בן-אדם נמצא כאן! הרי מסביבנו שלט המדבר המלא דובים וזאבים ושאר חייתו ארץ.

היינו מברכים את כל מי שפגשנו, ואומרים לו "העלא! שלום, "זדאראווא"! ככה היינו מקבלים את פני כל אחד, כאשר היינו "במעונות אריות, בהררי נמרים".

בחורף זה, כאשר עמדתי בפעם הראשונה אצל ה"כתל המערבי" ועיני לחות בדמעות חמות, צפה ועלתה לפני תמונה מהימים ההם. והנה אני עומד ב"טייגה" באמצע השדה המוקף ביער עבות העצים — "ארזי הלבנון" משתרעת טייגה — ענקית ובה ארזים ועצי ליבנה בני-מאה. המפקח על העבודה עזב, ואני עומד עם אחד מן התלמידים הצעירים של הישיבה, אנו מפנים את האלומות ממקום למקום, הוצאתי את ספר התנ"ך הזעיר אשר הי' בכיסי ואמרתי למשה פאפאווער "בא, נאמר ביחד את ה"משכיל לדוד" כמו שהורגלנו לאמרו בישיבה באותה חמימות והרגש".

רבי יהודה לייב אצל הכותל

עומדים אנו ואומרים מלה אחר מלה: "קולי אל ה' אזעק קולי אל ה' אתחנן — רבוש"ע תאזין נא לאנחתנו, לשברנו — והוציאנו לחירות! הוציאה ממסגר נפשי מהחשוק הסוגר עלינו, מהחשוק של ברזל, הלואי שנזכה עוד להיות יחד בעולם היהודים, עם עולם התורה!" המראה ההוא והתפלה ההיא נראים עכשיו לפני בעמדי אצל הכתל, אצל שער השמים, מקום השכינה של ישראל, הנה זכיתי לעמוד אצל אותם האבנים אבני הנצח מבית המקדש, אותו הלבנון כאן מתחבר עם הלבנון שם שני-הם זהים, גשר זרוק — מעל הזמן והמקום — מקשר אותם.

"תשורי מראש אמנה", השיר של אמונה משורר בנו. מביע אני בזה את תודתי להשי"ת בעבור השגחתו הנפלאה עלינו. ברצוני לברך את בנינו את החתן והכלה "שהנסיון של העושר" יהי' אצלם, ושיתענגו על טוב הלבנון של בית המדרש, ויאמר ה' לדבק טוב!

המבדיל בין קודש לחול[1]

הזוכרים אתם — ר' יעקב — את "ברכת ההבדלה" בקרונות-המאסר המטולטלות, עוברות דרך מרחבי רוסי'? יד על כתף התחבקנו ואמרנו: המבדיל בין קודש לחול, בין אור לחשך, בין ישראל לעמים. הולכים אנו מן הקודש — מלמוד תורה כל היום מתפלה ומוסר, ועוברים לקלחת של חול — עבודה, בין אור לחושך, מחיים של אור ושלוה, אל חיים של חושך של צרות רעב ויסורים, קור וכפור, בין ישראל לעמים, עד עכשיו לראות צורת גוי לא נזדמן לנו, ועכשיו נמצאים תוך ים של גויים.

ובכן, הבה ונעשה את ה"הבדלה", את ההפרש. ארון-הקודש והתורה הק', המה יבדילו בין פורעניות לפורעניות [במדבר י' ל"ה ע"ש] ואכן התחזקנו והחזקנו מעמד.

1.הושמע בסעודת-מצוה של הבר מצוה מאיר עקיבא פאסטערנאק ביום א' בהעלותך בשנת תשכ"ג.

הזוכרים אתם ר׳ יעקב כאשר שבנו מן העבודה ביער — עבודה קשה ביום חורף — לכרות את העצים, חזרנו לביתינו והקרדומים והמשורים בידינו. והנה הלילה יורד, השלג נופל ומפזר בשלווה את לובנו, אמרתם אז: ״רי״ל הבה נדבר ״בירזשע״ כמו שהיינו עושים כאשר חזרנו מן הבדידות בספראסלע, בוואשילקוב, ואז אמרתי ״ראו כיצד, גם בתוך החושך, הקרירות והזרות מרגישים את השכינה מתוך שלוה ויופי, עוד נכנס שוב אל קן-השכינה.

אסיפה זו כבוד המקום הוא,[2] הברכה הראשונה בסדר ה״שבע ברכות״ היא ״שהכל ברא לכבודו״ ורש״י בגמרא [כתובות ח, א] מפרש: אבל שהכל ברא לכבודו אינה מן הסדר אלא לאסיפת העם הנאספים שם לגמול חסד, זכר לחסדי המקום שנהג עם אדם הראשון שנעשה לו שושבין ונתעסק בו, ואסיפה זו כבוד המקום היא, וברכה זו לכך נתקנה״ וכו׳. כאשר נעשה הקב״ה שושבין להחתן והכלה הראשונים בעולם והובילם לחופה, אומר המדרש: ״תני לה בשם רשב״י קישטה ככלה ואח״כ הביאה לו, אמר ר׳ חמא ב״ח, את סבור שמתחת חרוב אחד או שקמה אחד הביאה לו? אלא משקשטה בכ״ד מיני קישוטין תכשיטין אח״כ הביאה לו״ [מדרש רבה יח, א] וזהו כבוד המקום ההליכה בדרכי ה׳, — שהכל ברא לכבודו — מפגינים את חסדי המקום חסדי השי״ת, אשר מנעים את האדם, רצונו שהכלה תרגיש נעימות והחתן יהי׳ שבע-רצון שמצא כלה עדינה כמותה.

ברם, יש לי עוד הרגשה נוספת בדברי רש״י ז״ל, אסיפה זו כבוד המקום היא.

לפני יותר מעשרים שנה, כאשר היינו ביערות החשכים של סיביר — בלילות אצל האכרים עם הפתיליות הקטנות להאיר, בקור ובכפן, בעולם של הסתר פנים, ואם היו אז מראים למחותן

2. בסעודה משפחתית לכבוד ארוסי ר׳ מרדכי סנדהויז, עם בתו של ר׳ יעקב פאסטערנאק מוצש״ק אמור, תשכ״ו.

שלנו תמונה המראה את המסבה הנוכחית, חדר נהדר מואר באור אלקטרי, שולחנות ערוכים, מסביבם מוסבים גדולי ישראל ראשי-ישיבות רבנים ות״ח פני כולם קורנים, ובתוכם החתן והכלה כמה מאושר הי׳ הוא אז.

ואליבא דאמת, עמוק בלבנו, גם אז בסיביר חשנו אותם הרגעים המאירים, אשר בידו של בורא העולם לפעול, ע״י ״לבות החכמים שיש להם עינים, רואים הם מה שאין הפתאים רואים״, גם אז צלצלו בלבותנו פעמוני-האושר. והערב כאשר נאספנו פה כולנו יחד [חמשה מהחבורה של סיביר] מתעוררת מאליה אותה הברכה שהיא עצמה ״אינה מן הסדר״: ״שהכל ברא לכבודו!״.

שמן זית זך[1]

כתוב בתורה ״ואתה תצוה את בנ״י ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור, להעלות נר תמיד, ואיתא במדרש: זש״ה הנך יפה רעיתי הנך יפה [שיר השירים ד׳, א] יפה את בעיר ויפה את בשדה [מדרש תנחומא פ׳ תצוה ה] החתן הנהו השמן זית ״זך״ האמתי — במדות, ביראת-שמים ובתורה. הראה את כוחו בכל המצבים להאיר תמיד הן בבית בתנאים נוחים, והן בשדה בנסיבות שהיינו הפקר כשדה בלתי גדורה.

זכורני, כאשר יד ה׳ החסודה והמטיבה הוציאה אותנו פתאום מתוך האש [בקיץ תש״א, ימים ספורים לפני פרוץ המלחמה בין גרמני׳ ובין הסוביטים] ממש משיני החי׳ הפראית הגרמנית, ובאופן נסתר, בצורת איש הנ.ק.וו.ד., סגורים בקרונות-מאסר ושומרים עלינו מזוינים ברובים. ואחרי טלטול במשך שבועות רבים, יצאנו מהקרונות הסתומים והספינות, אל היערות-העד והבצות של נארים בצפון הרחוק עטופים בתוך כל ההסתר מנותקים מכל. התחלנו

1. בחתונת ידידו הרב שמחה שפרן בשנת תש״ט.

להתהפך איש אל רעהו, ביתר חוזק וביתר שאת, לחזק בנו את מדת הבטחון, שנזכור, שאנו בני ק-ל חי, אשר לא יעזבנו ולא יטשנו אשר שומר עלינו, והוא עמנו בעת מצבנו החמור.

כאשר הייתי חוזר מהעבודה, שם בסיביר, הייתי נפגש עם החתן בביתו הבודד בקצה הכפר בפנה בודדת וספרו בידו. בביתו הי׳ לי רגש דומה לבית-הבדידות אשר בביליסטוק, מפיק אור מפניו הי׳ תמיד בחיוכו השקט, משך כל שנות הענויים והלחץ.

חסד נעוריך[1]

שנים רבות לא הי׳ לנו שם מים מתוקים לשתי׳ וגם לא הי׳ לנו מקום להניח את ראשנו — לשכב. הזוכרים אתם ר׳ חיים, כיצד היינו גרים בביתו של האכר? המקום הי׳ יותר ראוי לשמש למלונת כלב, עם כל זאת, החיוך הי׳ תמיד על פניכם על אף הרעב והצמא.

פעם תעינו ב״טייגה״ — עתיקת-הימים. הסביבה היתה הררית באין אפשרות להגיע אל מקום-ישוב, ולרגע קט, תקף אותנו היאוש, חשבנו שתעינו ואבדנו את דרכנו, אז אמרתם אלי: ״השי״ת יוציאנו והוא יביאנו אל מקומנו״. ״זכרתי לך חסד נעוריך״ אזי בימי הנעורים שלנו נראתה לפנינו ההשגחה ע״י ראי׳ בלא ידיעה יען כי ללמוד הרבה לא הי׳ ביכלתנו, ברם, לראות את דרכי ההשגחה כן יכולנו, ואכן זכינו לראות.

1. בבר-מצוה בנו של ר׳ חיים קאראוער בש״ק וארא תשכ״ה.

פרק עשרים-וששה

תקופת לוד׳ז

בעומדנו בסיום החלק הראשון מהספר, ברצוננו להתעכב בקוצר אמרים אודות התקופה ההיסטורית שלאחר המלחמה — אותה העת — שבה חזרו הגולים ממרחקי הצפון מקאווקאז וממחנות הכפי-ה וההשמדה למה שפעם הי׳ ביתם. שבורים ורצוצים בגוף וברוח היו, אעפ״כ, הרגישו האודים שניצלו מן האש הגדולה, שעל כתפיהם מוטל התפקיד להחזיר תורה ליושנה ותפארתה. גלו וספר תורה עמם, ממרחבי רוסי-ה הסובייטית לפולין, לצ׳כוסלובקי-ה ומשם לצרפת עד ברוקלין שבניו-יורק, בכל נדודיו הי׳ רי״ל זצ״ל מאלה שקוממו את מזבח ה׳ ההרוס, ומפאת קוצר המצע נסתפק בראשי פרקים, וברצות ה׳ נרחיב אמרינו ביתר שאת ויתר עוז.

את קאווקאז אשר ברוסי׳ הסובייטית עזבו בשתי קבוצות, בראשונה היו רי״ל זצ״ל ומשפחתו, ר׳ בצלאל אורלנסקי זצ״ל ומשפחתו, ב״צ רוטקער, יוחנן אסטראווער, יעקב יהושע מאבא, משה עלמאן, וחיים קאראווער, ובשני׳ שאר בני החבורה שלמה פיגא, יעקב לוצקער, פנחס מאקאווער, הערשיל נודעל, שמחה שפרן. הקבוצה הראשונה הגיעה ללודז׳ באדר ב׳ תש״ו והשני׳ מיד לאחר הפסח.

הרגשתו של הרב בן ציון ברוק זצ״ל לשמע הידיעה שנגאלו אסירים הנה היא: [כ״ט אדר ב׳ תש״ו, עיה״ק ירושלים] החיים והשלום וכט״ס לכבוד ידידי עוז הרה״ג וכו׳ אוד מוצל מאש כש״ת מוה״ר י״ל נעקריץ שליט״א [זצ״ל] ע״ש רעיתו ובנותיהם היקרות

שלום וברכה עד בלי די, ולכל ידידי היקרים משארית הפליטה בית יוסף הנלוו עמכם, אחדשה״ט באה״ר ואה״ע — מה נכבד היום לנו שקבלנו שמועה טובה תדשן עצם ממרן הגרא״י שליט״א [זצ״ל] שאתם נמצאים בעיר לודז׳ — והרני בזה להקדים אתכם בברכת בואכם לשלום — כמובן שכעת נפשי הומה לדעת וכו׳ איך אתם מסתדרים בהוה ומה נחוץ לכם וכו׳ ידידכם המצפה לשמוע מכם טוב מברככם בחג כשר ושמח ולשנה הבאה כולנו יחד בירושלים הבנוי׳ — ע״כ.

המיית הלב של הגאון רב יעקב יפהן שליט״א ראש ישיבת בית יוסף בהוודעו — שגיסו הרי״ל והרבנית עטעל תחי׳ אחותו — יצאו לחרות והנם בלודז׳ והוא כותב להם: כבוד גיסי היקר הרב הגאון מהרי״ל אחותי היקרה המשכלת עטקה וכו׳ הנה אין בפי מילין להביע רגשי חדוה שמילאה את לבבי בקראי מכתבכם שעלה בידכם להעתיק דירתכם ללודז׳ שהיא דרך המוביל להתראות בקרוב, וכו׳, הנה הידיעות התכופות מכם חביביי מרנין לב ומאוד חביב עלינו דבריכם ואנו חוזרים על כל שורה ממכתבכם וקוראים דבריכם בצמאון ומה גדלה החפץ לידע מכל אשר אצלכם בפרטיות, אבל מה יגדל השמחה בהעלות על דעתנו כי במשך זמן קרוב, נדבר מהכל באריכות פנים אל פנים. בטח ידוע לכם כי אנו בכאן עושים כל האפשרות להביאכם למחננו, בדרך היותר קרובה ואנו מחכים לביאתכם בכוסף ע״ז וכמו כן לביאת כל משפחת בית יוסף ע״כ.

בבוא הקבוצה הראשונה מחבורתו של רי״ל ללודז׳ מצאו כבר את ר׳ ישראל מובשוביץ מרביץ תורה בישיבה לתלמידים מספר שנאספו סביבו. בתקופה הראשונה לבואם מנתה הישיבה כ40 מנינים בני ישיבה מישיבות שונות כראדין, קלעצק, קמניץ, גרודנה, ועוד, חוץ מבני בית יוסף. גם בני ישיבה מישיבות חסידיות הצטרפו למקום תורה מרכזי זה ששכן ברחוב זוכודניע 66. מיום ליום גדל מספר הלומדים בישיבה שבשיאה מנתה כמאתיים לומדים, וביניהם כששים תלמידי בית יוסף, תקופה זו ארכה כארבעה חדשים.

כאמור היו התלמידים ניצולי מחנות וגולים שחזרו, ובכל תקופת המלחמה עדיין חיו בתקוה שבסיומה של התבערה יחזרו וימצאו מי מבני משפחותי-הם, אולם בשובם ל"ביתם" נגלה לעיניהם החורבן האמיתי, שהינם ממש שארית מבני עירם, בודדים ויחידים שנשארו בחיים ממשפחתם. לעת כזאת, לכמה כוחות נפש ורוח, נזקק האריי — ריי"ל זצ"ל — לחזק ברכיים כושלות ולעודד ולסעוד נשמות כואבות להעמידם שוב על איתנם, ואמנם הוא ריי"ל באצילותו בביליסטוק, הוא אותו ריי"ל ביערות סיביר וקאווקאז, והוא בנשיאתו בעול הכבד להיות לנפשות נכאבות לאב ולאם ולנסוך בבני הישיבה — בניו, טל תחי' עידוד ונוחם.

היהפך כושי את עורו כך גם לא האנטישמיות הפולנית. אלה יושבים ומתעסקים בבנין עולם, עולם של תורה וקדושה, ואלה להבדיל מתעסקים בתפיסת השלטון וביצורו, ובין הקומוניסטים שבונים "עולם חדש" ובין האנטישמיות הישנה מימות עולם נמצאת שה פזורה ישראל בני הישיבה ושאר היהודים השבורים והרצוצים. ובלשונו של מרן ראש הישיבה לרב"צ ברוק בירושלים... "ובעיקר שגם מצבם בפולין כידוע הוא מצב מסוכן ר"ל ובפרט לבני תורה, וצריכים הון רב בשביל להוציאם משם לכה"פ זמנית למדינות הסמוכות, לשוודין או צרפת, וה' יהי' בעזרנו שנזכה להתראות עמהם במהרה וכו'".

ע"כ הוחלט לעזוב את פולין שדמתה בעת ההיא לחבית חומר נפץ. מספר תלמידים הבריחו את הגבול לגרמני', אולם רובם של בני הישיבה נשארו בלודז', ולאחר השתדלותה של האשה הגדולה מרת שטרנבוך ע"ה עברו לצ'כוסלובקי-ה ושהו בה עד לאחר הימים הנוראים של שנת תש"ו.

תקופת צרפת

אלה התגנבו לגרמני' ואלה נסעו לצ'כוסלובקי-ה ואת יהודה שלח לפניו וכו' להורות — לתקן לו בית תלמוד, ריי"ל וב"ב נסעו

תלמידי בית יוסף שארית הפליטה השבים מסיביר במחנה דזיבליץ בפראג טשעכיע תש"ו — בשורה ב' באמצע מימין לשמאל, רבי יצחק אורלנסקי, רבי ישראל מובשוביץ, רבי חיים זייציק

לצרפת והגיעו לשם בתחילת הקיץ ח' תמוז תש"ו, כנראה לאחר שהות קצרה ביותר בצ'וסלובקי-ה, להכין בית תלמוד. ויסעו ויחנו. עד תקופת צרפת הייתה הרגשת כולם — שהכל זמני — ועל אף תמיכת הג'וינט וועד ההצלה, שמבחינה גשמית הייתה טובה ויש אף שנישאו והקימו בתים, עם כל זאת ההרגשה הייתה שיושבים בארץ שהיא בית קברות גדול. לאחר שהגיעו לצרפת מתחיל שלב חדש בנטיעת הגן — גן ה' — והנה הדברים הערבים היוצאים מעטו של הרב הגאון ר' צבי טננבוים שליט"א [רב בטשעלסי מאסס, מחבר ספר ענפי ארז, תלמיד קאמינץ] ויעידו על הזמן ההוא: "אודות מוהרי"ל זצ"ל צריכים חיבור מיוחד וכו' לא ראיתי בחיי איש מזג טוב, בעל נועם המדות כמוהו, אשיותו כ"כ יפה ומתוק, מתוך ענותנותו כולנו ראינו גדלותו, כולו ממתקים וכלו מחמדים, וכו' כולם ראינו שיש בתוכינו נשיא אלקים מסובב בתפארת שבהוד, פניו לעולם הי' מזהירים כזהר הרקיע הי' שתקן גדול, ובעת שהי' מדבר ראינו דברי חכמים בנחת נשמעים, תענוג רוחני הי' לנו לשמע לדבריו ולעצתו. הוא הי' הגבר שנפח בקרבנו רוח של תקוה בעת שעמדנו על סף היאוש, בעת שעמדנו בין הים ובין היבשה, הגם דהוא בעצמו הי' אח לצרה ועוד יותר — לו ביחוד הי'

קישויים רבים להשיג את הרשיון מהציר האמריקאי בכדי לכנוס לארה"ב. זכורני פעם אחת כשבא מפריס מהציר האמריקאי בבשורה רעה שסרב לו את הרשיון, אבל על פניו לא הי' ניכר שום רושם של יאוש, והי' חזק בבטחונו שהישועה קרובה לבא וכו' ואז בכוחתיו האצילים ארגן בחורי חמד שהיו ב"באיי" ושאלוני להיות מגיד שיעור לאותם הבחורים וכו' ע"כ.

באיי — עיירה צרפתית טיפוסית — השוכנת במרחק לא רב מעיר הבירה, פריז — הייתה למקום חנות המשכן, משכן התורה, הישיבה הקדושה, גם כאן התארגנה ישיבה מרכזית, מאוחדת מכמה וכמה ישיבות כפי שהי' בלודז' וצ'כסלובקי-ה. נציגי ישיבת בית יוסף בההנהלה היו ר' ישראל ורי"ל זצ"ל. יש בנותן עניין לציין שכל חבורה מבני הישיבה המשיכה בדרכי הלמוד וכו' כפי שהיו נוהגים בישיבות מהן באו, וכאמור בני ישיבת בית יוסף עמדו תחת הדרכתו של ר"י ורי"ל זצ"ל ששמו עינם ולבם על כך שלא תחלש

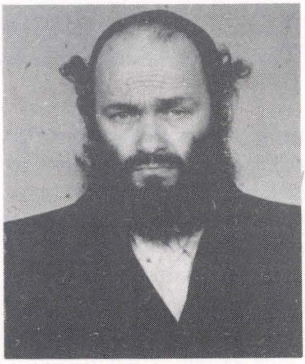

רבי ישראל מובשוביץ בצרפת

השאיפה לעלות בתורה ויראה ועבודת המוסר ולטפח את צורתם של התלמידים לבני תורה על אף הטרדות והנסיעות התכופות לקונסולי-ה האמריקאית בפריז לשם השגת ויזת כניסה. לא הי׳ מישהו מוגדר שהי׳ אומר שיעורים וכו׳ לכל בני הישיבה, אולם מפעם לפעם הי׳ אורחים חשובים באים לבקר — וביניהם הרב מפונביז והרב אברמסקי זצוק״ל — והם כובדו לומר דברים לכל בני

הגאון רבי מרדכי פרוגמנסקי זצ״ל

רבי גרשון ליבמאן שליט׳א

בני הישיבה בבאיי צרפת תש"ז יושבים בשורה ראשונה, משמאל לימין, ר' משה מרגולין מנהל עז"ת, ר' שלום ליוואוויץ, ר' בצלאל אורלנסקי, ר' אברהם הורביץ, ר' ישראל מובשוביץ, ר' אברהם טראפ, רבי יהודה לייב נעקריץ

שורה ב,ג, מצד שמאל – ר' צבי נודעל, ר' אביגדור אפען ביליסטוק, ר' צבי פלדמן זצ"ל משגיח במיר בארה"ב, ר' ישראל גרינשפאן, ביליסטוק, ר' לייב רוטקין קלצק, ר' לייבל פינקעלשטיין מעזריץ ז"ל, רבי חיים שטיין ר"מ דטלז בארה"ב, ר' יוחנן לייביקער, ביליסטוק, ר' יעקב פאסטערנאק, ביליסטוק, ר' נחום זלעדעס קלצק, ר' מענדל שפיטאלני, ביליסטוק, ר' מרדכי בארט ביליסטוק, ר' נחום לייבוביץ, ר' יחיאל אסטראווצער, ביליסטוק, בין העומדים למעלה בין השורות, נראים ר' יקותיאל פוקס ז"ל ביליסטוק, ר' ישראל אורלנסקי, ר' משה אייזענבאך בית יוסף בברוקלין, ר' פנחס מנחם מלאך, ר' מרדכי לנדיסקי

ריי"ל בצרפת תש"ז

הישיבה. היוצא מן הכלל מהנהלת הישיבה המאוחדת שאמר שיחות מוסר לכל בני הישיבה הוא הגאון המופלא רבי מרדכי פרוגמנסקי זצ"ל שדבריו היו מרטיטי נפש ולב.

עם היות ר"ל משגיח ומשפיע על בני הישיבה יוצאי ישיבת בית יוסף כאמור, באותו עת פזר מאצילות רוחו גם על שאר התלמידים מישיבות שונות שנהנו ממנו עצה ותושי-ה ברוח וגשם. כפי שמעיד ר' לייב בולמן ע"ה שו"ב בבוסטון, תלמיד בית יוסף, במכתבו למרן ראש הישיבה מר"ח אלול תש"ו... את ר"ל פגשתי בפריז ולאחר מספר שעות שיחה עמו השתנו אצלי מושגים והנחות כי פשוט בחמש שנים לא שמעתי דבורים כאלה והנה לפני אדם שהי' בגלות אדום, ברוסי-ה החשוכה כחמש שנים ואש התורה יוקדת בו כמקדם. נתרשמתי מאוד מהתמסרותו לבני תורה בכלל ולבני הישיבה [בית יוסף] בפרט. נפגש אני בהרבה בני ישיבה יוצאי ישיבות שונות, גרודנה, מיר, ראדין, קלצק, ועוד, שהיו מתחממים בגחלתו של ר"ל והם אמרו לי הנה: זאת היא אישיות מוסרית... בהמשך מכתבו למרן ראש הישיבה הוא מספר אודות הרבנית נעקריץ — בתו של מרן ראש הישיבה — "שגם לאחר חמש שנות גלות, ובפרט של בת מלך — הרי שהדבר לא השפיע — וכמה דברי נחומים וחזוק דברה על לבי".

אודות השתדלותו של ר"ל לנטוע מחדש את העקורים בגן ה' נצטט חלק ממכתב שכתב לראשי ועד ההצלה בניו יארק.

יום ה' לס' מטות תש"ו: אל כבוד הרבנים הגאונים ראשי הישיבות עיני העדה כ"א ה' עליהם יחיו! העומדים בועד ההצלה באה"ב: ... עכשיו מתחיל פרק חדש בנוגע לקיום התורה ובני תורה שנתקבצו מכל הישיבות הגדולות מליטא: 1) ישיבת ביליסטוק 2) ישיבת ראדין 3) ישיבת קאמעניץ 4) ישיבת קלצק, ועוד יחידים מפוזרים מישיבות שונות.

מתיצבת שאלת העתיד לפני הבני תורה שצריכים לחזקם

חלק מהנהלת ישיבת בית יוסף, בראשיי צרפת יושבים מימין, ר' משה ליב לעווין, ריי"ל, ר' שמואל קאלישינער, ר' מענדל שפיטאלני עומדים מימין, ר' הירש זילבערצווייג, ר' מרדכי בארט

ולאמצם לבל יפלו ח״ו ביאוש. והנה בצרפת, כמובן, אין פה המקום בעבורם כי צריכים הם להמצא במקום שנמצאים שם הגדולים והגאונים והצדיקים שלנו שיוכלו להשפיע עליהם מרוחם, ע״כ החובה כעת עליכם להתאמץ בכל כחכם ומרצכם, להשיג אפשרות הכניסה לארה״ב או לארה״ק ששם מוכנים...

ויט שכמו לסבול, לימים נוכח הרי״ל שיש צורך עליון לפתוח ישיבה לצעירים, ואם בישיבה המאוחדת היו כמה שנשאו בעול, כמסופר, הרי שבישיבה הקטנה שיסד רי״ל בעיירה ראשיי — סמוך לפאריז — ובית יוסף שמה — הי׳ כל העול מוטל על כתפיו גם בגשם וגם ברוח, במסירות נפש ממש.[1]

1. ואמנם הצליחה הישיבה למופת, ותלמידי-ה היו לפרי הלולים, וכהיום יש ביניהם ת״ח, מרביצי תורה נדיבי עם, תומכי תורה ולומדיה, ומהם שממשיכים את ה״ויט שכמו לסבול״ — עמודי בית יוסף דברוקלין המה — הרה״ג ר׳ חיים שעי׳ה זאברמן, חבר בי״ד בית יוסף — הרב שמואל רימפלר והרב ברוך גרייזמן שליט״א.

עם תלמידי הישיבה קטנה בית יוסף, ראשיי תש״ז

הישיבה בבאיי, צרפת, בחזית הגרי"ל מימין ורבי ישראל מובשוביץ

באנו חבורת צעירים מרוסי׳ לישיבה — מספר ר׳ שמואל רימפלער — לאחר כחמש שנים שלא למדנו, ומובן שהי׳ לנו הרבה להשלים בתורה ויראה השקפה ומוסר. רחוקים היינו. הי׳ מבינינו שעדיין הסתובבו חגורי אקדח, הרי כמעט וילדים היינו בעת פרוץ המלחמה וזה לצערנו הי׳ ״חינוכנו״, ולאחר כל כך הרבה הרפתקאות הגענו סוף כל סוף לישיבה בראשיי.

ובישיבה מי הוא שבגללו הפסקנו לתכנן תוכניות בקשר ללימודי מקצוע וכו׳ ושכל שאיפתנו הייתה לעלות בתורה ויראת שמים ושהפך אותנו לבני ישיבה, במלוא המובן הי׳ זה הראש הישיבה רי״ל זצ״ל. הרושם הראשון שקבלנו בראותנו אותו הי-ה: אין מאושר ממי שלומד תורה, אצילות קרנה מפניו, סביבתו אמרה כבוד התורה. היו לנו מחנכים ומגידי שיעור מעולים, אולם, מתח הלמודים נשמר אודות לזה שידענו שרי״ל יבוא לבחון אותנו מזמן לזמן ויגיד שיחת מוסר ונוכל להשיח עמו את אשר על לבנו כי היינו ללא הדרכת אב וחום אם, ובמחיצת רי״ל זצ״ל הרגשנו כמו אצל אב חנון אוהב ודואג.

באחד מלילי החמישי — מספר ר׳ ברוך גרייזמאן — למדתי בחבורתא עם ר׳ שמואל וועקסלער,[2] קרוב לחצות, והנה נגש אלי רי״ל שבא לשהות בישיבה — כמסופר למעלה — ומניח את ידו על כתפי ברוך ואהבה ואומר לי מדוע אינכם הולכים לישון הרי הינכם עייפים ומאומצים מכל הקורות אתכם ברוסי׳ה, וכשענינו שהננו חוזרים על למודנו כי אין ברצוננו לפגר בלימודים ענה לנו על כך יש מן האמת בדבריכם, אולם יש ולפעמים שאין הדבר נובע מעצת היצר טוב, הרי אנו אומרים בתפלה — והסר שטן מלפנינו ומאחרינו — מובן הדבר ״לפנינו״ שמבקשים אנו מהקב״ה שיסיר המפריע המתייצב מולנו אולם מה היא הבקשה על מ״אחרינו״ אלא זה הוא פשר הדבר לפעמים יבוא היצר בתחבולה, במסווה, ומנסה

2. מחשובי הקהילה היהודית בבלגי׳.

לשכנע אותנו שנלמד מעל לכוחותינו, נשאר ערים לא נקפיד על בריאותנו והפועל היוצא יהי׳ שנחלש ויפגע הלמוד של יום המחרת ולפעמים אף יותר מכך.

האהבה והחביבות שנהג בנו הייתה תכונה שכל הנפגש עמו הרגיש בה, עברו שנים מאז, ועדיין חש אנכי את החמימות והאהבה שנבעה מלבו.

תקופת ברוקלין ניו-יארק

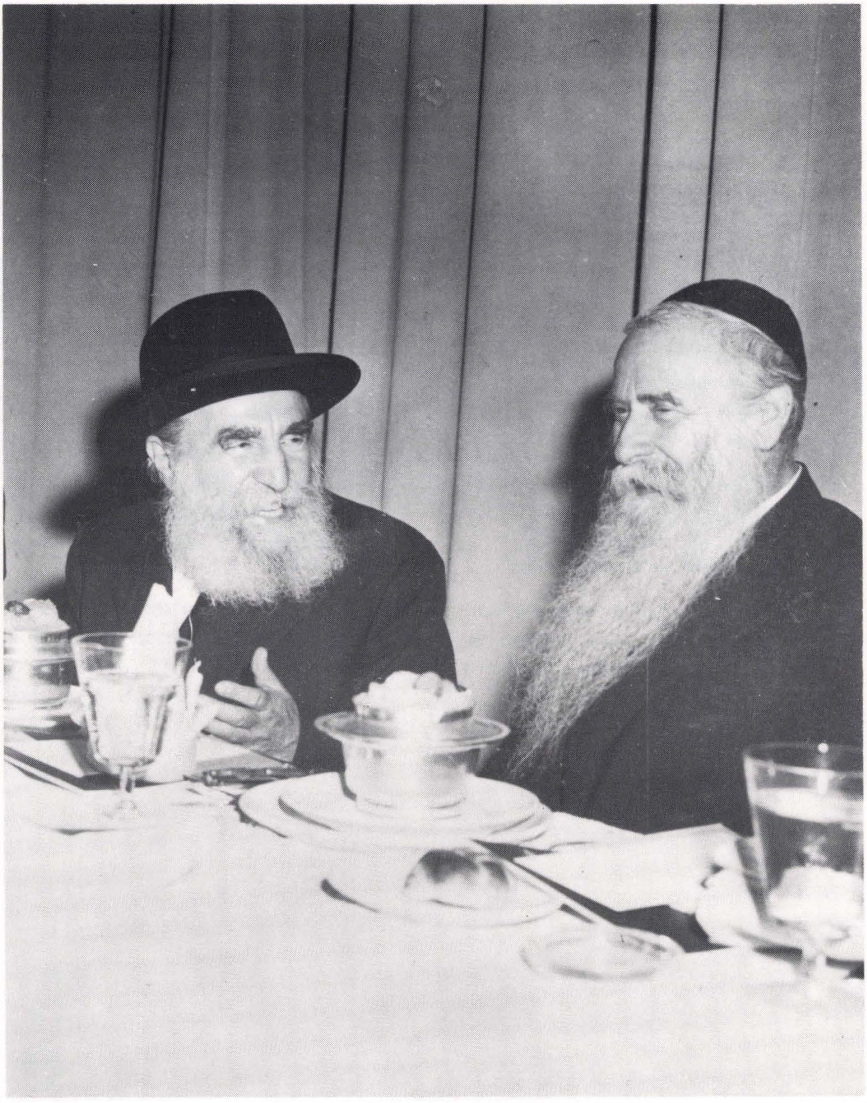
לאחר דחיות ועכובים רבים בענין רשיון כניסה לארה״ב [בזמן ההוא היו כבר רובם של בני החבורה בארצה״ב] הי׳ על רי״ל להמשיך בטילטוליו ולהיות כחדשיים בקנדה. בט׳ אלול תש״ח — הגיע הרי״ל לבית-יוסף שבברוקלין, ניו יארק וכאן החלה תקופה פורי-ה של הרבצת תורה ויראת שמים, מיותר לספר ולציין את שמחתו של מרן הגר״א יפהן, ושמחתם של בני החבורה בביאת חתנו הגדול והאהוב.

מיד בבואו של הרי״ל צירפו מרן ראש הישיבה להנהלת הישיבה, רי״ל החל לומר שיעורים על הדף, חוץ מאשר חידש את מה שנהג גם בביליסטוק לחזור על שיעוריו העמוקים של מרן ר״י בפני תלמידים מקשיבים, וכמו כן הי׳ משפיע בשיחותיו המוסריות שהי-ה אומר מפעם לפעם בועד הכללי שהתקיים בכל ער״ח, ובימי הזכרון של ה״סבא״, ועוד הזדמנויות.

צינור השפעתו הי-ה מורגש בהתייחסו לבני הישיבה בפרטות וביחידות עם כל אברך ובחור — הרי כמו שמספר הרב פנחס מנחם מלאך — כאן במדינה חדשה השתנו הנסיונות — ואם באירופה הי׳ הנסיון בעוני וצרות, שונה הדבר תכלית שינוי כאשר מעמיד היצר את הנסיון בצבעים כל כך חיים ומתאר לאיזה פסגת אושר אפשר להגיע, וגם כאן עודדנו וחיזקנו הרי״ל להחזיק בתורה שהיא העץ חיים הנאמן והאמיתי, ושלא להחליש את הקשר

מרן הגר"א יפה'ן בישיבת בית יוסף ברוקלין

מרן הגר״א יפהן זצ״ל עם הגאון רבי משה פיינשטיין זצ״ל

בועידה ה45 של אגוד"י בארצות הברית. מימין האדמו"ר מנאוואמינסק זצ"ל, הגאון ר' אליעזר סילווער זצ"ל הרב ר' מענדעל כאדאראוו, מרן הגר"א יפה"ן זצ"ל, באיאנער רבי זצ"ל, בלוזשעווער רבי זצ"ל, הגאון ר' משה פיינשטיין זצ"ל

בחתונת בתו של הרב לייב פרידמן בא"י מימין מרן הגר"א יפה'ן הגרב"צ ברוק זצ"ל והגר"ח שמואלביץ זצ"ל

מימין ר' ברוך גרייזמן, באמצע הרי"ל, משמאל ר' יעקב פסטרנק, במסיבה לישיבת "אוהל יעקב"

לעבודת המוסר וההשתדלות לשפר את דרכינו בתורה ויר״ש, לכל אחד לפום דרגא דילי-ה.

לא רק בני הישיבה והמסתופפים בצילה עמדו על גדלות הרי״ל אלא אף אנשים מחוגים וסביבה שונה וגם כאלה שהכיר באקראי — בנסיעותיו לטובת הישיבה לערים שונות באה״ב — גם הם הרגישו שבמחיצת אדם גדול הם נמצאים. העיד ראש רבני פיטסבורג הרב ברוך אהרן פופקא שליט״א שהוא ובני הקהילה היו מצפים לבואו של הרי״ל לעירם, לעונג הי-ה להם בקורו.

פעם באחד מבקוריו לפיטסבורג נודע להרי״ל — מפי הרב פופקא — שאחד מבני הקהילה מאושפז בבית החולים והגם שהרי״ל כמעט ולא הכירו מצא הוא לנחוץ להניח את כל התחייבויותיו וכו׳ וללכת לבקר את החולה ולעודד ולחזק את רוחו.

מה נשגבה המדה שנהג בה כל ימי חייו לבל ח״ו יפגע או יחשוב שנפגע, מי שהוא בסבתו, עד כדי, שבאחד מביקוריו של רי״ל בעיר הנ״ל, שם לב שהגיע שד״ר מאיזה מוסד והי-ה זה לאחר שכבר נקבעו לו פגישות עם נדיבי ושועי העיר ועם כל זאת בקש את הרב פופקא שידחה את הפגישות ויעזור לשד״ר שנקלע לעיר.

בנוסף לנשיאה בעול של הישיבה החל הרי״ל בתחילת החורף של שנת תשי״ז לומר, בערבים שיעור על הדף [בלאט] כשלש פעמים בשבוע לחובשי ישיבה מלפנים וגם סתם בעלי בתים, שהתעלו במשך הזמן הודות להשתתפותם בשיעור זה.[1]

רוחה של נוברדוק שנישתלה על אדמתה הצחיחה של אמריקה שמשה כאבן שואבת להרבה בני תורה, צבור מעולה של ת״ח

1. ספר אחד משומעי השיעור שפעם נמנם מעייפות בשיעור, ולאחר שהתעורר וחש שלא בנוח, אמר לו הגרי״ל בחביבות שבמעשהו קיים את מאמר חז״ל שת״ח המנדדים שינה בעיניהם בעוה״ז הקב״ה וכו׳ וביאורו שאמנם לישון ישנים במטה, ואתה מנדד את שנתך ממקומה הרגיל ומנמנם פה.

בחתונת בתו של רבי חיים ישעי' זויבערמאן שליט"א

בחתונתו של הרב ירחמיאל דאן שיחי' ליד החתן מימין מרן הגר"א יפה'ן, ומשמאל ר' ישראל מובשוביץ. עומדים ע"י הרי"ל ר' שמואל רימפלער שליט"א, ר' יצחק לערנער ז"ל ור' גדלי' אברמצ'יק ז"ל

רבי יהודה לייב עם גיסו ר' זלמן יפה'ן שיחי', חתנו הרב יחיאל יצחק פאר שליט"א. עומדים מימין הרב אברהם ירוזלמסקי שליט"א והרב חיים אבראמאוויץ שליט"א והרב אברהם קליינקופמאן שליט"א

יוצאי ישיבות קלצק, קמיניץ, מיר, ועוד וגם ילידי ארה"ב מצא את מקומו באוהל מועד — בישיבת בית יוסף בברוקלין. בשבתות ובימים טובים הי' ביהמ"ד מלא במתפללים שהעריכו את החמימות והלבביות של מנהלי הישיבה, לא הי-ה מי מהתפללים שלא חש והרגיש באהבתו של רי"ל כלפיו עד שהיו משתדלים לקבוע את שמחותיהם המשפחתיות בזמן ותאריך נוח לרי"ל כי אין שמחה מושלמת ללא השתתפות הרי"ל.

עם עלייתו של מרן הגר"א יפהן זצ"ל לארץ ישראל בשנת תשכ"ד הוטלה כל אדרת הנהלת הישיבה על מרן הגאון ר' יעקב יפה'ן שליט"א ומרן הרי"ל זצ"ל, אז החל רי"ל זצ"ל לומר שיחות מוסר לפני תפילת ערבית במוצש"ק שעד אז הי-ה חותנו הגדול נוהג לומר. במשך השבוע, מספר ר' שמואל רימפלר, — בהיותי

כבר עסוק וטרוד על המחיה ועל הכלכלה — הייתי משתוקק לשבת בין הערביים, לשמוע את אמרותיו של הרי"ל שחזקוני ואמצוני — לכל ימות השבוע.

נצטט כאן משורותיו הרגישות של הרב ר' יוסף דוד עפשטיין שליט"א מגדולי המוסר בדורינו, שהי' שנים רבות מן המתפללים בבית יוסף, "שיחות מוסר שלו [רי"ל] כבשו לבבות והשפיעו על שומעי לקחו — תלמידי הישיבה, חניכי הישיבה מלפנים, וכל הבאים להסתופף בין כתלי בית המדרש של "בית יוסף" ולקלוט מרוחה.

רעיונות המוסר שלו היו מפכים על מי מנוחות — מנוחה שהיתה שופעת הן מעצם אפיו האישי והן ממהלך המחשבה שלו — ועם כל זה "סערת הרוח" של "מוסר נובהרדוק" לא נאבדה בהם.

רבינו הי' מנמק ומטעים כפעם בפעם את רעיונותיו בדוגמאות מן החיים, במאורעות של נסיון, בפעולות של התגברות על מצבים. בכח הציור המופתי שלו הי' מעמיד את הדברים לפני שומעיו כמו חיים על כל רצינותם, בכל פרטיהם, עד שהיו מזעזעים את הנפש, להוציאה מקפאונה ולהטילה על גלי התרגשות וחריגה לגדולות.

רבינו הי' כאוצר בלום של זכרונות על אורח חייו של חותנו הגדול, שמורים היו בזכרונו גם מהנהגותיו ואימרותיו של הסבא דנובהרדוק מחולל השיטה עצמה.

זכרונות הללו נעוצים ברקע דברי הימים של נובהרדוק בשלש תקופות.

התקופה הראשונה — על דרך נדודים בשנות מלחמת העולם הראשונה, בלהט החרב המתהפכת של תגרות מחנות אויבים ורדיפות של ממשלת המינות ה"אדומה", המשיכו ראשי בית יוסף ותלמידיהם ב"התפשטות" דקדושה — באירגון חבורות חבורות

לתורה ולעבודת ה׳ בכל מקום שהוטלו לשם בגורלם הקשה, זכרונותיו מאותה התקופה כמה מאלפים היו!.

התקופה השני׳ — בשנות השלום אחרי אותה מלחמת עולם ימי הרחבת גבולות ל״נובהרדוק״ בשוב מרכז ישיבות נ-ק לגבולו בביליסטוק, וביסוד סניף אחר סניף בארץ פולין ובליטא הסמוכה לה, באותם הימים כבר נעשה רבינו גורם פעיל בחיי ישיבות נובהרדוק וכיד ימינו של חותנו הגדול, ראה הרבה ולמד הרבה בדרכי ההנהגה של הישיבה.

התקופה השלישית — בשנות מלחמת העולם השני׳, באותן הימים של הרס וחורבן לכל יהדות אירופא, עת גלי כליון ר״ל סחפו את הישיבות של נובהרדוק למדבר שרב במרחקי רוסי׳, וליערות עד בסיביריא, מקום הוטלו למחנות הסגר ועבודת פרך, רעב וצמאון, חולי וסכנת מות, באותן הימים הטיל הגורל את כל מעמסת ההנהגה של חבורת תלמידי בית יוסף נ-ק, הגולים על שכמו של רבינו והוא הוא אשר בשיחות המוסר שלו, הרים את רוח המעונים והנדכאים והפיח בהם רוח גבורה נגד מפלצת הזמן, שיחות המוסר שלו מאותן הימים מערך מיוחד הן, בהיותן נולדות על האבנים של נסיונות כה נוראים ומצב יאוש — זו מבחינת ״תורה שלמדתי באף״.

התקופה האחרונה — והיא התקופה האחרונה ליצירת חייו — אחרי הצלת הישיבה והשרשתה על אדמת ארצות הברית — בה שיתף פעולה בהנהגת הישיבה עם חותנו הגדול הגר״א יפהן ז״ל, בעודו בחיים חייתו, ואח״כ בכהנו פאר כמנהלה הרוחני של הישיבה בהשפעתו הוא עצמו — בה התגלה בכל הדרת-אישיותו וכחותיו הנפלאים בהשפעה על הישיבה ועל כל סביבתה.

כל הבא בשערי נובהרדוק יודע — ״התעוררות״ — מה היא [בתקופת ביליסטאק הובהר הענין] הרי״ל הי׳ אומר התעוררות ביום הכפורים לאחר כל נדרי ועובר לנעילה, דבריו היו נוקבים ויורדים

לחדרי בטן, ולשומעים הייתה הרגשה שאיש קדוש מעורר אותם לתשובה שלימה, אשרי עין ראתה זאת!.

הנה עוד קטעים מדברי הרב עפשטיין: — "דמות דיוקנו —: אשרי מי שתורתו ויראתו מאירות בדמות דיוקנו — זה הי' רבינו המנוח הגה"צ ר"ל זצ"ל — האצילות שהיתה נסוכה על אישיותו, הנעימות שהיתה שופעת מכל הליכותיו, המנוחה שהיתה שרוי' עליו בלמודו, בהטפתו, ובעבודתו, כולן נתמזגו להרמוניא אחת, ולדוגמא של אישיות המאצילה מרוחה על סביבתה.

כשהי' עובר ברחוב, או כשהי' צועד בבית מדרשו, אטית על מקומו, הי' כל רואהו, אף מי שלא הכירו מעולם ולא ידע על גדלותו בתורה וברוח, מתבוננת בהדרת פניו, ובחין תנועותיו ומתרשם עמוקות.

עבודתו-תפלתו —: תורה שלמה היא עבודתו — פתיחתו בתפילה הי' העיון ב"חובת הלבבות" אשר בכלל הי' שגור על פיו בכל עת מצוא להנמקת ולהעמקת יסודות מוסריים.

התפילה בלחש היתה תופעה לכל מי שהסתכל בו אז — ריכוז נדיר של כל האישיות על כל עמקותה והתרגשותה, ועם כל זה אף זיע כל שהוא לא נתגלה החוצה בפני אחרים.

אחרי התפילה בלחש — בשעת חזרת הש"ץ — הי' מעיין בסדור בכל מלה ומלה, ואף זה כ"כ בהצנע, עד שאחרים כמעט שלא הרגישו בזה, אירע לפעמים מה שהפריע למתפללים — בסיבה איזה מקרה חיצוני — וזה הי' ממש מול פניו, והוא לא הגיב כלל, כאילו לא הי' דבר מעולם.

— כח הסבלנות —: כמה הרפתקאי עדו עלי' מצבים אשר הכי אמיץ בגבורים הי' מזדעזע על ידם במשקל רוח ודעתו, ואולם לא הכירו בו שום מתח רוח, בכל מצב ומצב היו לו סבר פנים יפות ורוח של מנוחת הנפש רחף תמיד על כל אישיותו, כחות הנפש

כאלו לא יתכנו אלא אצל מי שכל ימים הי׳ ״עובד״ על מדותיו ועל תכונות נפשו והצליח להעמידן על המאזן הראוי, נרגש הי׳ כי עמדה למנוחת נפשו המיוחדה גם עמק מדת הבטחון שלו״.

נושא בעול, בביליסטוק, בסיביר, בפולין, בצרפת ובברוקלין, לא הרי תקופה זו כתקופה זו, הצד השווה בהן, שתמיד הי׳ מזומן להאזין ולעזור, לב הארי נשא את הכל באהבה וכמה בעיות ושאלות חמורות הי׳ מביאים לפניו, וכמו לפלא הי-ה הדבר לבני משפחתו שמצא זמן ועת לכל, שיעורים, שיחות מוסריות, השתתפות בשמחות, נחום אבלים ל״ע וכו׳ וכל זה נבע מכך — שהתבטל האני — האנכי, כחייל בצבא ה׳ האומר תמיד: הנני:![2]

2. מר׳ ירחמיאל דן שליט״א תלמיד נובהרדוק.

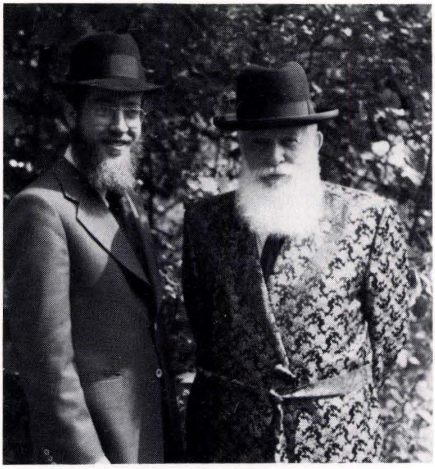
בחצר בית חתנו בשכונת בית וגן ירושלים

עם יבל"ח ידיד המשפחה הר"ר יעקב בער אברמצ'יק שליט"א, החתן ר' דניאל אשר,
אח החתן הרב ישראל צבי שליט"א, ר' נתן רוזן ע"ה

ראש ישיבת נר ישראל הגאון רי"י רודערמאן זצ"ל עם הגאון ר' יעקב יפה'ן שליט"א,
משמאל הגרי"ל, בחתונת ר' דניאל אשר נעקריץ יחי'

עם בנו הרב ישראל צבי שליט"א

הרב אברהם יצחק לינצברג שליט"א ר"מ בישיבת אור יוסף בצרפת משמאל להגרי"ל. והרב שמחה סולביצ'יק שליט"א מימין

הגרי"ל עם בניו הרב ישראל צבי שליט"א משמאל, והרב דניאל אשר מימין. בחתונת הרב חיים יצחק קפלן

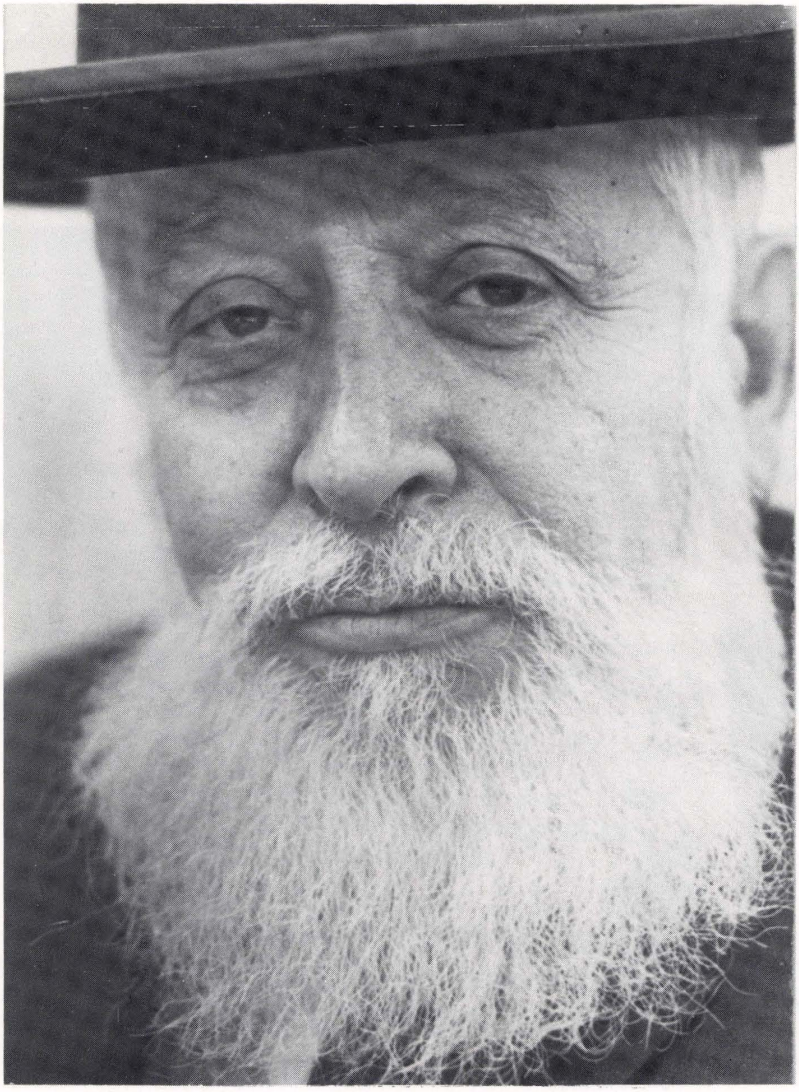
עם חתנו הרב נפתלי הכהן קפלן שליט"א

לומד עם נכד

ימים ספורים לפני פטירתו, בחתונת בנו של הרב ירחמיאל דאן, ר' זרח יחי'

רבי יהודה לייב זצ"ל
תמונה ע"י ר' יואל אורנט

נוסח המצבה שע"ג קברו

מפתח השמות

אברמוביץ, רבי חיים שמב, שמט, תכח
אברמסקי, רבי יחזקאל כו,תיג
אורלנסקי, רבי בצלאל רצו, שסו
אורלנסקי, רבי יצחק קלט, קמח, רז, שנב, שסה
אינגברמאן, רבי פנחס רסא, רעז, שס
באברויסקער, רבי ניסן קכח
באקאו, רבי אהרן קכז, קמד, קס
בארישינסקי, רבי רפאל מרדכי מב
בארעק, רבי קהת רג
בודניק, רבי דוד מט, קטז, קלט
בולמאן, רבי ליב רלט, תטז
בליאכר, רבי דוד לו, סו, קיא, קלט, שע
ברוק, רבי בן ציון יד, לה, פא, פז, צב, צח, קיד, קכח, קנו, שסז, שסט, שפח, שפט, תח
ברשטין, רבי לייב ריח, רכט
גולדמן, רבי שלמה האדמו"ר מזוויהל נז
גלייזרמן, רבי אברהם אליהו קכח
גלינסקי, רבי יעקב שסה
גרודז'נסקי, רבי אברהם ריז
גרודז'נסקי, רבי חיים עוזר פב, קלב, רו
גרייזמן, רבי ברוך תכ
דאן, רבי ירחמיאל תלב
דוכמאן, רבי מרדכי יואל ה
דסלר, רבי ראובן דוב כג
הוטנר, רבי יצחק קג
הורוויץ, רבי יוסף יוזל, הסבא מנובהרדוק ד, ו, יא, יג, יז, כג, כד, כה, כז, עא, צט, ק, קיא, קלג, קמה, קנ, קנח
הירשפלד, רבי בן ציון רוטקער קיח, קלה, קפב, רסב, רעו, רעז, רעח, רפ, רפג, רפה, רפו, רצב, שא, שסו
העלמאן, רבי משה רעו, רעט, רפג, שד, שס, שפד, שצב
וולבה, רבי שלמה רכט
וויטקינד, רבי הלל קכא
וינברג, רבי אברהם, האדמו"ר מסלונים עח
וינשטין, רבי אהרן קכא
ולדשיין, רבי יצחק שרשובר כב, פו, קכא, קסג
וסרמן, רבי אלחנן קצה, ר
ופנר, רבי ראובן רסא

זיו, רבי שמחה זיסל מקלם	שעט
זייצ׳יק, רבי חיים אפרים	פ, צג, קלה, קלט, שעה
זלמנס, רבי אברהם מירער	כה, צד, קלָט
חזון איש	קכב, קכג, קכז
חסדן, ר׳ ישראל	ה, סז, רכט
חפץ חיים	ח, ט, יד, לו, קיב, קצה, רל, רעב
טורנער, רבי משה	שנד, שסה
טננבוים, רבי צבי	תיא
יגל, רבי שבתי	רג, רכג
יודוביץ, רבי הערשל	רג
יורקוביץ, רבי יעקב	רסא
יפה, רבי חיים אבא	רח
יפה״ן, רבי אברהם	י, יא, כ, כח, לה, לט, עד, פ, צו, צח, קה, קכד, קלא, קמ, קמד, קנב, קנד, קסט, קע, קפד, רא, רג, רכט, רל, שלג, שסב, שפח
יפה״ן, רבי יעקב חיים	קפב, קפו, קפז, תט, תכח
יפה״ן, רבנית שרה	לג, לד, עה, פא, קיט, קמא, קפג, קצט, שנח
כהנמן, רבי יוסף שלמה	כו, תיג
לבוביץ, רבי ירוחם	ט
לוביצאנסקי, רבי ישראל יעקב	צט, קיב, קיג, קלג, קמא, קמב, רי קמד
ליבוביץ, רבי ברוך בער	פח, צב, צג, צז, קי, קיז
ליבמאן, רגי גרשון	רנט, רפב, רצו, שד, שעה
לייביקער, רבי יוחנן	קו, קכח, שמב
לינצברג, רבי אברהם יצחק	קיא, ריח, רכג, רכו
ליפקין, רבי ישראל מסלנט	רא, שלח
מלאך, רבי פנחס מנחם	ד
מלצר, רבי איסר זלמן	מ, קיט, קנט, רג, שלג, שסז, שסט, שעח, תט
מובשוביץ, רבי ישראל	רכו
מיידניק, רבי גרשון	רכג
מישקובסקי, רבי חזקיהו יוסף	קנ
נענעדיק, רבי יוסף	קכז
נעקריץ, רבי ישראל צבי	פא, קלד, קלו, קמ, קפג, ר, רלג, רעח, רפב, שנז, שסט, שעב, שצז, תטז
נעקריץ, רבנית עטל	שפו
נעקריץ, מרת הינדה רבקה	קסה, רעח, רפג, רצג, רצה, רצז, שצט
נודעל, רבי צבי	

סגל, רבי מאיר פז, קס
סורוצקין, רבי זלמן קעא, רפב, שסז
סילבר, רבי אליעזר רכא
סנדרוביץ, רבי עקיבא רז
עפשטין, רבי יוסף דוד תכט
פאר, רבי יחיאל יצחק י, שנט
פאסטערנאק, רבי יעקב קנ, רעד, רעז, רפב, רפד, רפח, שה, שו, שטז, שסד, שסה, שעב, שעג, שעד, שצב, תד
פאסקאביץ, רבי חיים ברוך קיז, קל, קנד, רצט
פאסקאביץ, רבנית רייזל לג, קעו, קעח
פורער, רבי מנשה קסב, רמו
פיגא, רבי שלמה קל, רג, רעו, שעד
פלדמן, רבי נח צב, קד
פרוגומנסקי, רבי מרדכי תיג, תטז
קאהן, רבי אליעזר קכד
קאראוואר, רבי חיים רעד, רפד, רפו, רצב, שד, שס, תז
קנייבסקי, רבי יעקב ישראל לג, לד, מח, נו, נז, עא, פו, צח, קה, קכב, קנב, קנג
ראבינאביץ, רבי שלום קט
ראגינסקי, רבי משה רז, רצט
ראפאפארט, רבי אברהם כז, קכג
רוזן, רבי נתן רלה
רוזשאנקער, רבי ניסן פו, קז, קעז
רימפלר, רבי שמואל תכ
שאצקעס, רבי משה רכא
שולמן, רבי ירחמיאל כז
שולמן, רבי משה צו, צח, קג, קיז, קיט, רה, רכט
שטרנבוך, מרת רעכע תי
שמואלביץ, רבי חיים לייב עח, פא, קלג, תא
שמידט, ד"ר שמואל רכג
שציגעל, רבי מתתיהו מד, קנב
שפירא, רבי ישראל אנקסטר צט
שפרן, רבי שמחה תו
שקאפ, רבי שמעון יהודא עח

אלו יעמדו על הברכה

הרב יעקב דב אברמציק

הרב ישראל אורלנסקי

הרב משה קיימאן

הרב אברהם יצחק לינצברג

הרב ישראל הארוויץ

הרב ברוך גרייזמן

הרב שמואל רימפלר

הרב יהושע רימפלר

הרב שמואל ווקסלר

הרב שמחה בונים צינאמן

הרב חיים שנור

הרב מנוס בונים

הרב שמעון גליק

ר' משה ראנד

הרב נחום צבי דזשאסעפי

הרב קלמן דרבין

ר' בנימין בלע נתן

הרב הלל גולדברג

ר' בערעל יאכאמאוויץ

ר' זאב לאוינסן

ר' ארי' לאוינסן

ר' יצחק קוהל

כבוד משפחת רייכמן

ר' מיכל מאזעס

ר' מרדכי לערער

ר' בצלאל טארלוב

ר' מרדכי עזריאל דשאטקאוויץ

ר' מיכאל קאנוף

לזכרון בהיכל ה'

לעילוי נשמות הורינו היקרים

אבינו היקר עטרת ראשנו מיקירי ובחירי ישיבת בית יוסף

נקי כפים ובר לבב יגע בתורה ויראה

רדף צדקה וחסד ונשא בעול עם חבריו

הר"ר **נתן מאיר** ב"ר **יחיאל** ז"ל **רוזן**

נפטר ליל ב' דחג הסוכות תשמ"ח

ואשתו החשובה והצנועה אשת חיל עטרת בעלה

אמנו היקרה והאהובה המפורסמת בחכמתה ובתבונתה

חסד עשתה כל ימי חייה ומסרה נפשה לטובת משפחתה

מרת **פייגא גיטל** בת הר"ר **ניסן ארי' הלוי** ז"ל

נפטרה ליל כ"ז מנחם אב תשמ"ח

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח ע"י בניהם

מרת בריינדל ברקוביץ

ר' עצמון שמואל רוזן

ר' משה דוד רוזן

ציון וזכרון עולם לנפשות

מרן הגאון רבי **אברהם** ב"ר **אשר צבי יפהן** זצ"ל

נפ' י"ד ניסן תש"ל

הרבנית הצדקנית **שרה יפהן** ע"ה בת הגה"ח רבי **יוסף יוזל** זצ"ל

נפ' כ"ב ניסן תשמ"ד

הגה"צ ר' **ישראל** ב"ר **גרשון מובשוביץ** זצ"ל

נפ' ה' מנחם אב תשכ"ו

הרה"ג ר' **חיים אבא** ב"ר **אשר צבי יפה** זצ"ל

נפ' י"ג ניסן תשל"ה

מרת **הינדה רבקה** בת ר' **דניאל הלוי** ע"ה

נפ' י"ג טבת תשכ"ו

בלומע בת רב **צבי הירש הלוי** ע"ה [אחות הגרי"ל]

נפ' ו' שבט תשמ"ב

הרה"ג ר' **אלתר משה** ב"ר **לוי הלוי רוגינסקי** ע"ה

נפ' י"ח תמוז תשמ"ה

הרב **עקיבא** ב"ר **יעקב חיים סנדורביץ** ע"ה

נפ' י' אב תשמ"ו

הרב **משה** ב"ר **יהושע דוד טורנר** ע"ה

נפ' י"ט ניסן תשמ"ה

ר' **חיים אברהם משה** ב"ר **אלחנן שרגא אברמציק** ע"ה

נפ' ו' מנחם אב תשמ"ו

ר' **גדלי' אליהו** ב"ר **אלחנן שרגא אברמציק** ע"ה

נפ' ט"ז כסלו תשמ"ו

ר' **חיים יצחק** ב"ר **אלכסנדר חייקל לערנער** ע"ה

נפ' י"ח אדר תש"נ

ר' **יצחק משה** ב"ר **בצלאל טארלוב** ע"ה

נפ' ה' סיון תשמ"ג

ר' **מתתיה** ב"ר **יחיאל הכהן גולדברג** ע"ה

נפ' י"ז חשון תשל"ג

ר' **צבי הירש** ב"ר **לייב הלוי** ע"ה

15

PRINTED IN
ISRAEL